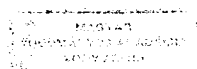

Sisa József

**Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon
a historizmus korában**

Akadémiai doktori értekezés

Budapest, 2004

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
Bevezetés	10
I. Áttekintés és elemzés	13
1. Az építetők világa	13
2. A tervezés – megbízók és építészek	25
3. Az építés és a műszaki felszerelés	33
4. A stílus	45
5. A konfiguráció és a tömegalakítás	62
6. Alaprajz, tér, funkció	70
7. Az enteriőrök	84
8. A környezet: melléképületek, park, település	103
9. Élet a kastélyban	116
10. Művészet és tudomány	128
11. Reprezentáció és nyilvánosság	136
II. Kastélyról-kastélyra	143
1. Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély	143
2. Nagyugróc, Keglevich-kastély	144
3. Vép, Erdődy-kastély	147
4. Bonchida, Bánffy-kastély	150
5. Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély	152
6. Ikervár, Batthyány-kastély	153
7. Bonyha, Bethlen-kastély	155
8. Káloz–Nagyhörcsök, Zichy-kastély	156
9. Mikosszéplak–Mikospuszt, Mikos-kastély	158
10. Alsószeleste, Szentgyörgyi Horváth-kastély	160
11. Bogát, Festetics-kastély	161
12. Parnó, Andrássy-kastély	163
13. Marosújvár, Mikó-kastély	166
14. Katymár, Latinovics-kastély	167
15. Kelebia, Redl-kastély	168
16. Somlószőlős, Zichy-Ferraris-kastély	170
17. Füžéradvány, Károlyi-kastély	170
18. Nagyszentmiklós, Nákó-kastély	174
19. Galánta, Esterházy-kastély	175
20. Vörösvár, Erdődy-kastély	176
21. Zombolya–Csitó, Csekonics-kastély	179
22. Zabola, Mikes-kastély	181
23. Kápolnás, Mocsonyi-kastély	182
24. Galgamácsa, királyi vadászkastély	183
25. Komját, Wodianer-kastély	184
26. Óraljaboldogfalva, Kendeffy-kastély	186

27. Kernyesd, Kendeffy-kastély	187
28. Nádasdladány, Nádasdy-kastély	190
29. Martonvásár, Brunszvik-kastély	194
30. Zalaújszék, Festetics-kastély	197
31. Árkos, Szentkereszty-kastély	198
32. Cabuna, Jankovich-kastély	199
33. Rátót, Széll-kastély	201
34. Ókígyós, Wenckheim-kastély	202
35. Pákozd-Csala, Kégl-kastély	205
36. Lengyel, Apponyi-kastély	207
37. Parádsasvár (Parád), Károlyi-kastély	210
38. Pribékfalva, Teleki-kastély	211
39. Szekes, Odescalchi-kastély	213
40. Betlér, Andrássy-kastély	214
41. Tura, Schossberger-kastély	218
42. Keszthely, Festetics-kastély	220
43. Válaszút, Bánffy-kastély	225
44. Debren, Andrássy-vadászkastély	228
45. Szulova, Andrássy-vadászkastély	228
46. Erdészvölgy, Rudolf főherceg vadászkastélya	230
47. Tátrafüred, József főherceg nyaralókastélya	231
48. Diószeg, Kuffner-kastély	233
49. Szepesgyörgő, Csáky-kastély	235
50. Baltavár, Thurn-Taxis-kastély	237
51. Tiszadob, Andrássy-kastély	238
52. Pudmeric, Pálffy-kastély	241
53. Bajmóc, Pálffy-kastély	243
54. Magaslak, Zichy-kastély	246
55. Tőkésújfalu, Haupt-Stummer-kastély	247
56. Kajdacs, Sztankovánszky-kastély	250
57. Mosdós, Pallavicini-kastély	253
58. Mozsgó, Biedermann-kastély	255
59. Nagykároly, Károlyi-kastély	256
60. Rum, Kornis-kastély	259
61. Felsőelefánt-Nyitra-szentjános, Edelsheim-Gyulay-kastély	260
62. Tóalmás, Wahrmann-kastély	262
63. Nagymágocs, Károlyi-kastély	264
64. Malonya, Ambrózy-kastély	267
65. Bályok, Károlyi-kastély	268
66. Kolta, Mészáros-kastély	270
67. Pettend, Luczenbacher-kastély	271
68. Pusztaszer, Pallavicini-vadászkastély	272
69. Budafok, Törley-kastély	273
70. Budafok, Sacellár-kastély	275
71. Felsőseged, Széchényi-kastély	277
72. Ábrahám, Esterházy-kastély	279
73. Pilisszántó, Orosdy-kastély	282
74. Főrév, Csáky-kastély	283
75. Dég-Feketepuszt, Lonkai-kastély	285
76. Zsitvagyarmat, Dőry-kastély	286

77. Sárszentmihály, Zichy-kastély	287
78. Alsómiholjác, Mailáth-kastély	288
79. Diósszentpál, Tüköry-kastély.....	290
80. Iszkaszentgyörgy, Pappenheim-kastély	292
81. Maroshévíz, Urmánczy-kastély	294
82. Mezőzáh, Ugron-kastély	295
83. Kéthely–Sáripusztá, Hunyady-kastély	297
Kitekintés	299
Kastélyok jegyzéke	301
Kastélyok vármegyék szerint	318
Építészek	327
Bibliográfia.....	335
Rövidítések a jegyzetekben és a képjegyzékben	346
Képjegyzék.....	349

A jelen disszertáció a historizmus korának magyarországi kastélyépítészetről kíván elsőként beható és részletes feldolgozást nyújtani. A korszak kiválasztásakor, egyáltalán a historizmus időtartamának meghatározásakor a stílus-fogalmat a mai művészettörténet-írásban legáltalánosabban elfogadott, tág határok között értelmezem, ami évszámokban kifejezve az 1840 és az 1914 közötti évtizedeket fogla át. Ez azt jelenti, hogy a korábban romantika időszakaként megkülönböztetett, de – Renate Wagner-Rieger nyomán¹ – Közép-Európában immár a romantikus historizmus néven a historizmus korszakához rendelt 1840 és 1860-70 közötti évtizedeket éppúgy a feldolgozás tárgyának tekintem, mint a századforduló utáni mintegy másfél évtizedet is, melyben a késő historizmus stílusformái határozó jelentőséggel bírnak.² Természetesen a szóban forgó háromnegyed évszázadban nem kizárólag a historizmus formái voltak jelen. Az 1840-es évtizedben még jelentős kastélyok épültek klasszicista stílusban is, illetve a századfordulótól egyre hangsúlyosabban tűntek fel ebben az építészeti műfajban is a szecesszió és a rokon stílusirányzatok alkotásai. A vizsgálat rájuk is kiterjed, vagyis függetlenül az adott épület stílusától elvileg valamennyi 1840 és 1914 közötti kastély a feldolgozás tárgyát képezi. Azért, mert a szóban forgó épületeknek nem pusztán stílári vizsgálatát tűztem ki célul, hanem számos más aspektusukét, az egész kastélykultúráét is, ahol a stílustól függetlenül valamennyi ekkor épült kastély számításba jöhet.

A nemzetközi szakirodalom e korszak kastélyépítészét és kastélykultúráját sok tekintetben már tárgyalta, előképeket és bátorítást adva egy hasonló magyarországi vállalkozáshoz. Az ilyen irányú törekvésekben az angol és a német nyelvű országok haladnak elől. Hagyományos építészettörténeti munkák sora taglal olyan kérdéseket, mint a stílus, az alaprajz, a technika vagy a tulajdonképpeni építéstörténet, melyek alapját képezhetik további vizsgálódásoknak.³ A feldolgozások egy csoportja komplex módon vizsgálja a kastélyépítészeti és a kastélykultúra kérdéseit, mely tekintetben az angol Mark Girouard végzett kiemelkedő jelentőségű kutatást.⁴ Szociológiai jellegű munkák tárják fel a kastélytulajdonosok és – az új szempontok jóvoltából – a velük egy fedél alatt élő személyzet napi életét⁵, és a vizsgálatok immár kitejednek a kastély, a hozzá tartozó műhelyek és gazdaság hétköznapi tárgyaira is.⁶ A kastély mint a műkincsek és gyűjtemények őrzőhelye

¹ Renate Wagner-Rieger: *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*. Wien, 1970.

² Gerle János, aki az 1896-1914 közötti korszak építészeti terméséről a legteljesebb áttekintéssel rendelkezik, a „századfordulós”, tehát nem historizáló épületek arányát a jelzett korszakban mindössze körülbelül egynegyedre teszi. Gerle 1990. 7.

³ Néhány fontos munka Heinz Biehn: *Residenzen der Romantik*. München, 1970.; Renate Wagner-Rieger – Walte Krause (ed.): *Historismus und Schloßbau*. München, 1975.; Jill Franklin: *The Gentleman's Country House and Its Plan 1835-1914*. London, Boston and Henley, 1981.; Clive Aslet: *The American Country House*. New Haven – London, 1990; *Kunst + Architektur in der Schweiz*. LI. 2000. 2. sz. (Schlösser des Historismus)

⁴ Mark Girouard: *Life in the English Country House*. New Haven – London, 1978.; Mark Girouard: *The Victorian Country House*. Revised and Enlarged Edition. New Haven – London, 1979.; Mark Girouard: *Life in the French Country House*. London, 2000.

⁵ Leonore Davidoff: *The Best Circles: Society Etiquette and the Season*. London, etc. 1986. (első kiadás 1973); Monique Eleb-Vidal avec Anne Debarre-Blanchard: *Architectures de la vie privée. Maisons et mentalité XVIIe – XIXe siècles*. Bruxelles, 1989.; Jessica Gerard: *Country House Life. Family and Servants, 1815-1914*. Oxford UK – Cambridge USA, 1994.; Priscilla Roosevelt: *Life on the Russian Country Estate. A Social and Cultural History*. New Haven – London, 1995.

⁶ John Vince: *The Country House. How it Worked*. London, 1991.

ugyancsak figyelemben részesül⁷, az épületikonológiai megközelítés egyik lehetséges formája pedig az uralmi szimbolika vizsgálata.⁸ Újabban több munka foglalkozik az I. világháború előtti aranykor elitjének életformájával, illetve speciálisan a nemzetközi szinten oly sokat szereplő, kastélyépítésben is jeleskedő újjazdag amerikai Varderbilt és az európai Rothschild család építőtevékenységével.⁹

A magyarországi kastélykutatás hagyományosan a korábbi korokra koncentrált. Ennek ellenére – némileg meglepő módon – már az 1945 előtti alapvető áttekintések kitérnek a 19. század második felének néhány jelentős kastélyépületére. Így Rados Jenő úttörő jellegű munkájában képekkel illusztrálva több ilyen épületet szerepeltet¹⁰, és Biró József sem hagyja (többnyire sommás) említés nélkül a korszak erdélyi kastélyait a maga nemében példamutató, művelődéstörténeti aspektusokat is tárgyaló könyvében.¹¹ Az 1970-es és 80-as évek összefoglalásai ugyancsak szenteltek némi figyelmet a historizmus kastélyépítészetének, de érthető módon még nem jelentőségének arányában.¹² Újabban lexikonszerű feldolgozások indultak meg Magyarországon, de Szlovákiában, Horvátországban, sőt Romániában is¹³; ezek a munkák „korszaksemlegesek” lévén minden kastélyépülettel foglalkoznak, és ezáltal anyagközléssel segítik a differenciáltabb művészettörténeti vizsgálatokat.

A historizmus kastélyépítészetének feldolgozását segítette, hogy a korszak építészetének kutatása Magyarországon az utóbbi két-három évtizedben rohamléptekben halad előre.¹⁴ Szakcikk, kiállításkatalógusok, építészmonográfiák, összefoglalások sora született.¹⁵ Egyes historizáló kastélyépületekről ugyancsak íródtak kisebb-nagyobb monográfiák, másokat műemlékvédelmi céllal dokumentáció formájában dolgoztak fel. Történtek kísérletek a historizmus kastélyépítészetének rövidebb áttekintésre is.¹⁶

⁷ Ilyen szempont alapján rendeztek nagy kiállítást a washingtoni National Gallery of Art-ban 1986-ban „The Treasure Houses of Britain: Five Hundred Years of Private Patronage and Art Collecting” címmel. A hozzá kapcsolódó szimpózium kiadványa Gervaise Jackson-Stops et al. (Ed.): *The Fashioning and Functioning of the British Country House*. Washington, Hanover and London, 1989.

⁸ Ilyen irányú részletesebb vizsgálatot a kastélyépítéssel rokon villaépítészetnél végeztek. R. Müller – R. Bentmann: *Die Villa als Herrschaftsarchitektur. Versuch einer kunst- und sozialgeschichtlichen Analyse*. Frankfurt, 1970.

⁹ Alexis Gregory: *Families of Fortune. Life in the Gilded Age*. New York, 1993.; John Foreman – Robbe Pierce Stimson: *The Vanderbilts and the Gilded Age. Architectural Aspirations 1879-1901*. New York 1991.; Pauline Prevost-Marcilhacy: *Les Rothschild, bâtisseurs et mécènes*. Paris, 1995.

¹⁰ Rados 1939.

¹¹ Biró 1943.

¹² Kelényi György: *Kastélyok. kúriák, villák*. Bp., 1974. (Második kiadás 1980).; Koppány Tibor – Dercsényi Balázs – Őrsi Károly: *Magyar kastélyok*. Bp., 1990.

¹³ Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon*, 1–5. Bp., 2000-2004.; Petrovai R. Sándor: *Felvidéki kastélyok lexikona*, I – II. kötet. Révkomárom, 2002-2003.; Mladen Obad Šćitaroci: *Castles, Manors and Gardens of Croatian Zagorje*. Zagreb, 1996. (eredeti kiadás 1992); Šćitaroci 2000.; Narcis Dorin Ion: *Castele, palate și conace din România*, I. București, 2002.

¹⁴ Erről áttekintés Georg Germann: *Az ország háza. Budapesti országháza tevek 1784-1884*. Szépművészeti Múzeum, Budapest / House of the Nation. Parliament Plans for Buda-Pest 1784-1884. *Kunstchronik* LV. 2002. 3. sz. 130-136. (recenzió)

¹⁵ Monográfiák építészekről, akik kastélyokat is terveztek: Magyar Vilmos: Alpár Ignác. In: *Budapesti Építőmesterek Ipartestülete Évkönyve* II-IV. Bp., 1929-1943.; Ybl 1953.; Ybl 1956.; Ybl 1957.; Ifj. Dümmerling Ödön: Möller István (1860-1934) MV IV. 1960. 4. sz. 229-233.; B. Nagy 1977.; *Lechner Ödön 1845-1914*. Kiállításkatalógus, OMF Magyar Építészeti Múzeum. Bp., 1985.; Ybl kat. 1991.; Rozsnyai 2001.; *Hauszmann Alajos*. Válogatta és szerkesztette Gerle János. Bp., 2002.

¹⁶ Komárik 1975.; Sisa 1980.; Sisa 1993.; Petravich András: *Kastélyok*. In: Császár László (szerk.): *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Bp., 1995. 34-44.; Hadik András: *Kastélyépítészet*

Úgy gondolom, hogy elérkezett az idő egy általános jellegű, részletesebb feldolgozásra. A jelen értekezéshez céлом volt a témáról eddig készült (és részben általam írt) tanulmányokra is támaszkodva szisztematikus kutatást végezni a vonatkozó további források széles körében, és ez alapján az összképet megrajzolni.

Legproblematikusabbnak az építető családok levéltárának kutatása bizonyult. Ezek jelentős hányada elpusztult vagy töredékesen maradt fenn, egy része vidéki vagy határon túli levéltárakban található, egy része a budapesti Magyar Országos Levéltárban. A kastélymonográfiáimhoz beható levéltári kutatásokat végeztem, de e tekintetben továbblépésre lesz még lehetőség. A kastélyt tervező építészek levéltári hagyatékával az építetőkénél még mostohábban bánt a sors. Szerencsére éppen a jelentősebb kastélyépítész tervhagyatéka fennmaradt: Ybl Miklóse.¹⁷ A disszertációhoz Ybl valamennyi fontos kastélytervét feldolgoztam. A Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből is módom volt meríteni.

Az írott források mellett komoly értékkel bírnak a képi források. Ezek mennyiségük és sokrétűségük miatt alapvető jelentőségűek. A 19. és 20. század fordulóján Klösz György számos kastélyépület belsejéről és külsejéről készített fényképeket, melyek nagyrészt fennmaradtak mind albumok¹⁸, mind negatívok¹⁹ formájában, bár a két anyag nem teljesen fedi egymást. A századfordulótól kezdve a kastélyokról nagy számban képeslapok is készültek. Kastélyt ábrázoló képeslapokból gróf Teleki Sándorné az I. világháború előtt különlegesség-számba menő gyűjteményt állított össze, amely szerencsére ma múzeumban kutatható.²⁰ Mindezen képi forrásokra nagy mértékben támaszkodtam. De néhány más közgyűjtemény képeslap-anyagában ugyancsak volt alkalmam kutatni²¹, sőt egy erre szakosodott magángyűjteményben is.²² A kereskedelmi forgalomból folyamatosan köz- és magángyűjteményekbe kerülő képeslapok a kutatásnak további lehetőséget ígérnek.

A képi források körébe is sorolhatók, de szövegük miatt ennél még többet nyújtanak egyes korabeli képes folyóiratok. Ilyen a *Budapesti Látogatók Lapja* (1888-1896), a *Magyarország és a Nagyvilág* (1896-1900)²³ és a *Szalon Újság* (1900-1913), melyek szinte egyetlen hatalmas folyamot alkotva egyre inkább a kastélyokra és a kastély-életre specializálódtak. Az általános jellegű folyóiratok, elsősorban a *Vasárnapi Újság* (1854-1914) is sok szöveges és képes beszámolót tartalmaz kastélyokról. Hasonló módon fontosak az építészeti szakfolyóiratok, leginkább a két (több címváltozáson átesett) német, illetve magyar nyelvű orgánus: a *Budapester Bauzeitung* (1874-1875), a *Bauzeitung für Ungarn* (1876-1896), és az *Ungarische Bauzeitung* (1896-1914), illetve *Az Építési Ipar* (1877-1886) és az *Építő Ipar* (1887-1913). A felsorolt periodikumok összes évfolyamát a kastélyépítészet szemponjából feldolgoztam. Ezen kívül természetesen több más korabeli folyóirat és újság híradására és képanyagára is támaszkodtam.

Magyarországon (1867-1919). In: Benczédi Sándor (szerk.): *Tusnad* 1996. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. Sepsiszentgyörgy, 1997. 36-43.

¹⁷ BFL Ybl. A 20. század elején számos kastélyt tervező és helyreállító Möller István hagyatékából néhány egység a KÖH tervtárában található, ennek egy része a közelmúltban került oda; a Magyar Építészeti Múzeumban is van Möller-anyag. Feldolgozásuk az érintett intézményekben a közelmúltban kezdődött el.

¹⁸ BFL Klösz.

¹⁹ MNM TF. A Klösz-képekről katalógusszerű áttekintést készített Szakács Margit, Szakács 1983. A gyűjtemény vonatkozó fotóiból összeállított album Baji – Csorba 1994.

²⁰ IM KO. Ezen képeslapokból közöl kommentált válogatást Horváth 1998.

²¹ OSzK PA; Zempléni Múzeum, Szerencs; Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemény

²² Cházár gyűjt. Ebből ad válogatást Cházár 1989.

²³ Közvetlen előzménye a *Millenniumi Újság*

Mind képanyagát, mind szövegét tekintve igen nagy forrásértékű a millennium körül megjelent *Magyarország vármegyei és városai* című sorozat, amely a történelmi Magyarország vármegyéinek mintegy harmadát mutatja be. Ezek valamennyi kötetét feldolgoztam, akárcsak számos más egykorú és későbbi helytörténeti munkát. Több esetben támaszkodhattam a (műemléki) felújításokkal kapcsolatban készült műszaki dokumentációkra is.

Minthogy Magyarországon a kastélyok a történelem viharaiiban sokat szenvedtek és a legtöbb épület mai állapotában csak árnyéka egykori önmagának, eredeti állapotuk meghatározásában az archiváliáknak kiemelt szerep jut. E mellett azonban a meglévő épületek helyszíni vizsgálata sem nélkülözhető. Az elmúlt majd' három évtized során, és különösen rendszeresen az utóbbi években számos kastélyt jártam be. Erre részben a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet topográfiai programja keretében került sor, részben az intézet más formában történt támogatásával. A határon túli kastélyokat nagyrészt a Magyar Tudományos Akadémia által a Szlovák Tudományos Akadémiával, illetve a Román Tudományos Akadémiával kötött egyezmények keretében volt módon megtekinteni. A nemzetközi összehasonlítást a szakirodalom, és ugyancsak helyszíni bejárások segítségével végezhettem el. A historizmus kastélyépítészetét alkalmam volt Ausztriában, Csehországban, Németországban, Franciaországban, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban tanulmányozni. Ez részben magán, részben intézményes keretek között történt. Külön kiemelném az erre szakosodott külföldi tanfolyamok szerepét, melyeken résztvettem: Attingham Summer School (Nagy-Britannia, 1983), Victorian Society Summer School (Nagy-Britannia, 1996), Victorian Society Summer School (Egyesült Államok, 1999).

→ A feldolgozás során mintegy 600 historizáló és századfordulós kastélyépületet regisztráltam a történelmi Magyarország területén. Jó néhány további épület is a látókörömbbe került, de ezeket megbízható adatok híján egyelőre nem vettem fel a jegyzékembe. Valószínű, hogy az eljövendő kutatás e tekintetben nem kevés pontosítást és kiegészítést tesz majd lehetővé. A szóban forgó épületek közül 83-at választottam ki, melyeket a disszertáció második részében hosszabb-rövidebb monografikus szócikkben dolgoztam fel. Ezeknél – még ha kutatásuk nem is azonos mélységben történt meg – rendelkezésre állt annyi adat és helyszíni információ, hogy ilyen léptékű tárgyalásuk lehetséges legyen. Kiválasztásuknál figyelembe vettem, hogy lehetőség szerint a korszak kastélyépítészetét kellő mértékben képviseljék a következő fontos szempontok alapján: az időrendbeni eloszlás; a földrajzi megoszlás; az épület stílusa, mérete, jellege és funkciója; az építető társadalmi háttere. A disszertáció első nagy egységében, az általános tárgyalásban természetesen nem csak a részletesebben tárgyalt kastélyok ismeretére támaszkodtam, hanem – amilyen mértékben lehetséges volt – valamennyiére.

A historizmus korszakának kastélyai közül soknál a pontos adatok nem ismeretesek: az építési időpont csak hozzávetőlegesen állapítható meg, az építés neve ismeretlen, a kivitelezés körülményeiről sem lehet tudni. A jövőbeli kutatás a következő évek-évtizedek során nyilván jó néhány épületről sok mident ki fog deríteni. Azonban az is valószínűnek látszik, hogy a dokumentumok pusztulása miatt sokuknál, talán a többségükénél ezek az adatok soha nem fognak előkerülni.

Az értekezésben a kastélyt nem pusztán építészeti alkotásként kezelem, hanem tágabb összefüggésben. Az építéstörténet, az építési technikák, az architektúra és az alaprajzok elemzése mellett tehát szót ejtek az egykor a kastélyokban rejlő enteriőrökről és gyűjteményekről, a szűkebb és tágabb környezetről – vagyis a kertekről, a parkokról és melléképületekről –, az építetők

személyéről, a kastélyokban zajló életről, a művészetekről és a tudományról. Úgy gondolom, a kastélyépítészet nem választható el a kastélykultúrától, a tisztán építészeti analízis helyett a komplex megközelítés teszi lehetővé a kastély mint jelenség lényegének megértését. Nem vállalkozhattam ugyanakkor részletesebb élet- és társadalomrajzra, mint ahogy birtok- és gazdaságtörténet megírására sem. Az enteriőr- és kertművészeti, valamint a művelődéstörténeti aspektusok behatóbb tárgyalása ugyancsak szétfeszítette volna az értekezés kereteit. A jelen dolgozatban ezek mint a nagy egységet alkotó áttekintés és elemzés résztémái szerepelnek; egyértelmű, hogy teljes kidolgozásuk önmagában megérne egy-egy önálló disszertációt. A munkám központjában végeredményben maga a kastély áll. Ugyanakkor egy-egy részletesebben tárgyalt épületnél a historizmus korára összpontosítottam: ahol korábbi kastély átépítéséről volt szó, az előtörténettel csak utalásszerűen foglalkoztam, mint ahogy a kastély esetleges későbbi radikális átépítését vagy pusztulását is legfeljebb utalásszerűen regisztráltam.

Az előszó végén szeretném idézni Biró József szavait, melyeket a szerző immár klasszikus munkája, az *Erdélyi kastélyok* jegyzetapparátusa elé írt. Mint ahogy sok tudományos munkára, gondolatai – mutatis mutandis – a jelen értekezésre is érvényesek:

„A jónak fő ellensége a tökéletes” [...] Jól tudjuk, hogy Erdély kastélyai történetének szigorú, tudományos műemlékügyi értelemben vett előmunkálatai még korántsem készültek el; hány kastélyt, udvarházat kellene a legalaposabb tárgytörténeti vizsgálódással feldolgozni, felmérni alaprajzaikat, felvételezni műrészleteiket, katalogizálni műtárgyaik tömegét s kinyomozni a levéltárakból építéstörténetük megtalálható dokumentumait! ... Ily aprólékosan részletező kastély-monográfiát e sorok írója is nem egyet írt, azonban szilárd meggyőződésem, hogy ha e könyv közzétételével mindaddig várna, míg az előmunkálatok teljességgel elkészülnének, soha mindezt a nyilvánosság elé nem bocsáthatná. [...] A szerző, ha különös érdeklődés fűzi is a kastélyokhoz, a maga fogyatékos anyagi- és munkaerejével valamennyi emlék minuciózus feldolgozását soha nem remélheti.²⁴

*

Ezúton mondok köszönetet mindazoknak, akik munkámhoz segítséget nyújtottak.

²⁴ Biró 1943. 172.

Bevezetés

Az 1840 és 1914 közötti háromnegyed évszázad Magyarországon – a szabadságharc és az abszolutizmus közjátékát is beleértve – összességében olyan korszak volt, melyet gazdaságilag a gyors fejlődés, az iparosodás és a gyarapodás, társadalmilag a városiasodás, a polgárosodás és a demokratizálódás jellemez. A folyamatok abban az irányban hatottak, hogy az építészet fő színtere egyre inkább a város, s vezető műfaja a világi középület és a városi lakóház legyen. A kastély azonban, ha nem is tarthatta meg korábbi pozícióját, továbbra is fontos szerepet kapott az építészeti műfajok hierarchiájában.

A kastélyok hagyományosan a földbirtokos nemesség, és kiváltképp az arisztokrácia lakhelyei. Az említett folyamatok miatt a 19. század második felében a nemesség kétségtelenül sokat veszített pozíciójából. Csáky Móric a kor nemesi világát már mint „második valóság” („zweite Wirklichkeit”) aposztrofálja.²⁵ A helyzet – legalábbis Magyarországon – talán mégsem volt számukra ennyire súlyos. Bár az 1848-as jobbágyszabadítás alapvetően megrendítette társadalmi kiváltságait, és az ezt követő évtizedekben a nagybirtokok jövedelemtermelő ereje is viszonylagosan csökkent, az arisztokrácia jelenléte a magyar politikában és gazdaságban meghatározó maradt. Csorba László kimutatásából tudjuk, hogy a főrendiházban élvezett abszolút többségükön kívül a népképviselő tulajdonképpeni fórumán, a képviselőházban is arányuk általában tíz százalék fölött mozgott²⁶, ahol rajtuk kívül a köznemesség szintén jelentős szerepet vitt. A miniszterelnökök többségét az arisztokraták adták; Wekerle Sándor, első polgári származású emberként csak 1892-ben foglalhatta el a magyar miniszterelnöki bársonyszéket. Továbbá a mezőgazdasági termelésben, valamint a nem kevésbé hagyományos katonai, egyházi, és főleg diplomáciai pályán túl az arisztokraták megvetették a lábukat az ipari és a pénzvilágban is. Ez azt jelenti, hogy a hagyományos kastélyépítők mind politikai helyzetükből, mind gazdasági erejükből fakadóan nagyon is a színen voltak. Táborukat ugyanakkor növelték a hozzájuk hasonlítani kívánó újjgazdagok, akik közt a reformkori pénzmágnás fia éppúgy megtalálható volt, mint a mezőgazdaság, terménykereskedés vagy feldolgozóipar révén vagyonra szert tett „homo novus”. Vagyis potenciálisan megvolt az az egyáltalán nem jelentéktelen réteg, amely továbbra is kastélyban akart élni vagy kastélyt akart építtetni magának.

Gazdasági szerepüket tekintve a kastélyok hagyományosan a birtok központját képezték, illetve eleve a birtok jövedelméből épültek. Az összképet csak részben módosította a tárgyalt korszakban a más fajta gazdasági háttérrel épült kastélyok viszonylag kis csoportja. Minthogy a magyar gazdaságban az agrárium és a mezőgazdasági feldolgozóipar továbbra is igen jelentős, a nyugat-európainál nagyobb súlyt képviselt, és a mezőgazdasági termelésen belül a nagybirtokok szerepe meghatározó maradt, a kastélyépítészet gazdasági alapjai korszakunkban lényegében töretlenül fennálltak.²⁷

²⁵ Moritz Csáky: Adel in Österreich. In: *Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. 1. Teil. Von der Revolution zur Gründerzeit. 1818-1880.* Kiállításkatalógus, Schloss Grafenegg, 1984. I. kötet 212-219. Az európai háttérhez I. Dominic Lieven: *The Aristocracy in Europe, 1814-1914.* Houndmills – London, 1992.

²⁶ Csorba László: Arisztokrácia a századvégi Magyarországon. In: Baji – Csorba 1994. 5-8. – Lásd még *Az úri Magyarország. Társadalomszerkezet és rétegrajzok.* Összeállította Léderer Pál. Bp., 1993.; Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Bp., 1998., különösen 92-104, 193-204.

²⁷ Baross Károly: *Magyarország földbirtokosai.* Bp., 1893.; Eddie M. Scott – Hutterer Ingrid – Székely Iván: *Fél évszázad birtokviszonyai. Változások a Trianoni Magyarország területén 1893-1935.* *Történelmi Szemle* XXXII. 1990. 3-4. sz. 301-347.

Akár mezőgazdasági környezetben, akár gyár mellett helyezkedett el, a kastély különleges lakásformát képviselt. Az egyéni elképzelések megvalósításának ideális eszköze volt: a személyes igények, az ízlés – vagy éppen annak hiánya –, a műveltség, a külföldi tapasztalatok, valamint a rendelkezésre álló anyagi erő más építészeti műfajban elképzelhetetlen kombinációt alkotott. A historizmus korában, amikor a stíluspluralizmusnak, az előképeknek, a „történeti emlékezésnek” kiemelt szerep jutott, a körülmények ennél kedvezőbb találkozása szinte alig képzelhető el. A személyes jelleg érvényesülésének tág teret adott az is, hogy a tulajdonos kezét nem kötötték meg építészeti és szépítészeti előírások, engedélyezési eljárások, így a lehető legnagyobb szabadsággal rendelkezett kastélyának kialakításában. A szorosan vett gyakorlati rendeltetésén túl a kastély mindig betöltött jelképes szerepet is: jelenléte, építészeti kialakítása urának hatalmát szimbolizálta. Mindezen körülmények jóvoltából nemegyszer sajátos építészeti formák, az építészeti műfajra különlegesen jellemző stílusvariánsok kerültek előtérbe, melyek egy része idővel a városi építészetbe is utat talált magának.

Az egyéni és a családi reprezentáció nem csak az épület külsején, hanem belsejében is megnyilvánult. A dúsan díszített termekben – Renate Wagner-Rieger szavaival megfogalmazva – a tulajdonos mint valami nézők nélküli színházban rendezhetett előadást.²⁸ De legalább ilyen fontos volt, hogy a kastély kényelmes lakhely legyen. Ilyen szempontból a legmagasabb igényeket kellett, hogy kielégítse; bútorzata, berendezése, műszaki felszerelése az élen járt, és alighanem példaadó volt. A berendezés részét képezték, de önálló értéket is képviseltek a műkincsek, a különféle gyűjtemények. A kastélyok szerepe e tekintetben egyáltalán nem lebecsülendő, még akkor sem, ha a 19. század második felét mint a múzeumfejlesztés és -specializálódás klasszikus korszakát tartjuk számon. Ugyanakkor a kastély a műalkotások létrehozásának is színhelye, legyen az a tulajdonos vagy vendégként ott tartózkodó művész által.

A kert vagy a park a kastély elengedhetetlen tartozéka. A historizmus korában, amikor a kertművészet újabb magaslatokat ér el, a kastélyparkok a műfaj egyik legnagyobb csoportját alkotják. Jelentőségük nem marad el az egyre szaporodó és gazdagodó városi parkokétól, és nem csupán mint művészi alkotások, hanem mint kertészeti központok és a kertészképzés helyei.

A főnemesi kastély lehetett állandó lakóhely, de szolgálhatott csak nyári tartózkodásra. Az életformák differenciálódása következtében megjelent a földbirtokhoz nem kapcsolódó „nyaralókastély” is. Külön kategória a vadászkastély, amely szintén az arisztokrata életforma tartozéka volt. Az általában szerényebb köznemesi kastély rendszerint a tulajdonos egyetlen lakóhelyéül szolgált.

A köznemesi kastély és a vidéki kúria között nem húzható éles határvonal, de sokszor egy-egy kerttel övezett városi magánpalota vagy nagy méretű villa is csak önkényesnek tűnő módon választható külön a kastélyok csoportjától. Itt természetesen egymással szoros rokonságban álló építészeti műfajokról van szó. A kastély mint fogalom tisztázása elengedhetetlen az emlékenyag meghatározásához és következetes tárgyalásához. Ebben nem sokat segítenek az egykorú megnevezések; gyakran „kastély” névvel illették az igényesebb földszintes épületeket is, ugyanakkor előfordult, hogy nagyszabású épületeket (ál)szerényen „úrilak”-nak, „lakóház”-nak, vagy éppen „tanyá”-nak hívtak. A magyar

²⁸ Renate Wagner-Rieger: *Romantik und Historismus*. In: Renate Wagner-Rieger – Walter Krause (ed.): *Historismus und Schloßbau*. München, 1975. 14.

művészettörténet azonban már nagy figyelmet szentelt a kérdésnek.²⁹ Az eddigi definíciók és a korszak építészetének tanulmányozása nyomán meghatározható néhány szempont, melyek alapján egy épület kastélynak tekinthető, és amelyek a jelen munkában szereplő épületek kiválasztásánál is érvényesültek. Ilyen a tulajdonos kielemezt társadalmi helyzetét képviselő reprezentatív megjelenés. Ennek része az épület nagysága, ami kifejezhető alapterületben és szint-számban. Az előbbi nehéz egzakt módon meghatározni, az utóbbit valamennyire egyszerűbb: a kastély legalább kétszintes (egyemeletes) épület. A reprezentatív megjelenésnek ugyancsak része az építészeti igényesség valamilyen foka. Ami a kastély belsejét illeti, megtalálhatók benne az életszükségletek differenciált kielégítésére hivatott helyiségek, valamint fényűzően berendezett, ünnepélyes események célját szolgáló termek. A kastélyt a többi épülettől környezete is megkülönbözteti: elegáns elkülönülését általában kert vagy park biztosítja. És végül a kastély hagyományosan a városon, vagy legalábbis a nagyvároson kívül eső épület, amely leginkább a vidéki élet képzetével hozható kapcsolatba.

Ha a historizmus korában az építészet fő sodra eltávolodóban is volt a kastélyok világtól, jelentőségük továbbra sem csekély. Már pusztán számuk is imponáló. A barokk és a klasszicista kastélyokról nem áll rendelkezésre ilyen fajta információ, de nagy biztonsággal állítható, hogy messze nem érik el az 1840 és 1914 között emelt hasonló épületek számát. Vagyis az a hatalmas, Magyarországon páratlan építési konjunktúra, amely a korszakot lényegében végigkíséri, a kastélyépítészetben is érvényre jutott. A mennyiségi tényezővel arányban áll az architektúra minősége, melyet a műfaj sajátos karakterisztikumai jellemeznek. A kastélyok az enteriőrművészet és kertművészet terén pedig számarányukon felüli kvalitást és jelentőséget képviselnek.

²⁹ A legfontosabb munkák Koppány Tibor: *A castellumtól a kastélyig*. MÉ XXIII. 1974. 4. sz. 285-299.; Badál Ede: *Kastélyok kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében*. Bp., 1987. 11-14. Újabb meghatározás a kastély és a kúria szétválasztására, Dercsényi Balázs közreműködésével Virág 2002. 285.

I. Áttekintés és elemzés

1. Az építetők világa

A korábbi évszázadokhoz hasonlóan a historizmus korában szintén az uralkodók számítottak a legnagyobb kastélyépítőknak a legtöbb európai országban. Gyakran személyes érdeklődés hajtotta őket, saját maguk is beleszóltak a tervezésbe, így az épület személyiségük lenyomata lett. Ugyanakkor, bár kastélyaik elvileg magánépületek voltak, nem egyszer nemzeti jelentőségre tettek szert, sőt emblematikus épületekké váltak. Ilyen például Neuschwanstein (Georg von Dollmann, 1869-86), melyet az „építési düh” által hajtott, nagyszabású kastélyépítései országát anyagi nehézségbe sodró II. Lajos bajor király emeltetett.³⁰ III. Napóleon romokból építtette fel a mára nem kevésbé híres, középkori álmvilágot idéző pierrefonds-i várkastélyát (E. E. Viollet-le-Duc, 1863-70) Franciaországban.³¹ IV. Frigyes Vilmos trónörökös, illetve királyt politikai megfontolások vezérelték: az össznémet történeti kontinuitás és a porosz uralmi reprezentáció jegyében építtetett újjá és tett lakhatóvá a festői rajnai várakat az 1830-as és 40-es években.³² Nagy-Britanniában Viktória királynő férje, Albert herceg ellenben szigorúan a magánszféra rezidenciáit teremtette meg, személyesen működve közre két vidéki kastély, az Osborn House (Thomas Cubitt, 1845-49) és Balmoral (William Smith, 1853-55) megtervezésében.³³

Magyarországon, illetve a Habsburg-monarchiában hasonló nem történt; Ferenc József nem mutatott különösebb érdeklődést a kastélyépítés iránt. Ebben része lehetett az uralkodó puritán ízlésének, de ilyen irányú ambícióit kielégíthették a hozzá közelálló állami építkezések, mint a bécsi Arzenál, vagy mint a Ringstrasse kialakítása során tervezett – és végül csak részlegesen megvalósult – Kaiserforum.³⁴ Kastély léptékű épületet egyet emeltetett, a Hermesvillát (Carl Hasenauer, 1882-86) felesége, Erzsébet királyné számára a Bécs mellett a lainzi vadaskertben.³⁵ A fentiek tükrében nem meglepő, hogy Ferenc József kastély építésére Magyarországon sem törekedett. A kiegyezésig ennek politikai realitása sem nagyon volt, és érzelmi megfontolások sem jöttek szóba. A kiegyezés után a helyzet megváltozott, de az elkövetkező építkezések sem az uralkodó személyes szándékából és magánvagyonából történtek, hanem hivatalos keretek között, állami pénzen. Új életre kelt a budai királyi palota, továbbá a magyar kormány megvásárolta és felújíttatta számára a 18. században épült gödöllői kastélyt.³⁶ Az utóbbit a fővároshoz közel eső, nyári rezidenciának szánták, ahol a gödöllői erdőség ideális vadászterületnek kínálkozott.

A magyar kormány azonban ennél többet akart: egy kastélyépítési programmal szándékozott kifejezni ragaszkodását az uralkodóhoz. Ez valójában a

³⁰ Újabb irodalom Michael Petzet: *Gebaute Träume. Die Schlösser Ludwigs II. von Bayern*. München 1995.

³¹ Louis Grodecki: *Pierrefonds*. Paris, 1979.

³² Ursula Rathke: *Preußische Burgenromantik am Rhein. Studien zum Wiederaufbau von Rheinstein, Stolzenfels und Sooneck (1823-1860)*. München, 1979.

³³ Henry-Russell Hitchcock: *Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries*. (4. kiadás) Harmondsworth, 1977. 119, 146; Girouard 1979. (4. jegyz. i.m.) 147-153.

³⁴ Elisabeth Springer: *Geschichte und Kulturleben der Wiener Ringstrasse. Bild einer Epoche*, Bd. II. Wiesbaden, 1978. 368-398.

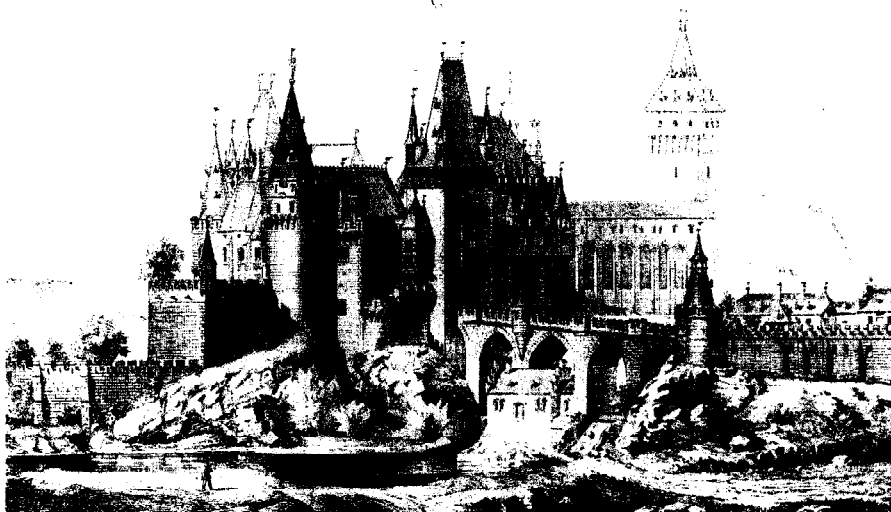
³⁵ *Hermesvilla. Lainzer Tiergarten*. Zusammenstellung: Susanne Walther. Wien, 1986.

³⁶ Varga Kálmán: *A gödöllői kastély évszázadai*. Bp., 2000. 165-196.

létrejött alkotmányos rend egyfajta demonstratív ünneplése és szentesítése lett volna az 1867-ben magyar királlyá koronázott Ferenc József előtti hódolat formájában. Alighanem az a szándék is húzódott mögötte, hogy az uralkodót minél többször, minél hosszabb időre Magyarországra csábítsák; ez növelte volna az ország súlyát és elvezethetett volna sok magyar dédelgetett álmához, a királyi székhely Magyarországra helyezéséhez. A program királyi várak és kastélyok létesítését irányozta elő az ország különböző pontjain. „Ha meggondoljuk, hogy a francia királyoknak 85 fényes palotájuk volt, miért ne legyenek a magyar királynak is várakjai, hogy az ország egyes részeit meglátogathassa?” – tették fel a kérdést a kortársak.³⁷

Elsőként az erdélyi Vajdahunyad várának ilyen célú kiépítése került a napirendre. Nyilván nemcsak a romos épület nagyszerűsége és a jó vadászterület miatt esett a választás Vajdahunyadra. A Hunyadi család, így Mátyás király ősi kastélya a régi és a jelenlegi magyar uralkodó közti kontinuitás gondolatát jelképezhette, tehát olyas fajta történeti legitimációt jelenthetett volna, mint például az újjáépített „porosz” várak a Rajnán. A magyar kormány 1868-ban Schulcz Ferencet³⁸ kérte fel a romos épület helyreállítására, aki nagyszabású tervet készített (1. kép).³⁹ A munkálatok 1869-ben megindultak, majd a következő évben Schulcz halála miatt Steindl Imre irányításával folytatódtak. Azonban hamarosan világossá vált, hogy a

A vajda hunyadi királyi vár
székesi rajza.

1. Vajdahunyad, vár. Schulcz Ferenc terve helyreállításhoz és királyi kastéllá történő átépítéshez, távlati rajz. 1868

királyi család soha nem fog a távoli vadászkastélyban tartózkodni. A lelkesedés lelohadt, a pénzforrások elapadtak, és 1874-ben Steindl lemondott a befejezetlen épület további művezetéséről. Vajdahunyad soha nem lett királyi várkastély, még a szándék emléke is elenyészett.

A kastélyprogramból egyedül az a kis vadászkastély valósult meg, melyet a gödöllői erdőségben, Galgamácsa mellett emeltek.⁴⁰ A kormány igyekezett az

³⁷ *Archaeologiai Értesítő* III. 1870. 91.

³⁸ A magyarországi kastélytervezőkre vonatkozó évszámok és alapinformációk a disszertáció apparátusának vonatkozó részében található.

³⁹ Sisa József: Vajdahunyad várának 19. századi restaurálásáról. *AH XXVIII.* 2000. 1. sz. 97-108.

⁴⁰ A jelen disszertáció II. részében, rövid monográfia formájában tárgyalt kastélyok esetében az I. részben a rájuk történő hivatkozásnál – hacsak valamilyen speciális részkérdésről vagy részadatról nincs szó – külön jegyzet nem szerepel. Az egyes kastélyokra vonatkozó alapinformáció – építés éve,

épületet minél reprezentatívabban kialakítani, és – nemzeti jelleget kölcsönzendő neki – súlyt fektetett arra, hogy építésében és díszítésében csak magyar művészek és iparosok vegyenek részt. Minden igyekezet ellenére e kastély sorsa is szerencsétlenül alakult: Ferenc József soha nem kereste fel, mivel sértette a vele kapcsolatos eljárás. Ez azonban nem akadályozta meg uralkodóház más tagjait, legfőképp Erzsébet királynét, hogy többször ne időzzön benne.

Királyi vadászlak építése a későbbiekben még szóba került. 1874-ben felröppent a hír, hogy az Ung megyei koronauradalomban az uralkodónak vadászkastélyt építenek⁴¹, de a jelek szerint ebből nem lett semmi. Két év múlva a királyi család számára „Káposzta-Megyer”-en (nyilván Káposztásmegyeren) épült volna vadászkastély, melyhez a terveket állítólag egy bécsi építész készítette⁴²; ennek megépüléséről sincs információ. A magyarok többször nem próbálkoztak, és az uralkodó saját forrásból maga sem törekedett hasonlóra. Valójában nem is volt rá szüksége, hiszen a gödöllői kastély mint nyaralóhely és vadászatok kiindulási pontja már rendelkezésre állt.

Az állam figyelme hamarosan a magyarokkal szimpatizáló trónörökös, Rudolf főherceg felé fordult. Előbb a görgényszentimrei kastélyt alakították át a számára⁴³, majd a festői Erdésvölgyben új vadászkastélyt építettek neki. Az utóbbit Rudolf halálát (1889) követően pár évig József Ágost főherceg használta – jellemző módon neki már pénzért ki kellett bérelnie.

Az említett József Ágost a Habsburgok Magyarországon letelepedett ágához tartozott. Nagyatyja, József nádor a század első felében Alcsúton építtetett kastélyt maga és családja számára, így a továbbiakban újabb nagyszabású kastélyra nem volt szükségük. József nádor fia, József főherceg az alcsúti épületet csak modernizálta és bővítette⁴⁴; újonnan csak egy kisebb nyaralókastélyt építtetett a kies Tátrafüreden. Ez az épület svájci modorban készült, de berendezése magyaros volt. A korabeli sajtó a tényt kellő lelkesedéssel publikálta, és – utalva a főherceg fiumei villájára is – a szerény épületnek szimbolikus jelentőséget tulajdonított: „Most már a főhercegi család elmondhatja, hogy <<Kárpátoktól Adriáig>> van otthona s épen [!] azért, mert akarja is, hogy legyen: otthona van minden magyar szívben.”⁴⁵

József főherceg fia, József Ágost számára az Alcsút kényelmes közelségében fekvő martonvásári kastélyt vásárolta meg. A fiú azonban nem sietett Brünnből Magyarországra költözni, s amikor ezt megtette, az atyai lakhelyhez talán túl közel eső martonvásári kastélyt hamar a Felvidéken található kistapolcsányira cserélte.⁴⁶ Itt a régi épület közelében csak kisebb vadászkastélyt emeltetett. A Habsburg család egy másik tagja, Frigyes főherceg a dél-magyarországi Hercegszántón építtetett magának vadászkastélyt.⁴⁷

illetve ha ismert, a tervező neve – ugyanitt, illetve az értékezés végén a kastélyok jegyzékében megtalálható.

⁴¹ VU XXI. 1874. 4. sz. 60.; A Hon XII. 1874. 15. sz. [2]

⁴² Bauzeitung für Ungarn V. 1876. 22. sz. 164.

⁴³ Rudolf trónörökös látogatásáról emlékezetes helyek Magyarországon. VU XXXVI. 1889. 6. sz. 92, 92-93, 98.; Kovács Zsolt: Görgényszentimre, várrom és kastély. Erdélyi műemlékek 37. Kolozsvár, 2002.

⁴⁴ Az alcsúti Habsburg-kastély tündöklése és pusztulása. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 2002.

⁴⁵ Főhercegi nyaraló Tátrafüreden. VU XXXIII. 1886. 36. sz. 574.

⁴⁶ Székesfehérvár és Vidéke XXI. 1893. 118. sz. [2]; Székesfehérvár és Vidéke XXIV. 1896. 46. sz. [2].; Fejér Megyei Napló III. 1896. 32. sz. 7; A martonvásári kastély. SzU VI. 1901. feb. 15. 13-18.

⁴⁷ Virág Bács-Kiskun 2001. 39-42.

A régebbi épületeket használó, legfeljebb nyaraló- vagy vadászkastélyokat építtető Habsburgok helyett a főnemesség volt példaadó és egyben a főszereplő a kastélyépítészet terén. Tekintve, hogy korszakunkban a régi főrangú családok száma Magyarországon mintegy ezret tett ki, a tény nem meglepő.⁴⁸ Azonban az egyes családok építőtevékenysége erősen különbözött egymástól. A korábbi évszázadokban kastélyok és várak sorát emelő Batthyányak vagy Esterházyak viszonylag keveset építettek, és az sem volt mindig nagyszabású. A régi kastélyépületek megléte és a család demográfiai viszonyai állhattak a jelenség mögött. Ellenpélda a Károlyi család. A nagykiterjedésű birtokok és azok jövedelmeinek gyarapodása, a család terebélyesedése abba az irányba hatott, hogy egyre újabb, és többnyire igényes kastélyokat emeljenek. A família egyes tagjai mellé kastélyaik „családfája” is felrajzolható.

A Károlyi nemzetség a középkorban az ország keleti felén, Szatmár megyében szerzett nagy birtokokat.⁴⁹ Károlyi Sándor, a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári béke (1711) egyik megalkotója – a grófi rang mellett – az uralkodótól hatalmas adományokban részesült. Ezek részben további birtokok voltak a Tiszántúlon és a Tiszától északra, részben uradalmak az ország más vidékén, így Dél-Magyarországon a Tisza mentén és Északnyugat-Magyarországon a Dunától északra. A Károlyi Sándor után következő három nemzedéken keresztül mindig az egyetlen fiú-utódra szállt a hatalmas vagyon zöme, egészen Józsefig. József még a család régi központjában, a nagykárolyi kastélyban lakott. Neki azonban három fia született: István, Lajos és György. Ők már az ország központibb részei felé tekintettek, újabb birtokvásárlással itt is megvetették lábukat, és ezeken a helyeken telepedtek le: István a Pest közeli Fóton, Lajos a Nyitra megyei Tótmegyeren, György a dunántúli Fehérvárcsurgón emeltette kastélyát. A három ágra szakadt család fiai ezután újabb kastélyokat építettek. István fia, Ede Füzérradványban. Lajos fia, Alajos Stomfán.

György első fia, Gyula két kastélyt építtetett: egyet özvegy édesanyja számára Parádsasváron, a másodikat saját magának a tőszomszédságban, Parádon. György másik fia, Tibor Mácsán emeltetett kastélyt (2. kép), az ő felesége még egyet Bályokon. György legkisebb fia, István visszatért az ősi családi fészekbe, Nagykárolyra, és az ottani kastélyt építtette újjá.

De a tárgyalt korszak a rákövetkező Károlyi-generáció kastélyépítéseinek is tanúja lehetett. Ede fia, László – a füzérradványi kastély átépítésén túl – nagy vadászkastélyt építtetett Lászlótanyán, Tibor fia, Imre Nagymágcson emeltetett kastélyt.

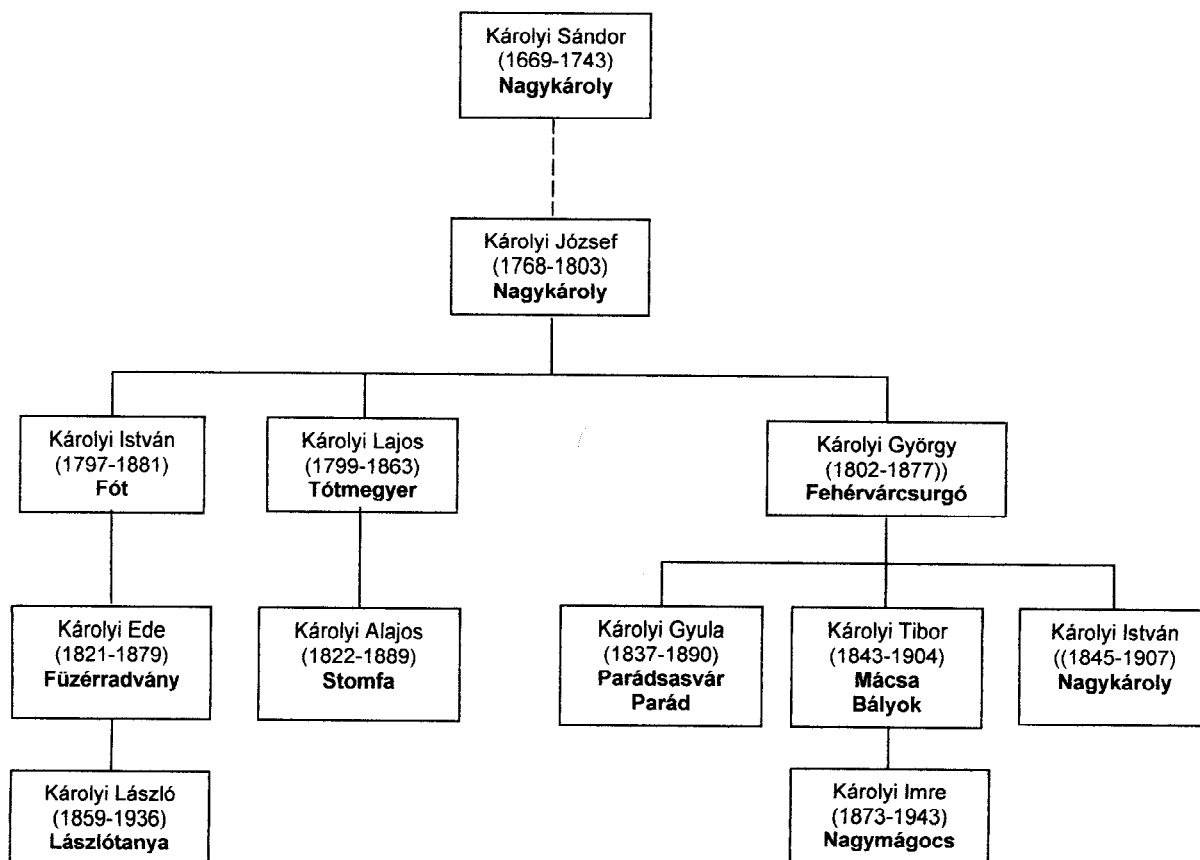

A vidéki kastélyépítkezéseket paloták egész sorának létesítése kísérte Pesten. Az első, Károlyi György még a Belvárosban készült, a többi a Nemzeti Múzeum mögötti Palotanegyedben emelkedett, valóságos kis „Károlyi-univerzumot” alkotva.

2. Mácsa, Károlyi-kastély. Ybl Miklós, 1864, 1880-81

⁴⁸ Csorba László: Arisztokrácia a századvégi Magyarországon. In: Baji – Csorba 1994. 5.

⁴⁹ [Petkó Béla]: A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. Bp., 1911.

Nem minden arisztokrata nemzetség dicsekedhetett nagyszabású kastélyokkal. A népes Zichy-család – valószínűleg épp a birtok elaprózódása miatt – korszakunkban épített majd' másfél tucat kastélya közül jó, ha kettő-három megüti a grófi családoknál szokásos mértéket. Köztük is a legjelentősebbet, az oroszvárit állítólag angol hozományból fedezte gróf Zichy-Ferraris Emánuel.

Néhány esetben az egyéni kastélyépítő-tevékenység szokatlan arányokat öltött, ami mögött jelentős anyagi erő, motiváltság és a kifinomult életforma iránti igény állt. E tekintetben talán senki sem múlta felül az egymással is szinte versengő két Andrássy-fivért, Manót és Gyulát. Andrássy Manó az 1850-es években a Zemplén megyében található Parnón építtetett kastélyt „igen nagy költséggel” (3. kép)⁵⁰, majd a '80-as években a közelebbi Gömörben fekvő betléri kastély teljes újjáépítését végeztette el.

Ez összefügghetett a ténnyel, hogy Parnót állandó lakásul fiának, Gézának engedte át. Betlér – a télen használt budapesti palota mellett – nyári tartózkodásra szolgált, de nem messze tőle, Szulován még egy vadászkastélyt is készíttetett. Andrássy Gyula a Zemplén megyei Töketerében álló, 18. századi kastélyt örökölte, azt maga is szépítgette és berendezte.⁵¹ E mellett Tiszadobon előbb egy kisebb vadászkastélyt emeltetett, majd ugyanott egy nagyszabásút, díszeset. E mellett

⁵⁰ A magyar urak otthon I. Andrássy Manó gróf. *Ország-Világ* VIII. 1887. 18. sz. 287-288, 19. sz. 314,-305, 318.; A parnai kastély. *VU* XLVIII. 34. sz. 545, 547-548.; *Ungarische Bauzeitung* X. 1905. 30. sz. 233, 237.

⁵¹ Terebes. *Magyarország és a Nagy Világ* VIII. 1872. 43. sz. 507-508.; Gróf Andrássy Gyula otthonai. *VU* XXXVII. 1890. 8. sz. 121-122.

erdélyi birtokán, Debrenben is építtetett vadászkastélyt. Természetesen a fővárosban ugyancsak rendelkezett egy palotával.

3. Parnó, Andrassy-kastély. 1850-es évek második fele

Nem minden arisztokrata családban alakult így a helyzet. Sokszor a fiatalabb fiú hátrányos helyzetbe került: kiszorult a régi rezidenciából, ezért kénytelen volt új, gyakran szerényebb kastélyt építtetni, esetleg perifériális helyen. Így építtette fel viszonylag kis méretű – de egyébként annál érdekesebb – lakát az ötödik gyermekként megszületett gróf Esterházy Károly

Ábrahámiban, nem messze a család ősi cseklészi kastélyától, vagy gróf Festetics Jenő nem is jelentéktelen kastélyát Zalaújíváron, Zala megye távoli sarkában, miközben bátyja, Tasziló a keszthelyi kastélyt bővíthette – miután persze megörökölte – fejedelmi méretűvé.

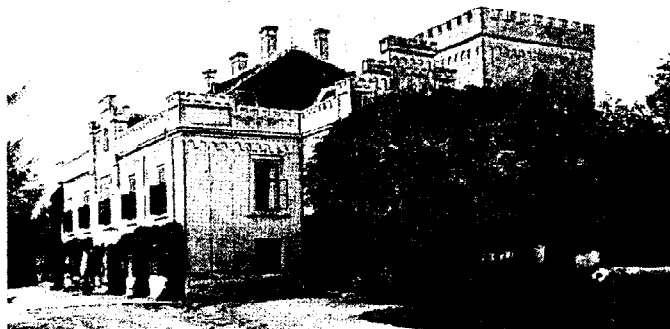
Értelemszerűen a társadalmi és a vagyoni ranglétra alsóbb fokán állók, a köznemesek egyszerűbb formában építkeztek, bár számarányukat tekintve az ő kastélyaik domináltak. A tárgyalt korszakban ezt a réteget is rendkívüli kastélyépítési aktivitás jellemezte. Voltak falvak, ahol ugyanazon család több tagja rendelkezett „úrilakkal”. Azonban ezek gyakran a kastély kategória alsó határát súrolták, vagy el sem érték azt.

Kastély építésének vagy felújításának szándéka érthető módon a legtöbb esetben a házasságkötéssel, a családalapítással függött össze. Nem mindig alakultak azonban úgy a dolgok, hogy a fiatal házas rendelkezett is az ehhez szükséges összeggel, illetve hozzájutott volna a régi családi lakhelyhez, hiszen az öröklés a jog szerint csak az apa halála után következett be. Így történt meg, hogy Festetics Dénes, bár 1842-ben megnősült, kastélyát Bogáton csak több mint egy évtizeddel később tudta felépíttetni. Voltak olyan esetek, hogy az apa még az életében gondoskodott fia reprezentatív lakhelyéről. Jankovich László legkisebb, harmadik fiának, Aladárnak a házasságkötés után építtetett kastélyt Cabunán, amit jól tett, hiszen ő maga ezután még több mint húsz évet élt. Gróf Károlyi István is lehetővé tette Ede fiának, hogy saját kastélyt építsen. A történethez hozzátartozik, hogy a fiú végül nem az apa által kiszemelt szentesi uradalomban, Derekegyházán, hanem a romantikus fekvésű Füzérradványban hozta létre lakhelyét.⁵²

Természetesen a személyes körülmények, az anyagi és a családi viszonyok alakulása, egyáltalán az indítók esetről-esetre változott. Kastély építését néha a társadalmi életben betöltött szerep vagy a vágyott előrejutás is motiválta. Aligha véletlen, hogy köznemes Radó Kálmán, aki pályafutása során a megyei politika

⁵² Sisa József: A füzérradványi kastély. AH XXVII. 1999. 1. sz. 24.

lépcsőfokait járta végig, abban az évben, vagyis 1867-ben építtette újjá répcelaki kastélyát (4. kép), amikor első közhivatalát, a sárvári járás szolgabírói posztját megkapta.⁵³

4. Répcelak, Radó-kastély. 1867

Hasonló összefüggés a társadalmi élet legfelső régióiban is megfigyelhető: Festetics Taszilo esetében a keszthelyi kastély grandiózus átépítése teremtette meg, ha úgy tetszik előlegezte meg azt a keretet, amely őt alkalmassá tette arra, hogy – Magyarországon igen ritka kegyként – elnyerje a hercegi rangot.

Sokszor nem a családalapítás vagy a karrier, hanem az építési szenvedély, az önmegvalósítás a mozgatórugó. Erre gyakran már előrehaladott életkorban került sor. Gróf Keglevich János élete alkonyán vágott bele nagyugróci kastélyának építésébe, miután jó két évtizeddel korábban Kistapolcsányban egyet már felépített. Az ok névleg az volt, hogy második, fiatal feleségétől gyermeke született (aki egyébként hamar meghalt). Tekintve viszont a kastély építésére és berendezésére szánt pénzt, időt és megkülönböztetett figyelmet, aligha kétséges, hogy Keglevich ezzel saját szenvedélyének is hódolt. A műgyűjtő gróf Pálffy János hatvan évesen kezdett bele bajmóci várának kiépítésébe és felszerelésébe, amivel életművét akarta beteljesíteni. Gróf Andrássy Gyula, aki a budapesti Sugárút (a későbbi Andrássy út) és az Országház létrehozásában kulcsszerepet játszott, tiszadobi kastélyával építészeti ambícióit koronázhatta meg. Egyáltalán, tekintve sok építető aktív részvételét a tervezésben és a megvalósításban, nem kétséges, hogy számos épület esetében a lakóhely létrehozásának igényén túli, legszemélyesebb viszonyulásról van szó.

A kastély hagyományosan nem pusztán az aktuális tulajdonos, hanem az adott nemzetség múltját és dicsőségét is reprezentálta. Korszakunkban több olyan, addig elhanyagoltan álló kastély épült újjá, melyek az illető család nemesi előnevét adták. Ilyen volt a galántai Esterházy- vagy a nagykárolyi Károlyi-kastély, ahol jó okkal feltételezhető, hogy középkorias formában történt újjászületésükben a családi presztízs növelése is szerepet játszott (5. kép).

⁵³ Vas vm. 1898. 88.; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* IX. Bp. 388-389.

5. Galánta, Esterházy-kastély. Weber Antal, 1860 körül

A nádasdladányi Nádasdy-kastély, bár új birtokon épült, mintegy a rég elkobzott sárvári vár reinkarnációjaként kifejezetten a családi reprezentáció szolgálatában állt.

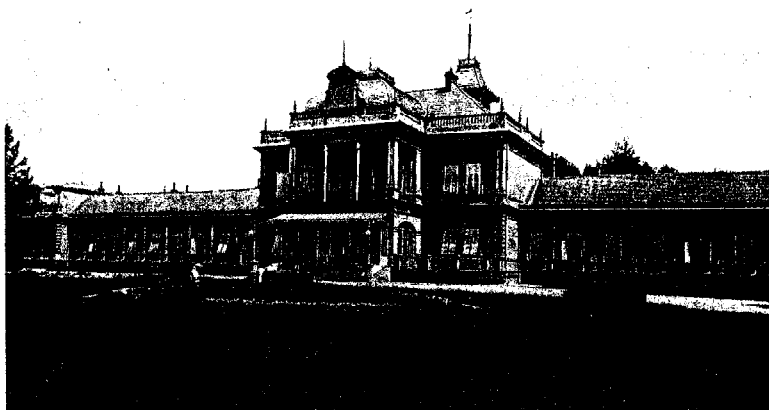
Korszakunkban immár jelentős kastélyépítőnek számítottak az úrgazdagok, illetve a pénzarisztokrácia tagjai. Világszerte ez volt a helyzet: a Rothschild család tagjai Európa több országában példamutató vidéki rezidenciát emeltek, míg Amerikában a Vanderbiltek kastélyai szinte európai társaikat is felülmúlták. Magyarországon Wodianer Mór, a reformkorban megvagyonosodott és megnemesített nagykereskedő-család fia már az 1870-es évek elején nagyszabású kastélyt emeltetett Komjáton, az évtized második felében pedig Kégl György személyében nem-nemes közember lépett a kastélyépítők sorába. (Nemességét csak 1878-ban, csalai kastélyának befejezési évében kapta.) A következő évtized kiemelkedően elegáns kastélyát, a turait Schossberger Zsigmond, ugyancsak új vagyon tulajdonosa építtette. A vagyoni viszonyok és a reprezentációs igények alakulását jelzi, hogy a századforduló legnagyobb magyarországi kastélyát az egyszerű nemesi címet szerzett „self-made man”, Törley József pezsgőgyáros emelte Budafokon.

Az úrgazdagok által épített kastélyok száma korszakunkban folyamatosan gyarapodott, de nem közelítette meg a régi (fő)nemesség kastélyainak számát. Ez nem meglepő, hiszen a mintegy ezer történeti arisztokrata családdal szemben Ferenc József csak kb. kétszáz új főnemesi – nagy többségében bárói – címet adományozott.⁵⁴ Az új főnemeselek külső jegyekkel, így kastélyépítéssel is igyekeztek hasonulni a történeti arisztokráciához, bár nyilván a reprezentáción túl a fényűző

⁵⁴ Baji – Csorba 1994. 5.

lakhatásnak önmagában megvolt a vonzereje. Ennek ellenére a régi és az új arisztokrácia között alig volt átjárás, a két csoport egymással párhuzamosan létező világot alkotott. A pénzarisztokrácia soraiban a zsidóság jelentős mértékben képviseltette magát: a kiegyezést követő évtizedekben soraikból mintegy harminc család kapott bárói rangot.⁵⁵ Esetükben a főnemesi stílusú életvitel és a kastélyépítés az asszimiláció egyik sajátos, bár csak egy kis csoportnak megadatott útját is jelentette.

Érdekes jelenség egyes, a monarchia nyugati feléből Magyarországra települt családok kastélyszerző- és építő hajlandósága. Nekik nem csak a felső társadalmi rétegbe, hanem egy új országba is be kellett illeszkedniük. A Bécsből érkezett két Biedermann fivér Baranya és Somogy megyében földbirtokot szerzett és mintagazdaságot szervezett. Az egyikük, Ottó Mozsgón, a másik, Rezső Szentegáton⁵⁶ (6. kép) építtetett igényes kastélyt.

6. Szentegát, Biedermann-kastély. 1885

Stummer Ágoston a morvaországi Brünnből települt Magyarországra. 1868-ban megvette a régi tavarnoki kastélyt és birtokot Nyitra megyében, ahol mintagazdaságot és cukorgyárat hozott létre. Rokona (valószínűleg öccse), Stummer Sándor gyáros 1877-ben az ugyancsak Nyitra megyei nagybodoki kastélyt vásárolta meg, a régi épületet helyrehozatta és belsejét újjáalakíttatta.⁵⁷

A két Stummer 1871-ben „tavarnoki” előnévvel nemességet kapott, majd 1884-ben osztrák, illetve 1887-ben magyar bárói címet.⁵⁸ Stummer Ágoston szintén Brünnből származó veje, báró Haupt-Stummer Lipót a nem messze fekvő Tökésújfaluban építtette fel kastélyát. A bécsi származású sörgyáros, ifj. Dreher Antal Kőbányán kastélyokkal vetekedő, nagy villát építtet (Hubert József, 1896)⁵⁹, és Fejér megyében több kastélyt megvett.⁶⁰

A kastély hatalmat kifejező szimbolikus jelentőségét illusztrálja, hogy olyan esetben is építettek ilyet, amikor nem a birtok tulajdonosának, hanem csak az őt képviselő személynek szánták. Ilyen volt a piaristák Somogy megyei mernyei birtokán emelt jószágkormányzói kastély (7. kép), amely tehát nem a személyes reprezentációt szolgálta, hanem a „fennhatóságot” jelenítette meg.⁶¹

⁵⁵ Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században*. (A szerző 1922-es kötetének bevezető fejezettel ellátott kiadása), Bp., 1986.; Gudenus János – Szentirmay László: *Összetört címerek*. Bp., 1989. 86-88.; Alföldy Gábor: A pilisszántói Orosdy-kastély és parkja. *AH XXVII*. 1999. 2. sz. 391.

⁵⁶ Szakács 1983. 121.

⁵⁷ Nyitra vm. 1899. 79-81, 87.; A nagybodoki várkastély. *SzU VI*. 1901. 19. sz. 6-11.

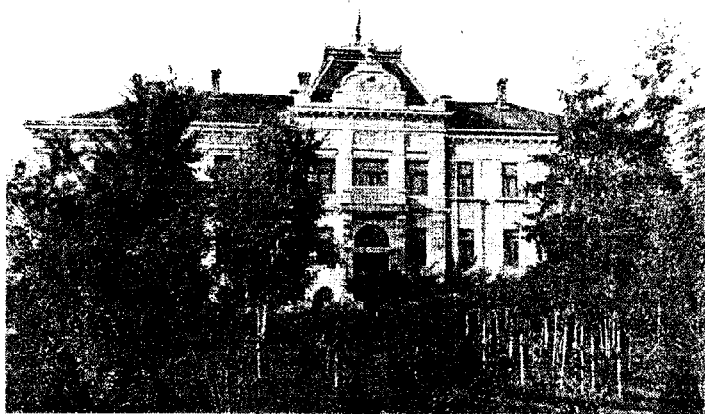
⁵⁸ Gudenus János: *A magyarországi főnemesség genealógiája*, III. Bp., 1998. 383.

⁵⁹ *Magyarország képes albuma*. Bp., é.n. [1905]

⁶⁰ Entz – Sisa 1998. 19.

⁶¹ Somogy vm. 1914. 108, 121.

Arra is volt példa, hogy a nagybirtokon gazdálkodó bérlő építtetett magának kastélyt. A század közepére jellemző bérlői fluktuáció után ugyanis a század végére e tekintetben a viszonyok stabilizálódtak, a nagy kiterjedésű latifundiumokon tartósan „kettős uralom” – a tulajdonosoké és a bérlőké – alakult ki.⁶² A bérlők értékrendjükben és életmódjukban kezdtek

7. Mernye, a piarista rend jószágigazgatói kastélya. 1905

hasonulni az eredeti tulajdonosokhoz. Ennek jegyében építtetett kastélyt pl. Lonkai (Lamm) Ármin, aki a Festeticsek hatalmas dégi uradalmán Feketepusztát bérelte, bár lakhelye léptékben és kifinomultságban természetesen meg sem közelítette a tulajdonos grófi családját. Hasonló történt a Somogy megyei Csurgón, ahol Meller Henrik nagybérlő építtetett kastélyt magának.⁶³

A korszakunkban új megbízó lép a színre: a női kastélyépítő. A nők nyilván korábban is rendelkeztek befolyással a kastély létrehozására, a benne zajló életnek pedig gyakran vezérlő szellemei voltak. Önálló építői kezdeményezésre azonban leginkább a polgárosuló világban nyílt módjuk. Főleg az özvegyen maradt asszonyokról van szó, akik a birtok további vezetése mellett jellemzően kis kastélyt emeltettek. Wahrmann Renáta, a „Gründerzeit”-ben kiemelkedett család öntudatos

8. Kolta, Szentiványi-kastély. 1898 után

leánya viszont már hivalkodóan fényes kastélyt építtette magának Tóalmáson. A kevés további példa közé tartozik Mészáros Károly köznemes özvegye, Ribáry Mária, aki férje halála után építtetett nyaraló-kastélyt Koltán. Nemcsak a épület szerény mérete, hanem játékos finomsága is sejteti a női építtetőt (8. kép).

⁶² Puskás Julianna: Zsidó haszonbérlők a magyarországi mezőgazdaság fejlődésének folyamatában (Az 1850-es évektől 1935-ig). *Századok* CXXVI. 1992. 1. sz. 35-57.

⁶³ Somogy vm. 1914. 57.

Az építetők és a potenciális építetők körében egyes időszakokban rendkívül megnövekedett az érdeklődés a kastélyépítészet elvi kérdései iránt, aminek előbb-utóbb a tényleges építőtevékenységben is megmutatkozott a hatása. Ilyen időszakot jelentettek az 1830-as és 40-es évek, amikor Széchenyi István, majd őt követve a reformkori nemesség és értelmiség tágabb köre fordult lelkesedéssel a téma felé.⁶⁴ Bármerre járt, Széchenyi mindenütt megfigyelte a házakat és kastélyokat; leginkább az angol ház tetszett neki, melyet példaként állított kortársai elé. Tapasztalatait és javaslatait a *Pesti por és sár* című könyvében összegezte. A szabálytalan okfejtésű traktátust 1834 és 1837 között vetette papírra, megjelenésére azonban csak 1865-ban került sor.⁶⁵ Hasonlót osztályos társai, de hivatásos építészek sem írtak Magyarországon. Szó esik benne a ház beosztásáról, alaprajzi elrendezéséről, felszereléséről, bútortáráról, vagyis olyan kérdésekről, melyek a korszak kastélyépítészetében fontos szerepet játszanak.

A historizmus korában épült kastélyok az országban egyenetlen eloszlást mutatnak. Helyüket számos tényező befolyásolhatta: a (nagy)birtokok elhelyezkedése, a családi viszonyok, az adott országrész gazdasági helyzete („kastélyeltartó képessége”), a városok közelsége, a természeti adottságok, de valamilyen szinten a történeti folyamatosság is.

A Bécshez és Pozsonyhoz közel eső északnyugati országrész, a 17. és 18. század hagyományos kastély-vidéke az 1840 és 1914 közötti időkben is élen járt: Pozsony, Nyitra és Bars vármegye számos új kastéllyal büszkélkedhetett, nem utolsósorban olyan családok jóvoltából, mint a Pálffyak, az Esterházyak és a Zichyk. A Felvidék középső megyéi és hegyekkel megtűzdelt északi sávja kastélyban viszonylag szegény, hogy Gömör-Kishontban, majd keleten Zemplénben, nem utolsósorban az Andrássyaknak köszönhetően az ilyen építmények újból megszorodjanak.

A Dunántúl széles, délnyugati sávja, ahol egyébként a településhálózat is rendkívül sűrű, kastély is sok épült. Vasban és Zalában olyan főrangú családok tűntették ki magukat, mint a Festeticsek és a Batthyányak, de számos köznemesi család is követte példájukat. Ezekhez a kastélyépítészetben korábban is kiemelkedő vármegyékhez újoncként csatlakozott Somogy, számos kisebb-nagyobb kastélyával, melyek közül nem kevesebb mint négy a Széchenyi, kettő a Somssich család birtokán emelkedett. Fejér megye helyzete meglehetősen különleges. Ebbe a megyébe a 19. század első felében a török uralmat követő lassú társadalmi és gazdasági regenerálódás, a nagybirtokrendszer kialakulás, valamint a látványos fejlődésnek indult Pest viszonylagos közelsége számos főrangú családot vonzott, aminek következtében a klasszicista kastélyok páratlan együttese jött létre. A 19. század második felében emelt kastélyok már nem képviselték ezt az építészeti műfajt olyan súlyosan, mint a század első felében készült társaik, azonban így is olyan családok építettek egy-egy igen jelentős kastélyt, mint a Károlyiak, a Nádasdyak vagy a Brunszvikok. A délebbre eső, és az e tekintetben komolyabb hagyománnyal egyébként sem rendelkező vármegyék közül Tolna egy nagyobb szabású és több kisebb kastélyépületet tudhat magáénak, Baranya még ennyit sem.

Budapest szorosabb vonzáskörzetében számos kisebb-nagyobb kastély készült, melyek közül a legjelentősebbeket olyan prominens úrgazdag építetők

⁶⁴ Sisa József: „Bárki mit mond is, az Architectúra törvényi csupa önkényen alapulnak”. Széchenyi István építészeti érdeklődése. *MÉ* XLI. 1992. 1-4. sz. 45-61.; Sisa 2001.

⁶⁵ A rákövetkező évben a könyvet újranyomták: Széchenyi 1866. Új kiadása Gróf Széchenyi István: *Buda-pesti por és sár*. Bp., 1995.

rendelték meg, mint Törley József, Wahrmann Renáta, Orosdy Fülöp vagy Schossberger Zsigmond. Számukra a közeli főváros mint kereskedelmi és ipari központ különös fontossággal bírt. Mellettük elmaradt a hagyományos főnemesség, legalábbis a Dunán innen. Kisebb kastélyokat azonban a kevésbé módos családok mind a régiek, mind a polgári származásúak közül szép számban építettek. Heves és Szabolcs több, Borsod inkább kevesebb kastéllyal dicsekedhet.

A természetföldrajzilag kevésbé tagolt Nagykunság, az Alföld délebbi és középső része – ahogy a korábbi évszázadokban – most sem vonzotta a kastélyépítőket. Az Alföld délkeleti részén a Wenckheim és a Károlyi család kastélyai jelzik a főúri nagybirtok központját. Bácskában néhány helybeli nemes, a Bánságban a Karátsóniak, a Csekolicsok építettek egy-egy jelentősebb kastélyt. Érdekesség, hogy a Bánság gazdag szerb kereskedői, bár futotta volna, kastélyépítőként nem jeleskedtek, amit leginkább a kulturális különbségek magyaráznak. A módos Partiumban megint megszorodtak a kastélyok, a nagyobbak is, legyen az építető köznemesi, úgazdag vagy akár arisztokrata; az utóbbiakat leginkább megintcsak a Károlyiak képviselik.

Az Erdélyi Medencében főleg a középső és az északi vármegyékben épültek kastélyok szép számmal, elsősorban a hagyományos erdélyi nemesség jóvoltából. Kolozs megyében e tekintetben a Bánffy, Szolnok-Dobokában a Bethlen és a Teleki, másutt a Teleki és a Mikó család neve bukkan fel ismételtén. A székely területeken Marosvásárhely környékén épült több kastély, de az attól keletebbre eső megyék közül – az ott létező vagyoni és birtokviszonyok, meg a hegyvidék miatt – csak Háromszék dicsekedhet néhány ekkor készült kastélyépülettel. Az erdélyi kastélyok általában szerényebb méretűek és talán kevésbé díszesek az ez időben Magyarország más területén épülteknél, amit helyi specifikumnak is tekinthető. Mindössze néhányuk Délnyugat-Erdélyben, elsősorban a Kendeffy család két Hátszeg völgyi kastélya igyekezett felvenni a nyugati országrészekben található társaikkal a versenyt. Az erdélyi szász területeken nem épültek kastélyok, amire a magyarázat a helyi polgári hagyományokban, vagy a vagyoni viszonyokban rejlik. Az ország egyes ritkán lakott, hegyes peremvidékein, mint Máramarosban vagy másutt szintén nem létezett érdemi kastélyépítő tevékenység, legfeljebb egy-egy kisebb vadászkastélyról van információ. Viszont a nagyfokú kulturális autonómiával rendelkező Horvátországban nem egy magyar főnemesi család építtetett magának kastélyt.

2. A tervezés – megbízók és építések

A kastélyok tervezése sokban eltér a középületekétől és a városi lakóházakétól. Ebben a műfajban az építető motiváltsága és felkészültsége erősebb, akaratának érvényesítése közvetlenebb. Minthogy a legszemélyesebb szféráról van szó, nagy a hajlandósága a formák és funkciók meghatározására, a tervezésbe való beleszólásra. Nem túlzás azt állítani, hogy a kastélyépítészet területén a megbízó és a tervező személye közt gyakran nem húzódott éles határ, az építészeti gondolat kimunkálása nem egyszer kettejük közös működésének eredménye volt. Természetesen nem lehet differenciálatlanul általánosítani, a megbízó és az építész munkakapcsolatának számtalan variációja létezett. A megbízó egyszerűen kiadhatta a megrendelést néhány általános jellegű instrukcióval, esetleg az építész által készített variánsok közül választotta a neki tetszőt, de meghatározhatta az előképet is, vagy éppen saját maga készített terveket.

Az amatőr tervezői tevékenység a historizmus kastélyépítészetében jelentős szerepet játszott, elsősorban a születési arisztokrácia, illetve nemesség körében. Ez leginkább a szóban forgó réteg feudális-patriarchális hagyományaira és magasabb műveltségi szintjére vezethető vissza. Hasonló jelenség a magyar építészet történetében a megelőző száz évben már létezett⁶⁶, de a korabeli Európában sem volt ismeretlen gyakorlat: elég, ha az angol Albert herceg műkedvelő ténykedésére gondolunk. Azonban a főúri tervezésről szóló egykorú híradásokat némi fenntartással kell fogadnunk. A tiszadobi Andrassy-kastély esetében például – ahol kifejezetten a megrendelő tervezéséről esik szó – az épület homogeneitása, magas színvonala nem hagy kétséget afelől, hogy a tervező ténylegesen a megbízott építész, Meinig Arthur volt. A többségében jogász végzettségű főnemesek eleve nem rendelkeztek olyan építészeti szaktudással, amely alkalmassá tette volna őket a tervezés specializált feladatának elvégzésére. Ha erre képesek lettek volna, nem lett volna szükségük az építészre. Jellemző lehetett a kortársak által ugyancsak saját tervrajzok készítőjeként számon tartott id. Pálffy János eljárása: valójában az építész, Hubert József rajzolta a terveket, a gróf csak véleményezte, illetve ha jónak látta, módosította azokat.⁶⁷

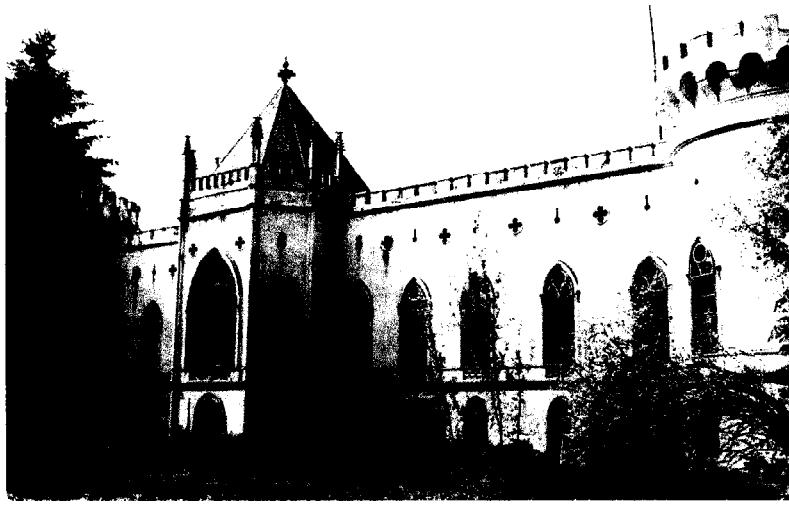
Érdemes lépésről-lépésre végigkövetni megbízó és az építész szoros együttműködését a tervezési folyamatban egy konkrét épület, éspedig a korszak elején emelt nagyugróci kastély (9. kép).⁶⁸ Az építető gróf Keglevich János volt, akinek az igényeit és elképzeléseit létező előképek, mintakönyvek, úti élmények, vagy egyszerűen személyes ízlésen alapuló döntések határozták meg, s aki mindehhez építészében, Alois Pichlben készséges partnerre talált. Keglevich a régi nagyugróci várkastély átépítését leginkább az éppen elkészült oroszvári kastély mintájára képzelte el, Odaküldte Pichlt, hogy nézzen körül, majd eljuttatta neki az épület képét is. Ezután engedélyt kért, hogy az oroszvári kastély tervéből kimásoltathasson. Személyesen konzultált a kastély építetőjével, tervezőjével, de

⁶⁶ Kispart János: *A váci Thersianum története*. Bp., 1914 [a külső borítón: 1922]; Mojzer Miklós: *Architectura civilis*. (Iskolás művészet a XVIII. századi építészetünkben). *MÉ* VI. 1957. 2-3. sz. 103-118.; N. Dávid Ildikó: A kolozsvári egyetem építészeti oktatása a XVIII. század végén. In: Zádor Anna – Szabolcsi Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás*. Bp., 1978. 301-351.; Komárik Dénes: Az európai hatások útja a romantika korának építészetében. *AH* X. 1982. 1. sz. 20-21.

⁶⁷ Horváth Hilda: Gr. Pálffy János műgyűjteménye, különös tekintettel iparművészeti kollekciójára. PhD disszertáció, ELTE BTK Művészettörténeti Doktori Iskola. Bp., 2002. 33., hivatkozással a bécsi Haus- Hof- und Staatsarchivban őrzött Pálffy-levelekre.

⁶⁸ Sisa 1989. 44-48.

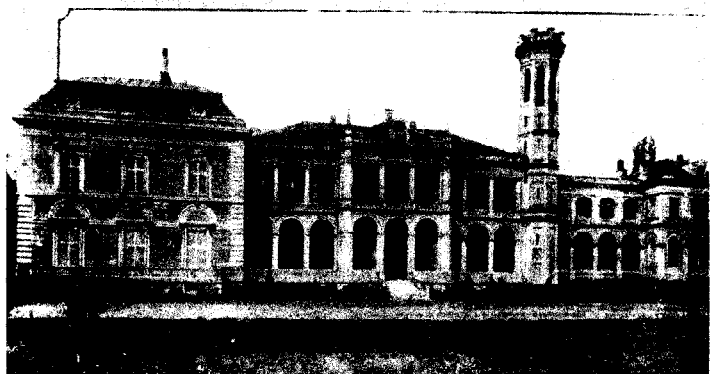
még a kivitelező építőmesterrel is. Ennek nyomán számos külső és belső részletet az oroszvári épület alapján rajzoltatott meg. A gróf a középrizaliton elhelyezendő fiálék előképeként a másik, kistapolcsányi kastélya mellett álló üvegház megfelelő részletét jelölte meg. Nyilván ugyancsak az építető utasítására Pichl a tervezéshez „angol rézmetszvény”-t is felhasznált. Keglevich és felesége a kisebb-nagyobb formák megtervezésébe folyamatosan beleszólt. Az építész például eredetileg az egyik tornyot a másiknál öt öllel magasabbra és süvegcsukor formájú tetővel lefedve tervezte, de erről a gróf ellenkezése miatt le kellett mondania, aki viszont az épület

9. Nagyugróc, Keglevich-kastély. Alois Pichl, 1844-50

egy másik pontjára kilátótornyt kért. Keglevichné azt határozta meg, hova kerüljön a főbejárat; ennek nyomán az építész eredeti elképzelésével szemben azt nem a sarokbástyára, hanem az egyik oldalszárnnyra helyezte. Az építető a velencei Madonna dell'Orto templom mintájára a kastély falainak alapsíkját pirosra, tagozatait fehérre festette. De a belsőben is nevezetes épületek részleteit komponáltatta: az ebédlő mennyezetét a fontainebleau-i, a fürdőszobáét a blois-i kastély modorában készítette. A kastély belső ajtajainak tervét a gróf Pichl több alternatívában elkészített rajzaiból „válogatta össze”.

Néha, ritkán a kastély ura ténylegesen a tervező is volt. Ilyenkor az épület következetlenségei, sutaságai általában árulkodóak. Sok kastélynál – dokumentum híján – csak sejteni lehet a műkedvelő tervezést. Másutt erre nézve bizonyíték áll rendelkezésre. Ilyen a füzérradványi Károlyi-kastély (10. kép). Az épületet Ybl Miklós tervei szerint kezdték el építeni, de utóbb a tulajdonos, Károlyi Ede vette át a tervező szerepét. Az

10. Füzeradvány, Károlyi-kastély. Ybl Miklós – gr. Károlyi Ede – Albert Pio, 1857 – 1907

eredmény jellegtelen architektúra és csenevész torony lett. A gróf büszke volt teljesítményére: a falu templomának ekkor készült Szent Edvárd-oltárképén egy

figura – valószínűleg maga Károlyi – papírtekercset tart, melyen a füzérradványi kastély szóban forgó alaprajzai részlete ismerhető fel (11. kép).⁶⁹ A család tagjai azonban állandóan gúnyolták őt ezért, különösen a tornyot kifogásolták. Mégis, halála után a torony tövébe emléktáblát helyeztek, melyen méltatták Károlyi Ede szerepét. Az Erdélyben található mezőzáhi kastélyra olyan emléktáblát illesztettek, amely a tulajdonos, Ugron István bárói rangot viselő sógorának tervezői közreműködését rögzíti (12. kép). Más forrásból ismert, hogy a szóban forgó kastély létrehozásában valóban egy hivatásos építésznek, Pákei Lajosnak is jutott szerep, de hogy az amatőr tervező lehetett a koncepció, azt az épület kiegyensúlyozatlan arányai, össze nem illő részei egyértelműen bizonyítják.

11. Klimkovics Béla: Szt.-Edvárd oltárkép (részlet). Füzérradvány, r.k. plébániatemplom

A tervezésbe az újgazdag megbízó is beleszólhatott. Így tett például Kuffner Károly cukorgyáros diószegi kastélya tervezésénél, ami az épület hivalkodó szertelenségéről, ízléstelenségéről is leolvasható. Talán nem véletlen, hogy az építész, Franz Neumann folyóiratcikkben publikálta – természetesen udvarias formában – megbízójának kétes értékű közreműködését, ily módon hárítva el a felelősséget.⁷⁰

Az építésznek nyilván nem egyszer komoly vitát kellett folytatniuk elképzelésük megvalósításáért, egy-egy ésszerűtlen döntés megváltoztatásáért. Ebben néha a család asszonya volt a tárgyaló fél. Hauszmann Alajos a csalai kastély tervezésére így emlékezett: „Sok fáradságba került, míg Kéglnével megállapodhattam a beosztás tekintetében, de végre sikerült képtelen kívánságaitól elterelni és tervemet elfogadtatni.”⁷¹ Ha az építtető akarata kontroll nélkül érvényesült, néha furcsa dolgok sültnek ki. Ilyen lehetett az Ógyalla határán álló, mára elbontott kastély: „Szeszélyes puszta eredetileg Baranyay-féle birtok volt, melyet Baranyay Ilona, férjezett Tahyné örökölt és itt érdekes, fantasztikus kastélyt építtetett, tisztán szeszélye szerinti beosztással, sülyesztőkkel, titkos bejárókkal, csapóajtókkal és bizarr berendezéssel, a pusztát magát is Szeszélyes pusztának nevezték el.”⁷²

12. kép. Emléktábla a mezőzáhi kastély falán

⁶⁹ Sisa József: A füzérradványi kastély. *AH* XXVII. 1999. 1. sz. 30.

⁷⁰ Castell Diószegh. Umgebaut durch k.k. Baurath Franz v. Neumann jun. *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereins* XL. 1888. 70.; *BLL* VII. 1894. május-június, 39.

⁷¹ Hauszmann Alajos Naplója. *Építész a századfordulón*. A kötetet összeállította és jegyzetekkel ellátta Dr. Seidl Ambrus. Bp., 1997. 41.

⁷² Komárom vm. 1907. 111.

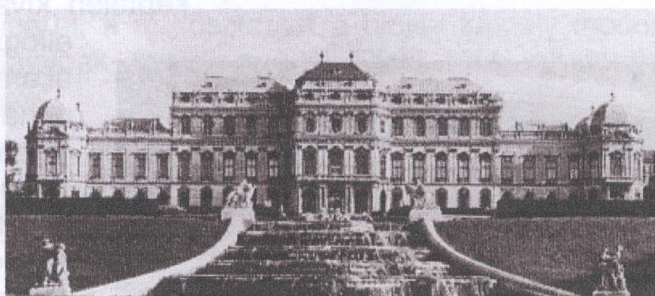
A mintakönyvek, különösen a korszak első felében, meglehetősen jelentős szerepet játszottak. Az ilyen jellegű munkák Európa-szerte a stílusformák és alaprajzi megoldások elsődleges terjesztői voltak. Eötvös József *A falu jegyzője* c. regényében (Pest, 1845) olvasható, miszerint a kor tipikus – és Eötvös által egyébként kifigurázott – magyar nemese angol mintakönyv, J. C. Loudon *Encyclopaedia of Cottage, Farm, and Villa Architecture and Furniture* (London, 1833) című munkája alapján építteti kastélyát.⁷³ Egy valóságos esetben, a nádasdladányi Nádasdy-kastélynál egyéretelműen azonosítható a családi könyvtárban őrzött angol könyv, amelyből az előképet vették.

Több példa ismeretes arra, hogy egy-egy konkrét, híres épület szolgált előképkül. A kápolnási kastély román nemzeti érzelmű építtetője – kit tudja, milyen profétikus megfontolásból – a versailles-i Kis Trianont választotta mintaképének. Festetics Taszilo a keszthelyi kastély új szárnyát a bécs Felső Belvedere (13-14. kép), tornyát pedig a drezdai Zwinger mintájára építtette; az építészeti formában is megnyilvánuló fejedelmi allűr mögött társadalmi ambíció állt, ami hamarosan a hercegi cím elnyerésében valósult meg. A kernyesdi kastély arra példa, hogy a magyar megbízó egykorú, külföldi épület külsejét másoltatta le magának.

13. Keszthely, Festetics-kastély. Új szárny. Viktor Rumpelmayer, 1883-87

A historizmus-kori Magyarországon a kastélytervezői gárda nem egyszerűen a magyar építészársadalom arányos leképeződése volt. A különleges körülmények folytán e területen jól megragadható sajátosságok figyelhetők meg.

14. Bécs, Belvedere. J.H. Hildebrandt, 1721-22

Az általános magyar gyakorlattal megegyezik, hogy a kastélyok tervezői között a fővárosi építészek jelentős, sőt meghatározó szerepet játszanak. Budapest dominanciája, amely a vidéki városokban egyértelmű, a kastélyépítészet világára is kiterjedt. A folyamat a klasszicizmus idején indult meg, amit Pollack Mihály és Hild József kastélyai bizonyítanak, de korszakunkban a tendencia tovább fokozódott. Azonban nem minden budapesti építész tervezett

⁷³ Eötvös József: *A falu jegyzője*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1971. 154-155. (Eredeti kiadás 1845) – Sisa 2001. 100, 102.

kastélyt, vagy pályája során nem végig.⁷⁴ A legnagyobb építészek közül például a pesti polgárságnak dolgozó Feszli Frigyes (1821-1884) vagy a gyakorlati élettől elzárkózó, excentrikus Schulek Frigyes (1841-1919) egyáltalán nem. A közületi megbízásokra és a műemlékvédelemre összpontosító Steindl Imre csak pályafutása elején foglalkozott kastélytervezéssel⁷⁵ - a jobban szem előtt lévő, nagyobb publicitást vonzó városi épület, különösen városi középület biztosította a korban a nagyobb építészeti presztizst. Steindl műegyetemi professzortársa, Hauszmann Alajos viszont, aki szintén nem szűkölködött közületi megbízásokban, élete során több kastélytervezési felkérésnek tett eleget.⁷⁶ Több esetben az építész pályája első felében tervezett kastélyokat, városi megbízások híján, talán kissé kényszermegoldásként. Ez nem zárta ki, hogy az így létrejött épületek a legjobb minőséget ériék el. Erre talán Weber Antal a legjobb példa.⁷⁷ A kiegyezés és a budapesti városegysítés előtt jeles kastélyok sorát tervezte, hogy aztán karrierje második felében – részben mint a kultuszminisztérium hivatalos építésze – nagyszabású alkotásokkal a fővárost gazdagítsa.

A korszak legnagyobb kastélytervezője egyben Budapest és Magyarország legjelentősebb és legtermékenyebb építésze, Ybl Miklós volt.⁷⁸ Pályafutásának kezdete, a kastélytervezéssel kapcsolatba kerülése az 1840-es évek félfeudális viszonyait is jól szemlélteti. Tanulmányai végeztével Ybl – Pollack Ágostonnal társulva – Építészeti Intézetet hozott létre, hogy önálló tervezői tevékenységgel keresse meg kenyerét. A vállalkozás sikertelennek bizonyult, ezért 1846-ban a Károlyi család szolgálatába állt, akiknek főti birtokán telepedett le. (A Károlyiak építésze korábban Ybl mestere, Heinrich Koch volt.) Az évtizedek során a család számára épületek sorát tervezte, melyek között kastélyok éppúgy megtalálhatók voltak, mint templomok és városi paloták. Még akkor is tervezett nekik kastélyokat, amikor budapesti építészként ereje javát az ország legnagyobb középületeinek megalkotása kötötte le. De Ybl más családoknak ugyancsak épített kastélyt; ebben a műfajban összesen mintegy tizenöt épületet fűződik személyéhez. Ybl Miklós neve a felsőbb körökben annyira összeforrott a kastély fogalmával, hogy néha még akkor is őt nevezték meg tervezőnek, amikor más munkájáról volt szó. Jellemző a kajdacsai Sztankovánszky-kastély esete. Az épület Ney Béla tervei nyomán, közvetlenül Ybl halála után készült. A tény a kastély terveivel együtt a szakma legfontosabb orgánuma, az *Építő Ipar* közölte.⁷⁹ Egy évtizeddel később a kastélyvilág társasági lapja, a *Szalon Újság* az épületet már a „geniális mester, Ybl lovag” munkájaként mutatta be.⁸⁰ Egyes, bizonyítottan mások által tervezet, vagy éppen ismeretlen tervezőtől származó kastélyok szerzőségét a mai napig előszeretettel tulajdonítják a kiváló építésznek.

Bár a számok alapján Ybl Miklós tekinthető a tárgyalt korszak legelső magyar kastélyépítészének, e műfaj hatalmas munkásságának csak egy, és nem is a legnagyobb szeletét alkotta. Azonban működött ekkor Magyarországon egy másik

⁷⁴ A korszak építészeinek tevékenységéről áttekintés Kismarty-Lechner Jenő: *Építőművészetünk a XIX. század második felében*. Bp., 1945.; Merényi Ferenc: *A magyar építészet 1867-1967*. (2. változatlan kiadás). Bp., 1970.

⁷⁵ Sisa József: Steindl Imre néhány korai munkája. *AH* XV. 1987. 2. sz. 159-160.

⁷⁶ Hauszmann Alajos. Válogatta és szerkesztette Gerle János. Bp., 2002.

⁷⁷ Ybl 1957.

⁷⁸ Ybl 1956.; Ybl kat. 1991.

⁷⁹ *Építő Ipar* XVI. 1892. 27. sz. 190, melléklet, 28. sz. 198., 29. sz. melléklet, 30. sz. 215, 31. sz. melléklet, 32. sz. 230., 33. sz. melléklet, 36. sz. melléklet

⁸⁰ A kajdacsai kastély. *SzU* VII. 1903. 15. sz. 10-11.

- ... > építész, Meinig Arthur, aki a kastélytervezés specialistájának számított.⁸¹ A német születésű mester tervezői pályafutásának megindításában szintén egy Károlyi játszotta a főszerepet. Meinig gróf Károlyi István budapesti palotájának építése kapcsán került Magyarországra, aki, mint a magyar arisztokrácia vezetője, a Nemzeti Casino elnöke tovább ajánlotta a fiatal építész. Így tervezte meg Andrássy Gyula tiszadobi kastélyát, illetve később – többek közt – magának Károlyi Istvánnak a nagykárolyi kastélyt is. De Meinig nem csak a születési arisztokráciának dolgozott; Orosdy Fülöp esetében egy úrgazdag kastélyépíttető megbízásának tett eleget. A századforduló után figyelmet érdemel egy másik, sok kastélyt tervező budapesti építész, műemlékhelyreállításairól ismertebb Möller István.⁸² Az általa tervezett alsómihlói, németladi vagy sárszentmihályi kastélyok éppúgy megkülönböztethetőek stílusban, mint Meinig kastélyai, csak éppen nem a francia középkori formáik, hanem oldottabb, angolos elemeket hordozó modoruk miatt.

A budapestiek mellett igen sok kastély tervezésére kaptak megbízást külföldi építészek. Arányuk e területen egyértelműen nagyobb, mint a többi műfajban. A magyarázat elsősorban az arisztokrácia nemzetközi műveltségében és kapcsolataiban, családjuk külföldi összefonódásaiban rejlik. Mivel életvitelük folytán épp olyan otthonosan mozogtak Budapesten mint Bécsben vagy akár más európai nagyvárosban, természetesnek tűnhetett, hogy építészüket is onnan válasszák. Nem egy esetben nyilván az a megfontolás vezérelte őket, hogy külföldi tervezők jobban megoldják az újszerű feladatot. Amikor például az első várszerű, neo-Tudor stílusú kastélyépület, az oroszvári kastély tervezésére került sor, gróf Zichy-Ferraris Emánuel többek közt tapasztalt magyar építész hiányában fordulhatott Franz Beerhez, aki Schwarzenberg herceg frauenbergi kastélyán már bizonyította ezirányú képességeit. Hasonló történhetett a század végén gróf Esterházy Károly esetében, aki Josef Urban személyében bécsi építész bízott meg szecessziós kastélyának megtervezésével. A divatnak és az arisztokrácia egy részében még mindig élő Bécs-centrikusságnak köszönhető, hogy sokan a császárvárosból hozták az építészüket még akkor is, amikor a feladatra jócskán lett volna alkalmas hazai építész. Így jutott a korszak egyik legnagyobb szabású feladatához, a keszthelyi kastély tervezéséhez a Bécsben működő (bár Pozsonyban született) Viktor Rumpelmayer, aki működésének fő helyszínén jó, ha a második vonalba sorolható, vagy az odahaza ugyancsak szerény teljesítményt felmutató, de Magyarországon a díszes szepesgörgői kastély megtervezésével megbízott Heinrich Adam. Egyes esetekben olyan jelentéktelen bécsi tervezőt talált a magyar megbízó – pl. Friedrich Flohrt vagy Moritz Wapplert –, akiknek az építészeti munkássága a Magyarországon emelt kastélyukon kívül jóformán megfoghatatlan. Megfigyelhető, hogy gyakrabban fordulnak elő bécsi tervezők az ország nyugati felében, mint másutt, vagyis megbízásukban a földrajzi közelség is szerepet játszott.

Van olyan eset, amikor a családi kötődés magyarázza külföldi építész megbízását. Gróf Pappenheim Szigfrid, egy bajor család sarja a kor legjelesebb müncheni építészevel, Gabriel Seidllel bővítette ki iszkaszentgyörgyi kastélyát. Thurn-Taxis Egon hercegnek, a regensburgi születésű indigenának és a baltavári kastély építtetőjének már csak a nyelvi-kulturális kötődése okán is nagyobb bizalma lehetett egy bécsi építészben – jelesül Otto Hieserben –, mint egy magyarországiában.

Az építtetők kapcsolatainak és ambíciójának köszönhetően kastély tervezésére több alkalommal kértek fel olyan építész, aki Magyarországon egyébként semmilyen

⁸¹ Rozsnyai 2001.

⁸² Ifj. Dümmerling Ödön: Möller István (1860-1934) MV IV. 1960. 4. sz. 229-233.

más formában nem szerepelt. Ilyen volt több, fent említett név is, mint Beer vagy Seidl. Közéjük sorolható a historizmus nagy teoretikusa és építész-professzora, az akkor Zürichben élő Gottfried Semper, akit Zichy Pálné igyekezett rávenni kálóz-nagyhőrcsöki kastélyának átalakítására.⁸³ A grófné Semperhez írott leveleinek kérlelő hangneme élesen különbözik attól a tónustól, ami egyébként hasonló szituációban megbízó és építész között gyaníthatóan jellemző volt. Mikor azonban hosszas meggyőzés és közbenjárás után Semper elkészítette a kért tervet, az – vélhetően anyagi okok miatt – nem valósult meg. Zichyné ezek után annak örült, hogy a nagy mester „csodaszép” rajzait birtokolhatta. A neves építészek közül külön említést érdemel a bécsi századforduló emblematisztikus figurája, Otto Wagner, aki fiatal korában az eldugott kápolnás kastélyt tervezte Mocsonyi Mihály számára.

Jellemző módon a német nyelvterületről érkezett a fent említett külföldi építész közül valamennyi. Akkor is hozzájuk fordultak a magyar megbízók, amikor sajátosan angol stílusú épületet akartak terveztetni. Csak a századforduló után, 1905-ben történt meg, hogy egy angol építész, Edwin Lutyens Magyarországra vetődött. Ő Lonyay Elemér bodrogolaszi kastélyához készített (még nem valósult) terveket.⁸⁴

A budapesti és a külföldi építészek mellett a vidékiek kevésbé jutottak szóhoz. E tekintetben Erdély, illetve Kolozsvár némileg külön utakat járt, hiszen a két, egymást követő építész-generációt képviselő Kagerbauer Antal és Pákei Lajos az ország részben számottevő kastélyokat tervezett.⁸⁵ A nyugati végeken Handler Ferdinándról emlékeztek meg úgy, hogy Sopron környékén több kastély tervezése fűződik a nevéhez.⁸⁶ Handler jelentős kvalitásnak számított, de például Voyta Adolf, aki Dunántúlon több kastélyt épített, már kevésbé.⁸⁷ Furcsán megkésett, Tudor-stílusú épületei, mint a somlósztölösi Zichy-, vagy a pettendi Luczenbacher-kastély meglehetősen egy kaptárára mennek. A főrévi Csáky-kastély arra példa, miként próbál meg – nem teljes sikerrel – egy nem-fővárosi mester, jelesül Kittler Ferdinánd pozsonyi építész és építési vállalkozó a ritka alkalmat megragadva valami nagyszabásút és izgalmasat építeni.

A tárgyalt korszakban néhány kiemelkedő építésszel divat volt kastélyt terveztetni; ilyen volt Hauszmann Alajos, Meinig Arthur, és főleg Ybl Miklós. Az sem volt azonban ismeretlen jelenség, hogy másod-, vagy akár harmadvonalbeli építész kapott megbízást nagyszabású kastély tervezésére. Érthető, hogy az arisztokraták sok esetben nem a szakma prominens képviselőjével terveztették díszes kastélyukat. A jelentéktlenebb mester valószínűleg inkább hajlott arra, hogy a megrendelő mindenféle kívánságának eleget tegyen saját elképzelése rovására, vagy éppen annak hiányában. A külföldiek közül már több ilyenről esett szó, de szép számmal akadt hasonló a magyarok között is. Így lett az egyébként szerény tevékenységet magáénak tudható Nay és Strausz-társulás a pompás tóalmási, vagy az elsősorban vidéki bankfiókokat tervező Hubert József a középkorias stílusban újjászülető hatalmas bajmóci vár építészé. Az utóbbi eset azért is sajátos, mert Hubert többi épülete egyébként neo-barokk, vagyis a megbízó kívánságának megfelelően a számára megszokott keretek közül kilépve még stílust is hajlandó volt váltani.

⁸³ Sisa József: Gottfried Semper és Magyarország. MÉ XXXIV. 1985. 1-2. sz. 1-10.

⁸⁴ David Dunster (ed.): Edwin Lutyens. Architectural Monographs 6. London, 1979.; Gonda Zsuzsa: Angol orientáció a századforduló magyar művészetében. Bölcsészdoktori disszertáció, ELTE BTK Művészettörténet Tanszék, Budapest, 1989. 115-117.

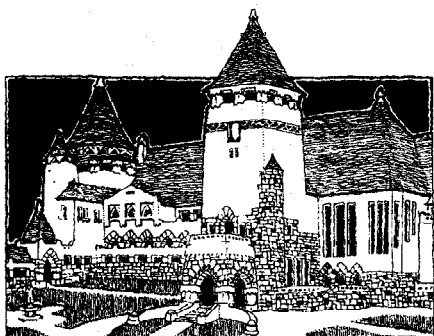
⁸⁵ B. Nagy 1977.; Kelemen Lajos: Pákei Lajos. In: U.ő: Művészettörténeti tanulmányok, II. Bukarest, 1984. 309-312.; Murádin-Beyer Katalin: Pákei Lajos kéziratos önéletrajza. Pavilon 8. sz. (1993) 42-48.

⁸⁶ Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Bp., 1988. 79-109.

⁸⁷ Lyka Károly: Adalékok építészetünk történetéhez. Magyar Művészet IX. 1933. 57.

Sokszor a kastély csak egy volt azon épületek közül, melyeket az építész valamelyik megbízónak tervezett. A kastélyon kívül vele tervezették meg a városi palotát, a bérházat, vagy akár a kegyúri templomot is. Ybl Miklós korábban említett munkássága a Károlyiak szolgálatában erre a legjobb példa. Hasonló az újgazdagok körében is előfordult: Törley Józsefet a Ray építészcsalád két tagja szolgálta szinte háziépítésként.⁸⁸ Az apa, Ray Rezső Lajos (1845-1899) előbb a budafoki pezsgőgyár első részét, majd a pesti Törley-palotát, az Ezredéves Kiállításra pedig a Törley-féle pezsgőpavilont építette. 1899. április 11-én bekövetkezett halála után fia, Ray Rezső Vilmos lépett örökébe és első munkájaként megtervezte a budafoki Törley-kastélyt. Ő bővítette tovább a pezsgőgyárat, majd felépítette a balatonföldvári Törley-házat, hogy ilyen irányú munkásságát végül a család budafoki mauzóleumának megalkotásával koronázza meg.

Bár a kastély nem számított a kor vezető építészeti műfajának, tervezését mint építész feladatot mindvégig érvényesnek és aktuálisnak tekintették. Ez független volt a szakma időközben alapjaiban változó intézményes kereteitől. 1844-ben a még létező céhes rendszerben Kauser Lipótnak írták elő, hogy az építőmesteri jog megszerzéséhez fejedelmi kastély tervét készítse el.⁸⁹ A korszak vége felé a

15. Pogány Mór: kastély távlati képe. Pályamunka, 1908

feladat egészen másként merült fel: a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet építészeti nagypályázatát kétszer is főúri kastély megtervezésére írta ki. A pályázati forma mint olyan a liberális, szabadversenyes társadalom sajátja, és a gyakorlatban a középületek tervezésénél játszott szerepet. Ez a kisebb vagy nagyobb nyilvánossággal járó eljárás igazából összeegyeztethetetlen volt a főúri lakhely fényes elzárkózottságával, és ilyenre ténylegesen, a való életben nem is került sor. Az, hogy az építészek szakmai szervezete mégis erre az épülettípusra írt ki pályázatot, inkább jelzésértékű. Először 1890-be került rá sor, de

akkor senki nem pályázott.⁹⁰ A második pályázatot 1907-8-ban rendezték, és erre már olyan ígéretes építészek adtak be műveket, mint Pogány Mór, aki az aranyérmet elnyerte – állítólag Kós Károly dolgozott a keze alá (15. kép) –, továbbá Málnai Béla.⁹¹ 1909-ben a budapesti építészhallgatók állították ki egy főúri kastélyhoz készült ideálterveiket.⁹² Figyelemreméltó, hogy ezek a pályájuk elején járó, újjátörekvő emberek örömmel vállalkoztak egy hagyományos épületfajta megtervezésére.

⁸⁸ Bálint Zoltán: *Az Ezredéves Kiállítás Architektúrája*. Bécs, 1897. 47.; Ifj. Ray Rezső Dr. Lechner Jenőhöz intézett levele, 1920. nov. 6, (Kézirat az MTA MKI Lexikon-gyűjteményében); *Az 50 éves Vállalkozók Lapja jubileumi albuma*. Bp., é.n. [1929] 223-224.

⁸⁹ Komárik Dénes: *Építészképzés és mesterfelvétel a XIX. században*. Pesti mesterek és mesterjelöltek. *Építés-Építészettudomány* III. 1971. 4. sz. 404.

⁹⁰ *ÉI* XVI. 1890. 22. sz. 241., *ÉI* XV. 1891. 2. sz. 17., 4. sz. 30.

⁹¹ A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1907-8-ik évi nagypályázata. *ÉI* XXXI. 1907. 28. sz. 275.; *ÉI* XXXII. 1908. 1. sz. 8., 13. sz. 144.; A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet nagypályázata. *Magyar Építőművészet* VI. 10. sz. 8-31.; Egy főúri kastély terv. *VU* LV. 1908. 13. sz. 252. 254.; Hadik András (szerk.): *Kós Károly (1883-1977). Kiállítás a művész születésének 100. évfordulójára*. Bp., 1983. (paginátlan)

⁹² Az építészhallgatók kiállítása. *Magyar Építőművészet* VII. 1909. 2. sz. 11-13, 36.

3. Az építés és a műszaki felszerelés

A historizmus korában már rég a múlté a 18. században virágzó, önellátásra berendezkedett uradalmi rendszer, ahol a kastély építését a tervezéstől a szakmunkáig házilagosan meg lehetett oldani. A 19. század közepére az uradalmak építési irodák végképp felbomlottak, nem hogy a tervezést, de még a kivitelezést is külső erők végezték.⁹³ A birtokközpontokban legfeljebb kisebb műhelyek üzemeltek, melyek a kastélyon karbantartási munkáknál többre nem voltak képesek. Az uradalom csak egyes építőanyagokat szolgáltatott, a kivitelezés immár a korszakban folyamatosan fejlődő városi építési gyakorlaton alapult. Különlegességet sok esetben az építető intenzív érdeklődése, a kivitelezés szervezésében és a munkálatok ellenőrzésében történő részvétele jelentett. Tevékenysége – akárcsak a tervezés fázisában – a más építészeti műfajokban megszokott szerepkörök módosulását, illetve összeemosódását jelzi. Ez történt például Nagyugrócon, ahol az agilis Keglevich János a kivitelezés minden részét szemmel tartotta és az ügyek jó részét maga intézte, vagy a rumi kastélynál, mellyel kapcsolatban feljegyezték, hogy bár a kivitelezést egy szombathelyi építész vezette, a felügyeletet maga az építető, gróf Kornis Károly gyakorolta.⁹⁴

A munkálatok az építési anyag előállításával vagy helyszíni szállítással, mésztöltéssel, majd az alapok kiásásával kezdődtek. Egyes esetekben ezután – fontos középületekhez hasonlóan – alapkőletételre került sor. Nadasdlaányban az ünnepélyes eseményen a Nádasdy család tagjai és vendégei, a birtok tisztjei és a községi előljárók voltak jelen (16. kép). Az oroszvári Zichy-Ferraris-kastély jelképes alapkőletétele jócskán az építkezés megkezdése után történt meg, de olyan kiemelkedő személyiségek vettek rajta részt, mint Clemens Metternich herceg osztrák kancellár, Johann Adolph Schwarzenberg herceg és Robert Gordon bécsi angol követ. Mindkét ünnepség alkalmából emléklap készült. Kajdacson, a köznemes Sztankovánszkyak körében ez az esemény családias körülmények között zajlott, s erről az új kastély vendégkönyvének első oldalán emlékeztek meg.

16. Emléklap a nadasdlaányi kastély alapkőletételéről

Az igényesebb kastélyok építésénél az alaptervek elkészítése után a tervezővel a kapcsolat rendszerint nem szűnt meg. A kivitelezéshez további részletterveket készített, az építkezésen váltakozó gyakorisággal személyesen is megjelent. A többször említett nagyugróci kastélyhoz Alois Pichl folyamatosan készített külső-belső részletterveket, és bár a Bars megyei falucska – különösen a 19. század közepi közlekedési viszonyokat figyelembe véve – távol esett Bécstől,

⁹³ Cs. Dobrovics Dorottya: *Építkezés a 18. századi Magyarországon (Az uradalmak építészete)*. Művészettörténeti Füzetek 15. Bp., 1983.; Koppány Tibor: Egy dunántúli nagybirtok építési szervezete a 18-19. században. In: *Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal évkönyve (1991-2001)* IX. Bp., 2002. 195-224.

⁹⁴ A haraszi kastély. SzU VI. 1901. 16. sz. 13.

évente egyszer-kétszer ellátogatott az építkezésre.⁹⁵ Linzbauer István mint a munkálatokat felügyelő tervező szintén évenként többször leutazott a nádasdladányi kastély építkezésének meg szemlélésére, amikor is minden esetben vele ment sz építőmester, és néha valamelyik iparos.⁹⁶ Ybl Miklós számos kastélyépülethez készített terve maradt fenn a hagyatékában, például csupán a zombolya–csitói Csekonics-kastélyhoz rajzoltakból több mint hatvan darab.⁹⁷ Viktor Rumpelmayer a keszthelyi kastély új szárnyának még a külső és belső stukkódíszzeit is megervezte.⁹⁸ A tervező építész személye a megvalósításban résztvevő kivitelezők és művészek kiválasztásában nyilván szintén szerepet játszott. Nem egy építész magával hozta azokat a szakembereket, melyek korábbi munkáinál már beváltak. A bécsi székhellyel működő Rumpelmayer megbízása nyomán például bécsi iparosok és művészek egész hada került kapcsolatba a keszthelyi kastély építésével. A tervező kaphatott lényegében főépítési megbízást is, mint ez Nádasdladányban Hauszmann Alajos esetében történt: Hauszmann nem csupán a kastély termeinek megtervezésében kapott szerepet, hanem a környezetének (park, templom) kialakításában is.⁹⁹

A kivitelezést ténylegesen legtöbbször az erre hivatott szakember bonyolította le. A távoli nagyvárosban tevékenykedő tervező vagy a helyszínen lévő, de műkedvelő tulajdonos nem pótolhatta a megfelelő képzettséggel rendelkező építő mestert, aki a korszak első felében, a céhrendszer megszűntetéséig (1872) céhes, utóbb kapitalisztikus vállalkozási keretek között dolgozott.¹⁰⁰ Az építőmester rendszerint a közeli nagyobb városban működött, így a kastély kivitelezésénél ő sem volt folyamatosan jelen. Nádasdladányba például Hübner Nándor Székesfehérvárról, Rumba Rauscher Szombathelyről járt le. A nagyugróci építkezéssel kapcsolatban gróf Keglevich János feljegyezte, hogy az is eseményszámba ment, ha Császtka építőmester egy teljes napot ott töltött.¹⁰¹ Viszont a helyszínen – még ha gyakran csak a megrendelő unszolására – így is gyakran megjelent. Az építőmester a kőművesek munkáját irányította és ellenőrizte, az újonnan emelendő épületrészek helyét a tervrajzról leolvasta és kitűzte, a kényesebb részek kialakítását közvetlenül saját maga vezette. Ő hozta a kőműveseket, elosztotta őket az épület különböző részein, munkájukat megszabta, és ha alkalmilag kevesebb volt a tennivaló, elbocsátotta őket. Ezen felül költségvetéseket állított össze, illetve más iparosok költségvetését ellenőrizte és munkát rendelt náluk. A többnyire a környékről verbuvált kőművesek a folyamatosan a helyszínen tartózkodó pallér vezetése alatt dolgoztak. Ez az alacsonyabb képzettséggel rendelkező szakember is általában képes volt egyszerűbb tervrajzot olvasni, és ha kellett, felmérési rajzot készíteni. – Nem volt érdemes a bevált építési gyakorlatot megkerülni. Ez kiderült egyebek közt a szomolányi vár példáján: újjáépítését a 20. század elején házilagos kivitelben, az uradalmi mérnök felügyelete mellett kezdték el, de a pusztá sziklára fektetett falak megcsúsztak és megrepedeztek, így le kellett azokat bontani.¹⁰²

⁹⁵ Sisa 1989. 51.

⁹⁶ Sisa József: A nádasdladányi Nádasdy-kastély. *MÉ* XLIX. 2000. 1-2. sz. 27.

⁹⁷ BFL Ybl 31/1-63.

⁹⁸ Péczeli Pirodka: *A keszthelyi Festetics kastély és belső berendezése*. Bp., 1958. 53.

⁹⁹ Sisa József: *A nádasdladányi Nádasdy-kastély*. Bp. 2004. (megjelenés előtt)

¹⁰⁰ Komárik Dénes: A romantika korának építőgyakorlata és munkaszervezete Magyarországon. *AH* VI. 1978. 1. sz. 29-56.

¹⁰¹ Sisa 1989. 52.

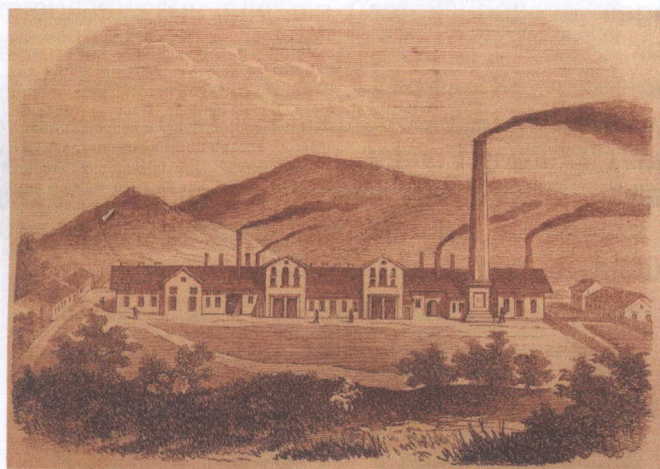
¹⁰² Magyar Vilmos: Alpár Ignác élete és működése, III. rész. In: *Budapesti Építőmesterek Ipartestülete V. évkönyv*. Bp., 1934. 48.

Egy-egy építkezésen az éppen aktuális igényeknek megfelelő számú ember dolgozott. A nagyugróci kastélyon, ha nem volt túl sok tennivaló, 2–8, de ha több munka adódott, akár 15–20 kőművest foglalkoztattak.¹⁰³ Az iszkaszentgyörgyi kastély építésén 50 kőműves, kőfaragó és betonozó munkás dolgozott.¹⁰⁴ Itt 1906 végén – akárcsak jelesebb városi középületeknél – bokrétaünnepélyt is tartottak, amivel az épület „falegyenig” (főpárkányig) történő elkészültéről emlékeztek meg.

A téglát az építendő kastély közelben gyártották, amivel meg lehetett takarítani a szállítási költségeket. Probléma csak akkor adódott, ha különleges igények merültek fel. Ilyen például a galgamácsai vadászkastélynál fordult elő, ahol „ezen célra nem csekély nehézséggel szervezett külön égetőben készült többszínű tégláknak kellend a külfalak ékességeit és tagozatait képezni.”¹⁰⁵

A kőművesmunkával ellentétben az iparosmunka elkészíttetése vagy beszerzése a városi központtól távol nemegyszer komoly problémát jelentett, elsősorban a tárgyalt korszak első felében, a fejletlenebb közlekedési és szállítási viszonyok közepette. A kies, de nehezen megközelíthető Füzérradványban gróf Károlyi Ede saját üzemét létesített épülő kastélyához (17. kép). Erről 1859-ben a *Vasárnapi Ujság* is beszámolt:

Faluhelyt nem kedvtöltés építkezni, mint nagy városban, hol minden anyag- és kézműves-kéznel van. Itt egy külön ipartelepelt kellett létrehozni, hogy a palotához szükséges ács, kovács, lakatos s egyéb munkák a helyszínen készíttessenek. Ez volt a radványi gyár eredete, melynek megszilárdítását, bővítését és vezetését a szemes és tevékeny gróf egy angol gépész-mérnökre bízta Dorning William személyében [...]¹⁰⁶

17. A füzérradványi gyár

Nádasdladányban másfél-két évtizeddel később már egészen másként alakultak a dolgok, amiben a közlekedési viszonyok javulása és a hely központibb fekvése játszott szerepet.¹⁰⁷ Az ide szállított anyagok és tárgyak, illetve az ide utazó mesterek az adott feladat nehézségi fokának vagy igényességének függvényében közelebről vagy távolabbról érkeztek. A közreműködő vállalkozók székhelye földrajzi értelemben, az építkezés helyszínéhez viszonyítva

koncentrikus körökbe rendezhetők. A téglák valószínűleg helyben készültek. Az egyszerűbb faanyagok és fémárak zöme – akárcsak a kivitelezést irányító Hübner Nándor – a közeli Székesfehérvárról érkezett. Egy ácsmester Veszprémből jött Nádasdladányba. Az igényesebb iparosmunkákat fővárosi mesterek, illetve cégek készítették. Névsoruk szinte a szakmai „Ki-kicsoda” akkori elitjét adja: Thék Endre asztalos, Jungfer Gyula mülakatos, Kratzmann Ede üvegfestő, illetve a Slick-féle

¹⁰³ Sisa 1989. 52.

¹⁰⁴ Lövei Pál: Iszkaszentgyörgy: volt Amadé, Bajzáth-, Pappenheim-kastély. *Pavilon* 1 [1988] 52.

¹⁰⁵ Rómer Flóris: A mácsai gim-les, mint királyi vadásztanya. *VU* CVI. 1869. 28. sz. 381.

¹⁰⁶ Radványi gyár (Zemplénmegyében). *VU* VI. 1859. 20. sz. 231-232.

¹⁰⁷ Sisa József: A nádasdladányi Nádasdy-kastély. *MÉ* XLIX. 2000. 1-2. sz. 27-29.

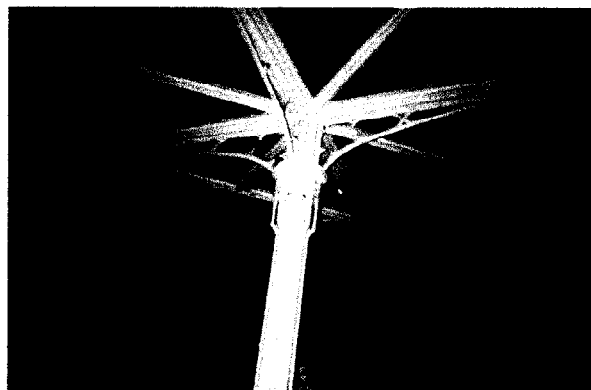
vasöntöde. A vízvezeték és a csatornázást már bécsi mérnök, Wilhelm Knaust tervezte meg és vitelezte ki, a császárvárosból vasáru is érkezett. Azonban magukat a vízvezeték-csövek még messzebből, Párizsból kerültek Nádasdladányba.

Ha nem is ennyire pregnánsan dokumentálható, de hasonló volt a helyzet sok más kastélyépítkezésen. A környékbeli és a fővárosi mesterek jól megkülönböztethető munkamegosztásban vettek részt a kivitelezés összetett folyamatában, és mellettük gyakran jutott szerep bécsi cégeknek. Még az erdélyi Marosújvárra is a császárvárosból érkeztek a dekoratív öntöttvas elemek, és 1869-ben attól a Knäusttól rendelték meg ide a szivattyúkat, aki néhány évvel később Nádasdladányban is dolgozott.¹⁰⁸ Idővel a budapesti vállalatok felfejlődtek arra a szintre, hogy állják a bécsiekkel a versenyt, sőt kiszorítsák azokat. 1915-ben a teljes körű épületgépészeti felszerelést gyártó, illetve beszerelő Knuth Károly-féle budapesti vállalat majd' másfél tucat (régie és új építésű) kastélyt sorolhatott fel nyomtatott levélpapírjának szegélyén referenciamunkaként.¹⁰⁹

A historizmus korszakában, különösen annak a zenitjén emelt kastélyok többségükben masszív építmények voltak. Komoly, tartós épületnek kellett lenniük, talán még inkább, mint az egyébként hasonló módon készült városi lakóházaknak és középületeknek. A folyamatosan fejlődő építési technikának köszönhetően nem volt szükség boltozatokra a nagyobb termekben a földszinten sem; a különféle, részben vegyes technikával, részben vegyes anyagból (tégla, vas, beton kombinációja) készült födémek lehetővé tették nagyobb terek egyenes áthidalását.¹¹⁰

A vas használata viszonylag hamar megjelent. Az 1840-es években az oroszvári (18. kép), az '50-s és '60-as évek fordulóján a marosújvári kastély belső tereiben tűntek fel – statikai tulajdonságaik jóvoltából karcsú, s ezáltal új esztétikumot megjelenítő – öntöttvas támaszok, az új anyag megbecsülésének és egyenrangúsításának jegyében egyelőre burkolatlanul. Ez részben megelőzi, részben egykorú az első városi, nem ipari jellegű középületekkel, a zsinagógákkal – például a pesti Dohány utcai zsinagógával (Ludwig Förster, 1854-59) –, ahol hasonló módon burkolatlan vas támaszokat alkalmaztak.¹¹¹ Bonchidán a Bánffy-kastély új szárnyának verandáján a hatalmas számárhát ívet töltötték ki dekoratív jellegű öntöttvas mérművel, amely a maga műfajában nagyszabású alkotásnak számított.¹¹²

Fontos újdonság a vasváz
és üvegezett szerkezet
megjelenése, ami összefüggött az építészeti technikák 19. századi, látványos fejlődésével. A vasváz, jól szigetelt üvegezés a kastélyépítészetben is új távlatokat nyitott. Egyik alkalmazási formája a felülvilágító. A belső terek felső megvilágítása az építészet régi problémája, különféle laternás és hasonló megoldások évszázadok

18. Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély. Franz Beer, 1841-44.
Vasszerkezet a földszinten

¹⁰⁸ B. Nagy 1977. 84-85.

¹⁰⁹ Pozsony (Bratislava): Štátny ústerdný archiv SR. Pálffy, Panstvá Smolenice a Dobrá Vodá, II. A. 2.1.b. 213. fol. 108. – A felsorolt épületek közt szerepel az ókigyósi Wenckheim-kastély és a parád[sasvár]i, a parádi, a mácsai, a [nagy]mágocsi és a [fűzér]radványi Károlyi-kastélyok.

¹¹⁰ Déry Attila: *Történeti szerkezettan*. Bp., 2002. 138-144.

¹¹¹ Császár László: *Korai vas és vasbeton építészetünk*. Bp., 1978. 63-64.

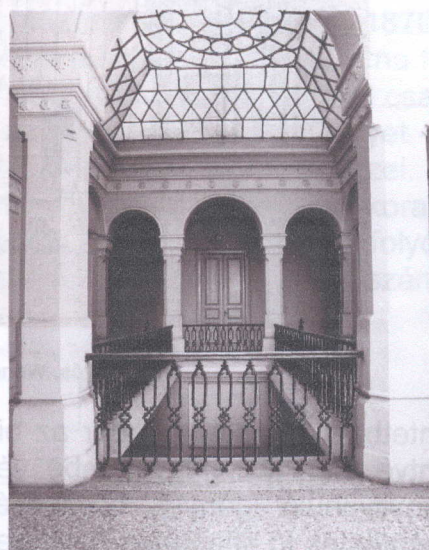
¹¹² A témához lásd Pusztai László: *Magyar öntöttvasművesség*. Bp., 1978.

óta ismertek. A 19. század második felében az új technika révén korábban felső világítás nélküli terek juthattak természetes fényhez, ami lehetővé tette az épületek rugalmasabb alaprajzi kialakítását. Rendszerint a lépcsőház vagy a csarnok, vagy a kettő kombinációja kapott felülvilágítót. Európában e szempontból példamutató épületnek számított a londoni Reform Club (Charles Barry, 1837-41), melyet Angliában hamarosan számos kastély, pl. az impozáns Mentmore Towers (Joseph Paxton és G. H. Stokes, 1851-54) követett.¹¹³ Ha hasonló nagyságú felülvilágító terek nem is készültek a magyarországi kastélyokban, számos épület rendelkezett valamilyen felülvilágító rendszerrel. Több kastélyban úgy oldották meg, hogy a csarnok felülvilágítója fölé az épület nyeregtetőzetének síkjába vasvázás üvegfelületeket illesztettek. Így történt pl. nádasdladányi kastélyban (19-20. kép). Másutt a laternás rendszert fejlesztették tovább. Ilyen a fürai kastély: itt a viszonylag szűk csarnokban három szint mélységbe kellett a fénynek lejutnia, s mivel nem volt elégséges a kis kupolán keresztül érkező természetes világítás, nyolc, haránt irányú fénycsatornát is építettek a magas tetőszerkezetbe.¹¹⁴ De más megoldások is ismertek. Keszthelyen az alárendelt helyiségek számára „egy mesterségesen lemélyített s felülről vastag üveglablakzattal világított udvar”-t alakítottak ki.¹¹⁵

Különleges szerkezetek a számos kastélyépület részét képező, vagy ahhoz illeszkedő télikertek.¹¹⁶ Ezek készülhettek hagyományos technikával és anyaggal, de

19. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. Felülvilágító a padlástérben

20. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. Előcsarnok

lehettek akár teljes egészében vasvázás-üvegezett építmények. Mérnöképítészeti szempontból az utóbbiak közül nem egy nagyon igényes alkotás. Esztétikai tekintetben különlegességük, hogy eltértek a historizáló kastély főtömbjének súlyos architektúrájától, néha sima üvegbuborékként tapadtak annak oldalához (21. kép).

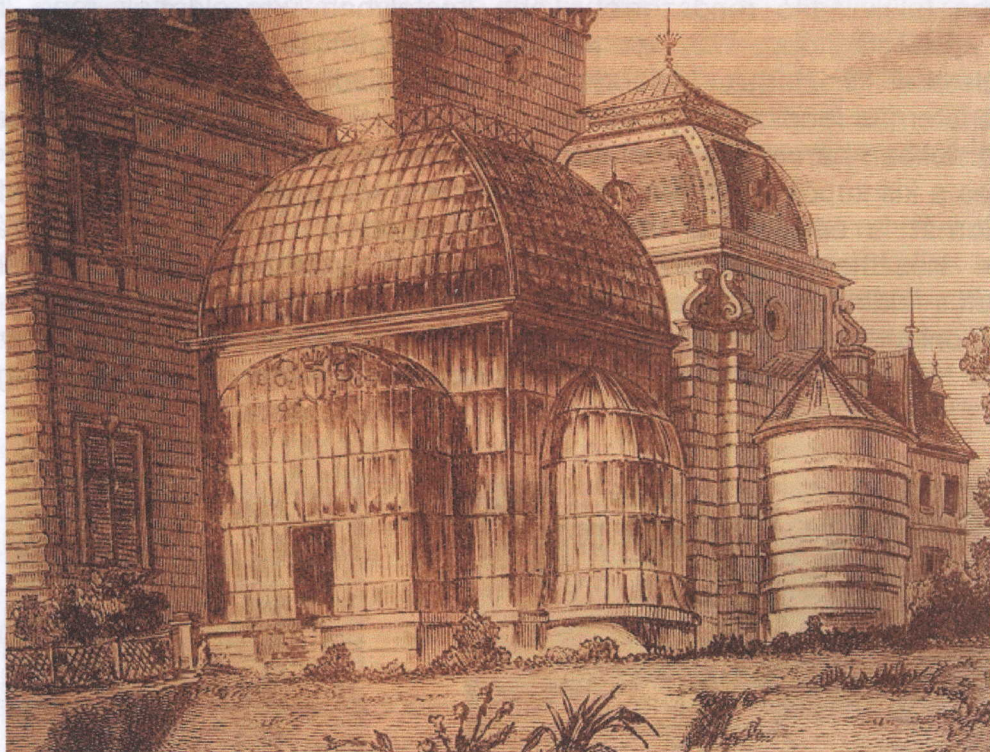
¹¹³ Roger Dixon – Stefan Muthesius: *Victorian Architecture*. London, 1978. 40, 76-77.

¹¹⁴ D. Mezey Alice: A természetes fény felhasználásának néhány sajátos példája Ybl kastélyépítészetében. In: Ybl kat. 1991. 154-155.

¹¹⁵ Keszthelyről. VU XLIV. 1897. 43. sz. 706.

¹¹⁶ Az európai háttérhez lásd G. Kohlmayer – B. von Sartory: *Das Glashaus. Ein Bautypus des XIX. Jahrhunderts*. München, 1982.; B. Marrey – J.-P. Monuet: *La grande histoire des serres et des jardins d'hivers: France 1780-1900*. Paris, 1984. – A magyar viszonyokra I. Császár László i.m. (111. jegyz.)

A vizsgált háromnegyed évszázadban az épületek műszaki felszerelése rendkívüli fejlődésen ment keresztül. Nem túlzás azt állítani, tulajdonképpen ez volt a modern épületgépészet kibontakozásának a korszaka.¹¹⁷ Fejlődése összefüggött – a bútór- és enteriőrművészet (később részletesebben tárgyalandó) aspektusaival együtt – a korszerű komfort fogalmának kialakulásával. A dokumentumok szűkössége és az ilyen jellegű felszerelések szükségszerű pusztulása miatt nehéz a kérdésről átfogó képet rajzolni. Azt sem egyértelmű, milyen szerepet játszottak e

21. Ókígyós, Wenckheim-kastély. Ybl Miklós, 1875-79. Télikert

tekintetben a kastélyok, bár az biztosnak tűnik, sok közülük a műszaki felszerelést tekintve élen járt. Figyelembe véve az építetők anyagi erejét és a komfort iránt megnyilvánuló igényét, összességében valószínű, hogy a kastélyok legalább a lakóépületek jó átlagának megfelelő, ha azt meg nem haladó mértékben részesültek a modern technika áldásaiból. Ugyanakkor ismert, hogy egyes kastélytulajdonosok a modern kor vívmányait nem tartották összeegyeztethetőnek lakhelyük ódon hangulatú világával. Az újonnan épített bajmóci várkastélyban a 20. század elején például sem fürdőszoba, sem villanyvilágítás nem volt. Ez azonban valószínűleg kivételnek számított.

A lakóházak – köztük a kastélyok – műszaki felszerelésének általános kérdéseivel Magyarországon elsőként a gyakorlatias gondolkodású Széchenyi foglalkozott. Már 1815-ös angliai útjáról egy gázfejlesztő gép makettjével tért haza, naplójában a szigetország különféle technikai újdonságait méltatta, illetve rajzban rögzítette.¹¹⁸ Könyvében, a *Pesti por* és sárban számos problémát taglal, egyrészt

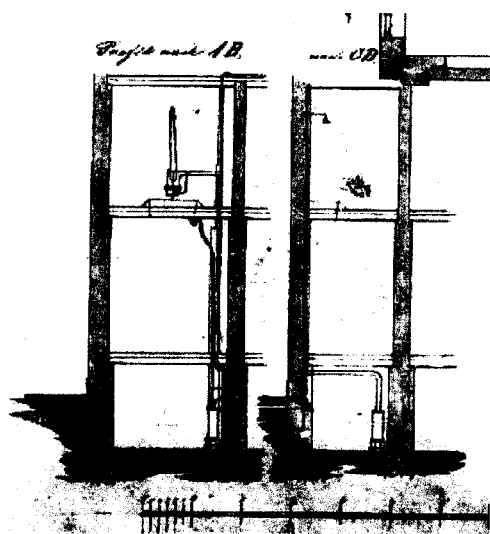
¹¹⁷ A külföldi kastélyépítészetről e tekintetben lásd Girouard (4. jegyz. i.m.) 1979. 22-27.; Girouard 2000. (4. jegyz. i.m.) 232-239. – A kérdésről általában lásd Déry Attila: *Történeti anyagtan régi építőanyagok, összetételeik, technológiájuk* ... Bp., 2000.

¹¹⁸ Sisa József: „Bárki mit mond is, az Architectúra törvényi csupa önkényen alapulnak”. Széchenyi István építészeti érdeklődése. *Művészettörténeti Értesítő* XLI. 1992. 1-4. sz. 45-61, különösen 47, 52.

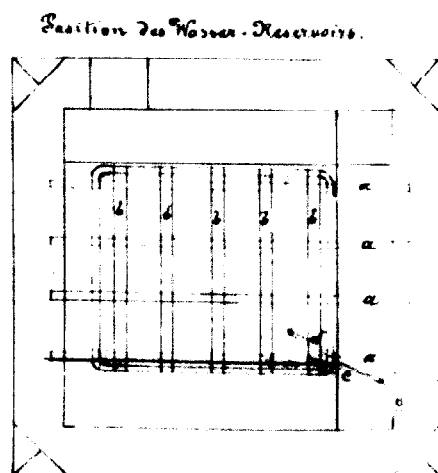
ostorozva az elmaradt hazai állapotokat, másrészt megoldási javaslatokat adva. Egyik vesszőparipája az árnyékszék, mely az akkori idők tipikus kastélyában „a lépcső alján [...] dögvészes szagot terjeszt”.¹¹⁹ Nem véletlen, hogy Magyarországon ő volt az első, aki kastélyában öblítéses vécét létesített, melyet 1840-ben a Deák Ferenc vezetésével Nagycenkre érkezett országgyűlési küldöttség annak rendje-módja szerint megcsodált.¹²⁰ Ahogy Széchenyi írásaiból is kiderül, a házak és kastélyok műszaki felszerelésében az európai kontinens előtt járó Anglia volt a példaadó. Ennek emlékét a magyar nyelv több kifejezése is őrzi („angol vécé”, „angol akna”).

Egy másik világiárt és önálló gondolkodású arisztokrata, gróf Batthyány Lajos szintén a maga korában úttörő módon szereltette fel kastélyát Ikerváron az 1840-es években. Központi fűtést, vízvezetékét, szivattyúkat, fürdőszobákat létesített az épületbe.¹²¹ Széchenyi és Batthyány úttörőnek számított, példájukat osztályos társaik csak később követték.

Az épület vízellátása a legfontosabb kérdések egyike volt. Házon belüli vízvezetékét az 1820-as években kezdték el építeni. A víztartályt a padláson vagy egyes kastélyoknál – ha rendelkezett ilyennel – a toronyban helyezték el. A vizet egy közeli tóból, patakból vagy tiszta vizű csatornából, esetleg az épület tözsomszédságában található kútból pumpálták bele. Innen a víz a gravitáció erejével jutott el rendeltetési helyére. Ritka dokumentumként fennmaradtak a nádasdladányi kastély vízvezetékének és csatornázásának tervei az 1870-es évekből (22-23. kép). Az épületbe a vizet a park, illetve a közeli Malomcsatorna felől csövön vezették, és szivattyúval nyomták fel a toronyba. A fürdőszobák közül csak a grófi családot látták el meleg vízzel – kis kazánja az alagsorban kapott helyet –, a többieknek, ideértve a vendégeket, meg kellett elégedniük hideg vízzel. Az ugyanekkor épült ókigyósi kastélyban gőzgép emelte a vizet a toronyba. A korabeli látogató nem tudott betelni az itt minden szobában rendelkezésre álló folyóvíz „csodá”-jával, ami arra utal, hogy a megoldás a maga korában még ritkaságszámba

22. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Az emeleti fürdőszoba melegvíz-terve

a. Eisene Reservoir-Träger.
b. Querschnitt unter dem Reservoir.
c. Druckwasserrohr.
d. Überfallwasserrohr.
e. Wasserleitung nach dem Gaster.

23. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. A víztartály terve

¹¹⁹ Széchenyi 1866. 35.

¹²⁰ Kriszt György: *Nagycenk*. Bp., 1982. 10

¹²¹ Vasvármegye, MNV III. 1898 március, 5.

gázvilágítást. Mivel a gázláng szagot és meleget is termelt, a lakószobákban általában továbbra is hagyományos módon világítottak. Élt egy olyan hiedelem is, hogy a gázláng fénye túl erős, ezért kártékony a szemre.¹²⁶ A nádasdladányi kastély gázvezetékének és gázvilágításának terve megmutatja, melyik helyiségbe hány gázláng került: a legnagyobb és legdíszesebb teremben, az ősök csarnokában a két gázcsillárnak egyenként öt lángja volt, az ebédlőben, a könyvtárban és az előcsarnokban találhatón egy-egy csillár négy, a biliárdszobáé két lángra lett tervezve, míg a többi, gázzal világított helyiségbe csak egy-egy láng jutott (25. kép). Az eredeti elképzelés szerint magában a kastélyban, egy alagsori helyiségben állították volna elő a gázt, ám utóbb a valószínűleg veszélyesnek ítélt üzemet a szomszédos melléképületben létesítették. Az ókigyósi kastély tőszomszédságában külön „gázház” épült erre a célra.

A gázvilágítással ellentétben a villanyvilágítás már a vizsgált korszak terméke, Angliában a Cragside nevű kastélyban (Norman Shaw, 1870- 1885 k.) alkalmazták először 1880-ban.¹²⁷ Magyarország első villanyvilágításos épülete a budapesti Elevátor volt (1880-83).¹²⁸ A századforduló környékén már számos kastélyban esténként villanylámpák gyúltak, legyen az nagyobb szabású épület, mint a rumi, vagy akár szerényebb méretű, mint a csitár-gárdonypusztai vagy a temesújfalui kastély.¹²⁹ Az utóbbi helyen egyúttal az egész falura kiterjesztették a villanyvilágítást.

Az épületen belüli kapcsolattartást többféleképpen oldották meg. A nádasdladányi kastélyban beszélőcsövek és zsinóros csengőrendszer segítségével hívták a szolgákat az alagsorból. A csalai kastélyban a szobákat villanycsengő kötötte össze. Mindkét említett kastély toronyán vészharangot helyeztek el, a csalaiét villany üzemeltette. Mihelyst a technikai fejlődés lehetővé tette, egyes kastélyokat telefonnal szereltek fel. Az első telefonokat Budapesten 1881-ben helyezték üzembe, 1889-ben már a Budapestet Béccsel összekötő vonalat avatták fel.¹³⁰ Ugyanebben az évben, 1889-ben került sor a nádasdladányi kastélyban telefon létesítésére, amely a főépületet a főbb gazdasági épületekkel, valamint a kasznárlakkal és a csendőrlaktanyával kötötte össze. A modern technikai vívmányok alkalmazásában ugyancsak élenjáró csitár-nógrádgárdonyi kastélyba 1893-ban szereltek telefont, hogy a birtok egyes részeivel tarthassák a kapcsolatot; ezt csak 1905-ben köthették össze az akkor kiépülő megyei hálózattal.¹³¹

A kastély műszaki felszereléséhez sorolható az étellift („ételhúzó”), amely segítségével az alsó helyiségből, a konyhából egyenesen a tálalóba juttathatták a meleg ételt. Ritkaságszámba ment – bár az európai gyakorlatban nem számított újdonságnak – az olyan szerkezet, amely a teljes megterített asztalt emelte az alsóbb szintről az ebédlőbe. Ilyen készült a galgamácsi királyi lakban. A szerkezet alkalmazásával el lehetett kerülni, hogy a személyzet az étkezés folyamán jelenlétével zavarja az ott lévőket. A főépület és a mellékszárny vagy melléképület közötti feltűnés nélküli összekötöttestét szolgálta a földalatti folyosó, amelyben sín páron gördült a tolókocsi. Ilyet nem csak a nagy és összetett szerkezetű nádasdladányi kastélyban alkalmaztak, hanem a szerényebb kajdacsiban is (26. kép).

¹²⁶ Wohl 1882.

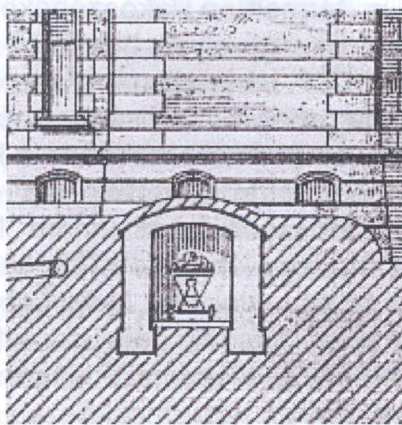
¹²⁷ Dixon – Muthesius i.m. (113. jegyz.) 17.

¹²⁸ Edvi-III. Aladár: *Budapest műszaki útmutatója*. Bp., 1896.

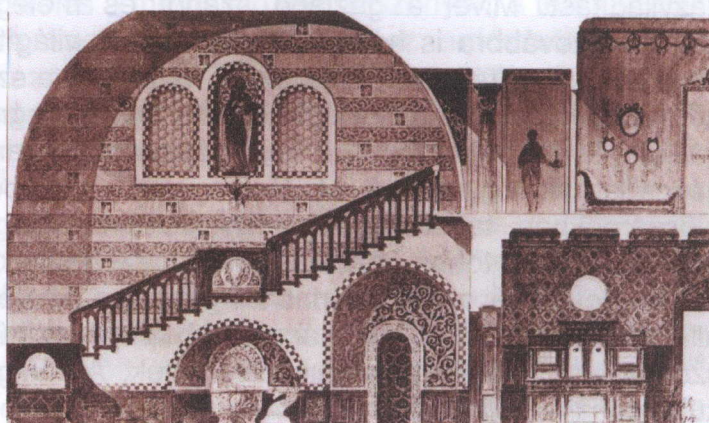
¹²⁹ A gárdonyi kastély. *SzU* X. 1905. 5. sz. 7.; A maros-völgyi hadgyakorlatok színhelyéről. A temesújfalui kastély. *VU* L 1903. 36. sz. 592.

¹³⁰ Információk a budapesti Telefónia-múzeumból

¹³¹ A gárdonyi kastély. *SzU* X. 1905. 5. sz. 7.

26. Kajdacs, Sztankovánszky-kastély.
Alagút

27. Diósszentpál, Tüköry-kastély. Foerk Ernő és Sándy Gyula,
1904-1905. Keresztmetszet

Egyes kastélyok nem csupán a műszaki felszerelésben, hanem építési technikában is élen jártak. Az 1904-1905-ben épült diósszentpáli kastély csarnokának 9,5 m-es terét vasbeton dongaboltozattal fedték le (27. kép), megelőzve a budapesti Zeneakadémia (1906-1907, vasbeton szerkezet Zielinszky Szilárd) úttörőnek tartott – bár természetesen nagyobb méretű – nagytermét. Az 1870-es évektől a vasszerkezetek, rácsos tartók magától értetődő részei voltak az építésnek. E tekintetben a kastélyok sem maradtak le: például a kéthely-sáripusztai kastély szokatlan formájú, hatalmas tetőzetét acélszerkezetű rácsstartóval alakították ki.

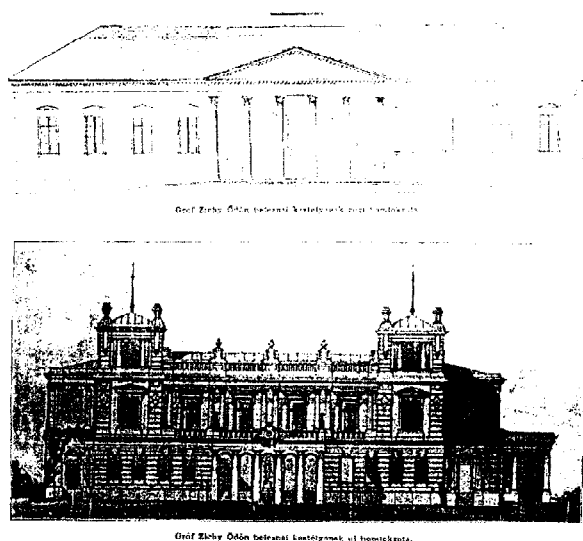
A kastély műfaj egyik sajátja, hogy az új épület igen gyakran korábbi épület felhasználásával készült. Sokkal inkább, mint a dinamikusabb de egyúttal szabályozottabb városi környezetben álló lakóházak és világi középületek, vagy akár a statikusabb, szorosan meghatározott használatra szánt templomok. A lakóhely kontinuitásának lehettek szimbolikus okai: az „ősi fészek” fenntartása, továbbvitele kibővített, megszépített formában nyilván presztízis célokat is szolgált. De hasonlóan fontosak lehettek a gyakorlati, pontosabban takarékosági megfontolások. Erre Széchenyi is felfigyelt: „[...] egészen új kastély, szinte soha nem szokott nálunk épülni, hanem [...] legyen bár a régi lak, legrondább, leghiányosb fekvésű építmény, nem – de csak egy egyszerű régi fal, s az marad az új kastély sarkalata, *kelepczéje*, örökleg [...]”¹³² A rákövetkező háromnegyed évszázad alatt a helyzet mit sem változott. Még ha a legigényesebb, legreprezentatívabb kastélyról is volt szó, ha állt régi építmény a helyszínen, részben vagy egészben felhasználták. És nem csupán régi lakóépületet; parásdasváron egykori fürdőt beveztek be az új kastélyegyüttesbe, Felsőelefánt-Nyítrászentjánoson régi kolostort fazoníroztak át kastéllyá. Az átépítés során általában törekedtek arra, hogy új formájában az egységes homlokzati architektúra jótékonyan elfedje a régi részeket, s a kastély ne utaljon korábbi eredetére. Ha erre nem futotta, a főhomlokzat megújult, de a hátsó homlokzat megmaradt régi formájában, ahogy ez a kismagyari kastélynál történt. Ritkaságszámba ment, hogy az épület egyes részeit szándékosan változatlan formában hagyták, de erre is van példa: az iszkaszentgyörgyi kastély szárnyain egyértelműen leolvashatók a különböző építési korszakok.

Az átépítés megtakarítást jelentett, de nem mindig ment nehézség nélkül. A nagyugróci kastély egyik régi bástyájának falán a munkálatok során repedések tűntek fel, ezért vaspánttal fogták körbe az épületrészt. Mivel a fölvitt friss vakolaton

¹³² Széchenyi 1866. 41.

ezután is mindig újabb és repedések keletkeztek, a bástyát végül le kellett bontani.¹³³ Belezna földszintes kúriát alakítottak át emeletes kastéllyá (28. kép). A takarékosan megoldott kivitelezésről, amely a bővítésen kívül az architektúra felgazdagítását is magába foglalta, a korabeli szaksajtó számolt be:

Egy régi földszintes empire-stílusban épített úri kastély kibővítésével bízott meg a tervező [ifj. Bobula János], azon kikötéssel, hogy a meglevő földszinti helyiségek és falak nagyobb átalakuláson ne menjenek át. A tervező a feladatot úgy oldotta meg, hogy a meglevő földszintre ráépítette az alaprajzban bemutatott emeletet [...] Az első emelet különleges vasszerkezetet rejt magában, a mennyiben az emeleti falak nem a rendkívül gyöngé és megbízhatatlan földszinti falakon fekszenek, hanem vaskeretekben *függenek, a mely vaskeretek különlegesen megerősített pillérekre és vasoszlopokon fekszenek.* A homlokzat gazdag szobrászati díszítést nyer és olasz reneszánszban van kiképezve; megtartotta azonban a tervező a régi homlokzat *hat darab* igen szép nagyméretű monolith empire oszlopát. A lépcsőház, előcsarnokok és fogadó-helyiségek gazdag építészeti kiképzést nyernek.¹³⁴

28. Belezna, Zichy-kastély, 1890-es évek (átépítés). Régi és új állapot

Különböző műszaki megoldással hasonló átépítések tucatjai zajlottak le szerte az országban.

Egy egyszerű átépítést meg lehetett oldani egy építési szezon alatt. Egy új kastély építése – akárcsak egy városi épületé – általában két-három év alatt történt meg. Ha a belső kialakítást különösen gazdagnak tervezték, az további éveket vehetett igénybe. A szokatlanul nagy és komplikált bajmóci kastélynál maga az építkezés majd' egy évtizedig tartott. Olyan különleges esetben, ahol a tulajdonost magának az építésnek a szenvedélye hajtotta – ilyen volt például a füzérradványi kastélyt

részben saját maga tervezető Károly Ede – az építkezés akár több évtizedig elhúzódhatott.

Az építés költsége természetesen a kastély méretétől függött. Egy kisebb átépítés kitelt néhány tízezer forintból. Egy új, akár szerény méretű kastély ennél drágább volt: 120 000 forintba került az e szempontból tipikusnak tekinthető cabunai. Egy komolyabb, nagyobb kastély építése ennek már többszörösét tette ki. A nádasdladányi kastély például melléképületeivel együtt mintegy 550.000 forintba került, ami megfelelt egy háromemeletes pesti bérház árának. A korszak legnagyobb kastélyai ennél is többre kerültek: a nagykárolyi kastély építése kb. egy millió, az ókigyósié másfél millió forintot emésztett fel; ez már egy nagyobb középület árával vetekedett.¹³⁵

¹³³ Sisa 1989. 49.

¹³⁴ Gróf Zichy Ödön kastélya Belezna. Tervezte: ifjabb Bobula János. *ÉI* XXII. 1899. 47. sz. 343.

¹³⁵ Cabunához Zöldi Antal: A cabunai kastély. *ÉI* III. 1879. 34. sz. 238. Nádasdladányhoz MOL : P 507. A Nádasdy család levéltára. 17. tétel. Vegyes iratok, díszlevelek, „zárkő letéti okmány”. Nagykárolyhoz VU XL. 1893. 44. sz. 746. Ókigyóshoz Egy magyar grófi pár ezüstlakodalma. VU XLIV. 1897. 27. 434.

A tetemes összegek egyúttal az épületek nagyságára is utalnak. A kiegyezést követő általános gazdasági és építési konjunktúra jóvoltából egyes kastélyok rendkívüli méreteket értek el. Az újonnan készült ókígyósi, vagy az átépítés nyomán megújult és kibővült keszthelyi, bajmóci vagy nagykárolyi kastély műfajukban Magyarországon korábban alig létező nagyságrendet képviseltek. Hasonló folyamat játszódott le, mint a városokban, ahol a jelentősebb középületek – főleg amelyeket a millennium idején emeltek –, vagy akár egyes bérházak méretükben minden korábbi hasonló építményt felülmúltak.

4. A stílus

A vizsgált korszak kastélyépítészetében értelemszerűen a historizmus stílusjelenségei a meghatározók. Nem lehet azonban éles időhatárt húzni az előző nagy stíluskorszak, a klasszicizmus valamint a historizmus közé, a századfordulón pedig a szecesszió, majd az egyéb törekvések színezik az összképet. Ugyanakkor a kastélyépítészet a stílusok tekintetben nem egyszerűen a városi építészet tükörképe: felfedezhetők egyes specifikumok, melyek sajátjának tekinthetők.

Az 1840-es évek átmeneti időszakot jelentenek: ebben az évtizedben készültek az első (romantikus) historizáló kastélyok Magyarországon, de még jelentős klasszicista kastélyépületeket is emeltek. Az utóbbiak azonban többnyire valamilyen formában eltérnek a tiszta klasszicista hagyománytól; kompozíciójukban vagy részleteikben, esetleg mindkettőben új elemeket mutatnak. Ilyen a Károlyiak fehérvárcsurgói kastélya: szimmetrikus tömegét, klasszicista architektúráját az egyik oldalpavilonhoz csatlakozó, romantikus formálású óratorony bontja meg (29. kép). A mocsonoki kastélyon másképp jelentkezik az átmeneti jelleg: zárt tömbje, középtinpanonja követi a klasszicista sémát, de vértelen architektúrája, rizalitjainak nagy, félköríves nyílásai már egy újabb stílushatásokról tanúskodnak.¹³⁶ A beodrai Karácsonyi Lajos-féle kastély építése különösen késői időpontra, az 1850-es évekre esik. Az épület tagozatai tiszta klasszicista formában fogantak, azonban rizalitjainak, különösen toronnyal koronázott portikusának erőteljes kiugratása romantikus mozgalmasságot kölcsönöz neki.¹³⁷ A klasszicizmus ilyen késői megjelenésében a Délvidék helyi építészeti hagyományainak is szerepe lehetett.

A továbbélő klasszicizmus mellett az 1840-es években a késő-középkori Anglia világát felelevenítő festői stílus az új jelenség. Ez a historizmus, pontosabban a stíluskorszak első fázisa, a romantikus historizmus nyitányát jelentette, amelyben a

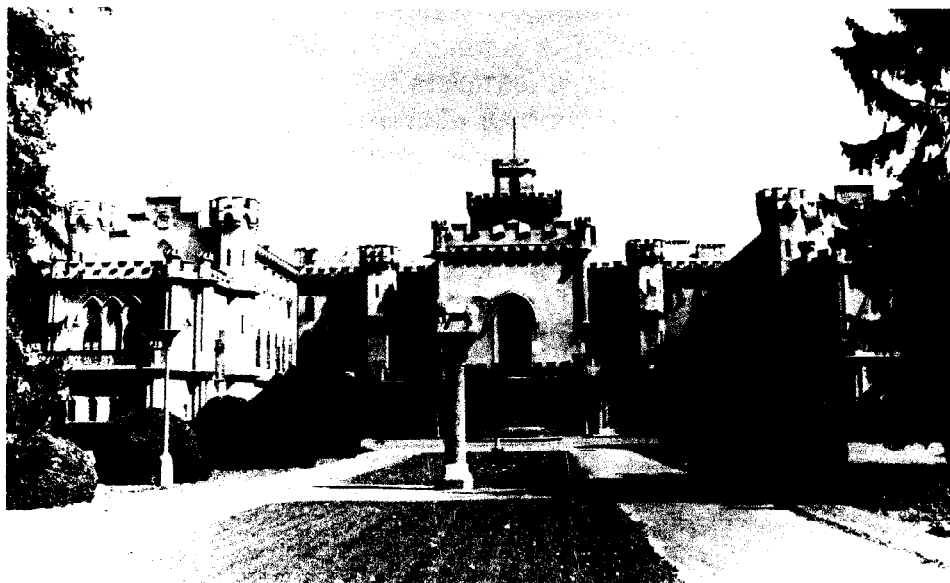

29. Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély. Heinrich Koch, 1844-49

¹³⁶ Nyitra vm. 1899. 154.; Rados 1939. 69, CLVI.

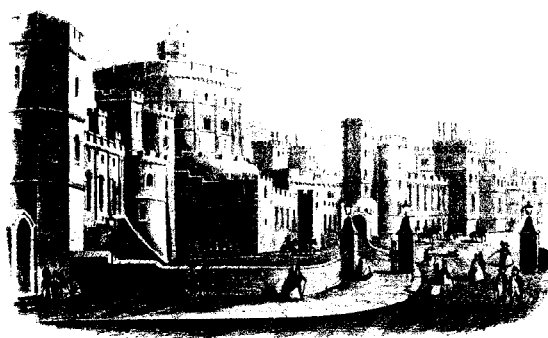
¹³⁷ Rados 1939. 67-68. CXVI-CXVIII.

kastélyépítészet stílustörténetileg kitüntetett, úttörő szerep jutott.¹³⁸ Az újfajta kastélyok először Nyugat-Magyarországon készültek: Oroszváron (30. kép), Nagyugrócon és Vépen. Ezeket az épületeket a várszerű („castellated”) modor jellemzi: tömegük mértanilag szabályos tömbökből áll, párkányzatuk lőréses mellvéd. A három említett nyugat-magyarországi kastély korábbi épület átalakításával született, de Nagyugróc esetében a gömbölyű saroktoronyok, Vépen a magas, hasáb alakú középtorony olyan meglévő adottságok voltak, melyek kiválóan illeszkedtek a várszerű modor sztereometriájába. Az épületek architektúrája is a stílus szellemében készült: csúcsívek, szögletes-füles szemöldökpárkányok, kőfaragványok kerültek homlokzataikra.

30. Orosháza, Zichy-Ferraris-kastély. Franz Beer, 1841-44

Az említett elemek, különösen a sajátos szemöldökpárkányok az angol Tudor (Erzsébet-kori) építészet világát idézik. Szülőhazájában, Angliában a felújított várszerű modor, illetve az ezzel rokon Tudor Revival a Regency korában, tehát

31. Windsor, kastély. Jeffry Wyatville, 1825-40

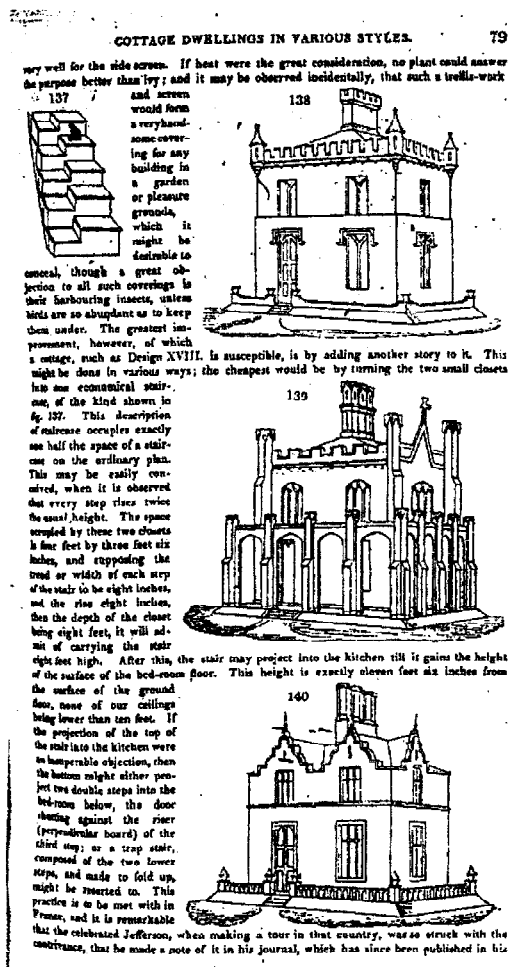
elsősorban az 1810 és 1830 közötti időszakban virágzott. A stílusirányzatnak a windsori kastély ilyen formájú átépítése (Jeffry Wyatville, 1825-40, 31. kép) adta meg a szigetországban, sőt egész Európában a legnagyobb rangot.¹³⁹ Ezt az épületet Szemere Bertalan, a reformkor egyik fiatal világjárója, Magyarország későbbi miniszterelnöke szintén megcsodálta, amikor 1836-ban arra járt:

¹³⁸ Komárik 1975.

¹³⁹ Mark Girouard: The castle revival in English architecture. In: Renate Wagner-Rieger – Walter Krause (ed.): *Historismus und Schloßbau*. München, 1975. 83-86.; David Watkin: *Regency. A Guide and a Gazetteer*. London etc. 1982.; Sisa 2001. 95, 103.

Windsor, barátom, különösen gyönyörű lovagvár [...] Áll egy magas tetőn, négyszög meztelen kövekből építve, melyeknek közeiben a vakolat kovákkal van tele szurkálva. Részei közt nincs symetria s így az egész alak annál regényesb, vadabb, phantasticaibb. S királyilag fölséges a gömbölyű torony, mely a vár közepén egy második halomtetőről, mint koronás oszlop emelkedik föl, s ormán magas árbocfáru lobog a szélben Britannia zászlója¹⁴⁰

– számolt be lelkesen. A szigetországi nagy előkép még több évtized múlva is élő példának, legalábbis viszonyítási alapnak számított.¹⁴¹

32 Stílusvariánsok Loudon enciklopédiájából, 1833

Az ország másik végében, az erdélyi Bonchidán a Bánffy-kastély új, számárhíves nyílású szárnyán az említett nyugat-magyarországi fejleményekkel egy időben a felújított angolos gótika másik variánsa jelentkezett. Valamennyi szóban forgó épületet megelőzően, valószínűleg már 1820 körül az ugyancsak erdélyi Válaszúton angol lovagvárakat idéző kis kastély épült. Nyilvánvaló, hogy ebben az időben Erdély még saját utakat jár, és nem csak hogy nem marad le az ország többi részétől, hanem néha meg is előzte azt.

A személyes, inspiráló angliai élmény nem minden megbízónak adatott meg. Magyar építészek ennél is ritkábban vetődtek a szigetországba, kevesen végezhetek ott tanulmányokat.¹⁴² Mint ahogy erről más összefüggésben szó esett, az 1840-es évek építtetője és építészje angol mintakönyvből, például Loudon enciklopédiájából ismerhetett meg a különböző stílusvariánsokat (32. kép).¹⁴³ Az angol hatás nem csak közvetlenül érkezett a szigetországból; végeredményben egész Európát érintő jelenségről volt szó.¹⁴⁴ Közép-Európa fejlettebb régióiban, nevezetesen az osztrák tartományokban és leginkább Csehországban már az 1830-as években

¹⁴⁰ Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Budapest, 1983. 315-316. (Eredeti kiadás 1840)

¹⁴¹ A windsorizhoz hasonlította pl. a kelebiai kastélyt a *Vasárnapi Ujság* tudósítója, amikor az épületről 1865-ben ismertetést írt. R. R.: A kelebiai kastély. *VU* XII. 1865. 33. sz. 408.

¹⁴² Komárik Dénes: Az európai hatások útja a romantika korának építészetében. *AH* X.1982. 1. sz. 19-42.; Sisa József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. *MÉ* XLV. 1996. 3-4. sz. 169-186.

¹⁴³ Eötvös József: *A falu jegyzője*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1971. 154-155. (Eredeti kiadás 1845) – Sisa 2001. 100, 102.

¹⁴⁴ A magyar szempontból oly fontos német nyelvű államokról e tekintetben lásd Stefan Muthesius: *Das englische Vorbild*. München, 1974.

épültek angol mintára kastélyok.¹⁴⁵ A stílusirányzatnak a monarchiában Miksa főherceg Trieszt melletti Miramar-kastélya (Carl Junker, 1856-70) adott fejedelmi rangot.¹⁴⁶

33. Budapest, Pekáry-ház. Brein Ferenc, 1847-48

Az angol indíttatású, romantikus formavilág meghonosításával a kastélyépítészet a kortárs magyar architektúra élvonalába került. Mintaadó szerepét jelzi, hogy villák, városi középületek, sőt lakóházak is átvették egyes formáit (33. kép). Ez a stílusáramlat az 1840-es és 50-es években élte Magyarországon a fénykorát. Bizonyos elemei később is felbukkanhattak, sőt jelentősebb kastély is készülhetett ebben a formában, de ez már némileg archaizálónak számított. Ilyen volt a nádasdladányi kastély; esetében az építető stílusválasztását a családi eredet-hagyomány és az újra teremtetett családi központ-szerep magyarázza, ahol az angolos megjelenésnek és a régies jellegnek külön jelentőség jutott. A Tudor-stílus bűvópatakként, kisebb kastélyok és villák formájában egészen a 19. század végéig jelen volt. Az Angliát járt pápai építész, Voyta

Adolf még az 1890-es évek végén is ilyen modorban tervezte meg Luczenbacher Miklós kastélyát Pettenden, de ez ekkor már alig volt több provinciális ritkaságnál.

Az 1850-es években egy másik angolos építési forma, a „cottage” (kunyhó)-modor is divatba jött. Jellemzői a hegyes oromzatok, a sima falak, az aszimmetrikus elrendezés és a zárterkélyek, illetve általában a kötélenséget és lakájosságot sugárzó jelleg, a romantikus oldottság. Ilyen épületek rajzait is láthatták angol mintakönyvekben a magyar építetők, de volt, aki a szigetországból szerzett be terveket, amit a Festetics család levéltárában őrzött, William Burn skót építész által készített rajzok bizonyítanak.¹⁴⁷ Számottevő példái Nyugat-Magyarországon egy csokorban épületek: Bogáton (34. kép), Alsószelesten és Molnáriban.¹⁴⁸ A mikosszéplak-mikosdpusztai kastély azt

34. Bogát, Festetics-kastély. 1856-60

¹⁴⁵ Viktor Kotrba: Die Anfänge der Neugotik in den böhmischen Ländern. *Alte und moderne Kunst* X. 1965. 81. sz.

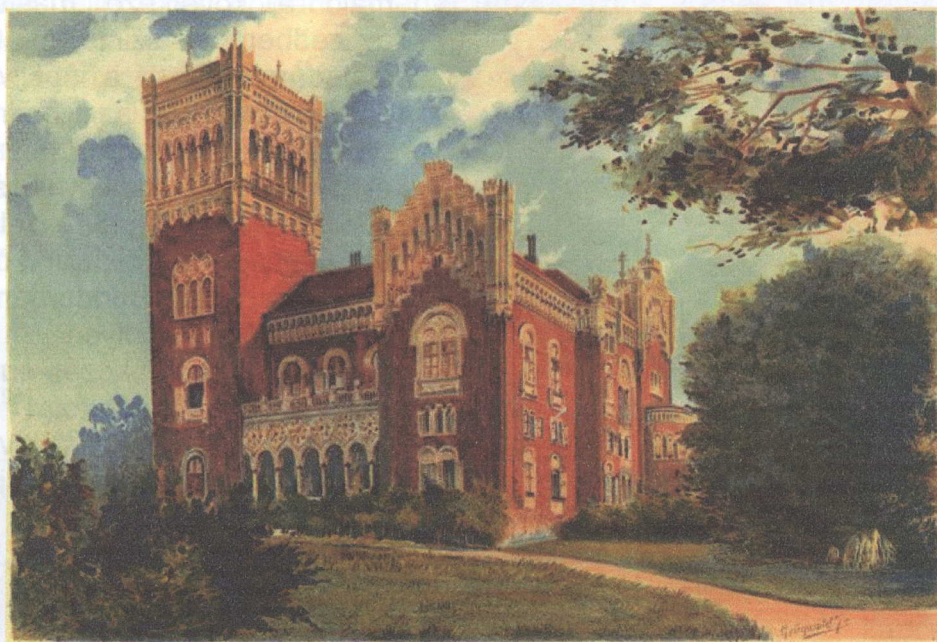
¹⁴⁶ Eliane Perotti: *Das Schloss Miramar in Triest*. Wien – Köln – Weimer, 2002.

¹⁴⁷ Sisa 2001. 105-106.

¹⁴⁸ Sisa 1980.

példázza, hogyan kombinálható a Tudor- és a „cottage”-modor egy épületen belül. Akárcsak a korai várszerű kastélyok, az említett épületek – legalábbis ahol erre vonatkozó adat rendelkezésre áll – ugyancsak bécsi építész tervei alapján készültek, vagyis a közép-európai közvetítés itt is szerepet játszott.

Az angol indíttatású gótizálás mellett a romantikus historizmus másik legfontosabb stílusirányzata Magyarországon a félköríves stílus, illetve német nevén a Rundbogenstil volt. Ez alapvetően közép-európai jelenség. Szülőháza a német

35. Vörösvár, Erdődy-kastély. Weber Antal, 1862-66

nyelvterület: hamar és erőteljesen bontakozott ki Münchenben, illetve Dél-Németországban és Ausztriában, de Berlinben, illetve Poroszországban is elterjedt.¹⁴⁹ A szoros kulturális kapcsolatok jóvoltából Magyarországon magától értetődő természetességgel vették át.¹⁵⁰ Jellemzője a félköríves nyílásokkal tagolt homlokzat, a különféle stíluskorszakok – a romanika, a quattrocento, a kora keresztény, sőt a bizánci, az iszlám és a barokk építészet – elemeiből táplálkozó architektúra és ornamentika. Feltűnő, hogy a félköríves stílus szerepe a kastélyépítészetben sokkal kisebb, mint más műfajokban, illetve a magyar építészetben általában. A szabadságharc előtt ebben a modorban épült kastély nem ismert, és utána is ritkaságszámba ment. A legfontosabb ilyen modorú kastélyépület azonban, a vörösvári (35. kép) az egyik legjelentősebb magyar félköríves stílusú épületnek számít; kvalitásai a főtí temploméhoz (Ybl Miklós, 1845-55), a pesti Vigadóéhoz (Feszl Frigyes, 1859-65) és a debreceni színházéhoz (Szkalnitzky Antal, 1861-65) mérhetők. Igényes architektúráján túl figyelemreméltó a téglát utánzó, vörös színezése és fugázása, amely ebben az időben néhány más kastélyon és városi épületen előfordult. A félköríves stílusirányzat tekintetében Erdély megint meglepetést tartogat: az árokaljai Bethlen-kastély keleties formálásával,

¹⁴⁹ Eva Börsch-Supan: *Berliner Baukunst nach Schinkel 1840-1870*. München, 1977.; Winfried Nerding (Hrsg.): *Romantik und Restauration. Architektur zur Zeit Ludwigs I. 1825-1848*. München, 1987.

¹⁵⁰ Komárik Dénes: A „félköríves” romantika építésze Magyarországon. *Építés-Építészettudomány* XVI. 1984. 1-2. sz. 139-193.

hagymakupolás saroktornyaival Magyarországon egyedülálló (36. kép).¹⁵¹ Míg a kastélyok sorában nagyon kevés félköríves stílusút találni, a patriarchálisabb életmód keretét szolgáló kúriák körében annál több ilyen épült.

36. Árkaj, Bethlen-kastély. 1860-as évek

Az 1860-as évek meghatározó fejleménye Magyarországon az olasz neoreneszánsz megjelenése, majd a következő másfél-két évtizedben szinte teljes egyeduralma a városi építészetben. Bár az ilyen irányú érdeklődés Európában már több évtizede jelen volt és a kontinens nyugati felében ugyancsak építettek itáliai neoreneszánsz modorban, a stílusirányzat ilyen fokú dominanciája közép-európai jelenségnek számított.¹⁵² A kastélyépítészet a városi építészettel szemben teljesen

➤ más utakat járt. Olasz neoreneszánsz kastély alig készült, számuk eltörpül a többi hasonló, más stílusú épület mellett. Amelyek pedig épültek, gyakran a reneszánsz más változataiból is kölcsönöztek elemeket. A magyarázat több irányban keresendő.

37 Pákozd–Csala, Kégl-kastély. Hauszmann Alajos, 1876-78

¹⁵¹ Dr. Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp., é.n. [1927], 500; B. Nagy 1977. 82, 87.

¹⁵² Kurt Milde: *Neorenaissance in der deutschen Architektur des 19. Jahrhunderts*. Dresden, 1981.; *Neorenaissance – Ansprüche an einen Stil. Zweites Historismus-Symposium, Bad Muskau*. Hrsg. W. Krause – L. Heidrun. – W. Nerdinger. Dresden, 2001.

Az olasz reneszánsz tömörszerű zártsgot kedvelő, szabályokkal pontosan meghatározható képlete idegen volt a műfajtól, melynek lényege a mozgalmasságban és a kötetlenségben rejlett. De az egyes stílusváltozatok asszociációs értéke, ha úgy tetszik ideológiája is szerepet játszhatott. A reneszánsz mint a polgárosodás, a városi kultúra és a felvilágosult gondolkodás korszaka kevésbé volt kapcsolható az uradalmi gondolatot megtestesítő kastély eszméjéhez. Nem véletlen, hogy akik Magyarországon mégis (olasz) reneszánsz stílusú kastélyt építettek, jellemzően polgári háttérrel rendelkeztek. Ennek illusztrálására érdemes összevetni a középkori formavilágú, kifejezetten feudális gondolatot hordozó nádasdladányi kastélyt egy patrícius-polgár által lényegében ugyanekkor építtetett csalai kastéllyal (37. kép). Az utóbbinak meghatározó – bár nem egyetlen – modusa az olasz reneszánsz. Tisztán olasz reneszánsz modorban épült viszont például a pér-táplánypusztai kastély (38. kép); kézenfekvőnek tűnik az összefüggés az épület stílusa, illetve városias jellege, valamint az építető, a biztosítótársaságok sorát alapító báró Lévy Henrik személye között.¹⁵³

38. Pér-Táplánypusztai. Lévy-kastély. 1880-82

Az 1870 utáni évtizedekben a várszerű, illetve Neo-Tudor stílus alkalmi továbbélése mellett a tisztán neogótikus stílusvonulatban is előfordul az angolos modor. Jól példázza ezt a martonvásári kastély. A századfordulón a maga korában már szokatlan koltai kiskastély kapcsán úgy emlékeznek meg, hogy ez „angol-góth stílusban [épült], melyet a mi építészeink nem kedvelnek”.¹⁵⁴

Az angol előképek háttérbe szorulásával párhuzamosan a francia hatás erősödött meg. Mind a franciás jellegű középkori építési forma, mind a francia

reneszánsz tág teret kapott, sokkal inkább, mint a városi építészetben. Pedig az 1860-as évek Pestjén néhány jel arra mutatott, hogy a francia reneszánsz és barokk a fővárosban szép jövő elé néz. A Nemzeti Múzeum mögötti Palotanegyed több épületét Ybl Mikós ilyen formában tervezte meg.¹⁵⁵ Ez a kifinomult ízlés azonban a városban az arisztokraták körein túl kevésbé terjedt el.

A francia kora újkor építészetének kutatása, emlékeinek könyvekben történő publikálása az 1860-as években kezdődött meg. Kiemelt figyelem irányult a kastélyokra, közülük is elsősorban a francia királyok – így a nemzet – dicsőségét hirdető és építészeti kvalitásukban és változatosságukban kiemelkedő Loire menti kastélyépületekre (39. kép).¹⁵⁶ Megkezdődött helyreállításuk, amit hamar követett

¹⁵³ Dr. Borovszky Samu (szerk.): Győr vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Bp., 1908. 50,

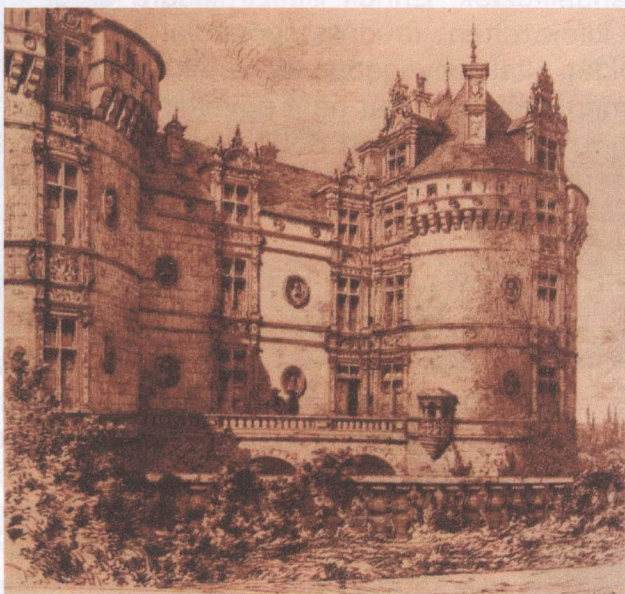
52,

¹⁵⁴ A koltai kastély. SzU VII. 1902. 14. sz. 9.

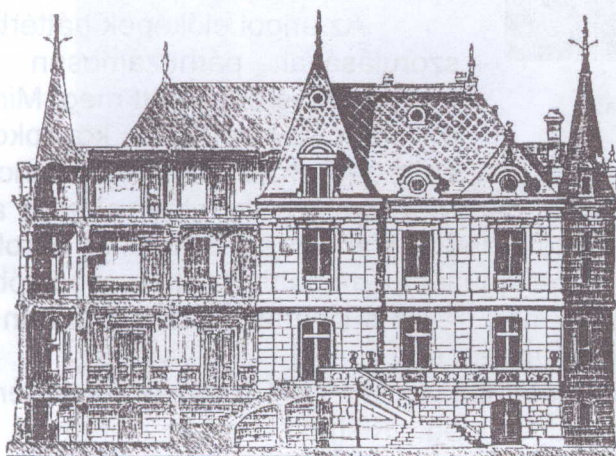
¹⁵⁵ Ybl 1956. 38-41.

¹⁵⁶ Néhány fontos publikáció Victor Petit: *Châteaux des vallées de la Loire des XVe, XVIe et XVIIe siècles*. Paris, 1861.; Victor Petit: *Châteaux de France des XVe et XVIe siècles*. H.n., é.n. [Paris, 1860 k.]; Léon Palustre: *La renaissance en France*. Paris, 1879-1885.; Wilhelm Lübke: *Geschichte der Renaissance Frankreichs*. Stuttgart, 1868.

hasonló stílusú új épületek tervezése. Újraéledt a sajátos francia „tégla és kő” (brique et pierre) építési forma, melyet élénk színvilágáért és mintázataért kedveltek.¹⁵⁷ A szélesség iránti igény a francia épületekről a 20. század elején eltűnik, megjelenik az „ancien régime” visszafogottabb színezése és klasszikus építészeti repertoárja. A francia ízlés hamar elterjedt más országokban is, ahol általában az úrgazdagok építészeti stílusának tartották. Angliában ennek csúcspontját a Gabriel-Hippolyte Destailleur francia építész által Ferdinand Rothschild báró számára tervezett

39. Lude, kastély. 16. század. Léon Palustre: La renaissance en France. Paris, 1879

40. Kastély metszete és homlokzatrajza. E. E. Viollet-le-Duc terve az Habitations modernes-ből

Waddesdon Manor kastély (1874 és 1889 között) jelentette¹⁵⁸, Amerikában a francia tanultságú Richard Morris Hunt épített káprázatos kastélyokat, illetve palotákat Newportban és másutt.¹⁵⁹

A magyarországi kastélyépítészetben a „tégla és kő” modor korai megnyilvánulása külföldi építész nevéhez fűződik: Gottfried Semper 1870-71-ben készített ilyen stílusban átalakítási tervek a káloz-nagyhőrcsöki kastélyhoz Zichy grófné számára, azonban az nem valósult meg. A magyarországi szakmai közönséget az akkor létező egyetlen szaklap, a *Budapester Bau-Zeitung* 1874-ben tájékoztatta a stílusirányzatról, amikor Viollet-le-Duc *modernes* című művéből közölt építészeti rajzot egy francia reneszánsz stílusú vidéki kastélyhoz (40. kép).¹⁶⁰ Néhány későbbi kastélynál, mint pl. a csalai vagy a parádsasvári, ha a francia hatás nem is pregnáns, a világos (kő)tagozatok és piros nyerstégla falsík kontrasztján alapuló színhatás a francia építészet befolyására vall.

Az francia reneszánsznál és barokknál fontosabb volt a franciás középkori modor. Eddigi ismeretek szerint az első magyarországi kastélyt ebben a modorban a

¹⁵⁷ Josiane Sartre: *Château „Brique et pierre” en France*. Paris, 1981.; Thierry Liot: „Brique et pierre” 1850-1900. *Aux confins de l’Île-de-France et du Pays chartrain*. H.n., 1998.

¹⁵⁸ Girouard 1979. (4. jegyz. i.m.) 291-302.

¹⁵⁹ Paul R. Baker: *Richard Morris Hunt 1828-1895*. Cambridge (Mass.), 1980.; *La Tradition française en Amérique. Richard Morris Hunt, architecte 1827-1895*. Kiállítás katalógus, Paris, hotel de Sully, 1989.

¹⁶⁰ *Budapester Bau-Zeitung* III. 1874. 40. sz. 405.

polgári eredetű Wodiáner Mór építtette Komjáton az 1870-es évek elején. Kerek saroktornya, melynek kúpos sisak és feltűnő laterna adott hangsúlyt, a chenonceau-i kastély tornyának leszármazottja volt. A franciás stílusirányzat legjelentősebb kastélyát azonban a születési arisztokrácia, sőt a politikai elit legjelesebb képviselője, Andrássy Gyula emeltette Tiszadobon (41. kép). Archeologiai pontosságában – amely a gúla- és kupsisakokon kívül kiterjed a jellegzetes gyámkősorok és más részletelemek alkalmazására – az épület már igen közel áll franciaországi előképeihez. Andrássy a jelek szerint mintát adott arisztokrata társainak, mivel nemsokára több jelentős kastély épült hasonló modorban, többek közt Károlyi István még a tiszadobinál is nagyobb és komplexebb nagykárolyi kastélya.

A tiszadobi és a nagykárolyi épület, és nyomukban még néhány hasonló

41. Tiszadob, Andrassy-kastély. Meinig Arthur, 1886 és 1890 között

→ stílusú kastély Meinig Arthur tervei alapján készült. Meinig az arisztokráciának nemcsak kastély-, hanem városi palotaépítő specialistája is volt.¹⁶¹ Stílusjegyek szempontjából azonban kastélyai és palotái élesen szétválnak egymástól: francia későközépkori–reneszánsz stílusúak az előbbiek, neobarokk stílusúak az utóbbiak. A két rokon-műfaj ilyen határozott elkülönülése egy építész oeuvre-jén belül sokat elárul viszonylagos autonómiájukról.

Meinig nem Franciaországban végezte tanulmányait, különösebb franciaországi tapasztalatokkal sem rendelkezett. Az európai architektúrában való általános jártasság, valamint a megbízó igénye, illetve az általa adott megadott előképek elégségesnek bizonyultak a megfelelő tervek elkészítésére. A magyar kastélyépítésszek közül Lechner Ödönnek voltak szorosabb francia kapcsolatai. Az 1870-es években három esztendőn keresztül dolgozott Clément Parent párizsi irodájában, ahol régi kastélyok restaurálásával és új paloták tervezésével

¹⁶¹ Rozsnyai 2001.

foglalkozott.¹⁶² Franciaországi – és szerényebb angliai – tapasztalatait a mozsgói kastély építésénél kamatoztatta. Kiváló tehetségére jellemző módon az épületen tartózkodott a direkt archaizálástól, még inkább a másolástól; a történeti stíuselemeket egyéni interpretálásban jelenítette meg. A párizsi tanulóéveket magáénak tudható Fellner Sándor a felsősegesdi kastélyon megelégedett a franciás gótika különösebb átélés nélküli, dekoratív alkalmazásával.

Középkorias megfogalmazású, francia stílusú kastélyok egészen a századfordulóig épültek. A bajmóci kastélyt félreismerhetetlenül a pierrefonds-i várkastély mintájára „rekonstruáltatta” gróf Pálffy János, és ezzel a műfaj legnagyobb szabású emlékét hozta létre Magyarországon. Célja többek közt az volt, hogy ősi családja dicsőségének állítson emléket. Törley József, az újjazdag pezsgőgyáros budafoki kastélyának építésekor egészen más miatt döntött a francia késő középkori stílus mellett: a pezsgő hazájára akart utalni, vagyis választását reklámmegfontolások motiválták.

42. Heidelberg, vár. 15-17. század. Oromzat

épített német neoreneszánsz stílusú ház tervezésére.¹⁶⁵ Steindl orientálódása annak köszönhető, hogy Bécsben Friedrich Schmidt mellett nemcsak a gótikában sajátított el jártasságot, hanem tanúja lehetett mesterének ilyen irányú érdeklődésének is.

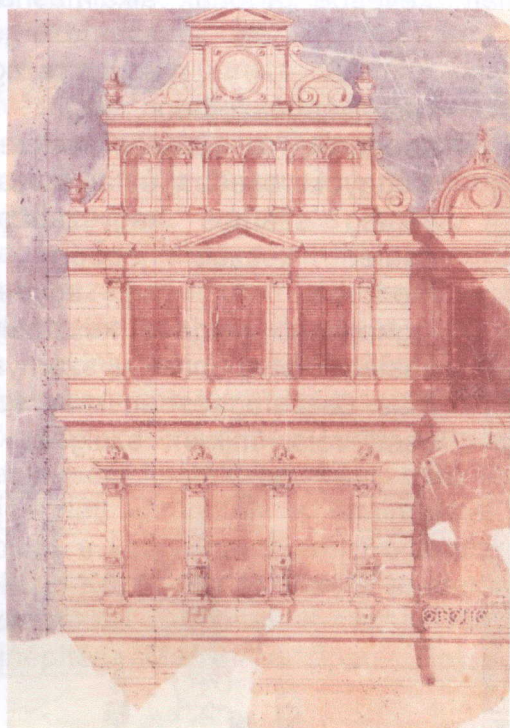
*
U.28. (5)

¹⁶² Lechner Ödön: Önéletrajzi vázlat. In: *Lechner ödön 1845-1914. Emlékkiállítás a művész születésének 140. évfordulójára*. O.M.F. Építészeti Múzeuma. Szerkesztette Pusztai László és Hadik András. Bp., 1985. 7-9. (Először közölve: *A Ház*, 1911)

¹⁶³ Rodolphe Pfnor – Daniel Ramée: *Monographie du Château de Heidelberg*. Paris, 1859. – A témáról lásd Dieter Dolgner: *Die nationale variante der Neorenaissance in der deutschen Architektur des 19. Jahrhunderts*. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar* XX. 1973. 2. sz. 155-166.

¹⁶⁴ Wilhelm Lübke: *Geschichte der deutschen Renaissance*. Stuttgart, 1872.

¹⁶⁵ *Die deutsche Renaissance in unserer Hauptstadt*. *Budapester Bau-Zeitung* IV. 1875. 27. sz. 209-210. Ebben a modorban kastélyt is tervezett Rakovszky Géza számára Kocsócra, ám az végül nem valósult meg. Sisa József: *Steindl Imre néhány korai munkája*. *AH* XV. 1987. 2. sz. 159-160.

43. Ókígyós, Wenckheim-kastély, Az oromzat rajza, Ybl Miklós

Magyarországon a német neoreneszánsz első, nagyszabású kastélyt Ybl Mikós tervezte Ókígyósra Wenckheim Frigyes részére az 1870-es évek második felében; az épületet – a díszítő részletek némileg bátortalan visszafogottsága mellett – a stílusirányzatra különösen jellemző összetett, volutákkal közrefogott oromzatok tagolják. Az alsóíeszkői Gyulai-kastély a nem túl számos kis méretű, német neoreneszánsz stílusú kastély egyike.¹⁶⁶ A bécsi Franz Neumann – aki Steindlhez hasonlóan ugyancsak Schmidt-tanítvány volt – a német neoreneszánsz avatott művelőjeként két fontos magyarországi kastélyt tervezett ebben a modorban. Az egyik egy polgári építtető, Kuffner Károly cukorgyáros számára készült Diószegen; az épület vegyes formái, zaklatott körvonalai a stílusirányzatban rejlő – és az utókor számára gyakran visszatetsző – túlzó vonásokat érvényesítette, a közönségesebb ízlésű megrendelő igényeit követve. A másikat Neumann ifj. gróf Pálffy

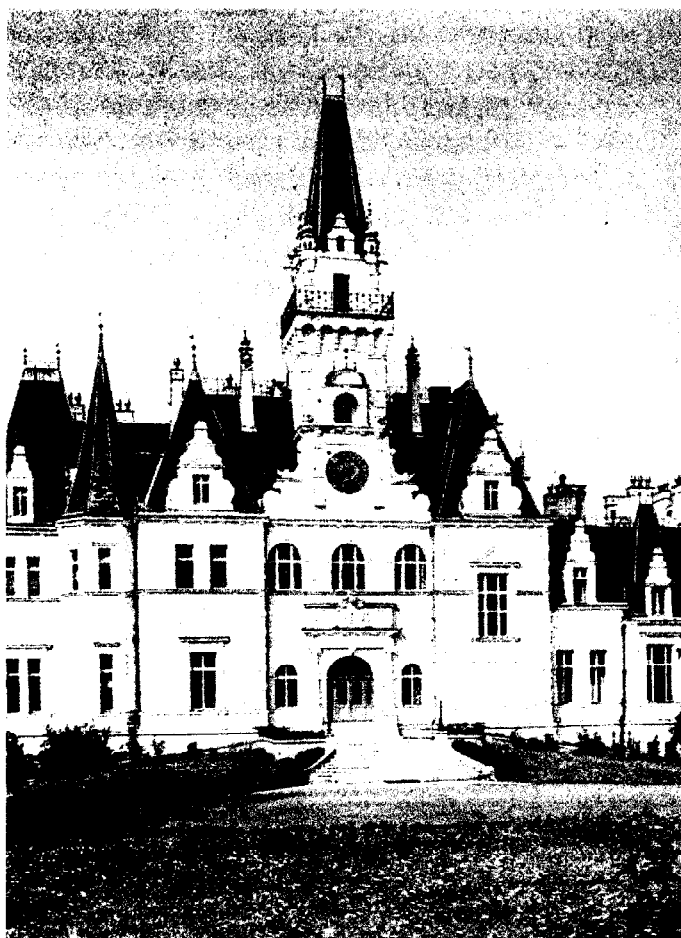
János számára tervezte Pudmericbe (44. kép). Ezen épület magas, összetett főtoronnyal ékes tömbjét ugyancsak a burjánzó architektúra jellemzi, de formáit fegyelmezi a jó ízlés. Feltűnő a hasonlóság a pudmerici kastély és Franz Neumann ugyanekkor épült másik műve, a reichenbergi (Liberec, Csehország, 1888-92, 45. kép) városháza között, ami az egyes építészeti műfajok közti szoros formai kapcsolatot példázza.

A neobarokk stílusjelenségek a neoreneszánsz építészetbe folyamatosan, szinte feltűnés nélkül szüremkedtek be: az 1880-as évek elején a homlokzati óriásrendek, a sarokkupolák, a gazdagabb épületplasztikai elemek nem egy épületnek korábban ismeretlen dinamizmust kölcsönöztek, ami már az új stílusáramlat útját egyengette. Ebben az évtizedben a kifejlett neobarokk is színre lépett. Térnyerését elősegítette, hogy a tudományos kutatás – nem kis részben Cornelius Gurlitt német művészettörténész jóvoltából – a barokk felé fordult.¹⁶⁷ A új stílusirányzat a városi lakóház-építészetben széles körben elterjedt. A neobarokknak Bécsben is, Budapesten is rendkívüli presztízst kölcsönzött, hogy mindkét városban ebben a stílusban épült tovább, illetve újjá a királyi palota. Ugyanakkor tanulságos megfigyelni, hogy – mint korábban szó esett róla – a neobarokk egyik budapesti meghonosítója, Meinig Arthur vidéki kastélyait nem ebben a stílusban tervezte. Tartózkodása óhatatlanul azt sugallja, hogy egyes építészek és megbízók ezt a

¹⁶⁶ Trencsén-Megye. BLL VII. 1894. 8. sz. 32-33.

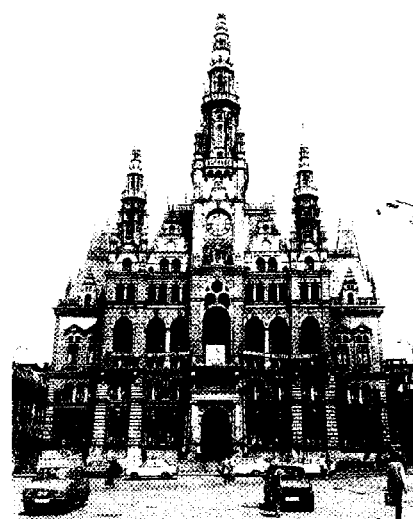
¹⁶⁷ Cornelius Gurlitt fő művei *Geschichte des Barockstils in Italien*. Stuttgart, 1887.; *Geschichte des Barockstils, des Rokoko und des Klassizismus in Belgien, Holland, Frankreich, England*. Stuttgart, 1888.; *Geschichte des Barockstils und des Rokoko in Deutschland*. Stuttgart, 1889. – E. Badstübner: *Kunstgeschichtsbild und Bauen in historischen Stilen – Ein Versuch über die Wechselbeziehungen zwischen kunstgeschichtlichen Verständnis, Denkmalpflege und historischer Baupraxis im 19. Jahrhundert*. In: Karl-Heinz Klingenburg (Hrsg.): *Historismus – Aspekte zur Kunst im 19. Jahrhundert*. Leipzig, 1985.

stílusformát, talán városias kifinomultsága miatt, kevésbé tartották alkalmasnak vidéki környezetben álló épülethez.

44. Püden, Pálffy-kastély. Franz Neumann, 1889

A magyarországi kastélyépítészetben végül a neobarokk az 1880-as években meggyökeresedett, és a korszak végéig számos nagyszabású épület készült ebben a modorban. Az első, egyben legnagyobb példa a keszthelyi kastély, illetve annak új szárnya. Más összefüggésben már szó esett róla, miként szolgált a

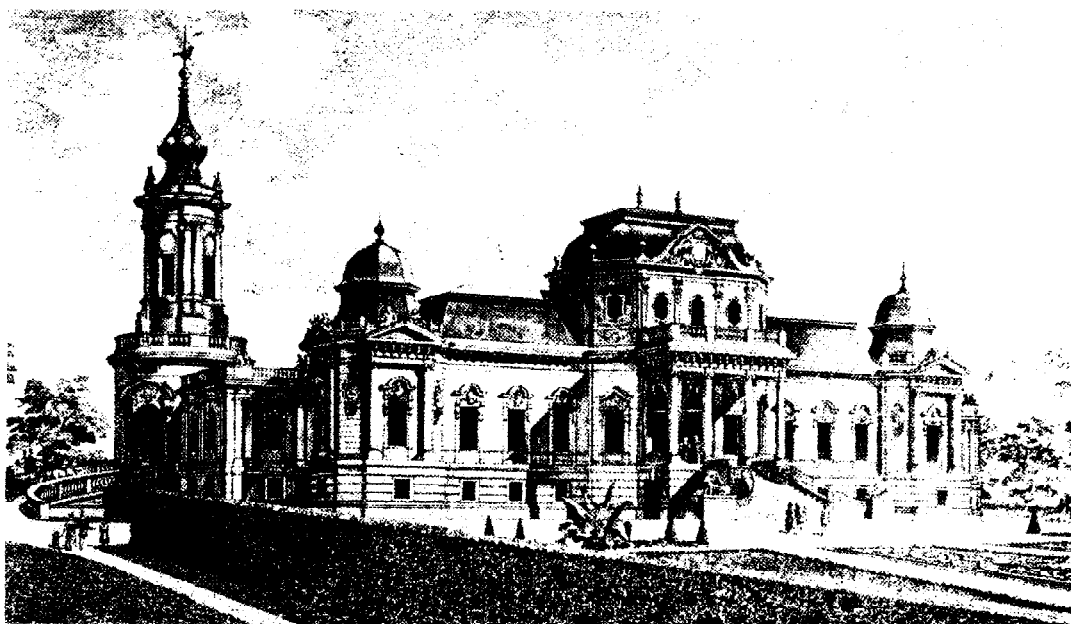
45. Reichenberg, városháza. Franz Neumann, 1888-92

bécsi előképet felidéző új kastélyszárny Festetics Taszilo társadalmi ambícióit, a Habsburg uralkodó kegyeinek elnyerését. Viszont éppen az új szárny másolat-jellege szabott határt az építész fantáziának, a neobarokk alkotó alkalmazásának. Más ok, és pedig morvaországi gyökereinek felidézése lehetett a célja báró Haupt-Stummer Lipótnak, amikor Tőkésújfalun kastélyát neobarokk stílusban kialakította. Az 1880-as és 90-es évek jelentősebb barokk kastélyai közül kiemelkedik a szepesgörgői (46. kép). Szabályos főtömegével és az ehhez aszimmetrikusan kapcsolódó tornyával szerencsésen ötvözi a barokk dekorumot és a kastélyműfajra jellemző festői hatást. A nagymágocsi Károlyi-kastély arra példa, miként éledt újjá a 19. század végén a barokk cour d'honneur-ös építés hagyománya.

A kastélyok az évszázadok során igen gyakran korábbi épületek felhasználásával készültek. A historizmus korának sajátossága Európában, hogy sokszor régi épületeket, többnyire várakat helyreállítás jelleggel építettek újjá; az egyes stílusáramlatok mellett ez a kastélyépítészet másik síkját képviselte. Az ilyen fajta helyreállítások a valóságban nem a korábbi állapot visszaállítását jelentették, hanem annak valamilyen idealizált, felgazdagított újraálmodását. Az indítók eredendően a középkor iránti romantikus vágyódásban keresendő, amely utóbb a pozitivisták történelmi érdeklődés nyomán az archeológia eszköztárával egészült ki.

Ehhez járult a személyes reprezentáció, sőt egyes épületeknél a nemzeti történelmi reprezentáció igénye. Az ilyen fajta újjáépítés rokonságban állt, sőt néha egybeesett a kibontakozó purista műemlék-helyreállítással is, amely a „stilszerű restaurálás” elvét tűzte a zászlajára. Az újjászületett várépületeket aztán gyakran ténylegesen újra lakófunkcióba állították, vagyis kastélyként használták, bár egyes esetben a termeket múzeum-szerűen alakították ki. Németországban ilyen volt Wartburg, a rajnai „porosz” várak és később Hohkönigsburg, Franciaországban Pierrefonds, Nagy-Britanniában a cardiffi vár vagy Castle Coch.¹⁶⁸ A Közép-Európai térségben a csehországi Karlstein (Karlštejn), a Bécs melletti Kreuzenstein és a morvaországi Busau (Bouzov) képviselték legpregnansabban az irányzatot.¹⁶⁹

Hasonló vár-újjáépítésre Magyarországon is sor került, az egyes stílusvariánsok tárgyalása során többükről már esett szó. Valójában már a század közepének néhány neo-Tudor, várszerű stílusú épülete is ide sorolható: így például a nagyugróci kastély nemcsak mint a romantikus historizmus alkotása, hanem mint újjáépített várkastély is értelmezhető. Az ilyen jellegű egyik legnagyobb szabású épület a királyi kastélyként újjáépített vajdahunyadi vár lett volna¹⁷⁰; legközelebbi rokona Közép-Európában az eredetileg ugyancsak királyi lakhelynek szánt és ezzel a szándékkal újjáépített Karlstein vára. A ténylegesen megvalósult legnagyobb vár-újjáépítés Magyarországon Bajmócon (47. kép) történt, amely építészeti

46. Szepesgörgő, Csáky-kastély. Heinrich Adam, 1886-87

megoldásában Pierrefonds (48. kép) mellett Busauhoz, múzeum-szerű enteriőrjeit tekintve Kreuzensteinhez áll közel. A korabeli felfogás szerint ez már igazi műemlék-restaurálásnak minősült: Forster Gyula, a Műemlékek Országos Bizottságának

¹⁶⁸ Ursula Rathke: *Preußische Burgenromantik am Rhein. Studien zum Wiederaufbau von Rheinstein, Stolzenfels und Sooneck (1823-1860)*. München, 1979.; Busso von der Dollen – Barbara Schock-Werner (Hrsg.): *Burgenromantik und Burgrestaurierung um 1900. Der Architekt und Burgenforscher Bodo Ebhardt in seiner Zeit*. Braubach, 1999.; Jean-Michel Leniaud: *Viollet-le-Duc ou les délires du système*. Paris, 1994. 101-102.; Girouard. 1975. (139. jegyz. i.m.); Girouard 1979 (4. jegyz. i.m.). 273-290, 336-345.

¹⁶⁹ *Burgen und Schlösser in der Tschechoslowakei*. Auswahl der Photographien von Josef Ehm, Einführung von Dalibor Veselý, Text von Jaroslav Jelinek. Praha, 1962. 42-43, 144-145.

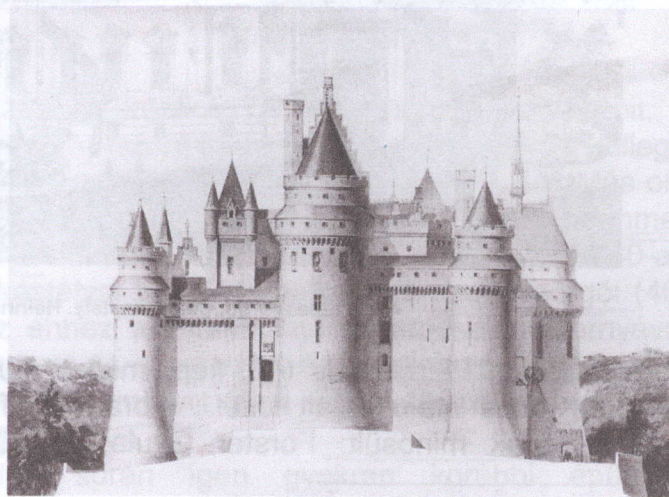
¹⁷⁰ Sisa József: Vajdahunyad várának 19. századi restaurálásáról. *AH XXVIII*. 2000. 1. sz. 97-108.

47. Bajmóc, Pálffy-kastély. Hubert József, 1889-98

helyettes elnöke e tárgyban készült alpművében a várat Magyarország legjelentősebb helyrellítási munkái között szerepeltette.¹⁷¹ A vár-újjáépítés a korszakot végigkísérte, sőt túl is élte. A szomolányi várhoz Alpár Ignác 1899-ben készítette első terveit, már 1914 előtt történt építkezés, de a tulajdonképpeni megvalósításra a két világháború között került sor.¹⁷²

Megfigyelhető, hogy az imént tárgyalt vár-(újjá)építések sokszor olyan személyekhez kapcsolódtak, akik történelmi érdeklődésük vagy szemléletük révén a középkorhoz közel álltak. A nagyugróci kastély építője, gróf Keglevich János például komoly vonzalmat tanúsított a történelem iránt, utóbb a Central-Commission konzervátoraként működött. A Szkción valóságos pszeudo-középkori várat építő Odescalchi Arthur herceg mint az Akadémia tagja tényleges történelmi munkásságot fejtett ki. Számára a várkastély a

48. Pierrefonds, vár. E. E. Viollet-le-Duc, 1863-70

¹⁷¹ Báró Forster Gyula (szerk.): *Magyarország műemlékei*, I. Bp., 1905. 51.

¹⁷² A szomolányi vár. *É I XXIII*. 1899. 37. sz. 271-274.; Alpár Ignác: Szomolány vára. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye XXXIII*. 1899. 6. sz. 217-219, XIII-XVI. rajzmelléklet; PISOŇ 1977. 293-296.

középkori életforma játékos újjáélesztésének színterét nyújtotta: már amikor somogyi birtokáról Szkcóra költözött, középkori lovagmodorban szekereken, lóháton, csatlósok kíséretében tette; s amikor kész várkastélyába nevezetes vendég érkezett, két ágyú dördült el a bástyán, az udvari cselédség pedig „középkori ősmagyar öltözetben” sietett a fogadására.¹⁷³ Mentalitásában megkésett ember volt az elzárkózottan élő, feudális allűröket mutató Pálffy János is, a bajmóci vár építője. Ilyesfajta figurát rajzolt meg Mikszáth Kálmán is *Beszterce ostroma* (1895) című regényének hőisében, a középkori udvartartást vivő Pongrácz István grófban.

A felújított történeti stílusok határozták meg a korszak kastélyépítészetének érdemi részét. E mellett azonban létezett egy egyszerűbb építési forma is, amely leginkább a vadászkastélyokat jellemezte. Az ilyen épületek fagerenda vázzal és azt kitöltő téglafallal készültek, vagy a hagyományos falazás és a fagerenda vegyes alkalmazásával, etetleg teljesen fagerendákból (48. kép). Az évszázadok során az erdei lakok a rendelkezésre álló anyag okán eleve teljesen vagy részben fából épültek, és nem volt ez másként a historizmus korában sem. A vadászat mint kötetlen társasági esemény, szórakozás és sport különben sem igényelte azt a rafinált miliőt, amelyet valamely neostílusban emelt épületnek kellett volna megjelenítenie. Természetesen voltak kivételek – pl. a galgamácsai királyi vadászlak, vagy a fejedelmi látogatók vendégüllátására reprezentatív formában felépült pusztaszeri Pallavicini-vadászkastély –, de a kor vadászkastélyát általában az egyszerűség jellemezte. Gerendavázis kialakításuknál alighanem a Közép-Európában meglévő hagyományos gerendavázis („Fachwerk”) hagyomány újjáéledésével, illetve beszüremkedésével is számolni kell. Ehhez járult még az Európa-szerte elterjedt ún. svájci ház („Swiss cottage”, „Schweizerhaus”, „chalet”)

modor magyarországi megjelenésével.¹⁷⁴ A svájci ház nem pusztán anyagot és konstrukciót jelentett, hanem lombfűrészkes dísz is, amely a verandát vagy tetőoromzatot ékesítette. Leginkább a kastélyokkal rokon kertvárosi és városkörnyéki villák, ezenkívül fürdő-pavilonok és hasonló építmények emelkedtek ebben formában. Előfordult, hogy kisebb (nyaraló) kastély is teljes egészében svájci ház stílusban készült: ilyen építtetett Tátrafüreden József főherceg. Néha svájci stílusú lombfűrészkes díszes verandát toldottak hagyományos építésű kastélyokhoz is.

49. Bikszárd, Zichy-vadászkastély. 1900

¹⁷³ Szerémi herczeg Odescalchi Arthur. *VU XXX*. 1883. 15. sz. 236.

¹⁷⁴ Andreas Hauser: *Ferdinand Stadler (1813.1870). Ein Beitrag zur Geschichte des Historismus in der Schweiz*. Zürich, 1976. 253-260.; Géza Hajós: Die Verhüttelung der Landschaft – Beiträge zum Problem Villa und Einfamilienhaus seit dem 18. Jahrhundert. In: *Landhaus und Villa in Niederösterreich 1840-1914*. Wien – Köln – Graz, 1982. 9-56.; Mario Schwarz: Die stilistische Situation im Villenbau um die Jahrhundertwende. U.o. 115-145.

A századforduló környékén megjelent egy másik fajta gerendavázis építési mód, melyet a sűrűbben, többnyire függőlegesen elhelyezett gerendák dekoratív rajza és ehhez kapcsolódó háromszögű oromzatok sora jellemez. Ezzel az angol vidéki építészet felújított hagyománya érkezett el Magyarországra, melyet a 19. század második felében a szigetországban

elsősorban George Devey neve fémjelzett¹⁷⁵ s amely Európa több országába eljutott. Károlyi László Lászlótanya nevű vadászkastélya teljes egészében ebben a formában készült. A magyar építészek közül a 20. század

50. Garany, Almásy-kastély. Ludwig Baumann, 1905-1906

első évtizedében Möller István tervezett több kastélyt részben ebben a formában.¹⁷⁶ Ez idő tájt még egy angolos irányzatra van kivételes példa: a garanyi kastély (50. kép) a Magyarországon egyébként szinte ismeretlen Arts and Crafts áramlatot képviseli.¹⁷⁷ Jellemző módon ennek tervezője sem angol, hanem osztrák, az egyébként (neo)barokk felé orientálódó Ludwig Baumann. Hozzá hasonló, de rusztikusabb kivitelű vadászkastélyt gróf Pappenheim Szigfrid építtetett Bujákon, tervezője ugyancsak külföldi építész volt, a müncheni Franz Zell.¹⁷⁸

A (külföldi) regionális irányzatok mellett a szecesszió is szót kapott a kastélyépítészetben. Korai példája az ábrahámi Esterházy-kastély, melynek kecses, kifinomult formái ékesen tanúskodtak a tervező, Josef Urban bécsi hátteréről (51. kép). Valójában az épület – még ha közvetlenül park övezte is – kevésbé illett a vidékies környezetbe, sokkal inkább volt a városi kultúra távoli hajtása. Tisztán szecessziósnek nevezhető kastély ténylegesen kevés épült Magyarországon. A piliszzántói Orosdy-kastély képviselte a műfajjal igazán összhangban álló kompromisszumot, ami a szecessziós, a Fachwerk modor és a historizáló elemek ügyes vegyítését jelentette.

A századfordulós irányzatok azonban az elkészült épületek számát tekintve alulmaradtak a továbbélő historizmussal szemben. A 20. század első másfél évtizedében a kastélyépítészetet a történeti stílusvariánsok uralták. A hagyományos, vidéki környezet, valamint az építetők többségének eredendően feudális attitűdje tovább fokozhatta az egyébként a városi építészetben is érvényesülő tendenciát. Érdekes párhuzamot vonni: míg az arisztokrata születésű, de művészi ambíciókat tápláló gróf Esterházy Károly megengedte magának, hogy ábrahámi kastélyát a legújabb bécsi modorban terveztesse, Ugron István, a diplomata karriert befutó erdélyi köznemes még tíz évvel később is úgy találta helyesnek, hogy historizáló modorban építteti pozíciójához illő, reprezentatív mezőzáhi kastélyát. Az ugyancsak késői historizáló gégényi kastély kapcsán fogalmazta meg az ismeretlen cikkíró azt a gondolatot, amely a hasonló épületek tulajdonosait vezérelhette:

¹⁷⁵ Girouard 1979 (4. jegyz. i.m.). 83-85.

¹⁷⁶ Ifj. Dümmerling Ödön: Möller István (1860-1934). MV IV. 1960. 4. sz. 232-233.

¹⁷⁷ Ulrike Thieme – Franz Becker (Hrsg.): *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, III. Leipzig, 1909. 79.

¹⁷⁸ Nógrád vm. 1911. 198.; Az Est, 1938. júl. 22. 13.; Gerle 1990. 245.

[...] nem esik el egyetlen értékes mozzanata sem a multnak, de azért nem áldozódik fel neki egyetlen egy jelenbeli érték sem. A multnak és a jövőnek a harmonikus ölekezéséből alakul ki itt a jelen.¹⁷⁹

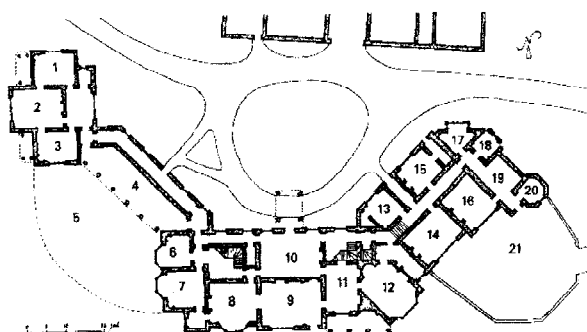
Az 1900 után épült historizáló kastélyokra már kevésbé jellemző a „stilustisztaság”, mint 1900 előtt épült társaikra. A történeti formákkal az építészek szemmel láthatóan szabadabban bántak. Ugyanakkor megfigyelhető a tagozatok elnagyoltabb kezelése, sőt egy fajta redukciója is, amihez gyakran nagy sík falfelületek járultak. A jelek a historizmus végórát sejtetik.

51. Ábrahám, Esterházy-kastély. Josef Urban, 1899-1900

¹⁷⁹ A gégyényi kastély és a révi Zichy-cseppkőbarlang. SzU X. 1905. 17. sz. 6.

5. A konfiguráció és a tömegalakítás

52. Endleigh. Jeffrey Wyattvill, 1810-11. Földszinti alaprajz

foglalható, illetve tömegelrendezés szempontjából a szabályos elosztás, illetve valamilyen arányos középhangsúly jelenlétével jellemezhető. A 19. század második és harmadik harmadában a helyzet megváltozott. Továbbra is épültek kastélyok szabályos alaprajzzal, azonban hasonló számban emeltek olyan kastélyokat, melyeknek alaprajzi és tömegelrendezése szabálytalan és aszimmetrius. A kötetlen, a festői („picturesque”) mint új esztétikai kategória jelentette az alapokat. Eredete a 18. század végi Angliába nyúlik vissza¹⁸⁰, s utána egész Európában fontos esztétikai áramlattá, ezen belül az informális vidéki élet kereteit kijelölő kastélyépítészeti meghatározó elvévé vált (52. kép). A 19. században oly jelentős felújított középkori stílusváltozatok, amelyek a klasszikus architektúrával ellentétben az esetlegesen, „szervesen” nőtt épületet képét jelenítették meg, vagy a lényegéből fakadóan kötetlen kunyhó („cottage”) modor, magától értetődő természetességgel manifesztálódtak aszimmetrikus, szabálytalan épületben. A történeti stílusformák kereteit szétfeszítő Arts and Crafts mozgalom már születésének pillanatában szakított a klasszikus alaprajzi formával: a Red House (Philip Webb, 1859) L alakra épült, a későbbi hasonló házak pedig még ennél is kötetlenebb alaprajzzal készültek.¹⁸¹

Magyarországon a historizmus első kastélyait e tekintetben még a kompromisszum jellemzi. Az oroszvári Zichy-Ferraris-kastély, bár várszerű modora miatt úttörő jelentőségű, alaprajz szempontjából konzervatív, hiszen még a barokk korra utaló – és ebben a konkrét esetben valóban minden bizonnyal ténylegesen barokk kori alapfalak által meghatározott – U alakkal épült. A következő jelentős, hasonló modorban készült kastély, a nagyugróci tervezésénél – erről más összefüggésben már szó esett – az építető nem értette meg az új stílusvariáns lényegét, mivel a szimmetriát kedvelve nem engedte meg, hogy építésze az egyik saroktoronyt magasabbra építse.¹⁸²

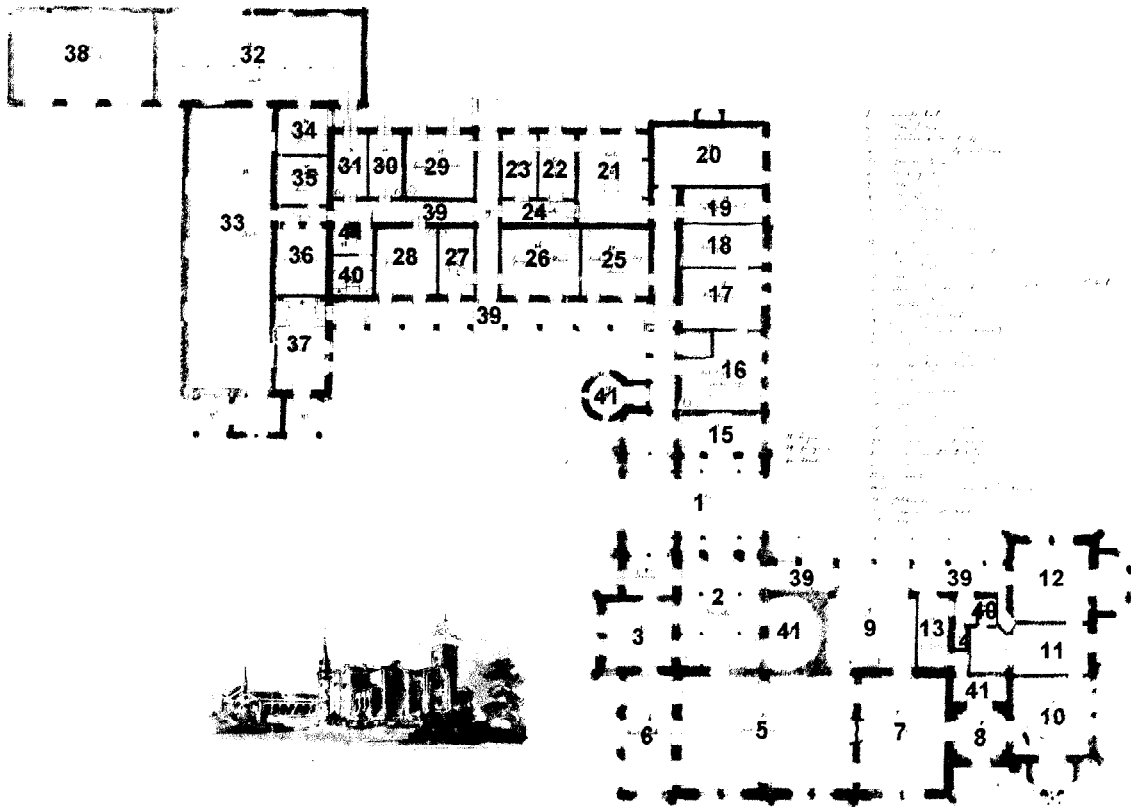
A néhány évvel később elkészült káloz-nagyhőrcsöki Zichy-kastély sok tekintetben kulcsfontosságú épület: mozgalmas alaprajzi konfigurációjával és tömegelrendezésével radikálisan szakít a korábbi gyakorlattal (53-54). Főszárnyának földszinti alaprajza hozzávetőleg téglány alakú, de oromzatos tömbökkel,

¹⁸⁰ David Watkin: *The English Vision. The Picturesque in Architecture, Landscape and Garden Design*. London, 1982.

¹⁸¹ Hermann Muthesius: *Das englische Haus*, 1-3. Berlin, 1904-1905.; Alistair Service: *Edwardian Architecture*. London, 1977.

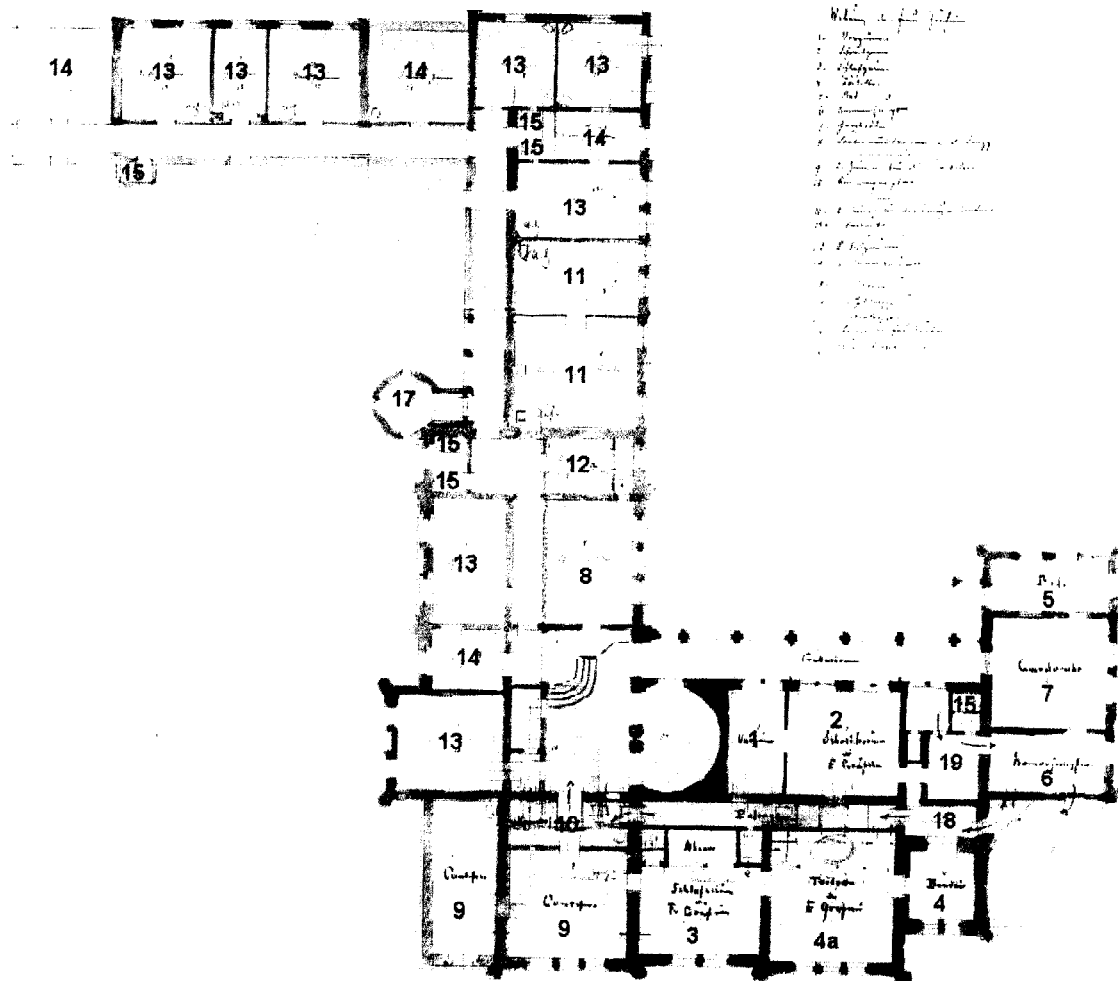
¹⁸² Sisa 1989. 48.

aszimmetrikusan elhelyezett tornyokkal megmozgatott tömege rendkívül változatos. Sajátos a főszárny kapcsolata a terjedelmes mellékszárnyal, illetve a kiszolgáló épülettel, hiszen az utóbbi hátulról féloldalasan illeszkedve teszi teljessé a festői kötetlenségű együttest.

53. Káloz–Nagyhőrcsök, Zichy-kastély. Weber Antal és Ybl Miklós, 1852-55. Földszinti alaprajz (tervezett bővítéssel)

1. Kocsiáthajtó 2. Előcsarnok 3. Szolgák várószobája 4. Tálaló 5. Nagy szalon 6. Télikert 7. Kis szalon 8. Budoár 9. Ebédlő 10. Dohányzó 11. A gróf hálószobája 12. A gróf dolgozószobája 13. A gróf inasának szobája 14. Fürdőszoba 15. Portákszoba 16. Szobalányok munkaszobája és lépcső az első emeletre 17. Mosókonyha 18. Mosókonyha 19. A szakács szobája 20. Kamra 21. Konyha 22. Munkaszoba konyhához 23. Kávékonyha 24. Mosogató 25. A szakácsné és a női konyhai személyzet szobája 26. Az uradalmi tiszték ebédlője 27. A szakács szobája 28. Az írnok szobája 29. Az emberek ebédlője 30. Szolga szoba 31. Házi konyha 32. Istálló 33. Istálló 34. Kocsis szoba 35. A hordár szobája 36. Szerszámkamra 37. Kápolna 38. kocsiszín 39. Folyosók 40. Illemhelyek 41. Lépcsők

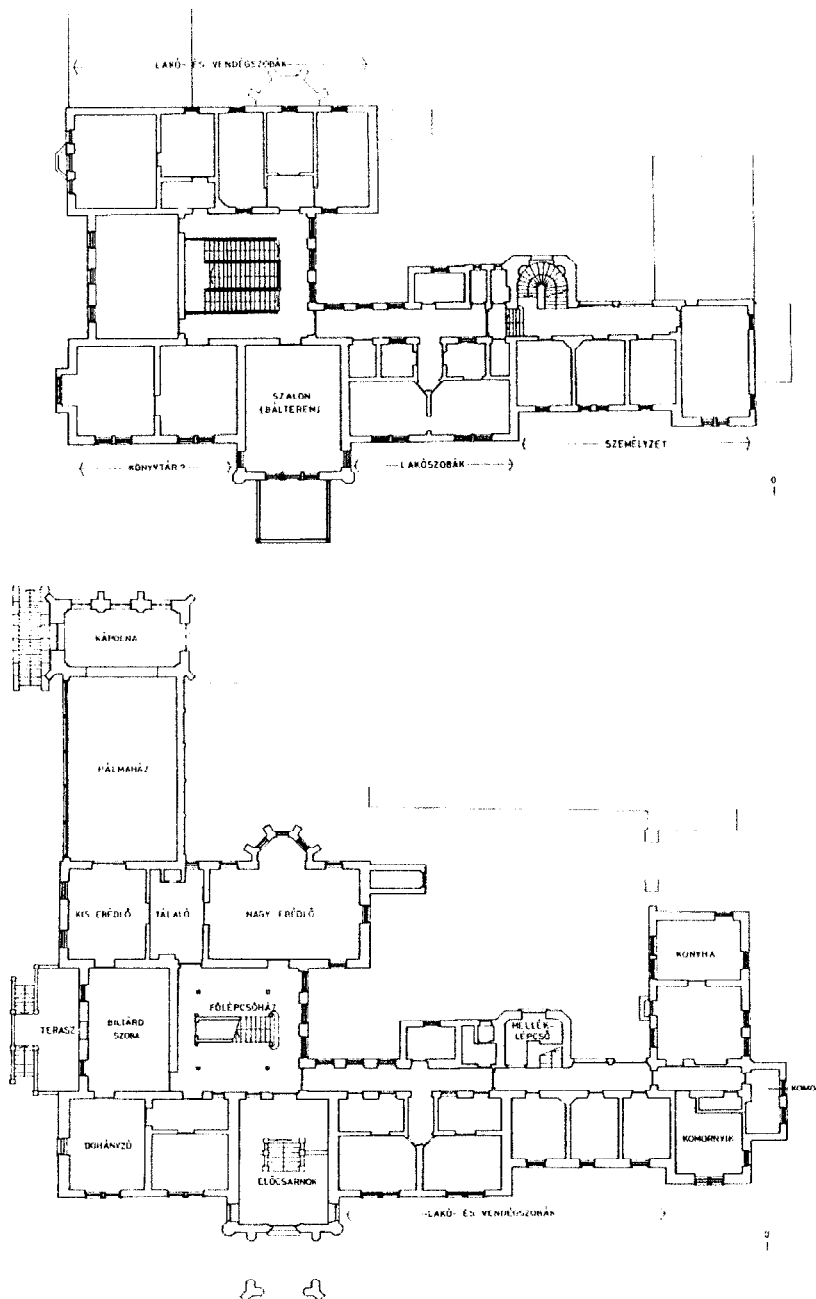

54. Káloz-Nagyhőrcsök, Zichy-kastély. Weber Antal és Ybl Miklós, 1852-55. Emeleti alaprajz (tervezett bővítéssel). A grófnő lakosztálya

1. Előszoba 2. Dolgozószoba 3. Hálószoba 4. Budoár 4a. Öltözőszoba 5. Fürdőszoba 6. Komorna szoba 7. Gradróbszoba 8. Szobalány 9. Grófkisasszony két szobája 10. Komorna szoba 11. Fialat grókok két szobája 12. Szolga szoba 13. Nyolc vendégszoba 14. Négy szolgaszoba 15. Hét illemhely 16. Főlépcső 17. Melléklépcső 18. Grófnő lépcsője 19. Toronylépcső

Az ugyanekkor elterjedő L alakú alaprajz egyetlen kompozícióba foglalva jeleníti meg a kötetlenség gondolatát. Ez lehetséges olyan formában, hogy a két szárny kifelé fordul, mint például a mikosszéplak-mikosdpusztai kastélynál (55. kép). Itt a két egyenrangú, de egymástól jellegében eltérő, derékszögben találkozó homlokzat felborítja a főhomlokzatra, a hagyományos hierarchiára épülő szerkesztési elveket. Hasonló a helyzet, csak a tömegében még oldottabb, még változatosabb a parnói kastély. A másik fajta L alak oly módon jön létre, hogy a két szárny fő oldala befelé néz; ilyen a nádasdladányi kastély vagy a budafoki Törley-kastély.

Gyakori a hosszanti elrendezésű alaprajz, ahol a tömegek ki-be ugrásai

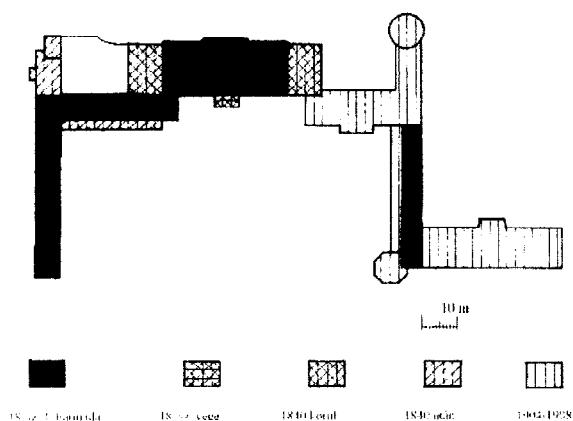
55. Mikosszéplak–Mikosdpusztai, Mikos-kastély. 1850-es évek. Földszint és emeleti alaprajz

eredményeznek szabálytalanságot. Így a termék elrendezése szokványos módon megoldható, ám az épület külseje mégis mozgalmas hatást kelt. Ezt a megoldást választotta Ybl, amikor a zsombolya-csitói kastélyt vagy az ókígyósi kastélyt tervezte. Ha az épület évtizedeken keresztül, több lépcsőben, esetleg több építész által és a megrendelő beleszólásával készült, volt rá az esély, hogy a konfiguráció zegzugos lesz, mint ahogy ez a füzérradványi kastély esetében történt. Itt lehetségessé vált, hogy egyetlen együttesen belül szétváljon egymástól a díszudvar és a hátsó („istálló”) udvar. Régi épület kibővítésénél, átépítésénél ugyancsak jellemző, hogy szabálytalan kiugrások keletkeznek: a hozzátoldással tudtak létrehozni nagyobb helyiségeket, ami a régi épület szűkös falain belül nem lett volna lehetséges. A martonvásári kastély vagy a diószegi kastély különösen jó példa erre. A folyamatos toldások, különösen ha amatőr építető keze is sejthető benne, néha elképesztő alaprajzi konfigurációt eredményeztek, mint ahogy ez Iszkaszentgyörgyön történt (56. kép). Sok kastélynál a bejárathoz csatlakozó kocsialáhajtó jelent kiugrást, melynek emeleti szintjét többnyire teraszt alakították ki.

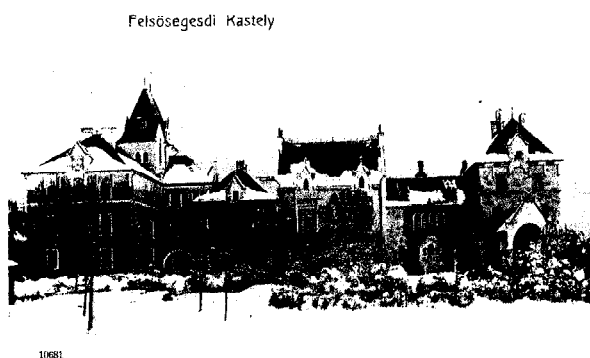
A teljesen szabályos alaprajzi konfiguráció a historizmus korában kevésbé gyakori. Ezek egy része még a késő klasszicista korszak terméke: ilyen a

fehérvárcsurgói és a tótmegyeri Károlyi-kastély, melyek U alakúak, vagy a téglalap alakú két beodrái Karácsonyi-kastély. A továbbiakban leginkább olyan épületeknél fordul elő, amelyeknél a választott stílusvariáns – leginkább az (olasz) neoreneszánsz és a neobarokk – történetileg is indokolja. A hozzávetőleg téglány alakú toalmási neobarokk kastély például alaprajzilag szimmetrikus. Ugyanez elmondható az ábrahádi kastélyról is, amely szecessziós; itt viszont az épület stílusa és jellege oly annyira urbánus, hogy ez már önmagában feltételezte a szabályos alaprajzot. U alakú, cour d'honneur-ös kastély viszonylag számos épült egészen a korszak legvégéig. Szokatlan és egyedi megoldás a mosdósi kastélyé, amelynek szárnyai tompaszögben találkozáva V alakot alkotnak. Nehéz megállapítani, hogy itt az ismeretlen tervező valamely barokk hagyományhoz nyúlt vissza, vagy az Arts and Crafts újszerű pillangó alaprajzát („butterfly plan”) vette alapul.

A kastélyok alaprajzi konfigurációja nem választható el tömegelrendezésüktől. A szabálytalan alaprajzú kastélyoknál eleve adott a mozgalmas tömegformálás lehetősége, legyen annak formája előrelépő rizalit,

56. Iszkaszentgyörgy, Pappenheim-kastély. Periodizált konfiguráció-rajz

57. Felsőseged, Széchenyi-kastély. Fellner Sándor, 1901

zárterkély, torony vagy oromzatos kiugrás. A szabályos alaprajzú kastélyoknál a markáns középrizalit vagy sarokpavilon adhat hangsúlyt, illetve a váltakozó szintmagasság. A várszerű modor sajátja az épületrészek sztereometrikus formálása, amivel ellenkezne a magas tetőzet; így ezekre az épületekre a lapos vagy (gyakran mellvéd mögé rejtett) lapos szögű tetőzet a jellemző. A változatos tetőzet („Dachlandschaft”) az épület mozgalmas sziluetthatását biztosítja; különösen a francia neogótikus, francia neoreneszánsz és német neoreneszánsz épületeknél játszik a változatosan tagolt, magas tetőzet fontos szerepet. Ritka a tömegében tagolatlan kastély: valamilyen módon a műfaj lényegéhez tartozik a változatosság,

58. Vép, Erdődy-kastély. Johann Romano, 1846-47 (átépítés)

59. Zombolya-Csút, Csékonics-kastély, kápolna

ami megkülönbözteti az általában zártabb tömegeket preferáló városi épületektől.

A felmagasodó bástya vagy torony külön figyelmet érdemel: alaprajztól és stílustól függetlenül a kastélyok változatos tömegkialakításának elsőrendű eszköze, jóformán az egész műfaj egyik ismérve. Egyes stílusvariánsok kifejezetten igényelték a torony jelenlétét. A várszerű modor a hengeres vagy a vaskos, hasáb alakú tornyot kedvelte. Az utóbbiak sarkait lőrészekkel fogazott kis bástyák egészíthették ki, mint például a vépi kastélyon (58.). Másutt nyitott galéria vagy tagolt mellvéd ad a torony felső részének további nyomatékot; ez utóbbi jellemzi a Weber Antal által tervezett gótizáló, illetve félköríves stílusú káloz-nagyhöröcsöki, vörösvári és galántai kastélyokat. A sarokra helyezett, hangsúlyos torony – amely mintegy Weber névjegyeként az említett épületek sajátja – rokon az olasz villa („Italian villa”) Európaszerte ismert típusával. Egyes kisméretű épületeknél, mint a kiszombori Rónay-kastély¹⁸³, a túldimenzionált torony aránytalanul nagy szerepet kaphat. A francia késő középkor modorában emelt épületeket a kerek vagy sokszögű, többnyire hegyes sisakkal koronázott tornyok sokasága jellemezte. Ennek egyik

¹⁸³ A kis-zombori kastély. SzU VIII. 1903. 3. sz. 4-5.; Komárik Dénes: A „félköríves” romantika építésze Magyarországon. Építés-Építészettudomány XVI. 1984. 1-2. sz. 176-177.

legjellegzetesebb és a legváltozatosabb toronyformát felmutató példája a nagykárolyi Károlyi-kastély. De torony került néhány neoreneszánsz kastélyra is, még ha a stílus-előképek ezt nem is indokolták. Így a polgáris külsejű csalai Kégl-kastélyra és Széll Kálmán jóformán csak a tornya jóvoltából kastélynak minősíthető rátóti lakhelyére. A neobarokk és a német neoreneszánsz kastélyok némelyike is büszkélkedhetett toronnyal. A maroshévi kastély azt bizonyítja, hogy ez az építészeti forma a századfordulón az újabb stílusirányzatokkal is összeegyeztethető.

60. Zsitvagyarmat, Döry-kastély. Schannen Ernő, 1905 körül

Számos kastélyhoz melléképület kapcsolódott. A korábban említett káloz-nagyhörcsöki Zichy-kastély mellékszárnya, amely a főépülettel gyakorlatilag egy egységet képezett, kivételesen nagynak számított, mivel az épületkomplexum valamennyi olyan funkciót, még az istállót is magába foglalt, melyeket másutt a főépület és a különálló melléképületek külön-külön rejtett magába. Ha kastélyhoz melléképület csatlakozott, jellemzőbb volt a kisebb és a főépületnél lényegesen

alacsonyabb bővítmény. Egyes esetekben ilyen a télikert vagy a kápolna, amely nem tagolódott be a szorosan vett főépületbe, hanem egyszerűen csatlakozott hozzá, nem egyszer utólagosan hozzáépítve. A télikert és a kápolna mint kapcsolódó melléképítmények együttes kombinációja több kastélynál is előfordult, így Mikosszéplak-Mikosdpusztán, Zombolya-Csitón (59. kép), Ókigyóson és Malonyán. Kivételesnek számított, ami Kelebián történt, ahol a kastély végéhez simuló kápolnát a tulajdonos a főépülettel vetekedő, ha azt felül nem múló templommal cserélte le. Arra is van példa, így Zsitvagyarmaton, hogy a kastély oldalához folytatólagosan kapcsolódik az alárendelt kiszolgálóépület (60. kép). Mint a legtöbb esetben, az építmény leegyszerűsített formában itt is követi a főépület architektúráját.

Hasonlóan gyakori, hogy a főépülethez nyaktaggal – zárt vagy nyitott folyosóval – csatlakozik melléképület. Ennek egyik lehetséges módja a főépület hossz tengelyéhez történő kapcsolódás. Ilyenkor általában a melléképület megjelenése, fontossága a kastélyéhoz mérhető, a megbízót és a tervezőt nem vezérelte az építmény elrejtésének szándéka. Az ikervári kastélyhoz például ilyen módon a főépület stílusában készült alacsonyabb melléképület csatlakozik. A turai kastély hossz tengelyéhez viszont nagyszabású télikert kapcsolódik, amely méltó párja, ha nem éppen egyenesen riválisa a főépületnek; prominens elhelyezésével a tulajdonos egyértelműen kiemelte jelentőségét (61. kép). Az alsósegesdi kastély kiszolgáló épülete is a hossz tengelyben található, de itt az épület nagysága miatt éppen távoli pozícióba került. Ábrahámiban az a furcsa helyzet állt elő, hogy Esterházy Károly előbb épített egy kastélyt, majd húsz év múlva mellette még egyet, és a két épületet kapcsolta össze üvegezett folyosóval és üvegházzal. Természetesen ő maga az új kastélyba költözött, a lefokozott régiben maradt a konyha, a kiszolgáló helyiségek, és a jelek szerint a család fiúgyermekének. A kastélyok egy részénél a melléképület hátulról csatlakozott a főépülethez. A vörösvári kastély esetében a főépület mögött állt egy régi kastélyszárny, mely az új épülethez csatlakozva a vendégház szerepét töltötte be. Az ókigyósi kastélynál a

melléképület ugyancsak a főépület mögött helyezkedik el. Mind Vörösváron, mind Ókígyóson az összekötő nyaktag egyúttal kocsiáthajtó is. A melléképület főépület mögé helyezése egyúttal annak elrejtését jelentette. A kastélyhoz valamilyen módon csatlakozó épület rendeltetése rendszerint a kastély lakóinak közvetlen kiszolgálása volt. A további igényeket távolabb fekvő épületek elégítették ki.

A kisebb méretű kastélyoknál rendszerint nem található kapcsolódó melléképület. Az eleve szerényebb szükségleteket ellátó helyiségeket el lehetett helyezni magán a kastélyon belül, és nyilván úgy sem állt rendelkezésre elégséges anyagi erő ilyen jellegű bővítményre.

A vadászkastélyok helyzete e tekintetben is különleges. Mint a kötetlen társasági élet színtere, itt előfordult, hogy több külön épületet emeltek olyan funkciókra, melyek a szokásos kastélyokban egyetlen tető alá kerültek. Ilyen volt például az Andrássyak szulovai kastélya: külön épületben voltak a vendégszobák, az ebédlő és a cseléd-szobák, valamint a tulajdonos lakosztálya. Az esetlegesen elhelyezkedő egységeket nyitott vagy zárt folyosók kötötték össze.

61. Tura, Schossberger-kastély. Bukovics Gyula, 1883

6. Alaprajz, tér, funkció

A historizmus korában a kastélyok alaprajzi elrendezése, a helyiségek beosztása a korábbi gyakorlathoz képest számottevően megváltozott. A téglalap vagy U alakú klasszicista kastélyok általában szabályosan sorba rendezett helyiségeket rejtettek magukba. Az így létrejött termek egymás után sorakoztak, differenciálásukra méret és forma tekintetében csak korlátozottan volt lehetőség. Az egymásból nyíló helyiségek a napi életben nem mindig lehettek praktikusak, bár az oldalfolyosós elrendezés ezt a problémát részben orvosolta. Ahol viszont két teremsor, két traktus futott egymás mellett, a közlekedés és az elkülönülés kívánalmai kerültek egymással konfliktusba. A problémára a *Pesti por* és Sárban Széchenyi is felhívta a figyelmet:

S ha felnyitjuk a közép ajtókat s minden terem egybefügg – mit a franczia a szó minden s legrejtettebb értelmében valóban felette helyesen *enfilade*-nak nevez – akkor az elkülönzés minden kelleme megszűnik a nélkül, hogy egyé válnék a ház belsejét s egyhanguságát ily egyenes sinoron függő 4-6-8 teremnek semmi sem vághatja ketté [...] ¹⁸⁴

A teremsoros elrendezés kevésbé teszi lehetővé a helyiségek, illetve a kastély egyes nagyobb egységeinek megkülönböztetését. Külföldi, elsősorban angliai élményeire támaszkodva Széchenyi olyan elosztást javasol, „mely szerint nappali, ebédlő s éjjeli szoba, terem, kellőleg elkülönözve legyenek” ¹⁸⁵, és pedig úgy, hogy a hálószobák az emeletre kerülnek. A nem szokványos alaprajzok kialakításához is megadja a receptet:

Házvilágítás körül van egyébként bizonyos ‚Deus ex machina’, mely a legzavarosb tervből is kisegít, s minden sötétségtől megment; s ez a ‚felüli vagy mennyezeti világítás.’ Legyen a ház mélysége bármily nagy, ha közép sorába felülről engedjük bevilágítani a napot, soha annak legkisebb küszöbe sem lesz sötét. ¹⁸⁶

A helyiségek logikus csoportosításával, melléklépcsők beiktatásával el lehet érni, hogy a „cseléd soha az urasággal szemközt nem jön, mint az egy soron függő „*enfilade-okban*”, hol a minden pillanati carambol elkerülhetetlen.” ¹⁸⁷ Egyébként véleménye szerint a magánélet szentsége valamilyen fokon, saját hálószoba formájában még a cselédeknek is kijár.

Széchenyi elmékedései a kastélyról és a lakóhárról a korabeli Európa legmodernebb eszméivel és gyakorlatával találkoztak. Az e területen legfejlettebb és mintaadó Angliában a 19. század első felében mintakönyvek hosszú sora foglalkozott a ház tervezésének kérdéseivel; ilyen volt többek között a magyarok által dokumentáltan forgatott Loudon-féle enciklopédia. ¹⁸⁸ Ezek a könyvek elsősorban technikai jellegűek és illusztratívák voltak. A felhalmozott tapasztalatokat összesítette és elméleti szinten Robert Kerr értelmezte *The Gentleman's House* c. könyvében (London, 1864); a több kiadást megért munka, amely lényegében kodifikálta a 19. század második felének kastélyépítészeti gyakorlatát, hosszú időn keresztül alapműnek számított. Franciaországban ugyanebben az időben César Daly

¹⁸⁴ Széchenyi 1866. 35.

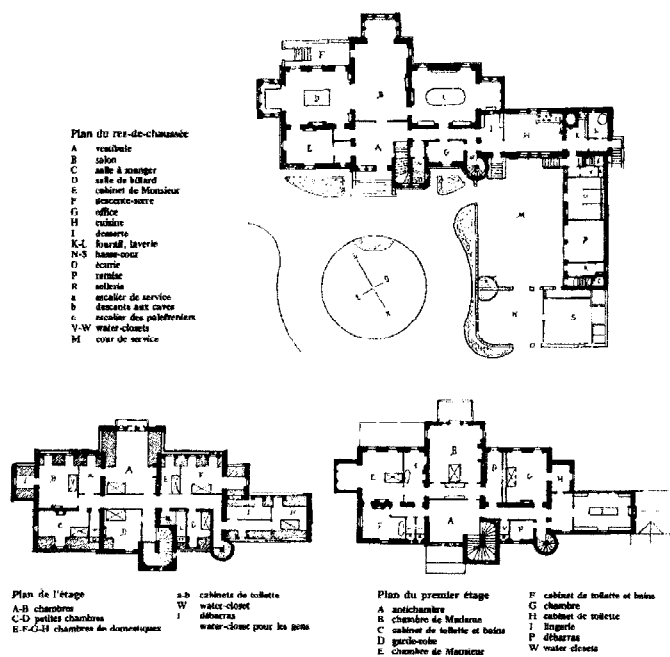
¹⁸⁵ Széchenyi 1866. 30.

¹⁸⁶ Széchenyi 1866. 138.

¹⁸⁷ Széchenyi 1866. 57.

¹⁸⁸ Hasznos áttekintés a mintakönyv-irodalomról Priscilla Wrightson: *The English Picturesque: Villa and Cottage 1760-1860. Indianapolis Museum of Art Bulletin* V.I, No. 3 (new Series), 1973.

foglalkozott hasonló kérdésekkel, elsősorban elvi szinten¹⁸⁹, míg Viollet-le-Duc megvalósult példákat gyűjtött össze a lakóház-építészetnek szentelt, illusztrált művében¹⁹⁰, illetve *Histoire d'une maison* c. művében (Paris, 1873) a megfelelő csoportosítás szem előtt tartásával tételesen rögzítette egy kastély belső elrendezésének elveit (62. kép). A német nyelvterületen komoly érdeklődés nyilvánult meg az angol kastély-, illetve házépítés iránt¹⁹¹, a 19. század végén pedig több munka tankönyvszerű precizitással összegezte a kastélyok tervezésével kapcsolatos tudnivalókat.¹⁹²

62. Elképzelt kastély alaprajza. E.E. Viollet-le-Duc, 1873

A klasszicizmus idején Magyarországon még az olyan kifinomult és jól szervezett lakhelyen, mint a Festeticsék dégi kastélya (Pollack Mihály, 1810-15) egyazon szinten helyezkedtek el és ugyanarra a tengelyre fűződtek fel a közösségi és dísztermek, illetve a magánlakosztály szobáit.¹⁹³ A kisebb kastélyépületek alaprajzi rendszere még kevesebb tagolást mutatott. A Széchenyi által felállított diagnózis és javasolt gyógymód, valamint a külföldi tapasztalatokból lesűrhető tanulságok a 19. század második felében találtak meghallgatásra. A kastélyok alaprajzi rendszere fokozatosan fejlődött, még ha a változások esetenként eltérő módon,

kompromisszumokkal jöttek is létre. A fejlemények lényegében megegyeztek a főbb európai trendekkel, illetve követték azokat.¹⁹⁴

A termek logikusabb, az épületben zajló élethez alkalmazkodó elrendezésének egyik záloga a kastélyok előzőekben tárgyalt kötetlenebb alaprajzi konfigurációja és tömegkialakítása volt. A mozgalmasabb, szabálytalanabb épület természetszerűleg szabadabban csoportosított, sőt szabálytalan alaprajzú helyiségeket foglalhatott magába. A tervező mozgásterét az is növelte – és Széchenyinek ebben is igaza volt –, hogy az újonnan megjelenő felülvilágító jóvoltából már nem kényszerült az egy traktus és oldalfolyosó, vagy a két traktus

¹⁸⁹ César Daly: *L'architecture privée au XIXe siècle (sous Napoléon III), nouvelles maisons de Paris et des environs, hôtels privés – maisons à loyer – villas*. Paris, 1864.

¹⁹⁰ E. E. Viollet-le-Duc: *Habitations modernes*, I-II. Paris, 1875-1877.

¹⁹¹ Lásd Stefan Muthesius i.m. (144. jegyz.). Korabeli munkák Robert Dohme: *Das englische Haus*. Berlin, 1889.; Hermann Muthesius: *Das englische Haus*, I-III. Berlin, 1904-5.

¹⁹² Ludwig Klagen: *Wohn- und Geschäftshäuser. Grundriss-Vorbilder von Gebäuden aller Art*, 1. Leipzig, é.n.; Karl Weissbach: *Wohnhäuser. Handbuch der Architektur* IV-2/1. Stuttgart, 1902.

¹⁹³ Sisa József: *Dég, Festetics-kastély*. Tudományos dokumentáció, 2003. Kézirat a Hild-Ybl Alapítvány archívumában. A magyar klasszicista kastélyépítészet alaprajzi rendszeréről lásd Zádor Anna - Rados Jenő: *A klasszicizmus építészete Magyarországon*. Bp., 1943. 373-380.; Kelényi i.m.

(12. jegyz.) 20-26.

¹⁹⁴ Néhány fontos munka a témáról: lásd a 4. jegyz.

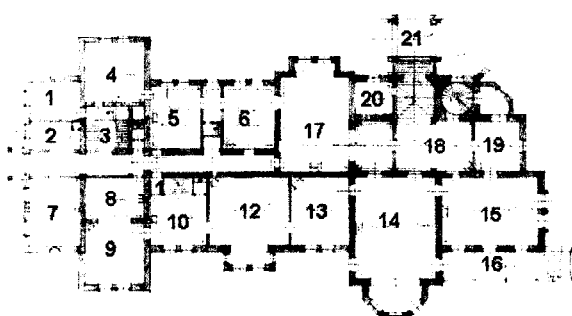
szűk keretei között mozogni, hanem a helyiségeket több rétegben helyezhette el. Az alaprajzi rendszer fejlődésének motorja végeredményben az építetők növekvő komfort-igényében keresendő.

A klasszicizmus korának gyakorlata folytatódott abban a tekintetben, hogy a főbb helyiségek – a közösségi- és dísztermek – továbbra is a földszintre kerültek. Ily módon gyakorlatias, a külvilággal szorosabb kapcsolatot lehetővé tevő megoldás élt tovább.

Bár a főbb termek földszintre helyezése általánosnak számított, jócskán akadtak kivételek. Így több esetben az emeletre kerültek a fő helyiségek akkor, ha az új kastély korábbi épület bővítésével, emeletráépítéssel jött létre. Ez történt pl. Óraljaboldogfalván és Diószegen. Mindkét kastélyban a földszint nyomottabb arányai, kisebb, boltozatos termei miatt alakították ki az emeleten a közösségi termeket vagy azok többségét, ahol már nem kellett a meglévő kötöttségekkel számolni. De az emeletre kerülhettek a főbb helyiségek más megfontolásból is. A neobarokk szepesgörgői kastély esetében a tervező olyannyira igazodott a stílus-előképekhez, hogy az igazi barokk kastélyok gyakorlatát követve a felső szintre helyezte a közösségi termeket, de a tulajdonosok magánlakosztályát is. Több esetben a kastély szerény mérete nem tette lehetővé, hogy a valamennyi közösségi helyiség a földszintre kerüljön; így pl. a kernyesdi és a csalai kastélyban a főbb termekből mindkét szintre több is jutott.

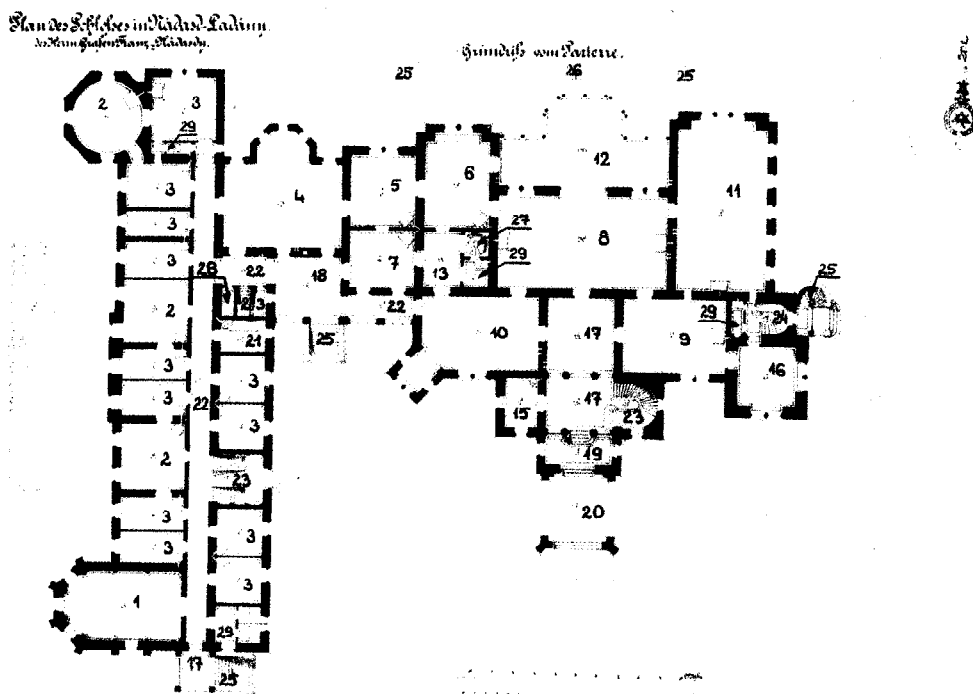
A termek és szobák folyosó mentén történő szabályos sorba rendezése a historizmus korában továbbra is létezett, de egyáltalán nem kizárólagosan. Jellemző

megoldás, hogy a külön csoportot alkotó közösségi és dísztermek folyosó vagy átjáró nélkül nyílnak egymásba – elrendezésüknél nem kell tekintettel lenni a magánszféra megóvására –, míg a lakószobák középfolyosó mentén sorakoznak. Ilyen elrendezés található többek közt a zsombolya-csitói, az ókigyósi és a turai kastélyokban (63. kép), mindegyik esetben hossz tengelyre komponált helyiségekkel. Jellemzőjük továbbá, hogy a lakószobák (illetve azok egy része) és a közösségi termek egyazon szinten helyezkednek el.

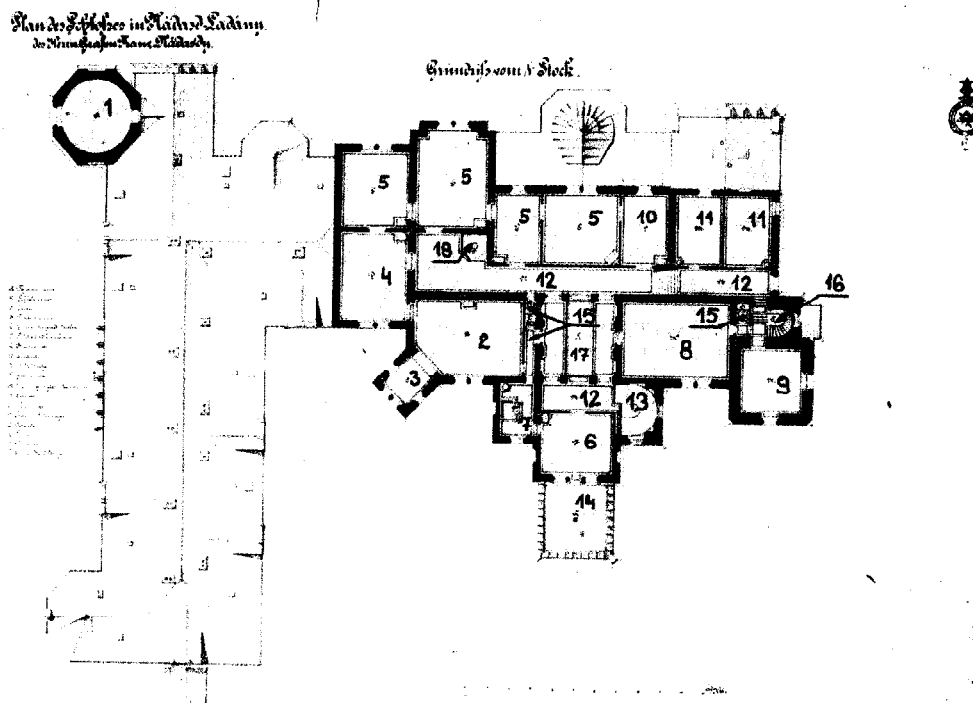
63. Zsombolya–Csitó, Csekonics-kastély. Ybl Miklós, 1869-70. Földszinti alaprajz 1. Gardrób-szoba 2. Kávékonyha 3. Lépcső 4. Komornyik 5. Gróf hálószobája 6. Gróf dolgozószobája 7. Komorna 8. Szoba 9. Szoba 10. Öltözőszoba 11. Fürdőszoba 12. Grófné hálószobája 13. Budoár 14. Grófné szalonja 15. Ebédlő 16. Veranda 17. Gróf szalonja 18. Előszoba 19. Terasz 20. Szolga 21. Kocsifeliáró

Másik lehetséges megoldást képvisel a nádasdladányi kastély. Itt a közösségi termek és a lakószobák teljességgel szétváltak, az előbbieket a földszintre, az utóbbiakat az emeletre kerültek, míg az elkülönülés jegyében a vendégszobák a mellékszárnyban kaptak helyet (64-66. képek). Az épületben a közösségi és dísztermek változatos formát alkotva kapcsolódtak egymáshoz: nem rendeződtek szabályos traktusokba vagy raszter-rendszerbe, helyettük a tervező a szabad alaprajzi formát választotta, egyébként összhangban az épület mozgalmas és szabálytalan tömegével, illetve azzal az oldottabb, kényelemre törekvő életformával, amely a korszakot egyre inkább jellemezte. Az alaprajz mozgalmassága nem pusztán a termek egymáshoz való viszonyára értendő, hanem egyes helyiségek

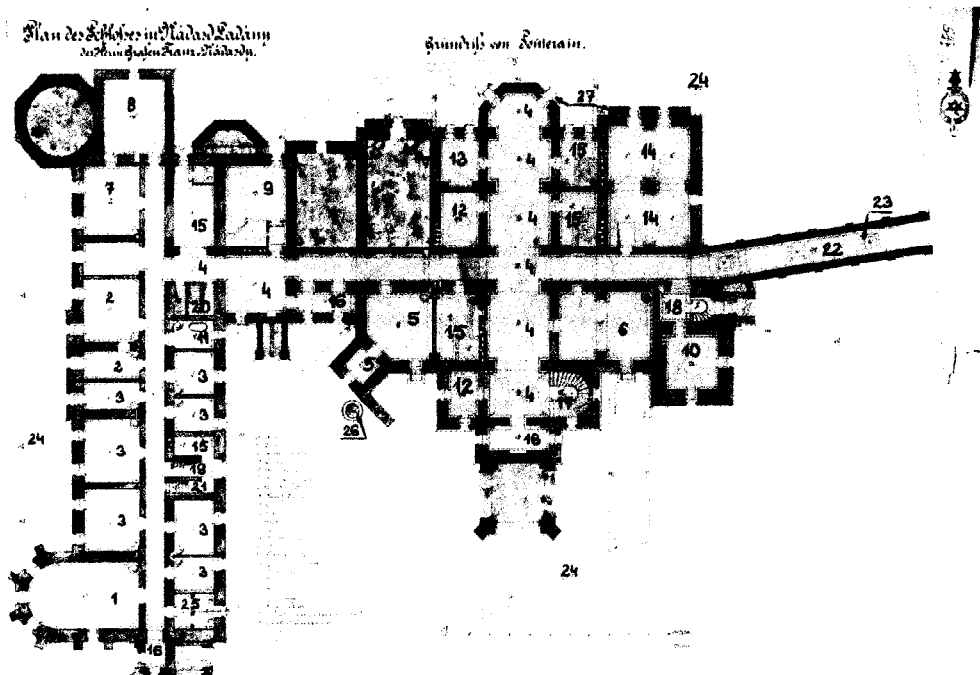
64. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. Földszinti alaprajz.

1. Kápolna 2. Vendég szalon 3. Vendégszoba 4. Könyvtár 5. Írószoba 6. Boudoir vagy kis szalon 7. Társalgó 8. Nagy szalon 9. Ebédlő 10. Biliárdtrem 11. Ősök csarnoka 12. Téli kert 13. Előszoba 14. Huszár 15. Portás 16. Társalgó 17. Előcsarnok 18. Reggeliző 19. Bejárat 20. Kocsialáhajtó 21. Fürdőszoba 22. Folyosó 23. Főlépcső és lépcső 24. Szolgálati lépcső 25. Külső lépcső 26. Terasz 27. Vas csigalépcső 28. Kamra 29. Vécé

65. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. Emeleti alaprajz.

1. Toronyszoba 2. Hálószoba 3. Torony 4. Öltözőszoba 5. A gróf gyermekeinek szobája 6. A gróf öltözőszobája 7. Fürdőszoba 8. Gardrób szoba 9. Hideg konyha 10. Nevelőnő 11. Komorna és komornyik 12. Folyosó 13. Főlépcső 14. Terasz 15. Vécé 16. Szolgálati és padláslépcső 17. Előcsarnok 18. Vas csigalépcső

66. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. Alagsori alaprajz.

1. Levéltár 2. Várnagy 3. A vendégek szolgálóinak szobái 4. Folyosó 5. Háztartás 6. Inas 7. Porcelán kamra 8. Szőnyeg kamra 9. Pohár kamra 10. Ezüst kamra 11. Fürdőszoba, 12. Kamra gázkészítéshez 13. Fűkamra 15. Légfűtés kazán 16. Szerszámkamra 17. Főlépcső 18. Szolgalépcső 19. Melléklépcső 20. Pincelépcső 21. A légfűtés lépcsője 22. Összekötő folyosó a gazdasági épülettel 23. Üvegezett felülvilágító 24. Csatornák 25. Vécé 26. Kút 27. Védőfal

alaprajzára is: van olyan szoba, amelynek terét zárterkély, másikét saroktorony bővíti.

Lehetséges a terek változatos csoportosítása kompakt alaprajzi konfiguráció esetében is, amire a csalai kastély jó példa. Kisebb, szerényebb épületeknél a helyiségek változatossá tételére és elkülönítésére a lehetőség természetesen korlátozottabb. Az újabb stílusirányzat, a szecesszió nem feltétlenül jelent e tekintetben megújulást, amint az ábrahádi (új) kastély egyébként praktikus alaprajzi rendszere mutatja. Más eset, pl. a diósszentpáli kastélyé viszont azt bizonyítja, hogy a megújult építészeti formanyelv újabb, még kötetlenebb alaprajzot vonhat maga után.

Az ideális főúri kastély helyiségeinek előírászerű felsorolását a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1907-8-ban megrendezett nagypályázatának programja adja. A korszak kastélyépítészetére jellemző alaprajzi elrendezés részletesebb elemzése előtt következzen a program lényegre törő összegzése:

Az épületben megfelelő csoportosítással a következő helyiségek nyerjenek elhelyezést:

Tágas előcsarnok a főbejáratnál kocsialáhajtóval, kapcsolatban ruhatárral és portázzszobával. Az előcsarnokkal közvetlen kapcsolatban ruhatárral és protázzszobával. Az előcsarnokkal közvetlen kapcsolatban álljon a főlépcsőház – esetleg csarnok, >>hall<<-szerűleg is kiképezhető főbejáratlaltal emeleti helyiségekhez – külön melléklépcsőről is kell gondoskodni.

Egy díszterem 150-200 m² alapterülettel, fogadó szoba, 2 szalon, ebédlő, mindegyik körülbelül 80-100 m² területtel, játszó-pipázószoba az ebédlő mellett 36-40 m² alapterülettel, Egy fegyver-terem és egy >>Ősök csarnoka<<, valamint egy múzeumszoba néprajzi tárgyak elhelyezésére, mindegyik 36-40 m² területtel (esetleg e kettő helyett egy 60 m²-es helyiség, mint könyvtár, melynek egyik részében van a dolgozófülke).

Házi kápolna előtérrel és egy kis sekrestyefülkével.

Hálószoza, mellette női budoár és nappali szoba, egy-egy hálószoza fiú- és leánygyermek részére, - ezek mellett nevelő és nevelőnői szoba – utóbbi helyiségek mindegyike 36-50 m² területtel tervezendők.

6-8 vendégszoza egyenként 30-50 m² területtel, lehetőleg úgy elhelyezve, hogy azok közül 2-3 szoba egy külön lakosztály céljára egyesíthető legyen.

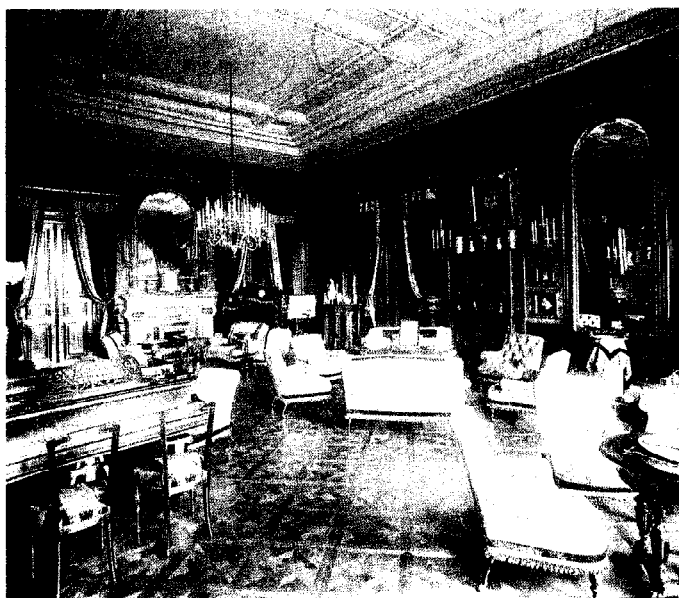
A szükséges inas-, komornaszobák, fürdőszobák és árnyékszékek célszerű használás szempontjából alkalmas helyekre iktatatandók be.

Tervező tetszésére bízatik, hogy a fent felsorolt helyiségeket a földszint és részben az I. esetleg II. emeleten miként osztja el, de kívánatos, hogy a díshelyiségek, mint dísterem, gyűjteményterem, ebédlő- és fogadószobák a földszinten helyeztessenek el és egy monumentális elrendezésű csoportot alkossanak. Hasonlóképpen egy-egy csoportot alkossanak a hálósobák és vendégsobák.

Külön épületszárnyban és kapcsolatban az ebédlővel legyen egy tágas konyha 50-60 m² területtel, egy kis konyha 30-50 m² területtel, tálaló, mosogató, éléskamrák, mosókonyha, vasaló- és mángorlószobák, cselédétkeztető és a konyhaszemélyzet lakószobái.

Az épületnek további kiegészítése verandákkal, teraszokkal, télikertekkel stb. a tervezőre bízatik; feltétlenül kell gondoskodnia nyári használatra alkalmas külső reggeliző helyről.

Az istállók, kocsiszínes, külső cselédházak és egyéb gazdasági helyiségek külön épületcsoportban vannak elhelyezve s ezek meg nem tervezendők.¹⁹⁵

67. Ókigyós, Wenckheim-kastély. Szalon

A korszak gyakorlata szerint a belső helyiségek kiemelt fontosságú csoportját alkották a közösségi és dístermek. Ezek száma a jelentősebb kastélyokban nagyobb, és gyakran összefüggő és megkülönböztethető alakzatot képeztek. Kisebb kastélyokban mind számuk, mint differenciáltságuk csekélyebb.

Hagyományosan a szalon vagy a nagy szalon a kastély központi tere, ahol a társasági élet összpontosul és a család legjelesebb műtárgyait kapnak helyet.¹⁹⁶ Itt történik a kastélyélet egyik legfontosabb eseménye, a vendégek fogadása és szórakoztatása. (67. kép)

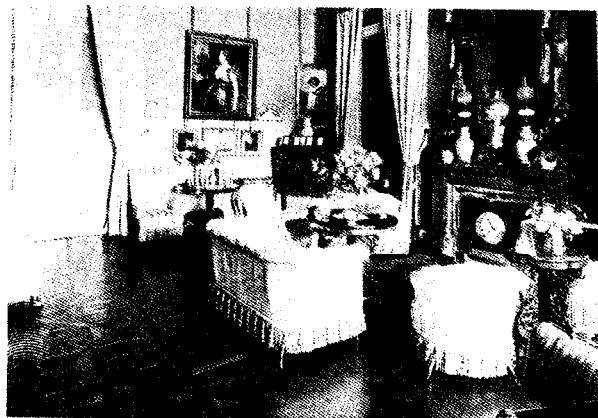
Méretében is, belső kialakításában is kiemelkedik a többi helyiség közül. Többnyire a kastély központi pontján, a bejárat vagy a bejárat csarnok folytatásában található, gyakran terasz – néha, mint Nádasdladányban, télikert – kapcsolódik hozzá. Elhelyezkedése folytán a legjobb kilátás innen nyílik a kertre vagy a parkra, sokszor e helyiség látványtengelyébe esik a park valamelyik fontos eleme.

Van, ahol a nagy szalonhoz kis szalon is csatlakozik. Intimebb helyiség a budoár, amely végeredményben szintén szalon, éspedig kisebb női szalon szerepét tölti be (68. kép). Előfordul, hogy a nagy szalon mellett külön úri szobát (férfi szobát)

¹⁹⁵ A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1907-8-ik évi építészeti nagypályázata. *ÉI* XXXI. 1907. 28. sz. 275-276.

¹⁹⁶ Bár a városi nagypolgári szalonokról szól, a kastélyokra nézve is sok tanulsággal szolgál Ernst Siebel: *Der großbürgerliche Salon 1850-1918. Geselligkeit und Wohnkultur*. Berlin, 1999.

is létesítettek, mint például a szepesgörgői vagy a vácrátóti kastélyban (69 kép). Van olyan épület, éspedig a zombolya–csitói kastély, ahová a grófnak és grófnőnek külön-külön, nagyjából egyforma nagyságú szalont terveztek. A nemek szerinti elkülönülés, amely a hálósobák, illetve a magánlakosztályok esetében magától értetődő, a közösségi termeknél is jelen volt. Egyes termek funkciója és jellege önmagában meghatározta, hogy elsősorban férfi vagy női használóknak szánták.

68. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Budoár

69. Vácrátót, Vigyázó-kastély. Úr szoba

70. Nagyugróc, Keglevich-kastély. Ebédlő

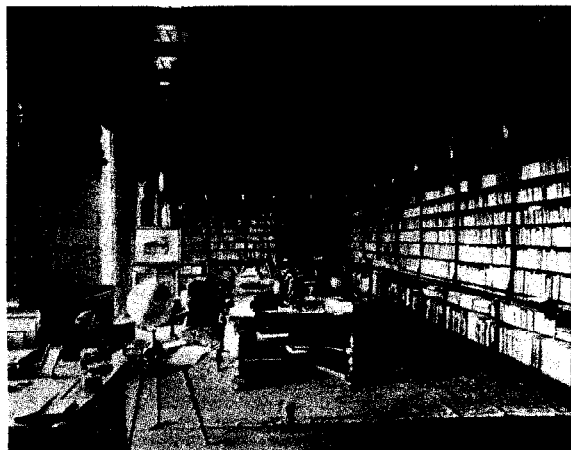
71. Kísszántó, Königswarter-kastély. Biliárdszoba

Az épület méretétől függetlenül ebédlő minden kastélyban kellett, hogy legyen, (70. kép). Egyes, jelentősebb kastélyok kis ebédlővel ugyancsak rendelkeztek, volt ilyen például a kelebiai és a mikosszéplak–mikosdpusztai kastélyban. A nagy ebédlőt akkor használták, ha vendégek is tartózkodtak a kastélyban, a kis ebédlő a szorosan vett család igényeit szolgálta. Az ebédlőhöz gyakran tálalóhelyiség csatlakozott.

Ugyancsak a nagyobb közösségi helyiségek közé számított a biliárdszoba. A 15. század óta ismert biliárd a 18. század végétől a 20. század elejéig kastély-élet fontos részének számított, és ennek megfelelően sok helyen alakítottak ki termet e célra (71. kép). Egyes helyeken – így pl. Ábrahámiban – a játékot olyannyira a családi szórakozás részének tartották, hogy az emeleten rendezték be a biliárdszobát.¹⁹⁷ Bár a biliárdot eredetileg elsősorban a férfi szórakozásának tekintették, gyakran nők is játszottak.

¹⁹⁷ Erre korábban is volt példa, így a csákvári kastélyban. Sisa József: A csákvári Esterházy-kastély. *MÉ XLVI.* 1997. 1-2. sz. 3.

A legtöbb kastélyban létezett könyvtárszoba, amely szintén a reprezentatív termék sorába tartozott. Egyfajta fogadószoba szerepét is játszhatta, és pedig a ház ura számára. (72. kép) Gyakran a férj dolgozószobája csatlakozott hozzá, de volt, hogy a tulajdonoson kívül és a felesége külön, saját dolgozószobával rendelkezett, pl. Tiszadobon vagy – legalább is a bővítési terv szerint – Káloz–Nagyhörcsökön. A könyvtárat egyes helyeken előszeretettel helyezték el – ha volt ilyen – a toronyszobában. Ez történt Tiszadobon és Nagyugrócon, habár egyik helyen sem került mellé a dolgozószoba. Sőt, a nagyugróci kastélyban a grófné termeinek sorában illeszkedett. (A gróf lakosztályához tartozó toronyszoba még férfiasabb rendeltetést kapott: fegyvertárnak rendezték be.) A fehérvárcsugrói kastélyban a könyvgyűjtemény olyan kiemelt szerepre jutott, hogy a 20. század elején az épület középpontjában alakítottak ki számára kétszintes termet. Az apponyi kastélyhoz galériás könyvtárbővítmenyt toldottak¹⁹⁸, az alcsúti kastélyhoz épített könyvtár pedig két galériájával már háromszintes lett¹⁹⁹. A könyvtár-funkciót nem vették

72. Lengyel, Apponyi-kastély. Könyvtárszoba

mindenütt szigorúan: Turán a könyvtár egyúttal a biliárdszoba szerepét is betöltötte.

A 19. század közepétől a dohányzás a magasabb társadalmi körökben lassan polgárjogot nyert.²⁰⁰ Eredményeképpen megjelentek a dohányzószobák, sőt dohányzó-szalonok. A budafoki Törley-kastélyban nagyobb termet alakítottak ki erre a célra, a köznemesi kajdacsai kastélyban a helyiséget egyszerűen pipázónak hívták. Ezeket a szobákat értelemszerűen elsősorban a férfiaknak szánták.

Néhány elegáns kastélyépületben tánctermet alakítottak ki. Volt például a beodrai Karácsonyi Lajos-féle kastélyban (73. kép). Hogy az ilyen jellegű igények nem szorítkozott az arisztokrácia legfelső köreire, bizonyítja, hogy a székesfehérvári patrícus, Kégl György is rendelkezett táncteremmel csalai kastélyában. Különleges díszteremnek számított az ősök terme vagy ősök csarnoka; ilyen a nádasdladányi Nádasdy-kastélyban volt.

Sok kastély termeinek sorába illeszkedett télikert. Elsősorban nem kertészeti szerepet töltöttek be, hanem a kellemes benntartózkodást szolgálták. Van, ahol a télikert teljesen belesimult az épületbe, mint például a

73. Beodra, Karácsonyi Lajos-féle kastély. Táncterem

¹⁹⁸ Nyitra vm. 1899. 75-76.

¹⁹⁹ Az alcsúti Habsburg-kastély tündöklése és pusztulása. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 2002.

²⁰⁰ Angliában összefüggésbe hozták Albert herceg ilyen irányú szenvedélyével, aki az egyik királyi kastélyban, Osborne House-ban dohányzószobát rendezett be.

nádasdladányi kastélyban, de jellemzőbb, hogy valamilyen formában kívülről csatlakozott hozzá. A nyaktaggal kapcsolódó turai pálmaház valójában a kastély legnagyobb helyisége, és egyúttal a családi és társadalmi élet legfőbb színtere volt. Még az olyan viszonylag szerény épület is, mint a kajdacsai Sztankovánszky-kastély rendelkezett télikert-szerű, kerek szalonnal. A télikertek egy részénél a vasváz-üveges technikai kialakítás a meghatározó, míg másoknál a helyiség belvilága a nagyobb falfelületek és hagyományos díszítés mellett a többi teremhez hasonlatos.

Meglehetősen sok kastélyhoz tartozott kápolna. Ezek majd minden esetben az épület valamelyik végéhez vagy széléhez kerültek, ily módon megőrizve elkülönülésüket a kastély napi életének forgatagától. Néha külön, külső bejáratral is rendelkeztek. U alakú épületnél – pl. az oroszári, a fehérvárcsurgói vagy a lengyeli kastélyban – a kápolna rendszerint valamelyik oldalszárny végén volt található. A zárt udvarú nagyugróci kastélyban a hátsó szárnyba került. Kivételesnek számított, ami a Nagymágocson történt, ahol a kápolnát a kastély középpontjába helyezték; az ok az lehetett, hogy létesítésével az építetők korán elhunyt gyermeküknek a lakosztályuk közelében akartak emléket állítani. De kápolnák nem csak a kastélyban épülhettek, hanem azon kívül is, a parkban.

74. Nagykároly, Károlyi-kastély. Hall

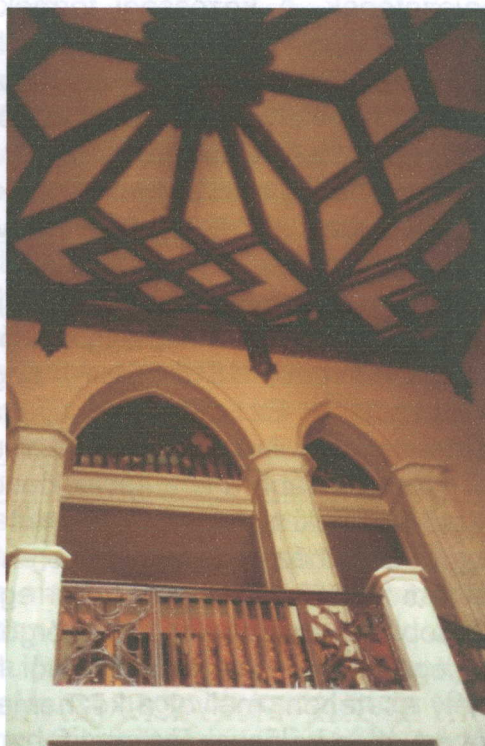
A historizmus kastélyépítészetének sajátos belső tere a kétszintes csarnok, Divatja a korabeli Angliából terjedt el, ahol az ilyen jellegű tér, a „hall” kialakításával a helyi középkori hagyományokhoz nyúltak vissza.²⁰¹ Magyarországon a korszak egyik első nagy, kétszintes „átriuma” Károlyi Lajos pesti palotájában (Ybl Miklós, 1863-tól) épült.²⁰² A városi palotaépítészettel oly szoros kapcsolatban álló kastélyépítészetben valamivel később terjedt el. A nádasdladányi kastélyban már van kétszintes, felülvilágított csarnok, de elsősorban közlekedési elosztó szerepét játssza, a

²⁰¹ Ezzel Magyarországon is tisztában voltak. Erre vonatkozóan I. Vidéki úrilak terve. Készítették: Korb Flóris és Giergl Kálmán építészek. *ÉI* XX., 1896. 12. 100.

²⁰² Ybl 1956. 40.

lépcsőház pedig nem kapcsolódik szervesen teréhez. A kastélyok egy részében a kétszintes csarnok hamarosan a legfontosabb terek egyike lesz, amely a főlépcsőt is magába foglalja; így készült többek közt az ókígyósi kastély. Kisebb kastélyok is épülnek nagy központi csarnokkal, pl. Rátóton és Pribékfalván, bár nem szükségszerűen nagyszabású lépcsőfeljáróval. A 90-es évek számos jelentős kastélya már olyan kétszintes csarnokkal épült, amely egyrészt tágas, reprezentatív lépcsőfeljárót foglal magába, másrészt díszes és kényelmes kialakítása révén valójában a nappali tartózkodás legjelentősebb terméként a nagy szalonnal kel versenyre, mint például Nagymágocson, vagy – és erre példa Mosdós és Nagykároly kastélya (74. kép.) – egyenesen kiváltja azt. A historizmuson túli, századfordulós stílusirányzatokat képviselő kastélyépületeknél a hall a „Gesamtkunstwerk” szellemében kialakított nagy, lakályos tér, melynek szerepe megmarad, vagy akár tovább növekszik. Ez tapasztalható olyan fontos épületek esetében, mint az ábrahámi vagy a diósszentpáli kastély. Mindkét épületben készült két kisebb szalon is, de egyértelműen alárendelt szerepben. Az már szinte magától értetődő, hogy az 1908-as kastélypályázat győztes tervének központi tere kétszintes, lépcsőfeljáróval kombinált hall.²⁰³

A barokk korrall ellentétben a klasszicista kastélyokban elhelyezkedés és térképzés szempontjából nem játszott főszerepet a lépcsőház. A historizmus kastélyaiban a főlépcsőnek sokszor megint kitüntetett szerep jutott. A korszak első, úttörő jelentőségű épületében, az oroszvári kastélyban a lépcsőcsarnok központi elhelyezkedésű, reprezentatív helyiség, melyben kétfelől vezet lépcsőkar az emeletre (75. kép). Szinte megelőlegezi az imént tárgyalt, lépcsőfeljárót is magába foglaló csarnokokat. Nem került szükségszerűen minden kastélyba ilyen nagyszabású lépcső, de a főlépcső általában méretében és építészeti kialakításában jelentős. A régóta létező gyakorlatnak megfelelően főlépcső majdnem mindig csak a főbb szinteket – a földszintet és az emeletet – köti össze egymással, az alárendelt alagsorba és padlásra nem vezet. Néhány esetben, ha a főlépcső a díszes kialakítású központi csarnokkal egységet alkot, akkor az valójában már nem is része a kastély közlekedési rendszerének. A nagykárolyi kastélyban az árkádos, lépcsőfeljárós „átrium” körül, illetve azon kívül elhelyezkedő lépcsőkön és folyosókon zajlott az épület mindennapi élete. A felsősegesdi kastélyban a díslépcsővel ellátott csarnok tőszomszédságában, a fal másik oldalán helyezkedik el a tényleges használatra szánt nagy lépcsőház. A kastély nagyságától és szervezettségétől függően egy vagy több, szerényebb kialakítású melléklépcsőt használt a személyzet, melyek már magától értetődően az alagsort (pincét) és a padlást is érintették. Ha a kastély

75. Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély.
Lépcsőház

²⁰³ A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet nagypályázata. *Magyar Építőművészet* II. 1908. október, 13, 14.

urának és úrnőjének a lakosztálya két külön szinten volt, a kettő közé gyakran kisebb, legtöbbször helytakarékos csigalépcsőt iktattak. Hasonló módon a fölépcsőtől függetlenül sokszor (csiga)lépcső vezetett a földszinti közösségi termekből a család emeleti lakosztályába, így a naponta többszöri közlekedést gyorsabban és egyszerűbben el lehetett intézni.

A dísz- és közösségi termek mellett a tulajdonos család magánlakosztálya alkotta a kastély egy másik alapegységét. Ahol a közösségi termek elkülönültebb csoportot képeztek, értelemszerűen a magánlakosztály helyiségei úgyszintén, míg másutt nem ez a helyzet. Az összes családi szoba elhelyezkedhetett egy, éspedig a felső szinten, de eloszolhattak oly módon is, hogy a földszintre kerültek az úr, az emeletre az úrnő szobái. Az előbbire klasszikus példa a nádasdladányi és a diósszentpáli kastély, az utóbbira a tiszadobi és az ábrahámi. Más esetben a közösségi termek és a lakoszobák egyazon szintre kerültek, például Zombolya-Csitón, Turán vagy Szepesgörgön. A századforduló újítókedvéről tanúskodik a pilisszántói kastély, ahol a lakoszobák külön toronyszerű épületrészben kaptak helyet.

A nemek szerinti elkülönülés jelentős tényezője a kastélybeli helyiségek szervezetének. A közösségi termek egy részénél a használat és a berendezés alapján a külön férfi és női karakter megkülönböztethető. Az úr és az úrnő magánlakosztályának fizikai elválasztása ennél még szembetűnőbb. A két külön szinten való elhelyezéssel kívül ez történhetett úgy is, hogy egyazon szinten voltak, de középfolyosó választotta el őket egymástól. Ez történt a zombolya-csitói kastélyban, ahol a nemcsak a hálósobák, hanem a szalonok is nemeneként megismétlődtek. Az ilyen erős szétválasztás régi hagyományokra megy vissza. A barokk kastélybelsőben a földszint szertartásos módon férfi és nő lakosztályra oszlott. A klasszicizmus korában is jellemzőbb a két hálósoba szétválasztása, de van arra is példa – éspedig a főrangú Esterházy-család csákvári kastélyában (Charles Moreau, 1816-23) –, hogy a gróf és a grófné közös hálósobával rendelkezett.²⁰⁴ Ez már egy újfajta, kötetlenebb, ha úgy tetszik polgáriasabb életszemléletet tükrözött. A historizmus korában a nagyobb, tagoltabb kastélyoknál a jelek szerint továbbra is a két hálósobás rendszer a gyakoribb. Még akkor is, ha az építető arisztokrata ugyan, de mint művészember a polgári világ felé nyitott: ilyen volt gróf Esterházy Károly, aki ábrahámi kastélyában külön szintre helyeztette a női és a férfi hálósobát. Ugyanakkor egy másik arisztokrata, gróf Csáky Vidor egyetlen hálósobával építtette szepesgörgői kastélyát, és csak a csatlakozó alárendelt helyiségek váltak szét férfi és női használatra. A kisebb és egyszerűbb kajdacs kastély esetében, melyet a köznemes Sztankovánszky János építtetett, az alaprajz csak egyetlen hálósobát tüntet fel, azt is az „öltöző”-vel kombinálva.

A férfi és a női lakosztály néha magába foglalta, vagy legalábbis magához rendelte a nemek szerinti megoszlásnak megfelelő közösségi termeket. A kálóz-nagyhőrcsöki kastélyban a gróf hálósobáját a dolgozószoba és a dohányzó fogta közre, az ábrahámi kastélyban a férfi lakosztályba sorolódott a könyvtár. A cabunai kastély alaprajza minden további tagolás nélkül mint a „házi úr” szobáját tüntet fel, és mint az „házi úrnő” szobáját két fő helyiséget, melyek között a közösségi termek sejthetők.

A hálósoba a nagyobb kastélyokban rendszerint tágas és igényesen kialakított terem (76.kép). Ezt több kisebb helyiség csokra kíséri. Ilyen az öltöző-vagy „toalett”-szoba és a gardróbszoba vagy „ruhatár”. A női lakosztály része a

²⁰⁴ Sisa József: A csákvári Esterházy-kastély. MÉ XLVI. 1997. 1-2. sz. 21.

budoár, egy kisebb, intim helyiség, amely nevében és jellegében hasonló lehetett a másutt a közösségi termék sorába betagolódó, ugyanilyen nevű kis női szalonhoz. A belső személyzet néhány tagjának a szobája ugyancsak itt helyezkedik el. A hálósobák közelében sok esetben fürdőszoba is található.

76. Nagymágocs, Károlyi-kastély.
Hálósoba

77. Nagymágocs, Károlyi-kastély. Fürdőszoba

A fürdőszoba jelenléte és szerepe a tárgyalt időszakban külön figyelmet érdemel. Fejlődése összefüggött az épületgépészetben bekövetkezett ugrásszerű változásokkal. A 19. század közepén még ritkaságszámba ment, ha a kastélyokban fürdőszobát létesítettek. (Ez nem jelentette szükségszerűen a tisztálkodás hiányát: a mosdótál, a mosdószekevény vagy a hordozható, szobában elhelyezett kád ekkor is rendelkezésre állt.) A nagyugróci kastélyban kisebb szenzációszámba ment a fürdőszoba, melyet a grófné hálósobája alatt alakítottak ki; gótikus íve alatt lépcső vezetett apró márványmedencéjébe. Sokatmondó, hogy e helyiséget kinek a számára és hol hozták létre: a fürdőszoba használata inkább a nő életvitelének, illetve higiéniajának a részét képezte, és a vizes helyiség alsó elhelyezésével meg akarták kímélni az esetlegesen alatta lévő termet az átázástól. Hasonlóra a barokk korban is van példa: a csákvári kastély 18. századi építéskor a fürdőszobát ugyancsak a grófné lakosztálya alatt, az alagsorban létesítették.²⁰⁵ Ezt a gyakorlatot követve a bodrogolaszi kastélyban még szintén az alagsorba kerültek a fürdőszobák.²⁰⁶ A nádasdladányi kastélyban volt egy fürdőszoba az emeleten a grófi család, egy a földszinten a vendégek, és egy az alagsorban a személyzet számára. Még a századfordulón is, az ábrahádi kastélyban a gróf lakosztálya a földszinten fürdőszoba nélkül készült, viszont az emeleten a grófnénak és a grófkisasszonynak egyet-egyet külön alakítottak ki. A fürdőszoba ekkor a nagyobb kastélyokban tágas, komfortra berendezett helyiség, rendszerint medenceszerűen süllyesztett káddal, (77.kép) kisebb kastélyokban megelégedtek fülkeszerű fürdőszobával és hagyományos fémkáddal.

A család gyermekeinek, éspedig rendszerint a nagyobb gyermekek szobája gyakran a szülők szobái mellett helyezkedett el. Volt viszont, ahol távolabbra tették, különösen, ha kisgyerekről vagy csecsemőről volt szó. A cabunai kastélyban az apró gyermekek és dajkáik szobái elég messzire kerültek a szülőkétől, a mellékszárnnyba, míg a parnói kastélyban még alárendeltebb pozícióban volt, a szárnyépületben a konyha fölött.²⁰⁷ A nagyobb gyermekek szobája mellett helyezkedett el a nevelőé

²⁰⁵ U.o. 5.

²⁰⁶ A bodrog-olaszi kastély és a Lónyay-család. *VU XLVI.* 1899. 45. sz. 754.

²⁰⁷ Das Parnoer Kastell. *Ungarische Bauzeitung X.* 1905. 30. sz. 237.

vagy a nevelőnőé. Később a felcseperedett „úrfi” és „kisasszony” saját inassal vagy szobalánnyal rendelkezett, akinek a szobája szintén a közelben kapott helyet.

Ha a családi viszonyok úgy alakultak, az özvegyen maradt édesanya a család kastélyában maradt. Ilyenkor az épületben, rendszerint valamelyik mellékszárnyban, külön lakosztályt alakítottak ki számára, mint ahogy ez a lengyeli kastélyban özvegy Apponyi Rudolfné esetében történt.²⁰⁸

A kastélyok, legalább is a nagyobb kastélyok mindegyikének elengedhetetlen része volt a vendégszobák sora. A vendéglátás a társadalmi érintkezés fő formáját, a kastély létének értelmét adta, ennek megfelelően a látogatók elszállásolására nagy gondot fordítottak. E célra a legtöbb helyen számos helyiséget kialakítottak ki. A vendégszobákat igyekeztek elválasztani a háziak lakosztályaitól, ha az épület fő tömbjébe kerültek, akkor legalább folyosóval. Terjedelmesebb kastélyoknál a vendégszobák önálló szárnyat alkottak, ahogy ez például Nádasdladányban történt. További megoldásként jött szóba, hogy a vendégek részére a kastély mellett külön házat emeljenek, mint például Zabolán.

A kastélyban a belső személyzet vagy egy része nem feltétlenül az úr vagy az úrnő közvetlen közelében lakott. A fűzérradványi kastélyban nyilvánvalóan a számukra alakítottak ki szobákat a lakószárny félemeletén és padlásán. A padlástérben voltak cselédszobák Tiszadobon és Lengyelben. A nádasdladányi kastélyban az alagsorban kaptak helyet a várnagy, az inas, a háziszolga, valamint a vendégszolgák szobái.

Az alagsorba kerültek a különféle raktárak és műhelyek, néha a konyha is. A régi korok dohos, nedves pincéi hasonló elrendezést nem tettek volna lehetővé. Az alagsor ilyen formában történt kialakítása már a 19. század első felében is előfordult, de a historizmus korában vált bevett gyakorlattá. Ezzel tovább lehetett növelni az épületen belül az egyes szférák és tevékenységek szétválasztását, az alaprajzi rendszer specializálását. Kisebb, kevésbé tagolt kastélyban, mint pl. a kernyesdi, a földszintre került a cselédszoba, az éléskamra, sőt még a konyha is. Az ilyen épületek pincéje elsősorban raktározásra szolgált, itt őrizték például a zöldséget és a bort.

A konyha, a mosogató, a mosoda, a mángorló, melyek egy nagyobb kastély elengedhetetlen tartozékait jelentették, szagos és zajos helyiségek voltak. Ezek még az alagsorban is kellemetlenséget okozhattak a tulajdonosnak. Így – nem utolsósorban angol példára²⁰⁹ – elterjedt gyakorlattá vált ezen üzemek melléképületbe, vagy legalábbis mellékszárnyba való telepítése, akár annak az árán is, hogy a meleg ételnek meglehetősen nagy utat kellett megtennie, mire a háziak és a vendégek asztalára kerül. A családi lakosztály közelébe legfeljebb kisebb hidegkonyhát alakítottak ki.

A kastély tulajdonosainak, valamint a személyzetnek és a kiszolgáló részlegnek a szétválasztása és megkülönböztetése megjelent az épület tájolásában is. A főbb helyiségek, a tulajdonosok lakosztályai általában a kastély déli vagy nyugati felébe kerültek, míg a többi, alárendelt helyiség északra vagy északkeletre nézett. Így a természetes fényből, a benapozásból a tulajdonosok bővebben részesültek. Ugyanakkor a kilátás szempontjából is ők élveztek előnyt, hiszen elsősorban az ő ablakaik nyíltak a környező park legszebb részei felé. Ha a kastély

²⁰⁸ Az özvegyi lakhely kiválasztásáról, illetve az öröklési eljárásról érdekes személyes visszaemlékezés Gróf Zichy Géza: *Emlékeim*. I. Bp., 1912. 181.

²⁰⁹ Ezt a 19. században Magyarországon is számontartották. Vidéki úrilak terve. Készítették: Korb Flóris és Giergl Kálmán építészek. *ÉI* XX. 1896. 12. sz. 100.

méretei nem tettek lehetővé ilyen elosztást, jellemzően a nők élveztek előnyt: az ő szobáik délre, a férfiak szobák északra néztek.

Alaprajzi rendszerét tekintve a historizmus kastélya tehát meglehetősen tagolt és specializálódott volt. A közösségi termek, a családi lakosztályok, a vendégszobák, a személyzet helyiségei, valamint a raktárak és üzemek jól elkülönült, de egymást logikusan kiegészítő egységeket alkottak. Ha összességében tekintjük, a kastély ellátására és kiszolgálására hivatott helyiségek területe megközelítette, sőt néha felül is múlta a kastély közösségi és lakóhelyiségeit. A helyiségek ezen komplex együttese alkotta a kifinomult kastély-élet építészeti és szervezeti kereteit.

7. Az enteriőrök

Az 1840 és 1914 között épült kastélyok belső kialakítását éppúgy meghatározták a kor változó stílusáramlatai, ízlésvilága és technikai adottságai, mint bármely más lakóházépület-típusét. E szempontból nem húzható éles határ a kastély és a városi palota enteriőrei között – sokszor az építető személye egy és ugyanaz –, de a palota, a nagypolgári lakás és a villa belseje is rokonságban áll egymással. Az arisztokráta és a polgári lakáskultúra közeledése része volt annak a lassú, de feltartóztathatatlan kiegyenlítődési folyamatnak, amely a 19. század társadalomtörténetét meghatározta. A korszak enteriőralkalításának általános fejleményei tehát a kastélyok belső világára is érvényesek, még ha a műveltség, a hagyomány és az életvitelbeli különbségek folytán a kastélyoknak kétségtelenül voltak saját specifikumaik.

A historizmus és a századforduló korszakában az anyagi kultúrát a rendkívüli mennyiségi gyarapodás és minőségi sokrétűség jellemezte. Az 1851-es londoni Világkiállítás már összegezte az addigi eredményeket és nyomában a figyelem tartósan a kézműipari és az ipari termékek felé fordult. Hatása az enteriőrművészet egyes összetevőire jelentős volt, a gyártás módja és a kialakítás formái fokozott érdeklődésben részesültek.²¹⁰ A lakóházak belsejének kialakítására a mintakönyvek már Loudon enciklopédiájától kezdve (1833) adtak tanácsot, a későbbiekben az egyre szaporodó angol és a más országbeli publikációk tovább gazdagították a rendelkezésre álló segédleteket. Az enteriőrök szempontjából oly fontos díszítőmotívumokat is enciklopédikus munkákban összegezték, Owen Jones *Grammar of Ornament*-jétől (1856) Heinrich Dolmetsch *Ornamentenschatz*-áig (1887).

A lakóházak belső kialakításáról, az egyes termek berendezéséről

Jakob von Falke *Die Kunst im Hause* (1871) című Bécsben megjelent munkája számított alapműnek Közép-Európában. Ezt követte Lothar Abel *Das Elegante Wohnhaus* (1890) című könyve, melynek megjelenési helyeként Bécs és Lipcse mellett Pest szerepel.²¹¹ Fejtegetésében mindkét szerző az angol házépítési és berendezési módhoz nyúlt vissza, azt tekintették kiindulás pontnak és viszonyítási alapnak. A szigetország fejlett lakáskultúrája ugyanis a 19. századi Európában általános csodálat tárgyát képezte, elvei és gyakorlata mértékadónak számított. Legfőbb erényének a komfortot tartották. A komfort az európai kultúrtörténet viszonylag új jelenségét volt, és a korabeli Angliában fejlesztették tökélyre: itt a praktikus alaprajzi elrendezés, a használóbarát bútorzat és belső kialakítás, az otthonosság érzetét keltő anyagok (fa, textília) alkalmazása, valamint a korszerű technológia kombinációja a kényelem mindent átható jelenlétét biztosította.²¹² A

²¹⁰ A korszak enteriőrművészetéhez lásd Heinrich Kreisel – Georg Himmelheber: *Die Kunst des deutschen Möbels. Möbel und Vertäfelung des deutschen Sprachraums von den Anfängen bis zum Jugendstil*, III. (2. überarbeitete Auflage). München, 1983.; Jörn Bahns: *Zwischen Biedermeier und Jugendstil. Möbel des Historismus*. München, 1987.; Joanna Banham – Sally Macdonald – Julia Porter: *Victorian Interior Style*. London, 1991.; Peter Thornton: *Authentic Decor. The Domestic Interior 1620-1920*. London, 1993; Ernst Siebel: *Der großbürgerliche Salon 1850-1918. Geselligkeit und Wohnkultur*. Berlin, 1999.

²¹¹ A két munkáról beható elemzést I. Klaus Eggert: *Der Wohnbau der Wiener Ringstraße im Historismus. Der Wiener Ringstraße - Bild einer Epoche*, VII. Wiesbaden, 1976. 15-51.

²¹² A komfort kérdéséről I. John Cornforth: *English Interiors 1790-1848. The Quest for Comfort*. Barrie and Jenkins, 1978.; Witold Rybczynski: *Home. A Short History of an Idea*. Harmondsworth, 1987.; Sisa 2001.

bútorok kényelmét olyan jelentős találmány fokozta, mint a rugós kárpitozás, melyet Angliában 1826-ban szabadalmaztattak.²¹³

Magyarországon mind Falke, mind Abel fenti munkáját jól ismerték, az előbbi magyar változatban is megjelent.²¹⁴ Hatásuk kétségkívül igen jelentős volt. Falke nyomán magyar szerzők is írtak útmutatókat²¹⁵; közülük kiemelkedik *Az otthon*, Wohl Janka író és szerkesztő könyve.²¹⁶ Az 1885-től megjelenő *Művészi Ipar* című folyóirat rendszeresen közölt enteriőr-terveket, teljes szoba-kialakításokat („ebédlő”, „elfogadó terem”) éppúgy, mint egyes elemek rajzait („kandalló-kályha”, „szoba mennyezete”). A *Művészi Ipar* követő *Magyar Iparművészet* pedig már az újabb tendenciákkal ismertette meg a belső terek és tárgyak tervezőit.²¹⁷ Bár az idézett mintakönyvek, útmutatók és folyóiratok elvileg elsősorban a (nagy)polgárságnak szóltak, lényegüket tekintve a korra jellemző általános, így a kastélyenteriőrökre is alapvetően érvényes elveket rögzítették. Az is valószínű, hogy számos ponton a kastélyenteriőrök jelentették az előképet és a kiindulást.

A biedermeier könnyedsége és otthonos jellege után a historizmus enteriőrművészetét összességében az egyre fokozódó gazdagodás és ezzel párhuzamosan a színvágó erőteljessége és mélyülése jellemezte. A „horror vacui” arra ösztönözte a tervezőt, a gyártót és a használót, hogy a dús ornamentek és a súlyos tárgyak lehetőleg minden felületet és teret kitöltsenek. A történeti stílusvariánsok egymást gyorsan követték, néha az építészeti formaalakítástól függetlenül vagy azt megelőzve, nem egyszer egymással is keveredve. Neogótikus stílusú tárgyak és komplett termék tervezésével az angol A.W.N. Pugin már az 1820-as évektől kezdve foglalkozott, hatása egész Európára kiterjedt.²¹⁸ Az 1830-es évektől a termék dekorációjában jelen volt a „második rokokó” („zweites Rokoko”)²¹⁹, melynek alapjai eredendően a francia 18. század újra felfedezett művészetében („tout les Louis”) keresendő.²²⁰ A neoreneszánsz ugyancsak jelentős, ha nem a legjelentősebb stílusvariánsként kiválóan megfelelt a gazdag megformálást és dús ornamentikát kedvelő megbízóknak és tervezőknek. Elsősorban közép-európai jelenség volt az „önémet” („alt-deutsch”), vagyis a német neoreneszánsz térhódítása az 1873-as bécsi világkiállítás, illetve főleg az 1876-os müncheni művészeti és műipari kiállítás nyomán indult meg²²¹, terjedését számos mintakönyv segítette²²². A

²¹³ Banham – Macdonald – Porter i.m. (210. jegyz.) 29.

²¹⁴ *A művészet a házbán*. Falke munkája után írta K. Beniczky Irma. Bp., 1882.

²¹⁵ Buzinkay Géza: A középosztály lakásideálja. In: *Polgári lakáskultúra a századfordulón*.

Összeállította és bevezető Hanák Péter. Szerkesztő Visi Lakatos Mária. Bp., 1992. 1326.

²¹⁶ Wohl 1882.

²¹⁷ A korszak magyar enteriőrművészetéről lásd Németh Lajos (szerk.): *Magyar művészet 1890-1919*.

A magyarországi művészet története. Bp., 107-113. (Dózsa Katalin: *Lakáskultúra*); Rév Ilona:

Építészet és enteriőr a magyar századfordulón. Bp., 1983.; *Polgári lakáskultúra a századfordulón*.

Összeállította és bevezető Hanák Péter. Szerkesztő Visi Lakatos Mária. Bp., 1992.; Voit Pál: *Régi*

magyar otthonok. Bp., 1993. (Az 1943-as kiadás bővített változata); Lőrinczi Zsuzsa (szerk.):

Budapest in Detail – építészeti részletek Bp., 1999.

²¹⁸ Paul Atterbury – Clive Wainwright (Ed.): *Pugin. A Gothic Passion*. New Haven – London, 1994.;

Paul Atterbury (Ed.): *A.W.N. Pugin. Master of Gothic Revival*. New Haven – London, 1995.

²¹⁹ A jelenség korai bemutatása Marianne Zweig: *Zweites Rokoko. Innenräume und Hausrat in Wien um 1830-1860*. Wien, 1924

²²⁰ Banham – Macdonald – Porter i.m. (210. jegyz.) 60. Fontos mintakönyv volt John Weale: *Old French and English Ornaments*, 1858.

²²¹ Petra Krutisch: Weltausstellungen und Neorenaissance, Foren für die Wiederentdeckung der Renaissance im Kunstgewerbe des 19. Jahrhunderts. In: *Renaissance der Renaissance. Ein bürgerlicher Kunststil im 19. Jahrhundert. Aufsätze*. München – Berlin, 1992. 35-50. A

Weserrenaissance-Museum (Schloß Brake bei Lemgo) 1992. máj. 2. – okt. 18. közötti kiállítás, illetve katalógus kísérő tanulmánykötete.

meglehetősen vegyes formakincsű, dekorációjában már szinte túlterhelt „ónémet” stílus elsősorban a polgári ízlést szolgálta, de behatolt a korabeli kastélyok belső világába is. A korszak enteriőrművészetéből ugyanakkor nem hiányoztak az antik klasszicizálás és az orientalizálás elemei sem. A történeti stílusokban fogant sötét, nehézkes, túl gazdag terembelsőkkkel és bútorzattal szemben a 19. század legvégén és a 20. század elején a szecesszió és a korai modern irányzatok jelentettek alternatívát.

A magyarországi historizáló kastélyok belsejében az épület külsejét jellemző architektúra csak korlátozottan jelenik meg. Leginkább az előcsarnok tükrözi vissza a kastély építészeti világát: oszlopai, pillérei, ívei vagy boltozatai gyakran rokonságban állnak a homlokzat formanyelvével. Ez a helyiség így nemcsak térben, hanem kialakításában is átmenetet képez az épület külseje és belseje között. (78. kép) A fölépcsőház ugyancsak rendelkezhetett építészeti tagozatokkal, mint oszlopok, párkányzatok, baluszteres mellvédek. A további termek közül a kápolnára jellemző az architektonikus formálás. Ez a tér sok esetben bordás boltozatú, gótizáló architektúrájú, mivel a historizmus korában a gótika számított *par excellence* szakrális stílusnak. Néha a kápolna akkor is középkorias, amikor a kastély egésze egyáltalán nem; így lett román stílusú az egyébként neobarokk mosdósi kastély nagyszabású házikápolnája.

78. Kelebia, Redl-kastély. Előcsarnok

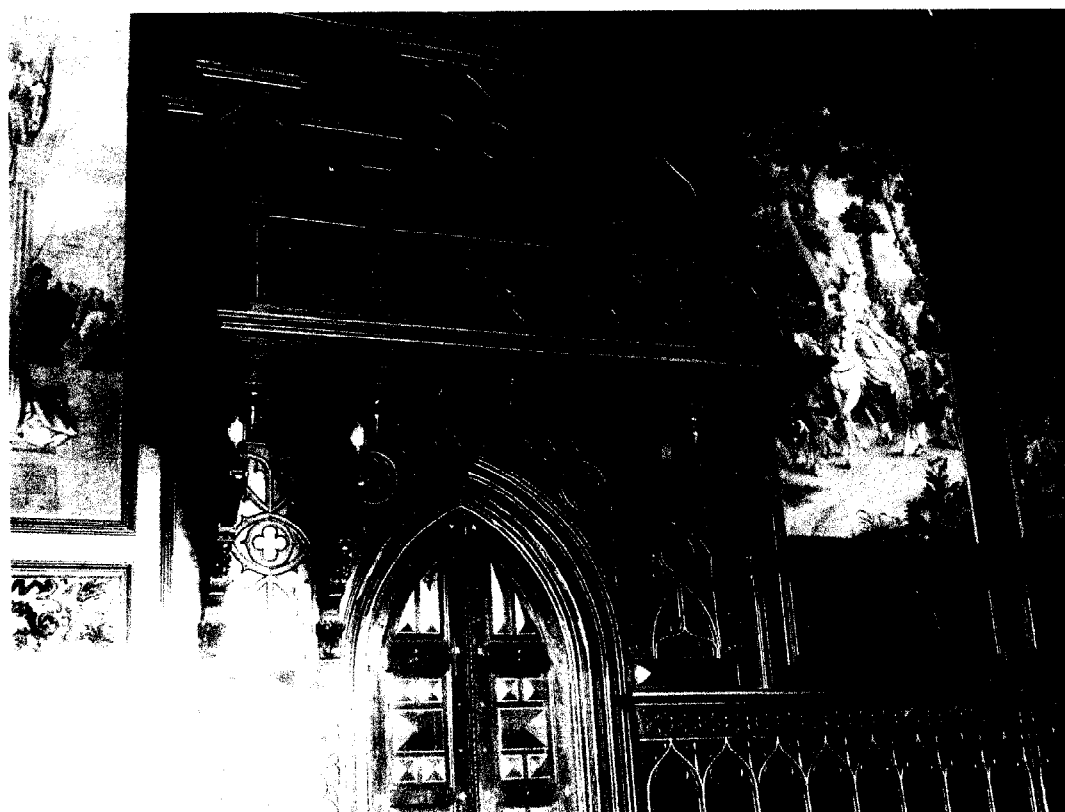
A kastélyok belső kialakítása, immobil felszerelése értelemszerűen rendkívül nagy változatosságot mutat anyag, stílus, motívumgazdagság tekintetében a háromnegyed évszázadot felölelő korszakban. Sok függött a kastély nagyságától, stílusától, az építető igényeitől és anyagi helyzetétől, illetve az egyéb körülményektől is. Ha az elkövetkező példák említése nyomán nem is lehet még végleges összképet rajzolni, egyes jelenségek legalább körvonalalaikban megragadhatók.

A historizmus beköszöntével az enteriőrök kialakításában hirtelen fontos szerep jutott a faburkolatnak. A legelső gótizáló kastélyok, az oroszvári és a nagyugróci faragott faburkolatú termek egész sorával büszkélkedhetett. (79. kép). A nagyugróci kastélyban a faburkolat és fából készült díszítés annyira igényes és a megbízó számára olyannyira fontos volt, hogy egyes részeit szobrásszal faragtatta.²²³ A váltás az egyszerűbb és visszafogottabb klasszicista enteriőrök után különösen szembetűnő. A fa alkalmazása két célt szolgált. Egyrészt textúrájával, meleg színével a termeket lakályosabbá tette; abban a korban, amikor a kényelem megteremtése a lakóház egyik elsődleges feladata volt, a törekvést kitűnően

²²² A legfontosabbak Georg Hirth: *Das deutsche Zimmer der Renaissance. Anmerkungen zu häuslicher Kunstpflege*. München, 1880.; August Ortwein – August Scheffers: *Deutsche Renaissance. Eine Sammlung von Gegenständen der Architektur, Decoration und Kunstgewerbe in Original-Aufnahmen*. Leipzig, 1871–1888.

²²³ Sisa 1989. 53

szolgált. Másrészt a faragott faburkolat és famennyezet lehetőséget adott a formálás gazdagítására, az enteriőrök „stilszerű” kialakítására.

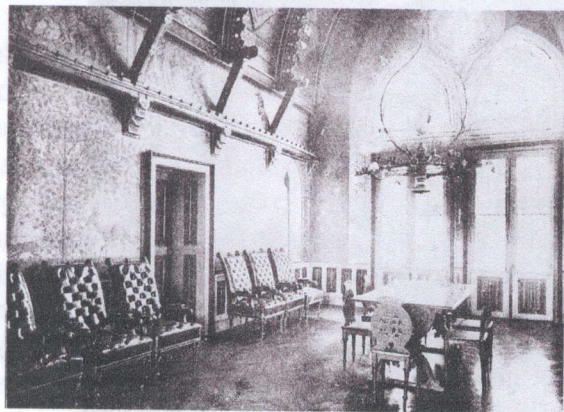
79. Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély. Nagyterem részlete

A neogótikus termekben a faburkolatot különféle elemek gazdagították, illetve egészítették ki. Ilyen volt az egyedi tervezésű, csúcsíves ajtó vagy a mennyezetet díszítő függőgyámok. Az utóbbiakat az angol késő gótikus építészetből kölcsönözték és pusztán dekoratív szerepet töltött be. Egyes kastélyokban a dísztermek boltozatos, ácsolt famennyezettel készültek. Ezek eredete is Angliába megy vissza, ahol a későközépkorból a különféle gazdagságú és rendszerű ácsolt mennyezeteknek, nyitott fedélszékeknek különösen szép példányai maradtak fenn, melyeket a 19. században mintakönyvek ismertettek és az építészek a szigetországban, majd Európában másutt is előszeretettel utánoztak.²²⁴ Magyarországon az első ismert példányát a galgamácsai királyi vadászkastélyban készítették (80.kép). Nem meglepő, hogy tervezőjének nehéz volt a nálunk szokatlan elképzelést megvalósítani. Ahogy a korabeli beszámoló leírja: „A faragványos ácsmunkálatokat aszódi mesteremberek készítették, és nem csekély fáradságába került Schulcznak, míg az emberséges aszódi ácsokkal megér[t]tette, mit akar.”²²⁵ A galgamácsait hamar követte az őraljaboldogfalvi kastély Erdélyben, és még a századfordulón is épült kastély díszes ácsszerkezetű teremmel, éspedig Budafokon Törley József számára.

²²⁴ Bécsben angol stílusú, nyitott fedélszékekkel készült a bank- és börzeépületben a Herrengasse és a Freyung között (Heinrich Ferstel, 1856–60) és az Akademisches Gymnasiumban (Friedrich Schmidt, 1860–63).

²²⁵ a.b.r.: Királyi vadászlak Mácsán. *Magyarország és a Nagy Világ* VI. 1870. 40. sz. 577.

A faburkolat nem szorítkozott a neogótikus kastélyinteriorokra, más stílusirányzatokkal is könnyen összeegyeztethető volt. Különösen a nagy formagazdagságú „ónémet stílus” igényelte a dús fafaragást, amit például a válaszüti kastély csarnoka reprezentál (81 kép). A kastélyok jelentős részénél azonban a faburkolat, illetve famunka elsődlegesen nem a stílusjegyek hordozójának szerepét játszotta; egyszerű kialakítással mindössze a termék lakályosságát, barátságosságát volt hivatva biztosítani.

80. Galgamácsa, királyi vadászkastély. Nagyterem

A nagyugróci kastélyban – talán az újdonság varázsának is köszönhetően – még a főszárny valamennyi helyiségét ellátták változatos faburkolattal vagy famennyezettel, függetlenül a szoba funkciójától. Az elkövetkező évtizedekben elsősorban már egyes, meghatározható rendeltetésű termek kaptak dúsabb faburkolatot. Ilyen volt az ebédlő. Wohl Janka a kastélyokra is vonatkozó tanulságot összegez, amikor kijelenti: „az ebédlő annál elegánsabb, minél több famunkát tartalmaz.”²²⁶ Természetesen ez nem értelmezhető abszolút szabályként, de sok esetben az ebédlő falát valóban faburkolat fedte. A század végére nagy jelentőségre jutott csarnok vagy hall egy másik lehetséges terem volt gazdagabb famunka befogadására. Ha a csarnok a főlépcsőt is magába foglalja, a lépcső korlátja is készülhet díszes faragvánnyal, de akár az önmagában lévő főlépcsőháza is. A könyvtárszobát, ahol a könyvszekrények eleve fából voltak, ugyancsak gyakran famennyezettel, esetleg kazettás famennyezettel egészítették ki. Ez fokozta a terem férfias komolyságát. De más termeknek is lehetett famennyezete, és a falak alacsonyabb vagy magasabb falábazata is kedvelt volt.

A faburkolatok elterjedtségével kapcsolatos, hogy gyakran az ajtók és ablakkeretek is sötétek voltak, és néha faerezéssel (flóderezés) látták el. Wohl Janka úgy véli, hogy „sötét falhoz sötét, világos falhoz világos ajtó” illik.²²⁷ Sötét színű ablakkeretek esetében néha még a fémlemezekből készült spalettákra is faerezéses festés került. Ehhez kapcsolódik az általánosan elfogadottnak tekinthető nézet, miszerint „[m]inél sötétebbre fényezzük parkettjeinket, annál jobb.”²²⁸

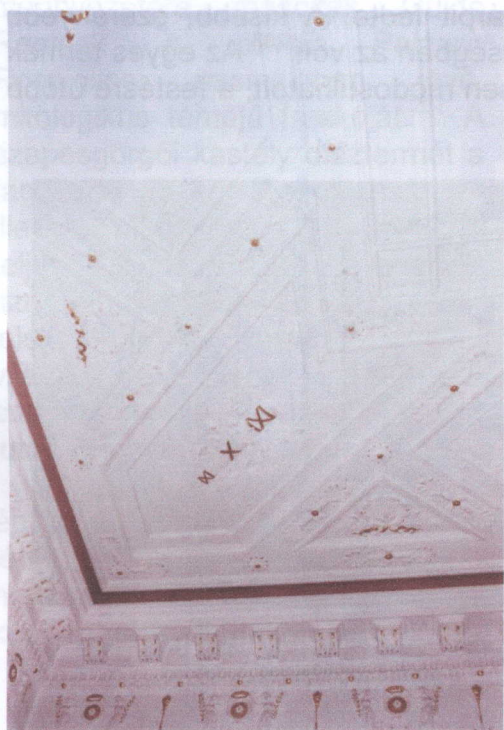
81. Válaszút, Bánffy-kastély. Csarnok, részlet

²²⁶ Wohl 1882. 142.

²²⁷ Wohl 1882. 117.

²²⁸ Wohl 1882. 77.

A termek egy részét gyakran gipszből vagy stukkóból készült párkányzat díszíti. Ennek jellege leginkább reneszánszos. Ha súlyosabb a párkány, fogazat, tojássor vagy akár konzolsor kísérheti, és a mennyezet mezőkre tagolódik. Kevésbé fontos szobában a párkány is egyszerűbb. A mennyezetet esetleg rozetta díszíti, másutt rokokó mintázat. A reneszánsz jellegű párkányzat olyan kastélyok belsejében is gyakori, melyek külső architektúrája stílusában ettől teljesen különbözik, pl. késő középkori neo-Tudor, mint a nádasdladányi kastély. Itt többek közt a szalon és az ebédlő készült stukkó párkányzattal, míg más, fontos termek – az ősök csarnoka és a könyvtár – faburkolatosak. A homlokzati architektúrától való eltérés, illetve egy épületen belül a termek közti stílári és anyaghasználatbeli különbség a belső térdíszítés autonómiáját jelzi, amely akár az egyes helyiségek szintjén is jelentkezhetett. Ahogy a fa, úgy a gipsz használata is összefügghet a helyiség rendeltetésével. A nagy szalon, melynek pompásnak és egyben derűsnek is kellett lennie, gyakran rendelkezett gipsz- vagy stukkópárkányzattal és ugyanilyen mennyezeti díszítéssel. (82. kép)

82. Nagymágocs, Károlyi-kastély.
Szalon, főpárkány és mennyezet

83. Mikosszéplak–Mikospuszt. Nagy
ebédlő, mennyezeti festés

A falakat, ahol nincs faburkolat, sokszor textilkárpitozás fedi.²²⁹ Egyes kastélyokban ennek színvilága erőteljes. A nagyugróci kastélyban a grófné öltözőszobájának falait sárga-vörös selyemkelme, a nappali szobáét sötétzöld bársony borította, a bodrogolaszi kastélyban a szobákat kárpitozásuk színéről

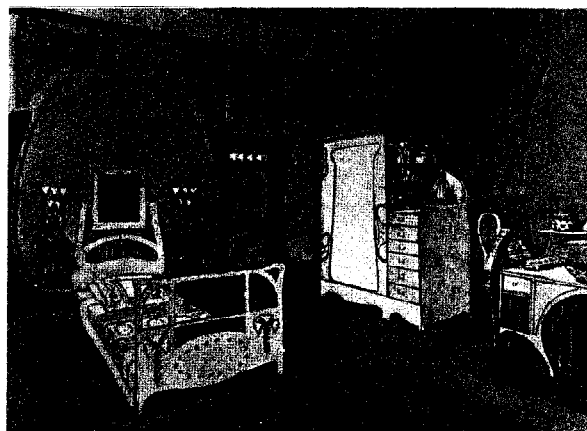
²²⁹ Egyelőre még csak néhány historizáló kastélynál készült el a faldíszítés többé-kevésbé szisztematikus, feltárást is magába foglaló helyszíni vizsgálata, elsősorban Lángi József műemlékes szakember tevékenysége nyomán. Ide vágó munkái: Jelentés a csalai Kégl-kastélyban végzett szondázó kutatásról. 1992; Jelentés a mikosszéplaki Mikos-kastélyban végzett szondázó kutatásról, 1993; Nádasdladány, Nádasdy kastély helyszíni kutatásának dokumentációja, 1994. (Kéziratok a Hild-Ybl Alapítvány gyűjteményében)

nevezték el.²³⁰ Sok kastélyban a falkárpit színe feltehetőleg visszafogottabb, vagy legalább is egyöntetűbb volt. Jellemző a mintázat dús mivolta, legyen az sűrű, tömött, vagy könnyedebb virágminta, esetleg egyszerű függőleges sávozás. Az igényesség tekintetében a textilkárpitozás nyilván arányban állt a helyiség fontosságával, illetve a használat jellegével. Ebből a szempontból a nagy szalon és a társasági élet egyéb terei elől jártak, vagyis a kastélyenteriőrökre is érvényesnek tekinthető Wohl Janka megállapítása: „drága selyem, bársony és dámást kárpitozások díszítik az ilyen termeket.”²³¹ De más fajta különbözőség is jelentkezik, éspedig aszerint, a helyiséget női és a férfi használatnak szánták. Az előbbi szobák könnyedebbek, az utóbbiak komolyabbak:

A háziúr salonja merőben különbözik a háziasszonyétól. Falai szigorúbbak ízlésben vannak tartva, a bútorzat nehezkesebb, a szövetek komolyabb stílusban választatnak. A falakon sötétbarna, oliv vagy bíborvörös kárpit vagy szövetbevonás alkalmazandó, a bútorokra a keleti szövetek minden neme alkalmas.²³²

A termék egy részében a falakat papírkárpit fedte. A kisebb, szerényebb somlószőlői kastélyban például valamennyi helyiségben az volt.²³³ Az egyes termék falainak díszítése az évtizedek során természetesen módosulhatott, a festésre utóbb ráhúzhattak ugyanolyan karakterű tapétát is.²³⁴

A falakat és a mennyezetet több-kevesebb díszítőfestés is borította. Az előző évszázadok e tekintetben csökkenő tendenciát mutattak. Míg a barokk kastélyokban a dekoratív és az annak rendszerébe foglalt figurális falfestés az enteriőrök fontos, néha meghatározó – és a táblaképek jelenlétét és korlátozó – szerepe volt, a klasszicista kastélyokba ez jelentősen lecsökkent, bár teljesen nem szűnt meg. A historizmus korában a tisztán dekoratív és alárendelt helyzetű falfestés a jellemző. Egyes, kiemelt fontosságú termekben, főleg a mennyezeten a festés lehetett sűrűn mintázott és színezett, mint ahogy az a mikosdpusztai kastélyban fennmaradt mennyezetfestése mutatja (83. kép). Ennek jellege igen hasonló a másutt alkalmazott textil kárpitokéhoz, és nagyobb, markánsabb motívumok híján a dekorációs rendszerben nem is jelentett többet azoknál. A falakon és a mennyezeten gyakori a vonalzasos keretezés és az apró, patronált mustra. Ami az egyszerű falfestést illeti, valószínűleg nem csak a családi kastélyra érvényes, amit a feltárás nyomán regisztráltak: „Színvilágára a meleg szürkék különböző tónusainak nagy felületeken való használata és a pasztózus

84. Ábrahám, Esterházy-kastély. Josef Urban rajza a grófné szobájához, 1899

²³⁰ A bodrog-olaszii kastély és a Lónyay-család. VU XLVI. 1899. 45. sz. 754.

²³¹ Wohl 1882. 132.

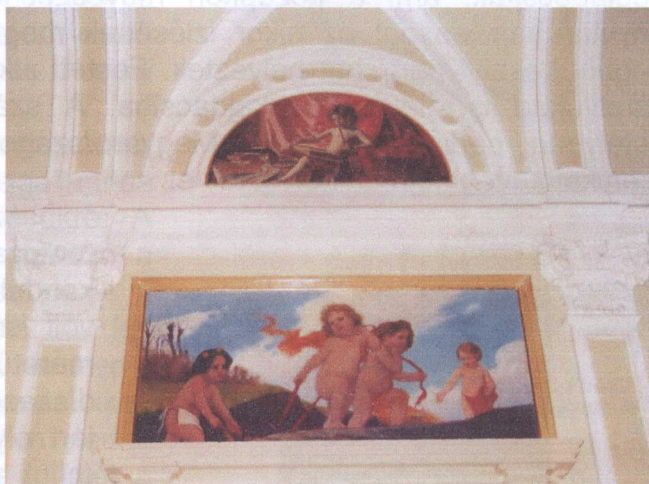
²³² Wohl 1882. 130.

²³³ László Csaba: Somlószőlős, Zichy-kastély. Műemlékvédelmi Szemle XI. 2001. 1-2. sz. 250.

²³⁴ Ez történt pl. a pákozdi-csalai kastély egyik „kisasszony szobájá”-ban. L. Lángi József vonatkozó jelentését (229. jegyz.).

színek alkalmazása jellemző.”²³⁵ Egyes helyeken, például feljárókban, bejárati csarnokokban a falat márványozással borították. A századfordulón a szecesszió művészete jóvoltából a dekoratív falfestés új formát és szerepet kap, ahogy ez az ábrahám kastély Josef Urban-féle tervei mutatják (84. kép). A homogén és alapvetően a háttér szerepét betöltő festés helyett az egyes stilizált növényi motívumok önálló életre kelve meghatározó elemei lettek az enteriőrnek.

A másodlagos szerepre kárhoztatott falfestés mellett a falképek – a klasszicizmus ilyen irányú érdektelensége után – a historizmus korában előtérbe kerültek. A jelenség természetesen nem szorítkozott a kastély műfajra, a korszak városi épületei hasonló utat jártak.²³⁶ Az úttörő jelentőségű oroszvári kastélyban a tendencia már jelentkezett, de nem a falra festették az egyébként igen magas színvonalú képciklust, hanem pannó formájában az igényes faburkolatba foglalták. A várpalotai kastélyban immár a könyvtár mennyezetére másolták Guido Reninek a római Palazzo Rospigliosi casinójában lévő, mitologikus témájú freskóját.²³⁷ A szepesgörgői kastély dísztermét a tagolt architektúrához gondosan illeszkedő falfestmény-ciklus tette teljessé (85. kép). Összességében azonban nem tűnik különösebben jelentősnek a kastélyok belső világában a falképek súlya, talán csak néhány házikápolnában jutottak igazán nagy szerephez.

85. Szepesgölgő, Csáky-kastély. Díszterem, Joseph Hörwarter falfestménye

A kastélyokban a padozat burkolatának a rendszere hasonló volt a városi épületekben találhatóhoz. A közlekedési terekbe, vagyis az előcsarnokba, a lépcsőházba és a folyosókra hidegbukolat került, kövezet vagy a városi házakhoz hasonló terazzo. Az igényesebb kastélyokban ugyanitt mozaikot alkalmaztak (86. kép). Ahol a (faburkolatos) előcsarnok egyben a közösségi terek egyike, általában parkettát fektettek le.

86. Mikosszéplak-Mikospusztá. Lépcsőház, mozaik

Értelemszerűen parketta került a közösségi és a lakószobákba, egyes kastélyoknál táblás vagy csillag berakással. Különlegességszámba ment a nagyugróci kastély könyvtára, ahol a padozatot az építető által gyűjtött antik római márványokból és keleti porfírból állították össze.

A fémmunka, elsősorban lépcsők és a galériák öntöttvas vagy kovácsoltvas korlátja ugyancsak hasonlatos a városi lakóházakéhoz.

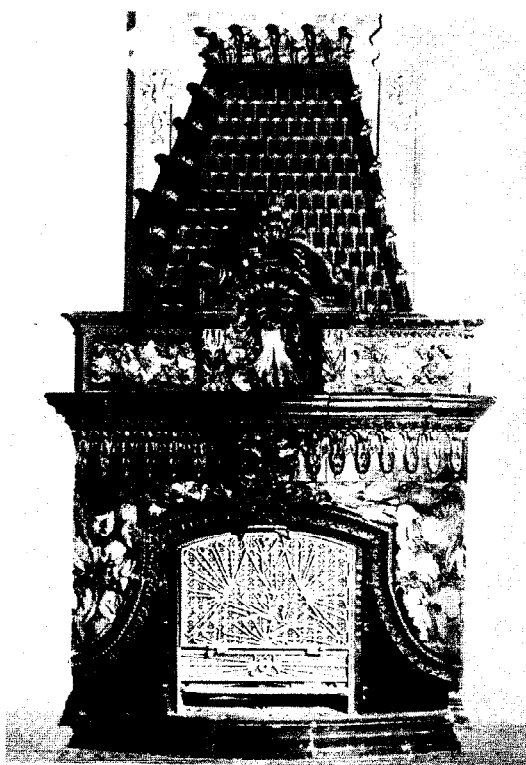
²³⁵ Lángi József: Jelentés a családi Kégl-kastélyban végzett szondázó kutatásról. 1992.

²³⁶ Szvoboda Gabriella: A budapesti falképfestészet vázlatos áttekintése (1863-1903). MÉ XXXV. 1986. 159-167.

²³⁷ Ybl 1956. 5.

Olyan eset is ismert, éspedig Nádasdladányban, ahol a kastélyban elhelyezett öntöttvas mellvédrács pontosan megegyezik egy bizonyos pesti lakóház korlátjával, vagyis a fővárosi (feltehetően a Schlick-féle) cég meglévő minta alapján, esetleg raktárból szállított.²³⁸ Természetesen arra is van példa, hogy az építész egyedileg tervezte meg a lépcsőház korlátját; ezt tette Ybl az ókigyósi kastély számára.²³⁹

Egyes, igényesebb kialakítású kastélyokat színes üvegablakkal is felszerelték. Már korszakunk első fontos épületei, éspedig az oroszvári és a nagyugróci kastély is így készült, ami azt jelzi, hogy a tárgyalt építészeti műfaj az újkori magyarországi üvegfestészet meghonosításában az élen járt. A két említett kastély színes üvegablakai egyébként meglehetősen különböznek. Az oroszvári kastély nagy termének csúcsíves ablakán a mérmű apró mezőit töltik ki élénk színű üveglapocskák, ami a középkori művészet világát idézi, a nagyugróci kastély könyvtárában viszont az újkor ízlésének megfelelően az ablak csúcsaiba színes üvegből készült portrékat helyeztek. Festett alkalmanként jutott színes üveg kisebb kastélyokba is, például a kajdacsiba. A századfordulón a budafoki Sacellár-kastélyban pedig a korabeli Magyarországon újdonságszámba menő Tiffany-technikájú üvegtáblákat helyeztek el.

87. Beocsin. Spitzer-kastély. Zsolnay-kandalló

A kastélyok egy részénél a fontosabb termék díszé a kandalló. A kandalló a megelőző korszakokban sem volt ismeretlen, de a historizmus korában méretük sokszor megnőtt, kialakításuk díszesebb lett. Megszülető kultuszuk együtt járt olyan történeti stílusok felfedezésével (pl. az angol késő gótika), amely korszakokban a kandallók nagy szerepet játszottak. Ennek nyomán készült a például nádasdladányi kastély hatalmas kandallója. Olyan is előfordult, hogy fűtésre nem alkalmas, csak dísz funkciót betöltő kandallót készítettek, mint például Ókigyóson. A századforduló új stílusáramlatai továbbra is kedveztek építésüknek: a beocsin kastélyban Zsolnay majolika-kandallót helyeztek el (87. kép). Az ábrahámi kastélyhoz Urban hatalmas kandallót tervezett, melyet kétfelől kis pad fog közre – így jött létre az angol előképeket idéző kis fülke („ingle-nook”). Ez a korábbi kandallókhoz képest már nem csak a reprezentáció kelléke, hanem az intim otthonosság érzetét is keltette.

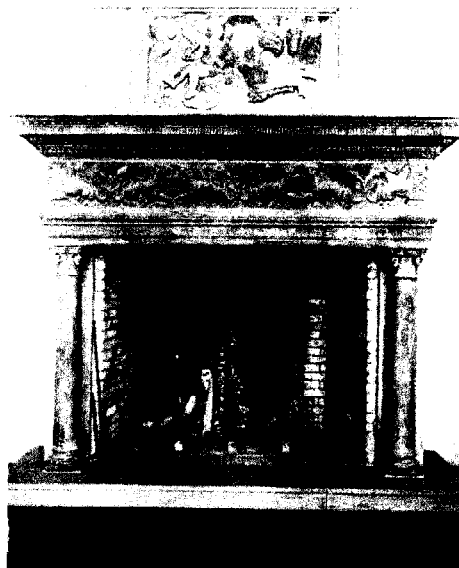
Az enteriőrök egy részét olyan módon alakították ki, hogy régi épületekből származó felszerelési tárgyakat, illetve épületrészeket foglaltak bele. Az így létrejött termek a kastélyban megidéztek az építető számára kedves világot. Ez történt a vépi kastélyban, ahol négy antik márványoszlopot helyeztek el a lépcsőházban, és hogy az illúzió teljes legyen, antik és reneszánsz elemeket követő sgraffitóval díszítették a falakat. Az ábrahámi (rég) kastélyban keletről hoztak egy terem

²³⁸ Sisa József: *A nádasdladányi Nádasdy-kastély*. Bp., 2004. (megjelenés előtt)

²³⁹ BFL Ybl 20/7.

magasságát betöltő, fából faragott rácsozatot. A legnagyobb szabású ilyen akció a füzérradványi kastélyban történt, melynek termeiben a 20. század elején itáliai reneszánsz ajtókeretek, kandalló és domborművek egész sorát építették be. (88. kép). A múzeumi minőségű faragott kövek tömegét Bardini firenzei műkereskedőnél szerezték be, és onnan szállították a távoli magyar faluba, ahol egyébként – ennyit változtak időközben a közlekedési viszonyok – fél évszázaddal korábban még helyben kellett gyárat építeni a kastély felszereléséhez. De nem csak a régmúlt, hanem a közelmúlt enteriőrjeit is átszállíthatták egyik épületből a másikba: így került a Rippl-Rónai által tervezett szecessziós ebédlő az Andrássyak budai palotájából a tiszadobi kastélyukba.

Ha a kastélyok immobil felszerelése körül sok még a tisztázatlan pont, a megállapítás fokozottan érvényes mobil felszerelésükre. A mozgatható tárgyak természetükből fakadóan illékonyabbak, a napi élet kívánalmainak és a divat változékonyságának jobban kitettek, így eleve már a szóban forgó korszak évtizedei során számolni kell átrendezésükkel, lecserélésükkel. A II. világháború után pedig, míg maguk az épületek többé-kevésbé túléltek a megpróbáltatásokat, tartalmuk gyakorlatilag elpusztult. Továbbá kevés velük kapcsolatban az írott és rajzi dokumentum, hitelesebb összkép csak a századforduló nagy számú fényképei nyomán látszik – leginkább az adott rövid időszakra érvényesen – kibontakozni.

88. Füzérradvány. Károlyi-kastély. Ebédlő, reneszánsz faragványokból összeállított kandalló

89. Mátraszőlős, Jankovich-kastély. „Gótszoba”, Josef Kranner

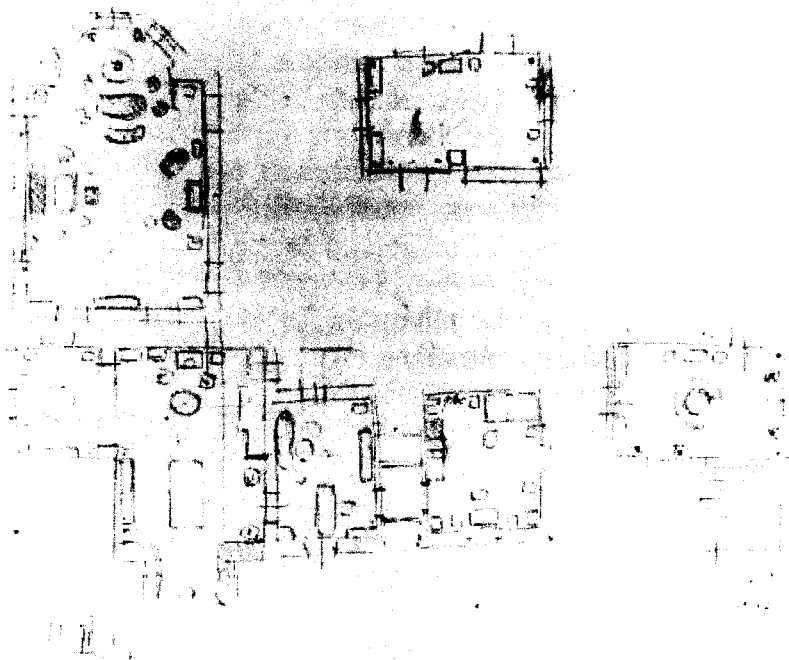
bútordarabot és díszes, neogótikus csillárt.²⁴¹ Különlegességszámba ment és korát megelőzte ugyanebben az időben a Jankovich család mátraszőlősi kastélya. Itt a „gótszoba” teljes berendezését Josef Kranner bécsi építész tervezte; eredetileg egy

A mobiliák közül a bútorok játszották a kastély életében a legfontosabb szerepet.²⁴⁰ Valószínű, hogy az épületek többségébe egyedileg, a megrendelő kívánságának megfelelően készítették a bútorokat; ha nagyon igényes berendezésről volt szó, akár művész közreműködésével. Ez történt a 19. század közepén a nagyugróci kastélyban, ahová Brandl Antal akadémiai végzettségű szobrász faragott néhány

²⁴⁰ A tárgyalt korszak magyar bútorművessége nagyrészt még feltáratlan. Az eddigi irodalomból l. Németh Lajos (szerk.): *Magyar művészet 1890-1919*. Bp., 1981. 213-220.; Vadászi Erőzet: *A bútor története*. Bp., 1987. 182-187.; Vadas József: *A magyar bútor száz éve*. H.n., é.n. 17-43.

²⁴¹ Sisa 1989. 53.

„feudális palota” számára készült, úgy került a magyarországi kastélyba.²⁴² (89. kép.) A jelek szerint néhány épületnél már a tervezésnél figyelembe vették, milyen bútorok kerülnek egyes helyiségekbe. Erre enged következtetni Ybl Miklós néhány tervrajza – például az, amelyiket a zombolya-csitói kastélyhoz készített²⁴³ (90. kép) –, amelyen feltüntette a termekben a bútorok elképzelt vagy javasolt elhelyezkedését. Nem biztos, hogy a berendezés ténylegesen így valósult meg, az sem, hogy a bútorokat maga az építész tervezte volna, de nyilvánvaló, hogy a terem és a

90. Zombolya–Csitó, Csekonics-kastély. Alaprajzi vázlat a bútorzat elhelyezéséhez

berendezés egységében gondolkodott. Azt viszont egykorú leírás erősíti meg, hogy a káloz–csalai kastély bútorzata az építész, Hauszmann Alajos tervei alapján készült.²⁴⁴ Ugyancsak egyedi tervezésről tanúskodik Lyka Döme (18. századi) kastélyához készült, Uhl Sándor (1855-1890 k.) építész és iparművész által tervezett késő reneszánsz stílusú ebédlőberendezés, melyet az 1885-ös Országos Kiállításon mutattak be.²⁴⁵ Az ilyen rendkívül igényes, egyedi darabok mellett a kastélyokban nyilván számos egyszerűbb bútor is helyet kapott. Nagyobb kastélyokon belül is voltak kevésbé fontos, illetve alárendelt szobák, ahol a reprezentáció nem játszott szerepet. A kisebb, köznemesi kastélyokban valószínűleg az anyagi erő csekélyebb volta határozta be a lehetőségeket.

Az idő előrehaladtával, a századfordulón számolni lehet a kastélyok berendezésénél a nagyobb bútorgyárak termékeivel is. Mahunka Imre budapesti bútorgyáros megrendelői – saját elmondása szerint – „a királyi udvar, a hazai mánás-, továbbá előkelő pénz- és üzleti-világ köreiből” kerültek ki.²⁴⁶ Rigó utcai

²⁴² Nógrád vm. 1911. 81, 83. Az idézett munkában a név hibásan „Kramer”-ként szerepel. A kivitelezést Heislberg prágai Dombautischler végezte el.

²⁴³ BFL Ybl 31/17.

²⁴⁴ Hauszmann Alajos: Kégl György úr csalai lakóháza. *Ét* II. 1878. 45. sz. 381.

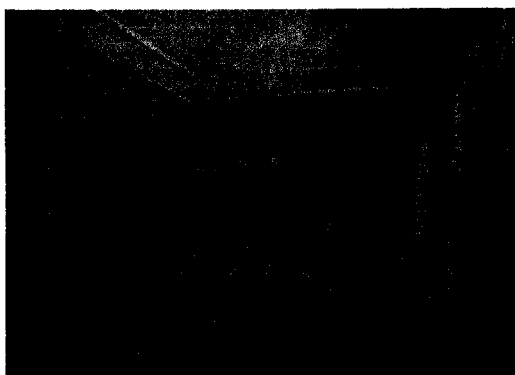
²⁴⁵ Németh Lajos (szerk.): *Magyar művészet 1890-1919*. Bp., 1981. 216.

²⁴⁶ *Szalon Ujság jubileumi albuma 1896-1906*. Szerk. Holló Tivadar. H.n., é.n., 31.

bútortelepén 43 enteriőrt állított össze enfilade-jellegű, palota- és kastélybelsőt idéző elrendezésben (91. kép). Fodor József ugyancsak fővárosi gyáros azzal büszkélkedett, hogy báró Solymossy László nagyteremi kastélyát bútorozhatta be (92. kép).²⁴⁷ A budapesti cégek ilyen megbízása már önmagában komoly vívmány lehetett; hitelesként elfogadható a témával foglalkozó, 20. század elejei írás, miszerint az arisztokraták közül „a finomabb ízlésűek [...] egészen a múlt század derekáig külföldi iparosoktól szereztek be mindazt, a mi palotáink és kastélyaink díszét képezte”²⁴⁸ De ebben a korban már nemcsak a fővárosi, hanem a vidéki bútorkészítők is szóhoz jutottak. Még az olyan igazán nagyszabású épület, mint a nagykárolyi Károlyi-kastély bútorzatát is egy Kiczel nevű helybeli iparos készítette.²⁴⁹

91. Mahunka-féle bútorbemutató termek

92. Nagyteremi, Solymossy-kastély.
Dohányzó

Az iparosodás és a specializálódás másfajta szakembereket és cégeket is életre hívott. A hivatásos lakberendezőkről van szó, akik a bútoron kívül a többi, stílusban illeszkedő berendezési tárgy elkészítéséről vagy beszerzéséről valamint elhelyezéséről is gondoskodtak, sőt a falburkolat és faldíszítés kialakítását is vállalták. Ilyen volt a Portois und Fix bécsi cég, amelynek legnagyobb munkája Magyarországon az újjáépített és kibővített keszthelyi kastély berendezése volt. Komplex belső kialakításokra és belsőépítészeti tervezésre is vállalkozott Schmidt Miksa (Max Schmidt) bútorgyáros és lakberendező.²⁵⁰ Ő szintén bécsi volt, de Budapesten is nyitott lerakatot, és több magyarországi kastély berendezésében, illetve restaurálásában részt vett. Egyik fontos munkája a budafoki Törley-kastély néhány enteriőrjének megtervezése volt; az épület biliárdterméhez készített biverzális (kazettás mennyezetű bizánci-neoromán, illetve stukkómennyezetes neobarokk) tervrajz tevékenységének tág határait bizonyítja (93-94. kép).²⁵¹

A historizmus kastélyaiban a bútorok egy része valamely stílust képviselt. Ez néha megegyezett magának az épületnek a stílusával, így pl. az oroszvári és a nagyugróci kastély több szobájában díszes, neogótikus darabokat helyeztek el (95. kép). De az enteriőrművészet meglehetősen autonóm műfaj lévén az ilyen egyezés

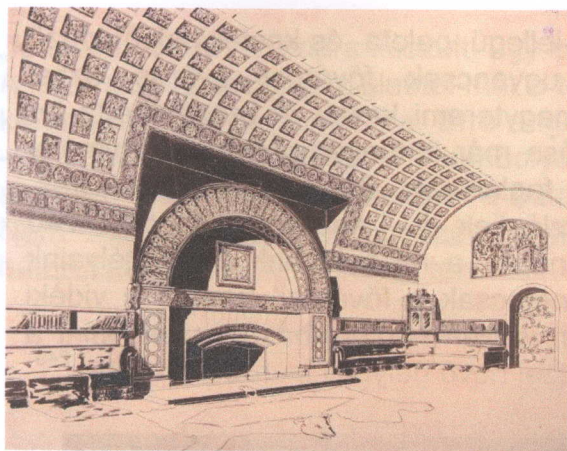
²⁴⁷ U.o. 48.

²⁴⁸ U.o. 48.

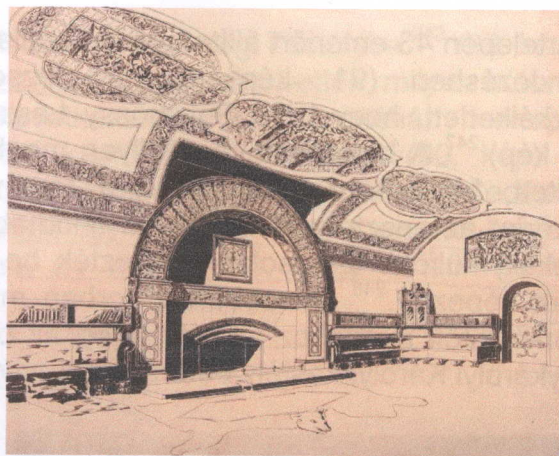
²⁴⁹ Szatmár vm. 1908. 184.

²⁵⁰ Schmidt Miksa hagyatékát, amely részben a BTM Kiscelli Múzeumban, részben Bécsben van, a közelmúltban kezdték feldolgozni. Az elkezdett munkáról I. *Egy közép-európai vállalkozó Budapesten. Schmidt Miksa bútorgyáros magyarországi tevékenysége és hagyatéka*. Kiállítás katalógus, szerk. Horányi Éva és Kiss Éva. Bp., 2001.

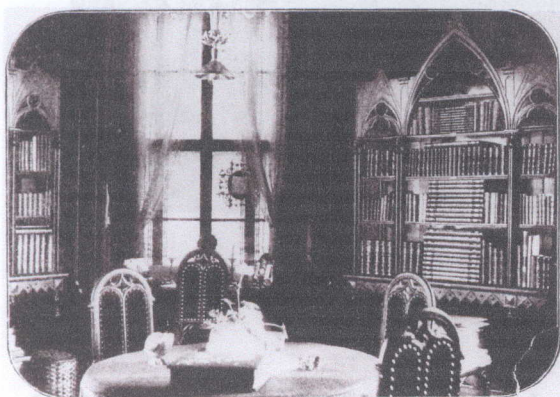
²⁵¹ BTM Kiscelli Múzeum: Schmidt Itsz 01.105

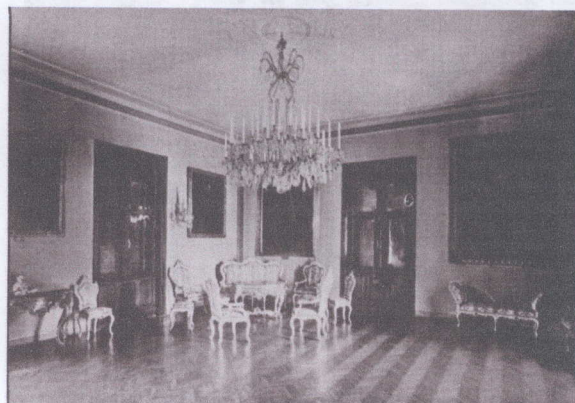
93. Budafok, Törley-kastély. Schmidt Miksa terve a biliárdteremhez, bizánci-neoromán változat

94. Budafok Törley-kastély. Schmidt Miksa terve a biliárdteremhez, neobarokk változat

95. Nagyugróc, Keglevich-kastély. Könyvtárszoba

96. Sorokújfalu, Szapary-kastély. Szalon

egyáltalán nem volt szükségszerű. A fenti két kastélyhoz külső architektúrában hasonló modorú a fási Wenckheim-kastély, de az egykorú leírás „rococo butorzatú termeit” említi.²⁵² Ez, és más kastélyok későbből datálódó fényképfelvételei igazolják, hogy – akárcsak a termek dekorációjában –, a bútornak is a kanyargó

97. Nagyszentmiklós, Nádkő-kastély. Dolgozószoba

vagy ívelt, kecses vonalakat kedvelő neobarokk és neorokokó ízlés tett szert nagy jelentőségre (96. kép) Az 1870-es évek végén a reneszánsz, főleg a német neoreneszánsz („ónémet”) is divatba jött. Jellemzője a dús, sőt túlságosan is díszes faragás, építészeti tagozatok – párkányok, faltükör-szerű betétek, oszlopok –, esztergált lábak és csigavonalak alkalmazása (97. kép). Az ilyen bútorok a századforduló emberének a szemében már dagályosnak tűntek.

A neostílusú bútor a historizmus jellegzetes terméke volt, amely szellemét

²⁵² - sz -: Bárá Wenckheim Béla kastélya Fáson Körösladányhoz félóránnyira. VU X. 1863. 23.

tekintve összhangban állt az architektúra múltat idéző formakincsével. A korszakban azonban ez nem az egyetlen, és talán nem is mindenképpen a domináns bútoralakítási forma. Figyelemreméltó Teleki László 1882-ben, az ókigyósi kastély

98. Somogyvár, Széchenyi-kastély. Szalon

berendezésével kapcsolatban papírra vetett gondolata, amelyben ellentétbe állította az emberkínzó „gothikum”-ot a „kényelmes, ruganyos ülések”-kel.²⁵³ A szerző a korszak bútorhasználatának a lényegére tapintott rá. A kastély-enteriőröket ábrázoló egykorú fényképek arról tanúskodnak, hogy a termekben a különféle párnázott, rugózáttal ellátott, dús textiliával kárpitozott vagy hasonló huzattal ellátott, illetve puha bőrrel bevont ülőbútorok sokasága található, legyen az

szék, „tête-à-tête”, fotel, kerevet vagy körpamlag. Ilyeneket nem csak a társasági élet színterét elsődlegesen jelentő szalonokban és budoároknak helyeztek el (98. kép), hanem akár más helyiségekben is. Az ülőbútorok kényelmes kialakítása szorosan összefüggött a korszak fokozódó komfort-igényével, a belső kialakítás fát és a textiliát preferáló – jelenségeivel. A *Szalon Újság* névtelen szerzője szemléletesen írta le folyamatot 1901-ben, immár teljes kibontakozásában:

Apáink lakásainak butorzata nehézkesebb, masszívabb volt, s oly erősen elkészítve, hogy azok apáról fiúra szálltak, négy-öt generáczióon keresztül, míg valahogy elpusztultak. Az ágyak kényelmetlenek, a székek, asztalok kemények, feszesek voltak, s ha egy régi kastélyban megsejleltünk egy multról itt maradt ilyen szobát: önkénytelenül is a rokokó, abroncs szoknyákra, hajporos frizurákra gondoltunk vissza. Később aztán már több gondot fordítottak a bútorok tetszetősségére is, de azért még sokáig csak oly kényelmetlen maradt az, mint annakelőtte.

De hát mi nem fejlődött korunkig; ebben a tüneményes, villanyra berendezett korban? Fejlődött az izlés, fejlődött minden, – a kényelem után tör mindenki s a kényelmet lakásainkban is szeretjük, érvényesítjük. Bútoraink ma már sokkal intimebbek, mint annakelőtte, de különösképen sokkal kényelmesebbek.²⁵⁴

Ez a jelenség párhuzmosan létezett a bútorok elhelyezési formájával. Nagy vonalakban tekintve a változás úgy írható le, hogy míg korábban a bútorok zöme a terem falai mentén helyezkedtek el, a historizmus korában a faltól eltávolodva a helyiség közepe felé mozdultak el. Az asztalok és székek a terem egyes pontjain szabálytalanul elhelyeztek, kisebb csoportokat képeztek, ami a kötetlen és kényelmes enteriőr érzetét fokozta. Ez az elrendezés összefüggött a más viszonylatban említett „horror vacui” gondolatával, de akár tekinthető a korban divatos, szabálytalanságot és esetlegességet sugalló, facsoportokkal élénkített tájképi kert sajátos leképezésének is. A termék berendezésének módja az egyes helyiségek rendeltetésével ugyancsak kapcsolatban állt. A táncteremben, vagy az olyan díszteremben, mint az ősök csarnoka, az asztalok és székek leginkább a falak mentén kaptak helyet, a terem közepe üresen maradt.

de az már
később
is látszik
a képen

²⁵³ Teleki Sándor: A kigyósi pusztán a Wenckheim-tanya. Csevegés. VU XXIX. 1882. 49. sz. 778..

²⁵⁴ A bútorokról. SzU VI. 1901. nov. 15. melléklet

Ha bűvópatakként is, de az orientalizáló – kínai vagy japán stílusú – bútorkerendezés a historizáló kastély enteriőralkálításában szintén jelen volt, fennjellege miatt leginkább a női szalonokban.²⁵⁵ Egyes bútorok lehetnek régi, eredetdarabok, mások újabb utánzatok. A századforduló környékén, amikor a kastélyok található helyiségek stílusa egyre vegyesebb lett, az egzotikus szobák számszaporodni látszik. Japán szobát alakítottak ki például a csitár-gárdonyi Mailáskastélyban²⁵⁶ és a budafoki Törley-kastélyban, török szalont a korábbi építéoroszvári kastélyban.

A kastélyok berendezésének egyes részei azon kívül, hogy valamilyen sajátkorra utaltak, gyűjtési tevékenységhez is kapcsolódtak. Ilyen volt az u. parasztzsoba, melynek bútorzata, felszerelési és dísz tárgyai a magyar népi kultúváltak hivatva megjeleníteni. A 19. század utolsó évtizedeiben számos kastélybrendeztek be ilyen, leginkább ebédlő funkcióra. Az asztalt és a széket általábanújonnan, kifejezetten a terem számára készítették, a tárgyakat pedig vidékszerezték be. A parasztzsoba újdonsült kultusza beleillett egyrészt az egzotikumot,különleges világot megjelenítő enteriőrök hagyományába, másrészt összecsengettkorszakban megjelenő kutatási érdeklődéssel és felerősödő nemzeti érzéssel. Józsőherceg tátrafüredi nyaralókastélyának esetében a népies bútorok és tárgyelhelyezése – és a tény publikálása – politikai töltettel bírt. Zichy Jenő magaslakastélyának magyaros berendezésével a honi kézműiparnak akart teret biztosíta(99 kép). De magától értetődő természetességgel alakítottak ki parasztszobát méolyan helyeken is, mint Wahrmann Renáta tóalmási kastélya, ahol az építte

99. Magaslak, Zichy-kastély. Ebédlő

társadalmi háttére és ambíciói minden hasonló megfontolástól távol álltak.

²⁵⁵ A kérdéssel összefüggő európai háttérrel lásd többek közt *Exotische Welten – Europäischen Phantasien*. Kiállításkatalógus, Institut für Auslandsbeziehungen Württembergischer Kunstverein. Stuttgart, 1987.

²⁵⁶ A gárdonyi kastély. *SzU X*. 1905. 5. sz. 8.

A kastélyok bútortárának egy része néha nem egykorú, hanem régi volt. Ha történelmi családról van szó, a folyamatosság természetes velejárójaként kerülhettek a familia régi kastélyából az újba. Újgazdag család esetén éppen a hiányzó folyamatosságot tudták palástolni. Minthogy a termek egy részét eleve neostílusú bútorral rendezték be, a régi darabok viszonylag könnyen illeszkedhettek be környezetükbe. Ily módon keveredett például különösebb feltűnés nélkül az újjáépített és kibővített keszthelyi kastélyban a 18. századi bútortár a stílusában hozzá hasonló a 19. század végével. Itt a (neo)barokk kastély és berendezése egymással harmóniában állt. A német neoreneszánsz stílusú diószegi kastélyban a cukorgyáros tulajdonos reneszánsz bútorokat helyezett el, így a régi illúziója a belsőben kiteljesedhetett. De ellenpélda is jócskán akad, mint a 20. század elején épült németladi kastély, ahol a modern épület a jellegétől teljesen idegen biedermeier bútorokat rejtett.²⁵⁷ Régi bútorok kerülhettek a kastélyokba szisztematikus gyűjtőtevékenység eredményeként is, és ha számuk megszorodott, muzeális jellegű kölcsönöztek az épületnek. Ez történt a füzéradványi kastélyban, ahol – logikusan kiegészítve a beépített itáliai kőfaragványokat – a 20. század elején kiemelkedő minőségű reneszánsz bútorok sorát helyezték el.

A fejlett tárgykultúra jegyében a régi bútorokon kívül különféle műtárgyak és egyéb nagy számú dísz tárgyak – szobrocskák, vázák, csecsebecsék – is gazdagíthatták az enteriőröket. Egy részük vitrinbe vagy polcra került, más darabok a kandalló párkányára vagy asztalokra, nagyobb tárgyak a padlóra. Ezek gyakran esetlegesnek tűnő zsúfoltságban halmozódtak, s az általuk létrehozott összképet virágok vagy akár pálmák színesítették. Végeredményben a festői hatásokra törekvő Makart-stílusról van szó, mely Közép-Európában oly nagy népszerűségnek örvendett, s amely a kastélyok belső világát a 19. század utolsó harmadában éppúgy jellemezte, mint – szerényebb eszközök segítségével – a polgári enteriőröket.²⁵⁸ A Makart-stílusú termek meleg, feminin, füledten telített légkörét a dúsak alkalmazott textiliák fokozták. A függönyök szerepe ugyanis a historizmus kastélyaiban megnövekedett, nem csak az ablakokhoz tettek súlyos, nehéz függönyöket, hanem egyes termekben az ajtó elé is.

Az ilyen miliőben értelemszerűen a műtárgyakat többségükben nem elszigetelten, muzeális jelleggel helyezkedtek el, hanem leginkább a termek felszerelésének, illetve dekorációjának a részeként. Ilyenkor szinte magától értetődő módon olvadtak bele az enteriőrök összképébe. A nagyobb egységnek alárendelt műtárgyakat gyakran nem is lehetett önmagukban élvezni, alaposabban szemügyre venni. A tiszadobi kastély esetében jegyezte fel Gombosi György művészettörténész: „A nagyobb képek a falba vannak erősítve, nem egyszer félhomályos helyeken ...”²⁵⁹ Másutt a képeket állványokra helyezték, amivel a makartizmus jegyében a szobának művészies jellegét adták.

A kor tipikus kastélyában a műtárgyakat elsősorban a szalonban, a családi reprezentáció fő terében helyezték el. Ha nagy számú műtárgyról volt szó, jutott belőlük a többi közösségi terembe, sőt a magánlakosztályokba is. A nádasdladányi kastélyban például a 250-300 darabos festménygyűjtemény nem csekély részét a vendégszobákban helyezték el. A nagyszentmiklósi kastélyban annyi kép halmozódott fel, hogy még az előcsarnokban is két-három sorban akasztottak belőlük. Ritkaság a külön galéria, de ilyenre is van példa. A martonvásári Brunszvik-

²⁵⁷ Somogy vm. 1914. 123.

²⁵⁸ Gerbert Frodl: Hans Makart. In: *Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. 1. Teil: Von der Revolution zur Gründerzeit 1848-1880.* Kiállításkatalógus, 1. kötet. Schloss Grafenegg, 1984. 475-481.

²⁵⁹ Gombosi György: Andrassy Gyula gróf gyűjteménye. *Magyar Művészet* III. 1927. 431.

kastély egyik szárnyát az értékes képtár céljára építették ki, Betlérén a kastélyon belül kapott helyet felülvilágítás képtárterem (100.kép). Különleges eset a bajmóci várkastélyé, hiszen lényegében az egész hatalmas épületet Pálffy János gyűjteménye egy részének elhelyezése céljából emeltette. Más fajta gyűjtemény elhelyezésére szolgált a könyvszekrényekkel berendezett vagy beépített polcrendszerrel felszerelt könyvtárszoba, amely a kastélyok egyik alapvető elemének számított.

100. Betlér. Andrássv-kastély. Képtár

A kastélyok belvilágának tipikus, de nem legértékesebb dísz tárgyainak tekintették a vadásztrófeákat. Az agancsok és a medvebőrök jellemzően a kevésbé reprezentatív helyiségekbe, például reggelizőbe, vagy férfias karakterű terembe, például biliárdszobába kerültek. Sok kastélynak a folyosóit borította agancserdő. A különleges vadásztrófeák – például Fernbach Bálint afrikai trófeái a szondi kastélyban²⁶⁰ (101.kép) – már elegánsabb közösségi teremben kapott helyet.

A gyűjtemények a kastélyokban sajátos atmoszférát teremtettek. Más épületekből ide szállított és falba épített tárgyak, vagy újonnan kialakított de valamilyen történeti épületbelsőt imitáló enteriőrök ugyancsak. De a történeti és egzotikus stílusok széles skálájának alkalmazása, ami a historizmus kastélyainak enteriőrjeit alapvetően jellemezte, mindenféle régi tárgy vagy konkrét előkép nélkül szintén teremthetett külön belső világot. A kor embere végeredményben egy meghatározott és sajátos miliő létrehozását célozta meg.²⁶¹ A megelőző korokban sem volt idegen a hasonló megfontolás, elég a barokk kastélyok chinoiserie-divatját felidézni. A historizmus korszakában azonban ez a jelenség mind formai, mind tartalmi szempontból a kastélyenteriőrök lényegi részét érintette.

101. Szond, Fernbach-kastély. Terem

A századforduló környékén a termék kialakítását a sokféleség és a gazdagság fokozottan jellemezte mind a tárgyak, mind a stílusok tekintetében. Egyetlen kastély, például Törley József Budafokon magába foglalhatott angol neogót csarnokot, klasszicizáló márványtermet, neoromán-bizánci dohányzót, japán szobát,

²⁶⁰ Bács-Bodrog vm. 1909. I. köt. 137

²⁶¹ A téma részletesebb kifejtését lásd Klaus Eggert: Der sogenannte >Historismus< und die romantische Schlösser in Österreich. In: Renate Wagner-Rieger – Walte Krause (ed.): *Historismus und Schloßbau*. München, 1975. 55-82.

fantasztikus látképeket tartalmazó télikertet. Ebben az időben gyakran a régi kastélyok enteriőrjeit is hasonló módon alakították át és dúsították fel. Justh Zsigmond, a századvégi kastélyvilág érzékeny megfigyelője és aktív résztvevője némileg gunyoros éllel örököltette meg regényében, miként újították meg egy régi, „feudális” kastély belsejét:

- Ez az utolsó divat [...] az ősök a lépcsőházba és az előtermekbe kerülnek, nehogy az emberről azt mondhassák, hogy tart rájuk valamit, de azért jó, ha minél több van ... ha nincs elég, [...] veszünk hozzájuk egy tuczatot valami ódondásznál [...]

A lépcsőházon fellépve a nagyterembe jutottak, a melyet a mostani grófné ízlése tökéletesen modernizált. Volt ott csecsebecse egy raktárra való. Bársony kis ellenzők, bronzocskák (patkók, lovak és más sportemblém-ek), picziny, izléstelen porcellán- és majolika figurácskák, óriási virágvázák, tele makart bokrétákkal, itt-ott egy félholdat ábrázoló tükör, aranyozott katangkórók közé szorítva. Az asztalon bronz- és szövet-rámákban a fényképek légiója, a kanapéken, szofákon keleti szövetek, a falakon meg jó Isten tudja mi minden ... [...]²⁶²

- Nos látod, ez most a nagy salon. Azelőtt is volt, de azt a sok ostoba stukkot, régies díszet, leszedtettem a falról. Unalmasak voltak. Az ősöket meg a lépcsőházba dugtam, ezt a divatot a Pauline hercegné (hiába csak neki van legjobb ízlése Bécsben) hozta be. Les ancêtre à tout le monde, même au mendiant qui passe [...] No aztán ezt a salont a Miczi rendezte be. Csupa joujou. Csinos, hasolít rá. Szép csecsebecse, csak egy kicsit fárasztó. Ez itt mellette a boudoirja. Ezt a bécsi Fix és Pertois [!] rendezte be. Ez meg a dohányzószoba [...] Csupa keleti szövet, a sportképeket meg Londonból hozattam. Ez mellette az agancs-szoba.²⁶³

Az igényes berendezés a nagyobb kastélyépületeknél a hálósobára, a vendég-lakosztályra, sőt a fürdőszobára is kiterjedt. A gyermekszoba ezekhez képest már puritánnak tűnt (102. kép). A nagy számú személyzeti szoba ennél is sivárabb lehetett. Erre nézve alig van dokumentum, de nem valószínű, hogy Magyarország e tekintetben eltért volna az európai gyakorlattól. Az európai országokban az ilyen helyiségeket az egyszerű kialakítás jellemezte, berendezésük olcsó, gyakran „levetett” bútorzat volt. Bizonyosan a kastélyokra is állt Wohl Janka ide vágó megfogalmazása:

A cseléd-szobákban semmi szerepet sem játszik a dísz, azonban a kényelemre itt is némileg ügyelnünk kell. [...] A cseléd-szoba bútorzata puha fa világos fényezéssel. Az ablakon össze- és széthúzható színes csikos vászonfüggönyök.²⁶⁴

A célszerűség jellemezte a kiszolgáló helyiségeket: a konyhát, a raktárakat és műhelyeket is. Ezek mérete és felszereltsége a kastély nagyságával változott, de arányában minden esetben jelentősnek kellett lennie. Egy gazdag vagy legalábbis jómódú család és vendégeik, valamint a személyzet ellátása ugyanis meglehetősen nagy számú helyiséget és nem csekély felszerelést igényelt. Az üzemszerűen megszervezett és berendezett kiszolgáló helyiségek sora alapfeltétele volt a nagyméretű háztartás kiszolgálásának.²⁶⁵ A modern, jól felszerelt raktárak, kamrák és műhelyek méltán táplálták a tulajdonos büszkeségét; nem véletlen, hogy gróf

²⁶² Justh 1906. 123.

²⁶³ Justh 1906. 128-129.

²⁶⁴ Wohl 1882. 210.

²⁶⁵ A középosztálynak szólt, de az arisztokrata háztartás tanulságait adhatta tovább a főrengű szerző a kastélyéletre nézve sem érdektelen könyvében Gróf Festetics Andorné Pejácsevich Lenke grófnő: *A célszerű háztartás és egypár szó a cselédkérdésről*. Bp., 1898. - A városi háztartásokról már készültek modern feldolgozások, lásd Peterdi Vera: *Az Állt család háztartási eszközei. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1979-1980*. Bp., 1981. 151-198.; Peterdi Vera: *A nagyvárosi háziasszony birodalma. Kiállításvezető* (Deme Péter szerk.) *LTM*. 1993. július 14 – október 31. Budapest, 1993. 3-19.

Wenckheim Frigyesné maga vitte körbe főrangú látogatóját ókigyósi kastélyának raktáraiban és konyhájában.²⁶⁶ A kisebb kastélyok is jól felszerelt éléskamrával kellett rendelkezniük (103. kép).²⁶⁷ A jellemzően vidéki környezetben álló kastély ugyanis önellátásra rendezkedett be, amit részben az uradalom termékei, részben a városban vásárolt és kamrákban tárolt nagyobb mennyiségű áru biztosított.

102. Törökbálin, Walla(?)-kastély, Gyerekszoba

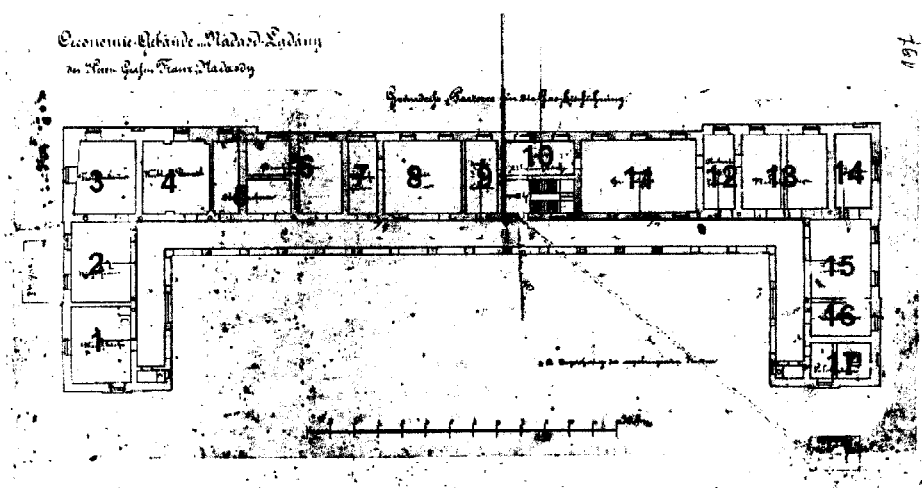
103. Keszeg, Huszár-kastély. Éléskamra

²⁶⁶ Teleki Sándor: A kigyósi pusztán a Wenckheim-tanya. Csevegés. *VU XXIX*. 1882. 49. sz. 776-779.
²⁶⁷ A kis méretű keszegi kastélyt mutatja be e tekintetben: Mintaszerű éléskamra. *SzU IV*. 1899. március, 12.

8. A környezet: melléképületek, park, település

A kastély rendszerint nem önmagában állt: különféle rendeltetésű, nagyságú és külsejű építmények tartoztak hozzá, melyek a működését vagy a tulajdonosok különleges igényeit szolgálták. A kastélyt és melléképületeit kisebb vagy nagyobb park fogta egységbe, illetve különítette el a tágabb környezettől.

A historizmus korában a vidéki kastély továbbra is jellemzően uradalmi központ, de ez ekkor már nem jelenti azt, hogy a főépület közelébe gazdasági épületek kerültek. A 18. században gyakran a kastélyok tőszomszédságában magtár állt a nagy értéket képviselő gabonával, a kertben présház, sörfőzde, terménypince vagy jégverem búj meg. Az urasági és az uradalmi építmények békésen megfértek egymással, nem húzódott éles határ a két kategória között. A 19. század második felében azonban a kastélyok – amennyire lehet – elkülönültek a gyakorlati élettől, kifinomult világukat prózai épületek nem zavarhatták. Ha egy korábbi periódus örökségeként ilyen mégis a kastély közelében maradt – mint egy magtár Nádasdladányban –, a főépülettől magas fák sorával választották el.

104. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Kiszolgálóépület, földszinti alaprajz.

1. Mosókonyha 2. Vasalószoba 3. Szárítókamra 4. Nő személyzet szobája 5. Főmosonő 6. Kulcsárné 7. Fehérnemű kamra 8. Éléskamra 9. Kávékonyha 9. Mosogató 10. Nagy konyha 11. Munkaszoba 13. Húskamra 14. Szakácsné 15. Ebédlő 16. Sütőkamra

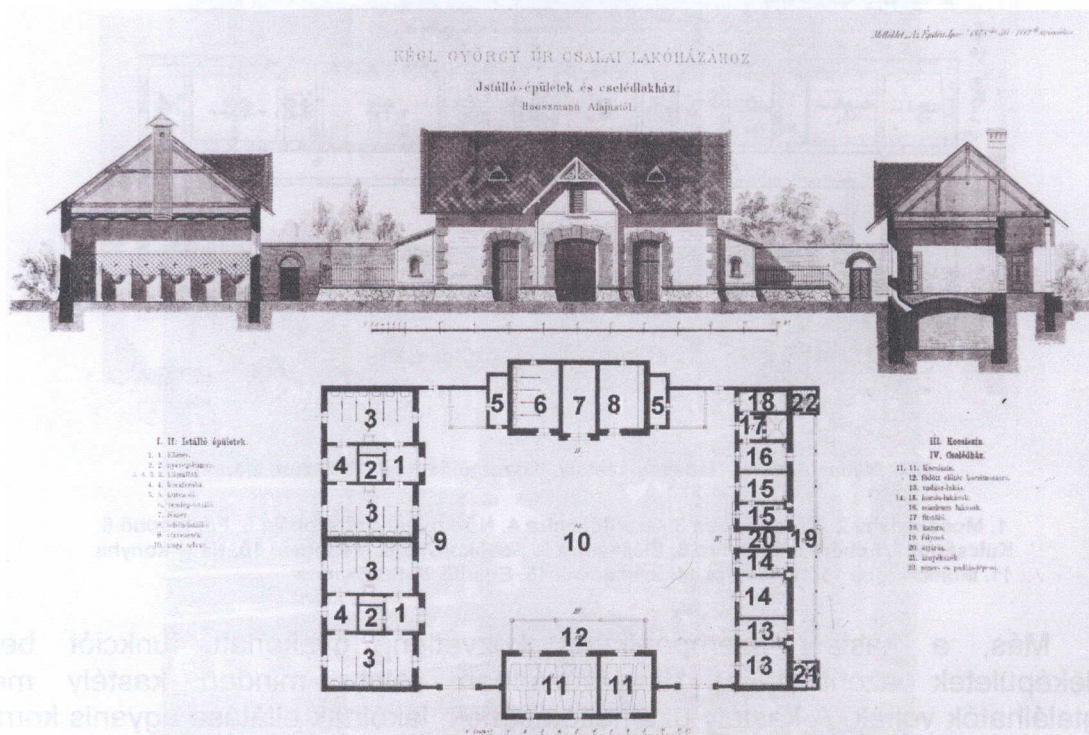
Más, a kastély szempontjából közvetlen, gyakorlati funkciót betöltő melléképületek azonban a 19. században szinte minden kastély mellett megtalálhatók voltak. A kastély üzemeltetésének, lakóinak ellátása ugyanis komplex feladatot jelentett, melynek teljesítése általában nem volt lehetséges kizárólag a főépületen belül. Korábban esett szó kiszolgálóépületekről, melyek nyaktaggal kapcsolódtak a kastélyhoz. A melléképület státusa itt köztes jellegű, hiszen lényegében önálló építmény, még ha fizikailag még a kastélykomplexum része is. Másutt a konyha és a kiszolgáló helyiségek a főépülettel már csak a föld alatt érintkeznek, így például Nádasdladányban, ahol a melléképületet földalatti folyosóval kötötték össze a kastélyal. A kapcsolat a két épület között tehát megvolt, de ennek a föld felszíne fölött nem lehetett nyoma, sőt kettejük közé fák sorát ültették. (104.kép). Az ételszagtól való tartózkodás azonban sok esetben olyan nagy, hogy a konyhát teljesen külön építik fel; Tiszadobon a konyha a főépülettől már meglehetősen messze került. A melléképület a kiszolgáló helyiségek befogadásán túl általában az azt üzemeltető személyzet szállásának is helyet adott.

105. Keszthely, Festetics-kastély. Istálló

106. Keszthely, Festetics-kastély. Istálló (részlet)

107. Pákozd-Csala, Kégl-kastély. Istálló, kocsiszin és cselédház, Huszmann Alajos, 1876-78.
Földszinti alaprajz

1. Előter 2. Nyereg-kamra 3. Lóistállók 4. Kocsiszoba 5. Kutya-ól 6. Vendég-istálló 7. Fészer 8. Tehén-istálló 9. Vízvezeték 10. Nagy udvar 11. Kocsiszin 12. Földött előter kocsimosásra 13. Vadász-lakás 14. Kocsis-lakások 15. Minden lakások 16. Füstölő 17. Kamra 18. Folyosó 19. Ájtárás 20. Árnyékszék 21. Pince- és padlás-lépcső

A kastélyegyüttes másik fontos, praktikus célt szolgáló melléképülete a lóistálló és a hozzá tartozó kocsiszin.²⁶⁸ Szerepe a tulajdonosok és a vendégek közlekedésével függött össze, és mint ilyen, nélkülözhetetlen volt. Érthető módon a szag, a zaj és a piszok miatt többnyire még messzebb kerültek a főépülettől, mint a konyha. Istálló és kocsiszin a városi palotáknál is mindenütt megtalálható volt, csak ott a kötött adottságok miatt főszárnyal egy tömbbe, rendszerint a hátsó szárnyba kényszerült, Nagyobb, jelentősebb kastélyoknál az istálló jelentős építmény. A lótenyésztéssel is foglalkozó Festetics Tasziló Keszthelyen például kimondottan nagyszabású, palotaszerű épületet emeletett e célra, melynek bejárata fölé – ami istállóknál gyakori – domborművű lófejet helyeztetett. (105-106. kép). Másutt az istálló kastély méretével arányosan kisebb építmény. A személyzet egy része – főleg a lovász és segédei, valamint a kocsis – az istálló, illetve a kocsiszin épületében, vagy közvetlen szomszédságában elhelyezkedő cselédházban lakott. (107.kép). Ezek az épületek a kastélyparkban gyakran külön kis csoportot alkottak, néha fallal vagy növényzettel elkülönítve a környezettől. A park közlekedési rendszerét úgy alakították ki, hogy logikus útvonal jöjjön létre, amely a főkapun keresztül a kastélyhoz, majd innen az istállóhoz és kocsiszinhez vezet (108. kép).

108. Károly-Csala, Kégl-kastély, melléképületei és parkja.
Helyszínrajz

1. Kastély 2. Istálló, kocsiszin, cselédház 3. Kápolna 4. Virágház

A gyakorlati élet által megkívánt melléképületeken kívül más építmények is állhattak a parkban. Néhány helyen a kápolnát nem a főépületben, hanem külön építették fel, és nem feltétlenül a kastéllyal egy időben. A kápolna rendszerint egyúttal sírboltként is szolgált; a kastélyt mint a reprezentáció színterét logikusan egészítette ki a családi emlékezet épülete. Minthogy önálló műfajról van szó, stílusa eltérhetett a kastélyétól. Így Pér-Táplánypusztán a kastély neoreneszánsz, a közelében emelt kápolna – a középkori stílusok vallási asszociációs értékének köszönhetően – neoromán (109. kép).²⁶⁹ Az is előfordult, hogy a kápolna a kastélynál is fontosabb és igényesebb épület: ilyen emeltek például Kajdacson Ybl Miklós tervei

²⁶⁸ Egykorú fontos kézikönyv ilyen és a parkokban is előforduló hasonló építményekről Ludwig Klasen (Hrsg.): *Gebäude für Zwecke der Land-, Garten- und Forstwirtschaft. Grundriss-Vorbilder von Gebäuden aller Art*, XIV. Leipzig, é.n.

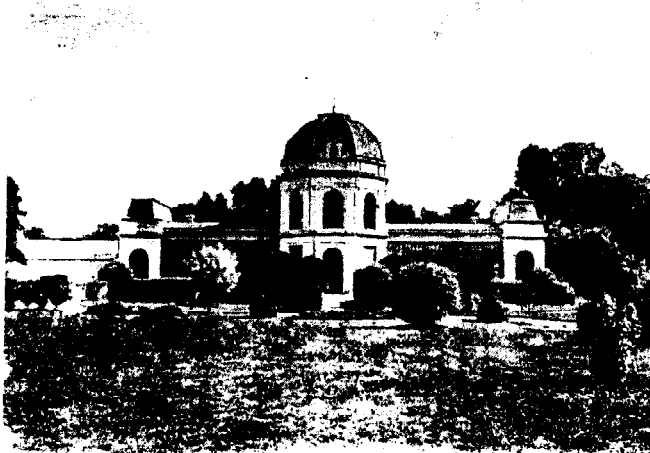
²⁶⁹ A táplányi kastély. SzU VI. 1901. 12. sz. 10, 14.

nyomán. A korszak egyik legdíszesebb mauzóleumát, gróf Andrássy Gyuláét (Meinig Arthur, 1891-93) is kastélyparkban emelték, és pedig Tóketerebesen, bár maga a kastély korábbi építésű.²⁷⁰ Az, hogy ebben a korban az ilyen nagyszabású emlékmű nemcsak a született arisztokrácia privilégiuma, a budafoki kastély fölött a domb gerincén magasodó Törley-mauzóleum bizonyítja. A kastélynak gyakran a faluban álló templomhoz is köze van. A kegyúri hagyomány révén ugyanis az építető sokszor támogatta létrejöttét, és ott hozta létre családi sírboltját. Így épült a 19. század közepén a díszes fői templom gróf Károlyi István jóvoltából. Arra is van példa, hogy a templomot valamiképpen bevonják magába a kastélyegyüttesbe, ahogy ez Kelebián történt.

A kastély körüli építmények egy másik csoportját a park kertészeti és díszépületei alkották. Közülük a legnagyobb és legjelentősebb a pálmaház volt. Ez a fajta építmény egyszerre szolgálta az egyre fejlettebb kertkultúrát és – hasonlóan a kastély részét alkotó télikerthez – a kastély lakóinak kellemes időtöltését. Anyaguk és szerkezetük lehetett hagyományos, vagyis épülhettek téglából, nagy üvegfelületekkel, vagy éppen készülhettek vasvázás szerkezettel. Gyakori, hogy a két fajta építési eljárást együttesen alkalmazták egyazon épületen. Ilyen a korszak legnagyobb, magánember

109. Pér-Táplánpuszta, Lévay-kastély. Kápolna

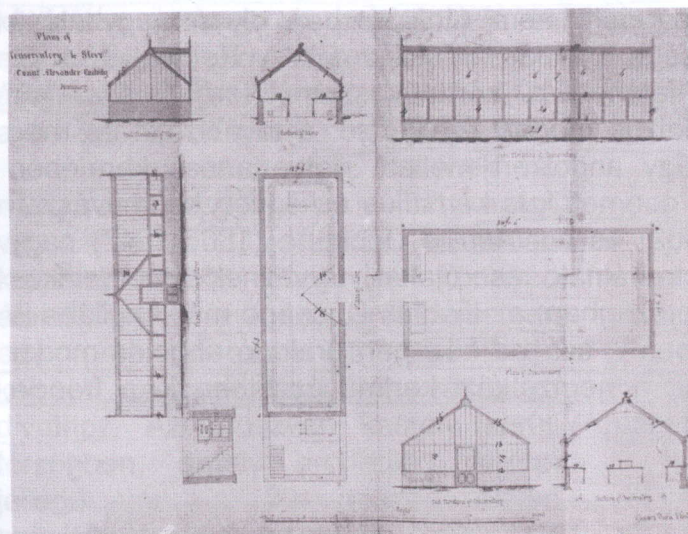
110. Komját. Wodianer-kastély. Pálmaház

– és pedig József főherceg – számára épített pálmaháza Alcsúton (1871-72), melyben Ybl Miklós kombinálta a merész, hajlított felületű („curvilinear”) vasüveg struktúrát a téglából készült, nemes architektúrájú középrizalittal.²⁷¹ Vasvázás, kupolás pálmaház állt a nádasdladányi kastélyparkban. Formájában hasonló volt, de közép kupolája téglából épült annak a pálmaháznak, amely báró Wodianer Albert komjáti parkjába emelkedett (110. kép.). A budafoki Törley kastély parkjában álló pálmaház löréses és fiatornyos

²⁷⁰ Rozsnyai 2001.

²⁷¹ Ybl kat. 1989. 245-246.

architektúrájával nem modern technikai megoldása, hanem a kastély építészeti világához való idomulása miatt érdemel figyelmet.

111. Vép, Erdődy-kastély. Üvegház terv, David Low, 1868

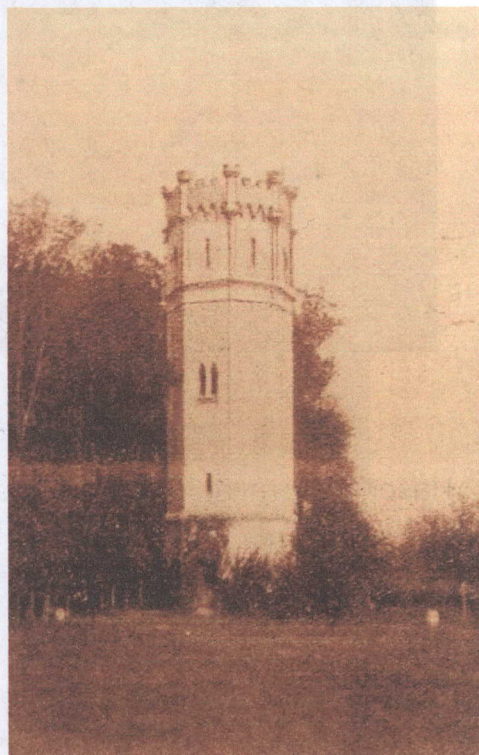
A nagyszabású építményeken kívül a parkokban különböző fajta, szerényebb külsejű üvegházakat is emeltek tisztán kertészeti célzattal. Ezek között ugyancsak megtalálható volt a hagyományos technikával készült éppúgy, mint a modernebb, vasvázás konstrukció. Az utóbbira szép példa a vépi kastélyparkban emelt nyeregtetős üvegház, melyet a kertészet iránt kitüntetett érdeklődést mutató gróf Erdődy Sándor David Low edinburgh-i mérnökkel terveztetett (111. kép)

Néhány parkban állt egy másik, kertészeti célt szolgáló

építmény, a víztorony. Építését az öntözés tette szükségessé, ugyanis a park kényesebb, gyakran egzotákat is magába foglaló növényzete az átlagosnál több vizet igényelt. A víztorony és a csőhálózat a legértékesebb parkokat jellemezte, ott is gyakran a kastély elkészülte, sőt a park telepítése után került sor kiépítésükre. A park vízrendszere többnyire független volt a kastélyétól, amelynek megvolt a saját, épületbe rejtett tartálya. Építészetiileg azonban a víztorony gyakran tükrözte a kastély karakterisztikumait, mintegy leképezte annak architektúráját. Így lett maga is díszépítménnyé, amely – mint Oroszváron (112. kép) – dekoratív elemként emelkedett a parkban, vagy kivételesen – mint Nagykárolyban – az út mentén állva a kastély urának dicsőségét hirdette.

A parkban helyet kaphattak egyéb, a szórakozást szolgáló vagy az időjárás ellen védelmet nyújtó fa-, illetve vasvázás pavilonok. Előfordultak más, különleges jellegű épületek. Messze van azonban már az a kor, amikor festői megjelenésű, egzotikus stílusú építmények népesítik be a parkot – az 1840 és 1914 közötti időszak kertművészete más eszközökkel élt.

Maga a park a kastélyegyüttes szerves része, a főépülettel egyenrangú, alapvető eleme volt. A historizmus korában a stiláris sokrétűség jellemzete. A 18. században Angliában kifejlődött tájképi park az

112. Oroszvár, Zichy-Ferraris- (Lónyay-) kastély. Park, víztorony

újkori európai kertművészetre meghatározó befolyást gyakorolt.²⁷² A tiszta, „Capability” Brown nevével fémjelzett tájképi stílus azonban már a 18. század végétől folyamatosan módosult, virágágyasokkal, pleasure grounddal, érintetlen állapotban hagyott részekkel gazdagodott, nem utolsósorban olyan nagyhatású kertészek és teoretikusok tevékenysége nyomán, mint Humphrey Repton és J. C. Loudon. A 19. század második felében a kertművészetre – hasonlóan az építészekhez – már a vegyes, eklektikus modor a jellemző: a tovább élő és még mindig az alapot képező tájképi vagy angolkert mellett, illetve annak keretében megjelenik a francia vagy másképp geometrikus kertstílus és egyéb kertművészeti elemek.²⁷³ Henri Duchêne (1841-1902) és fia, Achille Duchêne (1866-1947) nagy számban régi kastélykerteket restaurálnak és újakat terveznek geometrikus stílusban, és pedig nemcsak Franciaországban; az ifjabbik Duchêne már Angliába is meghívást kap. Ahogy az építészetben a század közepén uralódó angolos modor utóbb a franciának átengedi a teret, a nemzetközi kertművészetben is a francia felfogás, a mértanias stílus válik divatossá.

113. Nagyugróc, Keglevich-kastély. Madártávlati kép

Hasonló fejlemények jellemzik a magyarországi kastélyok parkjait is a tárgyalt korszakban.²⁷⁴ Regényes hangulatú tájképi park vette körbe az első romantikus-historizáló kastélyokat. Mind Oroszváron, mind Nagyugrócon ápolt gyepek és rajta elszórt bokrok és facsoportok húzódtak egészen a kastélyig (113. kép). A park ily

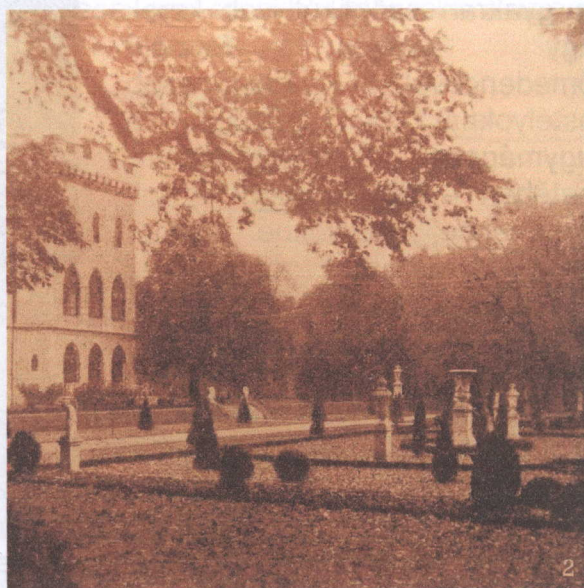
²⁷² Adrian von Buttlar: *Az angolkert. A klasszicizmus és a romantika kertművészete*. Bp., 1999. (Eredeti német kiadás 1989.) - A magyarországi kertművészetről lásd Rapaics Raymund: *Magyar kertek Kertművészet Magyarországon*. Bp. é.n. [1940]; Zádor Anna: *Az angolkert Magyarországon. Építés- Építészettudomány V. 1-2. sz. 1973. 3-53.*; Galavics Géza: *Magyarországi angolkertek*. Bp., 1999.; Sisa 2001.

²⁷³ Brent Elliott: *Victorian Gardens*. London, 1986.; Brent Elliott: *The Country House Garden. From the Archives of Country Life 1897-1939*. London – Auckland – Melbourne – Singapore – Toronto, 1995.

²⁷⁴ Gábor Alföldy: *Hungarian Gardens in the Cult of Traditional Styles (1880-1930)*. Előadás a „Stilwechsel und Wechselwirkungen – Gartenkunst des Historismus in Mitteleuropa” c. szemináriumon (2003 október), megjelenés előtt az *Acta Historiae Artium*ban.

módon homogén volt, nem mutatkozott különbség az épület közvetlen környéke és a távolabb fekvő részek között. A tisztán klasszikus tájképi elvekre alapozott parktípus a következő évtizedekben kevésbé jellemző. Virágágyások, nyírott sövények, különféle szobrok és vázák jelennek meg mértanilag szabályos alakzatban elrendezve, gyakran nagyobb tájképi park kebelén belül. Ezek a szabályos elemek általában a kastély közelébe kerülnek, leginkább a főhomlokzat elé, annak architektúráját kiemelve és fölerősítve.

A kert és a park, melynek élő növényzete egyébként is folyamatos változásban van, jellegéből fakadóan kevésbé stabil, viszonylag könnyen átalakítható. A historizmus évtizedeiben egy park többször is cserélhette külsejét, alkalmazkodva a váltakozó divathoz. Az oroszvári kastély körüli térségben, amely eredetileg tájképi jellegű volt, a 20. század elején szögletes vonalvezetésű süllyesztett kert tagolta, talapzaton álló szobrokkal és vázákkal (114. kép). A keszthelyi kastély nagyszabású átépítése után az eredeti angolkertnek is méltó módon meg kellett újulnia; így került elé egy félköríves, szabályos előkert és mögé egy parter, míg a park többi része megőrizte tájképi jellegét. De az épület és környezetének sorsa nincs mindig

114. Oroszvár, Zichy-Ferraris- (Lónyay-) kastély.
Süllyesztett kert

115. Nagymágocs, Károlyi-kastély. Park, szökőkút és szobor

egymáshoz kötve: sokszor a régi kastély változatlan maradt, míg körül körülötte felújították a parkot.

Az érett historizmus korában megszokottá vált, hogy a főhomlokzat előtt a középtengelyben valamilyen hangsúlyos elemet helyeznek el. Ez gyakran szökőkút volt kerek vagy karéjos formájú kömedencével. Elegánsabb kastélyoknál – például a nagymágocsi Károlyi-kastély esetében – elől és hátul is volt vízmedence, melyekbe szobor került (115. kép). Európában ez idő tájt szokásos volt antik szobrok másolatát parkokban elhelyezni. Ezeket többnyire

116. Tiszadob, Andrassy-kastély. Parter

Olaszországban gyártották, és Magyarországra is sok helyre szállítottak belőlük.²⁷⁵ Itteni elterjesztésükben Schmidt Miksának, a népszerű lakberendezőnek is komoly szerepe lehetett. A 20. század elején az iszkaszentgyörgyi kastélyparkban már római császár és istenalakok egész szoborgalériáját állították fel, amely révén a kastély belsejének antik miliójét az épület környezetére is kiterjesztették.²⁷⁶ Maga a park egyébként az olasz-francia hagyományokat követte: teraszos kialakítású és teljes egészébe geometrikus stílusú volt. Más irányzatot képvisel a tiszadobi park, mely a kastély előtt fekvő mélyen fekvő területen labirintus-szerű hímzéses partert foglal magába (116. kép). A századforduló kertművészetére a sokrétűség, az eklekticizmus a jellemző mind összességében, mind az egyes parkokon belüli kialakításra. Így például a hegyoldalban elterülő pilisszántói parkban a tervező, Hein János mesterien ötvözte a tájképi és a geometrikus jelleget, és a terep adottságait kihasználva grottát és vízesést is kialakított. Maga Hein 1912-ben így vallott korának rugalmas kerttervezési gyakorlatáról:

Számolva a ma ismét divatba jött iránnyal, mely a dísznövényeket, lugasokat és nyírott lombfalakat alkalmazza [...] Nem az a kérdés, hogy: természetes kert (tájkert?) vagy geometrikus kert, görbe utak vagy egyenes utak, nem is az: mi a divatos és mi nem, hanem: hogyan kell a modern kertnek megalkotva lenni hogy a mi mai élet szükségleteknek, a mi megváltozott viszonyainknak megfeleljen?! [...] Kastélyok és kertek a megváltozott viszonyok (közlekedés, munkáviszonyok stb.) folytán mindinkább kisebbek lesznek. A komfort fogalma megváltozott. Új követelmények léptek fel, a régiekből pedig egy s más elfogyott.²⁷⁷

Mintha Hein szavait illusztrálná szinte tankönyvszerűen kertépítész-segédje, Brunner Jenő terve „egy falusi kastélykert”-hez, mellyel a szerző az Országos Magyar Kertészeti Egyesület 1911-ben kiírt pályázatának aranyérmét megnyerte (117. kép).²⁷⁸ Brunner kis kastélyhoz készített ideáltervében szabályos alakzatú és

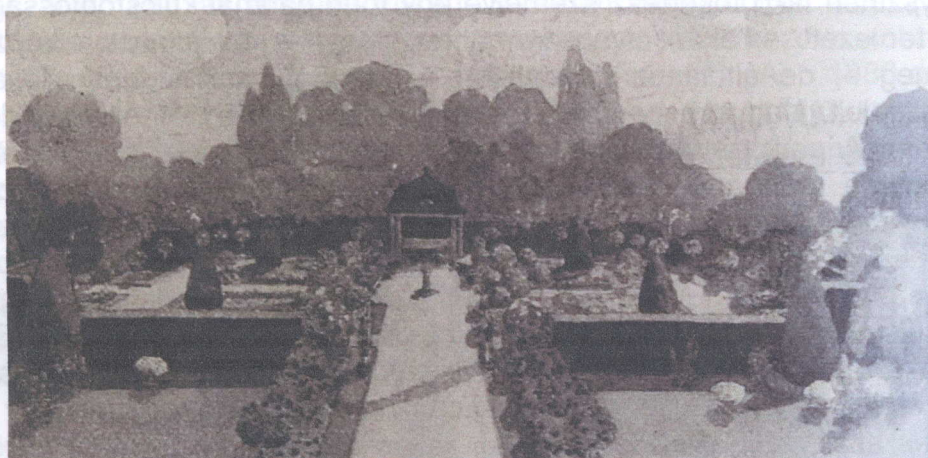
²⁷⁵ U.o.; Alföldy Gábor: A Hatvany-család kastélyparkja Hatvanban. In: Horváth László (szerk.): *Hatvanyak emlékezete. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 18.* Hatvan, 2003. 82-87.

²⁷⁶ Szikra Éva: Az iszkaszentgyörgyi volt Amadé-Bajzáth-Pappenheim-kastély parkjának rövid ismertetése. *Műemlékvédelmi Szemle* 1991/1. 21-23.

²⁷⁷ Hein 1912. 5, 10, 11.

²⁷⁸ Brunner Jenő: Egy falusi kastély kerttervének leírása. *Kertészeti Lapok* XXVII. 1912. 1. sz. 5-10.

tájképi elemeket, nyírott sövényeket és gyepszőnyeget, gesztenyfasort és piramisfákat, lugast és rózsakertet, díszmedencéket, uszodát és tenispálya, konyhakertet és gyümölcsöst foglalt egyetlen egységbe. Mindezt igen kis területre zsúfolta be; ilyen töményen a valóságban feltehetően egyetlen park sem tartalmazta a kertészeti megoldások sokaságát, de a megoldás mégis szimptomatikus. Figyelemreméltó, hogy az együttesben gazdasági jellegű kertek is helyet kaptak, ami a gyakorlati megfontolások józan továbbélését jelzi. Újszerű a megváltozott, modern életvitelt tükröző sportlétesítmények szerepeltetése, ami az akkor már több évtizede létező gyakorlatot rögzítette.

117. Egy falusi kastély kertterve, rózsakert. Brunner Jenő, 1911

A historizmus parktervezésének és kertészeti kultúrájának egyik meghatározó eleme a növényzet gazdagodása. A fejlettebb kertészeti technikák, az erre szakosodott cégek, az olcsóbb és gyorsabb szállítás jóvoltából könnyebb lett a különleges növények tömeges beszerzése. Megnőtt a virágok iránti érdeklődés, egyes esetekben a virágkultusz. Téglalap alakú vagy éppen kerek és domborodó virágágyások közepén valamilyen növényi vagy plasztikai elemmel, különféle formában összeállított virágkompozíciók jelentek meg, elsősorban a főépület közelében. Színgazdagságuk és változatos formaviláguk összecsengett a historizmus és a századforduló építészeti törekvéseivel.

Nemcsak a virágok, hanem a különleges fák gyűjtése is divatba jött.²⁷⁹ A 19. század közepén gróf Erdődy Sándor, aki a mozgalom élen járt, Angliából, Franciaországból és Itáliából hozatott fenyőket vépi parkjába. Példáját több helyen követték; így lett az ugyancsak Vas megyei Alsószelesten a kastélyparkból valóságos arborétum. A sűrű ültetés azonban megbosszulta magát, mert a növekedő fák idővel a túlszűfolt parkok tájképi szépségének kárára váltak. Ha azonban a tervezés koncepciózuse a nagyvonalú és változatos kialakítás valamint a botanikai-dendrológiai gazdagság nem feltétlenül oltotta ki egymást; ezt bizonyítja a malonyai kastélypark, amely báró Ambrózy-Migazzi István szaktudása és gyűjtőszenvédélye a századforduló magyar kertművészetének egyik csúcsteljesítményévé avatott.

A fenti dendrológiai parkok a tulajdonosok aktív, személyes irányítása nélkül nem jöhettek volna létre. Néha a parkok kialakításába a szó szoros értelmében bekapcsolódtak. Már a reformkorban híres volt József nádor mint a botanika avatott ismerője és kertészet gyakorlati művelője. Fia, József főherceg apja nyomdokain

²⁷⁹ Rapaics i.m. (272. jegyz.) 219-235.

járva szakszerűen fejlesztette tovább a botanikai értékekben bővelkedő alcsúti kastélykertet, és tátrafüreden nyaralókastélyának parkját saját maga tervezte meg. Aligha pusztán udvarias fordulat, amit a nádasdladányi kastélypark kapcsán gróf Nádasdy Ferenc szerepéről írtak: „Kálmán [főkertész] az ő nagyszellemű grófi urának intenczióit, eszméit különös értelemmel tudta átérteni, s páratlan műízléssel valósítja meg a legmerészebb koncepcziókat.”²⁸⁰ A tulajdonosok ilyen irányú közreműködése a kastélyok műkedvelő tervezéséhez volt hasonlatos. Akárcsak a kastélyépületeknél, ahol tervező és építőmester is rendelkezésre állt, munkájukat itt is avatott szakember, éspedig főkertész segítette.

A helyszínen lakó főkertész személye egy főúri parknál kulcsfontosságú volt. Ha kellett, tervezett – akár olyan formában, hogy a tulajdonos elképzeléseit valósította meg –, de általános feladatként a park folyamatos fenntartásáért és gondozásáért felelt. Nagyobb parkoknál állandó jelleggel 10-15 főnyi segéderő állt rendelkezésére. A park tehát e tekintetben alapvetően különbözött a kastélytól. A kastély elkészülte után annak építész és kivitelezői eltávoztak a helyszínről – legfeljebb a karbantartással foglalkozó néhány mesterember élt tartósan az uradalmon –, a park létrehozói ellenben általában maradtak, és gondoskodtak a fenntartásról, a folyamatos továbbfejlesztésről. Az önfenntartó park részét képezte a helyben működő kertészet is növényházakkal és faiskolával. Egy-egy kastélykertészet a dísnövény-termesztés központjává válhatott. A létesítmény egyúttal a kertészek következő generációjának képzési helye volt, amely egyes helyeken jeles szakembereket bocsátott ki, illetve fogadott be tanulmányi idejüket töltő, kertről-kertre vándorló kertészjelölteket. Így jutott országos hírre például az alcsúti vagy a körmendi kertészet, melyek növendékei az ország különféle uradalmaiba eljutottak. Egy-egy jelentős uradalmi kertészt az ország számos pontján megbízhattak tervezéssel. Jámbor Vilmos (1825-1901), aki 1867-től az alcsúti kertészetben, majd a Margitszigeten működött, több kastély kertjét megtervezte, például a turaiét és a nagykárolyiét.²⁸¹ Nevéhez fűződik a kimagaslóan értékes (és később arborétummá fejlesztett) vácráttóti park megalkotása is.

Az imént vázolt hagyományos kertészeti rendszer évszázadok óta működött és az európai kertkultúra alapját képezte. Az uradalmi kertészetek mellett a tárgyalt korszakban azonban növekvő szerepet kaptak a kereskedelmi kertészetek, illetve kertészeti irodák és vállalatok. Az egyik első és legnagyobb ilyen intézményt a 19. század végén a már említett, német születésű Hein János (1866-1935) alapította.²⁸² Hein a park létesítésével kapcsolatos valamennyi tevékenységet elvégzett, a tervezéstől kezdve a tereprendezésen és a földszállításán keresztül a parkbeli növények termesztéséig és az építészeti elemek előállításáig, illetve beszerzéséig. A kertek komplett felszerelésével kapcsolatban a prospektusában a következőket vállalta:

Kerti házak, loggiák, pergolák, szökőkutak, kert bútorok, barlangok stb. kívánatra szintén megterveztetnek és elkészíttetnek, illetve elsőrendű kivitelben szállítom. [...] Ugyancsak készülnek úgy művészi mint technikai tekintetben korrekt kivitelben tavak, vízmedencék stb.²⁸³

²⁸⁰ Károly János: *Fejér vármegye története*. V. Székesfehérvár, 1904. 30.

²⁸¹ Papp József: Jámbor Vilmos (1821-1901). *Élővilág* VI. 1961. 5. sz. 48-49.

²⁸² Hein 1912.; Alföldy Gábor: *Tájkertész a századfordulón*. Hein János (1866-1935), In: *Városok és Műhelyek a századfordulón. Kutatás és hasznosítás. Az építészeti környezet védelme. Konferencia a kiegyezés utáni magyar építészetről (1867-1914)*. Építészettudományi Egyesület – Ernst Múzeum Bp., 2000. okt. 19-20. (fénymásolat) 57-60.

²⁸³ Hein 1912. 6.

Hein Budapesten, a Kerepesi úton irodát és műhelyt tartott fenn; a szükséges növényanyagot a műhelye melletti, illetve dunakisvarsányi faiskolájában termelte. Rendkívül számos, majd' háromszáz kertet és parkot létesített Magyarországon, sokat közülük újonnan (vagy az előző évtizedekben) épített kastélyok köré. Így az ő munkáját dicsérte többek közt Bánffy Albert válaszüti, Károlyi József fehérvárcsurgói, Mészáros Károlyné koltai, Charles Rothschild csésteleki vagy Sacellári György budafoki kastélyparkja.

A magyar kerttervezők mellett szerepet kaptak külföldiek is; a hazai kertkultúrában a német és az osztrák kertészek alapvetően fontos szerepet játszottak. Ilyen volt az elméleti íróként is ismert bécsi Lothar Abel (1841-1896): 1862-től, az alsószelestei kastélypark megtervezésétől kezdve több évtizeden keresztül dolgozott magyarországi megrendelőknek.²⁸⁴ Az 1880-as években Festetics Taszilo Henry Ernest Milnert hívta meg keszthelyi kastélyparkjának átalakítására, akinek személyében először Magyarországon angol kerttervezőre esett egy megbízó választása.²⁸⁵

A kastélyparkok az öntözés, esetleg tó vagy patak jelenléte miatt általában nedvesebb mikroklimával rendelkeztek, mint környezetük. Ezért dúsabb növényzetük, nagyobb fáik tömege megkülönböztette őket környezetüktől, és már távolról jelezte jelenlétüket. Ha faluban vagy annak közelében álltak, területüket kerítés fogta körbe.. A külvilág felé kertkapuval néztek, amely mellett sokszor portásház állt. A kertkapu lehetett egyszerűbb (118. kép), vagy díszesebb kialakítású (119. kép): az utóbbi esetben falazott pilléreivel, néha ennél is komolyabb építményével és kovácsoltvas szárnyaival a reprezentáció szolgálatában állt. Tekintélyt parancsoló megjelenésével mintegy jelezte a birtok urának hatalmát és gazdagságát a külvilág felé, architektúrájában pedig a kastély építészeti stílusát, jellegzetességeit képezte le szerényebb formában. A díszes

118. Zsitvagyarmat, Döry-kastély. Kertkapu

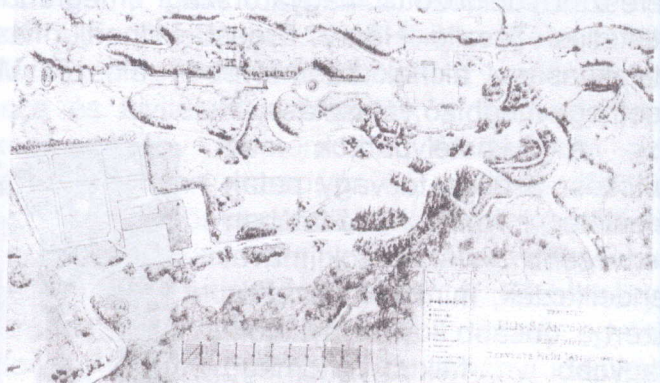
119. Keszthely, Festetics-kastély. Kertkapu

²⁸⁴ Barbara Bacher: Der Wiener Gartenarchitekt Lothar Abel. Előadás a „Stilwechsel und Wechselwirkungen – Gartenkunst des Historismus in Mitteleuropa” c. szemináriumon (2003 október), megjelenés előtt az *Acta Historiae Artium*ban.

²⁸⁵ József Sisa: Landscape Gardening in Hungary and Its English Connections. *Acta Historiae Artium* XXXV. 1990-92. 204-205.

kapu tájolása nem mindig egyforma. Keszthelyen és Nagykarolyban például a város felé néz, kapcsolatot teremtve a kastély és a település között, szinte üzenve környezetének. Szepesgörgőn a kastély, illetve a mögötte lévő zárt udvar magas fallal fordul a falu felé, a park díszes kapuja a túlsó oldalon az országútról nyílik. A településtől messze fekvő Mikosdpusztán a park reprezentatív kapuja a park és az erdő találkozását jelzi és a kerti díszépületekhez hasonlatos.

A kastély parkjának mérete nagyban függött elhelyezkedésétől. Ha magában a faluban, esetleg városban volt, nem mindig állt rendelkezésre elégséges tér. De ez viszonylag ritka esetnek számított. A historizmus korában – akárcsak a 19. század első évtizedeiben – a kastély és parkja leginkább a településen kívül létesült. Ez ellentétes a 18. századi gyakorlattal, amikor a kastély jellemzően a faluban vagy közvetlen közelében épült és a település térszervezésében szerepet játszott. A historizmus kastélya a környező parkkal az elvonulás, a különállás szigete; lehetőleg a falun kívül, sőt akár attól távol, természeti környezetben helyezkedett el. Gyakran bele is olvad a környező tájba: a mikosdpusztai kastélypark erdőben folytatódik, a pilisszántói hegyre kúszik fel, annak minden topográfiai adottságából erényt kovácsolva (120. kép). Más esetben nagyszabású hegyi

120. Pilisszántó, Orosdy-kastély. Park terve

121. Szepesgörgő, Csáky-kastély. Park

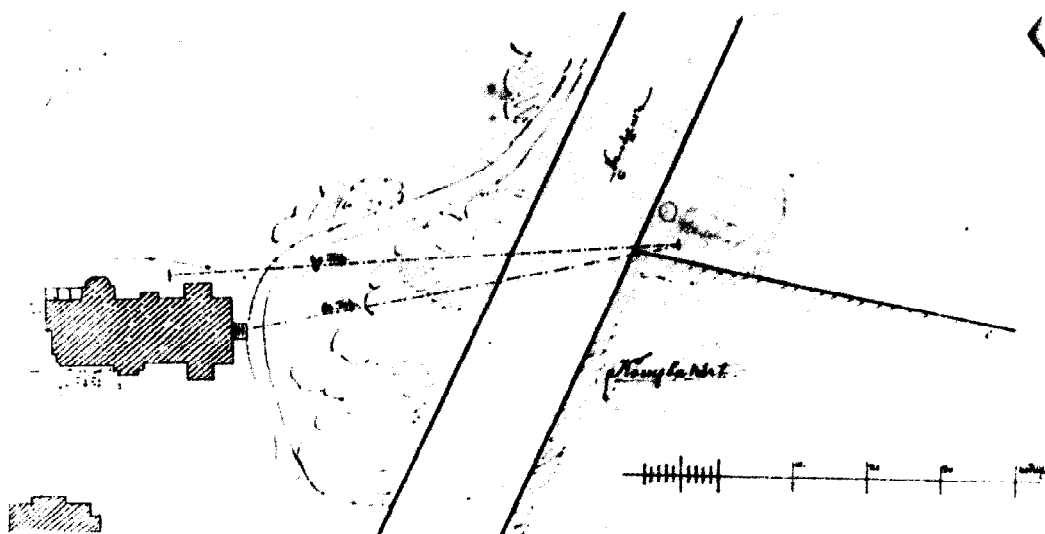
környezet szolgálta a kastély és a park vizuális kiteljesedését; így tájolták például a szepesgörgői kastélyt a Tatra kéklő csúcsai felé (121. kép). A historizmus korszakában a kastélyok nem mindig bújtak meg a parkban; egyes esetekben – ilyen a folyó holt ágára tekintő tiszadobi kastély vagy a Maros fölé emelkedő maroshévi kastély – kiemelkedő ponton, magaslaton álltak. Ez a környezethez történő újfajta

viszonyt testesített meg, melyben a romantikus életérzést a patetikus váltotta fel.

Ritkaságszámba ment az út szélén elhelyezkedő kastély, de ha volt ilyen – például Diószegen –, ez korábbi épület átalakításából jött létre. Amikor a településen álló régi kastélyt vagy annak egy részét megtartva alakították ki az új épületet, akkor megtörtént, hogy környezetéből egy darabot kikanyarítva azt a parkhoz csatolták, hogy a napi élet forgalmát a kastélytól távolabbra vezessék. Így jártak el például Nádasdladányban és Keszthelyen. Számos eset ismert azonban, és ez a jellemző, hogy a birtokos családnak van egy régi kastélya vagy kúriája a faluban, de a 19.

század derekán a településen kívül új kastélyt építtetnek. Ezt tette többek között a Zsombolyáról a közeli Csitő pusztára kiköltöző gróf Csekonics család, akik nem csak a nyüzsgő mezővárostól akartak távol lenni, de arra is figyelmet fordítottak, milyen messze fog esni építendő kastélyuk a helybeli fogadótól (122. kép).²⁸⁶

A park és a kastély tágabb környezetét a természeti adottságokon túl meghatározta az építtető gazdasági háttere, birtokának jellege. Az esetek többségében a jövedelem forrása a mezőgazdaság volt. Így ha például gróf Wenkheim Frigyes ókígyós kastélyának tornyából kitekintett, a tágas parkon túl a hatalmas birtokán ringó búzatábla látványa fogadta. Az új kor viszonyai közt a születési arisztokrácia egy része jövedelmét már az iparból szerezte, és ez kihatott lakóhelyének környezetére. Betléri kastélyának erkélyéről gróf Andrássy Manó nemcsak a parkot és a községet, hanem a távolban az uradalmi vasgyárat és bányaműveket is megsejmelhette. Az úrgazdagok – főleg, ha a helyi tulajdonviszonyok miatt nem volt mód nagyobb területet birtokolniuk – rezidenciájukat üzemük tözsomszédságában emeltették; így került Törley József kastélya budafoki pezsgőgyára, Kuffner Károly kastély diószegi cukorgyára közvetlen közelébe. Másutt a parkhoz, illetve a birtokhoz vadaskert vagy fácános csatlakozott, hogy a kastélyéletben oly fontos vadászat színterét alkossák. A vadászkastélyok pedig legtöbbször magában az erdőben, kisebb-nagyobb tisztáson álltak.

122. Zsombolya–Csitő, Csekonics-kastély. Helyszínrajz

²⁸⁶ BFL Ybl 31/3.

9. Élet a kastélyban

A korábbi évszázadokban a kastély jóformán kivétel nélkül mint uradalmi központ a vidéki birtokhoz kapcsolódott, és rendszerint a tulajdonos lakhelyéül, vagy legalább is egyik fő lakhelyéül szolgált. (Kisebb kastélyokban esetleg csak a gazdasági személyzet lakott.) A kevésbé módos köznemesek állandó jelleggel vidéki kastélyukban éltek, míg az arisztokraták elsősorban nyáron tartózkodtak ott, a téli szezont a leginkább a városban töltötték. Kivételesen léteztek nyári kastélyok – több püspöknek volt ilyen –, és ismert a kivételezettek számára emelt, állandó lakásra alkalmatlan „Lustschloss”.

A gazdasági és társadalmi élet fejlődése következtében a 19. század közepétől a helyzet részben megváltozott: a kastélyok szerepe, jellege és használata sokrétűbb lett. A kastély többnyire továbbra is birtokközpont volt, más esetekben azonban a modern kor szellemében a tulajdonos a közelben álló gyára miatt építtetett kastélyt. Az is előfordult, hogy a kastélyhoz nem tartozott sem földbirtok, sem ipari üzem; bár az épület a kastély összes építészeti jegyét magán viselte és nagy park vette körbe, tulajdonosának a környező földekhez vagy épületekhez nem volt semmi köze. Orosdy Fülöp pilisszántói kastélya és nagyszabású parkja például a termelés semmilyen formájához nem kapcsolódott. A közlekedési viszonyok – főleg a vasút – fejlődése jóvoltából nagy számban épültek kisebb kastélyok pusztán a szabadidő eltöltésére. Ilyen volt a nyaralókastély, amit nemcsak a leggazdagabbak építhettek maguknak, mint tette ezt József főkeceg Tátrafüreden, hanem akár például Back Károly budapesti ügynök is, aki a Nagykanizsa közelében fekvő Lazsnakon 26 holdas parkban emeltetett magának e célra egyemeletes, tornyos épületet.²⁸⁷ A nyaralókastélyok mellett a szabadidő eltöltésének másik vidéki színterét a vadászkastélyok jelentették. Nagy számban épültek, gyakran egy „fő” kastély közelében, vagy az ország távoli, kies pontján. Minthogy a vadászat erdőbirtokhoz vagy annak bérletéhez kötött tevékenység volt, ezt a valóban gazdag, leginkább arisztokrata építtetők engedhették meg maguknak.

A kastélyok használata a historizmus korában természetesen független volt attól, mikor emelték az adott épületet. Ilyen alapon tehát nem lehet különbséget tenni a korábbi, illetve az ebben a korban emelt kastélyok között.

Az, hogy a nem kifejezetten szabadidős célokra épült kastélyt a tulajdonos hogyan használta, mikor, melyik évszakban lakott benne, sok tényezőtől függött. Ha tevékenysége elsősorban a gazdálkodásra irányult, családjával, gyermekeivel együtt élt, akkor kastélya többnyire állandó, téli-nyári lakhelyül szolgált. Ez történt például Katymáron, ahol a helyi vagy országos közéletben szerepet nem vállaló köznemes, Latinovics Béla öt gyermekét nevelte. A bodrogolaszi kastély lakóiról, gróf Lónyay Ödönről, nejéről és népes családjáról is feljegyezték, hogy legfeljebb csak rokonlátogatásra mozdultak ki nagy ritkán.²⁸⁸ A társadalmi elfoglaltságai mellett három gyermekét nevelő gróf Nádasdy Ferenc is állandó jelleggel nádasdladányi kastélyában lakott, de amikor a gyerekek oktatása megkívánta, Budapestre tette át székhelyét.²⁸⁹

A tulajdonos életvitelét döntően befolyásolta esetleges közéleti tevékenysége. Mailáth János például az 1860-as években, visszavonultsága idején építtette át bakócai kastélyát, ám miután 1867-től kezdődően a főrendiház elnöki posztját

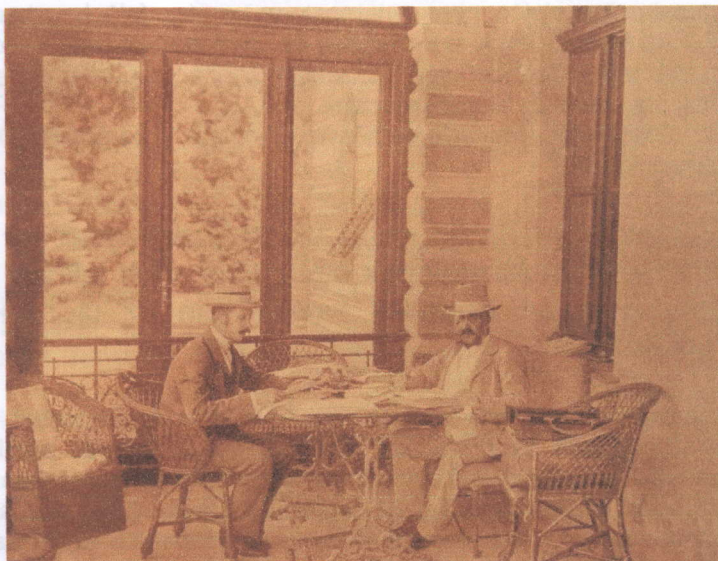
²⁸⁷ Kirándulás a környékre. – Lazsnak. – BLL V. 1892. 9. sz. 13-14.; *Budapesti cím- és lakjegyzék iuteles adatok alapján. Hetedik évfolyam 1891-1892.* Bp., é.n. 76, 320, 445.

²⁸⁸ A bodrog-olaszi kastély és a Lónyay-család. VU XLVI. 1899. 45. sz. 755.

²⁸⁹ Sturm Albert (szerk.): *Országgyűlési almanach 1892-1897.* Budapest, 1892. 98.

betöltötte, a távoli Baranya megyében fekvő rezidenciát családjával csak alkalmanként kereste fel. Ilyenkor kikapcsolódásul előszeretettel járta be „a regényes völgynek csöndes magányát”,²⁹⁰ vagyis őt a kastély mint a világ zajától elzárt menedékhely vonzotta. Más esetben épp ellenkezőleg, a magas pozíciót viselő tulajdonos a kastélyt mint munkahelyet használta, amely ezáltal mintegy a hatalom székhelyévé emelkedett. Így ismerte meg Európa diplomáciája Töketeremes nevét, ahonnan Andrassy Gyula közös külügyminiszter sok íratát datálta²⁹¹, és lett a rátóti kastély Széll Kálmán miniszterelnök hivatali működésének egyik színtere (123. kép). Mindkét helyen alapfeltétel volt a gyors megközelíthetőség, amit abban a korban a vasútvonal közvetlen közelsége biztosított.

A főrendházi tagság, de különösen az országgyűlési képviselőség gyakran távol tartotta a családfőt a kastélytól, és hasonló volt a hatása a birtokon kívüli gazdasági jellegű elfoglaltságoknak. Így például kevesebbet tartózkodhatott családjával Pákozd–Csalán a több cikluson keresztül képviselősödő Kégl György, vagy Mosdóson a banki szférában aktív Pallavicini őrgrof. A családi hagyomány szerint a nagykereskedéssel foglalkozó Schossberger Zsigmond turai kastélyát eleve felesége számára építtette.²⁹²

123. Széll Kálmán a rátóti kastélyában

A családfő távollétében értelemszerűen a tulajdonos felesége vette át a kastélyban a vezető szerepet. Minthogy az otthon életének megszervezése más körülmények között is hagyományosan női feladatnak számított, a kastélybeli életvitel tekintetében a két nem szerepének megkülönböztetése, pontosabban a női szerep jelentőségének hangsúlyozása különösen indokolt. Nem véletlen, hogy a kortárs elméleti irodalomban – jelesül a francia César Daly mérvadó traktátusában – a kérdés érdemben terítékre került. A neves szerző szerint a „villa” – ő így nevezi a vidéki kastélyt, mert az utóbbi szót feudálisnak és elavultnak véli – mint a magánélet és a társas szórakozás színtere leginkább az oldott női princípium világa.²⁹³ Megállapítása a korabeli Magyarországra nem egy esetben ugyancsak érvényesnek tekinthető.

A szerényebb anyagi körülmények között élő köznemesek többségükben állandó jelleggel vidéki kastélyukban laktak. Az arisztokraták általában kastélyukon kívül rendelkeztek budapesti lakással vagy még inkább palotával, és idejüket e két

²⁹⁰ A Mailáth-család kastélya Bakóczán. VU XXX. 1883. 21. sz. 341.

²⁹¹ Pesti Napló XXIII. 1872. 253. sz. [2].

²⁹² Borossay Katalin: A turai Schossberger-kastély. AH XXII. 1994. 2. sz. 246.

²⁹³ César Daly: *Architecture privée au XIXe siècle (sous Napoléon III). Nouvelles maisons de Paris et des environs*. Paris, 1864. 12-22. – Daly ezirányú gondolatát ismerteti, a témát magyar relációban felveti Borossay előző jegyz. i.m. 245.

hely között osztották meg. A hosszas külföldi tartózkodás gyakorlata, ami miatt korábban az arisztokratákat sokan nemzetietlennek tekintették, a jelek szerint visszaszorulóban volt.²⁹⁴ A hagyományos életforma azt diktálta, hogy a főnemesek a nyarat a vidéki kastélyban, a telet a városi palotában töltsék. A századfordulóra a régi, megszokott ritmus megbomlott, a jelek szerint nem utolsó sorban a vadászat egyre fokozódó népszerűsége miatt. Az egykorú beszámoló a fejleményeket így rögzítette:

Az október és a november, ez a két igazi őszi hónap leginkább évadja a vadászatoknak és kezdete a farsang elejébe benyúló kastély életnek, a mely nem régen jött nálunk divatba.

Néhány tized előtt még október elején, sőt szeptember végén *Pestre* jött az arisztokrácia, és a fővárost május elején, nem mint most, június vége felé, hagyta el.

Az ötvenes évek szalon-élete, az uralkodott politikai viszonyok folytán nagyon élénk volt, mert a közélet teljes dermedtsége összéb hozta a magán-embereket. [...] Most azonban teljesen az angolok után indul az arisztokráziánk.

Októbertől – mikor a versenyek elmúlnak – karácsonyig otthon van ősei kastélyában, mint az angol lordok [...] ²⁹⁵

A korszak egyik legnagyobb vidéki kastélyával és városi palotájával rendelkező Wenckheim-család életének ritmusát is a két lakhely közti váltogatás adta meg. Ők viszonylag korán lementek vidékre, de az új szokásoknak megfelelően sokáig maradtak:

A családnak rendes tartózkodási helye Ó-Kígyós és Budapest. Május hónapban lejönnek a kedves alföldi otthonba s ott maradnak januárig, hol a nyár és a tél kellemeit különösen az ifjú grófok élvezhetik a tanulásból és komoly munkából fennmaradt órákban. A telet és a tavaszt pedig az ország fővárosában töltik, hogy egyrészt megnyissák palotájukat a főrangú világ előkelőségeinek, másrészt maguk is részt vegyenek a szellemi élet vezetésében és irányításában. ²⁹⁶

Különleges volt Gróf Andrássy Gyula helyzete: miután a hivatali kötelességeit letette és azok már nem kötötték sem Budához, sem Bécshez, idejét négy otthona között osztotta meg. Télen a családjával a budai palotájában lakott; tavasszal Tiszadobra költözött; a nyarat erdélyi birtokain, debreni vadászkastélyában töltötte; míg ősszel szokás szerint a család ősi fészkeben, a tőketerebesi kastélyában tartózkodott. ²⁹⁷ A család következő nemzedéke – ha nem is pontosan ebben a sorrendben – az év során ugyancsak végiglakta a rezidenciákat. ²⁹⁸

A kastélyélet a tulajdonos részéről bizonyos viselkedési formát, képességeket, sőt erényeket feltételezett. Ezek a kastéllyal kapcsolatos meglehetősen komplex gazdasági és társadalmi teendőkkel és elvárásokkal függtek össze. A korszak embere szemében az idealizált belső és külső tulajdonságokat talán senki más nem összesítette olyan fokon egy személyben, mint gróf Károlyi István (1845-1907), a magyar arisztokrácia vezéregyénisége és a hatalmas nagykárolyi kastély építtetője: (124. kép)

Derék, daliás főúr, elegáns gavallér, jó gazda, a ki ép úgy otthon van a mezőn, az erdőben, mint a szalon parkettján; kitűnően kezeli a fegyvert, jól üli meg a lovat, s a vad, a melyet fegyverével célba

²⁹⁴ Erről lásd A magyar arisztokrácia. – Válasz egy demokrata levelére. – MNV IV. 1898. március, 3.

²⁹⁵ Kastély-élet. MNV III. 1898. dec. 31. 6..

²⁹⁶ Emlék-album nagyméltóságú Gróf Wenckheim Frigyes valóságos belső titkos tanácsos és neje Wenckheim Krisztina grófnő ő excellentiája ezüst mennyegzőjére. Bp., 1897. 34.

²⁹⁷ Gróf Andrássy Gyula otthonai. VU XXVII. 1890. 8. sz. 122.

²⁹⁸ Károlyi Mihályné 1967. 29.

vesz, ritkán menekül meg. E mellett cselédeinek valóságos apja, tisztviselőinek igazságos főnöke, s a magyar iparnak buzgó meczenása.²⁹⁹

A felsorolt erények kibontakoztatására a legnagyobb szerűbb alkalmat a vendéglátás nyújtotta. A vendéglátás a kastély-élet csúcspontját, sok esetben az értelmét jelentette. A látogatások a legjobb keretet adták a reprezentáció kifejtésére, a társasági eseményeken való részvételre és az otthonos kényelem élvezetére, vagyis mindazon dolgokra, amiért általában magát a kastélyt építették. Érthető az egykorú megemlékező lelkesedése:

A castle-life-nak kimondhatatlanul sok a varázsa és sehol nem mulatnak olyan jól, oly finomult formák közt, oly kifogástalanul korrekt módon.

A vendég, a kit a kastély-élet idejére hívtak meg, semmiben sem feszélyezi a háziakat, és viszont ezek sem térnek el kedvükért rendes életmódjuktól.

Mindenkinek megvan a saját lakosztálya és a kényelemről annyira gondoskodnak, hogy a nőtlen embereket rendesen az épületnek egy külön szárnyába helyezik el, a hol még külön lépcső is – Angliában *bachelor stair*, legények grádicsa a neve – áll rendelkezésükre.

Könyvtár, billiárd-szoba, fürdő, minden rendelkezésre áll egy modernül berendezett kastélyban a vendégeknek. Az istállókban pedig olyan nyerges és hámos lovak is vannak, melyek kizárólag a vendégek rendelkezését várják.

Hetekig él így együtt rendesen egy-egy nagy társaság.

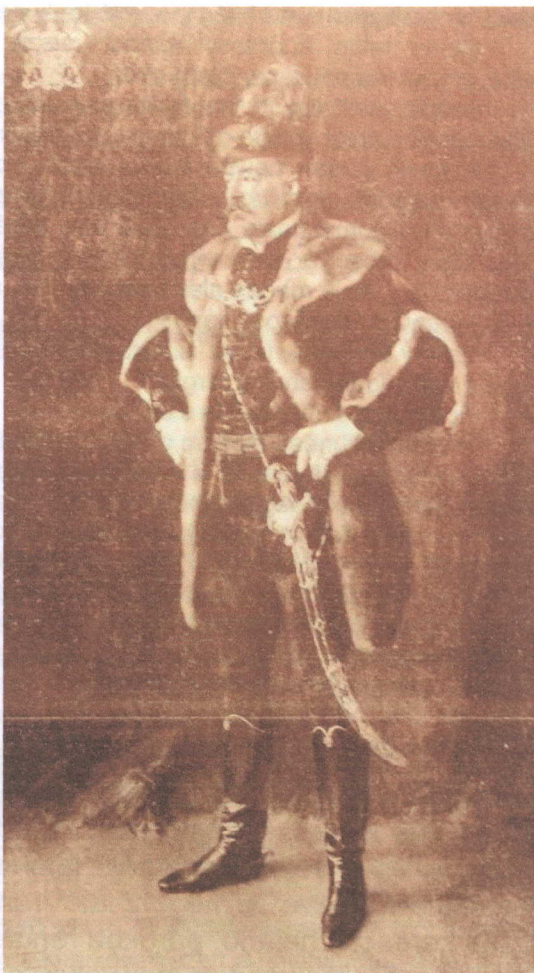
Este aztán urak, hölgyek mind összejönnek az ebédnél, a mi után, ha fiatalság van, akárhányszor tánczot is improvizálnak.³⁰⁰

Arra nézve, hogyan zajlott le a vendégeskedés az 1880-as évek Magyarországon, érdemes Justh Zsigmond egyik cikkéből idézni. A szóban forgó események gróf Andrássy Aladár homonnai kastélyában és környezetében játszódtak le.

A reggeli vonaton vendégek érkeztek: Aladár napra virradtunk.

Az egész kastély talpon. Általános sürgés-forgás. Az egyik szalonban érkező urak és hölgyek, persze úti ruhában gyűltek össze, csak egy-egy pimpanse toilette előzi meg a szürkés tónusú csoportokat. A nagy vestibuleben az inasok a podgyászokkal vannak elfoglalva. A vendégszobákban sürgő-forgó komornák, végre mindenki megtalálta fészket ... s pár percznyi csend.

Tán egy félóra mulva már a társaság csoportokba oszlik, az urak egyrésze a háziurral kilovagol. Megnézi a gazdaságot, más része az ifjabb háziur oldalán az istállók felé gravitál, a hölgyek pedig a háziasszonyval a parkba mennek egyet járni.

124. Gróf Károlyi István (1845-1907)

²⁹⁹ Belle Iván: A trónörökös-pár Nagy-Károlyban. VU XXXI. 1884. 42. sz. 670.

³⁰⁰ Kastély-élet. MNV III. 1898. dec. 31. 8.

A villásreggeliire hívó harangszóra találkozik az egész társaság.

Villásreggeli után talán zene: Széchenyi Géza gróf, a háziúr nejének öccse odaáll a zongora mellé s Európaszerte ismert humorával elénekel egy pár dalt azok közül a jó francia vagy bécsi couplet-k közül, a melyek onnan fakadnak boulevardok, vagy Mariahilf porából, de itt is csak úgy hatnak, mint talajukon, mert végre is a jó kedv nem ismer nemzetiséget.

Utána talán Andrassy Sándor játszik világlátott cimbalmán néhány magyar nótát vagy Széchenyi grófné énekel pár olasz dalt.

Azalatt eltelt egy jó óra. Újabb mulatság: a társaság a lovardába megy. Itt a great attraction a két Széchenyi testvér voltige-a, kiknek lovaglásáról legendákat beszél a sportvilág. [...]

A lovarda után *Lawen tennis*, aztán ebéd, a hol egymás mellett látjuk majdnem az egész Andrassy családot: ott a háziasszony mellett az a finom profilú, mozgékony kifejezésű arc, egyike a világ legelső diplomatainak. Szemben vele a háziúr egyik oldalán a híres, nem, az egyetlen Katinka grófné, kinek mosolya, szemeinek kifejezése és gondolatmenete a grand siècle grande damejaira emlékeztet. [...] Az a magas alak királynői alak abban a lángszin costume-ben, leánya Batthány Ilona grófné. Komor, méltóságos szépség [...]

És így vonulnak fel az ismert profil-ok előttem ... De ki merné mind őket leírni, kicsiny a tér, gyenge a toll, s igen nehéz a tárgy.

Ebéd után színielőadás s élőképek.

S most feltűnnek előttem azok a felejthetetlen tableaux-k; ott lebeg a habszerű, illusion-ruhájú, aranszöke angyal, kérdő s a mellett feleletet nem adó aczélkék szemeivel; feltűnik a páratlan fenséges istennő, a hideg, szoborszerű Diana, a mint elálmódzik a hideg vár déli holdvilágnál; aztán a finom arczélú Ruth nyitott hajjal, klasszikus egyszerűségű ruhában; az albán leányok keleties ékszerekkel, mosolyogva, vígan; azután egy <<laitière>>, olyan, a milyeneket Watteau festett inspirált pillanataiban: az élőképek után legördülő függöny, a felhangzó térzene s most előre az éjszakában, vígan, önfeledten, a míg aztán hajnal felé a betörő nap be nem világít mindent és sárga, kegyetlen sugaraival eszünkbe nem juttatja, hogy mindennek, de mindennek vége kell, hogy szakadjon, még a homonnai verőfényes napoknak is!³⁰¹

Gróf Bánffy Miklós, a kastélyélet hiteles megörökítője részletesen elmeséli egyik regényében, miként zajlott le egy tipikus vacsora arisztokrata körökben a vendéglátás idején. A kastélyélet kulcsfontosságú eseményének leírása nemcsak a szokások és viselkedésformák hiteles megörökítése, hanem a termék egykori használatára nézve is megbízható iránytű. Elbeszélésében figyelemreméltó a több termen keresztül haladó, párokba rendeződő menet, az ebédlőben a vendégek egyre fesztelenebb viselkedése és velük szemben a kiszolgálók változatlanul gépies, személytelen működése, majd a vendégereg szétszéledése a termekben.

[...] végigzeng a gong a házon, jelentve, hogy ideje öltözködni az esti ebédhez.

A vendégereg mindenfelől az előcsarnokba gyűl. Innen indulnak a különböző vendégszobákba, hol már a poggyászuk régóta várja őket. [...A főszereplőt, Abády Bálintot] a második gongütés zavarta föl. – Gyorsan! Gyorsan! Öltözködni kell, mert öt perc múlva tálnak!

Utolsó pillanatban ért a könyvtárba, mikor az ebédlő társaság már átvonulóban volt.

A háziasszonyt az öreg Kanizsay vezette ósdi udvariaskodással. Mögöttük a többi párok, azok is karonfogva. Ő becsatlakozott a menet hátvédébe, melyet unokafivérei képeztek, kikre nem jutott hölgy.

A hosszú zeneterem után az ebédlőbe jutottak. [...]

A középén óriási, nagyon széles asztal. A fehér abrosz majdnem eltűnt ama rengeteg ezüsstárgy alatt, melynek sokadalma végigszóródik rajta. [...]

E tündöklés köré helyeződött el a társaság, a háziúr és a háziasszony a hosszú oldalak közepén.

És megkezdődött az ebéd.

Abban a némaságban kezdődött, ahogy a nagyvilági lakomák rendesen. Majdnem templomszerű hangulat, melynél az ebédlők az ájtatos hitközséget képviselték, a márványarcú komornyik és társai pedig az officiáló klérust.

³⁰¹ Justh Zsigmond: A magyar urak otthon. Gr. Andrassy Aladár homonnai várkastélya. *Ország-Világ* VIII. 1887. 28. sz. 446-447.

Szertartásosan mozogtak ezek, hangtalanul és soha nem tévedő pontossággal. És csak néha, mikor bort öntött valakinek a komornyik vagy a parádés jáger, ejtett pár halk rejtelmes szó:

– „Chateau Margot 82” vagy „Liebfrauenmilch 56” – csak annyit mormogott, mielőtt továbblépett.

Lassanként a finom borok és a fölismerhetetlenséggé varázsoltság, de kitűnő ételek hatása alatt megindult a társalgás. A szomszédok páronként hajoltak össze biccentésekkel és mosolyogva. [...]

Az ebéd a végéhez közeledett.

A társalgás már általánosabb. A közephez közel ülők már átbeszélgetnek az asztalon. [...]

Az asztaltársaság fölbomlott. Csevegve és elég hangosan mentek ki az ebédlőből, nem azzal az ünnepélyességgel, amellyel bejöttek. Csak a cselédek őrizték meg soha nem változó márványnyugalmukat.

Feketékávé és francia likőrök, whisky és szóda is az angломánok számára a könyvtárban és a szalonokban.

Terepere mindenfelé. Azután tánc gramofon mellett a zongorateremben.³⁰²

Azt, hogy egy grófi kastélyban mit ettek, legérzékletesebben talán Anrássy Katinka írta le:

Nos és persze ott voltak a végtelenben nyúló ebédek és vacsorák. A hűvös, hosszúkas ebédlőben mindig sokan ültek az asztalnál. A szűkebb család tagjai, nagybácsik és nagynénik, nővéreim, férjestül. Duci bácsi politikai hívei és művészek – s a vendégek heteket töltöttek nálunk. Máig is megoldhatatlan rejtély számomra, hogyan tudtunk akkoriban olyan rengeteget enni. [...]

Tiszadobon a közönséges hétköznapi ebéd kiadás előételrel kezdődött, sajtos soufflé vagy rákmajonéz, majd tiszai hal következett, pompás, friss, nyílt tűzön ropogósra sült kecsge; utána jött a fő fogás, rendszerint marhasült, borjú vagy kacsa, három-négy különböző körettel és főzelékkel; a negyedik fogás külön zöldség volt, esetleg spárga; utána torta és fagyalt következett. Kedenc süteményem a „Bombe à la Izet Pacha” volt; ennek receptjét Törökországból hozták szüleim, névadója, Izet pasa házában ették először. Utána lassan vége felé tartott az ebéd: már csak édes kukorica következett vajjal (igaz, hogy négy-öt cső kukoricát is meg tudtunk enni fejenként), meg sajt és száraz aprósütemény. Befejezésül görögdinnye, nagyszerű, zamatos, bő levű, jégbe hűtött dinnye, s persze, minden más nyári gyümölcs, ami éppen érett. A remek magyar borokból mi, gyerekek, nem kaptunk.

Nem meglepő, ha az ilyen ebéd után a szó szoros értelmében felkelni is alig tudtunk, és nagy nehezen vánszorogtunk át a hűvös hallba, olyasformán, mint az óriáskígyó, amely egy egész őzet nyelt le; leroskadtunk a puha kerevetre, a számtalan párna közé, és képtelenek voltunk moccanni is. A hallban ittuk meg az ebéd utáni török kávét. De hamarosan elkövetkezett a délutáni tea ideje; a teát a kettős erkélyen szolgálták fel, az erős illatú lonc felett; előtte messze nyúló szabad tér, hatalmas tisztás a tölgyesben, egészen a Tisza partjáig terjedt.³⁰³

A köznemesek, a dzsentrik körében, a kisebb kastélyokban a társasági összejövetel familiárisabb környezetben, szerényebb keretek között zajlott le. Az események itt sem nélkülözhatték az elegáns formákat és nagyvonalú gesztusokat, még ha – ahogy ez Mikszáth regényeiből, elbeszéléseiből jól ismert – a valóságos fedezet sokszor hiányzott. Ilyen kastélyban a további, megfelelő helyiségek híján vacsora után a társaság az ebédlőben maradt: a férfiak ebben a teremben alakítottak kártyakompániákat, a hölgyek egy-egy szögeletben itt ültek össze csevegni. A tánchoz a szegényesen berendezett társalgó bútorait kellett kihordani.³⁰⁴

A kastély társadalmi funkciói között szerepelt a szalon-élet. A „születési és a szellemi arisztokrácia” találkozása a díszes termekben a nagyvilág felé való nyitás és demokratikus magatartásforma lehetőségét rejtette magában.

A kastélyok létezésének egyik értelme, a környezetükhöz kapcsolódó szabadidős tevékenység legfontosabbika a vadászat volt. Egyik fajtája a falka-vadászat, a szarvasok és rókák lovon való hajszolása – az 1870-es években sok ilyen

³⁰² Bánffy 2002. 111-119.

³⁰³ Károlyi Mihályné 1967. 112-113.

³⁰⁴ Mikszáth Kálmán: *A gavallérok*. Bp., 1897.

XX rendezett Erzsébet királyné részvételével a magyar jockey-klub, de utóbb kevesebben művelték –, a másik a kényelmesebb hajtóvadászat.³⁰⁵ A vadászatokat megörökítő számos leírás, regény, festmény, rajz és fénykép is jelzi, milyen központi szerepet játszott ez a szórakozás és úri sport a kastélyok lakóinak és látogatóinak az életében (125. kép).³⁰⁶ A magyarországi vadászatok európai hírék voltak, ilyenkor láthatták vendégül a kastélyok urai a legtöbb külföldi előkelőséget.³⁰⁷ Közülük is kiemelkedett a sokat utazó és a nemzetközi társasági élet központi figurájának számító Edward wales-i herceg, a későbbi VII. Edward. A Habsburg uralkodóház tagjai is előszeretettel jöttek Magyarországra vadászni, ahol vagy saját vadászkastély állt rendelkezésükre, vagy a megtiszteltetésre büszke arisztokraták kastélyaiban szálltak meg. Ez a passzió nem szorítkozott a nemesség legfelsőbb köreire: „Ha magyar kastélyba vagy kuriába lépünk, alig akad egy is, hol ne találánánk néhány okos fejű, hosszú lábú, vékony gerinczű agarat” – írta a korabeli szerző.³⁰⁸

A vadásztat idején nagy számú vendég érkezett a kastélyokba. Azt, hogy hogyan zajlott le egy nagy hajtóvadászat, Bánffy megintcsak megörökítette:

125. Agarászat. Színes olajnyomat gróf Andrássy Manó után

Tizenkét fogat várta a széles, csupa porond udvaron a vadászvendégeket.

Tíz ezekből magas, sárga bricska vastag csontú nőniuszokkal, melyeket nagy bajszú igáskocsisok hajtanak, kiken meglátszik, hogy csak nagy alkalmakkor öltik fel a magyar libériát. Két fogatot a kastélyistálló állított ki a borotvált kocsisokkal szürke civilben és nemes pofájú, de kissé elnyurgult sötét pejlovakkal. [...]

Minden fogat mellett két ember áll: az egyik egy napszámos, ki szíjas ládikóban a sok száz patront cipeli, a másik a puskatöltő, saját jágere a vendégnek, ha magával hozta, vagy szükség esetén az uradalom által kirendelt vadőr. Ezek viszik a puskákat. – A töltényhordozó zekéjén és a kocsin a lámpa mellett azonos szám lóg. Ez a szám ismétlődni fog egész nap minden fácánhajtásban azon az álláson, mely az illető vadásznak ki van jelölve, mégpedig nem számsor szerint következve egymás után, hanem az 1-es mellett akár a 11-es, a 7-es mellé a 3-as, az illető hajtás körülményei, a puska képességei és előkelősége szerint kombinálva. – Ezt a rendszert József főherceg kezdeményezte és a legtöbben átvették mint legjobbat, mert így mindenki minden külön rendelkezés nélkül mindig megtalálja az állását és az embereit. Bizony, az ilyen nagy vadászat, kettős hajtóseregével, külső őrségével, mely a mezőkből nyomja be a vadat, zsákmányhordó szekereivel,

³⁰⁵ Nimród: Főúri vadászatok. MNV III. 1898. október, 6-7.

³⁰⁶ A témához l.: Vuray György – Rácz Fodor Gábor – Szabó Zoltán: *A magyar vadászirodalom képeskönyve. Vadászat és horgászat az irodalomban és a képzőművészetben.* Bp., 2000.

³⁰⁷ Nimród: Főúri vadászatok. MNV III. 1898. október, 6.

³⁰⁸ U.o. 7.

főlvigyzó és számoló személyzetével, számos lovas hirnökeivel olyan tökéletes szervezést kíván, akár egy Kaiser-Manöver.

*

Sietve kocognak a kocsik a végeláthatatlan dupla jegenyefasoron, mely végigszeli az egész uradalmat. Nyílegyenesen vág neki az enyhe hajtású emelkedőnek, süllyed be a homokhullám görbületébe, hogy onnan főlészáljon ismét a következő kaptatón. [...] Itt-ott egy major fehérlik, hosszú ököristállókkal, béresházakkal a barna ugratók, a zöld vetések szőnyegek fölé. Minden második-harmadik táblánál a vadak számára derékszögű remíz, ültetett erdőcske, melyek mindenikén közbül széles nyiladék keresztezi. Tíz puskás számára állás van itt készítve, és kellő oldalt a flankokon.

A legelsőnél a fogatok megállnak. A puskások elhelyezkednek számozásuk szerint. Megszólal egy rézkürt. A hajtók megindulnak. Nem kiáltással, hanem füttyel hajtának. Minden hajtó kezében vékony deszkácska van, melyre két fagömb van láncolva. Kereplő hangot ad ez, ha rázzák, melytől nem riad meg a fácán, nem csap vissza fölértük ijedtében, hanem előremegy a vadászok felé. És ez a csöndes kerepelés közeledik lassan.

*

Durr-durr! – Durr-durr, durr! – csak ez hallatszik folyton és az egyetlen szó, mely mindig ismétlődik a puskások során vagy hajtók felől: „Kakas! Kakas! – Kakas jobbról! – Kakas balról!” – Néha az is, hogy „tíró” – a nemzetközivé vált francia „tire-haut”-ból, de ezt csak a vadászok kiáltják egymásnak. És kisvártatva bezúg mindebbe a szárnycsapások zaja, mikor nagy robajjal harminc-negyven fácán bokrétaban száll föl és sortűzként ropognak a puskák.

És aztán jön a kontrahajtás a túlsó oldalról, aztán újra fogatokon tovább a következő remízhez.

*

Így folyt ez egész délelőtt, megszakítás nélkül.

Csak a sorrend változott, mely szerint a puskások fölláltak. [...]

A vadászebéd után hosszabb kocsikázás, mert a délutáni hajtások az uradalom egyik távolabbi részén következtek. [...]

A nyiladék mentén a puskatöltők és patronhordozók már a helyükön: a vadászok is, de ezek közül a szomszédosak egymással csevegnek, míg a hajtás megindul. [...]

*

Sötét este lett, mire hosszú dőcögés után visszaérkezett a társaság a kastélyba.

Bőséges tea a szalonokban.

De nem sokat maradtak együtt, mert öltözködés címén mindenki örömet vonul vissza a szobájába, lévén fáradságos dolog egy ilyen nagy vadászat.³⁰⁹

A fent leírt a tevékenységet leginkább a férfiak szórakozásának tekintették; egy-egy vadász a nők köréből is kikerült, de ritkaságszámba ment. Vadászat idején a nők – mint ezt tették például az Andrássy család hölgytagjai – kirándultak vagy a pisztrángban bővelkedő pataokban horgásztak.³¹⁰

A kastély parkja és környéke a vadászon túl a sportolás számos lehetőségét kínálta, ami összefüggött az új, egészséget előtérbe állító életszemlélettel. Sok helyen teniszezték a parkban kialakított pályán. Andrássy Katinka visszaemlékezéséből ismeretes, hogy tiszadobi tartózkodásuk idején csónakáztak a Holt-Tiszán, golfoztak a lenti tisztáson, vagy krokettezték – néha lámpafény mellett akár késő éjszakáig – a futórózsával és vadszőlővel benőtt szűk lugas körüli pázsiton.³¹¹ Másutt a parkban kuglizással mulatták az időt.³¹²

Az esti programot gyakran a biliárd jelentette, melynek évszázados népszerűsége töretlenül élt tovább. Ezen kívül a kastély lakói kártyajátékkal szórakoztatták magukat, tarokkot vagy whistet játszottak, esetleg – mint Mikszáth dzsentrijei – ferblit. Mindezt többé vagy kevésbé pallérozott társalgás kísérte.

Az élet a nagy társaság nélkül egyébként többnyire csendesen, szabályos mederben folyt a kastélyban, ilyenkor leginkább családias nyugalom uralkodott.

³⁰⁹ Bánffy 2002. 122-131.

³¹⁰ Cs-i.: A szulovai vadászkastély. VU XLII. 1895.45. sz. 745.

³¹¹ Károlyi Mihályné 1967. 117.

³¹² Justh 1906. 24-25.

Ritmusát a megszokott formák és tevékenységek rutinja határozta meg, amely általában napirenddé szerveződött. A kívülállónak ez akár terhesnek is tűnhetett, különösen, ha ez a személy művészember, mint Györgyi (Giergl) Alajos festő. Györgyi a füzérradványi kastélyban 1859-ben, a Károlyiak megbízásából dolgozott; a kastélyérettel kapcsolatos élményeit a feleségének írt panaszos levelében ecsetelte:

Rendesen $\frac{1}{2}$ 7-kor kelek, 7-kor már a műteremben vagyok, 8-kor hozzák a reggelimet, azután megállás nélkül megy a munka 2-ig. Fél 3-kor ebéd, ami előtt azonban át kell öltöznöm teljesen feketébe, szép munka mi? Az ebéd 4-felé ér véget, akkor rendszerint még visszamegyek a műterembe, apróságot festeni, aztán letisztítom a palettámat és ecseteimet. Most 5-6 óra között van az idő. Egészségem miatt sétálok egyet a kertben. Oh, milyen jó, mikor végre egyedül vagyok és gondolatban teljesen Veled, forrón szeretett feleségem. Alig érek haza, már hívnak a fogadószobába, ahol rendszerint a grófnő, a doktor és a gróf vesznek részt a szörnyű unalomban. Így lesz végre 9 óra, amikor vacsorázunk. Ez 10-ig tart, akkor még egy órát ott kell maradni, míg végre 11 óra felé le szabad feküdni. Nos láthatod drágám, hogy milyen kevés idő marad az íráshoz. Talán többször elszabadulhatnék, de ez az itt uralkodó pedantéria elleni merénylet lenne.³¹³

A festőnek, bár a kastélyban nem érezte magát jól, privilegizált helyzete volt. Ide a családdal egyenrangú vendégeken kívül nem sok mindenki juthatott be, mint ahogy a családtagok – és különösen a gyerekek – sem vegyülhettek a környékbeliekkel. Erre vonatkozó emlékeit Károlyi Mihály vetette papírra:

[A főti kastély és parkja] olyan aranyketrec volt, amely előkelő elzártágban tartott bennünket a külvilágtól. Nekünk, gyerekeknek, szigorúan tilos volt kilépni a park területéről, amely, igaz, elég nagy volt ahhoz, hogy egy fiú barangolhasson benne. A falu már *terra incognita*-nak számított. Még a falusi előkelőségek gyermekeivel sem volt szabad találkozunk. Kivételes alkalmakkor a falusi plébánost meghívták ebédre a kastélyba.³¹⁴

A kisebb, köznemesi kastélyoknál, ahol a tulajdonos például a gazdálkodást személyesen irányította és a helyi közéletben szerepet vitt, a helyzet már nyilván másképp alakult.

A kastélyban nemcsak a tulajdonosok és alkalmanként vendégeik tartózkodtak: szükségleteiket és kényelmüket, illetve egyáltalán a kastély fenntartását nagy számú, olajozottan működő és hierarchizált személyzet szolgáltatta.³¹⁵ Az épület így az ő munkahelyük, sőt sokuknál lakhelyük is volt, vagyis egyetlen fedél alatt a társadalom alapvetően különböző képviselői éltek és dolgoztak. Rangban felül állt a belső személyzet, amely a családtagok személyes szolgálatát látta el. Közöttük a komornyik rendelkezett a legnagyobb hatalommal, munkájukat folyamatosan figyelemmel kísérte. Ez természetesen bizalmi állás volt, amire a kiválasztás és a betanítás nagy körültekintéssel történt. Bánffy regényének egyik mellékszereplőjében leírta azt is, milyen az ideális komornyik megjelenése és viselkedése:

³¹³ Idézi B. Bakay Margit: *Györgyi (Giergl) Alajos 1821-1863*. Bp., 1938. 53-54.

³¹⁴ Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Bp., 1977. 25.

³¹⁵ Erről a kérdésnek még csak a városi aspektusáról készült Magyarországon feldolgozás, lásd Gyáni Gábor: *Család, háztartás és a városi cselédség*, Bp., 1983.

Valódi művészet volt, ahogy ez az ember állni tudott. Toronyszerű mozdulatlanságában minden benne van. Önérzet mindenki mással szemben és a hercegi ház egész előkelősége: végtelen tisztelet a főrangú család iránt és legfőképpen az úrnője iránt, de csak irántok. Meggondolatlanság is és kellő szigor, kerülése minden fölösleges szónak. És tisztesség. Végtelen tisztesség. Tisztesség tetőtől talpig. Az arca kőből. Szép vonású arc, akár egy római imperátor feje, de nem az a kövér Nero, hanem Titus vagy Tiberius. Jól mosott és jól borotvált. Magos természetével, antik vágású orrával, angol, államférfiúhoz méltó tartásával senki se hitte volna, hogy magyar parasztfiú volt valaha valahol Fejér megyében.³¹⁶

Személyesen a ház urát a komornyik, úrnőjét a komorna szolgálta, illetve inas vagy szobalány; a komornyik vagy az inas munkáját háziszolga segítette. A belső személyzet tagjai ünnepélyes, a család színeinek megfelelő libériát viseltek. Ez a színes egyenruha a családi reprezentációt szolgálta, ugyanakkor az elszemélytelenítés eszköze is volt, ami a jólidomíott szolgálóktól egyébként is elvárás volt. A feszes fegyelem csak az alacsonyabb rangúnak vélt vendégek jelenlétében csökkent. Bánffy Miklós jellemezte így az ifjú rokon látogatását a gazdag magyárinél:

[...] azok a dölyfös cselédek. Azok már azzal is kimutatták megvetésüket iránta, hogy ha csak ő volt jelen, nem álltak néma szoborszerűségben, hanem dőlingéztek vagy leültek és gyakran beszélgettek is egymással, ami pedig soha meg nem történt, ha a legkisebb Kollonich vagy Szent-Györgyi gyermek bárholnan láthatta őket.³¹⁷

A libérián kívül a szolgáló nevének megváltoztatása is jelezte, hogy egyéniségük nem sokat számított. Gróf Zichy Géza feljegyezte, hogy amikor Sándor nevű inasát kiválasztotta, elnevezte Kristófnak, és azontúl csak úgy hívta.³¹⁸ Kitüntetés volt, ha valakit vezetékneven szólítottak. Ilyen megtiszteltetésben a komornyik és a főszakács részesülhetett, meg a nevelőnő, mert ő többnyire elszegényedett jobb családból származott.³¹⁹

A belső személyzet tagjai munkájukkal, személyes jelenlétükkel folyamatosan a család rendelkezésére álltak, és többnyire magában a kastélyban is laktak. Például Nádasdladányban a komornyik a családi lakosztályt magába foglaló első emeleten, vagyis a gróf közvetlen közelében, a rangsorban lejjebb álló inas és a háziszolga az alagsorban. Ha vendégek érkeztek, magukkal hozták saját szolgálóikat, akiket általában ugyancsak a kastélyban szállásoltak el. Ha olyan jeles személyiség érkezett, aki nem hozott saját szolgálókat – mint ahogy ezt Liszt Ferenc tette, amikor Sopronharpácson gróf Széchényi Imre vendége volt –, pénzajándékkal mondott köszönetet a kastély népes személyzetének.³²⁰ (126. kép)

126. A személyzet a radafalvai Kornis-kastélyban

³¹⁶ Bánffy 2002. 358.

³¹⁷ Bánffy 2002. 114.

³¹⁸ Gróf Zichy Géza: *Emlékeim*, I. Bp., 1912. 182.

³¹⁹ Bánffy 2002. 358.

³²⁰ Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874-1886*. Bp., 1986.

A család gyermekeinek ellátásáról, illetve kiszolgálásáról csecsemőkorban a velük együtt lakó dajka gondoskodott. Később nevelőnő vette át a szerepét, akinek a szobája ugyancsak a kastélyban volt, a gyerekeké mellett. A köztük fennálló familiáris kapcsolatra utal, hogy például Adrássy Katinka a debreni vadászkastély (valószínűleg némileg szűkösebb, de kötetlenebb) viszonyai közt szobáját megosztotta nevelőnőjével.³²¹ Neki és három testvérének egyébként összesen három nevelőnője volt: egy német, egy francia és egy angol.³²² A család nevelőinek és gyermekeinek a világát is hierarchia tagolta:

A gyermekszobában szigorú etikett és rangsor uralkodott: a két nagyobb leány „kisasszonya” volt a rangidős, s utána sorban következtek a többiek. Mi is szigorúan tartottuk az etikettet: a két idősebb nővérnek kellett először belépnie az ebédlőbe: ez a szokás egész életünkben megmaradt.³²³

A kastélyok bentlakó személyzete közé tartozott rendszerint a portás, illetve a „huszár”, valamint ahol volt ilyen, a várnagy.

A kastély személyzetének másik, számát tekintve nagyobbik része a főzést, mosást, mángorlást és egyéb fizikai munkát végezte el. A kastélyt mint háztartást a kulcsár(né), esetleg, kisebb helyeken a gazdaasszony vezette. Elegánsabb családoknál a főszakács francia volt.³²⁴ A főszakács a ház egyik oszlopának számított, nem csak a személyzet egy része felett rendelkezett hatalommal, de a ház úrával, vagy még inkább úrnőjével is napi kapcsolatban állt. Alatta kukták és mosogatólányok többé-kevésbé népes csoportja működött. Ők a kastély alagsorában, konyhaszárnyában vagy a kiszolgáló épületben dolgoztak, a dísz- és közösségi termekben, a család magánlakosztályában nem volt keresnivalójuk. Ez a zajos és szagos környezet külön egységet alkotott. Bánffy Miklós a regényében ezt is szemléletesen festi le:

Itt balra fordultak [a házigazda és egyik vendége], a kastélyszárny első beugrását követve végig a nagykonyha hosszában. Onnan rézfazekak csörömpölése hangzott, egy habverő szapora üteme is és a „chef”, a főszakács mérges szitkozódása. Itt már megszűnt az a méltóságteljes csönd, mely a kastély minden más részében uralkodott. Egy kukta a kinyílt ajtón visszakiáltott valamit és elloholt mellettük, egy konyhaszolgáló kopogva szaladt velük szembe és becsapta azt az ajtót, amelyen eltűnt. Itt szobaleányok jöttek le egy keskeny lépcsőn, siettek le előtte az udvaron át a túlsó szárny felé.³²⁵

Ha a kastély ura vagy úrnője hosszabb távollét után tért haza, a cselédek a ragaszkodást és a hűséget demonstráló ceremóniával fogadták. Justh Zsigmond egyik regényében írja le az özvegy grófné megérkezését:

A kocsi lassan felrobogott a kastély elé, az egész cselédség sorban állt, várva szeretett úrnőjét, kit már oly régen nem látott. A kocsiból az öreg komornyik segítette ki, megremegő kézzel ajkaihoz emelve a grófnő kezét, a melyet aztán kétszer, háromszor megcsókolt. Negyven év ragyogása beszélt a szemeiből. A többiek is tisztelegtek a kegyelmes asszonynál. A kertész óriási virágbokrétát nyújtott át neki s egy kis parasztleány a faluból, remegő ajakkal, versben üdvözölet.³²⁶

A szolganép további, fontos részét a lóistálló és a műhelyek személyzete, valamint az uradalom tisztjei alkották. Nádasdladányban az 1878-as „szegődményes

³²¹ Károlyi Mihályné 1967. 37.

³²² Károlyi Mihályné 1967. 46.

³²³ Károlyi Mihályné 1967. 47.

³²⁴ Justh 1906. 81.; Károlyi Mihályné 1967. 114.

³²⁵ Bánffy 2002. 112.

³²⁶ Justh 1906. 38.

táblák" a következő személyeket tartották nyilván: a „belső lovászat” két jukker-kocsisa, négy lovása és a hozzájuk tartozó lovász gyerek, továbbá a tisztartó, a kasznár, a gépész, kovács, a bognár, két kőműves, két ács, két gépészsegéd, a „törzs agarász”, a fővadász, két kerülő, az uradalmi orvos, az r.k. tanító, az r.k. egyházi, az éjjeli őr stb.³²⁷

Egy főúri kastély teljes személyzete meglehetősen nagy létszámú volt; lényegesen nagyobb, mint a tulajdonos családja. Andrássy Katinka elbeszélése szerint házuk népe a debreni vadászkastélyban, amikor a család ott tartózkodott, körülbelül ötvenfőnyi volt „a komornyiktól a konyhalányokig és a lovászokig”.³²⁸ Mivel egy nagyobb kastélyban sokféle rendű és rangú személyzet szolgált, a legtöbb helyen három ebédlő állt rendelkezésükre.³²⁹ Akik nem a kastélyban laktak, valamelyik melléképületben kaptak szállást. A konyha, a mosogató, a mosókonyha és a mángorló személyzete a kiszolgáló épületben, a kocsisok és lovászok az istálló erre a célra kialakított részében. A munkakörök szerinti megoszlás egyúttal a nemek szétválasztását is eredményezte.

A tulajdonos és családja távollétében a személyzet egy része, amely őket közvetlenül kiszolgált, természetesen nem volt jelen, de a kastély és az uradalmi központ fenntartása és üzemeltetése érdekében egy másik részük folyamatos ottlétére mindig szükség volt. A személyes szolgálatot tevők mindig urukkal vagy úrnőjükkel tartottak, közülük néhányan akkor is, amikor azok külföldre utaztak. „Egész háztartást vittünk magunkkal – írta Odescalchi Eugénie hercegnő az édesanyjával eltöltött semmeringi nyaralásról –, komornát, szakácsnőt, és nem hiányozhatott anyám mellől ápolónője [...] sem.”³³⁰

Nagyobb kastélyparkoknál külön csoportot alkotott a főkertész és különböző segéderői, akiknek a száma – a napszámosokkal együtt – akár a 30-40 főt is elérhette. Míg a személyzet egyik legmagasabb rangú és legmegbecsültebb tagjának számító főkertész rendszerint magában a parkban, saját házában lakott, segítői általában a faluból verbuválódtak.

A kisebb kastélyoknál mindez redukáltan és kevésbé differenciáltan lehetett jelen. Az épület nagyságából és – ahol erre dokumentum rendelkezésre áll – a benne lévő szobák funkciójából kiolvasható, hogy a szerényebb anyagi erő nem tette lehetővé nagy személyzet alkalmazását. A közepes méretű kernyesdi kastélyban például mindössze egy komornyikszoba és egyetlen nagyobb, nyilván több személynek hálóhelyül szolgáló cselédszoba volt található. Másutt komornyik sem volt, hanem csak inas szolgált ki a ház urát. Ennek megfelelően az életforma egyszerűbb, a légkör is családiasabb lehetett, és az egyes tevékenységek bizonyára nem különültek el annyira határozottan egymástól. Az ivánci Sigray-kastélynak 1889-ben tízfős személyzete volt: két inas, egy komorna, egy szobalány, egy szolgáló, egy kulcsárné, egy szakácsné, egy kocsis, egy kertész, egy majorosné.³³¹ Ezen kívül a kastélyhoz tartozó majorban 20 fős cselédség látta el az iparosi és uradalmi feladatokat.

³²⁷ P 507. Számadások g. 2031. A jegyzék feltünteti járandóságukat és természetbeni juttatásukat is.

³²⁸ Károlyi Mihályné 1967. 31.

³²⁹ Odescalchi Eugénie: *Egy hercegnő emlékezik*. Bp., 1987. 46.

³³⁰ U.o. 57.

³³¹ Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon 5. Vas megye kastélyai és kúriái*. Bp., 2004. 88.

10. Művészet és tudomány

A lakás és a szórakozás mellett a kastélynak magasabb rendű szerep is jutott. Közülük az egyik és legjelentősebb volt a művészetek színtere, a szónak mind aktív, mind passzív értelmében. Jónéhány arisztokrata az otthonának falain kívül, az ország kulturális életében is fontos szerepet játszott³³², ám a jelen munkában csak a kastélykultúrához ténylegesen kötődő művészeti és tudományos aspektusokról esik szó.

Gyakran a kastélytulajdonos vagy a felesége képeket festett; erre sok példa van, és úgy tűnik, a festészet az arisztokraták által leginkább művelt művészeti ág volt.³³³ Legtöbbjük azonban nem lépte át a műkedvelő szintet, vagy legfeljebb az amatőr és az igazi művész határmezsgyéjén, a középszerűség keretein belül mozgott. A korszakban élt egy valóban nagy, arisztokrata születésű és kastélyépülettel is rendelkező művész, báró Mednyánszky László (1852-1919), ám ő életformájában, mentalitásában és tematikájában teljesen szakított a kastélykultúrával. Gróf Batthyány Gyula (1887-1950), az eredeti világlátású, de Mednyánszkyhoz nem mérhető arisztokrata festőművész tehetségét igazán a két világháború között bontakoztatta ki. Egy másik igen jelentős földbirtokos festő, Szinyei Merse Pál (1845-1920) nagy külföldi utazás helyett családi

127. Szinyei Merse Pál jernyei parkjában

és egyéb külső körülmények hatására jernyei kastélyában telepedett le.³³⁴ Itt maga tervezte meg kertjét és kerti házikóját, kastélyának parkját többször megfestette, tehát életvitelében és témáiban alkalmazkodott környezetéhez (127. kép). Ám ezzel a művészi élet sodrából kikerült, számára a kastély és a birtok végeredményben nem a nagy kibontakozás, hanem az elszigeteltség színtere lett. A tárgyalt korszakban működő arisztokrata vagy köznemes festő egészen más szinten mozogtak. Tipikusnak az autodidakta gróf Andrássy Tivadar (1857-1905) személye mondható: „Több mint dilettáns” jelentették ki róla diplomatikusan, de sokatmondóan művésztársai.³³⁵ Az Andrássy-család további tagjai és sok más arisztokrata és

³³² Erről I. Baji – Csorba 1994.

³³³ Arisztokrata művészek a XIX. és XX. században. Kiállítás a Szombathelyi Képtárban, 2000. szeptember 14. – október 29. A kiállítást a budapesti Ernst-Múzeumban is bemutatták. Katalógusa: *Magyar arisztokrata művészek a polgárosodás korában (1840-1940)*. 2001. január 21 – február 11. Bp., 2001., tanulmányok: Keserű Katalin, Csorba László, Gál Zoltán. – Pár arisztokrata hölgy ezirányú működéséről lásd: *Főúri amatőrök*. SzU VIII. 1903. 6. sz. 7-8, 12.

³³⁴ Pataky Dénes: *Szinyei Merse Pál*. Bp., 1964,

³³⁵ Andrássy Tivadar grófról. VU LVI. 1907. 2. sz. 389.

köznyemes hasonló vagy ennél kevesebb sikerrel festetgetett. Kastélyuk falán feltűntek képeik, melyekből néha – mint például Szezlőrinc-Táplánfán gróf Erdődy Gyuláné (1866-1928) ecsetje alól – a házikápolnába is jutott.³³⁶ A festészetet néhány helyen olyan komolyan vették, hogy a kastélyban műtermet alakítottak ki. Ez történt Ábrahamban, ahol gróf Esterházy Károly, vagy Lengyelben, ahol gróf Apponyi Sándorné Esterházy Alexandra (1856-1930) hódolt a művészszenvedélynek. Festményeik témája nem egyszer a kastélyélet színtere: a park, a kastély, vagy éppen a vadászat.³³⁷ (128. kép)

A kastély ura mint megrendelő és mecénás, és ezzel kapcsolatosan a kastély mint alkotóhely régi hagyomány, amely a historizmus korszakában tovább élt. Számos festő zárandokolt el az ország különböző részébe, hogy ott portrét fessen. A művész és a megrendelő kapcsolata lehetett formális és rövid életű, mint ahogy az Györgyi (Giegl) Alajos és a Károlyiak között volt, de fejlődhetett komoly személyes érdeklődéssé, sőt a művészet megújítását célzó szövetséggé is, ahogy ez a tőketerebesi kastélyba látogató Rippl-Rónai József és vendéglátója, gróf Andrassy Tivadar esetében történt.³³⁸ Más alkalom, amikor a festő tanítani megy a főnemesi családhoz. Paál László 1868 nyarán tartózkodott a füzérradványi kastélyban, ahol a grófkisasszonyokat rajzra oktatta, de a parkot is megfestette.³³⁹

A művész patronálása ugyancsak része volt a főúri mecenatúrának. Andrassy Tivadar és ifj. Andrassy Gyula híres volt arról, hogy nélkülöző festőket pártfogol. Andrassy Katinka írt róluk visszaemlékezésében:

128. Andrassy Tivadar: A debreni kastély

A legszerencsésebbek velünk töltötték a nyarat Tiszadobon vagy Dubrinban. Úgy emlékszem vissza rájuk, mint hosszú hajú, kopott ruhás, piszkos körmű fiatalemberekre. Egyikünknek, egy Zich nevű osztrák festőnek, akinek feje körül a szegénység, sőt a nyomor romantikus dicsfénye ragyogott, elég fontos szerep jutott családunk életében. Duci bácsi fedezte föl mint nagy jövőjű festőt. A tizenkilencedik század francia festőinek, elsősorban Corot-nak hatása alatt dolgozott; a tiszadobi kastély falain is elszaporodtak a Corot-utánpotlók, ködös, szürke tájképek, jobbak és rosszabbak, vegyesen. Zich több nyáron át vendégünk volt, és családunk nőtagjai becérték, bámulták és kényeztették, különösen Ilona nővérem, ami felettébb nyugtalanította anyámat. Nagybátyám nemcsak vendégül látta Zichet az év legnagyobb részében, de állandóan vásárolt képeiből, mégpedig jó magas

³³⁶ Vas vm. 1898. 102.

³³⁷ Vuray György – Rácz Fodor Gábor – Szabó Zoltán: *A magyar vadászirodalom képeskönyve. Vadászat és horgászat az irodalomban és a képzőművészetben.* Bp., 2000.

³³⁸ Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása. Kiállítási katalógus, szerk.: Bernáth Mária – Nagy Ildikó. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1998. 464-474. (Csenkey Éva)

³³⁹ Lázár Béla: Paál László. Bp., é.n. [1903] 36.

áron. [...] Zich [...] ott ülhetett dúsan megrakott asztalunknál, sétálhatott a tiszadobi kastély parkjának árnyas tölgyfái alatt vagy festhetett a hatalmas termekben, esetleg a dubrini fenyves valamelyik tisztásán.³⁴⁰

A szóban forgó Zich Ferenc (1867-1913) nem tartozott a magyarországi festők élvonalába, mint ahogy az a Valentiny János (1842- 1902) sem, aki a Nádasdályak házi festőjének számított.³⁴¹ Szegénysorból emelkedett ki, 17 éves korában került Náasadladányba mint az ifjú Nádasdy Ferenc rajztanítója, majd a család Párizsban és Münchenben taníttatta. Hazatérve, Nádasdy Ferenc műtermet építtetett neki a kastély parkjában, azon túl ott élt. Valentiny számos képet festett a családról, de a grófnak volt annyi kritikai érzéke és igényessége, hogy amikor a családi ősgalériát saját és elhunyt neje arcképével egészítette ki, nem a szerényebb képességű házi festőhöz, hanem az országos hírnév mesterhez, Benczúr Gyulához fordult.

Egyes helyeken a kastély tulajdonosa mint fűrő-faragó ember tevékenykedett, általában saját otthonát gazdagítva. Több közülük a kézműves hagyományt jobban megőrző Erdélyben élt, és otthonában saját műhelyt alakított ki magának. Ez történt Válaszúton, ahol Bánffy Ádám működött, az abafájai kastélyban, melynek festett, kazettás mennyezetét állítólag báró Huszár maga készítette³⁴², vagy Medgyesfalván, ahol gróf Lázár Jenő (1845-1900) élte ki művész ambícióit. Az utóbbi helyen a kastély régi volt, és Lázár az egyik melléképületet rendezte be saját tervezésű, neoreneszánsz bútorokkal (129 kép).³⁴³ Nem véletlen, hogy amikor 1902-ben Kolozsváron megrendezték a műkedvelők kiállítását, számos festmény, faragott tárgy, bútor és kézimunka arisztokrata kezekből került ki.³⁴⁴

129. Medgyesfalva, Lázár Jenő bútorai a melléképületben

Az évszázadok során a kastély hagyományosan a műgyűjtemények természetes őrzőhelye, sőt eredendően szülőhelye volt. A 19. század második felében a múzeumok szerepének növekedése és a polgári (városi) műgyűjtők tevékenysége nyomán a műgyűjtés a súlypont eltolódott ugyan, de az arisztokrata és nemesi, a kastélyokhoz kapcsolódó műgyűjtés továbbra is igen jelentős maradt.³⁴⁵

³⁴⁰ Károlyi Mihályné 1967. 33-34.

³⁴¹ Sisa József: A nádasdladányi Nádasdy-kastély. *MÉ* XLIX. 2000. 1-2. sz. 38-44.

³⁴² Kovács András (Kolozsvár) közlése

³⁴³ Máriaffi Dávid: Gróf Lázár Jenő (1845-1900). *VU* XLVIII. 1901. 2. sz. 25.

³⁴⁴ Műkedvelők kiállítása. *SzU* VII. 1902. 1. sz. 15.

³⁴⁵ Erre nézve többek közt lásd László Mravik: „Sacco di Budapest” Depredation of Hungary 1938-1949. Hungarian National Gallery, Bp., 1998.; Judit Geskó: Collecting for the Nation and Not Only for

Alig van a korszakban olyan kastély, amely kapcsán a kortárs megemlékező ne említene valamilyen műtárgyat, legyen az régi edény, porcelán, bútor, szőnyeg, ötvöstárgy, érem, fegyver, festmény vagy metszet. A spektrum természetesen igen nagy mind a műtárgyak jellegét, mind számát illetően. Van olyan kastély, ahol alig lehetett több néhány régi fegyvernél vagy antik bútordarabnál, van, ahol komoly képzőművészeti gyűjteményt őriztek.

A műgyűjtemények nem kis része hosszú, szerves fejlődés nyomán jött létre – akkor is, ha maga a kastélyépület új –, és a gyűjtőtevékenységet hagyományosan leginkább az esetlegesség, a műkedvelő szint jellemezte. A kastély a családi emlékezet hordozója lévén fontos szerep jutott benne a nemzetség ereiklyéinek, a személyes vonatkozású tárgyaknak, melyeknél a tisztán művészi érték másodlagos volt. Elhelyezésük is inkább a berendezés céljainak rendelődött alá. A gyűjtemény fejlesztésére súlyt fektető arisztokraták közül sokan még a „Kunst- und Wunderkammer” hagyományait követve halmozták fel kincseiket, mint tette ezt például gróf Keglevich János nagyugróci kastélyában. De hasonló nyomdokon haladva már nem egy esetben szisztematikus, sőt tudományos igényű gyűjteményépítésről van szó. Erre a legfőbb példa Gróf Pálffy János, aki egész gyűjtemény-fűzért hozott létre, és azt kastélyaiban szakosítva helyezte el.³⁴⁶ Ez a hatalmas kollekció a korabeli Magyarország legjelentősebb magángyűjteményének számított, ami jelzi, hogy a korszak kastélykultúrája e tekintetben továbbra is számottevő, sőt egyes esetekben az élen jár. A példákat tovább lehet szaporítani, bár a gyűjtemények nagy többségéről ma már csak jelzésszerű, szórványos információ áll rendelkezésre. Nem lehetett jelentéktelen gróf Somssich Géza több száz darabból álló japán képgyűjteménye.³⁴⁷ A korabeli megemlékezés a rumi Kornis-kastéllal kapcsolatban „a magyar modern művészetéről teljes képet nyújtó” festménygyűjteményről beszél³⁴⁸, ami megint csak speciális érdeklődést, szakszerű gyűjtést sejtet. A jelek szerint a századforduló környékén a professzionális gyűjtőtevékenység a kastélytulajdonosok körében megélénkült, az arisztokrata műgyűjtők és műpártolók 1890-ben létrehozták a Műbarátok Körét.³⁴⁹ A változást jól érzékelteti a – végül nagyrészt a tiszadobi kastélyban helyet kapó – Andrassy-gyűjteményről szóló megemlékezés Gombosi György tollából:

Idősb gr. Andrassy Gyula a régi arisztokrata gyűjtő típusát képviselte, azét a gyűjtőét, aki elsősorban a kép rendeltetését, személyes vonatkozásait veszi tekintetbe. Két fiát, Andrassy Tivadar és Gyula grófokat viszont a „l'art pour l'art” szempontjai vezérik, a képek tárgyi vonatkozásaitól szívesen eltekintenek, hacsak stílus és kvalitás dolgában megfelel ízlésüknek.³⁵⁰

Az ifj. Andrassy Gyula-féle gyűjtemény a 20. század számára az egyik mintaadó kollekció lett, amely vitathatatlan értékeket, többek közt modern, 19-20. század fordulóján keletkezett alkotásokat foglalt magába. Andrassyéhoz ebben a korban

the Nation: Impressionism in Hungary. In: *Impressionism. Paintings Collected by European Museums*. Kiállítási katalógus, High Museum of Art Atlanta, Seattle Art Museum, Denver Art Museum, 1999. 77-89.; Mravik László: Budapest műgyűjteményei a két világháború között. *Budapesti Negyed* IX. 2001. 2-3. sz. 156-190.; Mravik László: „... hercegek, grófok, naplopók, burzsoák...” Száz év magyar képgyűjtése. In: Kiesebach Tamás (szerk.): *Modern magyar festészet 1892-1919*. Bp., 2003. 10-13.

³⁴⁶ Horváth Hilda: Gr. Pálffy János műgyűjteménye, különös tekintettel iparművészeti kollekciójára. PhD disszertáció, ELTE, Budapest, 2002.

³⁴⁷ Somogy vm. 1914. 45.

³⁴⁸ A haraszi kastély. *SzU* VI. 1901. 16. sz. 13.

³⁴⁹ Horváth Hilda: Adalékok a század eleji magyar műgyűjtés történetéhez. Az 1907-es budapesti amateur kiállítás. *MÉ* XLII. 1993. 1-2. sz. 28.

³⁵⁰ Gombosi György: Andrassy Gyula gróf gyűjteménye. *Magyar Művészet* III. 1927. 437.

csak két polgári műgyűjtő, Kohner Adolf és Nemes Marcell tevékenysége hasonlítható.³⁵¹

A képzőművészeti és iparművészeti tárgyakon túl a kastélyok más fajta gyűjteménynek is helyet adhattak. Meglehetősen sok kastélyban helyeztek el például régészeti leleteket, melyek többnyire a falu határából kerültek elő. A néhány esetleges darabból álló kollekciókkal szemben a lengyeli kastély régészeti gyűjteménye azonban már valóságos kis múzeumnak felelt meg, és tulajdonosa, Apponyi Sándor eszerint rendezte be néhány termét. Utóbb gyűjteményével hozzájárult a szekszárdi múzeum létesítéséhez. A korábbi évszázadokhoz hasonlóan a historizmus korában a kastély mint családi központ továbbra is gyakran befogadta a családi levéltárat. Az archívumok sokszor számottevő történeti értéket képviseltek, de például a vörösvári kastély tornyában elhelyezett Rákóczi-levéltár már országos jelentőségű volt. Jóformán nem létezett kastély kisebb-nagyobb könyvgyűjtemény nélkül, nem számított ritkaságnak akár a húszezer kötetes könyvtár sem.

A kastély-életben oly fontos vadászat jóvoltából a kastélyokban a vadásztrófeák – és mellettük vadászjelenetet, lovakat és kutyákat ábrázoló képek – sokasága mint dísz kapott helyet. Lehet, hogy nem túloz a korabeli méltató, amikor leírja:

A vidéki kastélyok valóságos múzeumai a vadászati trófeáknak, s olyan agganccs-gyűjteménnyel, mint a magyar főúri világ, egyetlen nemzet arisztokráciája sem dicsekedhetik. [...] A Budapesten tartani szokott agganccs-kiállításokat bámulva nézik Európa sportsmanjei.³⁵²

Egyes kastélyokban különleges keleti gyűjteményt rendeztek be – így a berceli Kállay-kastélyban³⁵³ vagy a kálazi Weiss-kastélyban³⁵⁴ –, általában a tulajdonos életpályája vagy személyes érdeklődése jóvoltából. Itt egyebek mellett a különleges miliő létrehozása volt a cél, amit az enteriőrművészet a saját eszközökkel egyébként is szolgált. A népi tárgyak kastélyban történő szerepeltetéséről – aminek a tudományos alapját a népművészet felfedezése jelentette³⁵⁵ – korábban már esett szó. Az 1907-8-as építészegyleti pályázat, amely mintegy összefoglalta a kor kastélyával szemben támasztott kívánalmakat, mint az épület természetese részét jelöli meg a néprajzi tárgyak elhelyezésére szolgáló szobát.³⁵⁶

A képző- és iparművészetén túl és a zene és az irodalom – tekintetbe véve a rendelkezésre álló szűkösebb információkat, valamint a korszakban oly fontos tárgykultúrát – valószínűleg csekélyebb szerepet játszott a kastélyéletben. Ez nem jelenti azt, hogy a szalonokban szinte kötelességszerűen ott álló zongorát ne használták volna. Justh Zsigmond korábban idézett beszámolójában is megörökített zenei előadást, bár nyilvánvalóan amatőr szintűt.³⁵⁷ De olyan fajta kapcsolat, mint amilyen a korábbi időkben Joseph Haydnt évtizedeken keresztül az eszterházai kastélyhoz kötötte, s amely a kastélyt a zenei élet központjává tette, ebben a korszakban már nem létezett. Természetesen van rá példa, hogy jeles zeneszerző

³⁵¹ Mravik László: Báró Hatvany Ferenc műgyűjteményének története. In: Horváth László (szerk.): *A Hatvanyak emlékezete. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek* 18. Hatvan, 2003. 113-114.

³⁵² Nimród: Főúri vadászatok. *MNV* III. 1898. október, 6.

³⁵³ Nógrád vm. 1911. 17.

³⁵⁴ Nyitra vm. 1899. 95-96.

³⁵⁵ Kresz Mária: A magyar népművészet felfedezése. *Ethnographia* LXXIX. 1968. 1-36.

³⁵⁶ A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1907-8-ik évi építészeti nagypályázata. *ÉI* XXXI. 1907. 28. sz. 275.

³⁵⁷ Justh i.m. (301. jegyz.)

megfordult valamely kastélyban. Jól ismertek Liszt Ferenc (1811-1886) sopronharpácsi látogatásai, ahol gróf Széchényi Imre meghívására kétszer is megfordul. Először, 1872-ben mintegy tíz napot tölt ott.³⁵⁸ A második alkalommal, 1874 elején egy hónapot időz a kastélyban, ahol megkomponálja „A holt költők szerelmé”-t. Esténként a szalonban a társaságnak zongorázik, négykezeset játszik, melyben partnere gyakran Széchényi grófné.³⁵⁹ Az idős zeneszerző élete vége felé, 1884-ben a tetétleni Zichy-kúriában jár, ahol kisebb hangversenyt ad, utána a kert ünnepségen szép tűzijátékot rendeznek.³⁶⁰ Tetétlen ura, gróf Zichy Géza (1849-1924) egyébként szintén zenész volt, éspedig meglehetősen különleges. Fiatal korában egy balesetben elvesztette jobb karját. Ezután kifejlesztette a félkézzel való zongorázás virtuóz technikáját, és – mivel a vidéki gazdálkodás nem volt kedvére – sok éven keresztül egész Európában hangversenyezett.³⁶¹ Zeneműveket, költeményeket, drámákat is írt.

Amíg a 18. században a kastélyokban a színjátszás komoly szerepet játszott – ezt tanúsították egyebek közt Eszterháza, Gödöllő, Csákvár vagy Galgóc színház- illetve operaépületei –, a historizmus korában ennek legfeljebb halvány visszfénye volt. Az amatőr színjátszásnak lehetett nagyobb szerepe, kedvelték például az életképeket. A korszakban volt színháza a martonvásári kastélynak, de működéséről semmit sem lehet tudni.³⁶² Egy új kastélyszínház épült, gróf Esterházy Miklós a tatai kastélyának parkjában (H. Fellner és F. Helmer, 1888-89). Meglehetősen anakronisztikusnak számított, nem utolsósorban azért, mert a régi arisztokrata világ szellemében német nyelvű színháznak indult.³⁶³ A körülményeket és az igényeket – illetve az utóbbiak hiányát – jelzi, hogy a gróf halála (1897) után nem használták, majd 1913-ban roskatag állapotára való hivatkozással le is bontották. Kastélyparkban épült, de éppen a kastélykultúrával szegült szembe a Justh Zsigmond által pusztaszenttornyai birtokán emelt parasztszínház (1894).³⁶⁴

A kastély mint az irodalom színtere elsősorban könyvtára miatt jön számításba. A főúri és a köznemesi műveltséghez tartozott több-kevesebb könyv birtoklása, melyek akár a családi büszkeséget is kifejezhették: a pribékfalvi Teleki-kastély a kiterjedt család valamennyi tagjának írásművét tartalmazta.³⁶⁵ A könyvek gyűjtése, illetve feldolgozása tudományos formát is ölthetett. Gróf Apponyi Sándor (1844-1925) lengyeli kastélyában tervszerű munkával hungarica-kollekciót hozott létre, az anyag általa összeállított és annotált, négykötetes katalógusa a maga nemében mindmáig a legteljesebb bibliográfia.³⁶⁶

Az irodalom jeles vagy kevésbé jeles képviselői a kastélyokban szintén megfordultak, de a jelek szerint nem olyan nagy számban, mint a festők. Andrássy Katinka egy öreg vendégükre emlékszik vissza, akit irodalmi érdemeiért bárói rangra emeltek, de a nevét sem tudta felidézni.³⁶⁷ Rég elmúltak azok az idők, amikor – mint a felvilágosodás korában Kazinczy Ferenc – valaki az ország szellemi és irodalmi életét vidéki rezidenciájáról irányíthassa. Ez nem jelenti azt, hogy valaki vidéki környezetben, kastélyban élve ne alkothatott volna nagyot. Madách Imre (1823-

³⁵⁸ Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869-1873*. Bp., 1976. 120, 248.

³⁵⁹ Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874-1886*. Bp., 1986. 11-14, 252.

³⁶⁰ U.o. 211, 263

³⁶¹ Gróf Zichy Géza: *Emlékeim*, I-II. Bp., 1912

³⁶² Staud Géza: *Magyar kastélyszínházak*, I. Bp., 1963. 104-105.

³⁶³ U.o. III. 1964. 114-125.

³⁶⁴ Sötér István (szerk.): *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Bp., 1965. 854, 857.

³⁶⁵ Szatmár vm. 1908. 142.

³⁶⁶ Dézsi Lajos: *Gróf Apponyi Sándor emlékezete*. Bp., 1925.

³⁶⁷ Károlyi Mihályné 1967. 34-35.

1864) 1845-től a csesztvei családi kastélyában élt, megyei funkciókat vállalt, és közben kibontakoztatta költészetét; a szabadságharc után pedig remekművét, *Az ember targédiáját* alsósztrigovai magányában írta.³⁶⁸ Ady Endre (1877-1919) is, bár a kevélyen ragyogó „tornyos szikla-kastély” mint negatív jelentésű szimbólum előfordul költészetében³⁶⁹, betegsége elhatalmasodásával legszívesebben felesége csucsai kastélyában, a toronnyal ékes Boncza-várban él (130. kép).³⁷⁰ Ezek azonban nem jellemző esetek, az irodalom, az irodalmi élet egyre inkább a polgárosult társadalomhoz kapcsolódik.

A kastély, illetve a kastélyélet mint téma kevésbé fordul elő a kortárs magyar irodalomban. A megelőző korokban ismert műfajt képviselt a kastélyok és parkok verses, és leginkább dicsőítő hangnemű leírása,³⁷¹ ez a 19. század közepén eltűnőben volt, akárcsak a képzőművészetben a pusztán topográfiai jellegű ábrázolás. Ezután másként

130. Csúcsa, „Boncza-vár”. Alpár Ignác, 1900 körül

viszonyulnak a szerzők a kastélyok világához. Kritikai élel szerepel báró Eötvös Józsefnél (1813-1871), aki arisztokrata születése ellenére – vagy éppen azért – *A falu jegyzője* c. regényében (1845) a magyar vidék, a megyei viszonyok elmaradottságát ostromozva kitér a helyi nemesség kulturálatlan vagy furcsa lakhelyeire.³⁷² A század végén nagyobb együttérzéssel viszonyul Mikszáth Kálmán (1847-1910) a dzsenti-világhoz, bár munkáiban az életük színhelyeit, a kastélyokat és kúriákat legfeljebb jelzésszerűen villantja fel. Az ugyancsak (köz)nemesi családból származó Jókai Mór (1825-1904) regényeiben, ha a téma megengedi, a nemesi életforma hiteles bemutatásánál hangsúlyosabban szerepel az általános társadalomrajz, a színes figurák felvonultatása és a fordulatos cselekmény. Azok a szerzők foglalkoznak behatóbban és komoly beleérzőképességgel kastélyokkal, illetve a kastélyélettel, akik maguk is részesei voltak annak. Ilyen Justh Zsigmond (1863-1894) és gróf Bánffy Miklós (1874-1950), az arisztokrata miliőben mint természetes közegben mozgó két kastélytulajdonos. Ők végeredményben saját világukat ábrázolták: Justh karcolataiban és *Fuimus* c. regényében (1895) színesen és érzékenyen, az erdélyi Bánffy *Erdélyi történet* c. trilógiájában – melyet már az első nagy világégés után írt – élesebben, panoráma-szerűbben.³⁷³

³⁶⁸ A korszak irodalmáról áttekintés Sőtér i.m.(364. jegyz.); Szabolcsi Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig*. Bp., 1965.

³⁶⁹ Ady Endre: *A Rothschildék palotája* (1908)

³⁷⁰ Tabérdy Géza: Egy híres kastély szép napjaiból. In: Reiter László (szerk.): *Ady-könyv*.

Dokumentumok az Ady-kérdéshez. Bp., 1924. 115-119.

³⁷¹ Kováts Sámuel: Csávárnak rövid rajza. In: Kováts Sámuel: *Levelek 's más versek*. Pest, 1805. 62-63.; Sisa József: A nagycenki Széchényi-kastély és kertje verses leírása 1798-ból. *MÉ* XLII. 1993. 50-54.

³⁷² Eötvös József: *A falu jegyzője*. Szépirodalmi könyvkiadó, Bp., 1971. 7, 154-155. (Első kiadás 1845)

³⁷³ Bánffy Miklós: *Megszámláltattál* (1935), *És híjjával találtattál* (1937), *Darabokra szagattatol* (1940).

A természettudományokat sok kastélyban leginkább a különféle könyvtárak képviselték, melyek közül nem egy jelentős szakgyűjteménnyel rendelkezett.³⁷⁴ Különösen híres volt például az alcsút főhercegi könyvtár botanikai anyaga. A botanika azon tudományok közé tartozott, melyet hozzáértő kezek a kastélyparkban egyébként is intenzíven és gyakorlatban műveltek. A kastélyok korábban említett állattani gyűjteményei – még ha megszerzésüket és bemutatásukat nem is szükségszerűen a szakszerűség vezérelte – természetudományos szempontból ugyancsak számottevők lehettek. Ezenkívül a csillagászatnak volt leginkább köze a kastélyok világához. Kastély, illetve kúria közelében korábban is emeltek csillagvizsgálót: állt egy a bicskei kastélytól nem messze (1847-49)³⁷⁵, és híres volt Konkoly-Thege Miklós ógyallai birtokán emelt obszervatóriuma (1869). Gothart Sándor, a néves csillagász és az Akadémia levelező tagja újonnan épített herényi kastélyában (1886) létesített csillagvizsgálót (131. kép), melyhez e célra külön tornyot is építettek.³⁷⁶

A kastélykultúra, amely a 19. század második felében a polgári elemek beemelődése mellett is lényegében nemesi kultúra maradt, a művészetek és a tudományok tekintetében – a gyűjteményeken kívül – végeredményben már nem játszott vezető szerepet a historizmus korában. Míg a barokk korban a főúri, a felvilágosodás idején és a reformkorban a köznemesi kultúra képviselte a művelődés fő sodrát, az 1840-es évektől a magyar kultúra elsődleges letéteményese a városi polgárság és az intézményesült szervezetek, függetlenül attól, hogy ezek egyes képviselői nemesi vagy akár főnemesi származásúak. Ennek fényében ami a historizmus korában e tekintetben a kastélyokban történik, az már sokszor műkedvelő vagy perifériális, és általában nem több, mint az utolsó fellobanását megérő életforma fényes kelléke.

131. Herény, Gothard-kastély. csillagvizsgáló

³⁷⁴ György Aladár: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai*. Bp., 1886.

³⁷⁵ Entz – Sisa 1998. 38.

³⁷⁶ Vas vm. 1898. 42-43, 541.

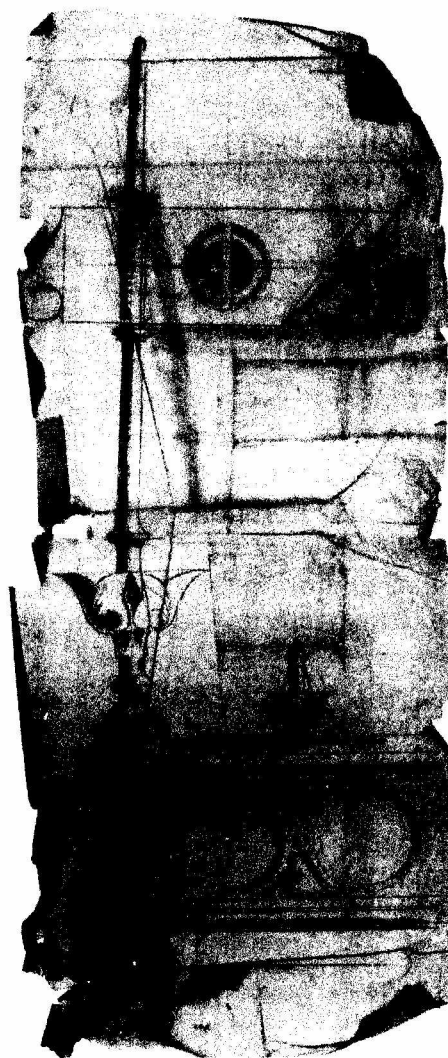
11. Reprezentáció és nyilvánosság

A kastély épülete, díszei, felszerelése, műtárgyai összességükben még egy nagy és alapvető célt szolgáltak: az építtető és családja reprezentációját. A kastély megjelenésével, elhelyezkedésével önmagában kellett, hogy hirdesse ura hatalmát. Ha az épület nagy parkban helyezkedett el, akkor csak távoli jelenségként, ha a külvilághoz közelebb, akkor fizikai jelenlétével. Ha gyár közelében állt, az alkalmazottaknak a kastély tulajdonosának fennhatóságát jelezte.

Egyes építészeti formák részben ugyancsak e cél szolgálatában álltak. Ilyen volt elsődlegesen a torony. Szerepe a kastélyokon nem pusztán a mozgalmas és festői megjelenés biztosítására szorítkozott, szimbolikus-heraldikus jellege legalább annyira számított. A valóságos vagy fiktív jogfolytonosság, az ősökre való hivatkozás jelképévé vált.³⁷⁷ A torony csúcsán lengett a családi zászló, ha a kastély ura otthon tartózkodott. Kiemelésében a modern technika vívmánya is segíthetett: a nagykárolyi kastély tornyát éjszaka villanyfénnel világították meg.³⁷⁸ A tornyon található szélzászló sokszor a kastély elkészültének a dátumát hirdette, de előfordult rajta az épület urának a monogramja is (132. kép).

A kastélyokon rendszerint megtalálhatók voltak ugyanilyen célból további építészen kívüli eszközök is. Kevés épületről hiányzott például a családi címer, amely a homlokzatokon néha többszörösen megismétlődött. Gazdag részleteivel, festői rajzolatával díszítőmotívumként is érvényesült; különösen impozáns volt a koronával ellátott főnemesi címer. Nem nemesi építtető esetén előfordult az üres címerpajzs, mint például a csalai kastélyon; csak találgatni lehet, hogy építtetője, Kégl György a nemesi kastélyok illúzióját akarta-e kelteni, vagy éppen polgári származását hangsúlyozni. Néha – például Iszkaszentgyörgyön – a kertkapu pillérére is címer került, onnan hirdetve a külvilág felé a nemzetség hírét. Előfordult a kastély homlokzatára elhelyezett évszám felirat, amelyik rendszerint nem a családra, hanem magára az építtetőre vonatkozott.

A kastély belsejében a családi portrék, illetve arcképcsarnokok jelentették a reprezentáció legkézzelfoghatóbb nyilvánulását. A lépcsőházban, ebédlőben vagy más közösségi termekben elhelyezett képeken kívül a historizmus korában megszületett Magyarország legpompásabb ilyen célú tere, a nádasdladányi ősök

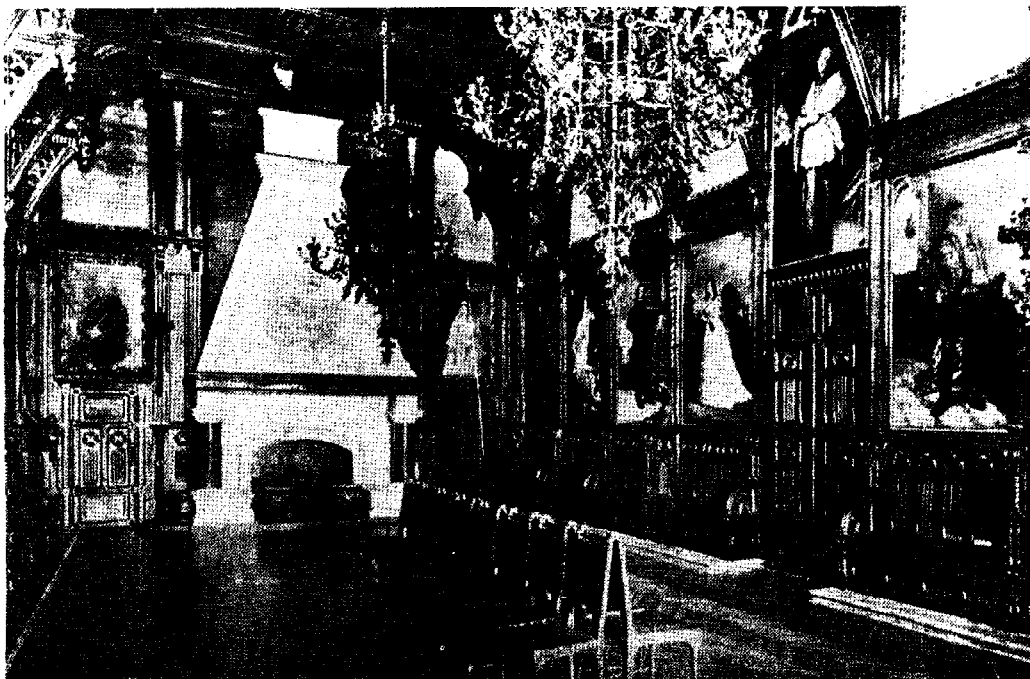

132. Zombolya–Csító, Csekonics-kastély.
Szélzászló terve

³⁷⁷ Mojzer Miklós: *Torony, kupola, kolonnád. Művészettörténeti Füzetek* 1. Bp., 1971.

³⁷⁸ Szatmár vm. 1908. 183.

csarnoka (133. kép). A család tagjainak arcképe felbukkanhatott a házikápolna, sőt akár a helybeli templom festményein, oltárán. A családi címer nemcsak az épület külsején, hanem gyakran a belsejében is megjelent, leghangsúlyosabban a kandallók mellvédjén, rendszerint a családi jelmonddal.

133. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Ősök csarnoka

134. Than Mór: Mikos Ede arcképe, 1869

A reprezentáció nyelvi formáját képviselték a nevek. Egyes kastélyok, melyek a tulajdonosok szívéhez különösen közel álltak, az ő vagy feleségük keresztnévét kapták. Így lett gróf Károlyi László vadászkastélya Lászlótanya, illetve gróf Zichy Pál káloz-nagyhöröcsöki kastélya felesége, Kornis Anna neve nyomán Annavár. Arra is van példa, hogy az egész települést átkeresztelték a kastélytulajdonos nevére, mint a 18. században Eszterházát. A historizmus korszakában lett Széplakból Mikosszéplak, a prózai Sárladányból Nádasdladány, az építtető család nagyobb dicsőségére.

A kastély ábrázolása önmagában is rendelkezhetett reprezentációs értékkel. Nem véletlenül került az újonnan elkészült mikosdpusztai kastély képe báró Mikos Ede Than Mór által festett, dekoratív portréjára (134. kép). A 20. század elején új jelenség bukkant fel: az új idők szellemében az épület kereskedelmi reklámemblémává válhatott, mint ahogy az a budafoki Törley-kastély esetében történt (135. kép).

135. A Törley-pezsgőgyár reklámja

A kastély és a művészet, illetve a kastély és a társadalom kapcsolata összefüggött az ábrázolások kérdésével. Az ide vonatkozó rövid megjegyzésekből kiderül, hogy a 19. század közepén a kastélyokat országosan alig ismerték, az átlagembernek nem sok fogalma volt az arisztokrácia és a köznemesség vidéki épületeiről. Ezen nem segített az egyes folyóiratokban elszórtan megjelent leírás, vagy az ahhoz tartozó ritka metszetes ábrázolás. Az olyan elszigetelt próbálkozások, mint gróf Keglevich Jánosé, aki nagyugróci kastélyáról litografált ábrázolásokat készíttetett és azokat a hozzá ellátogatóknak, sőt publikálásra egy viszonylag kevésbé ismert honismereti munkának is odaajándékozta, csak szűk körben fejthették ki hatásukat.³⁷⁹ Az ilyen ábrázolások, melyek az architektúra-tájak vagy architektonikus tájképek sorába tartoznak, külön műfajt képviseltek a 19. századi magyar tájfestészetben és rajzművészetben.³⁸⁰ A művészi megfogalmazás mellett jellemzőjük a topográfiai hűség és megbízhatóság, s így fontos – bár sajnos nem

³⁷⁹ Sisa 1989. 14.

³⁸⁰ Szabó Júlia: *A mitikus és a történeti táj*. Bp., 2000. 8, 122-123.

nagyon számos – képi forrásai a fényképészet előtti korszaknak. Hunfaly János *Magyarország és Edély eredeti képekben* című munkáját (1856-1864) több hasonló ábrázolás, éspedig Ludwig Rohbock kiváló acélmetszetei illusztrálják. Megtalálható köztük néhány fontos, közelmúlban épült kastély képe, mint a fehérvárcsurgói, az oroszvári és a nagyugróci.³⁸¹ Nagyjából ugyanebben az időben Thomas Ender építészeti tárgyú akvarellek sorát festette a Felvidéken, melyek közül néhány kastélyt örökített meg.³⁸² Bár a témáról még nem áll rendelkezésre Magyarországon tudományos feldolgozás, a jelek szerint a századforduló évtizedeiben a topográfiai hűségnek előrelőbb lett a művészi interpretáció, legyen szó naturalista, impresszionista vagy szecessziós festményről. Ez érvényes a (fél)amatőr arisztokrata festőkre, mint a debreni vadászkastélyát megörökítő gróf Andrássy Tivadarra, vagy a geszti kastély színpompás, rafinált virággruppját szecessziós kompozícióvá szublimáló Rippl-Rónai József (136. kép).

Ekkorra a helyzet a fényképezés – mint a pontos ábrázolás elsődleges – eszköze jóvoltából megváltozott. A fejlődő nyomdatechnika hamarosan azt is lehetővé tette, hogy a fényképek nagy példányszámban sok emberhez eljussanak. Megjelentek és egyre nagyobb népszerűségnek örvendtek a képes levelezőlapok; Keglevich János növekvő számú követői már ezt és nem litográfiát készítettek kastélyaikról. A képes levelezőlap lett az új korszakban a külvilág fel irányuló személyes képi reprezentáció egyik fontos eszköze. A kastélytulajdonos gyakran számos fajta, akár a kastélypark legeldugottabb sarkát ábrázoló képeslapot csináltatott.

136. Rippl-Rónai József: A geszti kastély Somogyban. 1912

A szélesebb közönséget a népszerű képes újságok is tájékoztatták. Például a *Vasárnapi Ujság* jóvoltából a középosztálybeli olvasók tömege ismerkedhetett meg számos kastéllyal. Különösen akkor volt ezen épületeknek hírértékük, amikor az uralkodó vagy a királyi család egy-egy tagja vidéki hadgyakorlat vagy vadászat alkalmával valamelyikbe ellátogatott, vagy egy kastély ura, aki országosan ismert közéleti személyiség volt, elhunyt. Ilyenkor a szóban forgó kastélyról képet és leírást közöltek. A képekkel bőven illusztrált *Ország-Világ* 1887-ben már cikksorozatot közölt „A magyar urak otthon” címmel, amely – „[n]agy angol képes lapok mintájára”

³⁸¹ Basics Beatrix: Ludwig Rohbock illusztrációi a Magyarország és Erdély eredeti képekben című kötethez. In: Lugosi László: *Tükörképek Ludwig Rohbock nyomán*. Bp., 2003. 147-155.

³⁸² Papp Gábor György: Thomas Ender építészeti tárgyú akvarelljei az MTA Könyvtárának Kézirattárában. In: *Johann Nepomuk Ender (1793-1854) Thomas Ender (1793-1875) emlékkiállítás. Magyar Tudományos Akadémia művészeti gyűjtemény 2001. február-május*. A katalógust szerkesztette Papp Gábor György. Bp., 2001. 41-52.

— számos kastéllyal és városi palotával ismertette meg olvasóit.³⁸³ A *Budapesti Látogatók Lapja* (1888-1896) volt az első orgánus, amely – 1891-től kezdődően – rendszeresen publikált írásokat és fényképeket magyarországi kastélyokról. A folyóirat ilyen irányú nyitása összefüggött azzal, hogy 1890 végén a lap társtulajdonosa lett Klösz György (1844-1913), a korszak egyik legjelentősebb fotográfusa, aki a kastélyfényképek zömét saját maga készítette.³⁸⁴ Az említett folyóiratot a millenniumkor induló *Magyarország és a Nagyvilág* (1896-1900) követte melynek utódja a már a kifejezetten az arisztokráciának szóló és az ő életüket bemutató *Szalon Ujság* (1900-1903) volt. Összehasonlításként érdemes felidézni, hogy a kastélyéletet propagáló, immár klasszikusként, a műfaj zászlóshajójaként elismert angol magazin, a *Country Life* 1897-ben indult, tehát lényegében egy időben magyarországi társaival. A *Szalon Ujság* rendkívül igényes nyomdatechnikával készült; kitűnő fényképeit nem kis részben Klösz György készítette, de helyet kaptak benne más képek, többek közt egyes kastélytulajdonosok amatőr fotói is. Amikor Klösz elkezdte az országot bejárva kastélyfelvételeit készíteni, szeme előtt valószínűleg a 1900-as párizsi világkiállítás lebegett. Erre az alkalomra fényképeiből albumot tudott összeállítani – hozzá az előszót gróf Vay Sándor írta –, amelyet aztán a jeles eseményen sikerrel mutatott be.³⁸⁵

A magyarországi kastélyok közül sokat egy másik vállalkozás örökölt meg az utókornak. A *Magyarország városai és vármegyéi* című sorozatról van szó, melynek kiadása a millennium korában új csúcspontot elérő honismereti mozgalom keretében indult meg. Az összesen 21 vármegyéet bemutató sorozat – befejezetlensége ellenére is – páratlanul gazdag képi és szöveges anyagot tartalmaz.

A képes levelezőlapok és a publikációk segítségével a kastélyokat sokan megismerték, magukba az épületekbe azonban avatatlanak bejutni gyakorlatilag lehetetlen volt. Ez leginkább az arisztokrata kastélyokra állt, a kisebb, köznemesi kastélyokra feltehetőleg kevésbé. Akadt olyan főrengű tulajdonos, aki otthonának termeiről képet sem engedett közölni. Ilyen volt gróf Esterházy Károly, aki 1894-ben nem adott meghatalmazást, hogy ábrahám „rég” kastélyának enteriőrjeit a *Budapesti Látogatók Lapja* képekkel ismertesse.³⁸⁶ Annál nagyobb lehetett a gróf meglepetése, amikor néhány évvel később, amikor ábrahám „új” kastélyának tervezője, az újító kedvű Josef Urban a még el sem készült női szalon képét az Aquarellistenklub 14. kiállításán a bécsi Künstlerhausban bemutatta, majd a kastély terveit – beleértve belső nézeteit is – számos helyen publikálta.³⁸⁷ Nem mindenki zárkózott el kastélyának akár valóságban történő megismertetésétől: Kuffner Károly cukorgyáros, a diószegi kastély tulajdonosa kijelentette, hogy „szívesen megnyitná a vizsgálónak otthonát”.³⁸⁸ Buzgalma valószínűleg újgazdag mivoltának, neofita dicsekvésvágyának tudható be. A diószegi kastély egyébként is eleve a városka központjában, a főutca mellett állt, tehát közszemlére kitéve – hasonló módon, mint nem egy más, hasonlóan bizonyítási vágytól fűtött polgári származású egyén kastélyépülete.

Ha a főúri kastélyok rendszerint nem is nyíltak meg a nagyközönség előtt, tartalmukból, műkincseikből a 19. század utolsó három évtizedében több kiállítást

³⁸³ Az első közlemény: *Ország-Világ* VIII. 1887. 15. sz. 235-238, az utolsó VIII. 23. sz. 445-452.

³⁸⁴ Lugosi Logo László: *Klösz György élete és munkássága*. Bp., 2002. 54-55.

³⁸⁵ U.o. 80-81. – BFL Klösz.

³⁸⁶ *BLL* VII. 1894. 5. sz. 41.

³⁸⁷ Schloss Eszterházy in St. Abraham bei Dioszegh. *Der Architekt* VI. 1900. 1. sz. 3, 35, 7. tábla; *Das Interieur* I. 1900. 30-31, 47, 52, 53, 1. tábla; Ulrike Thieme – Franz Becker: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, XXXIII. Leipzig, 1939. 589;

³⁸⁸ *BLL* VII. 1894. május-június, 41

rendeztek legalább résnyi bepillantást engedve az érdeklődőknek a kastélyok világába.³⁸⁹ Ilyen volt az 1873-as bécsi világkiállításon a „magyar amatőrök” bemutatója, melyet hamar követett 1876-ban az első nagyobb magángyűjteményi kiállítás a pesti Károlyi-palotában. Ezután jött az 1882-es könyvkiállítás, az 1884-es ötvösműkiállítás, az 1888-as, Múcsarnok-beli festménykiállítás, hogy a folyamat az 1896-ban az Ezredéves Kiállítás „Vajdahunyad vár”-ban megrendezett történeti kiállításában csúcsosodjon ki. A kastélytulajdonosok nem a demokratikus eszméktől megvilágosodva mutatták be nyilvánosan kincseik egy részét – bár az 1876-os kiállítás bevallott célja árvízkárosultak megsegítése volt –; sokkal inkább a nemzeti nagyság és a családi dicsőség keresése motiválta őket.

Tanulságos és szomorú végkifejletében is jellemző gróf Pálffy János gyűjteményének esete.³⁹⁰ Hatalmas kollekcióját bajmóci várkastélyában, bazini és királyfai kastélyában, pozsonyi és bécsi palotájában, valamint budapesti házában helyezte el, múzeumszerű rendszerben, ám a nagyközönségtől elzárva. Halála után (1908) meglepetésre kiderült, hogy műkincseit a köznek történő bemutatásra szánta. Az ezt biztosító szokatlan jogi megoldás azonban hosszú pereskedésnek nyitott utat, hogy az I. világháború után a zömében az utódállamokhoz jutott gyűjtemény műtárgyai szerte a világban szétszóródjanak. Ugyanebben az időben gróf Andrássy Dénes más megoldást választott. A családjával meghasonlott gróf, miután lehetősége nyílt rá, Krasznahorkán külön épületet emeltetett mintegy 150 műtárgy nyilvános és folyamatos bemutatására.³⁹¹ Ez a gesztusértékű cselekedet, az ősi családi fészekből való kivonulás aktusa valószínűleg egyaránt szólt a nagyközönségnek és hagyományosan gondolkodó osztályostársainak.

A kastélyok szélesebb körben történő megismertetését nem fogadták egyöntetű lelkesedéssel. Ahogy a század derekán jóformán minden vonatkozó – bár csekély számú – írásból a tisztelet hangja csendül ki, a századforduló megváltozott társadalmi viszonyai közepette a reakció már vegyes. Ez kiderül a *Magyarország és a Nagyvilág* 1898-ban napvilágot egyik cikkéből is, amely válaszol egy „demokrata” szemrehányó levelére. A névtelen levélíró ugyanis felhánytorgatta, hogy a „nép munka nélkül van és éhezik, télen hajléktalanul bolyong, s önök munkáslakások építésére való agitálás helyett főúri kastélyokat közölnek!”³⁹² A válasz egyes pontjai jól tükrözik az arisztokrácia saját magáról és kastélyaik jelentőségének vallott – néhol nem kevéssé arrogáns – véleményét, de felvetésében a komor jövő is felsejlik:

A miért Péter vagy András nem kap munkát a gyárban, tüstént takarjuk el szemeinket, ha látunk egy szép festményt, egy remek faragványú arany bilikomot vagy egy pompásan megépített kastélyt? Vagy pláne semmisítsük meg őket? [...] Ismerjük el a kosok, juhok és lovak nemesebb fajtáit, de tiltakozunk a társadalom nemesebb osztályai ellen? [...] A magyar főúri világ szinte mimosa szerepet játszik: húzódik a nyilvánosságtól, vagyonát nem fitogtatja, művészi becsű kincseivel nem hivaikodik. Csaknem tolakodónak kell lennie, hogy közelebből láthassunk valamit, a mi megismertetve a nyilvánossággal, hasznára lehet a közizlés nemesítésének, a műipar és az építészet fejlesztésének.³⁹³

³⁸⁹ Sinkó Katalin: A magyar műgyűjtés 1850 után – a magángyűjteményi kiállítások tükrében. In *Válogatás magyar magángyűjteményekből*. A kiállítást rendezte és az anyagot válogatta Mravik László és Sinkó Katalin, Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1981. 11-29.; Horváth Hilda: Adalékok a század eleji magyar műgyűjtés történetéhez. Az 1907-es budapesti amateur kiállítás. *MÉ* XLII. 1993. 1-2. sz. 27-39.

³⁹⁰ Horváth Hilda: Gr. Pálffy János műgyűjteménye, különös tekintettel iparművészeti kollekciójára. PhD disszertáció, ELTE, Budapest, 2002.

³⁹¹ Baji – Csorba 1994. 102.

³⁹² A magyar arisztokrácia. – Válasz egy demokrata levelére. – *MNV* IV. 1898. március, 2.

³⁹³ U.o.

A változó világban az építőmunkások viszonya is megváltozott a kastélyhoz. 1863-ban, amikor a vörösvári kastély építése folyamatban volt, a munkálatokhoz a község a meszet ingyen adományozta.³⁹⁴ Ekkortájt, és még jó darabig a kastélyépítést kiváló munkaalkalomnak tekintették a falubeliek. De 1907-ban az iszkaszentgyörgyi kastélyon dolgozó munkások – egy szakszervezeti funkcionárius elbocsátása miatt – már a sztrájk fegyveréhez nyúltak.³⁹⁵

A két idézett eset valójában szimptomatikus. A 19. században is jelen volt egy látens ellenérzés a köz- és kisnemesek, illetve a középosztály körében a nemzetietlennek tartott arisztokráciával szemben. A 20. század elején azonban a jelentős társadalmi átalakulás és a növekvő szociális feszültség nyomában a nemesség, a vezető réteg – Ady Endre fulmináns szavaival élve: „gazemberek vadászó, nemtelen, puskás, bitorló úri társasága”³⁹⁶ – az egyszerűbb emberek fokozott és nyílt haragjával kellett, hogy szembenézzon. Ez a hozzáállás más történelmi eseményekkel kombinálva néhány évtizeddel később a kastélyokra nézve tragikus következményekhez vezetett.

³⁹⁴ VU X. 1863. 28. sz. 251-252.

³⁹⁵ Népszava XXXV. 1907. 117. sz. 11.

³⁹⁶ Ady Endre: Barangolás az országban (1913)

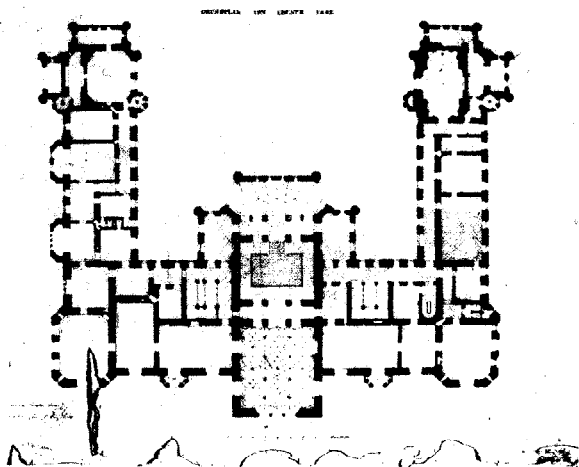
II. Kastélyról-kastélyra

1. Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély

A katonai pályán induló gróf Zichy-Ferraris Emánuel (1808-1877) 1837-ben kötött házasságot az angol Charlotte Strachannel, de csak apja halála után (1839), a katonai szolgálattól megválva gondolhatott kastélyépítésre.³⁹⁷ Politikai szerepet a kiegyezés után vállalt az országgyűlésben. Angolos stílusú kastélyát egy korabeli megemlékezés szerint „lelkes angol neje, sz. Strachan Saroltának ízlése s honi emlékek iránti gyöngédség s kegyelet befolyása alatt”³⁹⁸ alakította ki, s hagyomány úgy tartja, a nagy és díszes kastély költségeit a nagy hozományból fedezte.³⁹⁹ Bár az alapköveteteli emléklap a régi kastély lebontásáról beszél, valószínű, hogy az előző, cour d'honneur-ös barokk kastély alapfalait megtatották, és 1841-44-ben ezt felhasználva készült az új kastély.⁴⁰⁰ Terveit Franz Beer bécsi építész rajzolta, a kivitelezést Feigler Ignác pozsonyi építőmester irányította. Az ünnepélyes és jelképes alapkövetetel - valószínűleg a munkálatok jelentős előrehaladtával - 1843. június 11-én történt meg, jeles személyiségek jelenlétében.

Az angolos stílusában úttörő jelentőségű kastélyt sajátos kettősség jellemzi: hagyományos, cour d'honneur-ös alapelrendezése – ami az elődépület örökségének tűnik – ellentétben áll festői hatásra törekvő architektúrájával (30. és 137 kép). „Várszerű” megjelenését lapos tetősík, a főpárkányzat lőréses pártázata, valamint az épület fontos pontjait található lőréses saroktornyocskák biztosítják. A középrizalit földszintjéhez bordás boltozatú kocsialáhajtó csatlakozik, melynek emelete lőréses mellvédű terasz. Az épület dobozszerű középtömbjét koronázó, viszonylag kicsi, két lépcsőben vékonyodó torony meglehetősen bátortalan, nem aknázza ki az építészeti formában rejlő lehetőségeket. Megoldása szerényebb léptékben hasonló az ugyancsak Franz Beer által tervezett frauenbergi (Hluboká, Csehország) kastélyéhoz. A várszerű forma az „egyházi gótiká”-ra inkább jellemző, kőrácsos erkélyekkel és csúcsíves nyílásokkal párosul, melyek közül a nagyterem hátsó, parkra néző ablaka a leghatalmasabb.

A középrizalitban található, tágas fölépcsőház az épület belső világában mind elhelyezkedés, mind művészi kialakítás szempontjából fontos szerephez jut. Benne a

137. Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély. Franz Beer, 1841-44. Földszinti alaprajz

³⁹⁷ Komárik 1975. 433-444.; Horváth 1998. 117. – IM KO: MLT 1698/108-109. – A kastélyok építtetőire vonatkozó általános biográfiai irodalmat lásd a bibliográfia „Életrajz” részében..

³⁹⁸ Nemzeti képes naptár 1856-dik székő évre. Pest, 1856. 62.

³⁹⁹ Eötvös Károly: Az utolsó Deák-párti. In: Uő.: *Tünetmények*. Bp., 1905. 1-8.

⁴⁰⁰ Átépités előtti képét közli Anna Zádor: *The History of the English Garden in Hungary. Acta Historiae Artium* XXXIII. 1987-88. 324.

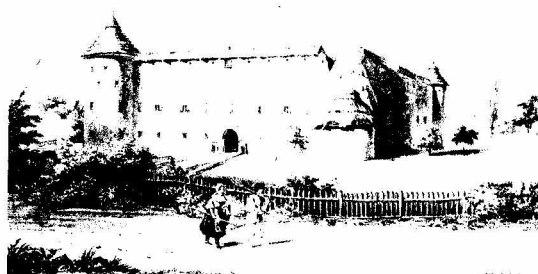
pillérekre támaszkodó, kétágú lépcsőt gótizáló motívumokkal faragott fakorlát kíséri, terét gótikus jellegű, de lapos fabordázat fedi (75. kép). Az emelet hátsó traktusának közepét két szint magasságú nagyterem foglalja el. Kialakítása rendkívül gazdag: falait és mennyezetét függőgyámokkal és csúcsívekkel kialakított faburkolat borítja, nagy, csúcsíves ablakát színes betétek töltik ki. A terem különleges díszé a faburkolatba foglalt, a lovagkor világát megidéző, magas művészi színvonalú pannó-ciklus (79. kép). A terem az alsó helyiségben található öntöttvas támaszokon nyugszik (18. kép). A többi terem részben faburkolat, részben stukkómennyezet díszíti. A földszinten található az egykori könyvtár, ahol a faragott fa mennyezetén – a helyiség rendeltetéséhez illeszkedő ikonográfia jegyében – írók és költők domborművű mellképei sorakoznak. A kastély eredeti terve a bal oldalszárny végén csillagboltozatos kápolnát jelöl. A 20. század elejé, már gróf Lónyay Elemér tulajdonossága idején a kastélyban volt egy pazarul berendezett török szoba is.⁴⁰¹

A tájképi jellegű kastélyparkot az országúttól kerítés választja el, a bejárat mellett portáslak áll.⁴⁰² A kastély főhomlokzatával szemben, annak főtengelyében valamikor a századforduló után oroszlánszoborral koronázott oszlopot állítottak fel, az egykori egységes tájkert élénkítésére a főépület közelében süllyesztett partert alakítottak ki (114. kép). A parkban nyolszögletes alaprajzú, lőréses mellvédű víztornyot (112. kép) és gótizáló virágházat emeltek, az utóbbi falába római köveket illesztve. A parkhoz a 19. század közepén híres kertészet tartozott.

2. Nagyugróc, Keglevich-kastély

Gróf Keglevich János (1786-1856) viselt ugyan a rangjával járó néhány közhivatalt - Bars megyei adminisztrátor, majd főispán volt, az országgyűlés munkájában is részt vett -, leginkább azonban a tudomány és a művészetek érdekelték. Foglalkozott a botanikával, a történelemmel, az 1850-ben létrehívott bécsi Central-Commission konzervátoraként az építészeti emlékekkel; külföldi utazásokat tett, könyveket és műtárgyakat gyűjtött. Mint szenvedélyes építő két kastély fűződik nevéhez: a klasszicista kistapolcsányi (1818-25) és a gótizáló-romantikus nagyugróci. Az utóbbit második (gyermekként elhunyt) fiának szánta, aki második, ifjú feleségétől, Folliot-Crenneville Viktóriától született.

A belső udvaros, négy sarokbástyás nagyugróci várkastély eredetileg a 16-17. században épült (138. kép). A leromlott állapotban lévő építményt Keglevich a bécsi Alois Pichl tervei szerint 1844-50-ben teljesen átépíttette.⁴⁰³ Közvetlen előképe az oroszvári kastély volt, de tervezéséhez felhasználtak angol rézmetszetet is. A kivitelezést a környéken működő

138. Nagyugróc, a várkastély átépítés előtt

⁴⁰¹ SzU XV. 1910. 20. sz. 4.

⁴⁰² Pavel Šimkovič: Niekoľko poznámok o parku pri kaštieli v Rusovciach. *Pamiatky príroda* 1976. 2. sz. 32-34.; Gróf Lónyay Elemér és neje, Stefánia kir. hercegnő oroszvári kastélya. *VU LX.* 1913. 40. sz. 791.

⁴⁰³ Vendelin Jankovič: K dejinam kaštiela vo Vel'kých Uherciach. *Vlastivedný Casopis XXII.* 1973. 2. sz. 70-75.; Komárik 1975. 442-451.; Sisa 1989. 45-58.

Császtka József építőmester irányította, maga Keglevich mind a tervezésben, mind a kivitelezésben aktív szerepet vitt.

Az átépítés nyomán az egyemeletes kastély alap- és tömegelrendezése lényegében nem változott, de teljes egészében gótizáló-várszerű architektúrát kapott (9. kép). A bástyák vaskos, lőréses gyűrűvel egészültek ki, a homlokzatra is lőréses mellvéd került, az ablakokat csúcsívesre formálták át. A főhomlokzathoz aszimmetrikus elhelyezéssel trapéz alaprajzú, az angol zárterkélyeket idéző középrizalitot illesztettek, melyet hat fiál és sokszögű, meredek sátozott koronáz; ez a rész a várszerű épületnek kötetlenebb jelleget ad. A bejáratot a jobb oldalszárnyon alakították ki, gótikus ívében mívesen faragott, hatalmas fa kapuszárnyakat helyeztek el. E szárny hátsó bástyájára fa kilátótorony került (amely ma már nem áll).

A kastély főbb helyiségei az emeleten sorakoztak, ahová a kapualjból balra nyíló, egykarú fölépcső vezet (139. kép). Itt az előszoba után következett a legfontosabb terem, az ebédlő (70. kép). Ettől jobbra sorakoztak a kastély legdíszesebb termei, és pedig az ifjú grófné szobái: a zárterkélyes nappali terem, az írószoba, az öltöző-szoba, a saroktoronyban található könyvtárszoba (95. kép); az öltözőszobából nyílt a hátsó traktusban elhelyezkedő hálószoba is. A hálószobából lépcső vezetett a földszinti fürdőszobába. Az ebédlőből balra helyezkedett el a gróf kisebb és szerényebb lakosztálya, amely a nappali szobából, a hálószobából és (a toronyban) a fegyvertárból állt. A termek többségét díszes faburkolat borítja, az ebédlő mennyezete kazettás, a zárterkély és a könyvtár mennyezetéről függőgyámok csüngnek. A faburkolat, a márványkandallók, a bútorok egy részét - ideértve az ebédlő gótizáló csillárját is - felvidéki, pozsony és bécsi asztalosok, díszítőszobrászok, sőt szobrászok készítették (Brandl Antal, Andreas Schrott).

A csúcsíves ablakok egy részét színes, részben figurális ablaktáblák töltötték ki. A termekben a legkülönbözőbb műtárgyakat és régi bútorokat helyeztek el, melyek nagy részét Keglevich európai utazásai során szerzett be; ezek a tárgyak tovább fokozták a belső kialakítás által keltett ódon hangulatot. A kastélyban vendégszobák is sorakoztak, a hátsó szárnyában a gótika világát idéző, kőbordás, boltozott kápolna kapott helyet.

A termék kialakításáról és berendezéséről egy 1854-ban megjelent, egyedülállóan részletes leírása ad érzékletes képet:

A fölépcső almási vörös márványból készült, az itt található nyughelyek többnemű márvánnyal, a falak tölgyfa színre festett fatáblákkal kirakvák, az ablakok pedig góth alakú kerekded üveggel ellátvák. A lépcsőn fölmenve, a falon csoportonként elrendezett régi fegyvereket u.m. pajzsokat, puskákat stb, az ajtó mellett pedig egy, tetőtől talpig vaspánczélna öltözött apródot látni. Az első emeletbe érven, az

139. Nagyugróc, Keglevich-kastély. Alois Pichl, 1844-50. Lépcsőház

érintett ajtón fatáblákkal kiarkott és kandallóval ellátott előszobába jutni. Figyelemre méltó ezen szobában diófából készült, szépen kirakott (ciselirt) három láda, ezeket a várkastély tulajdonosa Rómából, Velenczéből és Páduából hozatta, illetén ládák Olaszországban az előszobákban gyakran fordulnak elé cassabanca-ládák név alatt. Az előszobából jutni az ebédlőbe vagyis palotába. Ezen teremben legfeltűnőbb a mennyezet (plafond), mely a francziaországi fontainebleau-i császári várkastélyban létező mennyezet modorában készült. A termet a gr. Keglevich család természeti nagyságban levett tagjainak 6 képe és a bejárással átalellenben gyaníthatólag Hunyadi János Magyarország egykori dicső kormányzójának képe díszítik. [...]

A palotában lévő, almási márványból mesterileg faragott kandalló fölött egy gadagon ékített talapzaton nyugszik Keglevich Péter mellvasa, melyen a gr. Keglevich-család címere látható. A mellvas fölött szinte Keglevich Péternek másfél láb nagyságú képe látható. Mind a két kép, mind a mellvas Drezdában, a várkastély birtokosa által szereztetett. A kép egy remekműű elefant-csont, agát- és lapis lazulival kirakott ébenfa-rámába van foglalva, mely Florenczből került. A palotában lévő asztal, szekrények, melyek Nürnbergben és Regensburgban vétettek, úgyszintén a többi szobákban lévő majd minden bútorok valódi régiségek. A kandalló melletti szekrényekben régi serlegek, kupák, tálak díszlenek, a legnevezetesebbek közé számítandó egy, 6 pintes köszöntő serleg a szászországi választó-fejedelmi címerrel, melyen a következő betűk olvashatók: T.G.D.H.V.S.J.C.V.B. ao. 1738. Említésre méltó egy, Urbino-Majolica gyárából serkorsó, egy másik ólomból készült, remek műű serkupa, és egy gyöngyházból faragott török kanna. Az ablakok csúcsívei magyar mester által készített, különféle mintájú színes üveggel ékesítvék az egész kastélyban, még a vendégszobák sem véve ki; és általán véve a termekben található majd minden bútorok és műtárgyak hazai művészek és mesterek készítményei.

A palotából nyílik egy ajtó a grófné nappali teremébe. Ezen, közepett egy 12 láb magas és két kisebb oldalablakkal ellátott terem e nagyszerű építménynek azon kiálló elő részét foglalja el, mely az ide mellékelte rajzban látható. A terem minden oldala góth izlés szerint, padlása sátor-alakban kirakott; művészeti tekintetben nevezetes e teremben azon mesterileg vésett két asztal, miknek felső része sicíliai jáspisból való. A nappali terem után következik a grófné írószobája; ennek oldalai tölgyfával vannak kirakva, a fatáblákat sötétzöld bársony váltja föl. Az itt találtató műtárgyak közül megemlítendő: egy elefántcsont faragvány Fiammingótól, ki Benvenutoval egy időben élt, az azon látható fiúk kecskebakon ülnek s birkóznak; a gróf remek arcképe Borsostól. Ezen szobából érhetni a grófné öltöző-szobájába, melynek padlását Brandl János pozsonyi szobrász mesterileg készített tölgyfa faragvánnyal díszít föl, a falak Velenczében készült sárgavörös, sikos nehéz selyemkelmével vonvák be. Az öltöző-szobából léphetni egy toronyba vagyis inkább bástyába, mely könyvtáruul használtatik. Ennek fából faragott kúpalakú padlása a legszebbek, a mozaik-padolat pedig a legnagyobb nevezetességek közé számítandó, az abban lévő antik római márványokat, u.m. rosso antico, giallo antico, verde antico, és keleti porfirt, a várkastély tulajdonosa Olaszországban utazván, gyűjtötte. Az ablakok csúcsait Lafontaine, Dante, Schiller, Milton és Kisfaludy híres költők Majlandban üvegre festett arcképei díszítik. Az itteni góth izlésű kandallón felállított faragványok között legjelesebb egy rhinoceros-szarvból készült serleg. A könyvtárból egy, góth alaku szobrok- és rézmetszvényekkel ékesített és érdekes régi szekrényekkel ellátott folyosón menve jutni az oratoriumba, vagyis a várkápolnába. A kápolna előcsarnokában, melyben egyházi régiségek találtnak, legnevezetesebbek: egy.ugynevezett pietra dura florenczi mozaik, mely drága kövekből összeállított mű János evangelistát ábrázolja; a szentnek szakálla, szempillái, ruharedői a legszebb rosso antico-márványból; a sas, mely szent János mellett látható, kövesült farészekből mesterileg összeillesztvék. Emeli ezen remekművet azon körülmény, hogy azt dicső emlékezetű Mária Thérézia királynő sógorától a toscanai nagyhercegtől ajándékba kapta, később pedig gróf Migazzi egykori váci püspök- utóbb bécsi érsek- és bibornoknak ajándékozta. Említést érdemel a Brustone velencei szobrász által puszpánk-fából faragott feszület, továbbá: egy régi domborműű szekrény, mely a kismártoni templomból került, melyben a misemondó öltönyök tartatnak. A góth izlésben ékesített kápolna meglepő látványt idéz elő, s maga nemében a legszebbek közé számítandó; az oltárt, a velencei San Zaccaria nevű templom egyik mellékkápolnijában lévő oltár mintájára, a legtisztább góth izlésben Brandl Antal honi szobrász készíté. A góth alakú boltozat kék színre van festve, ezüst színű csillagokkal, mint ez a legrégibb keresztyén templomokban divatozott, az ablakokon egy Ecce-Homo, Mária, és egy angyal Majlandban festett képei láthatók.

Most már térjünk vissza a gróf termeibe. A fönt leirt ösképekkel díszlő palotából balra nyílik az ajtó a gróf nappali teremébe, ennek padlása szinte táblaként van díszítve, oldalfalai 200 évesnél régibb, német-alföldi szőnyegekkel (hautelisses) bevonvák. Ezek Flórárt, Cerest, Minervát és Bellonát ábrázolják. A kandallón több, vadkecskeszarvból készült serleg díszlik, mi igen nagy ritkaság. Ezen teremből vezet egy kárpitajtó (Tapethenthüre) szinte műtárgyakkal ellátott kis, de igen csinos szobába, t.i. a gróf hálószobájába, itt legnevezetesebb mű a híres velencei mozaikkészítő, Arminius

Zuccato által mosaikból összeállított feszület, a szoba padlása és fala fatáblákkal és zöld bársonnyal van díszítve. Ezután következik a torony, mely fegyvertárul szolgál; ezen tárbán a nevezetes fegyverek nagy halmaza található, a fegyverek a falon függve izletes rendezéssel felállítva oly formán, hogy az egyes darabokat közelebbi megtekintés végett levehetni; mellvasak, vassodrony-
 ingek, sisakok, kosáralakú markolattal ellátott kardok, paizsok, török buzogányok, régi puskák, íjak nagy mennyiségben láthatók itt. Különösen a gróf dicső családjának egyik hősi tagja, Keglevich Péter elefántcsont nyelű buzogánya következő felirással: P.K. Liber Bárá de Buzin. A buzogány igen egyszerű fából készült, vascúcsokkal; - egy másik buzogány ily felirással: "J. d. Zitva Dervis S p a h i t ó l k a p t a, - ez alatt egy török névalírás. Nyelén ez van bevésve: B o c s k a y a n g y a l a N a g y A m b r u s. - L a b o n c z n a k m e g D i a b o l u s. 1605. A buzogány felső részét ezüstbe foglalt zöld türkiz ékesíti az ezüstbe francia liliomok vannak bevésve. Egy régi tör, úgynevezett flammendolch igen régi német írással: "F r i s c h h e r a n m i c h, a l s i c h a n d i c h, t r i f s t d u m e i n, s o b i n i c h d e i n. A l b r e c h t G r a f v o n B a b e n b e r g 1308. - Della Scala (Scaligeri) család vértje a családi lajtorjás czimmerrel, mely család Veronában 115 évig uralkodott, hol is három góth ízlésű mauzoleuma látható, kihalt 1375-ik évben. Nem érdektelen tárgy ezeken kívül Rajnoha nevű, lehotai származású egykori haramiafőnöknek önmaga által faragott s pisztolylyal ellátott fokosa. Lehotán, mely a gróf tulajdona, mutatnak egy bikkfát, mely Rajnoha bikkjének nevezetik, melynek 6 láb magosságyira elnyúló egyik ágán, a monda szerint, Rajnoha egyik kezében pálinkával telt poharat, másikban palaczkot tartva, keresztülugrott. - A haarlemi tóból került, s a gróf ottlétekor általa szerzett négyélű tör, mely azon időre mutat, midőn Németalföld a spanyolok birtokában volt, ezt onnan gyaníthatni, mert a tör markolatja egy spanyolt ábrázol, ki egy németalföldi embert tipor lábaival. Hátra van még a grófné hálószobája, mely a fent leírt sárga veres színű kárpitos szobával egy szekrény alakú ajtó által összeköttetésben áll, ennek falai régi németalföldi szőnyegekkel díszítvők. Itt nagyszámú műtárgyak s ritkaságok szemlélhetők részint fából, részint elefántcsontból faragott dombor művek (Basrelief), bibliai és mythologiai tárgyakat ábrázolók; az imaszéken, mely ébenfából elefántcsonttal kirakva készült, Mária a gyermekkel 6 hüvelyk magas borostyánkőből (Bernstein) való; egy imakönyv Dürer Albert által festett képekkel, a másik imakönyv ezüst borítékkal; az ágy is jeles régiségek közé sorozandó. A grófné többször érintett öltözőszobájából kis lépcsőzeten mehetni a földszinti fürdőbe, melynek almási veres márványból készült oldalai a Pápa melletti herendi gyárból került porcellánlemezekkel rajvák ki, padlása táblaként idomított, a franciaországi Blois nevű várkastélyban látható Medicis Máriaféle szoba mintájára. A fürdőből a kertbe mehetni.⁴⁰⁴

A kastély az épülettel egy időben kialakított tájképi kertben áll (113. kép). A kastélyparkot a közeli főutca – ténylegesen országút – felől fal határolta. A parkba gótizáló kapuépítményen át lehetett bejutni, melynek közelében kapusház állt.

3. Vép, Erdődy-kastély

Gróf Erdődy Sándor (1802-1881) fiatalkorában hosszabban időzött külföldön, főleg Angliában és Franciaországban, majd a világlátás és tapasztalatszerzés után hazajött a reformkori Magyarországra, ahol a főrendi ellenzékhez csatlakozott. 13. századi eredetű vépi kastélyának három szárnyát 1846-47-ben formáltatta át angol neogót ízlésűre, a régi épület tömegének alapvető megváltoztatása nélkül.⁴⁰⁵ Ehhez a terveket Johann Romano bécsi készítette, a kivitelezést ifj. Woita Donát szobathelyi építőmester irányította. Az elnyomatás éveiben Erdődy megintcsak külföldön tartózkodott. A kiegyezés után hazatért, de már nem vett részt aktívan a politikai

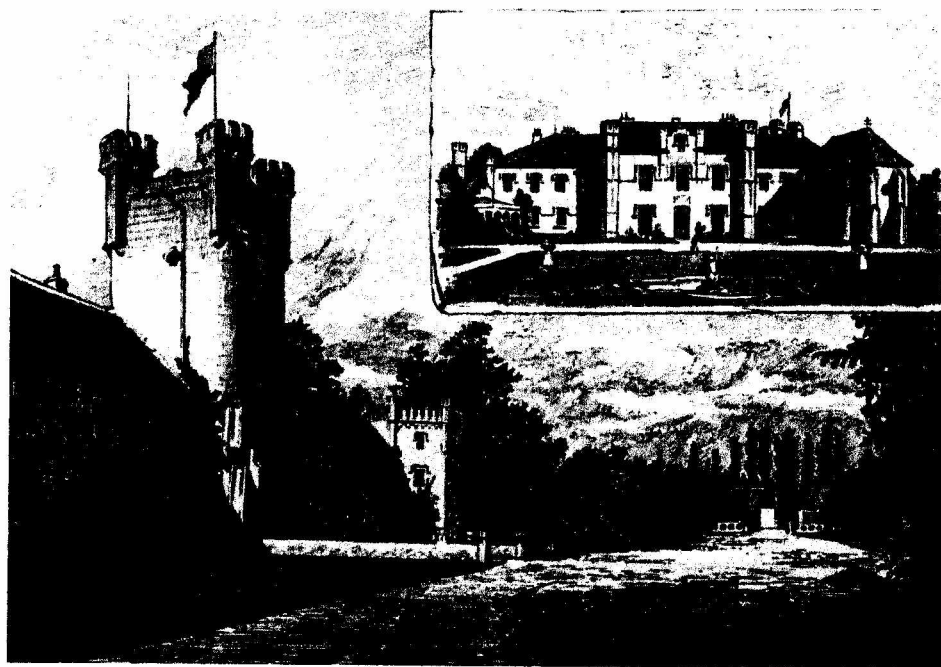
⁴⁰⁴ Nagy-ugróczy várkastély. In: Kubinyi Ferenc - Vahot Imre: *Magyar- és Erdélyország képekben*, III. Pest, 1854. 120-122.

⁴⁰⁵ -á-r-: Gróf Erdődy Sándor. *VU XXVIII*. 1881. 9. sz. 131-134.; Vép vára. *MNV V*. 1900. július, 3.; Erdődy Ferenc: Adalékok a vépi kastély és park történetéhez. In: *Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője*. Szombathely, 1975. 79-113.; Sisa József: A vépi volt Erdődy-kastély Vas megyében. *MV XXI*. 1977. 3. sz. 170-172.

életben, ideje legnagyobb részét vépi kastélyában töltötte és többek között botnakiáál foglalkozott. Az 1870-es években alakította ki a kastély díszes főlépcsőházát, melyhez Pompeiiben kiásott oszlopokat használtak fel.

Az egyemeletes, terjedelmes épület négy szárnya hozzávetőlegesen szabályos négyzetet alkot nagy belső udvarral. A főszárny közepés kétszintes, hasáb alakú középtorony, az épület felkiáltójel-szerűen hangsúlyos eleme emelkedik (50. és 140. kép). A Romano-féle átalakítás nyomán a bejáratot támpillérekkel és felül lőrészekkel keretítették, a torony impozáns hatását tovább fokozandó lapos tetejére haránt elforgatott, konzolokkal alátámasztott, lőréses kis bástyák, a fugakváderes homlokzatra pedig füles "Tudor" szemöldökpárkányok kerültek. A főszárny jobb végén sokszög alaprajzú, lőréses mellvédű bástyát alakítottak ki. A főszárny bal végéhez a nyolcszög három oldalával záródó, támpillérekkel tagolt kápolnát építettek. A kastély bal szárnyának erőteljesen előreugró középrizalit ad hangsúlyt, melyet az 1846-47-es átépítés során kétfelől nyolcszögletű, lőréses pillérrel fogtak közre. Ezen szárny bal végéhez csatlakozott a kastélyból is megközelíthető nagy télikert, melyet ugyancsak lőréses pillérpár hangsúlyozott.

A kastély díszesebb, a grófi család használatára szolgáló termei a tornyos főbejáratától balra, illetve elsősorban az élet fő színterét jelentő bal oldalszárnyban helyezkedtek el. Ilyen volt a műkincsekkel díszes fogadóterem, a jeles emberek mellszobrai magábanrejtő könyvtár, egy további képtárterem családi arcképekkel, a biliárdterem, az ebédlő, valamint a gróf dolgozó-, öltöző- és hálószobája. A gróf lakosztályából nyílt a tágas télikert, amely a jelek szerint volt a legfontosabb termeknek. A kétkarú főlépcső márványoszlopokra támaszkodik és falait sgraffito-festés borítja. A lépcsőházzal és egyes termek műtárgyait az 1877-ben itt járt Pulszky Ferenc részletesen megemlékezett:

140. Vép, Erdődy-kastély. Johann Romano, 1846-47

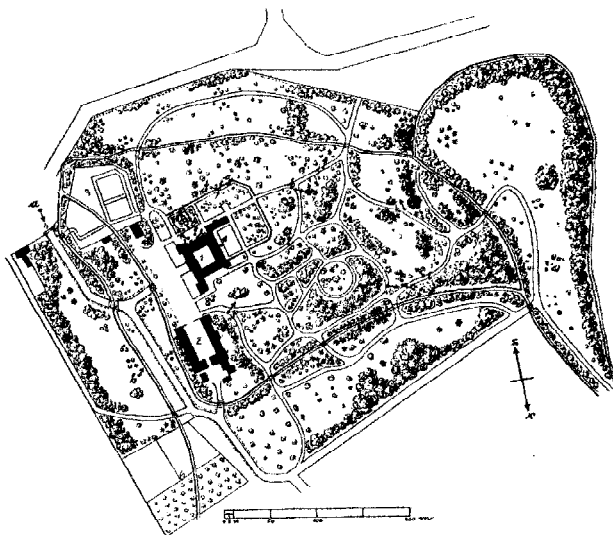
A tágas udvaron a végig körülfutó nyílt csarnok pillérei zöld folyondárral vannak bevonva, s a főlépcső, melyet a gróf csak imént készítettett el, finom izlésének bizonyossága. Ez a tágas lépcsőházban kényelmes emelkedéssel a falhoz épült, melynek széles magas mezeje sgraffito-díszítményekkel ékes. Rafael loggiáinak pillérfestményeit használták föl a nagy térnek hat kisebb mezőre való

elosztására, melyeket a herkuláneumi táncosnők lebegő alakjai élénkítenek, míg az oldalajtók fölött a három nyilazó Eros Rafael >>Galateájá<<-jából röpdös. Mindez meleg barna tónusban tartott sgraffitóban kedves benyomást tesz s kizárja a nagyszerűség praetensióját. A kellő magasságú és szélességű lépcsőknek párkányzatát kis íveket hordozó csinos oszlopocskák képezik; szép színes antik márványoszlop, kettő felül, kettő alól, tartja a mennyezetet, mely egyszerű izléssel diófából készült. Egy régi velencei bronzlámpa, széptagozatú láncról függve, világítja a lépcsőházat a lépcsőket pedig alól s felül modern lámpa, melynek válaszfékos alakú s diszítésű alja Zsolnay pécsi gyárából került ki. Ugyanerre ismertem ama diszedényekben is, melyek a lépcsőzet alján és tetején régi csonka márványoszlopon állanak. A termék műkincsekben gazdagok, melyek úgy vannak elhelyezve, hogy a lakályosság érzetét ne sértsék. Az egyik szoba családi arc képekkel telt meg. Itt van természetesen Bakocz bibornok arcképe, ki X. Leóval versenyzett a Szent Péter trónusára; itt a tizenhetedik századbeli vadkinézésű Erdődyek; itt a tizennyolcadik század parókás, beretvált nagyurai; itt végre korunk ismét férfiasabb alakjai. A képek közül, melyek egy másik terem falait fődik, kitűnik egy madonna Cima da Coneglianótól, egy tájkép Hobbemától, egy >>tengercsend<< Van der Veldtől, >>szent János és Jézus mint ölelkező gyermekek<< Leonardo de Vinci egyik tanítványától, valószínűleg Oggionétól, egy mestermű Melzitől, melyen egy milanoi nő citeráz, egy jó madonna gyertyavilágnál Gerardo della Nottétól, egy kutya Landseertől, a háziur arcképe magyar ruhában Horace Vernet-től; ez utóbbi a híres művész ajándéka. A könyvtárban a magyar könyvek mellett különösen az angol irodalom legkiválóbb termékei vannak képviselve, a nagy férfiak arcképei formálnak hosszú sort a könyvszekrény fölött. Napoleon és Washington, Rafael és Dürer, Michel Angelo és Thorwaldsen, Tizian és Leonardo, Lord Byron és Macaulay, Göthe és Schiller, Mátyás király és Bocskay István, Rákóczi és Széchenyi, VI. Sándor és Savanarola, az orosz Katalin és Lucrezia Borgia. Modern és régi domborművek, hollandi intarsia, régi khinai porcellán, Orbán pápa égetett agyagmintája Berninitől, egy rendkívül nagy olasz fayence scaldino plasztikai majomcsoportozatokkal sat., töltik meg a szölegeket és ablakközoeket, s az ember mégis érzi, hogy lakószobában van, nem múzeumban; az egész nem nyugtalan s mindenütt kényelmes élvezettel kínálkozik.

[...] Földszint a nagy fogadó teremben Pandaini szép nymfája közepén a falnál van felállítva, a tekeasztal és a zongora helyezvék el, s a diszmunkák, gyönyörű albumok a sajtó legújabb termékeivel fekszenek; e teremhez csatlakoznak a házi úr dolgozó, öltöző- és hálószobái; s ezek egy virágos csarnokkal a nagyszerű üvegházba nyílnak, melynek közepén a patak tiszta vize növények közt medencébe ömlik s csörgedezésével kellemesen szakítja meg a csendet. Előtte áll egy római, Szombathelyen talált repkényövedzte oszloptöredéken egy velencei márványkút a tizennegyedik század kezdetéből, kilencszögű, melynek előlapján egy hárfás ülve citeráz, alatta guggoló gyermek veri a dobot, köröskörül pedig öt nő s négy férfi kezet fogva ünnepélyesen lejt a táncot. Ilyenek lehettek Róbert Károly alatt a visegrádi palota márványfaragványai. Most e kút földdel van telve, melyből egy phoenix sylvestris emelkedik ki pálmaalakú leveleivel.

[...] S házi urunk [...] mindenütt, hazánkban és Európában, a hol csak utazott, kevés ecsetvonással vízfestékben vázolta le a legszebb, legjellemzőbb pontokat. A fogadószobában örömmel forgattuk a nagy kötetek lapjait, melyekbe a vázlatok be vannak kötve, s megismertük Angol-, Skót-, Ir- és Olaszország, felső Ausztria és a Svájc regényes vidékeit.⁴⁰⁶

A kastélyt körbefogó kertről (141 kép), melyben tulajdonosa az évtizedek során komoly dendrológiai gyűjteményt hozott létre, ugyancsak Pulszky beszámója a leghitelesebb és legszemléletesebb:

141. Vép, Erdődy-kastély. Park alaprajza

⁴⁰⁶ Pulszky Ferenc: Két magyar úri lak. *Fővárosi Lapok* 1877. 150. sz. 730-731.

A várnak fémpontja azonban a kert, mely egészen gr. Erdődy Sándor teremtménye. [...] A pleasure groundot a ház előtt alacsony áttört téglakerítés választja el a parktól; a zöld gyepek közepén az öreg Gassernek egyik legsikerültebb műve: cinkből öntött nymfa halat emel kezében, melynek szájából a vízszög szökik fel s nagyobb márványmedencébe esik le. A gyepek szőnyegkertészeti díszítvényekkel van szegélyezve, de ezek mind mértani szabályokba rendezve és átmenetül szolgálnak a vár szabályos építészeti formái és a park szabad vonalai közt. Ezt közvetítik a földszinti ablakok elé erősített Minton-féle fayence jardiniérek is, melyekből élénk színű virágok hajlanak ki. A bokrok és a fák az épület közvetlen szomszédságában mind alacsonyak s olyak, melyeknek alakja a szabályszerűséghez közelít [...] De a mint a vártól távozunk, a szabályosság mindinkább elenyészik, a fák magasabbak, a virágcsoportozatok változatosabbak, s a szőnyegkertészet vonalai hullámzóbbak. [...] Az utak ügyesen vonulnak a parkon át, úgyhogy minden kanyarultnál új színhely nyílik, előtérben szépalakú fák díszeljenek, a háttér sűrűbb lombzata pedig nagyobb erdőséget sejtessen. A változatosság itt kimeríthetetlen mert a park egyszersmind botanikus kert; több mint száz fenyőfaj van itt képviselve [...]⁴⁰⁷

1868-ban a parkban vasvázás szerkezetű üvegházat emeltek David Low edinburgh-i mérnök tervei alapján (111. kép).⁴⁰⁸ A kastély főszárnyához balról kanyarodó úton a park bejáratánál impozáns kapuépítmény állt, melynek Tudor-íves nyílása, keretező támpillérei és lőréses főpárkánya a főépület architektúráját visszhangozta. A kastélytól jobbra a belső udvart közrefogó istálló- és kiszolgálóépület terült el. A kastély homlokzatainak angol neogótikus tagozatait 1962-64-ben, egy átépítés során eltávolították.

4. Bonchida, Bánffy-kastély

A Bánffy család középkori eredetű, reneszánsz és barokk építésű kastélya Bonchidán a maga nemében a legnagyobb szabásúnak számított Erdélyben. A család főkormányzói ágának utolsó sarja, gróf Bánffy József (1770 k.–1858), a zárkózott aggregény úgyszólván élete végéig nem mozdult ki Bonchidáról, és egyre újabb (többségében megvalósulatlan) tervek készítettett különféle építésekkel kastélya bővítésére, átalakítására. A főépület nyugati szárnyának és – a jelek szerint – a közeli konyhaépületnek a kibővítését Kagerbauer Antal kolozsvári építész tervei szerint el is végezték. Időpontjára nézve a 19. századból két dokumentum ismert. Az egyik báró Podmaniczky Frigyes visszaemlékezése, aki életének 1844 és 1850 közötti szakaszában járt a bonchidai kastélyban és ezzel kapcsolatban írta: „Tulajdonosa lakának legnagyobb részét eléggé ízlésteljesen s stílszerűleg éppen akkorajt újíttotta meg [...]”⁴⁰⁹ A másik az átépített szárny képét is közlő *Vasárnapi Újság* 1887-ből, amely a következőt rögzíti: „A képen látható csúcsíves homlokzatot e század első felében gr. Bánffy József építtette.”⁴¹⁰ A fenti megjegyzéseket, továbbá az épületszárny stílusát és a körülményeket figyelembe véve az építést – Bíró Józseffel egyetértve – az 1844 és 1850 közötti évekre tesszük.⁴¹¹

⁴⁰⁷ U.o. 731. – Lásd még Rapaics Raymund: *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon*. Bp., é.n. [1940] 219-223.; Mészöly 1984. 205-207.

⁴⁰⁸ József Sisa: *Landscape Gardening in Hungary and Its English Connections. Acta Historiae Artium* XXXV. 1990-92. 202.

⁴⁰⁹ Podmaniczky Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből 1824-1887*. Szerk.: Steinert Ágota. Bp., 1984. 164.

⁴¹⁰ D-k Farkas: Bonczida. *VU* XXXIV. 1887. 17. sz. 280, 286

⁴¹¹ A bonczidai kastély. *SzU* VII. 1902. 15. sz. 3-5.; Bíró József: *A bonczidai Bánffy-kastély*. Cluj. 1935. 33-35.; B. Nagy 1977. 81-82.; Entz Géza Antal: *A kolozsvári Szent Mihály-templom neogótikus*

A kastélyegyüttes négy sarkobástyás főépülete nyugati (csonka) szárnyának külső, park felé néző homlokzatát érintette a Kagerbauer-féle átépítés (142. kép). Tulajdonképpen csekély traktusmélységű, kulisszaszerű, széles verandát magába foglaló előrész, továbbá zárt sarokerkély épült hozzá, ezenkívül a bővítés által nem érintett homlokzatszakaszokon az ablakok – beleértve a bal oldali kerek sarokbástyát is – az új rész formáival egységes kialakítást nyertek. Ily módon a homlokzat meghatározó eleme lett a lizéna-, illetve fiálé-párral közrefogott, óriási méretű, nyitott veranda az emeleten, melynek háromszögormozattal koronázott számrhátívét összetett öntöttvas mérmű töltötte ki. (Ezt 1935-ben jellegtelen, neogótikus zárt verandává építették át.) A veranda a wörlitzi Gotisches Haus (G. Ch. Hesekeel, 1773-86) nagy középablakát idézte, de formája még fantasztikusabb, mérete túldimenzionáltabb volt annál; az erdélyi–magyarországi, romantikus ihletésű

142. Bonchida, Bánffy-kastély. Kagerbauer Antal, 1844 és 1850 között

középkor-kultusz korai és elsőrendű példája. Az emeleti veranda alatt a földszintnek két csúcsíves nyílás ad szerényebb léptéket. Kétoldalt a földszinti ablakok csúcsíves, az emeleti ablakok egyenes záródását egyszerűbb mérmű tölti ki. A homlokzat jobb szélén mint egy kis sarokbástya nyolcszög alaprajzú, fogazott pártázatú záterkély áll ugyancsak nyolcszögű pilléren.

A délnyugati bástyához kapcsolódik a – régi fal felhasználásával épült – földszintes, csúcsíves nyílású konyhaszárny. Parkra néző homlokzatának közepéhez magas, hasáb formájú óratorony illeszkedik. Ennek tagolása változatos: földszinti sarkait támpillérek erősítik, első emelete fölött ívkoronán ülő lőréses mellvéd húzódik. a mellvéd fölött nagy, csúcsíves ablak, majd maga a kerek óra, e fölött hármass csúcsíves ablak következik, hogy az építményt erőteljes gyámokkal alátámasztott újabb, de kisebb mellvéd zárja le.

Az 1844 és 1850 között épült, illetve kibővített két szárny a kastélyegyüttes park felőli nézetének adott új szellemű, egymást kiegészítő hangsúlyokat.

harangtornya, *AH. X.* 1982. 2. sz. 256.; Gy. Dávid Gyula: *A bonchidai Bánffy-kastély*. Kolozsvár, 2001. 39-40, 44-47, 317-318. – MTA MKI Adattár: MKCs – C – I – 121.

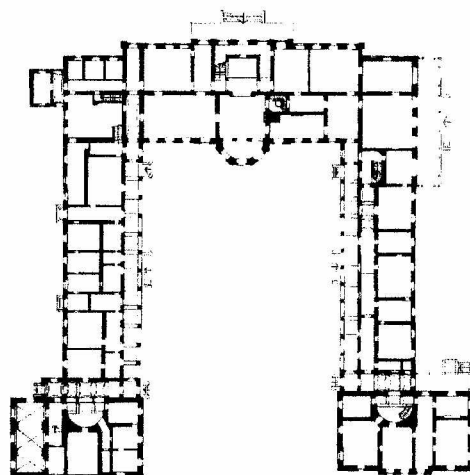
5. Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély

Gróf Károlyi György (1802-1877) Széchenyi István ezredtársa és barátja volt, részt vett a Tudományos Akadémia megalakításában. A reformkorban a mérsékelt ellenzék tagjaként vezető szerepet játszott. A szabadságharc bukása után rövid ideig fogságban tartották; elfogására fehérvárcsurgói kastélyában került sor.

Károlyi a fehérvárcsurgói uradalmat 1823-ban vette zálogba Perényi Imrétől, majd 1853-ban megvásárolta; Nagykárolyt, a régi Szatmár megyei birtokot ugyanis nem kedvelte. Fehérvárcsurgón a korábbi úrilak felhasználásával 1844-49-ben építtette kastélyát Heinrich Koch bécsi építész tervei szerint, az ifjú Ybl Miklós közreműködésével.⁴¹² Az épület előképe részben klasszicista stílusú pesti palotája volt, részben – cour d'honneur-ös és sarokpavilonos kialakításával – a csákvári Esterházy-kastély, ahol az 1830-as és 40-es években Károlyi György bátyja, István és annak felesége, gróf Esterházy Franciska lakosztályt tartott fenn.⁴¹³ Fehérvárcsurgó Károlyi György élete végéig állandó tartózkodási helye maradt, fiai is

143. Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély. Heinrich Koch, 1844-49, átalakítás 1909-12

144. Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély. Földszinti alaprajz

mind itt nevelkedtek. Az épületen unokája, József (1884-1934) végzett átalakítást a 1909-12-ben, amikor modern műszaki felszereléssel is ellátta.

A kastély egyemeletes, viszonylag rövid főszárnya és két hosszú, földszintes mellékszárnya szűk cour d'honneur-t alkot (29. kép). A kicsit kényszeredett arányokért minden bizonnyal az előd-épület felhasználása a felelős. A főszárny közepén négy dór oszlopon nyugvó erkély, fölötté a főpárkány attikáján címerplasztikával díszes, lapos háromszögű oromzat helyezkedett el. A 20. század elején ezt a homlokzatrészt ívesen előredomborodó, az első emeletén oszlopokkal tagolt középrészre cserélték (143. kép). A két oldalszárny az udvar féle nyitott, dór oszlopsoros folyosóval néz, Az oldalszárnyak végéhez egy-egy széles, egyemeletes pavilon csatlakozik, melyeket oromzatos középrizalit tagol. Az épület egyszerű, késő

⁴¹² Kondor: Csurgó kastélya és vidéke, *VU V.* 1858. 14. sz. 171-173.; A csurgói kastély. *MNV V.* 1900. november, 9-12.; Ybl 1956. 15. 120.; Sisa 1980. 103-104.; Ybl kat. 1991. 151-153, 205.; Bugár-Mészáros Károly: Egy reformkori nagyság családi fészke. Károlyi György kastélya Fehérvárcsurgón. *Szalon I.* 1997. 2. sz. 9-13.; Entz - Sisa 1998. 75-76.; Horváth 1998. 130. – IM KO: MLT 1696/80, 1696/82; BFL Ybl 2/1-4.

⁴¹³ Sisa József: A csákvári Esterházy-kastély. *MÉ XLVI.* 1997. 1-2. sz. 21.

klasszicista architektúráját két elem oldja némileg romantikussá. Az egyik a bal oldali pavilonhoz kívülről hozzásimuló, magas óratorony, amely az épületnek aszimmetrikus hangsúlyt ad. Főpárkányát eredetileg bástyaszerű mellvéd és középen kis hengeres magasítás koronázta. (A torony felső részét - valószínűleg a 20. század elején - lebontották.) A másik a főszárny jobb külső oldalán húzódó, fémvázás veranda, melynek felső részét dús ornamentikájú betétek töltik ki.

Hátulról néhány lépcsőfok vezet a főszárnyhoz (144. kép). A cour d'honneur felől nagy előcsarnokba lehet jutni, mögötte háromkarú lépcső vezet az emeletre. A főszárny kéttraktusos, az udvari traktus közepén a 20. század elején kialakított, ovális terem – egykori könyvtár - magasodik. Vasbeton szerkezetű, kupolával fedett terét galéria osztja két szintre. A két oldalszárny egymástól eltérő, szabálytalan alaprajza korábbi épületrészeket sejtet. A bal oldali pavilonban kapott helyet a három boltszakaszos kis kápolna. Az épületről a *Vasármapi Újság* 1858-ban ad további információt:

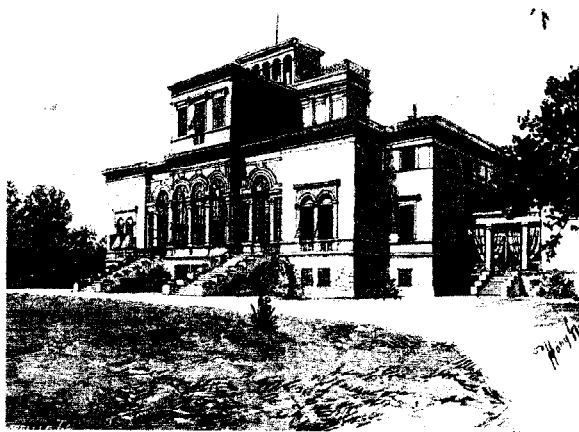
A családi kényelemre száznál több szoba áll rendelkezésre, a salonok meglepő csint és elegantiát lehelnek, melyekben az értékes czikkek gazdagsága legkevésbé sem sérti a mezei élet fogalmát. A tizenhat ölnyi magas torony alatt gyönyörű udvari kápolna van, festett ablakaival s szép oltárképével, míg az épület déli részén a páratlan nagyságú és szépségű veranda Spanyolországba varázsolja a képzeletet. E veranda valódi remekmű, gyöngye az egész kastélynak. A karcsu bronzoszlopokon nyugvó mennyezet alól az egész völgy képe feltűnik előttünk. Fehérvár tornyai, a Vértes-hegyek, a Bakonyi erdőségek, a dús mezők, virágos rétek; a kastélykert pompás facsoportozatai; a halastó csillogó tükre hintázó hattyúival és rengő csónakjaival. S végre az egész kert a hazai és külföldi Flóra egész illatos tengerével ...⁴¹⁴

Az épületet egykor teljes egészében tájképi kert övezte. A 20. század elején, amikor a kastély megújult, Hein János terve nyomán a parkot is átalakították.⁴¹⁵ A díszudvarban hímzéses partert ültettek, középre ovális medencében oroszlanos díszkút állítottak, és a veranda előtt kőbalusztrádos partert alakítottak ki. Az épulettől jobbra a nagy parkrész jellege megmaradt. A kastélytól balra terjedelmes, földszintes épület, az egykori istálló húzódik. Az épületegyüttes és a park a község szélén, enyhe emelkedőn helyezkedik el.

* V. II. ⑪

6. Ikervár, Batthyány-kastély

Gróf Batthyány Lajos (1807-1849) szabályos nevelésben nem részesült, s fiatalon katona lett. Itáliában, Velence közelében teljesített szolgálatot, ahol a megragadták őt a művészet emlékei. Hamarosan kilépve a katonaságtól hazatért, ám amikor korán megözvegyült, tékozló édesanyja már a családi birtokot, Ikervárt is áruba bocsátotta. Batthyány perben megszerezve a jószágok birtokát – további külföldi utazások mellett –

145. Ikervár, Batthyány-kastély. Ybl Miklós és Pollack Ágoston, 1846-47

⁴¹⁴ VU V. 1858. 14. sz. 171.

⁴¹⁵ Hein 1912. 13-15, 23.

mintaszerű gazdálkodásba fogott. Bevetette magát a politikai életbe, a főrendi ellenzék egyik vezéralakja, majd 1848-ban miniszterelnök lett. 1849-ben a császári önkény kivégeztette.

Ikerváron a régi, 18. századi udvarház felhasználásával 1846-47-ben új kastélyt építtetett, melyhez a tervek a fiatal Ybl Miklós és a vele társulásban álló Pollack Ágoston készítette.⁴¹⁶ A kastély magyar viszonylatban szokatlan formái alighanem Batthyány független ízlésének és itáliai élményeinek köszönhetők, ám szerepet játszhattak Ybl olaszországi útján szerzett tapasztalatai is. Az épületet a legkorszerűbben szerelték fel: központi fűtést, szivattyúval táplált vízvezetékét és fürdőszobákat létesítettek benne. A kastélyon Hauszmann Alajos az 1880-as években „többrétegű átalakítást” végzett.⁴¹⁷

A téglalap alaprajzú épület egymásra helyezett, fokozatosan csökkenő méretű kubusos testek szimmetrikus tömege, és mint ilyen az itáliai, római villák világát idézi (145. kép). A főhomlokzaton (kerti oldalon) az első és második emeletet középfőt nagy hármass ívezet és azt kétfelől keretező egy-egy Palladio-ív fogja össze. A két Palladio-motívum egyben ajtó is, melyekhez kétfelől egy-egy meredek szabadlépcső vezet. A hátsó oldalhoz (talán később hozzáépített) teraszos kocsialáhajtó csatlakozik. A felsőbb szintek kisebb, illetve keresztbe állított épületrészekből állnak, melyeket legfelül nyitott, árka-dos loggia koronáz. A főhomlokzat ívezetes architektúrája a késő klasszicizmus világával rokon.

Az épület valamennyi szintjén a helyiségek hosszanti középfolyosóra fűződnek fel. A középfolyosóhoz csatlakozik a viszonylag kis méretű, háromkarú lépcső, melyet a folyosó felől szintenként két pillér és alabástrom báb-sor választ el. A második emeleten a folyosó felülvilágító rendszerű. A kastély díszterme a kerti oldalon a hármass ívezet és a Palladio-motívum mögött helyezkedik el. Ez a T alakú, két szint magas tér ugyancsak erőteljesen itáliai jellegű: padozata mozaik, boltozatos mennyezetét virágfűzés és groteszk dekoratív díszítőfestés borítja (146. kép).

146. Ikervár, Batthyány-kastély. Díszterem, mennyezet

Az elkobzás után újból a Batthyány család birtokába került épület belsejéről, többek közt múzeumszerűen berendezett csarnokáról következőképpen emlékeznek meg:

Fő-helyisége a nagy csarnok, gr. Battyány Lajos volt miniszterelnök és neje pompás arczképével s kilátással a parkra, az elektromos erővel működésben tartott szökőkutakra.

Érdekes a könyvtár, mely 12-14 ezer kötet magyar, német, angol, francia, olasz és latin művekből áll. Antik szobrok is vannak a kastélyban.

A gróf és a grófné lakosztályai innen nyílnak. Itt vannak gr. Andrassy Gyula művészi arczképei (Benczúrtól, Palliktól), s a grófné, szül. gr. Andrassy Ilona márvány mellképe Zalától.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Gróf Batthyány Lajos. VU XVII. 1870. 23. sz. 280-282.; Vahot Imre: *Gróf Batthyány Lajos élet- és jellemrajza*. Bp., 1873.; Vasvármegye, MNV III. 1898. március, 2-3, 5; Vas vm. 1898. 44,74-77.; Rados 1939. 86, CLII.; Ybl 1956. 13-14.; Ybl kat. 1991. 152-153, 208.; Horváth 1998. 138. – BFL Ybl 92/1-2.

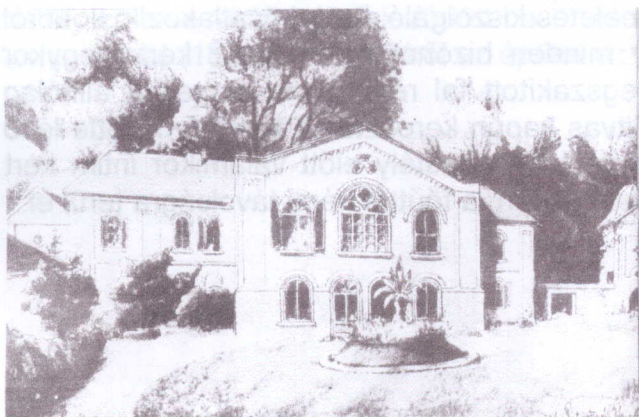
⁴¹⁷ Hauszmann Alajos naplója. *Építész a századfordulón*. Összeállította Seidl Ambrus. Bp., 1997. 59.

⁴¹⁸ Vasvármegye, MNV III. 1898. március, 5.

A kastély jobb oldalához nyaktaggal egyemeletes melléképület csatlakozik.

A kerti homlokzat előtt mértani rendszerben osztott és beültetett díszkert terült el, valószínűleg a kastélynál későbbi telepítés. A főépülettől nem messze álltak az üvegházak. A Rába által kettéosztott park két részét híd kötötte össze; külső parkban, melynek nagy halastava is volt, dámvadak, vadpulykák és fácánok éltek. Maga a kastély a park falu felé eső részére esik, a főút (országút) felől téglafal választja el.

7. Bonyha, Bethlen-kastély

147. Bonyha, Bethlen-kastély. 1850-es évek

A népes és kiterjedt erdélyi család sarja, gróf Bethlen Farkas (1813-1870) a nagyszebeni országgyűlési ifjúság tagjaként aktív szerepet vitt a reformkori politikában. 1839-ben megházasodva bonyhai birtokán telepedett le. A szabadságharc után perbe fogták; 1850-ben hazabocsátották, de rendőri felügyelet alatt élt Bonyhán. Ezeket az éveket gazdaságának és tanulmányainak szentelte. Ekkor történhetett, hogy „[r]ozzant ősi kastélyát ízletes új építkezésekkel cserélte föl”.⁴¹⁹ Bethlen Farkas különös érdeklődéssel fordult a

gyümölcsstermesztés felé s egyike lett Erdély legkitűnőbb pomologusainak. Az 1860-as években megint főként politikával foglalkozott.

A kastélyt a Bethlen család eredetileg a 16. században építtette; az erre vonatkozó, 1545. évszámú kőtábla a földszinti előtér falán látható. A 17. században átalakították, manzárdtetőt és kétemeletesnek ható árkádos-oromfalas tornácot építettek hozzá, továbbá pavilonokkal kiképzett építményekkel vették körbe. Az emeleti nagyterem ajtaja fölött 1719-ből való címeres kőtáblát helyeztek el.

Az 1850-es években történt átépítés nyomán félköríves stílusú épület jött létre (147. kép). Alaprajzi konfigurációja hozzávetőleg téglalap, melyhez a fő fronton aszimmetrikusan keresztszárny csatlakozik. Ennek szélesen terpeszkedő, lapos szögű oromzatban záródó homlokzata az eredeti épület arányait sejteti. Az ablakok és ajtók félkörívesek, az

148. Bonyha, Bethlen-kastély. Nagyterem, részlet

⁴¹⁹ Gróf Bethlen Farkas (1813-1870), VU XVII. 1870. 5. sz. 58. - Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp., é.n. [1927] 27, 31, 221, 565.; Biró 1943. 82.; B. Nagy 1977. 82.; Szépréti Lilla: *A bonyhai kastélyok*. In: Uő.: *Régi és új világ*. Kolozsvár, 1981. 122-125.

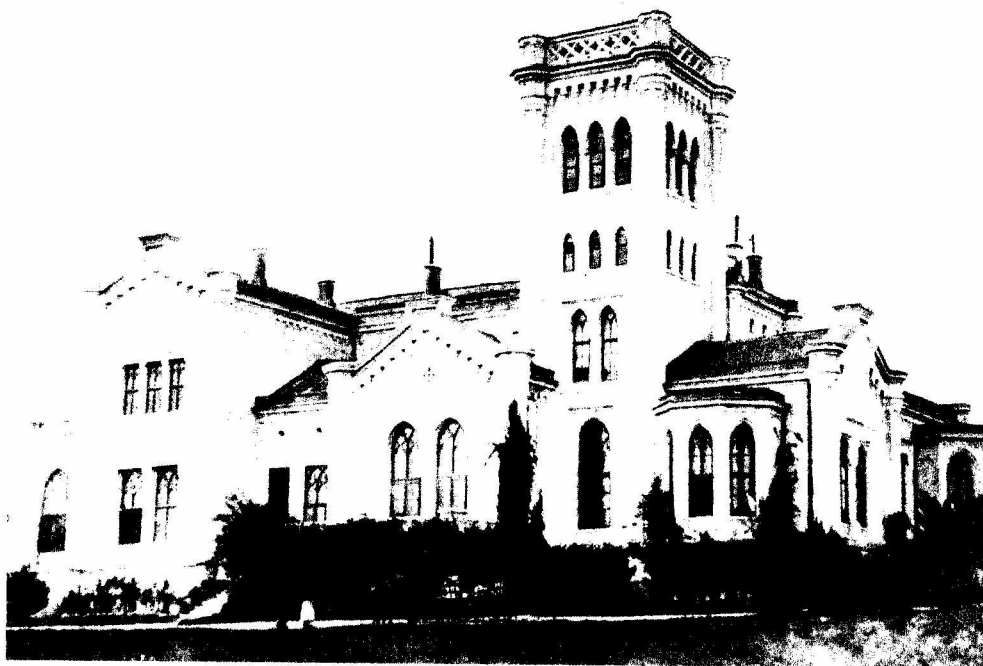
emelet középső, hatalmas nyílása (eredetileg ablak, ma erkélyre nyíló ajtó) egykor mérműves asztalosmunkájával az épület domináló eleme. A nyílások félkörívét apró konzolokban végződő szemöldökpárkány követi, melyek mezőjét fantasztikus növényi ornamentika tölti ki. A homlokzatnak plasztikát ad, hogy az emeleti nyílások többszörös ívvel a falba mélyedő, bélétes kávában ülnek. A főbejárat előtti kocsialáhajtó és a rajta lévő balusztrádos erkéllyel későbbi (valószínűleg 20. század eleji) hozzáadás. A kettős családi címerrel ékes, nagy oromzat vonalát ívsor kísérte.

A főbejárat mögötti termek boltozási rendszere a 19. századot megelőző építési korról árulkodik. Az előcsarnokból jobbra kétkarú, díszes kovácsoltvas korláttal kísért lépcső indul. Az emelet hátsó traktusában található a legfontosabb helyiség, a nagyterem (egyes információk szerint az egykori biliárdterem, más információk szerint ebédlő), melynek falát embermagasságig faburkolat, mennyezetét lapos fabordázat borítja, és két mives, német neoreneszánsz stílusú ajtaja van (148 kép).

A kastélyhoz balról nyaktaggal emeletes kiszolgáló épület csatlakozik. Jobbról téglakerítés kapcsolódott hozzá, amely minden bizonnyal az egész kertet egykor körbefogó, toronyszerű pavilonokkal megszakított fal része volt, s melyet állítólag vízesárok vett körbe. A bejárás kovácsoltvas kapun keresztül történt, a mellette lévő toronyban könyvtár volt. Itt két kőoroszlán állt. A kastély előtt valamikor intim kert pompázott. Az épület és a kert a falu külső részén, a főúttól némi távolságra terül el.

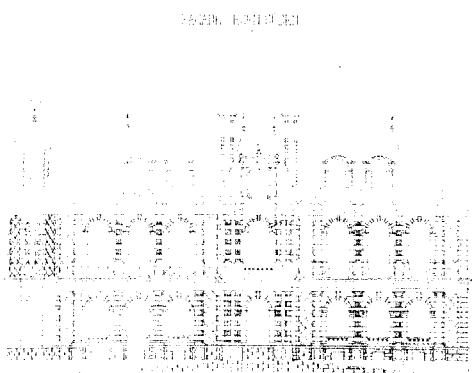
8. Káloz–Nagyhörcsök, Zichy-kastély

Gróf Zichy Pál (1822-1909), a család czifferi ágát alapító Zichy Károly nyolcadik gyermeke nagyhörcsöki uradalmán építtetett kastélyt. Tervei 1852 végére készültek el, melyeket a gróf az egyik szignálatlan tervlap aláírásával 1853. január 4-én

149. Káloz-Nagyhörcsök, Zichy-kastély. Weber Antal és Ybl Miklós, 1852-55

elfogadott.⁴²⁰ Az alapterv a másik két lapja Weber Antal szignóját viseli.⁴²¹ Az építésről szóló régi életrajzok és nekrológok is őt nevezik meg tervezőnek, sőt egy 19. század végi, a kastélyról írt részletesebb beszámoló is.⁴²² Ybl Miklós (társ?)szerzőségére Hunfalvy 1860-as kötetében található említés és a tervek Ybl-hagyatékban történt fennmaradása utal – bár a tervlapok egyike sem viseli Ybl szignóját.⁴²³ Legvalószínűbb lehetőségnek az látszik, hogy a Weber és Ybl, a két testi-lelki jóbarát közösen foglalkozott a kastély tervezésével, de a jelentősebb szerepet Weber vitte. (Tudjuk, hogy a vörösvári kastély esetében eredetileg Yblt kérték fel a tervezésre, aki maga helyett Webert ajánlotta.) Aszimmetrikusan elhelyezett, erőteljes tornyával (149. kép) az épület rokon Weber jelentősebb kastélyaival, a vörösvárral és a galántaival. A főépület kompakt tömegelrendezésében, a bejárat hátsó frontra történő helyezésében pedig a nagyhorcsöki kastély a vörösvárinak gyakorlatilag az előfutára. A nagyhorcsöki kastély építése 1855-ben fejeződött be.⁴²⁴ Időközben, 1854-ben Zichy nőül vette gróf Kornis Annát (1836-1901), akiről az épület az Annavár nevet kapta.

150. Káloz-Nagyhorcsók, Zichy-kastély. Átépitési terv, Gottfried Semper, 1870-71. Homlokzatrajz

torony elbontását célozta meg (150. kép).⁴²⁶ Az említett bővítés, illetve átalakítás – nyilván eleve a jelentős költségek miatt – elmaradt. Valamikor később újabb bővítés tervek készültek, melyek úgy tűnik (legalább is részben) megvalósultak.⁴²⁷

A részben emeletes, részben földszintes, téglalap alaprajzú kastély fő hangsúlyát a jobb sarkán emelkedő, három emeletes, lapos tetejű torony adta. Körülötte festői esetlegességgel csoportosultak az épület laposszögű oromzatú tömbjei és sokszögű zárterkélyei. Mind a tornyot, mind a melléktömegeket sokszögű

⁴²⁰ BFL Ybl 14/30.

⁴²¹ BFL Ybl 14/28-29.

⁴²² *Pesti Hírlap* VIII. 1886. 310. sz. 8.; Weber Antal, 1823-1889. *VU XXXVI.* 1889. 32. sz. 510.; Jakabffy Ferenc: *Weber Antal és művei. Magyar Építőművészet* 1907. 11. sz. 1-4.; Fehérvármegye. *BLL VII.* 1894. 7. sz. 35.

⁴²³ Hunfalvy János – Rohbock Lajos: *Magyarország és Erdély eredeti képekben.* Darmstadt, 1860. II. 331.; BFL Ybl 14/1-30.

⁴²⁴ BFL Ybl: 14/4-5. – Károly János: *Fejér vármegye története*, IV. Székesfehérvár, 1901. 227-228, 231.; Ybl 1956. 31.; Sisa 1980. 104-105. 34-35. sz. kép; Ybl kat. 1991. 210-211.

⁴²⁵ BFL Ybl: 14/1. – Az évszámot félreolvasás miatt tévesen 1838-ként szerepelteti Ybl kat. 1991. 210-211.

⁴²⁶ Sisa József: *Gottfried Semper és Magyarország. MÉ XXXIV.* 1985. 1-2. sz. 1-10.

⁴²⁷ BFL Ybl: 14/25-27.

pillérek keretezték. A mozgalmas tömegkialakítással összhangban a nyílások váltakozva csúcsívesek, illetve egyenes záródásúak voltak, legtöbbjük szögletes szemöldökpárkány koronázta.

A hátsó keresztszárnyon keresztül boltozatos kapualj vezetett, amelyből keresztboltozatos előcsarnok nyílt (53-54. kép). Ehhez oldalról kapcsolódott a patkóalakú fölépcső. Bár a kastély nem volt különösebben nagy, egyes szférái egyértelműen szétváltak. A földszint hosszanti oldalán a nagy- és kisszalón, illetve a hátsó taktusban az ebédlő helyezkedett el; a nagyszalón télikert egészítette ki. A főszárny másik felében a gróf szobái alkottak külön csoportot. Az emeleten a grófné nagy és kis szobája, továbbá hét vendégszoba kapott helyet. A kastély belsejéről röviden 1894-ben emlékeztek meg:

Az épület, melynek góth stílus kapualja, oszlopcsarnoka s lépcsőzetére szép honi márványaink használtattak fel, teljesen pesti és székesfehérvári mesterek műve. Belső berendezése velencei és ó-német butorzatával, keleti szőnyegeivel, művészi ízlésről tanuskodik. Érdekesek a határában kiasott állítólag római korabeli edények.⁴²⁸

A fölépülethez hátul merőlegese hosszú, földszintes mellékszárny és ahhoz terjedelmes kiszolgálóépület csatlakozott. A fő- és mellékszárny együttesen különlegesen festői, mozgalmas együttest alkotott. A kapualj kastélytól átellenes oldalán a szobalányok, azon túl - a főszárnytól már meglehetősen messze - a konyha és az ezt kiegészítő helyiségek sorakoztak. Innen hosszú oldalfolyosón vezetett a főépületbe. A melléképületben kapott helyet az uradalmi tisztek és külön a többi személyzet ebédlője is. A melléképület hátsó szakaszában, a fő- és a melléképület által alkotott árkádsoros, belső udvartól elfordulva helyezkedett el az istálló- és kocsisín-komplexum. Ezen a távoli szakaszon, a főnézet irányába fordulva állt az oromzatos, kis középtornyos kápolna.

A magaslaton álló kastélyt park vette körbe, az épület előtt sziklakert terült el. Távolabb, az egykor puszta területen fenyvest ültettek. A nyugati oldalon lombos fák árnyékában egy tóhoz vezetett le az út. Mára a kastélyegyüttesből csak töredék-épület maradt.

9. Mikosszéplak–Mikosdpuszta, Mikos-kastély

Báró Mikos Ede (1820-1873) lakhelyeül eredetileg egy meglehetősen szerény ház szolgált Széplak faluban. Már 1841-ben megnősült, új kastély építésére azonban csak apja 1855-ben bekövetkezett halála után gondolhatott. A falu nevét a család után Mikosszéplakra változtatta, ám kastélyát az 1850-es évek végén a településen kívül, az immár Mikosdpusztának nevezett erdős

151. Mikosszéplak–Mikosdpuszta, Mikos-kastély. 1850-es évek

⁴²⁸ Fehérvármegye. BLL VII. 1894. 7. sz. 35. Képek 35-36.

területen építtette.⁴²⁹ Az épület tervezője ismeretlen bécsi építész volt, kivitelezésében egy megemlékezés szerint "olasz szakmunkások" is résztvettek. Egy-két évtizeden belül a kastély mellett kápolna is épült. A szűkösen ismert információk nyomán Mikos Edében a magánéletbe forduló, birtokain mintaszerűen gazdálkodó földesúr képe rajzolódik ki (134. kép).

A változatos tömegű és mozgalmas körvonalú, egyemeletes épület domboldalba vágott területen áll, alaprajza szabálytalan L alakú. Két egyformán hangsúlyos és gazdagon kialakított homlokzata eltér egymástól (151. kép). A bal szárny homlokzatán feltűnnek a kunyhó- ("cottage"-) építészetre jellemző (lépcsőzetes) oromzatok, melyek közül az egyiket falpillérfejezetből kinövő vaskos konzolon ülő, kőrácsos erkély, a másikat lapos zárterkély gazdagítja. A jobb szárny homlokzatán a várszerű modor elemei jelennek meg: itt kétemeletes, toronyba átmenő középrizalit dominál, melyhez támpilléres, csúcsíves kocsiáláhajtó csatlakozik; a kocsiáláhajtón áttört kőmellvédes erkély található, a mellvédes tornyot egy-egy lőréses tornyocskában végződő falpillér fogja keretbe. A keleti szárnyhoz folytatódólagosan alacsonyabb és kissé hátralépő mellékszárny kapcsolódik. A déli szárnyhoz utóbb télikert épült, amely összeköttetést biztosított a csúcsíves modorú, keresztboltozattal fedett kápolnához. Az épület hátsó oldalának kisebb torony ad mellékhangsúlyt. A kastélyt eredetileg egységesen szürke festés borította.

152. Mikosszéplak-Mikospusztai, Mikos-kastély.
Lépcsőház

A reprezentatív termek egy csoportban, az épület déli felében, elsősorban a földszinten összpontosultak (55. kép). Közülük a legnagyobb a lépcsőház, amely központja és mintegy térszervezője az egész kastélynak (152. kép). Tágas tere, háromkarú, széles falépcsője, mívés mozaik padozata (86. kép) a kastély igazi díszcsarnokává avatja. Hozzá csatlakozik a földszinten az egykori nagy és kis ebédlő (83. kép), a biliárdszoba és a dohányzó, valamint az emeleten a szalon és a könyvtár. (Ez a két világháború közti állapot, melyet szerves folytatásának tekinthetünk az I. világháború előttinek.) A lakó- és vendégszobák többsége a lépcsőházból északra nyíló földszinti és emeleti folyosó mentén, annak keleti oldalán helyezkedett el. Ezt a folyosórészt nagy, üveges ajtó választja el a lépcsőház terétől, de hasonló ajtó következik a folyosón ott is, ahol a lakó-

és vendégszobákat a személyzet (és bizonyára a gyermekek) egykori szobái váltják fel. Ezen helyiségek belmagassága kisebb, mint a többieké. A tágas alagsor a személyzet többségének lakhelyét, műhelyeket, kazánházakat és eredetileg - a nagy ebédlő alatt - nyilván a konyhát foglalta magába. Az utóbbiból étellift vezetett a

⁴²⁹ A mikosdi kastély (Zala- és Vas megye határszélén). VU XIII. 1866. 39. sz. 469-469.; Vas vm. 1898. 66.; MV XXI. 1977. 3. sz. 173.; Sisa 1980. 106-107.; Sisa József: A mikospusztai Mikos-kastély. In: Pamer Nóra (szerk.): Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Bp., 1994. 387-399.

tálalóba. Az ajtószárnyak egy része az épület stílusával öszhangban álló, csúcsíves faragású. A nagy ebédlő óriási, oltárszerű tálalószekrényén látható MJ monogrammm és 1888-as évszám arra utal, hogy ez már az eredeti építő fia, Mikos János birtoklása idején készült. A kastély - ma már közelebbről nem ismert - felszereléséről és műtárgyairól a századfordulón tesznek említést:

Berendezése pazar fényű és építőjének műízlésére vall. Drága faragott bútorai, nagyértékű régi és újabb festményei egész vagyont képviselnek. Faragott szárnyajtóinak minden egyes kilincse külön mintázott szobrászi munka.⁴³⁰

Az épület mögött belső udvar rejtőzik. A kastéllyal egy időben fallal kerített nagy tájképi parkot létesítettek. A kastély alatt, a domb aljában a Széplak patak tóvá szélesedett, ahol kis vízesést alakítottak ki. Itt a századfordulón kerek virágágyások pompáztak. A parkban a kastély stílusához igazodó kertészlak, vadászlak, kapu és portásház épült.

10. Alsószeleste, Szentgyörgyi Horváth-kastély

A Szentgyörgyi Horváth család tagjai a 19. század folyamán többnyire Vas megyében viseltek hivatalt. Alsószelesten már 1809-ben épült egy emeletes kastélyuk. Valószínűleg ennek kibővítésével és átalakításával hozta létre Szentgyörgyi Horváth Antal az új kastélyt, melynek építési dátuma a tornyon lévő évszám tanúsága szerint 1855.⁴³¹ Tervezője a bécsi August Sicard von Sicardsburg volt.⁴³²

153. Alsószeleste, Szentgyörgyi Horváth-kastély. August Sicard von Sicardsburg, 1855

A téglalap alaprajzú épület tömbjei szimmetrikusak, de hegyes oromzatai, sima falainak szögletes szemöldökpárkányai az angolos kunyhó- („cottage”-) modor hatásáról vallanak (153 kép). A főnézet irányából a rövid oldalán trapéz alaprajzú zárterkély is csatlakozik hozzá. A cottage-ek világától azonban némileg idegen a kastély jobb hátsó sarkán emelkedő, masszív torony: az építmény a középkort szorosabban idéző romantika terméke. Négyzet alaprajzú, harmadik emeletén

⁴³⁰ Vas vm. 1898. 66.

⁴³¹ Vas vm. 1898. 17, 18, 557.; *Vas vármegye 1931-32*. Főszerk.: F. Szabó G. Bp., é.n..[1931] 235.; Genthon 1959. 340.; Sisa 1980. 116; Komárik 1982. 314.; Horváth 1998. 139. – IM KO: MLT 1699/152-153, 155.

⁴³² Lothar Abel 19. századi bécsi kerttervező kéziratos feljegyzése. (Barbara Bacher linzi tájépítész és kutató közlése.)

nyolcszögűvé keskenyedik, s tetejét hegyes sisak koronázza. A kastély egyik szakasza földszintes volt, melyet a 20. században egészítettek ki emeletesre.

Az épület a 19. század utolsó évtizedeiben gróf Festetics Andor földművelésügyi miniszter tulajdonában volt. Ebben az időben számos műkincset, családi ereklyét és képtárat őriztek benne.

A kastély nagy parkban, emelkedően áll. Parkját a hozzá tartozó üvegházakkal és gazdasági épületekkel a bécsi Lothar Abel tervezte 1862-ben.⁴³³ A teraszos kialakítású park a folyamatos ültetéseknek köszönhetően idővel valóságos arborétummá fejlődött.

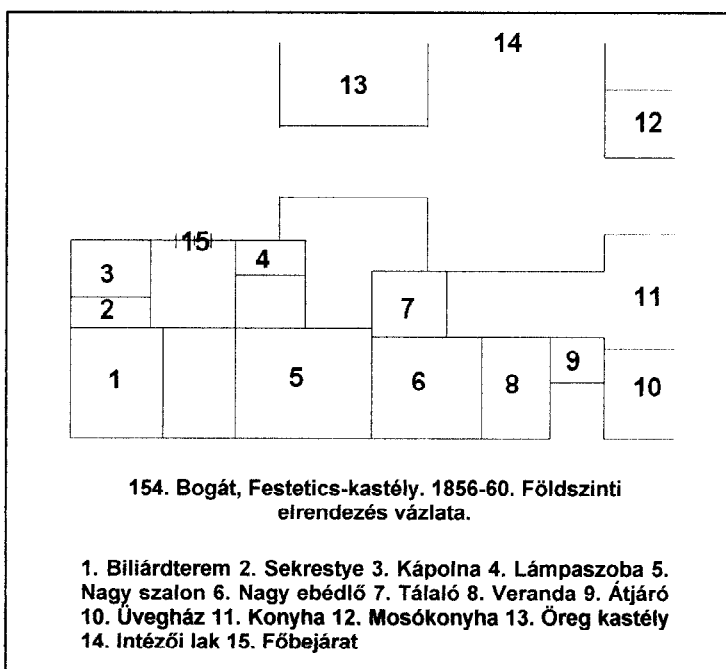
11. Bogát, Festetics-kastély

Festetics Dénes (1813-1891), a klasszicista dégi kastélyt építtető Festetics Antal legkisebb fia már 1842-ben családot alapított, de birtokvásárlásra és saját kastély építésére csak apja halála után (1853) nyílt alkalm. 1856-ban megvette a Skerlec család bogáti birtokát és régi kastélyát. a meglévő épületet 1860-ra átalakította, illetve mellé új kastélyt építtetett – az építés elkészültét a szélzászló 1860-as évszáma jelezte.⁴³⁴ Festetics Dénes 1857-ben grófi rangot nyert; megkapta a cs. kamarás címet is és a főrendház tagjai közt tartották nyilván. Állandó lakását Bogáton tartotta.

Az épület mozgalmas, aszimmetrikus tömegét az angolos „cottage” és Tudor-stílus jegyei jellemzik (34. kép). Kiemelkedő közép-tömbjét hegyes, összetett vonalú oromzat uralja, melyet egy-egy fiatorony fog közre. Ezek az elemek, valamint földszintjének lapos zárterkélye, továbbá valamennyi szinten megtalálható szögletes szemöldökparkányai az épület többi részén váltakozó összetételben megismétlődnek. A bal

oldalhomlokzat főpárkányán ülő kis torony tovább fokozza a kastély festőien szabálytalan jellegét. A főhomlokzat jobb oldalának földszintjéhez tapadó veranda és az ahhoz átjáróval kapcsolódó favázás üvegház a kötetlenség érzetét sugallja. Szokatlan, és talán a középkor romantikáját volt hivatva megjeleníteni a középízalalt első emleti fülkéjébe helyezett Madonna-szobor.

A hagyományos reprezentáció szellemével ellentétben az épületbe a hátsó oldalról, egy intimebb kis udvar felől lehetett bejutni (154 kép).

⁴³³ L. előző jegyz. – A parkról l. még Mészöly 1984. 194, 195.

⁴³⁴ Vas vm. 1898. 23, 24, 559.; SzU X. 1905, 16. sz. 4, 10-11.; Rados 1939. 23, 68, CLIII. tábla; Genton 1959. 366.; Sisa 1980. 115-116.; Komárik 1982. 314.; Horváth 1998. 140. – MNM TF: 78.112-78.114; BFL Klösz 11. album 96-98.

Az előcsarnokból fából készült, karcsú balusztrádos főlépcső vezetett az emeletre. A földszinten helyezkedtek el a dísz- és közösségi termek.⁴³⁵ Az előcsarnok mellett kapott helyet a boltozott terű kápolna és mellette a sekrestye; a kápolna bejárata kívülről, a kastély oldalhomlokzata felől nyílt. A főhomlokzati oldalon húzódott a biliárdterem, a nagy szalon és a nagy ebédlő (155. kép). A család hálósobái az emeleten sorakoztak. A berendezésről a Borovszky-féle vármegye-monográfia a következőket írta:

A kastély igazi főuri ízléssel van berendezve. Remek szép lépcsőháza régi fegyverekkel és régiségekkel van díszítve, lakosztályai pedig értékes keleti szőnyeget, antik tárgyakat, nagy értékű bútordarabokat, festményeket tartalmaznak, míg kápolnája rendkívül érdekes és értékes bibliajeleneteket ábrázoló régi festményeket foglal magában.⁴³⁶

A kastély mögött merőlegesen helyezkedett el az egykori régi kastély, melyet Festetics Dénes a főépület modorában teljesen átépíttetett. (Ma már nem áll.) Szerepe az új kastély mellett alárendelt volt. Folytatásában további, hasonló melléképületek húzódtak. Ezek egy kis hátsó udvar egyik oldalát alkották, melyet a másik oldalon gótizáló vaskerítés határolt. A régi kastély mögött egy másik, gazdasági jellegű udvar helyezkedett el, a mosókonyhával, az intézői lakkkal és más építményekkel. Nem messze külön üvegház is állt.

A századforuló környékén a kastély közvetlen közelében virágágyások, nyírt bokrok díszeltek, főhomlokzata előtt szökőkút helyezkedett el. A parkba díszes vaskapu vezetett. A kastélyhoz nagy tájképi park tartozott, amelyen a Göngyös folyó szelt ketté.⁴³⁷

155. Bogát, Festetics-kastély. Ebédlő

⁴³⁵ Koroknay Istvánnak, a kastély egykori gondnoka unokájának a közlése (1979) nyomán. Külső és belső felvételek az épületről ugyancsak az ő tulajdonából. MTA MKI Fényképtár: 22069-22079

⁴³⁶ Vas vm. 1898. 23.

⁴³⁷ Mészöly 1984. 194-195.

12. Parnó, Andrassy-kastély

A parnói kastély története szorosan összefügg a betléri kastélyével; mindkettőt gróf Andrassy Manó (1821-1891) építtette, közülük a parnóit korábban. A falu az itt elterülő uradalom központja volt. A kastély felépítésére az 1850-es évek második felében került sor, feltehetően korábbi – talán sarokbástya – épület felhasználásával; tervezője egyelőre ismeretlen.⁴³⁸ Andrassy Manó a parnói kastélyt átadta Géza fiának (1856-1938), nagy valószínűséggel abból az alkalomból, hogy az 1882-ben megházasodott. Ekkor a már több mint húszéves épületen átalakításokat végeztek, de a beavatkozás aligha lépte túl az eltelt idő és az új tulajdonos igényei miatt szükséges (belső) megújítás kereteit. A munkálatokat Fort Sándor építész irányította⁴³⁹, aki ugyeban az időben Andrassy Manó számára az új nyári lakhelyül kijelölt betléri kastélyt is újjáépítette. A pompás parnói kastély 1901. augusztus 9-én tűzvész pusztította. Az erősen megrongálódott, belsejében mesemmisült épületet előbb Jablonszky Ferenc (1864-1943 után) építésmérnök tervei szerint akarták újjáépíteni „a balmorali angol királyi kastély mintájára”,⁴⁴⁰ azonban erre nem került sor. Az ideiglenesen jelleggel helyrehozott épületet tovább használták. Nagyobb helyreállítása 1909-1913-ban történt meg Möller István vezetésével.⁴⁴¹ A hely híres volt az egykor itt rendezett falkavadászatokról. A kastély ma már nem áll.

156. Parnó, Andrassy-kastély. 1850-es évek második fele.
Veranda a főhomlokzaton

Az épület a maga korának egyik legjelentősebb és legegényibb karakterű kastélya volt (3. kép). Hosszan elnyúló, szabálytalan L formájú alapkonfigurációja, változatos tömege, angols-velenceies gótizáló architektúrája különösen romantikus, festői megjelenést biztosított neki. Főszárny főhomlokzatán aszimmetrikusan elhelyezett, vékony, hasáb alakú torony magasodott, ezt a hátsó oldalon a kápolna bejáratának hegyessisakú tornya

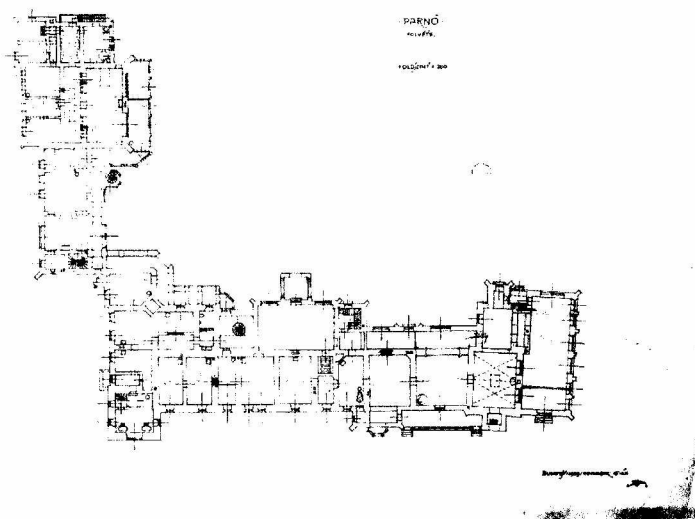
⁴³⁸ A magyar urak otthon I. Andrassy Manó gróf. *Ország-Világ* VIII. 1887. 18. sz. 287-288, 19. sz. 304, 305. 308.; *OMM Magyarország* VI. köt. Bp., 1900. 371, 375.; A parnói kastély. *VU* XLVIII. 1901. 34. sz. 545, 547-548. 584.; *SzU* VIII. 1903. 10. sz. 4-6.; *Ungarische Bauzeitung* X. 1905. 30. sz. 233, 237.; Komárik 1982. 299, 307, 309.; Borovszky Samu (szerk.): *Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Magyarország városai és vármegyéi*. Bp. é.n. [1905] 98-99.; Szakács 1983. 118.; Papp Gábor György: Thomas Ender építészeti tárgyú akvarelljei az MTA Könyvtárának kéziratárában. In: *Johann Nepomuk Ender (1793-1854) Thomas Ender (1793-1875) emlékkiállítása Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjtemény 2001. február-május*. A katalógust szerkesztette Papp Gábor György. Bp., 2001. 50-51. – *MNM TF*: 1148/1963; *BFL Klösz* 12. album 397, 398. – A kastély történetével kapcsolatban néhány fontos információt és megfigyelést Komárik Dénesnek köszönhetek, aki az épületről monografikus jellegű tanulmányt ír.

⁴³⁹ *Wiener Bauindustrie-Zeitung* X. 1893. feb. 9. 204., 40. tábla. A hír úgy szól, hogy a kastélyt Fort építtette, ami leginkább az 1880-as években történt felújításként értelmezhető.

⁴⁴⁰ A parnói kastély. *VU* XLVIII. 1901. 34. sz. 548.

⁴⁴¹ Ifj. Dümmerling Ödön: Möller István (1860-1934). *MV* IV. 1960. 4. sz. 232.; *KÖH Tervtár*: Möller-hagyaték, tervek 1909-1913-ból.

ellenpontosította. A főhomlokzati toronytól balra földszintes veranda húzódott, melynek gótizáló (utóbb beüvegezett) árkádsora az épületnek velenceies könnyedséget kölcsönzött (156. kép). A főhomlokzatot balról lőréses sarokbástya, jobbról a télikert mellvéddel és fiálékkal koronázott dobozszerű tömege keretezte. Az főépület szerves részét alkotó télikert a maga korában meglehetősen újszerűnek számított. Az épület hátsó oldala oldottabb és nyitottabb volt, nagy mérműves, illetve számárhátíves ablakok bocsátották be a fényt. Ezen az oldalon helyezkedett el a kocsialáhajtós főbejárat. A mellékszárny tömbje ehhez képest zártabbnak és egyszerűbbnek tűnt.

157. Párnó, Andrassy-kastély. Földszinti alaprajz, Möller István, 1909

A kastély alaprajzi rendszere, téralakítása meglehetősen egyenetlen, szinte kusza képet mutatott, amiben szerepet játszhatott az alapfalak vélhető korábbi építése (157. kép). A főszárny bal felében csak a szobákon keresztüli közlekedés volt lehetséges, a meglehetősen zavaros alaprajzú mellékszárny felé az átjárást csak az épülethez láthatólag utólag odatoldott külső folyosóval oldották meg. Az ilyen egyenetlenségek miatt történhetett meg például, hogy a főszárny földszintjének bal felébe, a főhomlokzati frontra is – ahová más kastélyoknál általában közösségi és díszterem sorakoztak – cselédszobák kerültek, illetve az emeleten – ahol Möller 1909-es alaprajza boltozatos termeket is jelöl – szalonokat is kialakítottak. Ugyanakkor a belső kialakítás és berendezés különös igényességre vallott, legyen szó a díszesen faragott faburkolatokról, a termekben elhelyezett műtárgyakról vagy egzotikus ritkaságokról. Az épület belsejéről ad némi fogalmat az a leírás, amely a tüzeset után keletkezett:

Ugyancsak Andrassy Manó rendezte be a kastélynak ép oly modern, mint szép és kényelmes lakosztályait. A kastély déli részéhez egy téli kert (üvegterem) volt csatolva. (Ennek bádog tetejét javították a munkások, a kiknek gondatlansága okozta a veszedelmet). Ettől éjszakra az L alakú épület földszintjén volt az emelet magasságú, mozaikkal padlózott billiárd-terem, lovagterem, a gróf dolgozó- és pipázó- szobája, vendégszobák, a könyvtár, cselédség lakása, fürdő szobák s fenn az emeleten szalonok, a családtagok hálószobái, ebédlő stb., a szárny-épületben földszint, a hatalmas konyha és az ahhoz tartozó mellékhelyiségek, az emeleten kézikönyvtár, tanuló szobák, a nevelők és gyermekek lakosztályai. A termek antik butorokkal, remek képekkel, műtárgyakkal, régiségekkel voltak berendezve. A földszinti ebédlő falait családi képek, arany- és ezüst régi műtárgyak ékesítették. A lépcső, az ajtók, zárok és mennyezetek remekei voltak a műiparnak.

És ennek nagy része megsemmisült, valamint az a sok ritkaság, a melyeket Andrassy Manó gróf gyűjtött össze utazásai alkalmával.

A szobrokat, képeket nagy nehezen megmentették, de azt az ezereket érő csillárt, mely az 1873-iki bécsi kiállításon annyira feltűnt, nem tudták kihozni; lezuhant, porrá tört. A tüzet éjféltre az aratók elnyomták, egy óra múlva azonban az elfojtott tűz a kastély négy sarkán újra kitört. Most már csak a mentésre gondoltak. A szobákból, termekből kihurczolták a butorokat, a műtárgyakat, a melyek a gyors munkában megrongálódva kerültek a szabad ég alá. A mentés közben egymásután szakadt be a szobák mennyezete s az emeletek. A perzsa szőnyegek, a falakra erősített hires festők művei, az el nem mozgítható két-három százados bútorok rövid negyedóra alatt semmivé lettek. Benn égett tömérdek ruhanemű s nagy értéket képviselő ezüst- és aranyevőeszközök, tányérok. A télikertből mit sem tudtak kimenteni.

A kastélyépületbe egy gyönyörű tornyos kápolna volt beillesztve, pompás berendezéssel és remek oltárképpel; a kápolna homlokzatán eme márványba vésett feirással: <<Atyám emlékének>>. Ez a kápolna is leégett, pompás famennyezetével együtt.⁴⁴²

A kastélyt nagy számú melléképület kísérte és hatalmas park vette körbe. A park terebélyes fái közt tó húzódott, melynek vizében festőien tükröződött a kastély képe.

⁴⁴² A parnói kastély. VU XLVIII. 1901. 34. sz. 547-548.

13. Marosújvár, Mikó-kastély

Gróf Mikó Imre (1805-1876), „Erdély Széchenyije” a reformnemzedék egyik vezére volt. A Bach-korszakban a passzív rezisztenciát szorgalmazta, a kiegyezés után mind az országos politikában, mind a kulturális életben aktív szerepet játszott. A 16. századi eredetű marosújvári kastélyhoz családi örökség útján jutott. Az épület újabb történetét a főbejárat fölött elhelyezett emléktábla foglalja össze: E LAKOT RÉGI VÁR ROMJAIBÓL ÉPITTETTE ZABOLAI GR. MIKES ISTVÁN 1712. ISMÉT ROMMÁ LETT 1848. UJRA ÉPITTETTE HIDVÉGI GR. MIKÓ IMRE 1856. A szabadságharc alatt a román felkelők

által feldúlt kastély újjáépítésének teljes dátuma 1856-62, tervezője a kolozsvári Kagerbauer Antal volt⁴⁴³; a belső és a díszítő munkák 1872-ig elhúzódtak. Az öntöttvas elemek, a tapéta, valamint a vízellátást biztosító szivattyú Bécsből érkezett, az iparismunkát erdélyi mesterek végezték.

Az egyemeletes, hozzávetőleg négyzet alakú kastély tömegében, de még magas tetőzetében is őrzi az eredetileg barokk építmény jellegzetességeit, ám finom architektúrája angolos romantikus-historizáló (158 kép). A Maros felé néző főhomlokzatát löréses pillérekkel közrefogott és oromzattal koronázott középrizalit uralja, melynek emeletén nehéz, díszes konzolokra támaszkodó erkély húzódik romantikus öntöttvas ráccsal. Emeletének hármass nyílását középen megemelt záradéku, szögeletes, tört vonalú Tudor párkány koronázza. A homlokzat két sarkán

159. Marosújvár, Mikó-kastély. Szalon

158- Marosújvár, Mikó-kastély. Kagerbauer Antal, 1856-62

haránt irányban egy-egy kis emeleti zárterkély ugrik ki, az eredeti barokk kastély romantikusra átformált, hegyes sisakkal ellátott elemei. A hasonló kialakítású oldalhomlokzatok közül a jobb oldalin egy-egy konzolra helyezett szobor állt.

A földszinti folyosó gerendáját, illetve a lépcsőt karcsú öntöttvas pillérek támasztják alá, fejezetük apró csúcsívekből áll. A lépcső öntöttvas korlátjának mintája megegyezik az erkélyekével. A tágas nagy szalon

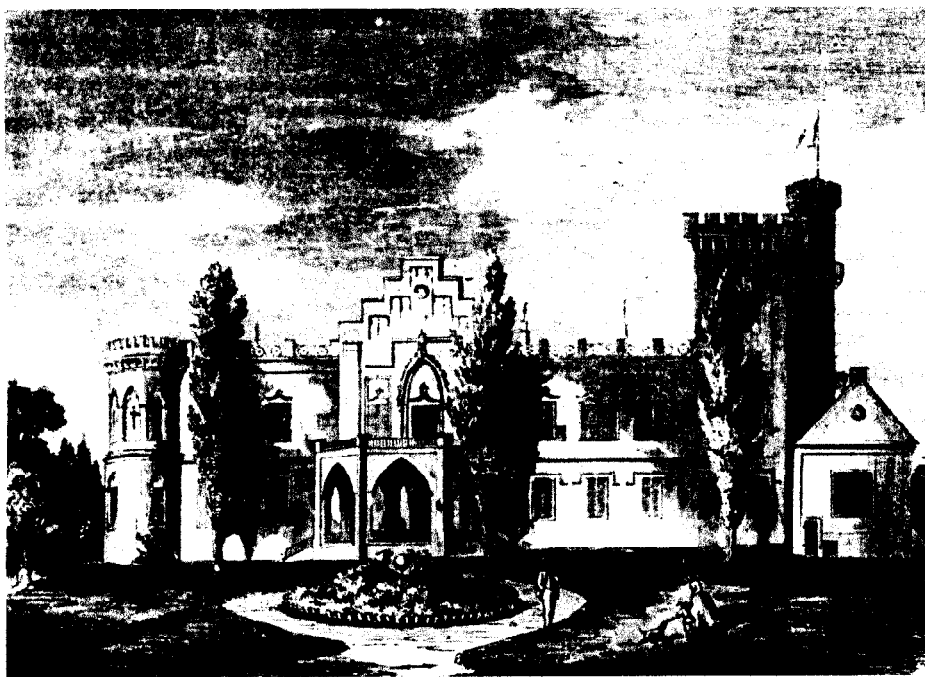
⁴⁴³ Nemes Ödön: Erdélyi képek. I. Gr. Mikó Imre kastély Felső-Ujvárt, *Hazánk s a Külföld* II. 1866. 2. sz. 23-24.; Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, V. Pest, 1871. 108-109.; A marosújvári Teleki kastély. *SzU* VII. 1902. 15. sz. 8-11.; B. Nagy 1977. 83-84, 155-156.; Komárik 1982. 298, 307.; Horváth 1998. 217. – IM KO: MLT1697/4.

mennyeztét kazettát imitáló dekoratív festés díszítette.(159. kép).

A falu központjától távol, domb gerincén álló kastélyhoz gondozott park csatlakozott. A főhomlokzat felől nagyszerű kilátás nyílt a domb alján hömpölygő Marosra és a távoli tájra. A főépület mögött a borpince ugyancsak „Tudor” neogótikus stílusú lejárati építménye állt. A régi, középkori erődítésből fennmaradt egy - nyilván kilátótorony szerepét betöltő - ötszögű bástya valamint „az udvari templom”, továbbá a főbejáratnál egy emeletes épület. A park kapuját egy-egy földszintes, a kastély stílusát szerény ismétlő őrház veszi közre.

14. Katymár, Latinovics-kastély

A Bácskában megtelepedett köznemesi Latinovics család Katymáron virágzó mintagazdagságot hozott létre. Latinovics Sándor főszolgabíró özvegye, báró Geramb Etel kezdte meg a család kastélyának építését, de fiuk, Latinovics Illés (? – 1886) fejezte be 1855 körül.⁴⁴⁴ Az épület terveit Gerster Károly és Kauser Lipót pesti építészek készítették, akik a kivitelezési munkálatokat is vezették. Latinovics Illés a közéletben nem vett részt, a gazdasággal, a tudományokkal és öt gyermeke nevelésével foglalkozott.

160. Katymár, Latinovics-kastély. Gerster Károly és Kauser Lipót, 1855 körül

Az egyemeletes kastélynak aszimmetrikus tömegei és lőréses párkányai kölcsönöztek romantikus megjelenést (160. kép). Főhomlokzatának jobb szélén szögletes, masszív torony emelkedett, melynek felfelé törekvése jobb hátsó sarkához tapadó kisebb, hengeres toronytestben (óratoronyban) folytatódott. A jobb saroktorony festői tömegességének ellentétét alkotta a főhomlokzat bal sarkára

⁴⁴⁴ Dr. Barsi: A katymári kastély (Bács megyében). *VU* XII. 1865. 43. sz. 565.; Bács-Bodrog vármegye. *BLL* VII. 1894. 9. sz. 23-24.; [Dudás Gyula]: *A borsodi és katymári Latinovits-család története*. Zombor, 1899. 15, 25.; Bács-Bodrog vm. 1909. 86, 93.; Komárik 1982. 312.; Horváth 1998. 152.; Virág Bács-Kiskun 2001. 137-138. – IM KO: MLT 1695/91.; Cházár gyűjt.

kanyarodó másik saroktorony, kettejük közt lépcsőzetes középorom tartott egyensúlyt. A földszint közepéhez nyitottságot sugalló (utóbb beüvegezett) veranda csatlakozott, amivel az épület az előtte elterülő parkkal lépett szorosabb kapcsolatba. Míg a földszint ablakait a várszerű slílusú épületeknél szokásos Tudor-szemöldökpárkányok koronázták, az emeletiek fölött az egyébként ritkán alkalmazott függönyívek sorakoztak. A főhomlokzat jobb végéhez földszintes, nyeregvetős keresztzárny kapcsolódott, amely a hátsó, bejárati oldalon kis udvart keretezett. A kastély könyvtára 14 000 kötettel, köztük magyar, latin, francia és német művekkel dicsekedhetett. Az épületben gazdagon felszerelt kápolna is helyet kapott. A szigorú éghajlatú tájon a kastélyt virágzó park övezte, főhomlokzata előtt kerek, domború virágágy díszelgett. Az épületet a II. világháború után elhordták.

15. Kelebia, Redl-kastély

Bár örökös jogon a főrendiház tagja volt, báró Redl Béla (1837-1905) leginkább bácskai birtokán a gazdálkodással foglalkozott. Kastélyát a Szabadkához tartozó Kelebia pusztán – talán korábbi építmény felhasználásával – emeltette 1861-63-ban, melyhez a terveket Gerster Károly és Kauser Lipót pesti építészek készítették.⁴⁴⁵ Az épület közvetlen előképe a néhány évvel korábban emelt katymári Latinovics-kastély volt, a tervezők személye is azonos. Erre elsősorban a két hely földrajzi közelsége, illetve a két építető vélhető személyes kapcsolata szolgálhat magyarázatul. Élete végén az aglegény Redl Béla a régi kastélykápolna helyén – melynek bővítésével már 1892-től foglalkozott – tetemes költséggel új kastély-templomot építtetett, menet közben „több ízben változtatva külső és belső részein is.”⁴⁴⁶ A pompás épület 1905. december 12-i felszentelését már nem érthette meg. A templom tervezője (vagy kivitelezője) az egyébként ismeretlen Wagner Károly volt.

161. Kelebia, Redl-kastély. Gerster Károly és Kauser Lipót, 1861-63

A kastély egyemeletes középső részéhez U-alakban hátrafelé nyúló földszintes oldalszárnyak kapcsolódnak, a sarkokon és a bal oldalszárny végén egyemeletes, lapos bástyával (161 kép). Az alaprajzi és tömegforma jóvoltából, de a végighúzódnó lőréses pártázat miatt is az együttes egy középkori, fallal erősített vár

⁴⁴⁵ R.R.: A kelebiai kastély. *VU* XII. 1865. 33. sz. 408.; Iványi István: *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára*, IV. Szabadka, 1906. 55-56.; A kelebiai kastély. *SzU* XIII. 1908. 12. sz. 3-6.; Komárik 1982. 311-312.; Virág Bács-Kiskun 2001. 129-131.

⁴⁴⁶ A kelebiai kastély. *SzU* XIII. 1908. 12. sz. 3. – Lásd még: A kelebiai kastély-templom. *SzU* XVII. 1912. 15. sz. 1-9.; Borossay Katalin: A tompai Szent Anna templom. In: *A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései – Tusnád 1997*. Sepsiszentgyörgy. 1998. 129-132.

vagy udvarház képzetét kelti, melyet csak utóbb bontott meg a jobb szárny végéhez illeszkedő, magas templom. (Eredetileg itt is egy saroktorony állt.) A középső épületrész, mely lépcsőfeljárós terasszal érintkezik a kerttel, különösen díszes: főpárkányát a családi címet magába foglaló, faragott kőfiáléval koronázott középorm díszíti, nyeregtetővel lezárt tömbjét pedig kétoldalt lépcsőzetes oromfal hangsúlyozza. A két oldalbástya támpilléreivel, csúcsíves ablakaival és kisebb középormával a fő-tömbnek méltó keretet ad. A hátsó oldalon, a kis belső udvar felé eső folyosók csúcsíves ablaksora a kolostorkerengők világát idézi. Az erre az oldalra helyezett kocsiáthajtó jelzi, hogy a bejárás, illetve értelemszerűen a külvilággal való érintkezés alárendelt szerepet játszott a parkkal fentartott kapcsolattal, a magánszférával szemben.

A középrészben a park felől nyílik az oszlopsorral megosztott, csúcsíves boltozatú előcsarnok, amely az íves fölépcsőhöz vezet (78. kép). A kastély több mint 6000 kötetes könyvtára elsősorban magyar szerzők műveit tartalmazta. Az eredeti, a jobb hátsó bástyában elhelyezkedő, gótizáló kialakítású kápolna fehér márványoltára és festett ablakai különös igényességről tanúskodtak. A termekről 1908-ban – amikor már az építető unokahúga a kastély tulajdonosa – közöltek képeket és rövid leírást:

A falakat híres mesterek remekművei díszítik, a berendezés pedig a legelőkelőbb. Különösen imponáló nagy arányaival az ebédlőterem, a melynek falain az ősök képei díszlenek, továbbá a dohányzóterem, melyet otthonossá tesz a kényelmét szolgáló izléses berendezés. Igen érdekes még az úgynevezett <<vörös>> szalon, a maga nagy értékű vörös antik garnitúráival.⁴⁴⁷

Az említett nagy ebédlőterem, amely a díszterem szerepét is betöltötte, alighanem a jobb oldalszárnyban helyezkedett el. De létezett egy intimebb kis ebédlő is, ahol a hétköznapi étkezéseket bonyolíthatták le. Az utóbbi helyiségbe csigalépcső vezetett az emeletről, hogy a lakószobákból közvetlenül lehessen idejönni. A vörös szalonon kívül volt a kastélyban egy zöld szalon is.

A kastélyhoz közvetlenül kapcsolódik a kastély-templom. Az egykori jobb sarokbástya, illetve eredeti kastélykápolna helyén emelkedő neogótikus templom színes Zsolnay-majolikacseréppel fedett hosszahajójával, 35 m magasba szökellő homlokzati tornyával önmagában figyelemreméltó építmény. A kastély urain kívül a környék lakóinak lelki szükségleteit is szolgálta. Keresztboltozatos terét karcsú, növényfejezetes oszlopok tagolják, három oltára karrarai márványból készült, csúcsíves ablakait színes üvegfestmények töltik ki.

A sík területen fekvő kastélyhoz hátúlról kanyarodik az út. A főholmokzat előtt az 1860-as években még tájkert terült el, ma már a később – valószínűleg a századfordulón – létesített szökőkút kerek medencéje található. A kastély

162. Kelebia, Redl-kastély. Park

⁴⁴⁷ A kelebiai kastély. SzU XIII. 1908. 12. sz. 3.

tengelyében húzódó főszárny végén gloriett emelkedik.⁴⁴⁸ A terjedelmes parkban található tónak két szigete volt, az egyikén – parkokban szokatlan módon, de összhangban Redl Béla vallásos érzületével – Szűz Mária szobra, a másikon fakéregből összerótt házikó állt (162. kép).

16. Somlószőlős, Zichy-Ferraris-kastély

Gróf Zichy-Ferraris Emánuel (1808-1877) neje 1851-ben bekövetkezett öngyilkossága után költözött pompás, angolos gótikájú oroszári kastélyából kis somlószőlősi uradalmába. Itteni szerény méretű úrilakát Voyta Adolf pápai építész terve nyomán építtette az oroszári kastélyt idéző stílusban, amire valószínűleg az 1860-as években került sor.⁴⁴⁹ Voyta később hasonló formában tervezte meg Luczenbacher Miklós pettendi kastélyát is évtizedekkel később.

Az egyemeletes, téglalap alaprajzú kiskastély angolos neogót stílusú (163. kép). Tömegelrendezése mozgalmas ugyan, de szimmetrikus. Középen lapos, kétemeletes torony emelkedik, melyet konzolos kiülésű, lőréses pártázat koronáz. A torony, hosszú tömbje keresztben mélyen benyúlik az épület testébe. Mindkét oldalán oromzat koronázza a kastély homlokzatát. Az egyenes záródású ablakokat és a torony

163. Somlószőlős, Zichy-Ferraris-kastély. Voyta Adolf, 1860-as évek (?)

alján nyíló csúcsíves ajtót szögeletes „Tudor” szemöldökpárkányok hangsúlyozzák. Az épület bal oldalához nyolcszögletes, lőréses kis bástya, illetve csúcsíves nyílású, lőréses párkányú kocsiáláhajtó csatlakozik. A kastély másik végéhez télikert kapcsolódott (ma már nincs meg). A lépcsőházban neogótikus stílusú mellvédkorláttal kísért falépcső vezet az emeletre.

A kastélytól balra két, hasonló stílusjegyet viselő, földszintes melléképület húzódik. A falu szélén, dombgerincen álló kastélyt egykor tájképi kert övezte.

17. Füzeradvány, Károlyi-kastély

Gróf Károlyi Ede (1821-1879), a főtí templomot és kastélyt építő Károlyi István fia még apja életében, 1843-ban jutott a füzeradványi uradalomhoz. Itt egy régi - eredetileg valószínűleg a 16. században emelt -, L alakú kastély állt. A régi épület

⁴⁴⁸ Mészöly 1984. 271.

⁴⁴⁹ Eötvös Károly: Az utolsó Deák-párti. In: Uő.: *Tünemények*. Bp., 1905. 1-8.; Lyka Károly: Adatok építészetünk történetéhez. *Magyar Művészet* IX. 1933. 57.; Genthon 1959. 295.; Sisa 1980. 111.; László Csaba: Somlószőlős, Zichy-kastély. *Műemlékvédelmi Szemle* XI. 2001. 1-2. sz. 249-250. – Cházár gyűjt.

maradványainak felhasználásával „1857. évben egy valóságos királyi palotának alapkait tette le, Ybl pesti építész terve szerint, mely nagyszerű épület már is fedél alá emelkedett”.⁴⁵⁰ A közelben üzemet építettek, ahol a nagyvárostól távol fekvő kastély építéséhez és felszereléséhez szükséges anyagokat és felszerelési tárgyakat előállították (17. kép). A fenti híradás 1859 májusából származik, de az építkezés valójában még sokáig elhúzódott. Erről a hosszanti szárnyon, pontosabban az itt található torony tövében elhelyezett vörösmárvány tábla tanúskodik: ÉPÍTETTE NEMZETSÉGÉNEK NAGY-KÁROLYI GRÓF KÁROLYI EDE 1860-1877 +1879 SZEPT. 28. Az emléktábla, de más forrás is dokumentálja, hogy maga az építető tervezte a tornyot és az azt magába foglalo épületszárnyat. Nem tudni, hogy Ybl Miklós ekkor még kapcsolatban volt-e az építkezéssel; valószínűbb, hogy nem. 1876-ban mindenesetre az ugyancsak budapesti Zitterbarth János tervezett ide lépcsőfeljárt.⁴⁵¹

Az építető fia, gróf Károlyi László (1859-1936) eleinte a főt kastélyban lakott. Érdeklődése csak 1897-ben, gróf Apponyi Franciskával kötött házassága után fordult a füzérradványi kastély felé. 1907-re a rövidebb szárnyat Albert Pio bécsi építész tervei nyomán alapjaiból újraépíttette. A gróf és neje a felszereléshez és berendezéshez műtárgyak és bútorok tömegét vásárolta, beleértve itáliai reneszánsz épületekből származó kandallókat és ajtókereteket, melyeket a kastély megfelelő helyeire beépítettek. Ezek többségét a firenzei Stefano Bardini műkereskedéséből szerezték be.

A kastély hosszanti szárnyának park felé néző homlokzatán kétszintes loggia húzódik végig, a családi címerrel ékes középrizaliton is, ami az épületnek könnyed, monumentálitástól mentes jelleget kölcsönöz (10. és 164. kép). Jobbról magas torony kapcsolódik hozzá. Az építmény fogpiszkálószerűen csenevész, ehhez képest konzolos kiülésű felső mellvédje aránytalanul vaskos, ami gyakorlatlan, amatőr

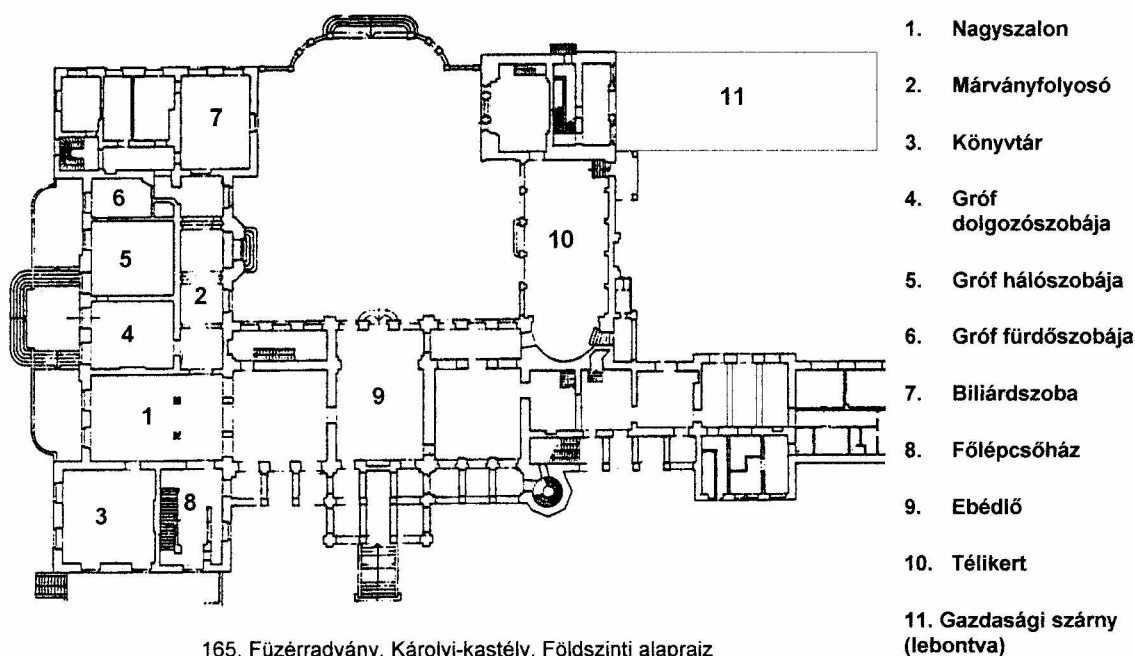
164. Füzeradvány, Károlyi-kastély. Ybl Miklós – gr. Károlyi Ede – Albert Pio, 1857 – 1907

⁴⁵⁰ Radványi gyár (Zemplénmegyében). *VU* VI. 1859. 20. sz. 231.

⁴⁵¹ Abaúj-Torna vm. 1896. 281-283; Gr. Bethlen Margit: Szálló a kastélyban. *Ünnep* V. 1938. 11. sz. 9-10.; Ybl 1956. 123.; Joó Tibor: A füzérradványi Károlyi-kastély. In: *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 1973/12. 62-69.; Cházár 1989. 68, 228, 229.; Ybl kat. 1991. 213.; Horváth 1998. 98.; Sisa József: A füzérradványi kastély. *AH* XXVII. 1999. 1. sz. 5-78.; Horváth Hilda: Füzeradványi

tervezésről árulkodik. Az árkádok alatt falba épített reneszánsz márványlavabo ékeskedik. A későbbi építésű, architektonikusan tagoltabb rövid szárnyat lunettás-válparkányos architektúra, sarokarmírozás és manzárdtető különbözteti meg a hosszanti szárnytól. A hátsó oldalon a hosszanti és rövid szárny egy földszintes hátsó keresztszárnnyal kis díszudvart alkot, a hosszanti szárny északi szakasza mögött istállót is magába foglaló gazdasági udvar terült el. (Az ezt közrefogó hátsó épületszárny ma már nem áll.)

A 20. század elején a rövid szárny földszintjén helyezkedtek el a reprezentáció legfontosabb terei, mint a látványosan kialakított boltozatos

165. Füzerádvány, Károlyi-kastély. Földszinti alaprajz

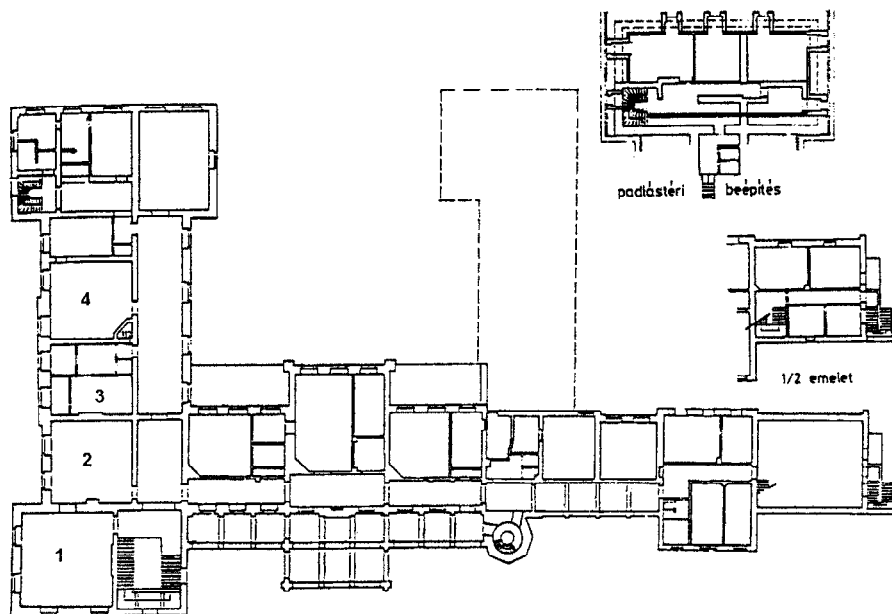
márványfolyosó és már szinte teátrális jellegű, két csavart márványoszloppal tagolt nagyszalon (165-167. kép). Mellettük a grófi lakosztály helyiségei sorakoztak, a végén (valószínűleg) a biliárdszobával. Az emeletet a grófné szobái foglalták el. A termek a másodlagosan beépített olasz reneszánsz kandallók (88. kép), domborművek és márvány ajtókeretek, valamint a baldachinos ágyak és más régi bútorok jóvoltából valóságos múzeumnak tűntek. Mindkét lakosztály használatjának tágas, lakószobaszerűen berendezett fürdőszoba állt rendelkezésre. A belső személyzet a félemeleten és a manzárdszinten lakott. A rövid szárny sarkában található a kétkarú főlépcső, melynek faburkolatos és fabábos kiképzése az 1930-as évekből származik. A hosszanti szárny középső terme ebédlőként szolgált, a földszinti keresztszárny egyetlen nagy tere dél felé néző ablakaival télkert volt. A hosszanti szárny végében helyezkedtek el a kastély lakóinak ellátását szolgáló helyiségek. Az épületben először légfűtés volt, melyet a századforduló környékén radiátoros vízfűtésre cseréltek.

Ahogy a 19. század második felében a falun kívül álló kastély reprezentatív formában kiépült, az azt körülölelő régi gyümölcsöskert monumentális méretű, tájképi stílusú parkká alakult.⁴⁵² A dombon álló kastélyépület előtt nagy gyepfelület terült el,

kastélyinteriőrök. AH XXVII. 1999 1. sz. 97-109.; Bugár-Mészáros Károly: *Füzerádvány, Károlyi-kastély*. TKM 691. Bp., 2001.

⁴⁵² Mészoly 1984. 314-316.; Sisa előző jegyz. i.m. 44-48.

amely széles nyiladékként egészen a tájképi elemmé nemesedett régi halastóig nyúlt le. A 19. század végén egy Paradeiser nevű német kertész gondozta a parkot; posztját 1906-ban Zinke Ferenc ugyancsak német születésű kertész vette át. A kastély déli homlokzata előtt látható kis, intim geometrikus kertet a 20. század elején telepíthették, amihez a terepet teraszosan feltöltötték.

166. Füzesrádvány, Károlyi-kastély. Emeleti alaprajz
1. Női szalon 2. Grófné hálószobája 3. Grófné fürdőszobája 4. Hálószoba

167. Füzesrádvány, Károlyi-kastély. Nagy szalon

18. Nagyszentmiklós, Nákó-kastély

Gróf Nákó Kálmán (1822-1902) nagyszentmiklósi birtokán mintagazdaságot tartott fenn, és az apja által alapított földműves iskolát 1864-ben új életre keltette. Felesége, Gyertyánffy Berta elismert műkedvelő zongoraművész és festő volt. A gróf

168. Nagyszentmiklós, Nákó-kastély. 1862-64. Kerti oldal

nagyszentmiklósi kastélyát 1862-64-ben építtette – tekintettel annak szabálytalan tömegére és konfigurációjára, valamint elhelyezkedésére a mezőváros főútja közelében, lehetséges, hogy korábbi épület felhasználásával.⁴⁵³

Az épület hozzávetőleg négyzetes főtömbje egyemeletes, ahhoz csatlakozó szárnya földszintes (168. kép). A kastély magasságát a földből kiemelkedő alagsora jóformán még egy szinttel megnöveli. Architektúráját a

félköríves stílus neorenszansz felé hajló, sima, átmeneti formái határozzák meg, melynek az út felé néző főhomlokzat zömök tornya ad romantikus hangsúlyt. A torony nyolcszögletes, lapos tetejű; áttört kőmellvédje vaskos ívsorra támaszkodik. A kastély jobb oldalán vaskos, elkeskenyedő pillérű, félköríves nyílású előépítményen keresztül közelíthető meg a főbejárat. A jobb hátsó sarkon nyolcszögletű, zárterkélyszerű kiugrás emelkedik az épület teljes magasságában, mintegy a túloldali torony védett magánszférát sugalló pendant-jaként. A hátsó oldalon lépcsőfeljáró-terasz terem kapcsolat a kerttel. A részben félköríves, részben egyenes záródású ablakokat egyenes szemöldökpárkányok, falsávok és osztópárkányok foglalják rendszerbe.

Az épület belső tereiben – a szalonba, az úri szobában, a női szalonba, a dolgozószobában, de még az előcsarnokban is (97. és 169. kép) – a századforduló körül gazdag műkincs-, elsősorban festménygyűjtemény volt található:

A kastély valóságos múzeuma a műkincseknek és gyűjteményeknek. Van itt körülbelül 5000 kötetes könyvtár, egy Cinquecento-oltár. Az úri szalonban Franz Ádám festménye, gróf Nákó Kálmánné szül. Bobdai Gyertyánffy Berta, kiváló művésznő festménye, továbbá Franz Ádámnak a Schwarzaui kastély kertjében gróf Nákó Kálmánról festett lovasképe. Lenbach mester festménye, Schrottsberg festménye, a múlt század 40-es éveiből. Faragott és berakott németalföldi szekrények. A híres nagyszentmiklósi lelet másolatai. Velenczéből származó Carducci-szobor. Kreehuber-féle családi képek a 40-es évekből. Blaas lovasképe és Pettenkofen néhány eredeti rajza. A vadász-szobában láthatók a gróf [t.i. Nákó Sándor] első afrikai útjáról hozott vadászati trofeumok. A férfi hálószobában van a Lenbach-kép, Maurini Marogenes dogenak 1444-ből származó képe és spanyol és olasz mesterek festményei, 1688-ból való, két Mária Terézia korabeli és egy XV. századbeli sekrestyés szekrény. A női hálószobában: delfti gazdag porcellángyűjtemény, több régi értékes berakott szekrény, Blaas, gróf Nákó Berta, Schrottsberg festményei, érdekes, régi ékszerkazetta és benne Wagner Richárd, Liszt Ferencz, Széchenyi István, Deák Ferencz, Jókai Mór, Mayerbeer Lenbach, Rossi, Prokesch-Osten és más, nevezetes férfiak eredeti levelei. A fogadóteremben ezüstből vert, ónémet ötvösmunkák, régi bronzok, faragott és berakott régi szekrények, XV. századbeli festők másolatai, Ammerling Frigyes festménye stb. Az ebédlőben ójapán porcellán-gyűjtemény,

⁴⁵³ MNV IV. 1899. szept. 30. 2-7; Torontál vm. 1912. 75, 90.; Szakács 1983. 132.– MNM TF: 78.189-78.144; IM KO: MLT 1702/41,55-57; OSzK PA; BFL Klösz 11. album 155-160.

Neugebauer és gróf Nádkó Kálmán festményei és néhány Rembrandt és Tizian-másolat s így tovább, a többi helyiségekben is.⁴⁵⁴

169. Nagyszentmiklós, Nádkó-kastély. Előcsarnok

A kastély a főút közelében áll, mögötte nagy park terül el. A századforduló körül a hátsó homlokzat előtt virágágyásokkal kialakított díszkert helyezkedett el. A belső részt tájképi kialakítású parkrész követi, melyben kis folyó kanyarog.

19. Galánta, Esterházy-kastély

Az Esterházyak régi, saroktornyos kastélyát, amely valószínűleg a 17. században épült, a 19. század közepén gróf Esterházy József (1799-1879) birtokolta. A családi krónika szerint a gróf „mint senior familiae, pozsonyi levéltárunk őre volt”.⁴⁵⁵ Aligha véletlen, hogy a korábbi évszázadok nagy Esterházy-féle kastélyépítéseinak árnyékában

170. Galánta. Esterházy-kastély. Weber Antal, 1860 körül. Hátsó nézet

jelentéktelenségre ítélt, de mégis csak a család nemesi előnevét adó épületet épp a „senior familiae” építtette át, és pedig a középkor világát és – hatalmas tornyának szimbólikus jelentése révén – a család dicső múltját sugalló formában. Az átépítésre 1860 körül került sor, amihez a terveket Weber Antal készítette.⁴⁵⁶ A megújított

⁴⁵⁴ Torontál vm. 1912. 90.

⁴⁵⁵ Gróf Eszterházy János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*. Bp., 1901. 210.

⁴⁵⁶ Die Kastell's der Familie Eszterházy. *Ungarische Bauzeitung* III. 1898. 36. sz. 181-182.; Ybl 1957. 418, 437.; *Súpis pamiatok na Slovensku*, I. Bratislava, 1967. 366.; Elena Lukačova: *Vyvin architektúry na Slovensku v rokoch 1848-1890*. *Ars* 1972/74. 1-6. sz. 116. 120.; Komárik 1982. 209, 310-311

galántai kastély sok rokonságot mutat Weber másik, ugyanebben az időben épített kastélyával, a vörösvárral, leginkább a hangsúlyos, sarokra helyezett, felső részén megvastagodó toronnyal, bár a két épület stílusa eltér, hiszen az egyik gótizáló, a másik félköríves stílusú.

A hosszú, egyemeletes főszárnyat egy-egy hegyesszögű saroktorony fogja közre (5. kép). Közülük a jobb oldali szinte vésztjószerűen emelkedik három emeletnyi magasságba; legfelső szintjét csúcsíves loggia, ívsor, lőréses sarokpillérek és kilátóterasz gazdagítja. A főhomlokzat közepét három hasonlóan kialakított oromzat tagolja. A torony és a rizalitok dús architektúrája és ornamentikája az épületnek szinte keleties jelleget kölcsönöz. A földszint és a torony csúcsíves nyílásaival szemben az első emeletiek egyenes záródásúak és szemöldökpárkányúak, valószínűleg még a kastély előző építési periódusának termékei. Az épületnek a főhomlokzathoz hasonló módon kialakított hátsó homlokzatához az 1860-as években illesztettek számárhátíves kocsialáhajtót és (170. kép). Alatta nyílik a lépcsőház, melynek gótikus-bordás lefedésű terében a lépcső három karját dús mintázatú, gótizáló öntöttvas rács kíséri. A fontosabb termeket neogótikus és neoreneszánsz stukkóboltozat fedi. A fölépcsőn kívül a szárny két végén további egy-egy melléklépcső vezet az emeletre, a toronynak saját csigalépcsője van.

A kastély a faluban áll, de a főutcától előkert választja el. A főszárnyhoz hátulról két földszintes mellékszárny, az egykori gazdasági épületek kapcsolódnak, melyek tágas hátsó kertet fognak közre. Ezt gótizáló öntöttvas kerítés és lőréses záródású pillér zárta el a külvilágtól, benne a századforduló körül kerek, domború virágágy és szobor kapott helyet.

20. Vörösvár, Erdődy-kastély

Vörösvár a 16. századtól volt az Erdődy család birtoka. A korai időkből származó várkastélyt a 19. század elején bontották le, a hosszú, egyemeletes ún. régi kastélyszárny 1830 körül épült. Egy új kastélyhoz először gróf Erdődy Ferenc megbízásából az egyébként ismeretlen Philipp Schmid készített tervet 1858-ban. A terv lőréses tornyú, téglavörös épületet irányzott elő a régi kastélyszárny folytatásaként.⁴⁵⁷

Erdődy Ferenc halálával (1859) azonban fia, gróf Erdődy István (1813-1896) elvetette az apai elképzelést, és 1860 körül Ybl Miklóshoz fordult új tervekért. Ybl elutasította a felkérést és maga helyett Weber Antalt ajánlotta. Az új kastély Weber tervei nyomán 1862-66-ben épült fel.⁴⁵⁸ Részletterveit is Weber rajzolta, de a kivitelezést a pinkafői Lang József építőmester vezette. A kastély építésén és felszerelésén többnyire hazai iparosok dolgoztak, az építéshez szükséges meszet a vörösvári község ingyen adta.⁴⁵⁹ (Ezt a tényt, valamint az iparosok nevét a kápolnában réztábla örököltette meg.) A kiegyezés után a politikai életben aktív részt

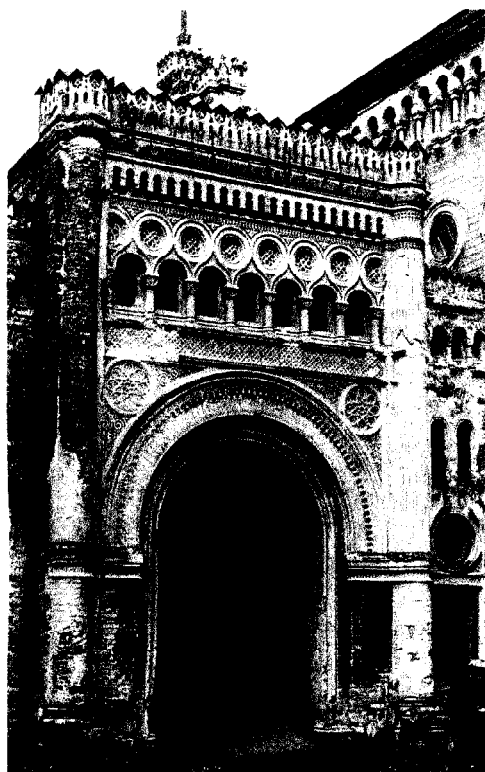
⁴⁵⁷ Karl Ulrich: Die Baugeschichte der Erdődy-Schlösser in Rotenturm an der Pinka. *Burgenländische Heimatblätter* XL. 1978. 3. sz. 97-133.

⁴⁵⁸ Agustich Imre: Két kép Vas megyéből. *VU XXIII.* 1876. 3. sz. 37-38.; Schloss Rothenurm. In: L. Schodisch's *Oberwarther Bezirks-Kalender und Schematismus für das Jahr 1879.* Oberwarth, é.n. 67-72.; Ybl 1957. 418-419.; *Österreichische Kunsttopographie. Band XL. Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirks Oberwart.* Wien, 1974. 421-424.; Komárik Dénes: A „félköríves” romantika építészete Magyarországon. *Építés-Építészettudomány* XVI. 1984. 1-2. sz. 175, 177.

⁴⁵⁹ *VU X.* 1863. 28. sz. 251-252.

vállaló Erdődynek Vörösvár nyári és őszi tartózkodási helye volt, ahol nagy vadásztársaságok jöttek össze. Budapesten az Andrássy úton építtetett villát 1877-ben, ugyancsak Weber tervei szerint.

A vörösvári kastély a félköríves stílus egyik legjelesebb magyarországi

171. Vörösvár. Erdődy-kastély. Weber Antal, 1862-66. Hátsó oldal, főbejárat

alkotása és legfontosabb kastélyépülete. A hozzávetőleg négyzet alaprajzú épület bal sarkán lapos tetejű, háromemeletes torony emelkedik, melynek megvastagodó felső szintjét oszlopsoros galéria oldja könnyedé (35. kép). A torony tömegét a jobb szélén hasonlóan súlyos, de egyben árkádokkal áttört, lépcsőzetes oromzatú rizalit ellensúlyozza. A romantikus historizmus gyakori kompozíciós elvének megfelelően az épület tömegét középtől közepén sűrű tengelyállású árkádsor és dús ornamentikájú körács lazítja fel. Az épület dús ornamentikája keleties hatású, festőiségét növeli a – Vörösvár nevére is utaló – piros, téglát imitáló vakolatfugázásának és a fehér mészkő tagozatoknak, díszítőelemeknek a kontrasztja. A vörösvári kastély előképei közé tartozott az alsó-ausztriai Villa Pereira (Ludwig Förster és Theophil Hansen, 1849) és a bécsi Arzenál Hadtörténelmi Múzeuma (Theophil Hansen, 1849-56).

A gazdag, keleties tagozatok nem korlátozódnak a főhomokzatra. Hasonló oromzat-pár hangsúlyozza az épület jobb

hátsó sarkának két oldalát, illetve ugyanilyen homlokzat van a bal oldalhomlokzat végén. A jobb oldalhomlokzat végén a földszinten a kápolna apszisa domborodik előre. A kastélyhoz hátulról kocsiállághajtót és főbejáratot is magába foglaló földszintes nyaktag kapcsolódik, amely az épületet a régi kastélyszárnyal is összekötötte (171. kép). (Az utóbbit 1972-ben lebontották.)

A hátul nyíló főbejárat tágas, oszlopos előcsarnokba vezet (172. kép). Boltszakaszokra osztott terében a falak stukkó ornamentikája és az oszlopok fejezetei az épület keleties külső tagozatait és díszét visszhangozzák. Az előcsarnokból balra nyílik az egykor Lotz Károly falképeivel díszített kápolna). A kápolna mellett kétkarú lépcső vezet az emeletre. A kastély földszintjén többek között a könyvtár, annak előszobája, az úriszoba, az emeleten a kis ebédlő, a nagy szalon és a kis szalon helyezkedett el. Egyes szobákban az ajtók feletti lunettákban Lotz Károly falképei – más forrás szerint pannói – díszeltek, melyek ábrázolása a szoba helyiség használatára utalt.⁴⁶⁰ Az emeleti ebédlőben a család élő és elhunyt tagjainak arcképei sorkakoztak. Az épület belsejéről az arra látogató Pulszky Ferenc 1877-ben ezt írta:

Ha a vépi kastély a lakályosság bélyegét viseli magán, a vörösvárinak jellege a nagyszerűség. A szobák magasak, az arányok szélesek, a tagozatok szintoly súlyosak, a mily gazdagok. [...] A várba egy kis gyűjtemény is helyet lelt: bronzkori véset, egy gyönyörű bronztör [...] római edények,

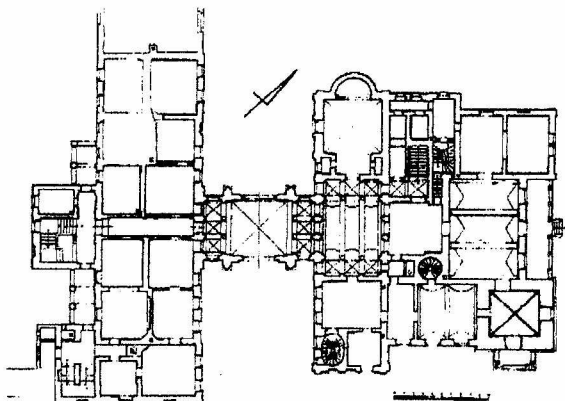
⁴⁶⁰ Ybl Ervin: Lotz Károly élete és művészete. Bp., 1938. 82-87.

szobrocskák és téglák a szomszédságból, magyar, török, olasz fegyverek, s kardok, régiek és értékesek. A vártoronyban helyezték el a levéltárat, mely ritka pontossággal van leltározva s elrendezve.⁴⁶¹

Az említett levéltár egy része az Erdődy családé, másik része II. Rákóczi Ferenc híres archívuma volt.

A termék egy részének mennyezetét vakolatra helyezett fagerendák és geometrikus mintázat borította. A századfordulón, az építtető fia, Erdődy Gyula (1845-1917) birtoklása idején a Borovszky-féle megye-monográfia az épület belsejéről így emlékezik meg:

Berendezése fényes előkelőségre vall. Érdekes darabja az egyik csarnoknak egy kitömött, hatalmas oroszlán, melyet a nemrég elhunyt gróf Erdődy István sajátkezűleg lőtt. A kastély egyes termeiben vannak elhelyezve a gróf Erdődy Gyula által sajátkezűleg tervezett és faragott remek bútordarabokból, amelyek úgy koncepciójuknál, mint kivitelüknél fogva a legkifejlettebb műízlésre vallanak. Itt van Erdődy Gyuláné díszes festő műterme is.⁴⁶²

172. Vörösvár. Erdődy-kastély. Földszinti alaprajz

Az épület belsejét 1924-ben tűzvész pusztította. Az első emeleti, terasz mögötti nagy teremben és egy másik szobában 1976-77-ben, másodlagosan az épület stílusához illő famennyezetet helyeztek el, mely az Alsó-Ausztria Elmegyógyintézet (id. Ferdinand Fellner, 1845-53) egykori, lebontott kápolnájából származik. A hátulró csatlakozó régi kastélyszárnyban vendégszobák voltak.

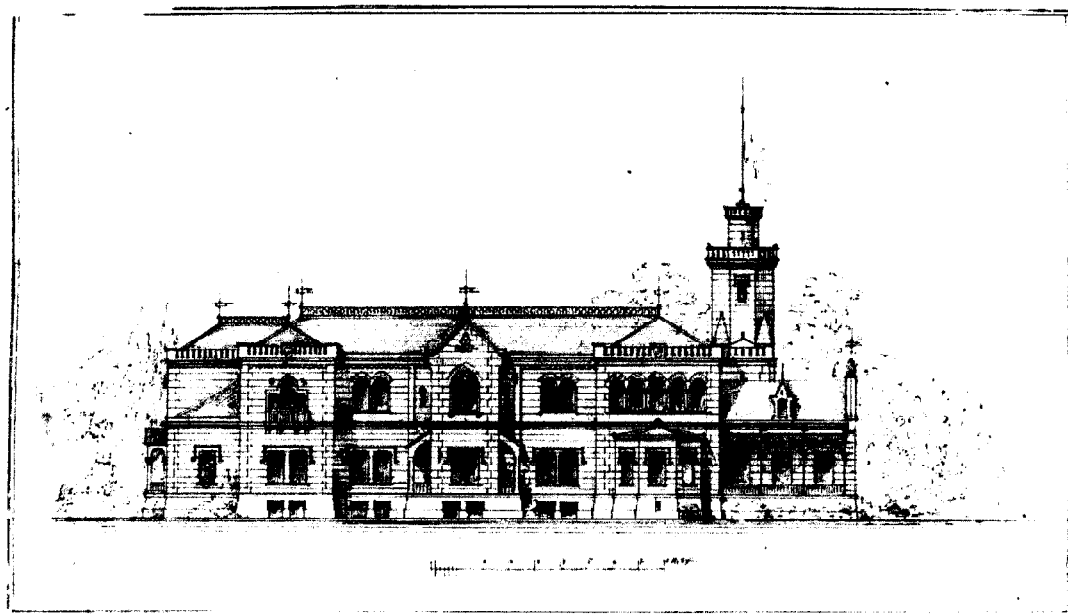
A kastély a falu főterének közelében, nagy tájképi park sarkánál helyezkedik el. A parkot keletről és délről a Pinka patak határolja.

⁴⁶¹ Pulszky Ferenc: Két magyar úri lak. *Fővárosi Lapok* 1877. 150. sz. 731.

⁴⁶² Vas vm. 1898. 116.

21. Zsombolya–Csitő, Csekonics-kastély

Gróf Csekonics Endre (1846-1929), a magyar állami ménésintézetet megalapító Csekonics János tábornok unokája aktív szerepet játszott mind a gazdasági, mind a helyi politikai életben. A termékeny bántási területen elterülő, hatalmas birtokának központjában, Zsombolyán a városon belül már állt egy korábbi kastély, ahol feltehetőleg apja lakott. Csekonics Endre 1869-ben vette feleségül gróf Cziráki Konstanciát. Saját kastélyát 1869-70-ben a városon kívül, Csitőpusztán építtette, Ybl Miklós tervei alapján.⁴⁶³ 1884-ben a kastélyépületet kibővítette és Meinig Arthur tervei nyomán kápolnával egészítette ki.⁴⁶⁴

173. Zsombolya–Csitő, Csekonics-kastély. Ybl Miklós, 1869-70. Főhomlokzat rajza

A téglalap alakú, egyemeletes épület az angolos neogótika stílusjegyeit viselte, annak festői mozgalmassága nélkül (173. kép). Nyugodt tömbjét magasságában csak az épület jobb hátsó sarkán emelkedő csenevész torony bontotta meg, melynek hasáb alakú alsó részén nyolcszögletes toronytest, és ezen szintén nyolcszögletes, vékonyabb „fiatorony” ült. A főhomlokzatot három rizalit tagolta, a jobb oldalt a földszinten széles zárterkély, a középsőt egy-egy támvég egészítette ki. Jobb szélén veranda helyezkedett el. Az ablaknyílások többsége egyenes zárodású és szögeletes „Tudor” szemöldökpárkánnyal koronázott, kisebb része sűrű tengelyeállítású, féköríves zárodású volt. A hátsó oldalhoz kétíves, kétoromzatos kocsiáláhajtó csatlakozott. Az épület egyes szakaszait, valamint a torony tetejét fogazatos párkányzat koronázta. A kastély jobb végéhez - valószínűleg

⁴⁶³ OMM. Magyarország II. 524-525.; Torontál vm. 1912. 137-140.; Ybl 1956. 50.; Ybl kat. 1991. 242-243.; Horváth 1998. 196. – BFL 31/1-63.; OSzK PA; Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemény

⁴⁶⁴ Az 1896. Ezredéves Országos Kiállítás Budapesten. A Képzőművészeti osztály képes tárgymutatója. Bp., 1896. 39.; Rozsnyai 2001.

egy télikerten keresztül - kapcsolódott az utólag hozzáépített, nyeregtetős-
ormozatos, neogótikus kápolna a hozzá tartozó toronnyal (59. kép). Az épület másik
végéhez a századforduló körül további, hosszú szakaszt toldottak.

Ybl (némi változtatással kivitelezett) tervének tanúsága szerint az épület
földszintjének jobb szélén a hátsó oldalon a boltozatos előcsarnok, a főhomlokzati
oldalon az ebédlő helyezkedett el (63. kép). Tőlük balra hosszanti irányban
középfolyosó húzódott, egyik oldalán a férfi, a másik oldalán a női termekkel,
egyebek közt a gróf és a grófné külön szalonjával. Fürgőszobája csak a grófnénak
volt. A folyosóról nyílt a háromkarú fölépcső. Az épületben lévő tárgyakról a
századfordulós meggyemónográfia emlékezik meg:

A kastély helyiségei tele vannak értékes, régi bútorokkal, festményekkel és műkincsekkel. Van itt kb.
6000 kötetes régi könyvtár, melyet a múlt század 70-es éveinek elején Kisfaludi Lipthay Sándor
püspök hagyatékából vásároltak és újabb szerzeményekkel gyarapítottak; továbbá az ebédlőben két
nagy értékű eredeti gobelin, a szalonban ékkövekkel kirakott becses ébenfaszekrény, több régi
japánváza, csonttal kirakott remek antik szekrény, néhány nagy értékű meissenai porcellánóra,
ugyanolyan nagy tükör és sok sèvres-i porcellán. A folyosón közel 1000 zergekampó, a gróf
dolgozószobájában 100-nál több fajdkakas-trófea. A másik folyosón a gróf fiainak kb. 100 darabból
álló vadásztrófeái. A társalgó és játszóteremben bronzok, arabs vázák stb.⁴⁶⁵

A kápolna oltárképét Roskovics Ignác festette.

A főépülethez Ybl különálló konyhát, illetve kissé távolabbra istállót és
kocsiszínt tervezett. A kastély nem messze állt az országúttól, és nagy park
csatlakozott hozzá. Kertészete és üvegházai híresek voltak. A kastély- és
parkegyüttesnek ma már a nyoma sincs meg.

⁴⁶⁵ Torontál vm. 1912. 137-138.

22. Zabola, Mikes-kastély

A Mikes család zabolai kastélya hosszú történetre tekinthet vissza, és többek közt mint gróf Mikó Imre szülőhelye ismert. Az ódon kastélyt gróf Mikes Benedek (1818-1878) építtette át. A modernizálás igényén kívül alighanem családjának gyarapodása is szükségessé tette a bővítést: első feleségétől született két gyermekét ugyanis második nejétől a '60-as évtizedben további négy követte, majd pár év múlva még kettő. Az átépítés tényét Orbán Balázs már 1869-ben rögzítette; a körülményeken kívül az egyszerű neoreneszánsz nyíláskeretelések is az 1860-as évekre valószínűsítik az építést.⁴⁶⁶

A kastély régi formájában mintegy foglalata volt a székelyföldi úri lakoknak: masszív, egyemeletes tömegét emeletes, árkádos bejáati tornác egészítette ki, a falakra magas, hegyes tetőzet borult. Az átépítés részlegesen tiszteletben tartotta az épület formáit. A főtömb szintnövekedését manzárdtetőbe rejtették, a középtornácra pedig olyan

174. Zabola, Mikes-kastély. 1860-as évek

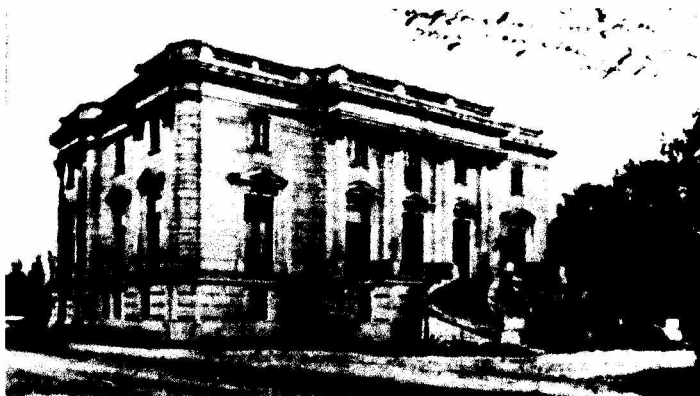
további emelet került, amelyiknek minhárom oldalán a háromíves árkád megismétli az emeleti rész eredeti nyílásrendszerét (174. kép). A megmagasított tornácot azonban külön manzárdtetővel – a kor szellemét követve – gyakorlatilag toronnyá fokozták; nem véletlenül ennek főpárkányára helyezték a családi kettős címet. A főtömb tetőzetének közepén a belső lépcsőház felülvilágítójának belvedere-szerű magasztását alakították ki. A homlokzatok füles keretelése, amely az átépítés idejéből származik, hasonló néhány sepsiszentgyörgyi lakóházéhoz, ami alapján a kastély tervezésében helyi mester kezét sejtjük.

Az épület mögött egykor a családi sírbolt emelkedett. A kastély előtt enyhe lejtő után hirtelen mélyül a terep; ennek aljában épült 1910 körül egy kétemeletes vendégház, melynek első emeletét híd köti össze a magasabban fekvő résszel. A kastély környékét átépítések rendezték: körötte hatalmas, fenyves parkot alakítottak ki, amely hátul a dombon erdőbe megy át. A lejjebb fekvő részen patak táplálta tó terült el, a századforduló táján a kastély oldalánál virágágyásokat alakítottak ki. A vendégház előtt kerek vízmedence és gömbformára nyírt bokrok találhatók. Lejjebb 19. századi, földszintes melléképület (istálló) áll; innen a park bejáratáig gesztenyefasor kíséri a látogatót.

⁴⁶⁶ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, III. Pest, 1869. 140-143.; –á–r–: *A zabolai kastély*. In: *Magyarország képekben. Honismereti album*. Szerk. Nagy Miklós. Pest, 1870. 187, 189.; *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére*. Szerk. Potsa József és mások. Sepsiszentgyörgy, 1899. 285, 286.; Biró 1943. 82.; Horváth 1998. 226. – MTA MKI Adattár: MKCs–C-I–121.; IM KO: MLT 1697/36, 39.; OSzK PA. – Helybeli közlés.

23. Kápolnás, Mocsonyi-kastély

A Bánságban megtelepedett, magyar nemességet nyert Mocsonyi (Mocioni) család román eredetű és érzelmű volt. A 19 században sokat tettek a románság politikai, gazdasági és kulturális felemelkedéséért. Mocsonyi Mihály (1811-1890) Kápolnáson emeltette kastélyát. Az épületet a bécsi Otto Wagner 1876-ban papírra vetett feljegyzésében („Promemoria”) említi saját munkájaként. („Nebst größeren Privatbauten in Wien und Pest, darunter Schloßbau des Herrn von Mocsonyi in Kápolnás, wurde ich im Jahre 1867 mit der Ausführung der neuen Synagoge in Pest betraut [...]”)⁴⁶⁷ Az építést a feljegyzés érelmében az 1860-as évekre tehetjük. A hagyomány szerint a kivitelezést olasz mesterek végezték.⁴⁶⁸

175. Kápolnás, Mocsonyi-kastély. Otto Wagner, 1860-as évek

A kis méretű, de elegáns kastély a klasszicizáló stílusú versailles-i Kis Trianon parafrázisa (175. kép). Kétemeletes, négyzetes tömbjében a földszint lábazatként alárendelt szerepet játszik, tagolt főpárkányát konzolsoros, balusztrád koronázza. A főhomlokzatot négy vájatolt törzsű korinthuszi oszlopból és attikából komponált, enyhe kiülésű középrizalit tagolja. Bár felépítése és főbb építészeti formái megegyeznek a Kis Trianonéval, a kastély ablakai – eleve a helyi klíma miatt is – jóval kisebbek, és legömbölyített sarkai, masszívabb tömege jóvoltából elkerüli előképének élesen metszett, szinte dobozszerű hatását. Az első emeleti, nagy ablakokat záradékukba helyezett női maszk, e fölött háromszögű oromzat hangsúlyozza. A főhomlokzat középrizalitjához az első emelet szintjén terasz illeszkedik, melyhez kétfelől ívesen emelkedő szabadlépcső vezet. A híres francia előképhez történő igazodás félreérthetetlen jele, hogy a terasz fém mellvédkorlátja szinte pontról-pontra megegyezik a Kis Trianon lépcsőházi korlátjával. A monumentális megjelenésű hátsó homlokzaton középrizalit ugrik előre; közepén magas, félköríves záródású kapu nyílik, az épület tényleges főbejárata (176. kép). A kapunak féloszlopokból, pilaszterekből és timpanonból komponált architektúra ad hangsúlyt.

176. Kápolnás, Mocsonyi-kastély. Hátsó homlokzat

⁴⁶⁷ Peter Haiko: Zum Frühwerk Otto Wagners. *Wiener Geschichtsblätter* XXIX. 1974.3. sz. 293.; Ines Müller: *Die Otto Wagner-Synagoge in Budapest*. Wien, 1992. 45.

⁴⁶⁸ Narcis Dorin Ion: *Castele, palate și conace din România*, I. București, 2002. 225-237. – Cházár gyűjt.

Az épület földszintjén alárendelt helyiségek helyezkednek el. A fő terem az első emeleten sorakoznak, ide a főbejárat felől márványlépcső vezet. A lépcső a homlokzatokéhoz hasonló, elegáns architektúrával ellátott, keresztirányú fogadóteremhez érkezik. Az épület közepén helyezkedik el a faburkolatos étterem, mely természetes világítását üveg tetőn keresztül kapja. A középső térre a második emeleten ablakok nyílnak, ami fölött egy második üveg tető húzódik. A főhomlokzati terasz mögött található az épület egy további, nagy közösségi terme.

A kastélyt kert fogja körbe. A főhomlokzat középtengelyében nyílik a kertkapu, melyhez az országút felől rövid fasor vezet. A kert és a kastély a falu szélén terül el.

24. Galgamácsa, királyi vadászkastély

Nagyobb kastélyépítési program keretében a Magyar Állam az uralkodó számára vadászkastély építtetett Galgamácsa mellett 1869-70-ben.⁴⁶⁹ Tervezésével Lónyay Menyhért pénzügyminiszter Schulcz Ferenc pécsi születésű építész bízta meg. A kivitelezést Bergh Károly nagykanizsai építész vezette, de résztvett benne a tervező két fivére is. A terem fali dekorációja a soproni Storno Ferenc tervei nyomán készült.⁴⁷⁰ A kastélyban Ferenc József soha nem járt, mivel nehezményezte, hogy a képviselőházban szóvá tették az épületet magába foglaló vadaskert megvételének szabálytalan eljárását.⁴⁷¹

177. Galgamácsa, királyi vadászkastély. Schulcz Ferenc, 1869-70

Az egyemeletes, neogótikus téglaeépítményen templomszerű hatást keltő toronypár uralkodott (177. kép). A tornyok lépcsőzetes oromzatot fogtak közre, mely alatt egy nagy csúcsívet hármas ablak töltött ki. A faragott kövel szemben a (polikróm) téгла alkalmazását állítólag költségkímélés miatt választották, mivel a rendelkezésre álló összeg meglehetősen csekély, mindössze 26.000 forint volt, míg a vadászkastélyoknál szokatlan építészeti formákkal valószínűleg az épület királyi jellegét kívánták hangsúlyozni. A hátsó homlokzat kevésbé szigorú, oldottabb volt, minthogy ehhez svájci modorú, lombfűrész veranda csatlakozott.

A földszinten középüti ebédlő kapott helyet, fölötte az emeleti teret csúcsíves, ácsolt dongaboltozatú terem töltötte ki (80. és 178. kép). A két említett nagy helyiséget a földszinten, illetve az emeleten

⁴⁶⁹ Römer Flóris: A mácsai gim-les, mint királyi vadásztanya. *VU XVI.* 1869. 28. sz. 381-382.; Ripka Ferenc: *Gödöllő a magyar királyi család otthona.* Bp., 1896. 149, 153. 157.; Komárik 1982. 305, 311, 312-313.; Szakács 1983. 140.; Sisa József: Egy eltűnt kastély nyomában (A galgamácsai vadászlak). *MV XXX.* 1986. 1. sz. 15-20. - *MNM TF* 78.326, 78.327.; *BFL Klósz* 12. album 296-297, 13. album sz. nélkül; MÉM, fényképek az épület terveiről.

⁴⁷⁰ Askercz Éva: A Storno család Sopron, Bécsi utcai műterme. In: *Arrabona* 22-23. Győr, 1986. 83. – Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény. Vázlatok, levelek, önéletrajz.

⁴⁷¹ Az 1869-dik évi ápril 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. IV. Szerkeszti Greguss Ágost. Pest, 1870. 33-34.

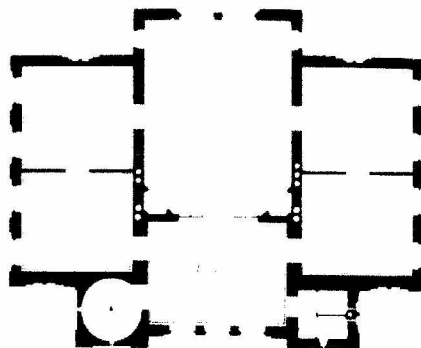
négy-négy szoba fogta körbe, melyeket az uralkodónak, a miniszterelnöknek és a vendégeknek szántak. A frissen elkészült épület belsejéről számol be a következő leírás:

A földszinti terem ebédlőül szolgál, melybe a souterrain-ben levő konyhából emelő géppel szállítják föl a terített asztalt. A butorzatok ó-német ízlésben vannak faragva. Asztal, kandalló, szék, fogas, mind mintha valami ódon lovagvárból kerültek volna ide. A falakat fresco-főstmények díszítik s vadászati jelvények. A fal kárpitszerű festése páratlan szépségű s a rajzok is, melyek a lovagnak vadászatra kiindulását, vadászatát stb. mozzanatát e nemes foglalkozásnak ábrázolják, kitűnő művek. A földalatti osztályban a konyha, illetőleg csak hideg-éléskamra, az udvari cselédség s a lovászok vannak elhelyezve.

Az emeleti terem, melynek mennyezetét maga az ácsolt tető képezi, meglepő. Soha egyszerűség ennyi ízléssel nem járt együtt. Itt szintén Storno fal-festményei tűnnek szemünkbe, melyek hasonlólag vadászati montivumokat ábrázolnak. Egy nagyszerű szarvasbogcsillár végképp fogja megadni igazi jellegét e teremnek.⁴⁷²

A falakat borító festés és tapéta motívumai többek közt virágokat és a magyar címer heraldikai elemeket foglalták magukba.

A vadászcastély, amely a falu melletti ecskendi vadaskertben állt, a második világháború végén nyomtalanul elpusztult.

178. Galgamácsa, királyi vadászcastély. Emeleti alaprajz

25. Komját, Wodianer-castély

Wodianer Sámuel a reformkorban alapozta meg a nagykereskedő-család vagyonát és emelkedett a nemesség soraiban. Fia, Wodianer Mór (1810-1885) mint a vaskorona rend lovagja már osztrák báróságot nyert, melyet 1874-ben Magyarországra is kiterjesztetett. Felesége, Ullmann Franciska családjának háttére hasonló: az ő édesapja, Ullmann Mór, a híres nagykereskedő és bankár ugyancsak a megnemesedő polgári elitbe tartozott. Wodianer a Dunagőzhajózási Társaság vezérigazgatója volt, de 12 ezer hold jó minőségű birtokkal is rendelkezett Nyitra vármegyében. Itt, Komjátan építtette fel castélyát is 1870-73-ban.⁴⁷³ A községben eredetileg már állt egy kisebb castély, amely egy másik család számára épült. Ezt használták fel az új épület középső részeként, míg az oldalszárnyak teljesen újonnan készültek.

Az egymeletes, U alakú épület stílusát francia előképek határozták meg (179 kép). Főszárnyának közepét erőteljesen kiugró rizalit uralta, melyet meredek manzárdtető fedett. Ezen épületrész kiemelten kezelt emeleti szintjét - a

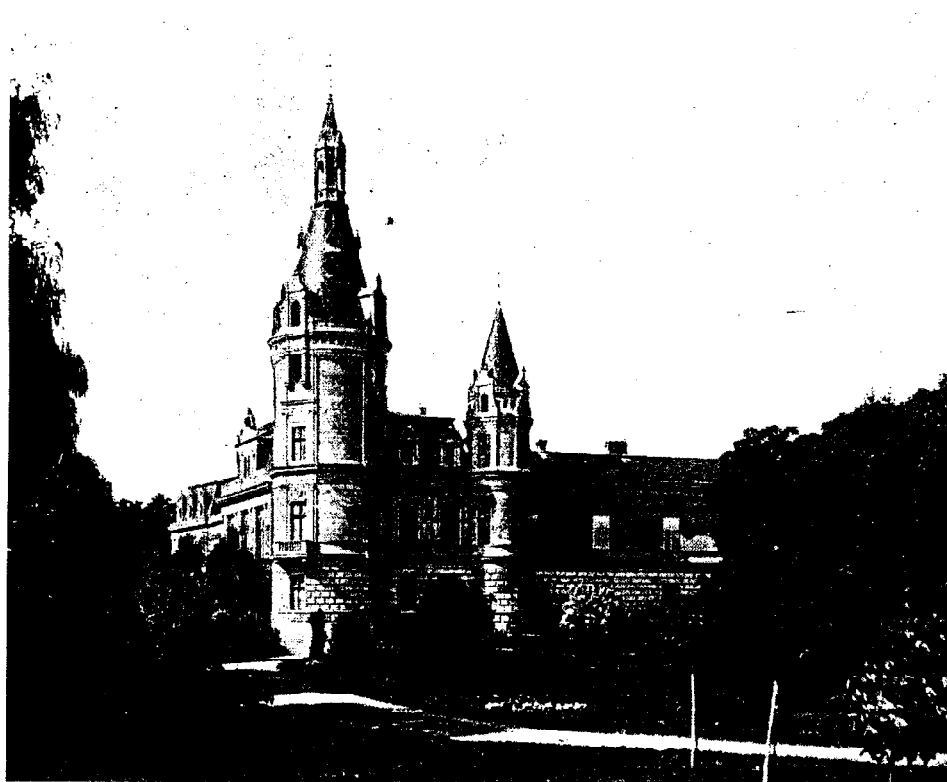
⁴⁷² a.b.r.: Királyi vadászak Mácsán. *Magyarország és a Nagy Világ* VI. 1870. 40. sz. 577.;

⁴⁷³ BLL VI. 1893. 11. sz. 14-18; Nyitra vm. 1899. 51, 53, 357.; Szakács 1983. 138-139.; Petrovai R. Sándor: *Felvidéki castélyok lexikona. I. kötet. Nyitrai kerület Szlovákia*. Révkomárom, 2002. 141-143. – OSzK PA; MNM TF: 78.306.; BFL Klösz 11. album 119.; IM KO: MLT 1698/189, 191.

kastélyépítészetben szokatlan módon - mind a külső, mind a belső oldalon négy-négy szobor díszítette, melyek nagy, félköríves záródású ablakokat közrefogva, fülkékben helyezkedtek el. Az épület másik markáns eleme a magas, kerek, donjonszerű saroktorony volt, meredek, kúpos sisakját nagy laterna tette még hangsúlyosabbá. A nagy tornyot külső és belső oldalán további egy-egy kisebb - de nem egyforma magas - torony kísérte. A díszudvar felől a középszárny és a jobb oldalszárny földszintjén árkádok sorakoztak, a középrizalithoz erkélyes kocsiállahajtó csatlakozott. Hasonló, oszlopokkal alátámasztott erkély helyezkedett el a középrizalit külső oldalán.

A századfordulón, az építtető fia, Wodianer Albert birtoklása idején úgy emlékezik meg a Borovszky-féle kötet a közelebbről nem ismert kastélybelsőről, hogy „pompás kényelemmel és ízléssel berendezett”.⁴⁷⁴ Az épület külső homlokzata előtt széles (valószínűleg mesterséges) csatorna húzódott. A kastélyt park vette körbe, melyben téglalap alakú, középkupolás pálmaház kapott helyet (110. kép).

Az egykor a falu szélén fekvő kastély 1945 után elpusztult.

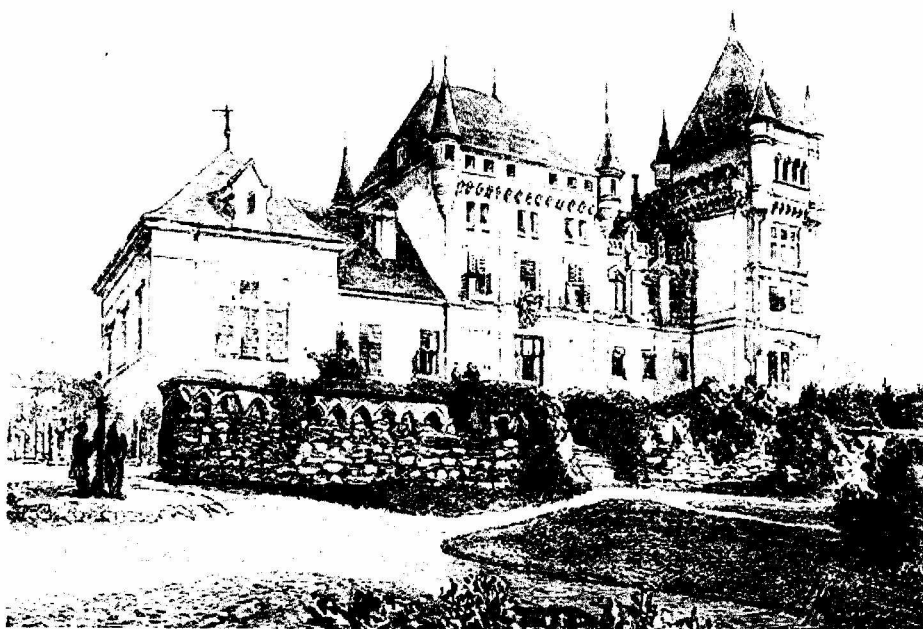

179 Komját, Wodianer-kastély. 1870-73

⁴⁷⁴ Nyitra vm. 1899. 53.

26. Óraljaboldogfalva, Kendeffy-kastély

A Kendeffy család lakhelyét - a mai épület főbejárata mellett látható eredeti emléktábla tanúsága szerint - 1782-ben emelték. A 19. század első felében gróf Kendeffy Ádám tartotta itt székhelyét. A jelenlegi kastélyt Kendeffy Árpád (1820-1881) építtette a korábbi épület felhasználásával.⁴⁷⁵ A kivitelezést Schulcz József, a galgamácsai kastélyt tervező Schulcz Ferenc fivére vezette. Schulcz 1873. március 8-i levelében a munkálatok közeli befejezéséről beszél; ugyanebben a levélben a kastély számára festett pajzsokat és címereket kér id. Storno Ferentől.⁴⁷⁶ Az országgyűlési képviselőként is működő köznemesnek valószínűleg komoly anyagi áldozatot jelentett a nagyszabású kastély építése. Halála után így számolnak be erről:

180. Óraljaboldogfalva, Kendeffy-kastély. 1873 körül

[...] Kendeffy Árpádnak csak a lakó ház iránt volt szenvedélye, és sokat áldozott rá, hogy valóságos főúri kastélylává tegye. Ellátta tornyokkal, erkélyekkel, meszszelátókkal; belsejét faragványokkal, czímerekkel, ezeket érő nehéz bútorzattal. Ritka és fényes kötésű művekben gazdag könyvtára is egyik ékessége a kastélynak.

Maga nem sokáig élvezhette, mert férfikora kezdetén halt el; be sem végezthette egészen úgy, a mint tervezve volt.⁴⁷⁷

A téglány alaprajzú, mozgalmas tömegű kastély a középkori francia várak világát idézi (180. kép). Az épület jobb sarkán háromemeletes, vaskos törzsű, sátozott torony emelkedik. A torony négy sarok-fiatornyos felső szintjét lőréses mellvédű erkély fogja közre és erőteljes, rovátkás párkányszaton ül. A középrizalit kiemelkedő, masszív tömbjét hasonló párkányszat és sarok-fiatornyok zárják le,

⁴⁷⁵ Hunyadmegyéből. *Képes Folyóirat* I. 1887. 19. sz. 407, 410.; OMM VII. 1901. 561, 562.; Biró 1943. 83.; Horváth 1998. 219.

⁴⁷⁶ Soproni Múzeum, Storno hagyaték, III/4/8 csomó.

⁴⁷⁷ Réthi Lajos: Óralja-Boldogfalva. *VU XXIX.* 1882. 32. sz. 501.

amiért az épületrész felső szintjének kialakítása védőfolyosóhoz hasonlatos. A főhomlokzat torony és középrizalit közti szakaszán a földszinten szemöldökgyámíves nyílások, az emeleten támpillérekkel elválasztott, nagy csúcsíves ablakok sorakoznak. Mind a tömegek aszimmetriája, mind a nyílások változatossága szervesen nőtt jelleget kölcsönöznek az épületnek.

A kastély hátsó traktusában a földszint boltozatos helyiségei emlékeztetnek az előd-épületre. Az egyszerű lépcsőfeljáróban egykor római régiségek voltak láthatók.⁴⁷⁸ Az emeleti szint hátsó traktusában található a díszterem, melynek konzolokra támaszkodó, ácsolt csúcsíves dongaboltozata ad ünnepélyes megjelenést (181. kép). Két további emeleti helyiség síkmennyezete is igényes asztalosmunka.

Az épület fennsíkszerű magaslaton, támfalas teraszon áll. Kertje viszonylag kicsi, de nagyszerű kilátás nyílik ablakaiból a Hátszeg vidékére és a Retyezát csúcsaira.

181. Őraljaboldogfalva, Kendeffy-kastély. Díszterem

27. Kernyesd, Kendeffy-kastély

Kendeffy Samu (1826-1895) erdélyi köznemes kastélyát a Hátszeg völgyi Kernyesden építtette, lényegében egy időben - és talán versengve - azzal a kastéllyal, melyet rokona, Kendeffy Árpád építtetett a közeli Őraljaboldogfalván. Tervezője a budapesti Lukse-Fábry Béla volt.⁴⁷⁹ A munkálatokat 1871-ben kezdték. Ezek – akárcsak az Őraljaboldogfalvi kastély esetében – Schulcz József vezetésével folytak, aki 1873. március 8-án kelt levelében azt írta, hogy az építés még további két évet vesz igénybe.⁴⁸⁰ A kőművesmunkát és az ácsmunka egy részét helybeliek végezték, a többi iparosmunkát kolozsvári vállalkozók kiviteleztek, a szobrász-, bádogos- és burklómunkához, a vízvezetékhez szükséges anyagot, valamint a lépcső és a tetőgerinc rácsozatát budapesti iparosok szállították.

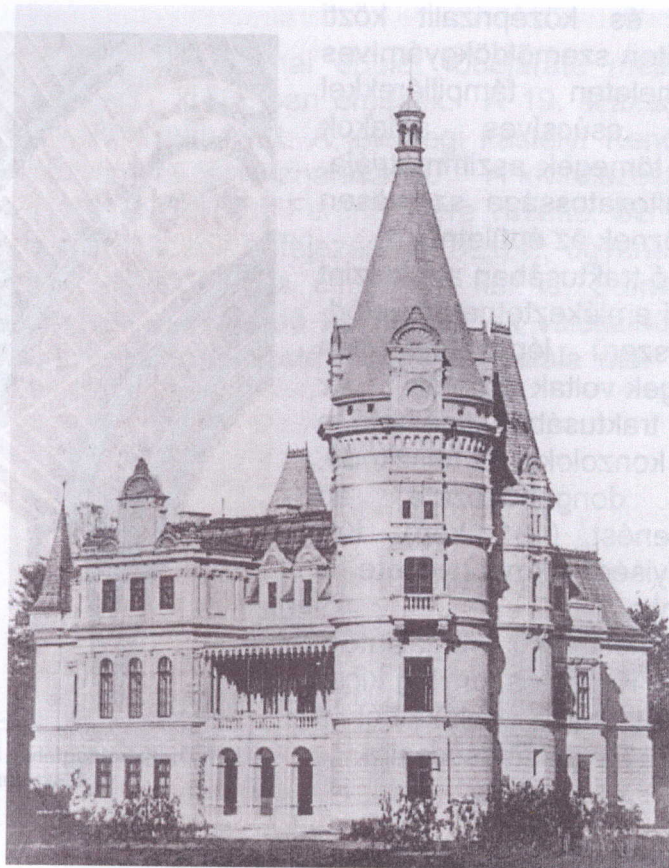
Az épület főhomlokzatának jobb sarkán masszív, kerek torony adott aszimmetrikus hangsúlyt (182. kép). Lefedése meredek kúp volt, ezen kis laterna ült; párkányának ívsora és az e fölötti lőrésszerű ablakok a középkori bástyák védőfolyosóját imitálták. A nagy toronyhoz hátul kisebb lépcsőtorony simult, a főhomlokzaton a torony és az oldalrizalit között a földszinten hármaskör mögé rejtett veranda, fölötté az emeleten erkély húzódott. A főhomlokzat bal szélén hegyes sisakú kis saroktorony, az épület hátsó részén egy további torony emelkedett. A kastély feltűnően hasonlított a svájci Hünegben emelt Parpart-kastélyra (Heino Schmieden, 1861-63, 183. kép)⁴⁸¹, olyannyira, hogy a berni kantonban álló épület az

⁴⁷⁸ Téglás Gábor: *Hunyadvármegyei kalauz*. Kolozsvár, 1902. 176.

⁴⁷⁹ Kendeffy Samu kastélya Kernyesden. (Hátszeg völgyében). *ÉI/V*. 1881. 8. sz. 63 és melléklet, 11. sz. 93 és melléklet

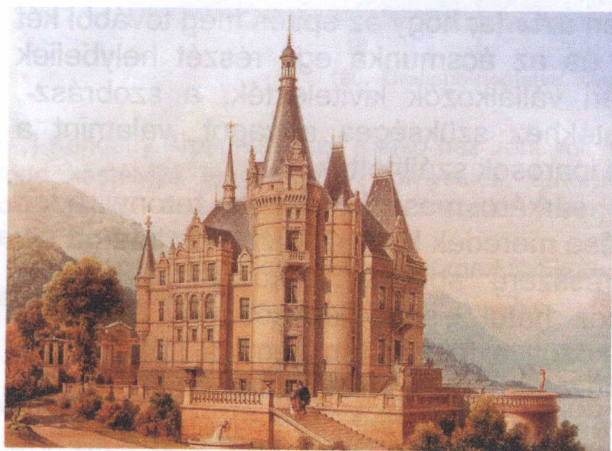
⁴⁸⁰ Soproni Múzeum, Storno hagyaték, III/4/8 csomó.

⁴⁸¹ Hermann von Fischer: *Schloss Hünegg, Hilterfingen*. (2. kiadás) Bern, 2002.

182 Kernyesd, Kendeffy-kastély. Lukse-Fábry Béla, 1871-75

erdélyi kastély közvetlen előképének tekinthető. A nagy saroktorony végeredményben a Loire-menti középkori kastélyok tornyát mintázza.

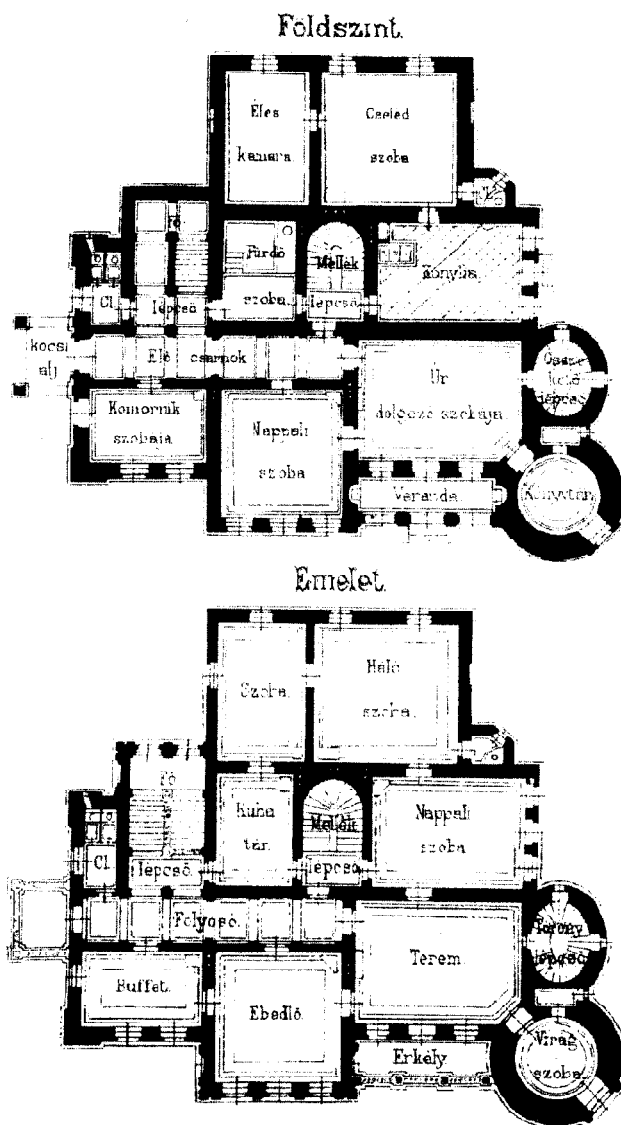

183. Hügenegg, Parpart-kastély. Heino Schmieden, 1861-63

A földszinten az úr, az emeleten az asszony lakosztálya és a közös hálószoba kapott helyet (184. kép). Szokatlan módon a földszinten helyezkedett el a konyha is, az alagsorban a házi szükségleteket kielégítő pincehelyiségek húzódtak. A kétkarú főlépcső a földszinttől csak az emeletig vezetett, a nagy torony melletti kisebb lépcső az úr lakosztályát felesége lakosztályával kötötte össze. A cselédség a melléklépcsőt használta, amely az alagsorból indult és a vendég- és inasszobákat magában rejtő manzárdszintig tartott. A padláson a

lévő víztartály látta el a kastély helyiségeit vízzel. A kastélyban őrizték a Kendeffy család levéltárát.⁴⁸²

A kastély falu szélén, természeti környezetben állt. Mára az épület teljesen elpusztult.

184. Kernyesd, Kendeffy-kastély. Földszinti és emeleti alaprajz

⁴⁸² Dr. Sólyom-Fekete Ferenc: Jelentés Hunyad vármegye közlevéltáiról, családi leveles ládájáról s elszórt okmánykincseiről. *Századok* XXI. 1887. 8. sz. kiránd. 34

28. Nádasdladány, Nádasdy-kastély

Gróf Nádasdy Ferenc (1842-1907) bátyjának halála után egyedüli örökösként kapta kézhez a család vagyonát 1872-ben. A gróft a rangjával járó politikai és gazdasági tevékenység mellett elsősorban mint sportembert tartották számon. 1873-76-ban a család nevét viselő Nádasdladányban egy 18. századi kastélyépület felhasználásával felépíttette új, nagyszabású kastélyát (185. kép), melyhez a terveket a budapesti Linzbauer István készítette.⁴⁸³ Az épület stílus-előképét a Nádasdy-könyvtárban őrzött angol könyv, Joseph Nash *The Mansions of England in the Olden Times* új kiadása (London, 1869-72) szolgáltatta (186. kép). Az angol stílus kiválasztásában a Nádasdyak angol eredetéről a családban élő – bár akkorra már megcáfolt – hagyomány is szerepet játszhatott.

185. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76

Az építkezés 1873 nyarán alapkőletétellel indult, amiről az egykori hirlap részletesen írt. A ritka beszámoló a következőképpen hangzik:

[...] a nádasdladányi ujon épülő kastélynak folyó hó 18-án történt meg nagy ünnepélylyel az alapkő letétele, mely alkalommal az üreg és helyiség, hová az alapkő helyeztetett, valamint a lejárát csinosan volt zöld galyakkal és virágokkal díszítve. Délelőtti 11 órakor érkezett meg a grófi család számos vendégével, és elfoglalták a számukra feldiszitett helyet, és megkezdődött az emlék irat felolvasása, melyet később közölni fogok; ezen emlékirat rajzát Linczbauer István m. kir. udvari műépítész ur készítette. Az emlékiratot Wancso Gyula ur, gróf Nádasdy Ferencz uradalmi főügyésze olvasta fel, mely az összes grófi család, a jelen volt uradalmi tisztség, községi előjáróság és a meghívott vendégek által aláíratott. Ezekután az öszes jelenlevők lementek azon üreghez, hová az alapkő elhelyezendő volt, midőn az okirat az alapkőbe helyeztetett, a szomszéd Ősi községbeli plébános ur egy alkalmi beszéddel üdvözlé a grófi családot és meghatottan ecsetelé a nap jelentőségét, mire ő excellentiája a gróf Nádasdy Lipót ur Komárommegye örökös és tényleges főispánja velős beszéddel válaszolt, melynek megtörténte után az alapkő rendeltetési helyére helyeztetett és a szokásos kalapács-ütéseket ifju gróf Nádasdy Ferencz ur e szavakkal: „Éljen a haza” megkezdvén, az összes

⁴⁸³ Sisa József: A nádasdladányi Nádasdy-kastély. *MÉ* XLIX. 2000. 1-2. sz. 21-54. – MNM TF: 78.184-78.188; BFL Klösz 12. album 237-243.

jelenlevők lelkes éljenzése után az alapkö befalaztatott. Az ünnepélyt gazdag ebéd fejezte be, hol a jelenlevők vidámsága és jó kedve általános volt. Az összes munkások szinte megvendégeltettek.⁴⁸⁴

A további események krónikájához hozzátartozik, hogy 1874 elején a kastély délkeleti alapfalába rejtett emlékiratot illetéktelen kezek eltulajdonították. A díszes iniciáléval megrajzolt, pergament lap – módosított formában, „zárkő letéti okmány” néven – újból elkészült, ám ezúttal a család irattárába helyezték (16. kép).

A kivitelezést székesfehérvári Hübner Nándor irányította, az épület kivitelezésében és felszerelésében környékbeli, pesti és bécsi mesterek vettek részt, a vízvezeték csövei Párizsból érkeztek. A díszesebb belső terek kialakítására az 1880-as években került sor, de már nem Linzbauer tervei szerint - ő már nem volt az élők sorában -, hanem Hauszmann Alajos tervei nyomán. Így készült el az ősök csarnoka, a könyvtár és a kápolna. Az épület műiparos munkáit a kor legkiválóbb magyar mesterei,

186. Penshurst. Joseph Nash: The Mansions of England in the Olden Times, I. London 1869. XVI. tábla

Thék Endre asztalos, Jungfer Gyula lakatos, Kratzmann és Forgó üvegfestők készítették. A Nádasdy-reprezentáció központjául szolgáló kastélyban helyezték el, illetve hozták létre az ősök arcképcsarnokát és összpontosították a családi kincseket. A korán megözvegyült gróf eleinte állandó jelleggel Nádasdladányon lakott, később három gyermeke neveltetése miatt Budapestre tette át székhelyét.

A kastély egyemeletes főszárnyból és ahhoz oldalról csatlakozó földszintes mellékszárnyból (az átalakított régi kastélyból) áll. Az L alakú konfiguráció önmagában szabálytalanságot és kötetlenséget sugall, ami jól illik az épület festői Tudor-stílusához. A főszárny változatos, aszimmetrikusan elrendezett tömegei mozgalmas csoportozatot alkotnak, de megmarad a középtengely kiemelt szerepe. Itt van a támpilléres-erkélyes kocsialáhajtó és a lépcsőzetes oromzat. Tömegében leghangsúlyos elem a jobb szélén emelkedő kétemeletes, lapostetejű és lőrésekkel, sarokpillérekkel koronázott bástya, melyet a főhonlókzat bal szélén

187. Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Télikert

⁴⁸⁴ Székesfehérvár 1873. jún. 22. p. 171.

elforgatott, hegyes sisakú kis torony ellensúlyoz. A nyolcszögletes saroktoronyú hátsó homlokzat mozgalmassága hasonló a főhomlokzatéhoz, anélkül, hogy annak tömegelosztását leképezné; a kastély sajátossága, hogy minden nézetből változatos képet nyújt. A oromzatok, a szögletes „Tudor” szemöldökpárkányok és a lőréses mellvédek meglehetősen éles metszésűek, ami a kastély – a neo-Tudor stílusának viszonylatában – meglehetősen késői építési idejének tudható be.

Az épület belső világában az egyes szférák egyértelműen elkülönültek (64-66. kép). A dísz- és közösségi termek a főszárny földszintjén csoportosultak. Itt a kétszintes, felülvilágító csarnok (19. és 20. kép) után a műkincsekkel díszes nagy szalon, a kastélybeli társasági élet legfőbb színhelye helyezkedett el; megvilágítását a hozzá kapcsolódó télikertből (187. kép) kapta. A többi terem a nagyszalon körül csoportosult. Így például a kastély legimpozánsabb tere, az ősök csarnoka, ahol Nádasdy Ferenc a nagy múltú család jelesebb tagjainak arcképét helyezte el különösen gazdag, faragott keretarchitektúrában, melyhez angol stílusú, áttört függőgyámos-támíves alátámasztású famennyezet kapcsolódik (133. kép). A szalon többi oldalán az ebédlő, a biliárdterem és a női budoár (68. kép) nyílt. A budoáron túl volt Nádasdy Ferenc írószobája és könyvtára. Az utóbbi a reprezentáció igényét is szolgálta, falait és mennyezetét igényes, de vegyes stílusú faburkolat borította, körben galéria húzódott. A főszárny emeletét, ahová öntöttvas-rácsos, patkó alakú fölépcső vezetett, a grófi család háló-, öltöző- és gardrób-szobái, valamint a belső személyzet - komorna, komornyik, nevelőnő - foglalták el. A mellékszárnyban vendéglakosztályok sorakoztak, a szárny végén kapott helyet a csúcsíves stílusú kápolna. A berendezésről és a műtárgyakról a 19. század végén megjelent részletes leírás számol be:

90 osztályt rejt magában e kastély, az első csarnokban délszaki növények élénk zöld csoportjaiból a család egyes kiváló tagjainak kitűnő fehér márvány mellszobrai emelkednek. (br. Vay Béla művei.)

A nagy salon legszembeötlőbb remekei a Hollandiából eredő gobelinek, finom tömör selyem munka ez, mely majd a föllepig nyúló fekete állványokon bordó bársony keretet képező szegélyekkel, mint festmények, meglepő szépek. - Végig a falakon régi és új értékes, nagyrészt eredeti festvények, képviselve az olasz, Németalföld, spanyol, francia művészetet. Különbféle ós órák, értéktárgyak, vert arany tetejű régi és különös alaku porfir serleg Nádasdy czimerrel, nagy vázák a levegő és víz allegoriáival, a régi herendi munkákból, melyeket már nem készítenek, - családi grupp festmény, itt-ott egy-egy exotikus nyíló virág, két nagy casett, mely coffernak is beillenek, ezek is remek műtárgyak, olasz festvényekkel borítva, melyekben az egyik ős anya, ki Olaszországból származott, kelengyében, csupán ékszereit hozá. - Ébenfaberakott székek, fekete faragott zongora, s ki birna mindent megjegyezni!

Az ősök csarnokában a múlt századok alakjai tekintenek felénk. Életnagyságban sorakoznak egymás mellé már a 14-ik század jelei, kik külön-külön, utódról-utódra magas állást foglaltak el: országbíró, nádor, püspök, horvát bán, - Clio feljegyezte őket a történelemnek, de vérbe mártá a tollát, midőn III. Ferencz nevét írta, ki a Wesselényi esküvésbe vonatva, lefejeztetett (1671.) és e szomorú jelenet is meg van örökítve kisebb képen, más teremben. Ott van Aradmegye daliás főispánja, kit egy ízben lovaglás közben körül fogtak híres rablók és magukkal vitték barlangjaikba. „Ne féljen - mondták - nagy uram, nem lesz bántódása. de írja meg nekünk a pecsétes levelet a Nádor urhoz, hogy nem fogat el, ha magunktól meg térünk, úgy sem bír velünk a vármegye, most már becsületes emberek leszünk.” És úgy is lett, a főispán kényszer helyzetében ezen áron menekült, ők pedig mesterséggel keresék ezután kenyerüket. - Báthory Erzsébet II. Ferencz nejét, Csejte vár szép asszonyát is itt látom, kinek hiúsága annyi áldozatot kívánt. Metternich hercegnő, a szép Forray grófnő és így tovább, mind külön érdekes alakok, kiknek családi cimerei felettük, vagy az ives ablakokon, színes üveglapokon ragyognak. Valódi heraldikai tanulmány e sok szép czimer, de legérdekesebb a Nádasdyaké, melynek legendája, hogy IV. Béla a tatárpusztítás alatt nádasban volt elrejtve, mit csak egy Nádasdy tudott, ki más hiányában, vad réczével táplálá a királyt, őt ez által az éhhaláltól mentve, - és ezt jelzi a jutalmul kapott czimerében a „nádasból felrepülő vad récze” - alatta e szép jelmonddal: „Si Deus pro nobis, quis contra nos?” Pompás a plafond, sötét faburkolata, úgyszintén a remek szép pyramis alaku hatalmas kandalló, vörös márvány oszloppal és párkánnyal, mely oly magas, hogy

egy férfi alája állhat, - míg a gula fehér lapján a Nádasdy czimer domborodik. - Két régi arannyal himzett, részben foszlányos zászló is hirdeti az ősök dicsőségét, míg Jungfer vasból vert óriási csillára a 19-ik század művészetét mutatja.

Stylszerű itt minden, a falmentén alkalmazott faragott ülőhelyek, képkeretek, harci jelvények, - Kratzman és Forgó üveg festményei, melyeken át enyhe fényvel tör a napsugár és megvilágítja az ősök alakjait, a Nádasdyak kifejezésteljes sötét szemeit, melyekkel az utódokra büszkén tekinthetnek!

Az ebédlő falain szinte festvények, vadászat, pompás csendélet - egyenkint mind művészek remekei. A fehér-kékvirágos szervissel összhagu a szép alaku kályha s plafond ékitmény, míg a kékipiros élő virágillatos guirland igen kedves asztaldiszt képez, az állványokon egyes porcellán darabok és az ajtó előtti védfal bronz kapcsokkal össze tartott festvényei fa lapokon, - maga egy feltűnő, szép értéktárgy.

A férfi társalgóban levő nagy „festvény” Ádám műve, az „agárdi falka vadászat” résztvevői lepték meg a grófot e szép emlékekkel, melyen vagy 30 alak, arcz élethű, kocsin, lóháton csoportosítva, míg neveik a keret alján érczlapra vannak vésve. - Nehéz smirma és persa függönyzet, szőnyegek, takarók, parázs állvány a pipázóknak, billiárd, - minden együtt, mi a nagy uri kényelemhez tartozik. Kedves az e tereméből „kiszökellő”, mely alacsony, ruganyos, pompásan bevont ülőhelyekkel van körítve. A kis szalonban egy pompás velencei tükör ritka szép fekete fából faragott kerettel, melynek ágain fölig külön apróbb és nagyobb dísz tárgyak állanak, - párkányzatán feltűnő egy ősrégi chinai nagy váza, mely oly ritka, hogy már Chinában sem található. Színes selyemmel hímezett terítő, „vieux lac” szekrénykép, a festvények között egy nagyon szép Mater Dolorosa, asztalkák, könyvek, - mind, mind úgy vannak elhelyezve, mint kinek szánva voltak, ki még oly örömmel tervezé az elrendezést, de nem élhette meg a valósitást és most kegyeletből senki nem használja.

A gróf szobájában is mindenhol az „ő” arczképével találkozunk, - „itt még menyasszony volt” - ott már anyja kis lánykájával, (Valentiny mű) ez megint „ő”, kedves szép arcza oly szeliden tekint le, - az íróasztalán is „ő”, meg gyermekei arczképei, - számtalan értékes tárgy, kép, az elefáncsontra festett nagy szülők arczképe és mily szép egy pár, mily ideális arczok, - és „Tomi”, az oly ifjan elhalt fivér, a grófi testvér, azokkal a „Nádasdy” szemekkel nyílt szép arczczal, - és ő sincs többé!

A könyvtárban a tudománynak minden kíváncsi egybe gyűjtve, az a pedáns rend, melylyel osztályozva vannak a különböző nemzetek régi és új szellemi termékei, faragott fa szekrények üveges ajtó zárja mögöl gondos elrendezés látszik. Csinos lépcsőzet vezet a felső galleriára, hol ép ily rendben sorakoznak ezen szellemi ék-szekrények. A föllep is gyönyörű fa munkát mutat, és stylszerű szép vas korlát, csillárok, fali tartói, Jungfer munkák. - Szép nagy fekete fa állványon pompás kép, Valentiny műve a „Hableány” vitorlái balatoni szellő dagasztja, büszkén halad a hullámok felett, - mert már nem egyszer ért győztesen a verseny bírálók elé, - ott számtalan „díj” mely ezt bizonyítja, szebbnél szebb tárgyak ezek, miket a gróf hajójával a „Hableánynyal” nyert. - Más oldalon az erdők királya, a szarvas 20 agancsával csodálattal tekint okos szemeivel reánk, nem gondolta künn a vadonban, hogy így legyen megörökítve, - a gróf fegyvere ejtő el, míg Pausinger szénrajzzal remekelt. Két érdekes festvény a falon „midőn Tinody énekel Nádasdy Tamásnak,” ki családját legnagyobb fényre emelte a 15-ik században, országbíró később nádor lett, a művészetek hő pártfogója volt, könyvnyomdát állíttatott, hol az első magyar nyelvtan és fordítás jelent meg, - mely jelenet a másik képen látható, midőn azt neki bemutatják. - A vendégkönyvet maga a gróf teszi elének, szinte remeg a kezem, midőn nevem irom, - annyira tömör a szellemi élvezet, a szem, az ész, nem bírja oly hamar felfogni.

A vendégszobák hosszú sora, mind egyforma berendezésű, vízi növény (nádas) guirlandos szövettel a butorok, függönyzet, szervize, kényelmes és izlés mindenhol.

A hosszú corridoron meg kell állanom, mert ezen agancs erdő, mi két oldalt a falakat díszíti, valóban meglepő. Nem hiába vannak Nádasdy Ferencz grófnak az agancs kiállításokon oly remek példányai, minden jelzi a kitűnő, vakmerő vadászt, ki a legveszélyebb pontokat keresi fel. Bizonyítja a megszámlálhatlan szép agancs, szarv, vadkan agyar, nyír fajt, ritka nagy süket fajok, dú vadak gyűjteménye, melyeket maga lőtt, és egész kiállítást képeznek különböző csarnokok és termekben, míg a vadász és turista követelmeknek megfelelő, legváltozatosabb tárgyait látjuk együtt. Számtalan vadász, híres verseny lovak, angol művész által festve, eredeti még Pausinger képe „midőn vihar alkalmával egyszerű lakba szorultak, és egy ablaktábláját akasztá ki, melyre tüzesített vassal futó szarvast égetett,” mi szinte itt díszleg fekete keretben. Máshol egy fehér tányér, mit gyertya lángon kormosított meg, melyre róka fejet vázolt, most azonban fixérozva, szinte művészi különlegességek közé sorakozik. Csak futólag nézhetném meg e sok érdekes és értékes dolgokat, kelet, china, japán,

olasz, francia, török, magyar, műtárgyak, rococco órák, antikvitás, modern izlés gyűjteményét, mely tanúságot tesz a gróf műizléséről, a régészet iránti előszeretetről.⁴⁸⁵

A kastély igen korszerű műszaki felszerelése a vízvezetékek és gázvilágításon kívül (21. 22. és 25 kép) zsinóros csengő- és beszélőcső-hálózatot, vészharangot és légfűtő-berendezést foglalt magába. Az utóbbi kazánjai az alagsorban helyezkedtek el, akárcsak egyes raktárak és inasszobák. Az alagsorból földalatti folyosó vezetett a közelben álló - de a föld felszínén fasorral elválasztott - kiszolgáló épülethez (104. kép). A kastélytól távolabb lóistálló, kocsisín és további gazdasági épületek alkottak külön egységet.

188. Nadasdladány, Nádasdy-kastély. Park.

A parkot a kastély elkészülte után, Nádasdy Ferenc elképzelése szerint Kálmán János főkerész (1852-1894) teremtette meg (188. kép). A főépület közvetlen környéke szabályosabb, a terület további része tájképi jellegű kertészeti kialakítást kapott. Közepén tavat létesítettek, amely partján a kis dombbal, grottával és mesterséges vízeséssel a park díszét, leghangsúlyosabb egységét képezte.⁴⁸⁶ Egy másik dombon bástya formájú víztorony emelkedett, amely az öntözést szolgálta. A parkban meghúzódott egy nádfedele

házikó, a „magyar gazdasszonyok nevelő intézete”, amelyben a grófkisasszonyok nevelését és szórakozását szolgálta, továbbá Valinty János festő műterme.

29. Martonvásár, Brunszvik-kastély

A martonvásári kastélyt a gróf Brunszvik család három egymást követő generációja építette. Korábbi urasági ház felhasználásával 1784-85-ben ifj. Brunszvik Antal földszintes urasági lakóépületet hozott létre Tallherr József tervei szerint. Fia, Bruszk Ferenc – aki Martonvásáron Ludwig van Beethovent többször vendégül látta - 1823 és 1830 között az épületet a földszinten kibővítette, emeletet húzatott rá és klasszicista stílusban átalakíttatta. Az 1870-es években Brunszvik Géza (1834-1899) építtette át: ekkor a kastély kerti oldala keresztsszárnnyal egészült ki, a homlokzatok angol neogótikus stílusú architektúrát kaptak, és a belső tereket is ennek megfelelően modernizálták.⁴⁸⁷ Az 1870-es évek Magyarországon már némileg

⁴⁸⁵ Vértessyné-Maklalfalvy Gizella: *Hópelyhek. Beszélyek és uttleírások*. Székesfehérvár, 1893. 92-100

⁴⁸⁶ Mészöly 1984. 92-93.; Örsi Károly: A nadasdladányi kastélypark helyreállítása. *MV XLI*. 1997. 1. sz. 29-32.

⁴⁸⁷ Dobos János: A martonvásári kastély. *VU XLII*. 1895. 16. sz. 257-258.; A martonvásári kastély. *SzU VI*. 1901. feb. 15. 13-18.; B. A. [Budai Aurél]: A martonvásári kastély helyreállítása (MTA Kutatóintézet). *Magyar Építőművészet* 1977. 7. sz. 50-55.; Sisa 1980. 107-108.; Budai Aurél: A martonvásári kastély építéstörténete. *MV XXXIV*. 1990. 4. sz. 217-225.; Hornyák Mária: *Martonvásár – Brunszvik-kastély és Beethoven Emlékmúzeum*. TKM 368. Bp., 1990. – MNM TF: 78.73-76; BFL Klösz 11. album 84-92.

szokatlan angolos formák talán az építető személyes élményeinek hatását tükrözik. Építésze ismeretlen. Az architektúra esetlegességei és szertelensége mintakönyv használatát, sőt akár amatőr tervezést is sugall.

A kastély főhomlokzatának erősen előreugró közép- és bal oldalrizalit ad aszimmetrikus hangsúlyt (189. kép). Szokatlan elem, sőt következetlenség, hogy a középrizalit földszintje loggiás, emelete tömör tömb volt. Az első emelet nagy, hangsúlyos ablakainak záradékát keresztvirág koronázta, de a homlokzat többi részét is finom, gótizáló tagozatok ékesítették. A bal oldalrizalit földszintjét enyhe kiülésű zárterkély, emeletét nyitott, ívezetes balkon, másutt pedig egy-egy áttört, nyolcszög alaprajzú kis belső saroktorony élénkítette. A gótikus formák tárházát gyarapította, hogy a főpárkány attikafalát egykor halhólyagos és lóhereíves kőrács alkotta, a középrizaliton nagy méretű, öntöttvasból készült, mérműves oromháromszög (vimperga) díszelgett.

Az architektúrájában erősen eltérő hátsó homlokzathoz masszív kereszt szárny csatlakozik, közepén kőmellvédes kocsiáláhajtóval, két oldalról egy-egy hatalmas, gótikus ablakkal. Főpárkányát – a főhomlokzat egykori kialakításától eltérően – végig lőréses mellvéd alkotja. A kastély főszárnyába jobb oldalt a település barokk plébániatemploma (1774-76) ékelődik (190. kép).

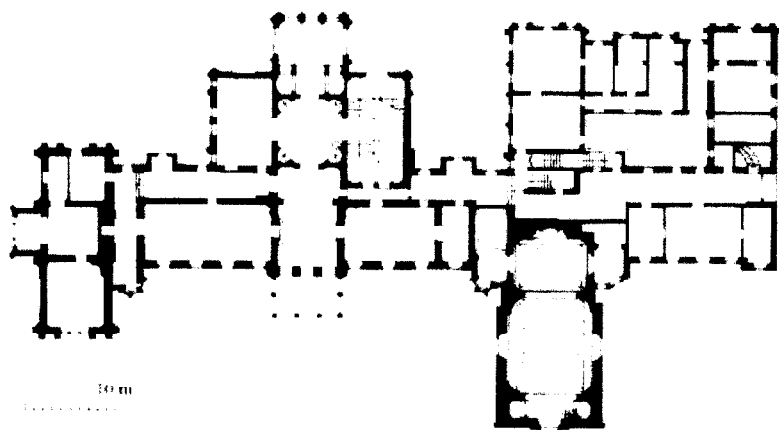

189. Martonvásár, Brunszvik-kastély. 1870-es évek

A templomon túl a főszárny folytatását képező, de a szemlélő előtt jóformán rejtett mellékszárnyat az 1870-es évek gótizálása nem érintette. A hátranyúló mellékszárny végéhez további, immár megintcsak gótizáló architektúrájú épületszárny kapcsolódott, és nyúlt vissza a főszárnyal párhuzamosan: a képtár. Ez a külvilág elől eltakart, a főszárny hátsó homlokzatával vizuális egységet alkotó épületrész a kastélyegyüttes talán legextravagánsabb eleme volt (191. kép). Kétfelől induló, öt

karból komponált, halhólyagos kőrácsú szabadlépcső vezetett fel emeleti szintjére, ahol velenceies könnyedségű, csúcsíves loggia magasodott, míg az egész építményt masszív, lőréses mellvéd koronázta.

A némileg szűkös, korábbi építésű főszárny mindkét szintje oldalfolyosós rendszerű, melyet az 1870-es

190. Martonvásár, Brunszvik-kastély. Földszinti alaprajz

években épített keresztszárny haránt teremsora bont meg és egészít ki nagyobb terekkel. A földszinten két kisebb boltozott helyiség a barokk, a fülkével bővített nyolcszögletű terem a klasszicista építési periódusra emlékeztet. A famennyezetes fölépcső a keresztszárnyban kapott helyet; két karja karcsú, fejezetes öntöttvas oszlopokon nyugszik, fokait könnyed fémkorlát kíséri. A könyvtár, mely minden bizonnyal az emelet keresztszárnyának középtengelyében lévő hosszú teremmel azonos, ugyancsak kazettás famennyezetű. A Brunszvikok számára oly fontos kultúra és művelődés elsődleges helye azonban a képtár volt, ahol a család mintegy

191. Martonvásár, Brunszvik-kastély. Hátsó homlokzat és képtár

400 darabos, értékes festménygyűjteményét őrizte.⁴⁸⁸ Egyetlen nagy, felső terme a családi hangversenyek, talán színi előadások céljára is szolgált, egy időben műterem volt. A mellékszárnyban minden bizonnyal a személyzet szobái és a konyha helyezkedett el.

A kastélyt és a hozzá tartozó birtokot Brunszvik Géza 1893-ban József főhercegnek eladta. 1879 és 1881 között ugyanis a grófi pár mindhárom gyermeke távozott az élők sorából - ezzel a család grófi ága ki is halt -, és nem találtak maradást Martonvásáron; mindössze képgyűjteményüket vitték magukkal. József főherceg a kastélyt fiának, a Brünnből Magyarországra költöző József Ágostnak szánta. Ekkor az épület főhomlokzatán némi átalakítást végeztek, így a középrizalit felső szintjét visszabontották és a loggia fölött balkont, illetve oromzatot alakítottak ki. 1897-ben a kastélyt Dreher Jenő sörgyáros vette meg. Az épületen 1923-27-ben jelentős módosítást végeztek: főhomlokzatáról eltávolították a mérműves attikafalat és az öntöttvas vimpergát, továbbá lebontották a képtárat, s helyén új, neogót stílusú épületszárny készült szolgálati lakások és irodák számára, víztorony célját szolgáló bástyával.

⁴⁸⁸ Mravik László: Két szilánk a hajdani Brunszvik-gyűjteményből. *MÉ XXXVIII.* 1989. 1-4. sz. 145-147.

A kastélyegyüttes, melyet a főépülettől északra istálló és kocsiszín egészített ki, nagy tájképi park elülső részén áll. A park a település egyik főútvonalának kanyarulatában terül el; eredetileg a 18. század végén alakították ki, majd az 1810-es években Heinrich Nebbien német kerttervező közreműködésével fejlesztették tovább. Fő díszje a Szent László-víze által táplált tó, benne szigettel, melyre 19. század eleji kőhíd vezet.

30. Zalaújvár, Festetics-kastély

A Festetics családi birtokból a keszthelyi uradalmat – az ottani kastélyt utóbb fejedelmi méretűvé kibővítő – Tasziló örökölte, míg a Zala megye távoli csücskében fekvő csáktornyai uradalom a fiatalabb fiúnak, Jenőnek jutott. Gróf Festetics Jenő (1850-?), bár örökös jogon a főrendi ház tagja volt, elsősorban a gazdaságával foglalkozott. Valószínűleg már az 1870-es években felépíttette kastélyát a Csáktornya közelében fekvő Zalaújvár faluban, egy régi vár helyén.⁴⁸⁹ Az épület terveit Friedrich Flohr bécsi építész készítette, a kivitelezést az ugyancsak bécsi Tiefenbrunn nevű építész vezette. A tulajdonos a kastélyban állandó lakhelyét rendezte be.

Az L alakú épület a historizmus romantikus-gótizáló vonulatának késői alkotása (192. kép). Rendelkezik az erre a stílusáramlatra jellemző emeletes zárterkéllyel, melyet lőréses mellvéd koronáz, az épület sarkán vaskos pilléren ülő, sokszögű kis saroktoronnyal, sőt a hosszanti szárny végén egy-egy ívsoros oromzattal; az épület száraz architektúrája, viszonylag tagolatlan falfelületei mégis elárulják késői építési időpontját. A meredek szögű és ezáltal hangsúlyos tetőzet ugyanakkor némileg eltér az ilyen fajta architektúránál szokásos megoldástól. A keresztszárny végén hatalmas torony emelkedik, melyet négy kis saroktornya és hegyes gúlasíkjai már-már drámai hatásúvá fokoz.

Az épület belsejét Ferenc József 1887-es látogatása alkalmából írták le:

A földszinten az említett torony aljából a dohányzó-szobába érünk, mely ezúttal ő felsége itt léte alkalmából cerclék tartására lőn berendezve. A drága keleti szőnyegek, dagadó kerevetek, támlányok, antik vázák, majolikák és értékes régiségek, a nagy rokokó kandalló valami középkori lovag termébe látszanak varázsolni a szemlélőt. A dohányzóból a gróf kényelmes dolgozó-szobáján keresztül, mely ez úttal ő felsége főhadsege számára lett kijelölve, a tágas ebédlőbe jutunk, melyben az udvari ebédek tartattak. A földszint többi része, valamint a magas souterrain a szolgálattevő személyzet s a konyhák számára volt fönntartva.

192. Zalaújvár, Festetics-kastély. Friedrich Flohr, 1870-es évek

⁴⁸⁹ A zala-újvári kastély. VU XXXIV. 1887. 38. sz. 621-622.; A zala-újvári kastély. *Képes Folyóirat* I. 1887. 18. sz. 358-360.; *Zalavármegyei évkönyv a Millenniumra*. Szerk. Halis István és Hoffmann Mór. Nagykanizsa, 1896. 234.; Szakács 1983. 126.; *Historicism in Croatia*. Exhibition concept and project leader Vladimir Maleković. Project coordinator Vesna Lovrić Planitić. Zagreb, 2000. 546. – MNM TF: 78.116, 78.117; BFL Kiösz 11. album 31-32.

Az emeleten az illatos virágágyra néző tágas nagy termet ő felsége dolgozó és lefogadó-szobájává rendezték be. A pazar pompával butorozott terem padozatát egész terjedelmében süppedő perzsa szőnyeg borítja, a terem kerek fülkéjében honnan a park virágszőnyegeire és Csáktornyára nyílik kilátás, a király íróasztala volt elhelyezve. Az elfogadó-terem közvetlen szomszédjában volt ő felsége hálószobája, falán a csáktornyai vár mult századbeli hű képmásával, mely festményt még érdeksebbé teszi az, hogy a vártoronyban szövevényes óragépezet mutatja az időt.

A szomszéd szobában, melyben a gazdag kézi könyvtár áll, s az emelet többi termeiben az udvari kíséret volt elhelyezve, míg a kastély melletti vendégszobákat az udvari hivatalok és tisztségek foglalták el.⁴⁹⁰

A falu elején, magaslaton álló kastély közelében virágszőnyegek húzódtak, távolabb délszaki növényekkel övezett gesztenyesorok, ligetek, fenyőerdők terültek el. A fenyvesben Bajcsavár híres kapitányának, Malikóczy Miklósnak a szobra állt. A parkot a környezettől magas kőfal zárta el, a bejárat mellett őrház helyezkedett el.

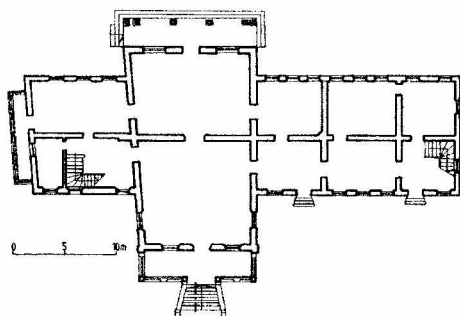
31. Árkos, Szentkereszty-kastély

Báró Szentkereszty Béla (1851-1925) egy ideig országgyűlési képviselő volt, de mint Háromszék vármegye főispánja és a Székely Nemzeti Múzeum elnöke a helyi ügyekkel is aktívan foglalkozott. Édesapjától 1873-ban vette át árkosi birtokának kezelését. Az itt álló régi kastélyt ekkortájt építtette át jelenlegi formájára; itt lakott és utóbb innen irányította több község határára kiterjedő gazdaságát.⁴⁹¹ Ugyanakkor a budapesti Zerge utcában is fényes házat vitt.

Az egyemeletes kastély hosszúkas tömbből és némileg

193. Árkos, Szentkereszty-kastély. 1870 körül

194. Árkos, Szentkereszty-kastély. Földszinti alaprajz

szabálytalan, trapéz alaprajzú, aszimmetrikusan elhelyezkedő keresztszárnyból áll (193. és 194. kép). Kissé ügyetlen architektúrája részben klasszicizáló, részben neobarokk, ami helybeli – vélhetően sepsiszentgyörgyi – tervezőre vall. A főhomlokzatot előreugró és meredek tetővel kimagasodó középrizalit uralja, amelyhez simatörzsű oszlopos veranda, illetve mellvédés erkély kapcsolódik. Tetejét közepén egy-egy csigavonalból induló kis oromzat díszíti. Minthogy az épület a bejáratú út felé egyik

⁴⁹⁰ A zala-újvári kastély. *VU* XXXIV. 1887. 38. sz. 622.

⁴⁹¹ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, III. Pest, 1869. 49.; Az árkosi kastély. *SzU* VII. 1902. 22. sz. 6-9.; Zakariás Attila: A műemléki csoport Háromszéken. *Pavilon* 1991. 5. sz. 85.; Horváth 1998. 229-230.

rövid oldalával néz, ez a homlokzat külön hangsúlyt kapott: földszintjén vállpárkányos-félköríves architektúra vonul, felső részét csigavonalas és tört ívű, kagylómotívummal koronázott oromzat alkotja. A homlokzat előtt kváderköves terasz húzódik kovácsoltvas kandeláberekkel. A hátsó homlokzat előtt is lépcsőfeljárós, kandeláberes terasz található, a középrizalit kialakítása – veranda nélkül – hasonló a főhomlokzatéhoz.

Az épület helyiségei két traktusban sorakoznak, a két lépcsőház közül a nagyobbik a keresztszárny mellett, a kisebbik az épület végében található. A keresztszárny nagy terei voltak kastély főbb közösségi helyiségei. A neobarokk nagyterem különös eleganciájával tűnt ki (195. kép). Padozatát táblás parketta alkotta, sík mennyezetét könnyed stukkóornamentika díszítette. A falakat nagy, a vidéki élet jeleneteit megelevenítő képek – valószínűleg gobelinek – borították. Valószínűleg leginkább

195. Árkos, Szentkereszt-kastély. Nagyterem

erre a helyiségre utalt az egykori látogató, amikor elmonja, hogy az árkosi kastély „fényes termeiben vissza álmondhatja magát a vendég >>Erdély aranykorá<<-ba.”⁴⁹²

A kastély kis emelkedőről tekint le a környező parkra. Oldalt mellette egykor földszintes, oszlopsoros, klasszicista melléképület állt. A főhomlokzat előtti szabad, füves térséget virággruppok díszítették, a kastély mögött a fák között patak, illetve tekervényes alakú tó húzódik meg, tóval és fahíddal. Oldalt műbarlang található. A park szélén a domboldalon klasszicista kápolna áll, mely egykor a családi kriptát rejtette. A kastélyparkhoz a falu főutcájától hosszú fasor vezet, melynek bejáratát pillérekön ülő oroszlánpár őrzi.

32. Cabuna, Jankovich-kastély

Jankovich László (1816-1895), Somogy vármegye főispánja legkisebb, harmadik fiának, Aladárnak (1850-1919) annak 1872-es házasságkötése után építtetett kastélyt. Helyéül a közeli Verőce vármegyei Cabunát választotta, a Dráva túlsó partján elterülő Szlavóniában. A terveket Moritz Wappler bécsi építész készítette, a kivitelezésre 1874-ben került sor.⁴⁹³ Az építés költségei - a melléképületekkel együtt – 120.000 forintot tettek ki.

A meglehetősen egyszerű épület téglány alakú, egyemeletes főszárnya és hátulról hozzá kapcsolódó, földszintes mellékszárnyai – legalább is az eredeti terv szerint – aszimmetrikus U alakot alkotnak (196. és 197. kép). A főszárny tagolatlan, sima tömbjét gyámsoros főpárkány zárja le. Nyerstégla homlokzatának kőkeretes

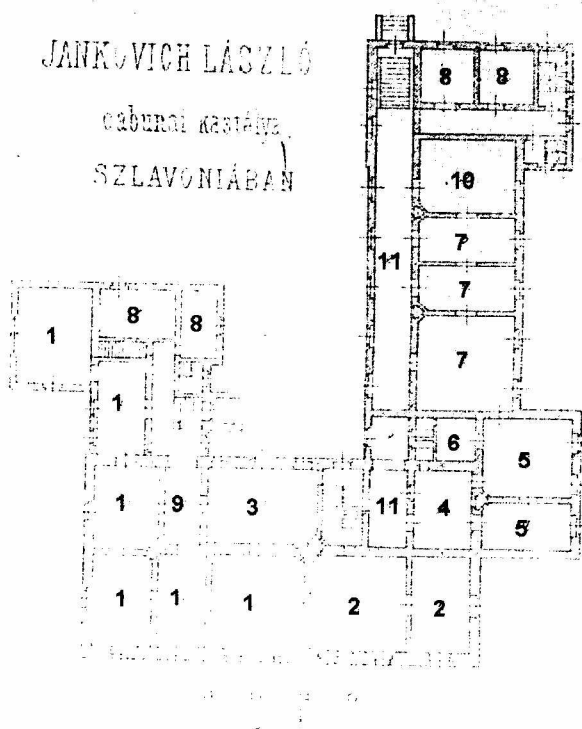
⁴⁹² Az árkosi kastély. SzU VII. 1902. 22. sz. 7. – IM 1697/53-55, 57; MTA MKI Adattár: MKCs-C-I-121; Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, fényképtár

⁴⁹³ Zöldi Antal: A cabunai kastély. ÉI III. 1879. 34. sz. 238, rajzmelléklet; Šćitaroci 2000. 94-97. – MNM TF: 78.134-135; BFL Klösz 11. album 33-34.

nyílásai közül a földszintiek a nagyobbak, közülük a három középsőt háromszögű szemöldökpárkány koronázza. A földszint közepén nyíló kerti bejárat előtt kis terasz húzódik, melyhez lépcső vezet fel.

196. Cabuna, Jankovich-kastély. Moritz Wappler, 1874.

197. Cabuna, Jankovich-kastély. Földszinti alaprajz 1. A házi úr lakosztálya 2. A házi úrnő külön termei 3. Étterem 4. Előszoba 5. Hálószoza 6. Fürdő 7. A gyermekek, dajkák és szobalányok helyisége 8. Férfi cselédszobák 9. Cselédszoza 10. Ruhatár 11. Folyosók

A főszárny kéttraktusos, benne a terek némileg aritmikusan helyezkednek el. Az egykorú ismertetés a földszinten a „házi úr lakosztálya” megjelöléssel egész teremsort tüntet fel, amely nyilván a közösségi helyiségeket is magába foglalta; ilyen pl. a kerti traktus középtengelyben található tér, amely vélhetően a nagyszalon volt. Mögötte, a hátsó traktusban az ebédlő helyezkedett el. A férj szobái a főszárny bal oldalából átnyúltak a rövid mellékszárnyba is, vagyis az épület azon részére, melyet a napi élet forgalma a legkevésbé zavart. A bejárati csarnoktól jobbra lévő két terem a ház úrnőjének állt a rendelkezésére, közelükben volt a két (valószínűleg külön a férfi és a női) hálószoza. A hosszú jobb oldalszárnyban a gyermekek és a belső női cselédek szobái húzódtak oldalfolyosóra fűzve. Ez a faburkolatos folyosó szolgált bejárati csarnokként is a mellékszárny végén nyíló bejárat felől. A két oldalszárny legvégén, a kastély belső életétől legtávolabb a – minden bizonnyal belső szolgálatra rendelt – férfi cselédek két-két szobája volt található. A viszonylag szűk főlépcső az ebédlő mellett

kapott helyet. Az első emeleten vendégszobák és cselédszobák, a pincében különféle raktárak sorakoztak. A kastélytól külön álló konyhához és mosóházhoz fedett átjáró vezetett. A közelben állt az istálló. – Ma az épület romos állapotban várja sorsának jobbra fordulását.

A kastély főbejárata előtt virágos díszkert terült el, a tágabb környezetet nagy tájképi park alkotta. A park a verőce-eszéki országút mentén áll, a kastélyépület hegység tövében, magasan fekszik, úgy, hogy az útról már nagy távolságból látható.

VI. 17. (15)

33. Rátót, Széll-kastély

Széll Antal József Vas megyei nemes 1861-ben vette meg a kis rátóti birokot a rajta lévő földszintes úrilakkal. A viszonylag szerény ingatlant 1867-ben fiának, Széll Kálmánnak (1843-1915) adta, abból az alkalomból, hogy fia feleségül vette Vörösmarty Ilonát, a nagy költő lányát, Deák Ferenc gyámleányát. Széll jelentős politikai karriert futott be: előbb pénzügyminiszter, majd utóbb miniszterelnök lett.

198. Rátót, Széll-kastély. Hauszmann Alajos, 1876 körül

199. Rátót, Széll-kastély. Csarnok, terazzo-padozat

Rátóti házát ténylegesen 1874-ben örökölte meg, mely helyett 1876 körül Hauszmann Alajos budapesti építész tervei szerint új, emeletes kastélyt építtetett.⁴⁹⁴ „Csak a konyha traktus maradt a régi”, írta róla Hauszmann Alajos.⁴⁹⁵ A Budapest–Grác vasútvonal mentén fekvő kastély nyáron Széll munkahelye is volt, ahol államügyeket intézett, vendégek fogadott (123. kép). A birtokot mintagazdasággá fejlesztette.

A viszonylag kis méretű kastély a városi villák nagyobbra nőtt testvére (198. kép). Nem véletlenül jegyezte fel róla Mikszáth Kálmán: „Ösmeretes a kastély, mely fővárosias csínosságával meglepi a vonaton elhaladót s az Andrássy-út kis palotáit hozza emlékezebe egy percre.”⁴⁹⁶ Egyemeletes, téglalap alakú tömbjét neoreneszánsz architektúra, falsíkját kváderezés, illetve vonalazás élénkíti. Főhomlokzatához hármass ívű, fedett veranda csatlakozik, melynek tetején kovácsoltvas mellvédű terasz található. A verandáról

⁴⁹⁴ Dr. K. E.: Széll Kálmán és családja. M - th K - n [Mikszáth Kálmán]: Levél Nagy Mikóshoz. VU XLVI. 1899. 12. sz. 181-185, 187; Josef Sommer: Das Kastell des Ministerpräsidenten Koloman Széll in Rátót. *Ungarische Bauzeitung* IV. 1899. 36. sz. 281, 283-284, V. 1900. 1. sz. 1, 4.; th -n.: Államférfiaink nyári pihenése. VU XLVIII. 1901. 36. sz. 573-577; Novus [Mikszáth Kálmán]: Rátót. VU IL. 1902. 40. sz. 654-655; Dr. Sárkány Sándorné Halász Terézia: Széll Kálmán életrajza. Bp., 1943. 10, 12-13. - MNM TF 78.228-231; BFL Klösz 13. album 196-199; IM 1703/52-53.

⁴⁹⁵ Hauszmann Alajos naplója. Építész a századfordulón. Összeállította Seidl Abrus. Bp., 1997. 42.

⁴⁹⁶ Novus i.m. 654.

lépcsőn lehet lejutni a kertbe. Az épület tömbjét csak a bal hátsó sarokban emelkedő kerek, hegyes sisakos torony bontja meg, tövében nyílik a főbejárata.

A kastély belsejének iparos munkái is egy budapesti épületéhez hasonlóak. Középen kétszintes, terazzo-burkolatos csarnok helyezkedik el (199. kép); felülvilágítós terének bővítménye a háromkarú lépcsőház. Mind a lépcsőt, mind az emeleti galériát kovácsoltvas korlát kíséri. A földszintet az ebédlő, a dolgozószoba, a nagy szalon és a vendégszobák foglalták el, az emeleten körben a család szobái sorakoztak.

A kastélyt geometrikus kert (200. kép), egyenesre nyírt gyertyánfákkal szegélyezett utak vették körbe. A nem túl nagy méretű park további részei tele voltak részben régi nagy, részben ritka fákkal; többek közt százötven féle fenyőfaj nőtt itt.⁴⁹⁷

Szell Kálmán jól ismerte a botanikát és vendégeinek büszkén mutogatta fáit. A kastély közelében melléképület nem volt, mert a közeli uradalomban voltak a lóistállók. A park tözsomszedságában haladt el a vasútvonal és helyezkedett el az indóház, ami biztosította a

miniszterelnöknek a jól közlekedést és az elérhetőséget. A kastély mögött hatalmas gyümölcsöskert és konyhakertészet terült el.

200. Rátót, Széll-kastély. Park

34. Ókigyós, Wenckheim-kastély

Gróf Wenckheim Frigyes (1842-1912) unokatestvérét, gróf Wenckheim Krisztinát (1849-1924) 1872-ben feleségül véve hatalmas földbirtok ura lett a dél-Alföldön: a zömében Békés, Csanád és Arad vármegyében elterülő uradalmak 120.000 holdat tettek ki. Ezeken Wenckheim mintagazdaságot szervezett. Országgyűlési képviselőként az országos politikában is szerepet játszott, illetve feleségével együtt alapítványokat támogatott és egyéb jótékonyági tevékenységet folytatott. Ókigyósi kastélyukat 1875-79-ben Ybl Miklós tervei alapján építették, az elkészült épületet 1882. július 19-én avatták fel.⁴⁹⁸ Az építkezés közel másfél millió forintot emésztett fel. Budapest palotájuk, melyet 1886-89-en Meinig Arthur tervei szerint építettek, a maga nemében legnagyobb és legpompásabb volt a magyar fővárosban.

Az ókigyósi kastély nem kevésbé díszes és hatalmas (201. kép). Stílusát a vegyes formák jelenléte, összhatását a teatralitás jellemzi. Hosszan elnyúló,

⁴⁹⁷ Mészöly 1984. 183-184.

⁴⁹⁸ Dr. Karácsonyi János: *Békésvármegye története*, II. H. n., 1896. 187.; Egy magyar grófi pár ezüstitakodalma. *VU* XLIV. 1897. 27. sz. 433-434.; *Emlék-album nagyméltóságú Gróf Wenckheim Frigyes valóságos belső titkos tanácsos és neje Wenckheim Krisztina grófnő ő excellenciája ezüst menyegzőjére*. Bp., 1897.; A kigyósi kastély. *SzU* VII. 1902. 16. sz. 4-10.; *Ybl* 1956. 73-74.; *Ybl* kat. 1991. 145-146, 256. – BFL *Ybl* 20/1-20; MNM TF 78.289-302.; BFL *Klősz* 11. album 179-180, 208-209.

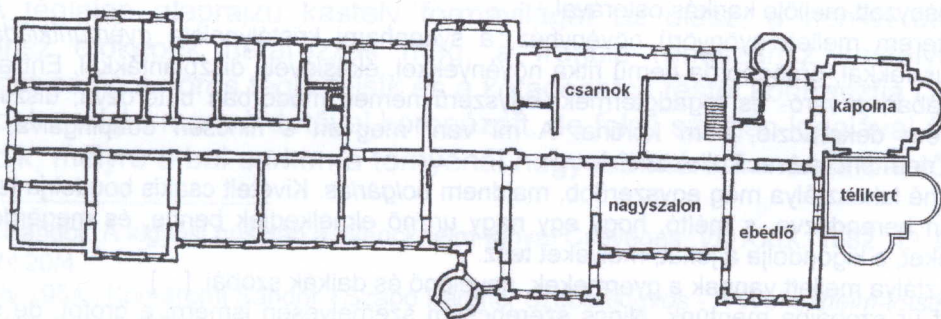
faltagozásában alapvetően olasz neoreneszánsz tömbjét Ybl német reneszánsz stílusú oromzattal mozgatta meg (43. kép); az épület egyik előképe a heidelbergi vár volt (42. kép). A középső és a jobb oldalrízalit közt húzódó hármass ívezetű loggia olaszos, a középrízalit bal oldalához kapcsolódó hegyes sisakú, donjon-szerű torony franciás jellegű. Az épület jobb hátsó sarkán egy még magasabb (40 méteres), négyzetes torony emelkedik. Hasáb tömbje egykor víztartályt rejtett, felső szintje kilátóterasként szolgált; ezen loggia-építmény helyezkedik el, melyet ívesen

201. Ókígyós, Wenckheim-kastély. Ybl Miklós, 1875-79

elkeskenyedő manzárdtető koronáz. Az épület jobb oldalához két, egymás mellett álló kisebb építmény csatlakozott: a manzárdkúpolás, apaszisos kis kápolna (ez ma is áll), és előtte a télikert hólyagszerű tömbje (ezt az 1930-as években lebontották). Az utóbbi hajlított síkjaival, sima, "modern" formáival furcsa ellentétet képviselt a kastély vegyes stílusú, zaklatott tömegével szemben (21. kép).

A hátsó oldalon nyíló bejárat kétszintes csarnokba vezet, melyben alul nagy kandalló áll, az első emeletén fabábos korlátú galéria fut körbe (202. kép). A csarnokból nyílik a főhomlokzati traktusban elhelyezkedő nagyszalon, melyet nehéz stukkógerendás mennyezet borít (67. kép). Mellette, az épület sarkában az ebédlő faburkolatos, famennyezetes nagy tér (203. kép). A földszinten a közösségi- és

202. Ókígyós, Wenckheim-kastély. Földszinti alaprajz

díszterek csoportjához csatlakozva sorakoztak a gróf és a grófné egymástól elkülönülő termei, valamint hét gyermekük és azok nevelőinek szobái. A földszint termeit márvány kandallók díszítik, melyeket fűtésre nem használtak. A kandallóhoz a márvány a grófnak az erdélyi Menyházán található bányájából került ki. A kétszintes csarnok mellett lévő helyiségből háromkarú lépcső vezet az emeletre, ahol harminc vendégszoba sorakozott.

A kastély téglaboltozatos alagsorában húzódtak a kastély ellátását biztosító, üzemszerűen megszervezett raktárak és kiszolgáló egyéb helyiségek. Erről, és a kényelmes földszinti termekről az elragadtatott kortárs, Teleki Sándor számolt be:

203. Ókígyós, Wenckheim-kastély. Ebédlő

Kényelmes lépcsőzet vezet a *souterrainbe*, az épület alatt hosszú folyosó nyúlik végig, jobbról-balról szobák, éléskamrák, boros- és veteményes pincék, gyümölcstartók, faszínek - s minden olyan csinnal, rendben és tisztán, mintha *Hollandiában* lennének.

A *dawnstairs* (pincelakok) első szobája a vasaló, hat leány, élte virágjában, január elsejétől december utolsójáig, mindennap ernyedetlenül *tégláz*. Az utolsó a gépszoba, a *locomobil* gőzerővel huzza a vizet a kastély tornyába, honnan vascsöveken láttatnak el vízzel kastély, park és istállók, itt nem szomjazik meg senki, még a homok sem.

A grófné kegyes volt megmutatni a fehér- és asztalnemű tárt, konzervek és befőttek kamaráit s végre a konyhákat.

[...] Mint Mózes csodákat tévő vesszeje alól: a kigyósi kastélyban is minden felől ömlik a víz; a falban megmozdítok egy leppentyűt s folyik a víz, a szobákban megnyomok egy gombot s ömlik a víz, - mindenütt kéznél van a *mater puritatis*.

Rám semmi sem hat kellemesebben a tisztaságnál. - Nem feledem el soha [...] a kigyósi kastély konyháit, melyekben - parasztos kitéllel élve: - a *finom rétest meg lehetne enni a konyha földjéről*.

Feljöttünk a földszinti lakosztályba.

Tágas, magas ebédlő, egyszerű tiszta renaissance stylben butorozva, kényelmes ruganyos ülésekkel, a *komfort* nincsen föláldozva a *gothikumnak*, s nem azért vannak, hogy nézzük, hanem azért vannak, hogy kényelmesen ülünk. Voltam már olyan helytt is ebédelni, gazdag úrnál, hogy egész *ember-állatkinzás* volt végig enni az ebédet, a gothikus szék valóságos *vallató* volt, csak a csendbiztos hiányzott mellőle karikás ostorával.

Az étterem mellett gyönyörű növényház, a sydenhami kristálypalota *gyémántkiadásban*, - pálma- és ficus fákkal, ördögboroda nemű ritka növényekkel, ékeslevelű diszplántákkal. Enfiladeban a kastély hosszában a váró- és fogadótermek, egyszerű nemes modorban butorozva, díszítve, nem szinpadias, nem dekoráció, nem kortina. A mi van: megvan s nincsen odapingálva, nincsen túlhalmozás s nem *bric-a-brac* kollekció.

A grófné lakosztálya még egyszerűbb, majdnem *polgáris*. Kivételt csakis boudoirja tesz, mely pompásan van berendezve, s méltó, hogy egy nagy úri nő elmélkedjék benne, és megérdemelje a nemes eszméket, s kigondolja a jókat, melyeket tesz.

Lakosztálya mellett vannak a gyermekek, nevelőnő és dajkák szobái. [...]

A gróf úr szobáiba mentünk. Nincs szerencsém személyesen ismerni a grófot, de szobáiról ítélek jellemére, s tudom, hogy *szenvedélyes gazda, nagy vadász, vendégszerető ember és jó magyar*. [...]

Az emeleten vendégszobákat mutattak meg. Nem pazar fényűzés, mely a fölcseperedettnék pompája s pénzűzerek fitogtatása, hanem uri kényelemmel berendezve minden bőven ellátva vízzel, nagy mosdó-medenczékkel, ruganyos ágyakkal, s a ki végig megyen a vendégszeretet e hosszú soru osztályán, tudja, hogy nem írják szénnel a falra, mint a turi pap, hogy: << ha jöttök: lesztek, ha hoztok: esztek>>.

Fölmentünk a toronyba. A park az előtérén, gyönyörű tiszta vizű tóval, a park végén egy buzatábla, ⁴⁹⁹akkora, hogy elboritana egy kis német herczegséget, s terméséből élélhetne egy tót vármegye.

A teraszos, támfalas magasításon álló kastélyhoz hátulról merőlegesen (egykor kocsialáhajtóként is szolgáló) nyitott folyosó, illetve ehhez egyemeletes, neoreneszánsz stílusú melléképület kapcsolódik. Ezt az egykorú tervek egyszerűen mint „konyha” („Küche”) jelölik⁵⁰⁰, ám a viszonylag nagyszabású épületnek, melyben szintén helyet kapott egy kétszintes nagy tér, ennél több volt a funkciója: emeletén kaptak helyet a cselédszobák is. Az épület mögötti „gázház”-ban fejlesztették a világítógázt.

A kastélytól távolabb balra található az ugyancsak neoreneszánsz stílusú egykori istálló, melynek boltozatos belső terét öntöttvas oszlopok támasztják alá. Mellette a kisebb méretű, szerényebb kialakítású kocsiszín áll.

A kastély a falun kívül, nagy park mélyén, hatalmas fák közt emelkedik. Az épület körül a cserjéket sövény vagy kúp formájúra nyírták. A kastély előtti nyílt térségen nyírt bukszusbokrokból geometrikus stílusú, ellipszis alaprajzú partert alakítottak ki, melynek közepén vízmedence és ebben szoborral díszes kút díszleg; kissé távolabb nagy gyepfelület terül el.⁵⁰¹ A főépülettől jobbra, kissé hátrább egy ligetben, fák közt tó bújik meg; víztükrét vashíd íveli át. A tó közelében apró házikó, az ún. babaház áll, melyet a Wenckheim család gyerekei számára építettek.

35. Pákozd–Csala, Kégl-kastély

A polgári születésű Kégl György (1822-1908) 1873-ban vette meg a Székesfehérvár tözsomszédságában elterülő Csala pusztát, ahol mintaszerű gazdálkodást honosított meg. Neve Székesfehérváron és Fejér megyében összeforrott a hazafias és emberieségi célú adakozásokkal. A kiegyezést követően több cikluson át országgyűlési képviselő volt, 1878-ban nemességet kapott. Kastélyát az akkor Pákozdhoz tartozó Csalán Hauszmann Alajos tervei alapján 1876-78-ben építtette fel.⁵⁰² Kégl Hauszmannel Budapesten, az Ándrássy úton is építtetett egy olasz neoreneszánsz bérpalotát 1880 körül, de saját maga (gyakori és huzamosabb) fővárosi tartózkodásai során másutt lakott.

A téglalap alaprajzú kastély formavilágát az olasz, a német és a francia reneszánsz előképek határozzák meg, a francia reneszánsz kastélyokat idéző színvilágát pedig a vörös téglafal és a kőtagozatok festői kontrasztja (37. kép). Az épület jobb sarkán manzárdetővel koronázott, de felső szintjén loggiával áttört torony emelkedik, melyre a bal sarkon a tornyénál nagyobb méretű manzárd-tetőidom felel.

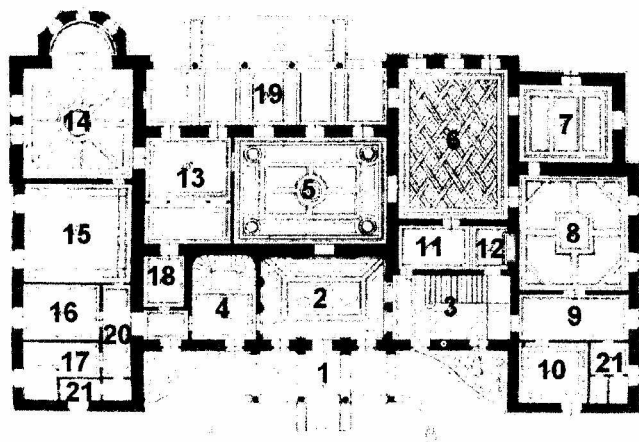
⁴⁹⁹ Teleki Sándor: A kigyósi pusztán a Wenckheim-tanya. Csevegés. VU XXIX. 1882. 49. sz. 776-779.

⁵⁰⁰ BFL Ybl 20/4

⁵⁰¹ Mészöly 1984.; Komáromi Sándor - Szabó Ferenc: Szabadkigyós - A Wenckheim-kastély és a park. TKM 613. Bp., 1999.

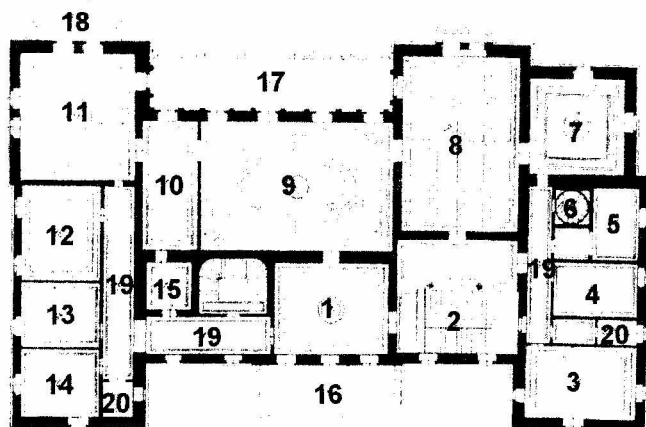
⁵⁰² Hauszmann Alajos: Kégl György úr csalai lakóháza. ÉI II. 1878. 44. sz. 374, melléklet, 45. sz. 381-382, melléklet, 50. sz. 425. melléklet; Ybl 1953.; dr. Sisa József: Csala, volt Kégl-kastély. Tudományos dokumentáció, 1992. Kézirat a Hild-Ybl Alapítvány gyűjteményében. – IM KO: MLT 1696/118.

A jobb oldalrizalit földszintjén zárterkély ugrik előre, főpárkányán német ízlésű oromzattal. A bal oldalrizalit főpárkányán üres címerpajzs díszleg. A két oldalrizalit közti részt négy toszkán oszlopos terasz tölti ki, ahonnan lépcső vezet a parkba. A hátsó homlokzathoz oszlopos-pilléres kocsialáhajtó csatlakozik.

204. Pákozdi-Csala, Kégl-kastély.
Hauszmann Alajos, 1876-78.
Földszinti alaprajz

1. földönt kocs feljárás 2. csarnok 3. lépcsőház 4. mellék lépcső 5. salon 6. ebédlő 7. dohányzó 8. uri szoba 9. előszoba 10. inas 11. előszoba 12. tálló és ételhúzó 13. női szoba 14. 15. kisasszonyok 16. nevelő 17. fürdő 18. szobaleány 19. földönt terasz 20. folyosó 21. cloette

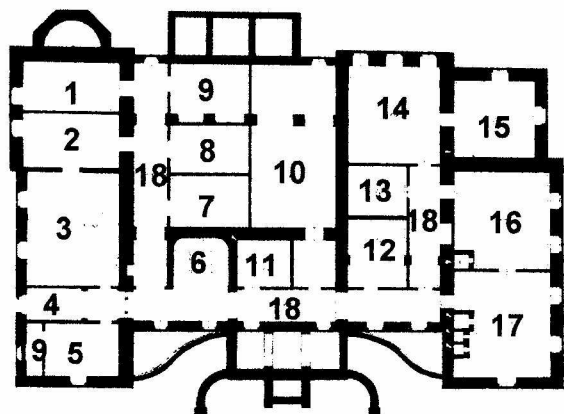

205. Pákozdi-Csala, Kégl-kastély. Emeleti alaprajz

1. előterem 2. lépcsőház 3. 4. vendég szoba 5. inas 6. lépcső a toronyhoz 7. úrfi szoba 8. biliard terem 9. táncsterem 10. kis salon 11. salon 12. 13. 14. vendég szoba 15. inas szoba 16. 17. 18. terasse 19. folyosó 20. cloette

A földszinten és az emeleten vegyesen voltak található lakószobák és közösségi célokat szolgáló

termek (204. 205. és 206. kép). A földszinten a reprezentatív terem, vagyis a szalon és az ebédlő a nyugati oldalon helyezkedett el, kilátással a parkra. Az északi

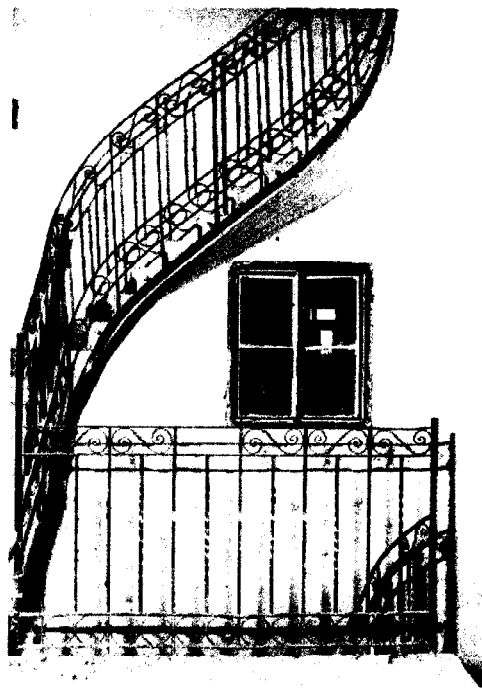

206. Pákozdi-Csala, Kégl-kastély. Alagsori alaprajz

1. gazda asszony szobája 2. cseléd ebédlő 3. főző konyha 4. lépcső 5. edény mosó konyha 6. mellék lépcső 7. tej kamra 8. zöldség kamra 9. bor kamra 10. fa és kőszén 11. központi fűtés 12. mosóedény, raktár 13. kamra 14. 15. cseléd szobák 16. téglázó szoba 17. mosókonyha 18. folyosó 19. cloette

oldal a dohányzóval és az úri szobával a férfiak birodalma volt, míg a naposabb, déli oldalt átengedték a „kisasszonyoknak” - Kéglnek négy lánya volt. Az ő két szobájuk és a szalon közt volt a két oszloppal megosztott külön női szoba. A keleti oldalon alárendelt helyiségek sorakoztak, mint az inas, a szobaleány, a nevelőnő szobája;

elhelyezésüknél természetesen szem előtt tartották a nemek elkülönítését. Az emeleten a reprezentatív nyugati oldalon a biliárdterem, a táncterem és a kis szalon sorakozott, míg az északnyugati sarkot az „úrfi szoba” foglalta el. Ezen a szinten kaptak helyet a vendégszobák. Az ebédlő, az úri és a biliárdszoba részben faburkolatos volt, a szolid, polgári kényelmet szolgáló bútorok többnyire „rajz szerint” – vagyis Hauszmann tervezésében – készültek. A tágas, kétkarú fölépcső a földszintet az emelettel kötötte össze, az alárendelt szerepet betöltő alagsorba csak a nem messze található melléklépcső vezetett (207. kép). Az alagsorban konyha, cselédszobák és a központi fűtés kazánja kapott helyet. Az épület technikai felszerelése a legkorszerűbb volt: ez magába foglalt melegvízfűtést, vízvezeték- és csatornarendszert – a vizet egy közeli forrás szolgáltatta -, a szobák közti villanycsengőt és toronyban elhelyezett, villanyüzemeltetésű vészharangot.

207. Pákozdi-Csala, Kégl-kastély.
Melléklépcső

A kastély minden településtől messze, tájképi park közepén áll, főhomlokzata nagy, lejtős, facsoportokkal díszített tisztásra – pleasure groundra – tekint. Előtte négykaréjos vízmedence található. A pleasure groundon túl, a lejtő alján patak csordogál. A park hátsó sarkában a kastéllyal egy időben és ugyancsak Hauszmann tervei alapján épült istálló, kocsiszín és cselédház együttes húzódik meg (107. és 108. kép). A park másik részében harangtoronyos kis kápolna állt (mára elpusztult). A park bejáratánál az úttal párhuzamosan a kapuórház, kertész- és „virágház” sorakozik.

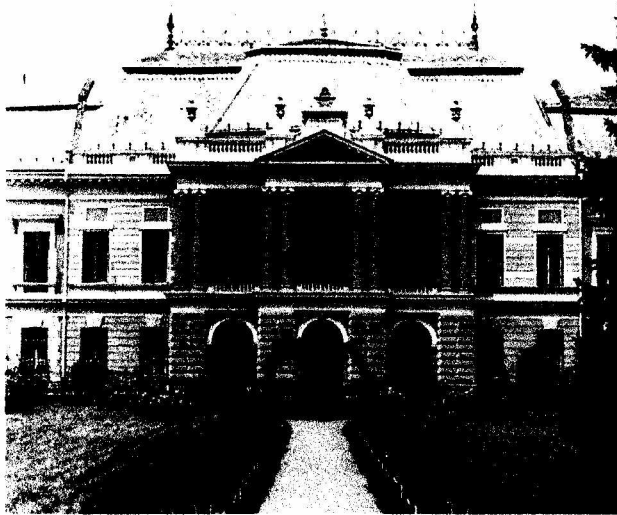
36. Lengyel, Apponyi-kastély

Lengyel falu központjában az Apponyiak a 18. század végén építették első, kis méretű kastélyukat. A falun kívüli második kastélyukat gróf Apponyi József 1824-29-ben emeltette.⁵⁰³ Ezt az épületet 1863-ban a diplomata pályát befutó unokaöccse, Rudolf (1812-1876) örökölte, aki egy fiatal szekszárdi építész – talán Geiger Flórián⁵⁰⁴ – tervei alapján megnagyobbíttatta. A további, nagyszabású átalakítást már Rudolf fia, gróf Apponyi Sándor (1844-1925) végeztette el 1878-ban történt házasságkötése után. A feladattal Viktor Rumpelmayer bécsi építészt bízta meg. A főszárnyhoz kiugró részeket, vaskos oszlopon álló teraszt építettek. Ekkor készülhettek az eredetileg téglány alakú épülethez a keresztszárnyak. A bal keresztszárny végén az egykor itt állt templom hozzácsatolásával, illetve vízszintes megosztásával mind a földszinten, mind az emeleten nagy termet hoztak létre.

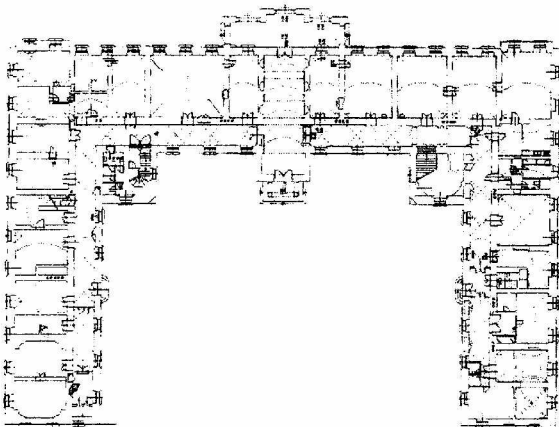
⁵⁰³ Bai József: *Lengyel. Kastélypark. TKM 366*. Bp. 1989. - További irodalom Szakács 1983. 119.; Horváth 1998. 150. – MNM TF: 78.29, 78.30, 78.31, 549-571/1950 fv.

⁵⁰⁴ A családi hagyomány a Tolna megyében működő, pályája elején álló Geiger Flóriánt tartja a lengyeli kastély építészének. (A dédunoka, Nagy Leventéné szül. Geiger Edith közlése, 2003)

Rumplemayer a szükséges műszaki változtatásokon és modernizáláson kívül a felszerelést és a berendezést is elvégezte. Bécsből hozatott asztalosmester készítette a könyvtár és a szalon famennyezetét. Özvegy Apponyi Rudolfné kérésére a jobb szárny földszintjén kápolnát létesítettek. 1905-ben a kastély tetőzete leégett, melyet 1906-ban Fellner Sándor budapesti építész franciás manzárdtetővé újjáépítve tett hangsúlyosabbá. Fellner az udvari homlokzaton egyes ablakokat hármasságba rendezett átt, és a belsőben is átalakításokat végzett.

208. Lengyel, Apponyi-kastély. Geiger Flórián (?) – Rumpelmayer Viktor – Fellner Sándor, 1860-as évek – 1906

209. Lengyel, Apponyi-kastély. Földszinti alaprajz

Apponyi Sándor is diplomata-pályán indult, de apja halála után lengyeli birtokára visszavonult, ahol bibliofiliával, történelmi és régészeti kutatásokkal foglalkozott. Az uradalom területén kiásott kő- és bronzkori tárgyakat gyűjtötte össze, kastélyában nagy régészeti gyűjteményt és könyvtárat hozott létre. 1895-ben felajánlotta a gyűjteményt a Szekszárdon létesítendő múzeumnak⁵⁰⁵, könyvtárát pedig 1924-ben az Országos Széchényi Könyvtárnak ajándékozta. 1930 után a kastély berendezésének egy részét az Országos Széchényi Könyvtárba szállították.

Az U alakú, cour d'honneur-ös kastély külső megjelenését olasz neoreneszánsz architektúra és manzárd tetőzet kettőssége határozza meg (208. és 209. kép). A cour-d'honneur felőli oldalon keskeny, mindössze egy tengelyes középízalít emeli ki az oszlopos erkélyű főbejáratot. Az épület középső tömbjét magasságában is kiemelt, gerincén díszes ráccsal kísért tetőzet hangsúlyozza. A két sarokban, a főszárny és a keresztszárnyak találkozásánál valószínűleg az épület végső formájának kialakításakor odaillesztett, toronyszerű épületrészek emelkednek, melyek a

két lépcsőházat foglalják magukba. A kastély park felé néző oldalán három tengely szélességben, a homlokzat többi részéhez képes szélesebb tengelyközzel emeletes portikusz-szerű, teraszos-emeletes veranda helyezkedik el, mely ennek az oldalnak a főhomlokzattal azonos súlyt kölcsönöz. A veranda vaskos, kváderezett földszinti

⁵⁰⁵ Szabó Géza: Gróf Apponyi Sándor és Wosinszky Mór szekszárdi múzeumalapítása. In: *Magyarország és Európa az Apponyi gyűjtemény tükrében*. Bp., 1995. 81-89.

pillérei fölött az emeleten párosával, illetve (a középső tengely két oldalán) négyesével elhelyezett oszlopok emelkednek, meglehetősen nehézkes kialakítással.

Az épület mindkét szintjén a cour-d'honneur mentén futó oldalfolyosóra fűződik fel a termek sora. A főbejárat keskeny, négy boltszakaszos előcsarnokba nyílik, mely egykor nyitott kocsiáthajtó lehetett. A földszinti termek (többségében tükör-) boltozatosak, a folyosók élkeresztboltozatosak. A főbejárat csarnoktól balra helyezkedett el az ebédlő, a jobb szárny végén a díszes falfestésű kápolna. Az emeletre a főszárny jobb végén félkörívű, neobarokk kovácsoltvas ráccsal kísért fölépcső, bal végén keskeny melléklépcső vezet. Az emeleten sorakozott a gazdagon és kényelmesen berendezett közösségi terek többsége, mint a nagy szalon, a nappali szoba, vagy a több termet is megtöltő könyvtár (72. kép). A régészeti tárgyak a jobb oldalszárny két termét foglalták el, előttük a folyosón egyebek közt rézmetszetek és térképek kaptak helyet.

1889-ban Dr. Kiss István jogakadémiai tanár több más látogató – köztük Pulszky Ferenc – társaságában járt a lengyeli kastélyban. Az ott látottakról, így a ténylegesen is múzeumnak nevezett és a szerint kezelt régészeti gyűjteményről és a könyvtárról a következőket írta:

[A] lengyeli kastélyba mentünk, hol a vendégek a kijelölt szobákban kissé kipihenvén magukat, újra összejöttek a muzeumban. Az emeleti folyosón első pillanatra leköti figyelmünket a sok érdekes rézmetszet, melyek közt legkiválóbb Magyarország három legrégebbi térképe, s ezek ketteje határozottan unicum. A muzeum két szobát tesz ki, telve a falak mellett üvegszekrényekkel, széles polczokkal, középen pedig asztalokkal; ezek mindegyike zsúfolásig telve van a talált tárgyakkal. Az ősemlék kezdetleges égetetlen vagy félégetett edényei, finomabb kiviteli krétabetétes cserepei, halászeszközök, kova és obsidián kések, kőbalták, kalapácsok és csonteszközök élénk tárják az akkori ember összes kulturáját. Közel 20 ezer darab tárgy adja meg ezen gyűjtemény értékét; fokozza még, sőt nagy szakértők állítása szerint páratlanná teszi azon egyöntetűség, mely a tárgyak közt fennáll; azok mind csak bizonyos kort képviselnek, semmi idegen befolyás vagy más települők erőszakos rombolása ott nyomot nem hagyott. Ezen gazdag lelet egymagában elég volna bármely nagy muzeumban az őskort képviselni.

A muzeum melletti könyvtárterem valódi stílszerű szekrényével, szebbnél-szebb kötésű könyveivel a nézőre első tekintetre lebilincselőleg hat. Érdekessé teszi a közel 20 ezer kötetnyi könyvtárt azon határozott irány, melyet a tudós gróf annak gyűjtésekor szem előtt tartott. Látható az összes klasszikus irodalom, legnagyobbbrészt értékes kiadványokban, de fő részét a Magyarországra vonatkozó és a külföldön megjelent irodalmi és történelmi művel teszik. Több ritka példány régi hungarica és más unicumok képezik fő ékességét. Ezek szakszerű méltatását azonban csak egy bibliograf tolla tehetné.⁵⁰⁶

Az épület értékes bútorzattal rendelkezett. Egy részét még Apponyi Rudolf idején helyezték el, aki diplomáciai pályafutása során szerezte be azokat. Később Apponyi Sándor és felesége Mária Terézia kaiserbendorfi kastélyának elárverezett, rokokó stílusú felszerelésével – bútorokkal, csillárokkal, kályhákkal, tükrökkel – gyarapította a berendezést. Őzvegy Apponyi Rudolfné gróf Benkendorff Anna 1900-ban bekövetkezett haláláig a kastély bal szárnyának emeletén lakott, bútorai Oroszországból származtak, irodafelszerelése „maláj garnitúra” volt. A jobb szárny végén Apponyi Sándorné Esterházy Alexandra, a tehetséges amatőr festő rendezte be műtermét.

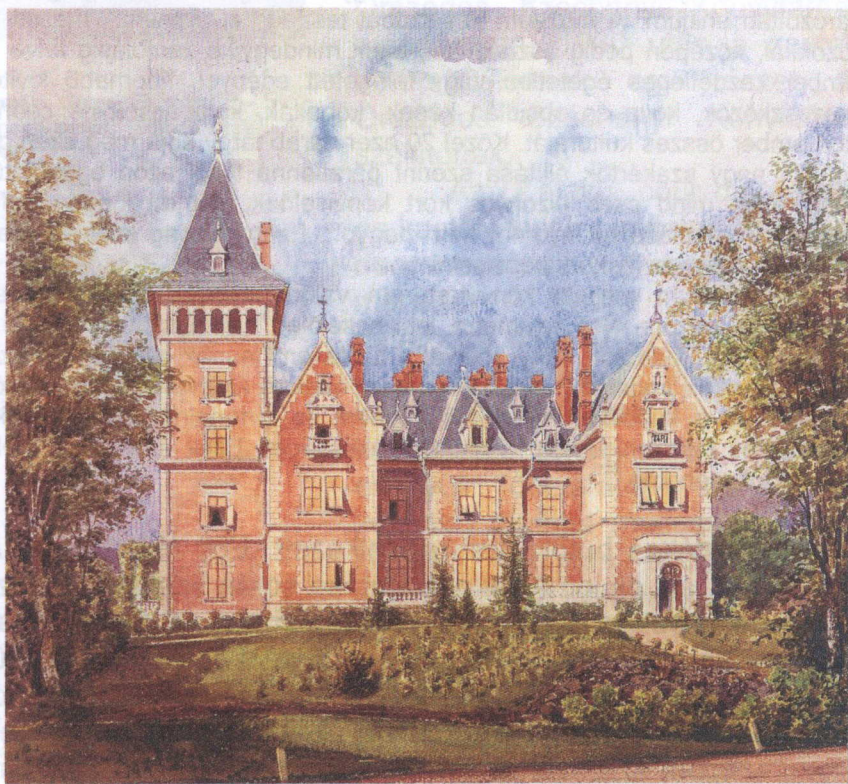
Csak a kastély két, nyilván a második építési periódusban emelt oldalszárnya alatt húzódik alagsor. A bal oldaliban volt a konyha, ahonnan étellift vezetett egészen az első emeletig. A tetőtérben a személyzet szobái húzódtak meg. Télen az épületet, vagy annak egy részét légfűtés melegítette.

⁵⁰⁶ Dr. Kiss István: Két nap Lengyelen. *Szekszárd Vidéke* IX. 1889. 23. sz. [1-2.]

A kastély mellett már az első korszakban díszkertet hoztak létre, Sedlmayer bécsi kertész irányításával. Az épület középtengelyébe 1824-es évszámot viselő obeliszk került. A kert határa eredetileg a kastély bal széle mentén húzódott. Apponyi József halála után Apponyi Rudolf a parkot továbbfejlesztette, területét - a szomszédos legelőt a lengyeli parasztokkal egy távolabbi szántóföldre cserélve - megnövelte.⁵⁰⁷ Az áttervezéssel a bécsi Lothar Abel kertészmérnököt bízta meg. Apponyi Sándor 1880-ban a Lago Maggiore szigetén található Fratelli Rovelli-féle kertészetből díszfák és növények sokaságát hozatta, arborétum jellegűt adva a lengyeli parknak. Ekkor létesítettek a parkban víztornyot és több szökőkutat. A park egészének tájképi stílusával, ligetes jellegével szemben a cour d'honneur felőli oldalon sövényfal és félgömb formára vágott bokrok sora teremt elkülönült, formálisabb egységet. A kastélytól nagyobb távolságra jobbra, lapályos területen áll a portikuszos istálló és több más melléképület. A parkba eredetileg a távoli sarokról nyíló pilléres kapu engedett bejutást, de utóbb a gyakorlati élet megkívánta, hogy a kastély vonalában is gyalogkaput nyissanak.

37. Parádsasvár (Parád), Károlyi-kastély

A fehérvárcsurgói kastélyt építő gróf Károlyi György özvegye, született gróf Zichy Karolina (1818-1903) 1882-ig Itáliában élt. Élete alkonyához közeledve elhatározta, hogy hazatér. Fia, Károlyi Gyula (1837-1890) a család mátrai birtokán, Parád mellett kiválasztott egy festői helyet, hogy kastélyt építtessen számára. Itt, a Csevice forrás közelében már állt egy 19. század első felében emelt klasszicista fürdőház. Ennek részbeni

210. Parádsasvár, Károlyi-kastély. Ybl Miklós, 1880-82

felhasználásával, alaprajzi konfigurációját követve 1880-82-ben elkészült a Sasvárnak nevezett új kastély, melyhez a terveket a Károlyiak sokat foglalkoztatott

⁵⁰⁷ Bai József: *Lengyel. Kastélypark*. TKM 366. Bp. 1989.

építésze, Ybl Miklós készítette.⁵⁰⁸ Károlyi Gyula 1885-88-ban parádi épületét is emeletes kastéllyá bővítette, ugyancsak Ybllel.

Az egyemeletes épületnek erőteljesen kiugró, meredek oromzatban záródó oldalrizalitok és egy hegyes, súlyos sisakkal koronázott oldalsó torony biztosít változatos körvonalat és tömegformát (210. kép). Ciklop falazású lábazon nyugszik, mely a lejtő felé néző főhomlokzat középső, visszaugró szakaszán egyúttal a balusztrádos terasz alapzata. A kastély festői hatását fokozza a cementvakolású armírozással keretelt vöröstégla falsík. Architektúrája német és olasz reneszánsz elemeket ötvöz, színvilága a francia reneszánsz építészet „tégla és kő” megoldását idézi.

A kastély viszonylag szerény nagysága a belsejében lesz nyilvánvaló. Csak a fogadó tér impozáns. A mélyen fekvő főbejárattól az épületen belül egy-egy félköríves lépcsőkar indul a magasabban fekvő földszintre, ahol kitárul az oszlopokkal tagolt csarnok látványa. A hosszú helyiség végében az emeletre vezető, íves indítású lépcső emelkedik a magasba. Mindkét lépcsőt kovácsoltvas korlát kíséri, melyek közül az alsó lépcsőkaroké különösen mives. A többi terem mérsékelt mérete jelzi, hogy az épületet egy idős asszony igényeihez szabták, ahol nagy társadalmi eseményekre már nemigen került sor. A fölépcsőn kívül a hátsó traktusban egy kisebb melléklépcső vezet az emeletre, illetve hátul, a toronyhoz is kis lépcsőtorony tapad.

A kastély mögött négyzetes udvar terül el két fölszintes melléképülettel. A főépületet és a két melléképítményt dór oszlopsoros nyitott folyosó – az eredeti klasszicista fürdő része – fűzi össze. Az udvar közepét nagy, kerek virágágyás tölti ki. A kastélytól jobbra, az erdővel borított, hegyes-völgyes tájban angol stílusú park húzódik.

38. Pribékfalva, Teleki-kastély

Szatmár vármegyében, a Szamos és a Lapos vidékén jórészt az erdélyi származású Teleki család egyik ága volt a birtokos. Gróf Teleki Ede negyedik gyermeke, Géza (1843-1913) is ezen a vidéken, Pribékfalván vezette mintagazdagságát és építtette kastélyát az 1870-es vagy '80-as években.⁵⁰⁹ Teleki Géza aktív volt a helyi és az országos politikában, de mint író, az Akadémia igazgatótanácsának tagja és a Történelmi Társulat elnöke a magyar kulturális életben ugyancsak szerepet vitt.

A téglalap alakú, neoreneszánsz kastély főbejárata az egyik hosszanti oldal közepén nyílik, két oszlop keretezi, melyekre az emeleten erkély támaszkodik (211. kép). Fölötte az emeleten középütt három nagy, íves záródású nyílás szakítja meg a szemöldökpárkányos, téglalap alakú ablakok sorát. A jobb sarkon kerek torony jelzi a külvilág felé az épület kiemelt státusát. A másik oldal a tulajdonképpeni főhomlokzat. Földszintjének közepén hármassal nyitott ívezet mögött veranda húzódik; ez a motívum régi erdélyi hagyományt követ. Fölötte az emeleten három, íves záródású ablak

⁵⁰⁸ Schloss Sasvar in Ungarn. *Wiener Bauindustrie-Zeitung* IX. 1892. 36. sz. 368, 73. tábla; Ybl, 1956. 92-93.; Feld István – Ritoók Pál – Simon Zoltán: A parádsasvári egykori Károlyi-kastély. Tudományos dokumentáció, Budapest. 1996 (KÖH Tervtár); Ritoók Pál: Fürdőből hotel. A parádsasvári Károlyi-kastély. *Szalon* III. 1999. 5. sz. 7-10. - MÉM, 69.026.58, 69.026.59

⁵⁰⁹ L.M.: Gróf Teleki Géza az új belügyminiszter. *VU XXXVI.* 1889. 25. sz. 393-394; OMM; Szatmár vm. 1908. 131, 142. – IM KO: MLT 1701/129-130; OSzK PA; Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemény

egészíti ki a nyílások logikus rendszerét. Ennek az oldalnak egykor középoromzat is hangsúlyt adott. A főhomlokzat bal sarkán az emeleten kis hagymasisakkal koronázott, haránt zárterkély helyezkedik el. A főhomlokzat jobb végéhez kapcsolódik a kastély négyemeletes, hasáb formájú nagy tornya, melynek legfelső szintjét erkély fogja körbe. Magas, elvékonyodó sisakját – talán megint erdélyi előképek hatására – négy sarokfiálé kíséri.

A főbejárat oldalán kétszintes, galériás, famennyezetes nagyterem helyezkedik el, amely magába foglalja a főlépcsőt is (212. kép). Ez volt a kastély térelosztó és egyben központi helyisége. A földszint középtengelyében a másik oldalon a verandára nyíló ebédlő helyezkedett el, melyet balra tálaló és konyha egészített ki. Az emeletre a főlépcsőn kívül a közvetlen mellette található melléklépcső is vezet. Ezen a szinten a középtengelyben, a főhomlokzat felőli oldalon nagy helyiség, az egykori táncterem található, melyet középpütt két ión oszlop támaszt alá. Kétoldalt a család magánszobái sorakoztak; egy fiuk lévén - a későbbi tudós és miniszterelnök, Teleki Pál -, a grófi párnak mindössze egy gyerekszobára volt szüksége. A kastély különlegessége, hogy könyvgyűjteményében megtalálható volt a „Teleki-könyvtár”, vagyis mindazon irodalmi és egyéb munkák, melyek a Telekiek tolla alól kerültek ki.

A főbejáratnál szembe egykor szökőkút volt. A kastélyhoz, amely a falu főútjától nem messze áll, egykor hatalmas park tartozott.

212. Pribékfalva, Teleki-kastély, Nagyterem, mennyezet

211. Pribékfalva, Teleki-kastély. 1870-es vagy 80-as évek

39. Szkicó, Odescalchi-kastély

Az olasz eredetű hercegi család sarja, Odescalchi Arthur (1836-1925) a történelem iránt érdeklődött szenvedélyesen: régi tárgyakat gyűjtött, történelmi tárgyú cikkeket publikált, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alapító és választmányi tagja, valamint Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. A jeruzsálemi Szent János rend vitézei közt tartotta számon. A politikai életben mint országgyűlési képviselő, majd mint a főrendiház örökös tagja vállalt szerepet. Három feleségétől hét gyermeke született. Az extravagáns ember előbb Somogy megyei birtokán élt, majd 1880 körül a Bars megyei Szkicóra költözött, ahol felépíttette új lakhelyét.⁵¹⁰

A viszonylag kis méretű, L alakú épület középkori várat utánoz (213. kép). Hosszanti oldalán két kerek, mellvédes bástya ugrik előre, a főszárny végén a magas tetőzetű, szögletes Öreg-, vagy másképp „nyebojsza torony” emelkedik, melyhez kis kerek torony simul. Az Öregtorony külső oldalát három páros, neoromán stílusú ablak töri át; az épület külseje egyébként dísztelen. A két épületszárny belső udvart fog közre.

Az épület zegzugos belseje egykor sok fegyvert és számos más tárgyat rejtett magában (214. kép). Erről az 1889. május 28-án odalátogató Justh Zsigmond emlékezett meg:

213. Szkicó, Odescalchi-kastély. 1880 körül

214. Szkicó, Odescalchi-kastély. Terem

⁵¹⁰ Szerémi herczeg Odescalchi Arthur. VU XXX. 1883. 15. sz. 235-237.; Szkiczó. VU L.1903. 16. sz. 256.; Horváth 1998. 76-77.

[...] sok falépcső, fagúter van az oldalán, tán csak ideiglenesen? Nem tudom, kívülről az egész elég primitív, belül azonban néhány szép piece. Mindjárt az előcsarnok igen sikerült. Fejér, meszelt falú igen tágas terem, nagy fenyőgerendák a padmalyon. Óriási kőkandalló a sarokban, amelyen régi szép fayence-ok. A falakon mindenütt régi fegyverek, lándzsák, sisakok, pajzsok.

Az egyik sarokban régi gályahajó századok előtt készített mintája.

A csarnokból ives folyosón, veres fenyőlépcsőkön jutunk az emeletre. Itt minden piece között pár lépcső. Jobbról a nagy hall, gyönyörű terem. Egészen a román és gót korszak ízlésében. Óriási nagy kandalló, faragott tölgyfa, régi vaszárú ajtók, az ablaknál kis székek kiemelkedve a falból - hol a "gót szűz" dobogó szívvel, primitív bájjal ülve várta vadkanra vadászó, ugancsak gótikus lovagját!

A gerendák alján jobbról és balról egy-egy festett címer. Az Odescalchi és Zichy címerek, ezután egy vonalban ezzel jön majd a 16 atyai és 16 anyai ős címere. A hall alatt (lépcsőkön megy le az ember) kis cella, ezalatt a nagy szalon, ez már sokkal gyengébb - ízlés szempontjából. Sok hamis perzsa szőnyeg.⁵¹¹

Az épületet vízesárok övezi, s eredetileg felvonóhíd kötötte össze a külvilággal. Falu szélén, lankás domboldalon áll, látótávolságra a szemközti hegy gerincén emelkedő, középkori hrussói várromtól. Körben vadaskert terült el.

40. Betlér, Andrassy-kastély

Gróf Andrassy Manó (1821-1891), Andrassy Gyula bátyja a 19. század színes egyénisége volt. Már egyetemi taulmányai után utazást tett Nyugat-Európában és Észak-Afrikában, majd Magyarországot hosszú időre elhagyva beutazta Kinát és Indiát. Hazatérése után sokat foglalkozott az iparfejlesztéssel, korszerűsítette a Sajó menti vasműveit. Nagy vadászként ismerték, de a politikai életben is aktív részt vállalt, többek közt mint országgyűlési képviselő. Az Andrassyak régi betléri kastélyát – melyet egyik őse 1824-ben eladott – visszavásárolta, hogy átépítse és felújítsa azt. Erre azután került sor, hogy átadta frissen házasodott Géza fiának parnói kastélyát (1882), melyet több mint húsz évvel korábban maga építtetett. A betléri kastélyt nyáron használta, télen a család a budapesti Mérleg utcai palotában lakott.

A betléri kastély története a 15. századig nyúlik vissza.⁵¹² Ekkor épült egy saroktoronyos kis vár, mely mögött a 16. század elején egy másik épületet emeltek. A két építményt az elkövetkező évszázadokban összekapcsolták és lakosztályokat alakítottak ki bennük. Andrassy Manónak egy meglehetősen heterogén és szabálytalan épületből kellett reprezentatív kastélyt létrehoznia. Erre 1882-86-ban kerített sort, az egykori megemlékezés szerint „saját terve szerint és személyes felügyelete alatt”.⁵¹³ Bár Andrassy táplált művészi ambíciókat, a műszaki szakismeretet igénylő tervezést Fort Sándor budapesti építész végezte.⁵¹⁴ Az épület két részét igyekeztek egységes tömbbé formálni. Ennek keretében egy további,

⁵¹¹ Justh Zsigmond *Naplója és levelei*. Bp., 1977. 451.

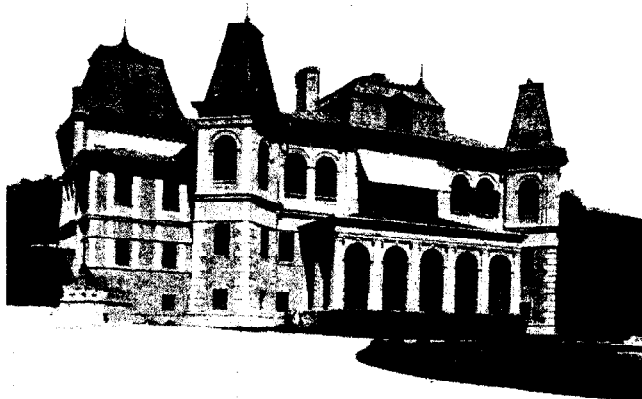
⁵¹² A magyar urak otthon. I. Gróf Andrassy Manó. *Ország-Világ* VIII. 1887. 15. sz. 235-238.; Markó Miklós: A betléri kastély. *VU* XLII. 1895. 45. sz. 743-744.; Dr. Csucsoni [Maurer Arthur]: A csikszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy nemzetség történetére vonatkozó adatok gyűjteménye. Rozsnyó, 1900. 68-72.; Gömör-Kishont vm. 1903. 34-37.; Szakács 1983. 117-118; György Tibor: *Kastélymúzeum Betlér*. H.n., 1994.; Horváth 1998. 96.; Basics Beatrix: A betléri Andrassy-kastély és gyűjteményei. *Magyar Múzeumok* V. 1999. 2.sz. 55-56.; György Tibor: *Krasznahorka és Betlér*. Somorja, 2003. – MNM TF: 78.14- 15; BFL Klósz 11. album 8-9; IM KO: MLT 1696/144, 146.

⁵¹³ Markó i.m. 743.

⁵¹⁴ *Wiener Bauindustrie-Zeitung* X. 1892/1893. 24. sz. 245., 46. tábla

második emeletet húztak rá, a hátsó épületrész sarkaihoz is tornyokat építettek, és az architektúra is megújult. A kastély bal oldalához az új főbejáratot és a lépcsőházat magába foglaló toronyépítményt illesztettek.

Az épület kényszeredett megoldásaival tagadhatatlanul magán viseli a régihez való alkalmazkodás, de az amatőr tervezés nyomait is (215. kép). Főhomlokzata viszonylag rövid, ellenben tömege mélységében hosszan, tört vonalban nyúlik hátra, s a bal oldalához tapadó masszív lépcsőtorony felbillenteni látszik az immár erre az oldalra tájolt kompozíciót. A tornyok meredek csonkagúla tetőzete tovább fokozza a tömeghatás kiegyensúlyozatlanságát. A

215. Betlér. Andrassy-kastély. Fort Sándor, 1880-86

(korábbi) főhomlokzathoz hosszú, zárt veranda tapad, ami csökkenti a főnézet monumentális hatását. A veranda mögött található az egykori főbejárat. A főhomlokzaton jól megkülönböztethető a régi épületrész és a később ráhúzott, könnyed, neoreneszánsz jellegű architektúrájú második emelet. Az oldalsó, bejáratú torony sarkait a felső szinten lőrésben végződő sarokpillérek fogják közre, ami stílusbeli következetlenségnek tűnik, viszont összecseng a kastély hátsó tömbjének az elsőétől eltérő architektúrájával, ugyanis itt sima falfelületen szögletes Tudor-szemöldökpárkányokkal koronázott ablakok sorakoznak. (Ez felveti annak a lehetőségét is, hogy a hátsó épületrészt már a 19. század közepén felújították.)

Az 1880-as években végzett átalakítás nyomán mindkét emeleti szinten a két egykor külön álló épület közti részen hosszú, központi csarnok jött létre, és ezek mentén csoportosulnak a termek. Ide kapcsolódik a szintenként kétfelé nyíló fa díslépcső, melyet dúsán faragott neogótikus korlát kísér (216. kép). A földszinten megőrizték a maga nemében különlegességszámba menő, barokk kori grottát (ide vezet az egykori főbejárat), és a boltozatos termekben a személyzet szobákat alakították ki. Az első emeleten hozták létre a gróf, a másodikon a grófné lakosztályát. A termeket a kényelem és a reprezentáció igényei szerint rendezték be, fő hangsúlyt kapott Andrassy Manó expedíciónak és vadászatainak nagy számú tárgyi emléke. A kastély termeinek beosztásáról, felszereléséről és tárgyairól (100. kép) 1895-ben jelentettek meg rendkívül részletes leírás, amely plasztikus képet ad az épület (mára már módosult) belvilágáról:

A fölépcsőház maga is igen érdekes, sőt nagyszerű, falai fel a mennyezetig mindenféle régi fegyverekkel, hadi szerekkel, régi zászlókkal, régi és újabb művészeti ritkaságokkal, régi és újabb olajfetsményekkel vannak díszítve. A képek közül említésre méltók: Grandjean nagy festménye, a <<Lőfékező>>, mely a párisi Salonban is sok dicséretet aratott; Seligmanntól <<A király és medveölő apródja>>, továbbá <<Az eszéki útközet>>, a melyben egy Andrassy is elesett; az ónodi országgyűlés főembereinek életnagyságú képsorozata; ezenkívül fehérmárványból faragott mellszobrok, stb. A díszes karfával ellátott vörösmárvány lépcsőzeten feljutva a lépcsőház első emeletére, ezt a nagy és tágas helyiséget is ritkaságokkal, remek réz és kovácsolt vas csillárokkal, óriási kargyertyatartókkal, virágállványokkal, keleti érczedényekkel és világkiállításokról ide került, az iparművészet remekei közé tartozó bútorokkal megrakva találjuk. Itt áll két lábon egy óriási kitömött fekete medve, egyik talpán egy lapos kosarat tarva, mintha az arra haladó vendégnek látogatójegyét kérné; itt látható továbbá

egy óriási krokodil s annak tátott szájában egy nyitott faszelencze, melybe ő is látogatójegyet vár. Mind a két hatalmas állatot Andrassy Manó lőtte: az egyiket itthon oláhpataki birtokán, a másikat keleten. A falak mellett alacsony, kényelmes keleti kerevetek, melyek drága szőnyegekkel, fehér medve-, tigris-, párducz-, stb. bőrökkel borítvák.

A lépcsőházból nyílnak a lakóhelyiségek. A lépcsővel szemközt az üvegfalú társalgószoba van, melynek mennyezetét Vajda Zsigmond freskói díszítik; a falai pedig remek gobelin szőnyegekkel borítvák. A díszes márványkandalló mellett néhai Andrassy Gyula gróf ércz mellszobra áll. Van itt egy könyvszekrény, mely Jókai összes műveivel van tele rakva; vannak állványok zárható bőrhüvelyekkel, a melyek az Andrassy grófok országos és megyei vonatkozású karikatúráinak gyűjteményét, Andrassy Géza grófnak amerikai utazása alatt általa vadász- és másnemű élményeiről készített színes rajzait, kötetekre terjedő vázlatkönyveket, sporképeket, fényképgyűjteményt foglalnak magukban. A társalgóteremnek déli fala szintén üvegtáblákból áll, a melyeken át gyönyörű kilátás élvezhető a park és az erdő hegylánczok felé.

A lépcsőházból jobbra a családi képekkel díszített előszobába jutunk, a melyben egy festményekkel ékített, meglepő szép, nagy Rákóczi-szekrény áll. Innen balra egy vendégszobába, abból pedig a billiard-terembe jutunk, a hol két remek faragású, nagy, üvegajtós szekrény ötlík szemünkbe: az egyik válogatott bronzkori tárgyakkal, a másik pedig a legkitűnőbb mesterek műhelyéből való régi és értékes tajtékpipákkal van tele. A terem egyik sarkában egy zongora, a másikon egy hatalmas régi fehér cserép kályha áll, tetején ugyancsak a kályha anyagából formált magas mythlogiai férfiszobor. A falakon régi nagyjaink olajfestésű arczképei és régi családi képek láthatók, köztük a grófnak madonna-széségű szépnyja: Csáky Valburga (Andrassy József gróf neje), ki 28 éves korában 1797-ben halt el.

A billiard-teremből balra az ebédlőbe jutunk, melynek mind a négy falát Nádasdy Ferencz gróf hírneves lovas generálisnak és tisztikarának életnagyságú, olajfestésű, egyforma nagy és rendben egymás mellé illesztett arczképgyűjteménye borítja. A főtisztek közt van egy Andrassy is: Károly, a későbbi generális. Ezen Nádasdy huszárezred arról is nevezetes, hogy közös hadseregünknek ez a legrégebbi huszárezrede. Az ajtók feletti falrészeket csataképek fedik. Ebben a teremben is meglepő szép régi kályha, régi butorok, majolika és porcellán dísz tárgyak vannak: az e helyiséggel összeköttetésben álló toronyszobában üvegedényekkel telt szekrények állanak.

A billiard-teremből jobbra a gróf dolgozószobája nyílik, melyben szintén több régi butor és ritkaság (köztük üvegbura alatt a magyar korona hasonmása, továbbá értékes nyerménytárgyak különféle versenyekről, régi bányászjelvények, ritka agancsok, Rákóczi kardja és buzogánya stb.) láthatók. A falakon levő vadászképek legnagyobb részt Andrassy Manó gróf indiai vadászatait ábrázolják. Uganitt látható Andrassy Károly grófnak egy pelsőczyi megyegyűlést ábrázoló rajza, a melynek az alakok felismerhetően hű képmások; van itt még egy másik rajz, mely a grófi család tagjait, tisztjeit és cselédségét a kastély előtt ülő és álló helyzetben ábrázolja e század elejéről. Ebből a szobából egy ajtó a kastély éjszaki tornyába vezet, a melyben újabb lőfegyverek, halász- és vadászszerszámok gyűjteménye van.

A dolgozószobába nyílik a gróf hálószobája, melynek mennyeztes ágya arannyal kivarrott remek kékselyem függönyökkel van fődve; közelebből tekintve vehetjük csak észre, hogy az aranyhimzés arabs betűs mondásokat tüntet fel a Koránból.

A lépcsőházból balra egy felülről világított előterembe, onnan pedig három ajtón át a vendégszobákba juthatni, a melyek régi bútorokkal vannak berendezve.

A második emelet előcsarnokában szintén érdekes régiségek, köztük nagy értékű függönyök láthatók. Innen egy rendkívül nagy, magas, felülről világított képcsarnokba jutunk, melynek nagyszerűsége meglepő. Vanna itt festmények olasz, német-alföldi, újabb francia és német hírneves művészekről, továbbá Munkácsy, Madarász, Lotz, Ebner, Pállik, Vajda, stb. hazai művészeinkről. Érdekes és nagy képek: <<Attila halála>>, <<Erzsébet királyné koronáztatása>>, <<A berlini kongresszus>> (másolatban). <<Árpád fejedelemmé választatása>> (egy osztrák festőművésztől), egy csinos kép Andrassy Manó gróftól: két koldus-gyermek az utcasarkon; érdekesek továbbá Andrassy Gyula és Manó grófok életnagyságú arczképei, ő felségök: a király és királyné mellszobrai. Úgy a képtár, valamint a második emelet többi termeinek ajtajai felett az 1848-49-dik szabadságharcból vett jelenetek olajfestésű képei helyezték el. A terem közepén egy remek művű, nagy kerek asztal áll, gyönyörű szép kirakott munka, melynek közepén a nagy Napoleon és tábornoka van ábrázolva.

A képtárral szomszédos a nagy szalon, ritka szép veresfényű mozaik mennyezettel, díszes és kényelmes bútorokkal; ebből a teremből ajtó vezet ki a kastély homlokzatán levő tágas vas erkélyre, melyről gyönyörű kilátás nyílik a Sajó völgyére, az azt szegélyező hegyekre, az uradalmi gyárakra és bányaművekre, Betlér községére, a park elő részére, az abban levő hatalmas szökőkútra s a melléképületekre.

A nagy szalontól balra van a grófné szalonja, pazar fénynyel bebútorozva. Itt a drága kelmékkel kárpitozott falakon Andrassy Károly gróf és neje, Szapáry Etelka grófnő, Andrassy Gyula gróf, Andrassy Manó gróf és Andrassy Manóné Pálffy Gabriella grófnő életnagyságú arcképei láthatók. E teremmel a toronyszoba áll összeköttetésben, mely kedves kis mellék-szalonnak van berendezve.

A nagy szalonból jobbra az a fényes vendégszoba nyílik, a mely egykor Milan szerb királynak is (még fénykorában) lakóhelyül szolgált, mikor mint Andrassy Manó gróf vendége, fiával és kíséretével együtt részt vett az itteni hajtóvadászaton.

A többi szobák részint a grófi család, részint a beéső cseledeg lakóhelyiségei. Meglepő szép a család szobái közt a grófné kis szalonja, melynek erkélyéről gyönyörű a kilátás keleti irányban a messzeterjedő parkra s a háttérben emelkedő 420 méter magas Pozsáló hegyre.

A lépcsőház öt kisebb és három nagy ablakának felső ívelt részét Kratzmann műterméből kikerült színes üveg címerek díszítik. Mindenik ablakon két-két címér van: az Andrassy család egy-egy elődjének és nejének a címere. Az anyai elődök közül itt láthatók Pálffy Gabriella, Szapáry Etelka, Csáky Valburga, Batthyány Szerafin, Nádasdy Rebeka, Balassa Erzsébet, Serédi Zsófia és Betz Zsófia címerei.

Nem hagyható továbbá említés nélkül a földszinti lakosztály folyosója, mely a régi épületből hagyatott meg s darázsokvekből grotta-szerűleg van építve, s egyik fülkéjében egy fehér márványból faragott Meduza-szobor áll.⁵¹⁵

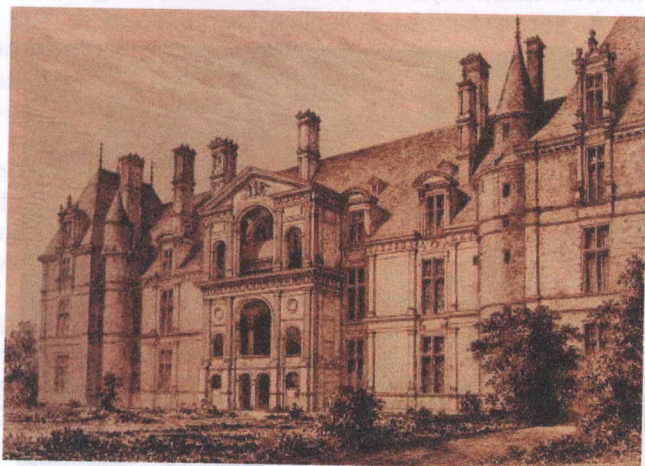
216. Betlér, Andrassy-kastély. Lépcsőház

A kastély előtt kis franciakertben márványmedencébe állított szobor lövelli ki a vizet, a bal oldalhomlokzat két végén a régi dicsőség emlékére egy-egy ágyút helyeztek el. A főépületet melléképületek füzére kísérte. A kastély előtt balra, attól facsoporttal elválasztva húzódik az istálló-épület, melynek valamikori funkcióját bejárata fölé elhelyezett lófej-szobor jelzi. Fénykorában 56 lóra volt pazarul berendezve. A mögötte álló kocsiszinben szerszámkamra is helyet kapott. E mögött terül el a konyhakert és a gyümölcsös, benne üvegházzal. A másik oldalon a számos helyiséget magába foglaló konyhaház megintcsak a kastély praktikus közelségében helyezkedett el. A kastély mögött nagyszabású tájképi park húzódik messze távolba a hegyek övezte, kies vidéken.⁵¹⁶ Alkotója Heinrich Nebbien, a 19. század elejének nagy kerttervezője. A parkban különféle díszépítmények bújnak ment, mint a szabadkőműves pavilon, a Hermész.kút vagy a Bosnyák ház. Az utóbbiban Andrassy Manó boszniai műipari tárgyakat helyezett el.

⁵¹⁵ Markó i.m. 743-744.

⁵¹⁶ Martin Kriak: *Prírodný park v Betliari*. Košice, 1982.

41. Tura, Schossberger-kastély

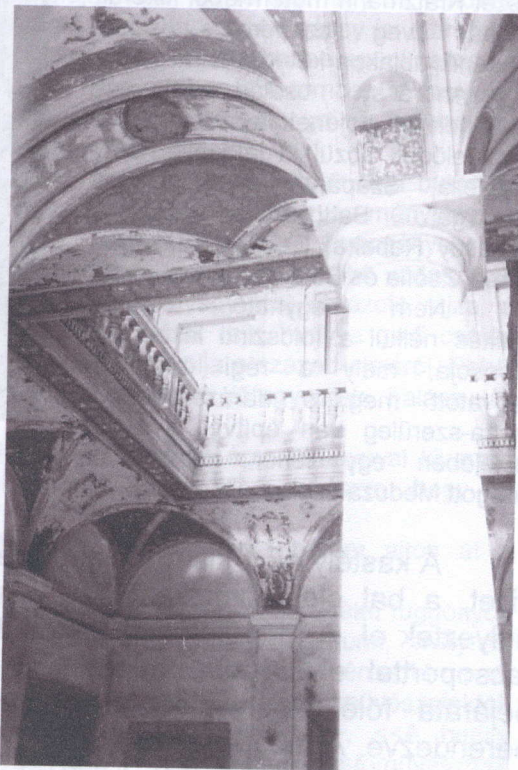

217. Ecuën, kastély. 16. század. Léon Palustre: *La renaissance en France*. Paris, 1881

az épület tornyán található szélzászló tanúskodik róla - 1883-ban emeltette, a családi hagyomány szerint elsősorban felesége számára, míg saját maga üzleti tevékenységgel foglalkozott.

A mostanáig érvényes, 20. századi szóbeli hagyományon alapuló attribúció Ybl Miklóst jelölte meg tervezőnek.⁵¹⁷ A közelmúltban felfedezett eddig egyetlen, egykorú nyomtatott forrás, a *Vasárnapi Ujság* beszámolója viszont mást nevez meg alkotóként: eszerint Bukovics Gyula budapesti építész „pompás építménye ... a Turán épített kastély.”⁵¹⁸ A tekintélyes és megbízható folyóiratban közölt korabeli információnak hitelt lehet adni. Bukovics szerzőségét megerősíti az a tény is, hogy a turai kastély építésének idejében emelt más alkotásai, jelesül Budapesten a Körönd keleti oldalán álló két hatalmas lakóház egyes meghatározó építészeti formái rendkívül hasonlóak a szóban forgó kastélyéihoz. Az egyik (Andrássy út 92-94., ép. 1883) két óriás ívezete a turai épület főbejárati részével és rövid oldalának hasonló ívével

A főleg dohánynyal és szesszel kereskedő Schossberger Zsigmond (1827-1900) mint sikeres üzletember a Nagykereskedők és Nagyiparosok Társulatának elnöki pozíciójára emelkedett. Nemesi rangját édesapja 1863-ban nyerte el, ő maga 1890-ben a bárói címet kapta. Felesége, Mayer Teréz minden bizonnyal a dohánynagykereskedő Mayer család sarja volt. Schossberger az Alföldön, így többek közt Tura környéken nagyobb földbirtokokat vásárolt. A faluban álló kastélyát –

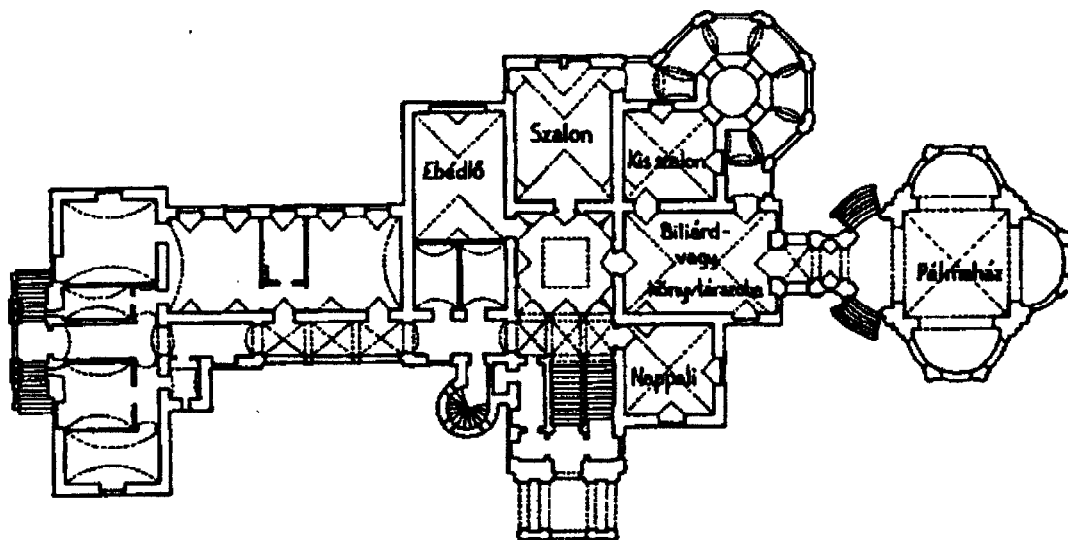
218. Tura, Schossberger-kastély. Bukovics Gyula, 1883. Csarnok

⁵¹⁷ Ybl 1956. 74-75. – Az épületről lásd még Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 1910. 138, 154.; Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917*. Bp., 1979. 47-48.; Kelényi 1980. 28, 128.; Borossay Katalin: A turai Schossberger-kastély. *AH XXII*. 1994. 2. sz. 235-250.; Hováth 1998. 165.; Virág Pest 2000. 214-215.

⁵¹⁸ Tárca a kiállításról. *VU XXXII*. 1885. 20. sz. 327.

rokon, a másik (Andrássy út 87-89., ép. 1885) a kastély tetőidomait – beleértve a pálmaházát is – ismétli.

A kastély hosszúkas főépületből és hozzá nyaktaggal pacsolódó pálmaházból áll (61. kép). A kettő stílusa, de léptéke is különböző. A főtömb kétszintes árkádsorával, mozgalmas, meredek tetőzetével, magasbaszökellő tornyaival a francia reneszánszot, didadalívszerű, főbejárati rizalitjával szokatlan kombinációval az itáliai reneszánsz építészetet idézi. Ebben konkrét előképeként pedig leginkább Ecoen várához hasonlít (217. kép). A kerti oldalon álló torony különösen változatos formákat mutat: első emelete fölött kerek ablakokkal megszakított füzéres fríz fogja körbe, majd a toronytest meredek, girlandos óra-kockával megszakított kúpban elkeskenyedik. A meglehetősen feszes, sűrű tengelyállású főépülethez képest a pálmaház reneszánsz centralizáló káponákat idéző tömbje kényelmesen tepeszkedik. Félköríves ablakokkal áttört oldalai apszisszerűen ugranak ki, négyzetesen kiemelkedő középső terét domború kupola-tetőzet és ezen laterna koronázza. Hasonlót – csak nagyobbat – ugyanebben az időben Alfred de Rothschild építtetett magának az angliai Haltonban (William Rogers, 1882-83).⁵¹⁹ A jelek szerint az újjazdag magyar a nemzetközi pénzügyi élet csúcán álló család felé vetette figyelő tekintetét.

219. Tura, Schossberger-kastély. Földszinti alaprajz

A főbejárat felől lépcsők vezetnek a meglehetősen szűk, de kétszintes, felülvilágító központi csarnokba (218. kép). Négy dór oszlopon nyugvó, emeleti galériáját kőbábs mellvéd keretezi, falait és boltozatait groteszk festés díszíti. A földszinten a központi csarnok körül csoportosulnak az egykori közösségi helyiségek, mint az ebédlő, a szalon, a kis szalon, a biliárd- és könyvtárszoba és a nappali (219. kép). A biliárd- és könyvtárszobából nyílik az átjárás az ugyancsak díszítőfestéssel ékes pálmaházba, a kastély legnagyobb nappali tartózkodásra szolgáló helyiségébe. A földszint hosszanti, keskenyebb szárnyában Mayer Terézia és társalkodónője lakosztálya helyezkedett el. Háromkarú, kőbábs lépcső vezet az emeletre. Itt, a központi csarnok körül voltak a család szobái, így - a nagy szalon fölött - a szülők hálószobája, a két gyerek hálószobája, de a fürdőszoba és a lépcső mellett az

⁵¹⁹ Pauline Prevost-Marcilhacy: *Les Rothschild, bâtisseurs et mécènes*. Paris, 1995. 233, 341.

inasszoba is. A hosszanti szárny emeletén vendégszobák sorakoztak. A második emeleti manzárdszobákban a belső személyzet tagja laktak, például a házitanító. Az alagsorban a kiszolgáló helyiségek voltak, mint a konyha, mosókonyha, vasalószoba, zöldségtárolók, az élés- és szeneskamrák; ugyanitt működött a központi fűtés kazánja. Szivattyú nyomta fel a park artézi vizét a padláson található nagy tartályba.

A kastélyt park övezte, a bejárati oldalon parterrel, melyet Jámbor Vilmos terve alapján alakítottak ki.⁵²⁰ A park és a melléképületek - intézői lak, istálló, cselédépületek - közművesítve voltak. Az együttest drótháló kerítés vette körül, belépni kovácsoltvas kapun keresztül lehetett. A konyhakert a parkon kívül feküdt.

42. Keszthely, Festetics-kastély

A Festeticsek keszthelyi kastélyát a család három nemzedéke építette a 18. században, illetve a 19. század elején; gróf Festetics György (1755-1819) jóvoltából Keszthely a magyar kultúra egyik fontos központjává emelkedett. Halálát csendes évtizedek követték, míg gróf Festetics Taszilo (1850-1933) 1883-ban át nem vette a hatalmas családi hitbizományt. Ő – nagy nevű őseivel ellentétében – egészen másképp, a fényűzés és a rangemelkedés révén akart kiemelkedni, mely célból figyelmét keszthelyi kastélyára összpontosította. 1880-ban feleségül vette a több külföldi uralkodó családdal rokonságban álló Mary Douglas-Hamilton angol hercegnőt, majd rögtön apja halála után, 1883-ban a régi kastély nagyszabású

220. Keszthely, Festetics-kastély. Viktor Rumpelmayer, 1883-87 (átépítés és bővítés)

átépítésébe és kibővítésébe fogott.⁵²¹ Ehhez a terveket pozsonyi származású bécsi építésszel, Viktor Rumpelmayerrel készítette. Miután 1884-ben Rumpelmayer meghalt, a nagy lendülettel folyó munkálatokat Gustav Haas és Maximilian Paschkisch bécsi építés vállalkozók vették át, akik az eredeti terveken lényegében nem változtattak. A helyszínen a művezetést Hencz Antal keszthelyi építőmester

⁵²⁰ Papp József: Jámbor Vilmos (1821-1901). *Élővilág* VI. 1961. 5. sz. 49.

⁵²¹ Keszthelyről. *VU* XLIV. 1897. 43. sz. 706-710.; Josef Sommer: Das Kastell des Grafen Taszilo Festetich in Keszthely. *Ungarische Bauzeitung* V. 1900. 22. sz. 169-171.; Gróf Festetics Taszilo. *SzU* VI. 1901. 22. sz. 1-9.; Rados 1939. 68. CLIV és CLV. tábla; Péczeli Piroska: *A keszthelyi Festetics kastély és belső berendezése*. Bp., 1958.; Péczeli Piroska: *A keszthelyi Festetics-kastély*. Bp., 1964.; Szakács 1983. 126-127; Horváth 1998. 143. – MNM TF: 78.88-78.106; BFL 13. album 124-145.

irányította, a kivitelezésben nagy számú magyar és osztrák iparos és cég vett részt. A belső kialakítást a bécsi Portois és Fix cég végezte. Az épület átalakítása és bővítése 1887-re fejeződött be és több mint kétmillió forintba került. Az építés emlékét a tornyon elhelyezett tábla örökíti meg:

LATIFVNDIIS. A. MAIORIBVS. FIDEI. SVAE. COMMISSIS. / CORONAM. APPOSITVRVS. / ERIGA. IVSSIT. HAS. AEDES. TASSILO. II. E. COMITIBVS. FESTETICS. / MDCCCLXXXVI.

Az átépítés során lebontották az eredetileg U alakú kastély jobb oldalszárnyát, a főszárnyat hosszában megkétszerezték, és annak végéhez új, terjedelmes oldalszárnyat illesztettek (220. kép). Így az eredeti épület cour d'honneur-ös elrendezését felidéző, de hosszanti irányban erősen elnyújtott konfiguráció jött létre. (Hasonlóképpen járt el nem sokkal később Hauszmann Alajos, amikor a budai királyi palota nagyszabású átépítését tervezte.) A főszárny új szakaszán magas tornyot is emeltek. A méretében kétszeresére növekedett és architektúrájában megújult épület az ország egyik legnagyobb és legpompásabb kastélya lett.

Az épület hatalmas tömegével és formagazdagságával kétségtelenül eleget tett a megrendelő felfokozott reprezentációs igényeinek. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a kastélyból hiányzik az igazi monumentalitás, a sok különböző részegységet harmonikus kompozícóvá összefogó szervező erő. A nem is teljesen középen, nem is egyértelműen aszimmetrikusan elhelyezett, és különben is viszonylag vékony torony sem tud az additív jellegű, hosszan elnyúló épületnek erőteljes hangsúlyt adni. Nem volt könnyű megbirkózni a nagy méretekkel, a meglévő adottságokkal az ekkora feladatra talán nem is teljesen felvértezett tervezőnek. Lehet, hogy a megbízó kívánságai szintén negatívan befolyásolták a dolgok alakulását. Ezt a lehetőséget sugallja az a Rumpelmayer szignóját viselő tervvariáns, amely a kerti homlokzatot zömökebb és majdnem a sarokra helyezett toronnyal ábrázolja.⁵²² – A megvalósult épület erői nem annyira a monumentális hatásban, hanem inkább az egyes részek igényes megoldásában, a festői mozgalmasságot kínáló nézetekben keresendők. Ugyanakkor korai példája Magyarországon a barokk építészet felé irányuló érdeklődésnek, amely a régi épület felújításában és a hozzá való igazodásban nyilvánul meg. Architektúrája végeredményben a barokk és a neobarokk szintézisét adja.

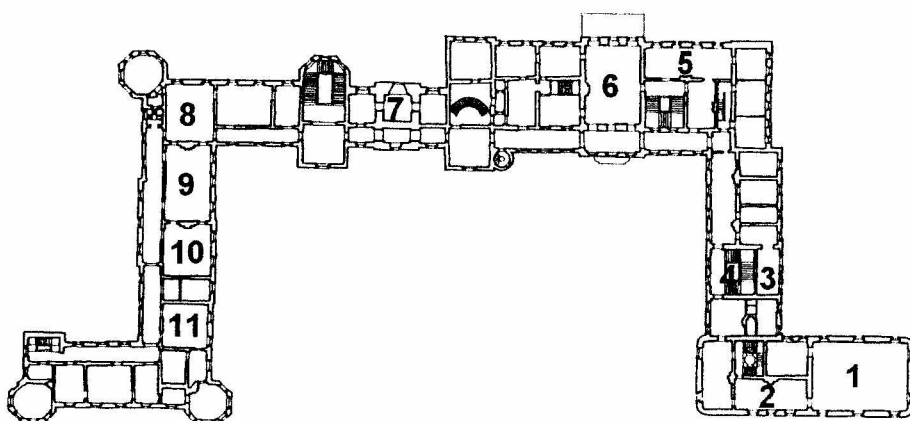
Az átépítés során a régi épületrész meglehetősen nagy átalakuláson ment át. Az eredetileg kétemeletes kastély felső szintjét az újonnan kialakított manzárdtetőzetbe rejtették, mindössze az oldalszárny végéhez merőlegesen csatlakozó régi könyvtárszárny maradt meg kétemeletes formában. A régi épületrész főszárnyán mindkét homlokzat fő-motívuma átalakult: a külső homlokzaton a timpanont baluszteres attika, az udvarin a konzolos főpárkányt és oszlopokat lendületes ívű oromzat és kőbábos erkély váltotta fel. De dúsabb, „barokkabb” lett az épületplasztika is: mindkét homlokzat rizalitjának megemelt szemöldökpárkánya alá naturalisztikus megoldású trófeák domborművei, továbbá az udvari homlokzat középrizalitjára két herma, tetejére Neptun és Ceres szobra került. A kapuk új, neobarokk kovácsoltvas szárnyakat kaptak, hasonló lett a mellvédrács a főhomlokzat erkélyén is. Ezeket, valamint a kastély további kovácsoltvas tartozékait és díszait Marton Lajos pozsonyi műlakatos készítette.

Az új főszárnyrész legfeltűnőbb eleme a két magas emelettel az épület fölé emelkedő torony. Ennek alsó szintjén az udvari oldalon egymással szembeállított, teátrális hatású szoborcsoport: egy-egy lovat fékező férfiakt áll, amely – akárcsak a

⁵²² MOL: T 3. A Festetics család levéltárának tervrajzai. VI. Téka No. 551.

homlokzatok egyéb szoborművei – a bécsi Josef Probst műve. A torony felső emeletén fonadékos kőmellvédő erkély húzódik, tetejét barokk hagymasisak koronázza. A toronyépítmény tövében nyílik a kastély egyik kapuja – a másik a régi épületszárny közepén van –, kétfelől egy kisebb manzárd-pavilon emelkedik. A főszárny további szakasza, valamint a hosszú oldalszárny, illetve annak derékszögben kapcsolódó folytatása egyszerűbb architektúrával, de hasonló manzárdtetőzettel a régi épületrésszel harmonizál. Sajátos eleme a derékszögben csatlakozó szakasznak a nyolcszög alaprajzú, kis kupolával koronázott két toronyszerű sarokpavilon. Ennek előképe könnyen felismerhetően a bécsi Felső Belvedere (J. L. Hildebrand, 1721-22) hasonló sarokpavilonja (13. és 14. kép). torony is mutat (ha nem is ilyen szoros) hasonlóságot a drezdai Zwinger (M. D. Pöppelmann, 1710-20) tornyával. A fejedelmi utalások aligha voltak függetlenek az építető merész társadalmi ambíciótól.

Az épület első emeletét oly módon alakították ki, hogy a régi épületrészbe kerültek a családi lakosztályok, az újba pedig a vendégszobák és a vendéglátás közösségi dísztermei (221. kép). A belső kiképzésnél többnyire alapvetően figyelembe vették a régi enteriőröket, azonban azok stukkódíszait pótolták vagy feldúsították, még barokkosabbá téve egyes termeket. Más helyeken eltértek a régi jellegtől tőlük. A végeredmény meglehetősen vegyes kép. Részletesebben tekintve a helyiségek megoszlása és kialakítása a következőképpen alakult.

221 Keszthely, Festetics-kastély. Emeleti alaprajz. Régi szárny: 1. könyvtár 2. úri szoba 3. kápolna 4. faburkolatos lépcsőház 5. női szalon 6. ebédlő. Új szárny: 7. torony 8. velencei tükörterem 9. nagy bálterem 10. kis bálterem 11. ebédlő

A könyvtár, melynek 19. század eleji, gazdag faragású berendezése változatlan maradt, a férfi lakosztály részét képezte. Mellette alakították ki a gróf „úri szobáját”-t. A férfias komolyság jegyében ez, valamint a szomszédos helyiség neoreneszánsz tölgyfaburkolatot és nehéz, kazettás mennyezetet kapott. Kandallójuk ugyanilyen fából készült, ezeknek tűzterét delfti csempe keretezte. Az épülrész másik végében helyezkedett el a női szalon. Megjelenése markánsan eltért a férfi lakosztályétól: faburkolat helyett a falakat itt tapéta borította, a mennyezetet könnyed stukkópárkány és stukkódísz élénkítette. A női szalon mellett volt a nagy ebédlő, a kastély egyik legnagyobb és legreprezentatívabb terme. Színes, mintás parkettje a 18. századból származott, ám rokokó stukkóit az épület eredeti jellegéhez igazodva 1880-as években készítették. A díszes termeket hálószobák és az egyéb személyes használatra szánt helyiségek egészítették ki. A régi szárny földszinjén a régi

márványteremből kiköltöztették a levéltárat, és télikerertnek rendezték be. Nem messze tőle német reneszánsz faragású faburkolattal és nehéz fagerendás mennyezettel biliárdtermet rendeztek be. Lényegében változatlan maradt a két szint magas, empire stílusú kápolna. A szárny két lépcsőházát, az ún. márványlépcsőt és a tölgyfaburkolatú lépcsőt felújították, az utóbbiban az ősök arcmását helyezték el.

Az új épületrészben egymás után sorakoznak a repezetnatív dísztermek. A velencei tükörterem falait Boule modorában rézzel berakott és faragott faburkolattal, valamint csiszolt és maratott nagy tükrökkel borították. Jellegében egészen más a nagy és a kis bálterem, melynek falait és mennyezetét hagszeres emblémákkal és puttókkal díszített rokokó stukkódísz élénkíti (222. kép). Közelükben helyezkedett el a virágos tapétájú ebédlő. Az új épületrész hátsó keresztszárnyában valamint a földszinten vendéglakosztályokat rendeztek be. Az épületszárny teljes hosszában tágas és magas alagsor épült, amelyben a konyha és műhelyek húzódtak. A kiszolgálórész a hosszanti oldalszárny és a keresztszárny által közrefogott mély udvarral egészült ki, ahová az utca felől külön kapun keresztül történt a bejutás. A 19. század végi, 20. század eleji kastélyban vízvezeték, csatornarendszer, központi fűtés, zsinóros csengők, gáz, majd villanyvilágítás szolgálta a kényelmet. Az épületgépészeti felszerelés nagy része Bécsből érkezett, de a gázlámpákat például a párizsi Gagneau-cég szállította.⁵²³

222. Keszthely, Festetics-kastély. Nagy bálterem

Az újjáépített kastély berendezésének nagy munkáját a belső kialakításért felelős Portois és Fix cég végezte. Eleve rendelkezésre állt a régi kastély bútorzata. Hamilton hercegnő is sok – a hagyomány szerint egy vonatrakománnyi – bútort hozatott Angliából. A bécsi cég ezek restaurálásával, újrendezésével, illetve új darabokkal és kristály csillárokkal történő kiegészítésével a barokk és a neobarokk darabokat újszerű egységbe olvasztó enterriőröket alakított ki. A kastély műkincsei közül a korabeli beszámolók a bútorokon kívül az értékes éremgyűjteményt, az ötvösművészet remekeit magába foglaló ezüstkamrát, a fegyvergyűjteményt és Napóleon Canova által készített carrarai márvány-szobrát emelték ki.

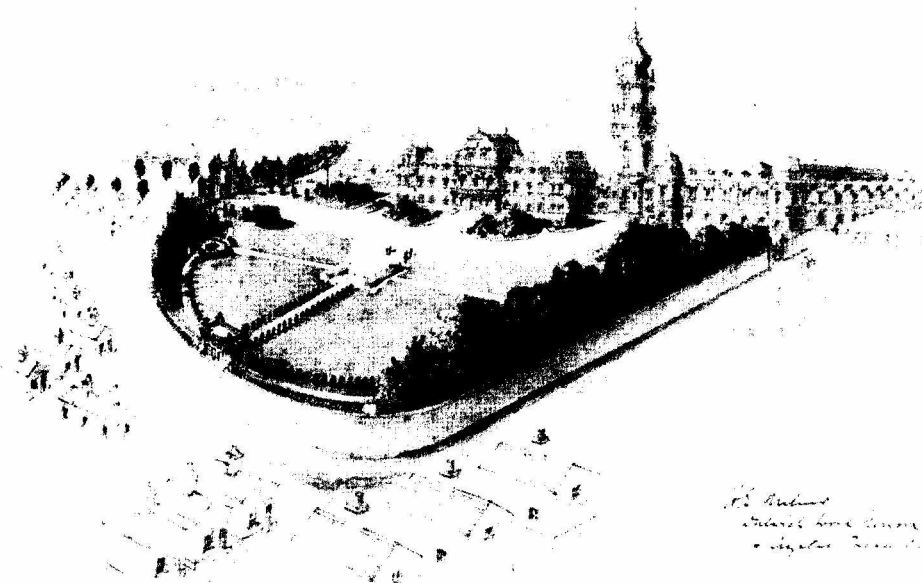
A kastély grandiózus újjáépítését a park nem kevésbé nagyszabású átalakítása kísérte. Ezzel a feladattal Festetics Taszilo Henry Ernest Milner angol kerttervezőt bízta meg⁵²⁴; kiválasztásában a grófné angol származása is szerepet játszhatott. Milner a messzire elhúzódó régi angolert jelentős részének jellegét és építményeit nem változtatta meg – figyelme a kastély közvetlen környezetére összpontosult (223. kép). Eredetileg az épület előtt Keszthely egyik utcája húzódott. Az angol tervező itt hatalmas félköríves területet alakított ki, amelyet a parkhoz csatolt; az utcát ezen kívül vezette, éspedig süllyesztve, hogy ne zavarja a kastély

⁵²³ MOL: P 274. A Festetics család levéltára, Keszthely. Központi birtokigazgatás és gazdálkodás.

⁵²⁴ MOL: T 3. A Festetics család levéltárának tervrajzai. VI. Téka No. 530, 531.; Henry Ernest Milner: *The Art and Practice of Landscape Gardening*. London, 1890. 106-111.

lakóinak életét. Az épület főtengelyébe szökőkút került karélyos-szögletes, négy faragott kővázával díszített vízmedencével. A félkör alakú parkrészt két oldalára egy-egy kaput állítottak; a város féle néző, gazdagon díszített neobarokk kaput Hencz Antal építette (119. kép). A kastély mögött, a kerti oldalon Milner terve nyomán egy másik félkört alakítottak ki geometrikus stílusban, az épület felé irányuló tengelyekkel. A kastélytól távolabb, jobbra hátul hatalmas melléképületet emeltek. Emeletes tömbjét rizalit tagolja, manzárdtetőzete a kastélyéhoz hasonló. A főbejárata fölött kettős lófej jelzi rendeltetését: istálló, kocsisín és a személyzet egy részének szállása kapott benne helyet (105-106. kép).

Festetics Tasziló, akit 1911-ben hercegi rangra emeltek, családjával az év legnagyobb részét keszthelyi kastélyában töltötte, kevesebbet időzve budapesti palotájában. Bár a felsőház tagjai között tartotta számon, a politikai közéletben nem vállalt szerepet; elsősorban a lótenyésztésben elért eredményeiről, versenyistállójáról és vadászatairól volt híres. Vadászatain vendégül látta többek között a szász királyt, Rudolf trónörökösét és a wales-i herceget.

223. Keszthely, Festetics-kastély. Park terve, H. E. Milner

43. Válaszút, Bánffy-kastély

Válaszút a középkor óta volt a Bánffyak kezén, sokszor a szomszédos Bonchidáról, a család ősi központjából kezelték. Gróf Bánffy Dénes (1776-1854), Bánffy György (1746-1822) erdélyi kormányzó fia angol lovagvárak stílusában építtetett itt egyemeletes, lőréses-bástyás kastélyt; az országút mentén húzódó épület, talán 1820 táján épült, de 1847-ben már biztosan állt.⁵²⁵ A kastélyt 1848-ban a román felkelők erősen megrongálták. Az új birtokos, báró Bánffy Albert (1818-1886) végzett rajta javításokat, de fia, báró Bánffy Ádám (1847-1887) már nem használta, sőt valószínűleg ő alakította át istállóvá. Nem messze a szoban forgó épülettől egy másik régi, részben földszintes, részben emeletes épület állt; Bánffy Ádám ezt tette meg lakhelyéül és bővítetett ki 1885-ben.⁵²⁶ Fia, báró Bánffy Albert (1871-1945) és annak felesége további szobákat alakíttatott ki a felső szinten. Az egyik kibővítés során készült el a lépcsőház felülvilágítója. Az egységesen egyemeletesre magasított épület külseje neoreneszánsz architektúrát kapott. Belső faragványait és berendezése egy részét maga Bánffy Ádám készítette, amihez néhány mesterember segédkezett neki. Bánffy nem vállalt politikai szerepet, hanem művészi hajlamainak élt; mint műfaragót, fazekast, porcelánfestőt, sőt kitűnő cimbalomművészt tartották számon.

224. Válaszút, Bánffy-kastély. 1885. Nézet a park felől

A több fázisban létrejött kastély téglalap alaprajzú, neoreneszánsz stílusú, középrizalitját és két oldalrizalitját manzárdtető hangsúlyozza (224. kép). Az országút irányába néző homlokzat timpanonos középrizalitjához kis, földszintes előcsarnok tapad. A kerti oldal hasonló, ám díszesebb: architektúrája némileg gazdagabb és itt látható a timpanonba helyezett kettős családi címer is. A két homlokzat hierarchiája meglehetősen jól érzékelteti a fontossági sorrendet: az építtető(k) számára a kert, a

⁵²⁵ Szilágyi Sándor: Válaszút. In *Erdély képekben*. Kiadja Szathmári Pap Károly. Kolozsvár, é.n. [1847] 86, kép 80. szemben; Z.: A válaszuti kastély (Erdélyben). *VU* VI. 1859. 43. sz. 508, 510.

⁵²⁶ A válaszúti kastély. *SzU* VIII. 1903. 15. sz. 4-7.; Kelemen Lajos: A válaszúti kastély. *Művészeti Szalon* I. 1926. 1. sz. 5-8, 14.; Biró 1943. 83, 107, 115, 154. – MTA MKI Adattár: MKCs–C–I–121.

magánélet fontosabb volt, mint a külvilág felé irányuló reprezentáció. A kerti oldal földszintjéhez dór oszlopokra támaszkodó, nagy veranda kapcsolódik, ahonnan kétfelől íves lépcső vezet le a park felé.

Az épület közepén kétszintes, de viszonylag kis alapterületű csarnok helyezkedik el. Földszintjének falait sötét faburkolat borítja, fából készült a galéria bábos korlátja és a nehéz, kazettás mennyezet is (81. és 225. kép). Reneszánsz-maniéristikus, „ónémet” jellegű faragványai az egykori tulajdonos keze alól kerültek ki. A csarnokban jobbra címeres kandalló áll, balra háromkarú, fabábos lépcső vezet fel az emeletre, ahol némileg naív formálású, mázas kerámia figura támasztja alá fő gerendát. A nagy csarnokkal egy teret képező lépcsőház falát nagy gobelin fedte, illetve fegyverek és más tárgyak voltak itt elhelyezve. A karzaton családi arcképgaléria, Erdély nagyjainak portréi sorakoztak.

A földszinten a csarnokból nehéz kazettás mennyezetű terem nyílik, az egykori ebédlő. A korabeli látogató, Teleki Sándor részletes leírásban emlékezik meg a nagyrészt a Bánffy Ádám által alkotott berendezésről, sőt magáról a műhelyről is, ahol mindez készült. Ugyancsak kitér a díszes cserépkályhára, melyet Bánffy az 1879-es székesfehérvári országos kiállításra küldött. (Mását utóbb a vásaszúti kastély ebédlőjében helyezte el.)

A bemenő ajtóval szemben egy nagy üvegajtó, szép kilátással a tóra, mely telve vízi madarakkal; az ajtó mellett cimbalom, beterítve cifrán szőtt paraszt-abroszszal. [...]

Fal körül tálasok nemzeti stílusban tartva, megrakva tálakkal, tányérok, kancsókkal, kupákkal, fénylő, csillogó, ragyogó kirívó színvegyületben, szemkápráztató világosságban, s az én barátom mindre oda írhatná: ego fecit.

A szoba szögletébe állítva - mint ahogy a fejedelem korában nevezték - egy nagy pohártartó kredenc, diófából, a legtisztább renaissance stílusban; a háttérben porcellán tálak, Chinának és Japánnak szörnyeivel és ördögeivel; madarak, sárkányok, melyeket csakis a túlcsigázott képzelet alkothat, pazar fény- és színárnyalattal.

A falon csoportosítokban felaggatva tálak, tányérok; melyeknek minden egyes csoportozata egy külön díszlet-egészlet képez; egyikén madarak, másikon virágok és így tovább. Régi sax, régi bécsi, sevresi, herendi, chinai, japáni utánzások; mind Bánffy Ádámtól festve.

A butorzat egy stílusban, összhangzásban a nagy pohártartó kredencsel; több darab félbehagyva, még készülöben.

A szomszéd szobában van felállítva a gyönyörű nagy kemence; indulóban a székesfehérvári országos műkiállításra. [...]

- Ha a Bánffy Ádám kemencéje carrarai márványból volna: többet érne, de azért korántsem lenne több művészi becsé. [...]

Fazekas munka, régi magyar stílusban tartva, nyitott kemence, zöld máza cserepekből, a díszletek rajta különböző színben és nagy összhangzásban. Sok színt vegyíteni, úgy, hogy kirívó ne legyen: az a nehézség.

A monumentum két lábon és egy griffen nyugszik. (Szerintem a griff, a másik két lábhoz képest nem elég vaskos.) A kályhától jobbra-balra ülő-padka, zöld-mázos cserepekből, - uti olim! - egy-egy cserepén griff, rózsákkal felváltva. A kemence teteje két zöld caryatidon nyugszik, melyik mascarón arcuak. A baloldalon, a nagy, szabad nyílás mellett, az Árpád, Lehel, Bethlen Gábor s Wesselényi Ferenc dombor arcképei. A középen a vérszerződés a hét vezérrel, bámulatosan szép kivitellel, minden részlet benediktinusi szorgalommal, gyönyörűen kidolgozva; a személyek - meglepő szép plastikai csoportosításban - igazán tableaux! - A fegyverek, a ruhák szövete, a legkisebb részletekig, ezer színben, ezer változatban beleégetve. Tetőzetén a párkányzat - a la Lucca de la Robbia - cserlevélfűzér makkokkal. [...]

Menjünk a műhelybe. - Szeretném oldalba bökni azt az építésszt, aki a feljáró lépcsőzetet fundálta. - Sötét, tekervényes, meredek, lépcsői szűkek, egyenetlenek. Bebotorkázunk. [...]

Tágas, nagy, világos terem, művészi rendezetlenségben össze-vissza hányva benne minden, [...] asztalos-padok, vastag dió- és tölgyfa-darabok és deszkák; cigánypurdénak öltöztetett mintabáb, madárijesztő kalappal a fején, rongyos ingben, lyukas tarisznyával, egyik lábán bocskor, a másikon egy rossz bakancs, valóságos ágról-szakadt moré; megkezdett, vagy már bevégzett Pallis-tálak, kigyóval, békával, rákkal, gyíkokkal, csigákkal, kagylókkal, vízi növények levelein és virágain. [...]

Magyar kupák, kidomborult kürtös Lehellé, az utolsó nótát fujva – németnek, s buzogányos Árpádnak a másik; nürnbergi mázas-edények, a cigánypurdé a fenti mintázat szerint. Megkezdett műasztalosi munkák, faragványos székek, támla- és ülőszékek, óriási urnák és vázák terra cottából, s egy remek mű, mely Árpádot ábrázolja, amint Zalán követei fogadják Alpár mezején, a nagy kemence másik közép-betéteül számára.

Csillár helyett egy >>romlásnak induló óriási sas csüng alá a boltozatról [...]⁵²⁷

Bánffy Ádám emeleti műhelye lehetett az a tágas helyiség, melyet utóbb szalonnak alakítottak át, mellette háló- és vendégszobákkal.

Az országút mentén található valamikori romantikus kastély, későbbi istálló ma jellegtelenre leegyszerűsített épület, közelében egykor lovarda állt; egy időben ugyanis Válaszúton tartották a híres bonchidai ménest. Maga a tényleges kastély az országúttól beljebb helyezkedik el, középtengelyében az országút felől díszes kovácsoltvas kapu fogadja a látogatót. A kastély hátsó homlokzata előtt terasz található, illetve szökőkút sugara lövellt a magasba. Ezen az oldalon tájképi park terült el, melyben tó bújt meg. Kialakítása a budapesti Hein János tervei nyomán történt.⁵²⁸ A park vadaskertben folytatódott.

225. Válaszút, Bánffy-kastély. Csarnok

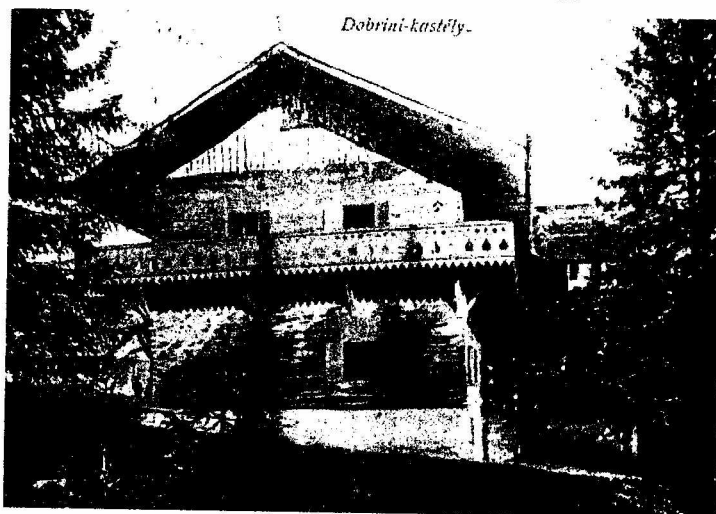
⁵²⁷ Teleki Sándor: *Emlékeim*, II. Bp., é.n. [1880] 194-199.

⁵²⁸ Hein 1912. 21.

44. Debrén, Andrassy-vadászkastély

Gróf Andrassy Gyula az 1870-es vagy 80-as éveken vadászkastélyt építtet a Kolozsvártól egynapi járóföldre lévő Debrén falu fölött, a szilágysági hegyekben.

Egyemeletes, valószínűleg L alakú építmény volt, lapos nyeregtetővel (226. kép). A fenyőgerendákból összerótt épület emeletén végig körben erősen kiugró erkély húzódott, melynek mellvédjét egyszerű, lombfűrészelt mintázat díszítette. A *Vasárnapi Újság* „nagy fénynyel és kényelemmel berendezett kastély”-ről beszélt.⁵²⁹ Andrassy Katalin, az építtető unokája egy helyiségről emlékezett meg részletesebben:

226. Debrén, Andrassy-vadászkastély. 1870-80-as évek

A nappali szoba falai vadásztrófeákkal voltak teleaggatva: hatalmas agancsok sorakoztak, kitömött szarvasfejek üvegszeme meredt ránk. Mindegyik alatt érdektelen és pontos felirat: ki, mikor és hogyan gyilkolta le a szerencsétlen állatot. A kandalló felett nagy olajfestmény függött, apám [Andrassy Tivadar] műve: dombtetőn álló, párját hívó szarvast ábrázolt.⁵³⁰

A vadászkastély közelében földszintes melléképületek helyezkedtek el, így az istálló és a vendégház. A fennsíkon álló kastélyból messze el lehetett látni a fenyvesek közé és a völgyekbe. A völgyből Andrassy Gyula által építtetett műút vezetett fel. Följebb, a hegyek közt kisebb vadászházak húzódtak meg.

Andrassy Gyula majd minden év júliusában vagy augusztusában eltöltött itt néhány hetet, vadászattal, illetve gyalog- és lovaskirándulásokkal, többnyire egymagában. Az épület ma már nem áll.

45. Szulova, Andrassy-vadászkastély

Betléri kastélyától nem messze, a szomszédos Nagyveszverés falu határában gróf Andrassy Manó (1821-1891) vadászkastélyt is építtetett. Festői pontot választott, a sűrű fenyőerdővel borított Szulova-hegy tetejét. Először csak egyszerű erdőőr-lak állt e helyen, azután 1867-ben Andrassy Manó vadászházat emeltetett, melyet 1876-77-ben két épület követett, majd 1883-ban – akortájt, amikor a betléri kastély lakhatóvát tétele és kibővítése is folyt – egy újabb, emeletes ház.⁵³¹ A „vadásztanyát” a család

⁵²⁹ Gróf Andrassy Gyula otthonai. *VU* XXXVII. 1890. 8. sz. 122. – MNM TKCs 22.262/31

⁵³⁰ Károlyi Mihályné 1967. 31. Lásd még 29-40.

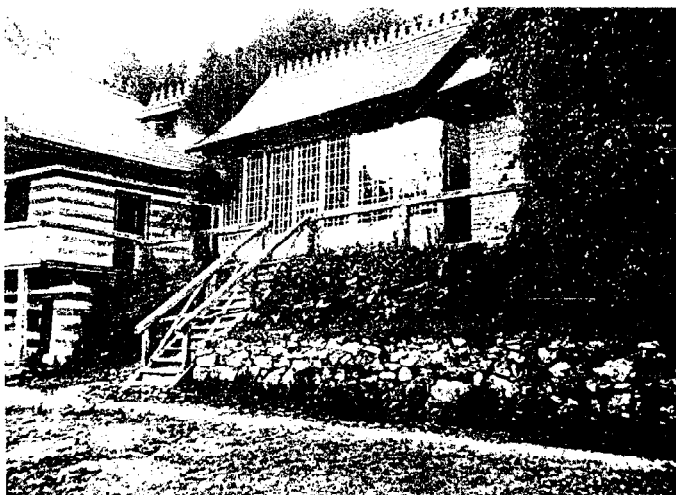
⁵³¹ Cs-i.: A szulovai vadászkastély. *VU* XLII. 1895. 45. sz. 744-745.; Gömör-Kishont vm. 1903. 74. – IM KO: MLT 1704/134-135.

nyaralónak is használta, a forró nyárban gyakran vendégekkel érkeztek néhány hétre.

A négy különálló épület falait apró zsindelek sora, illetve fakéreg burkolta (227. kép). Egyikük hegyes oromzatát fagerendás falazat töltötte ki, többük meredek tetőzete csipkézett gerincben végződött. Az épületeket részben üvegezett, részben nyitott folyosó kötötte össze. Az első házban az edzőr lakott, mellette ló- és tehénistálló, valamint egy szín állt. A második kényelmes lakosztályokat és az emeleten vendégszobákat foglalt magába (228. kép). A harmadikban volt az ebédlő, az iroda és a konyha, több cselédszoba és a pince. A negyedik, melyet utoljára építettek, a gróf nappali és hálószobájának valamint további vendégszobáknak adott helyet. Az egykorú leírás az épületbelsőről is megemlékezik:

Bent a termek a legnagyobb kényelemmel vannak berendezve. Ritka szép a kandallós ebédlő, kitömött állatokkal és szarvas-agancsokkal díszítve. Az ebédlőnek déli fala egészen üvegből van, s remek a kilátás belőle a fenyves és lombos erdőséggel borított hegyoldalakra. Érdekesekek egyik szobában azok a fehér gyalult fából készült bútorok, a melyeket Andrássy Géza gróf nővére, Natália (Széchenyi Aladár gróf neje) faragványai és magyar ízlésű tulipános festései díszítenek.⁵³²

Az épületek mellett tenispálya is a család rendelkezésére állt.

227. Szulova, Andrassy-vadászkastély. 1867 – 1883

228. Szulova, Andrassy-vadászkastély. Terem

⁵³² Cs-i.: A szulovai vadászkastély. VU XLII. 1895. 45. sz. 745.

46. Erdészvölgy, Rudolf főherceg vadászkastélya

229. Erdészvölgy, Rudolf főherceg vadászkastélya. 1885. Mednyánszky László rajza

Rudolf főherceg (1858-1889), a magyarokkal szimpatizáló trónörökös számára a magyar kincstár a máramarosi Erdészvölgyben építtetett vadászkastélyt. A helyet Bikkal erdőigazgató választotta ki, tervét a Földművelési Minisztérium Erdészeti Osztálya készítette. A kivitelezésre 1885-ben került sor (229. kép).⁵³³

Az egyszerű külsejű, téglalap alakú épület egyemeletes, haránt nyeregvetős középrészből és az azt kétfelől közrefogó földszintes, hosszanti nyeregvetős szakaszból állt. Oldalait favázás téglafal, valamennyi oromzatát összetett ácsszerkezet alkotta. A földszinten közepén társalgóterem és mögötte valamivel kisebb ebédlő helyezkedett el; a társalgóban körpamlag és kárpitozott bútorok, az ebédlőben tágas kandalló és egyszerű, tölgyfa

bútorzat állt a bentlakók rendelkezésére. A társalgóból balra nyílt a trónörökös szobája, illetve mögötte a hálószobája; az utóbbit kis folyosó választotta el az ebédlőtől. Ennek a jobb oldalon Stefánia főhercegasszony hasonló beosztású lakosztálya felelt meg. A kastély felső szintje a közvetlen szolgálatra rendelt személyzet szobáit rejtette magába. Az épület teljes egészében magyar készítmény volt – ennek a kortársak fontosságot tulajdonítottak –, bútorait a „II-dik asztalos-egylet” szállította Budapestről.

A kastély mögött oldalt, közvetlen közelben két melléképület állt. Földszintesek voltak, de alpméretük, anyaguk és kialakításuk a főépülethez hasonlított. A kastélyhoz közelebb esőben a vadászatra meghívott vendégeket és a

⁵³³ A királyi vadászkastélya Máramarosban. *VU* XXXIV. 1887. 31. sz. 509, 510.; Rudolf trónörökös látogatásáról emlékezetes helyek Magyarországon. *VU* XXXVI. 1889. 6. sz. 93, 98.; Rudolf trónörökös egykori vadászkastélya Máramarosban. *VU* 1905. 6. sz. 83.; Rudolf trónörökös egykori vadászkastélya Máramarosban. *Képes Folyóirat* XIX. 1905. 9. sz. 612.

szolgálattevő tiszti személyzetet helyezték el. Itt a középfolyosóból kétfelől négynégy előszoba, illetve minden előszobából két-két – tehát összesen nyolc – hálószoba nyílt. A második melléképületben helyezkedett el a vendégek ebédlőterme, valamint a konyha és a cselédség lakószobái. A fő- és a két melléképületet félkörívben tágas udvar kísérté.

A kastély tágabb környezetét is igényesen alakították ki. Az épületek enyhén emelkedő, természetes egyszerűségű, gyepes parkban álltak, melynek közepén szökőkút lövellte magasra vízsugarát és kömedencéjében pisztrángok fickándoztak. A medencét a feljebb előtörő és a vadász-telep oldalán végighaladó Kuzi patak táplálta. Az ivóvizet egy másik hegyi forrásból vezették a kastélyba. A kastély főhomlokzatával a Tisza völgye felé nézett; a folyó itt még hegyi patak-szerű, sziklamedréből alig bontakozik ki. Körben festői szépségű, érintetlen erdőség, százezer holdnyi vadászterület húzódott. Az országút fölötti magaslaton álló épületegyütteshez kiépített út vezetett, melynek meredek oldalán a gyepet gondos kezek tartották karban. A kastélypark bejáratát két kőoszlop jelezte az erdészet jelvényével, az ötös tölgylevél-csokorral.

Lent a völgyben, ahol a galíciai országútról a kastélyhoz vezető út leágazott, a felvigyázó erdőőr lakása, a kocsiszín és a lóistálló állt, valamint egy táviró és postahelyiség. A Tisza jobb partjával az összeköttetést külön e célra épített fahíd teremtette meg. A külvilággal a kapcsolatot a fentiekén kívül a máramarossziget–körösmezei vasútvonal, illetve közelben fekvő állomása biztosította.

A szomorú véget ért Rudolf főherceg a kastélyban csak egyszer tartózkodott. Halála után az épület egy ideig üresen állt, majd éveken keresztül József Ágost főherceg bérelte. Mai állapotáról, meglétéről nem áll rendelkezésre információ.

47. Tátrafüred, József főherceg nyaralókastélya

József főherceg (1833-1905), József nádor fia a Habsburg ház Magyarországon letelepedett tagja volt. A kiegyezés után megszervezte a honvédséget, annak főparancsnoka lett, a magyar társadalmi és kulturális közéletben vezető szerepet vitt. Mint szakavatott kertészt és botanikust is számontartották.

József főherceg 1885 nyarán látogatott el Tátrafüredre feleségével, Klotild főhercegasszonnyal együtt. A környék annyira megtetszett nekik, hogy elhatározták, e helyen nyaralókastélyt építtetnek. Majunke Gedeon szepesszombati építésszel elkészítették terveit; a munkálatok még ősszel elkezdődtek, majd 1886-ban befejeződtek.⁵³⁴

Az épület a korban divatos svájci ház típusát képviselte egy kisebb kastély léptékre felnagyítva (230. kép). Feltöltéssel létesített alapzaton állt, egyemeletes favázas téglabömbje kereszt alakú volt, mind a négy oldalon meredek nyeregteretű által képzett oromzattal. Lépcső vezetett fel dél felé néző főhomlokzatához, melyet kétszintes, dús lombfűrész-díszes veranda alkotott. Felső íve a főhercegi család címerét foglalta magába. A sarkokra helyezett, csúcsos tetőzetű zárterkély mint egy-egy torony az épületnek mesészerű megjelenést kölcsönzött.

⁵³⁴ Főhercegi nyaraló Tátrafüreden. VU XXXII. 1886. 36. sz. 572-574.; Zsedényi emléke. VU XXXIV. 1887. 42. sz. 697.

A kastély földszintjén található kerek előcsarnok egyúttal ebédlő is volt. Innen nyíltak József főherceg, két fia és az ő nevelőjük szobái, valamint a fogadóterem. A nemek szétválasztásának jegyében az emelet a nőké volt. A főhercegnő, a négy főhercegisasszony és az udvarhölgyek szobái faragott faoszlopokkal alátámasztott, nyolcszögletű közös társalgótermet fogtak körbe. Az első emelet fölött padlásszobák sorakoztak. Az épület északkeleti részéről fedett és észak felől üveggel borított folyosó vezetett a konyha- és éléskamra-helyiségekbe. A kastély vízellátását a környékbeli „öt forrás” szolgáltatta.

Az épület berendezésénél egyik fő szempont volt, hogy teljes egészében hazai mesterek kezéből, hazai anyagokból készüljön. Még arra is ügyeltek, hogy magyaros bútorzat, sőt az 1885-ös Országos Kiállításon feltűnt kalotaszegi hímzéses textíliák kerüljenek bele. A főhercegi pár ilyen módon is kifejezésre akarta juttatni a hazájukkal, Magyarországgal való azonosulást. Részletes beszámoló épület belsejéről a *Vasárnapi Újságban* olvasható:

230. Tátrafüred, József főherceg nyaralókastélya. Majunke Gedeon, 1885-86

Így az alapozáshoz szükséges gránitkövek a tarpataki kőbányában vágattak, a falazati munkát matheóci, az asztalosmunkát nagyszalóki, a lakatosmunkát szepesszombati, a festést kassai, az üvegesmunkát kézmárki mesterekkel készítették. A fabutorokat kárpáti vörös- és czirbolya-fenyőből szintén Schnell kézmárki asztalos állította elő, igen ügyesen és ízléssel; még a villámhárítokat, vízvezetéseket is kézmárki készítette, úgy hogy nincs az épületben egy szeg, mely ne lenne magyar és pedig legfőként szepességi eredetű.

Azonban a belső berendezés is tiszta magyar, és pedig a csőhálózat Zellerin, egyéb vasrészek pedig Geittner és Rausch budapesti czégek készítményei; a szőnyegneműek Brassóból és a Haas Fülöp és fiai czégtől, a kályhák Fischer tatai és gróf Migazzi aranyos-maróthi majolika-gyáraiból valók, melyek a tavalyi országos kiállításon is méltán feltűntek.

A konyhafőlszerelés bádog edényei Scholcz Emil matheóczi híres gyárából kerültek [...]

A kastély földszintjének közepén levő nagy, kerek ebédlőt Bak Lajos kolozsvári műasztalos magyar díszítő stílusban készült butorai foglalják el: keresztlábú ebédlő asztal (középen 1886 felirattal), szivalakú háttámlájú székek, almáriomok, pohárszékek, ládák, fali tálasok, polczok, magyar ízlésben, élénk színekkel festett virágos díszítményekkel, a falakon végigvonuló tálasok tele cserép kancsókkal, tányérok stb. Telkibányáról és Hollóházáról; a terítők úgy itt, mint a többi termekben az ágyterítők, fali és ablakfüggönyök a jól ismert kalotaszegi népipar készítményei, melyeket oly előnyösen mutatott be Gyarmathy Zsigáné úrnő a tavalyi kiállításon, s ezek is az ő gyűjteményéből származnak.

Szóval az egész berendezés ékesen beszélő bizonyosság arra, hogy mily ízléssel lehet a magyar népipar készítményeit előállítani s még főuri termék díszítésére is fölhasználni.⁵³⁵

A kis kastély előtt forrásvízzel táplált szökőkút csobogott. A környező parkot József főherceg saját maga tervezte. A kastély és a park a fürdőtelep szélén, magasabb, terasz-szerű részen terült el.

⁵³⁵ Főhercegi nyaraló Tátrafüreden. *VU XXXII.* 1886. 36. sz. 574.

48. Diószeg, Kuffner-kastély

Diószegen, az észak-kisalföldi mezővárosban a Guttman–Kuffner-cég cukorgyárat építtetett és a környéken mintaszerű gazdaságot létesített. A gyár igazgatója, a morvarországi születésű Kuffner Károly (1847–1924) 1884-ben házassodott meg, ezután Diószegen felépíttette kastélyát.⁵³⁶ 1896-ban „diószeghi” előnévvel magyar nemességet, 1904-ben bárói rangot kapott.

A kastély helyén eredetileg földszintes, tornácos kúria állt. Vaskos falai lehetővé tették, hogy az új kastély a régi épület felhasználásával készüljön. Ehhez a terveket a bécsi Franz Neumann készítette; a *Budapesti Látogatók Lapja* szerint úgy, hogy „az építésben és tulajdonosban egyaránt megvolt a hajlam az átalakítás festői kivitell[é]re”, és az épület alakját „közös megegyezéssel” határozták meg.⁵³⁷ Az építésre 1885–86-ban került sor, a kőművesmunkán kívül mindent bécsi cégek (Oesterreicher, Beschoner, Falkenstein, Schwarz, Milde) végeztek el. A kivitelezés viszonylag csekély összegbe, mindössze 60.000 forintba került. A kastélyt Kuffner Károly állandó lakhelyének szánta. 1908-ban mellékszárnnyát emeletesre bővítették. 1919-ben emeletét és tetőzetét tűzvész rongálta meg; 1921-ben ez a rész módosított formában épült újjá.

Az egyemeletes kastély hosszúkas téglány formájú, változatos tetőidomú, és a német reneszánsz valamint a favázás építészet furcsán vegyített elemeivel készült (231. kép). Főhomlokzatán középen kétemeletes, poligonális épületrész emelkedik, melynek feltűnő, toronyszerű külsőt kölcsönzött meredeken elvékonyodó, fiatornyokkal gazdagított tetőzete. Ettől jobbra másik, ugyancsak kétemeletes épületrész lép

231. Diószeg, Kuffner-kastély. Franz Neumann, 1885–86

előre; ezt eredetileg hegyes, ötlépcsős oromzat koronázta. A kastély bal végét magasabb, összetett tetőidom borította. A tömegelrendezés szertelenségét, kiegyensúlyozatlanságát fokozta az épület bal sarkához ragasztott, vaskos konzolokra támaszkodó, köríves zárterkély, melyen kis hagymakupola ült. A kváderezett földszint ablakait neobarokk vasrács védte. Főpárkánya fagyámokon ült, egyébként is feltűnő tetőzetén fekete és zöld pala rajzolt mintázatot.

A bal oldalhomlokzatot és a hátsó homlokzatot gerendaváz, meredek oromzatok ellenpontoszták. A hátsó homlokzat jobb oldalához kétszintes, nyolcszög

⁵³⁶ Castell Diószegh. Umgebaut durch k.k. Baurath Franz v. Neumann jun. *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereins* XL. 1888. 70, XIII. tábla; Pozsony megye. *BLL* VII. 1894. május-június 39–41.; Pozsony vm. 1904. 86, 87.; Zuzana Karasová: Historické a pamiatkové vyhodnotenie jadra mesta Sládkovičovo. Bratislava, 1978 (publikálatlan kézirat) – IM KO: MTL 1699/179; Cházár gyűjt.

⁵³⁷ *BLL* VII. 1894. május-június, 39.

alaprajzú, favázás veranda illeszkedett, melynek külön, hegyes teteje volt. A homlokzat bal végén hegyes sisakú torony emelkedett.

Az épület bal hátsó sarkához keskeny nyaktaggal mellékszárny csatlakozik. Lehet, hogy itt már eredetileg állt egy korábbi melléképület, melyet 1908-ban csak kibővítettek, hogy benne télikertet alakítsanak ki.

A kastély középfolyosós földszintjén az utcai traktus boltozatos terei elárulják korábbi eredetüket. Az 1885-86-os építéskor ezt a szintet hátsó irányban bővítették, erre az oldalra került a tágas, háromkarú főlépcső is (232. kép). A főbb termeket az újonnan épített, de ugyancsak középfolyosós emeleten alakították ki. A részben ma is meglévő belső kiképzésről a *Budapesti Látogató Lapja* 1894-ben közölt leírást:

A kerti oldalon levő feljáratból a főlépcsőhöz jutunk, mely a földszintről az első emeletre vezet: ez szép, terjedelmes famennyezettel ellátott csarnok, melyben a falépcső az angol építmények módjára

232. Diószeg, Kuffner-kastély. Lépcsőház

szabadon függ. A lépcső feljárástól oldalvást egy páholyszerű férhely nyílik, mely foktérrel összekötve, kerti csarnok gyanánt szolgál és a lépcsőházhoz hasonlóan butorozva, már a belépésnél is a kellemes családi lak benyomását teszi az emberre. Az első emeleten a lépcsőház mindkét oldalán keskeny karzat húzódik végig, melyről az érkező vendégeket üdvözölni lehet, míg a harmadik oldalon a nagy méretű főfolyosó nyúlik le, melyről az összes fogadó- és lakótermekbe juthatni. A folyosó nyugati végéhez sorakoznak a konyha és a cselédszobák, melyek melléklépcső által a földszinttel és a padlásemelettel vannak összekötve, mely utóbbin a tartalék családi vendégszobák mellékhelyiségekkel együtt található. A lakhatósági kényelem elve a belső berendezés részleteiben is érvényesül. Bolthajtásos gipszvakolatu, világos agyagszinezésű mennyezettel és hasonló színű arannyal gyöngéden átszőtt kárpitfalakkal bíró termek és öltözők késő renaissance stílusban tartott kényelmes hajlékokat képeznek; míg az ebédlő, azaz ennek famennyezete, szobabélése, erkélye és kandallója a külső homlokzathoz idomul. Csinos változatossággal, de céljuknak megfelelően egyszerűbb berendezéssel, fűződnek ezekhez a többi lakóhelyiségek. [...] A minden oldalon levő és sokszorosan tagolt ablakok olmozás által vannak élénkítve és kápráztató ólomvonalai által hatásos részletként tűnnek fel. [...] A kastély] nagy kincsét rejt a korai renaissanceból eredő régi butoroknak.⁵³⁸

A városka központjában álló kastély főhomlokzatával a település főutcájára néz. Mögötte fallal körülkerített kert terül el; ebben áll a Kuffner család elegáns, klasszicizáló stílusú mauzóleuma, melyet 1926-ban Milan Harminc építész terve alapján emeltek. A kert falában hátul is nyílt kapu, ahonnan egyenesen az utca túlsó oldalán álló - és kastélyból is jól látható - cukorgyárba lehetett átmenni.

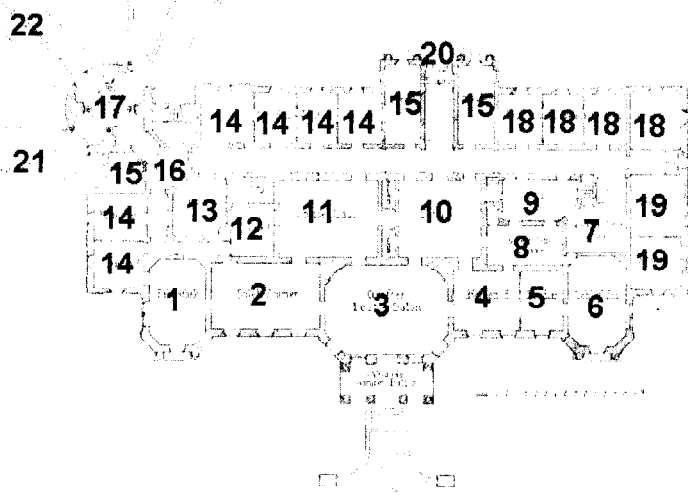
⁵³⁸ BLL VII. 1894. május-június 40-41.

49. Szepesgörgő, Csáky-kastély

Gróf Csáky Vidor (1850-1932), gróf Csáky Ágoston Szepes megyei főispán hatodik, legfiatalabb gyermeke, a főrendiháznak örökös jogon tagja leginkább gazdálkodással foglalkozott szepesgörgői birtokán. Kastélyát 1886-87-ben építtette Heinrich Adam bécsi építész tervei alapján.⁵³⁹ A kastélyban nyáron lakott, a teleket Pozsonyban töltötte.

A téglányalakú, neobarokk kastélyt erősen kiemelkedő, manzárdtetős-oromzatos középírzalít uralja, melynek terasz és innen a kertbe vezető, összetett formájú, balusztrádos szabadlépcső ad könnyed és egyúttal ünepléses jelleget (46. kép). (A lépcső formája és más, kisebb részletek az eredeti tervtől eltérnek.) A két saroktoronyszerű oldalírzalítot egy-egy kis kupola koronázza. A barokk kastélyépítészet hagyományait, de a tényleges belső elrendezést is tükrözve a fő szint a magas első emelet, melynek ablakait megemelt, íves szemöldökpárkányok

233. Szepesgörgő, Csáky-kastély. Heinrich Adam, 1886-87. Emeleti alaprajz

1. könyvtár 2. játéktér 3. díszterem 4. úri szoba 4. budoár 6. hálószoba 7. női öltöző- és fürdőszoba 8. férfi öltöző- és fürdőszoba 9. udvar 10. bejárati csarnok 11. ebédlő 12. tállalószoba 13. udvar 14. vendégszoba 15. szolga 16. előszoba 17. toronybejárat [kápolna] 18. férfi és női személyzet 19. gyerekeszoba 20. főbejárat 21. behajtó rámpa 22. árkaodos folyosó a gazdasági épülethez

hangsúlyozzák. Ennek megfelelően a lábazatként kezelt, sávozott földszint alárendelt szerepet játszik. Az épület látványos, drámai eleme a bal hátsó sarkánál barokk templomokat idéző, magasba szökkenő torony: vaskos földszintje kapuátjáróként is szolgál, órát magába foglaló órapárkányos felső része elkeskenyedik, míg tetejét hagymasisak zárja. A főbejárat a hátsó oldalon nyílik, és lépcső vezet hozzá.

A felső szinten helyezkedtek el a reprezentatív termek és a grófi magánlakosztály, sőt a vendégszobák és egyes inasszobák is (233. kép). A középírzalítban a kastély legfontosabb helyisége, a megemelt belmagasságú, hosszúkás nyolcszög alaprajzú díszterem (szalon) található. Mennyezetét stukkó, falát körben négyzetes mezőkbe és lunettákba foglalt falfestmények díszítik (85. kép). Ezeket - a szignó és datálás tanúsága szerint - Joseph Hörwarter bécsi professzor festette 1900-ban. A képek komplex, allegorikus ciklust alkotnak, melynek témája a négy évszak, a négy életkor és a 12 hónap. A díszteremtől balra a

⁵³⁹ *Architektonische Rundschau* III. 1887. 12. sz. 91-92. tábla; A Csáky nemzetség. *SzU* VII. 1902. 13. sz. 4-5.; Michael Bringmann: Was heißt und zu welchem Ende studiert man den Schloßbau des Historismus? In: Renate Wagner-Rieger – Walter Krause (Ed.): *Historismus und Schloßbau*. München, 1975. 42, 48, 217.; Píson 1977. 297-298. – IM KO: MTL 1701/221-223; OSzK PA

hosszúkás játékterem, majd a sarokrészben a könyvtár következett. A díszteremtől jobbra a grófi pár lakosztálya helyezkedett el: a közös hálósoba, az úri (férfi) szoba, a budoár, a férfi és a női fürdő- és öltözőszoba és a két gyerekszoba. Az épület középső traktusában két nagyobb terem található, a bejárati csarnok és az ebédlő. Minthogy ezeket helyiségek fogják körbe és oldalról nem kaphatnak természetes világítást, felülről, üvegezett mennyezeten - illetve az e fölött lévő manzártetők oldalába épített ablakokon - keresztül kapja a fényt. A reprezentatív termeket és a magánlakosztályt az épület egész szélességében végigfutó folyosó választja el a hátsó traktusban található szolgál- és a vendégszobáktól. A folyosóra fut a hátsó homlokzat felől érkező főbejárati lépcső is. Az épület bal hátsó sarkába került az ovális alakú, boltíves szentélyű kis kápolna. Az alsó szint a konyhát, a személyzet lakásait és a raktárakat rejtette magába.

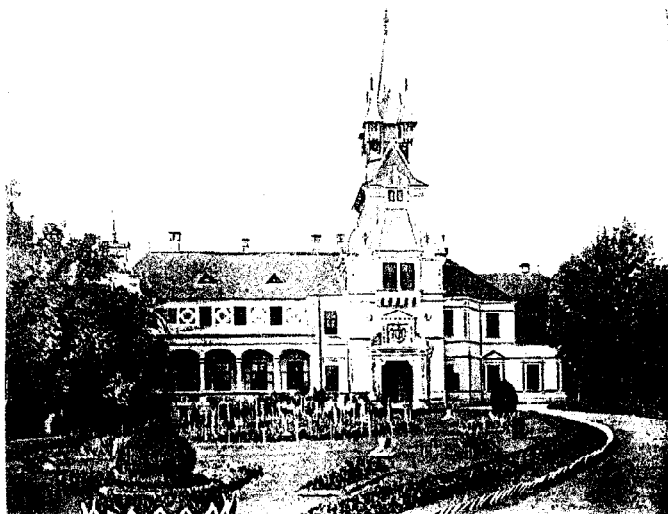
A főhomlokzat előtt szabályos kialakítású díszkert, illetve négy karéjjal bővített négyszögletes vízmedence található (121. kép). Mögötte terül el a tágas park. A kastélyból kitekintve azonban nemcsak a park, hanem a háttérben Tátra csúcsai is gyönyörködtetik a szemet; valójában ez magyarázhatja a főhomlokzat szokatlan, északi tájolását. A főbejáratot jelző díszes neobarokk kapu a messzi országot mentén, a park felső részén áll.

A kastély mögött zárt udvar bújik meg, amely körül melléképületek falszerű homlokzata húzódik (234. kép). Az innen nyíló magas, manierista stílusú kapu minden bizonnyal többek közt az istálló felé vezetett. A kastélyegyüttest ezen az oldalon magas fal zárja el a falutól.

234. Szepesgörgő, Csáky-kastély. Udvar

50. Baltavár, Thurn-Taxis-kastély

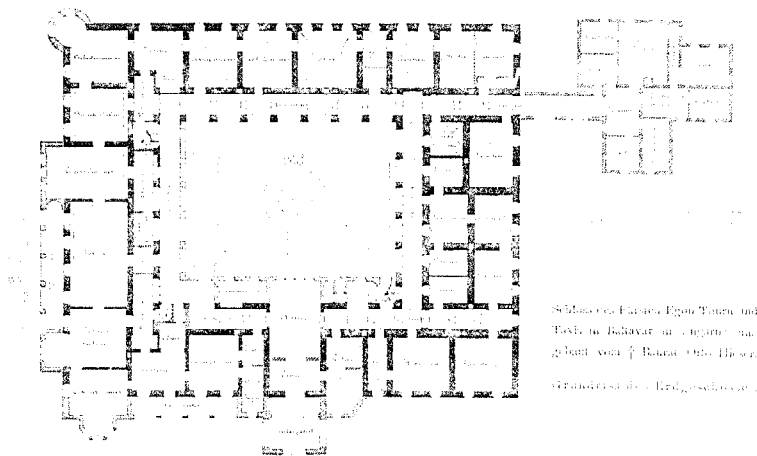

235. Baltavár, Thurn-Taxis-kastély. Otto Hieser, 1888

A Regensburg mellett székelő hercegi család tagja, Thurn-Taxis Egon (1832-1892) hercegi méltóságát 1885-ben terjesztette ki az uralkodó Magyarországra, ahol országgyűlés képviselője lett. A korábbi, valószínűleg jelentéktelen külsejű, ám nagy kiterjedésű baltavári kastélyt a herceg Otto Hieser bécsi építész tervei alapján 1888-ban impozáns épületté alakíttatta át.⁵⁴⁰ Az átépítés során a főszárnyhoz és a bal oldalszárnyhoz új homlokatszaksaszt és tornyot illesztettek, és a főépület mellé kiszolgálóépületet emeltek

A négyszárnyú, belső udvaros kastély részben magasföldszintes, részben emeletes volt. Emeletes főszárnyának aszimmetrikusan elhelyezett, kocsialáhajtós torony adott hangsúlyt (235. kép). A tornyot a történeti formák szokatlan és feltűnő egyvelege jellemezte: zárterkélyes, íves féloromzatokkal kialakított alsó részből és erre helyezett, fából készült hegyes, négy fiatoronnyal közrefogott felső részből állt. A toronytól balra a földszinten árkádívek sorakoztak, a sarkon szeszélyes vonalú oromzat ugrott ki. A

magasföldszintes bal szárnyat is árkádok tagolták, amihez a parkba vezető, balusztrádos lépcsőlejáró kapcsolódott. A szárny végét oromzat és kis saroktorony díszítette. A belső udvart - ahol az átépítés során megszűntek a kocsibehajtást és díszkertet létesítettek - három oldalról (valószínűleg árkádos) folyosó övezte.

236. Baltavár, Thurn-Taxis-kastély. Földszinti alaprajz

A bejárás a kocsialáhajtó felől, egy csarnokon keresztül történt. A reprezentatív teremeket a bal oldalszárny magasföldszinjén alakították ki (236. kép).

⁵⁴⁰ Wiener Bauindustrie-Zeitung IX. 1892. 32. sz. 324, 66. tábla; Architektonische Rundschau X. 1894. 11. sz. 92. tábla; Vas vm. 1898. 20, 21.; A baltavári kastély. SzU IX. 1904. 4. sz. 3-4.-IM KO: 1703/34.

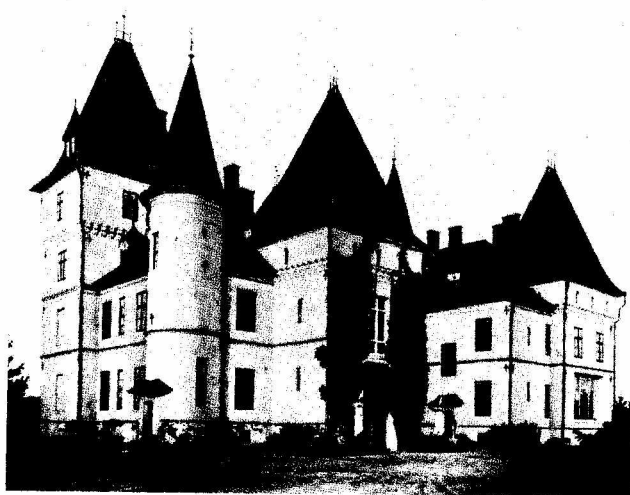
Középen, az árkádos veranda mögött helyezkedett el a hosszú szalon, e mellett az ebédlő. E két terem két oldalán egymástól elkülönítve sorkakoztak a férfi és a női szobák: egyfelől a női szalon, a hálósobák, öltöző fürdőszobával, másfelől a dohányzó, a saroktornyos dolgozószoba, hálósoba, öltöző a fürdőszoba. Ezek a helyiségek enfilade-szerűen egymásba nyíltak, de egy hátsó folyosóról külön is meg lehetett őket közelíteni. A hátsó szárnyban volt még egy szalon és egy kettéválasztott tanulószoba, a főszárnyban egy további tanulószoba - a főrangú párnak két fia és egy lánya volt. A jobb oldalszárnyban vendég- cselédszobák sorakoztak, az emeleten további vendégszobák és cselédszobák helyezkedtek el. A kastély elegáns berendezéssel, metszetgyűjteménnyel, festményekkel, fegyvergyűjteménnyel és ötvösművekkel rendelkezett.

A bal oldalszárny végéhez folyosóval kapcsolódott egy melléképület, amely többek közt a konyhát és a mosókonyhát rejtette magába. A főbejárat közelében állt egy másik melléképület is. A kastély előtt virágágyásokkal gazdagított kertrész terült el, az egész együttest tájképi kert övezte.

Az épület ma már nem áll.

51. Tiszadob, Andrassy-kastély

Gróf Andrassy Gyula (1823-1890), a kiegyezés utáni Magyarország első miniszterelnöke (1867-71), majd a monarchia külügyminisztere (1871-79) Tiszadobon egymást követően két épületet emeltetett. Egy 1872-es híradás szerint először Linzbauer István pesti építésszel készíttetett tervet „nagyszerű kastély[hoz ...] góth ízlésben 50 lakhelyre”.⁵⁴¹ Linzbauer terve szerint végül csak egy svájci

237. Tiszadob, Andrassy-kastély. Meinig Arthur, 1886 és 1890 között. Hátsó nézet

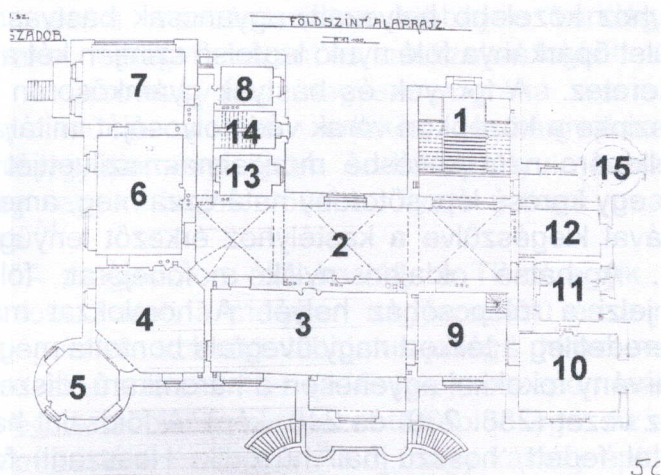
modorú, egyemeletes, kisebb vadászlak készült el⁵⁴², amely azonban 1885-ben leégett. Ezután épült a jelenlegi, nagy kastély 1886 és 1890 között, immár Andrassy életének alkonyán. A kortárs híradás szerint szerint „a legkisebb részleteiben is a gróf saját terve szerint épült s azon Meinig a megbízott építész a legkevesebbet sem változtatott”.⁵⁴³ Bár az előképet nyilván Andrassy adta meg és a részleteket is meghatározhatta, a kastély magas színvonala és egységessége miatt aligha képzelhető el amatőr tervezés; a megbízó elképzelésének építészeti

⁵⁴¹ *Archaeologiai Értesítő* VI. 1872. 11. sz. 289.

⁵⁴² *Budapester Bauzeitung* IV. 1875. 11. sz. 81.

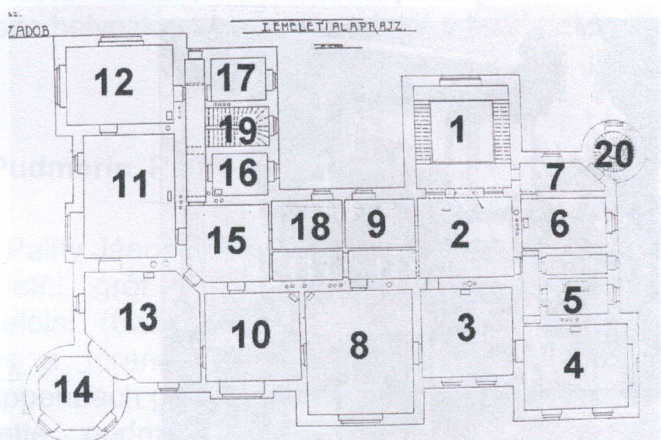
⁵⁴³ Gróf Andrassy Gyula otthonai. *VU XXXVII.* 1890. 8. sz. 122. – Az épülethez lásd még OMM Magyarország II. Bp. 1891. 349, 351; Szabolcs vm. 1900. 64, 69.; A tiszadobi kastély. *SzU IX.* 1904. 5. sz. 3-6.; Monori Wertheimer Ede: *Gróf Andrassy Gyula élete és kora*, III. Bp., 1913.; Szakács 1983. 118; Horváth 1998. 177.; Rozsnyai 2001. – MNM TF 78.16-17; BFL Klósz 13. album 393-396; IM KO: MLT 1704/44; OSzK PA

formába öntését egyértelműen Meinig Arthurnak tulajdoníthatjuk. Az épület stílusából

238. Tiszadob, Andrassy-kastély. Földszinti alaprajz

1. Főlépcsőház 2. Hall 3. Nagy szalon (lovagterem) 4. Zongoraterem 5. Könyvtár 6. Ebédlő 7. Téli kert (kibővítve 1911-ben, Rippl-Rónai-féle ebédlőnek) 8. Tálaló 9. A gróf dolgozószobája 10. A gróf hálószobája 11. Inasszoba 12. Ruhatar 13. Komornyik 14. Melléklépcső 15. Toronylépcső

239. Tiszadob, Andrassy-kastély. Emeleti alaprajz

1. Főlépcsőház 2. Hall 3. A grófné dolgozószobája 4. A grófné hálószobája 5. Fürdőszoba 6. Komornaszoba 7. Ruhatar. 8-12. Vendégszobák 13. Vörös szalon 14. Gobelinszoba 15. Előtér 16. Vendég komornaszoba 17. 18. Fürdőszoba 19. Melléklépcső 20. Toronylépcső

kikövetkeztethető, hogy Andrassy a késő középkori Loire-völgyi várkastélyokat (Sully, Chaumont, Langeais, Ussé, Lude) adta meg Meinignek előképül. Ilyen épületeket a szabadságharc utáni száműzetése során saját maga nyilván Franciaországban látott. De a stílusválasztásban szerepet játszhatott Andrassy felesége, gróf Kendeffy Katalin is. Az 1870-es években ugyanis két hasonló modorú kastélyt építtetett a Kendeffy család köznemesi ágának két tagja dél-Erdélyben, az egyiket Óraljaboldogfalván, a másikat Kernesden. Közülük az óraljaboldogfalvai a nemzetség ősi fészkeének számított, s a 19. század első felében még az utóbb férfiágon kihalt grófi ág birtokolta. Talán ezek világát akarta Kendeffy Katalin Tiszadobon felidézni, saját nemzetségre utalva, függetlenül attól, hogy akkori formájukat ténylegesen a 19. század második felében nyerték. – Az építtető halála miatt ifjabb Andrassy Gyula (1860-1929) fejezte be a tiszadobi kastély belső berendezését és környezetének parkosítását.

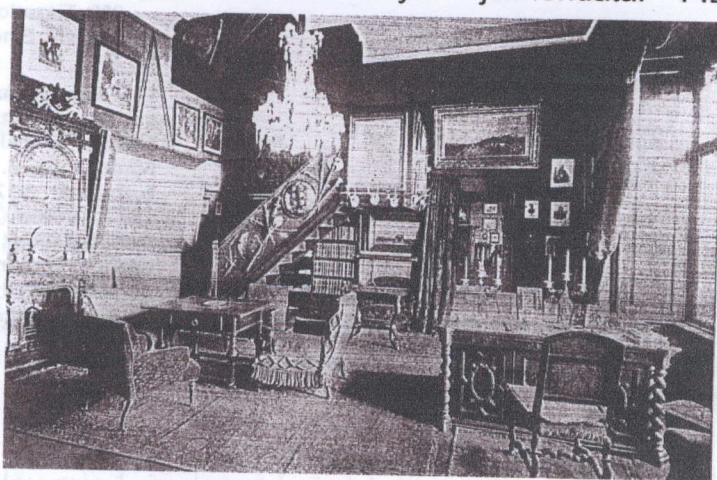
Az épület változatos tömegei és hegyes toronysisakjai festői, ám fegyelmezetten összefogott tömbbe rendeződnek (41. kép). A főhomlokzatot két

240. Tiszadob, Andrassy-kastély. Lépcsőház.

saroktorony uralja, a bal oldali kerek, a jobb oldali négyzetes; értelemszerűen a kerek torony sisakja kúp, a négyszögletesé gúla. A homlokzat kötetlenséget sugalló aszimmetriáját a jobb saroktoronyhoz közelebb helyezett, ugyancsak bástyaszerű középrizalit fokozza, melyet az épület öpárkánya fölé nyúló legfelső szintjén két apró, konzolon ülő kerek saroktorony keretez. A tornyok és bástyák gyámkősoron ülő, lőrésszerű ablakokkal áttört felső szintje a középkori várak védőfolyosóját imitálja. A hátsó oldal alárendelt helyzete ellenére nem kevésbé mozgalmas: sziluettjét két alacsonyabb, négyzetes bástya és egy karcsú lépcsőtorony határozza meg, amely a főhomlokzat szögletes saroktoronyával kiegészülve a kastélyhoz érkezőt lenyűgöző látványban részesíti (237. kép). A hátsó oldalon nyílik a főbejárat; fölötte osztólécekkel tagolt nagy ablak jelzi a fölépcsőház helyét. A homlokzat másik bástyaszerű tömbjének földszintjét eredetileg a télikert nagy üvegfala bontotta meg.

A főbejárat széles vörös márvány fokokkal egyenesen a háromkarú, díszesen faragott tölgyfa korlátú fölépcsőhöz vezet (238. 239. és 240. kép). A földszint hátsó traktusában bordás gipszboltozattal fedett, hosszú hall húzódik. Hosszanti falán közepén kandalló áll, rajta az Andrássyak jelmondata: FIDELITATE ET

241. Tiszadob, Andrassy-kastély. Dolgozószoba

FORTITUDINE (Hűséggel és bátorsággal). Az egykori dísz-, illetve közösségi termek e körül L alakban sorakoznak. Ilyen a főhomlokzati oldalon központi pozíciót elfoglaló, szabálytalan alakú nagy szalon - vagy másképp lovagterem -, melynek tere aszimmetrikusan a középrizalit földszinti szakaszába bővül. E bővületből ajtó nyílik, ahonnan a parkba lehet kijutni. A nagy szalon hosszanti falát tölgyfakandalló díszíti; egykor két lovagi páncél állt rajta. A terem falait az Andrassy ősök arcképei, gobelinek és csoportozatba rendezett fegyverek ékesítették. A nagy szalon egyik oldalán a hatszög alakú zongoraterem volt található, illetve ennek bővülete, a könyvtárként szolgáló toronyszoba. A zongoraterem másik oldalán helyezkedett el az ebédlő. Az ebédlő után eredetileg télikert következett; ezt a helyiséget bővítették ki 1911-ben Möller István tervei szerint egy újabb ebédlőhelyiséggé, ahová Andrassy Tivadar, idősebb Andrassy Gyula másik fia budai palotájának Rippl-Rónai-féle berendezését helyezték el.⁵⁴⁴ A nagy szalon másik oldalán a grófi pár magánlakosztályai voltak találhatóak, a földszinten a grófé, az emeleten a grófnée. A kettőt a két – dolgozószobaként funkcionáló – sarokszobában fa csigalépcső kötötte össze (241. kép). Az emeleten kapott helyet továbbá a vörös szalon és a kerek

⁵⁴⁴ Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása. Kiállítási katalógus, szerk.: Bernáth Mária – Nagy Ildikó. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1998. 464-474. (Csenkey Éva)

sarokszobában a gobelin-szalon, mely Károlyi Mihályné Andrássy Katinka visszaemlékezése szerint világoskék damasztal volt kárpitozva.⁵⁴⁵ Az emelet többi részén és a manzárdszinten többnyire vendégszobák sorakoztak. Az alagsor raktárakat, melegvíz-kazánt és inasszobát foglalt magába.

A Borovszky-féle megyemonográfia szerint a kastély „belső berendezése egész múzeuma az értékes műtárgyaknak és festményeknek”.⁵⁴⁶ A festménygyűjteményt ifjabb Andrássy Gyula szisztematikusan és szakszerűen az ország egyik legjelentősebb ilyen jellegű magángyűjteménynévé fejlesztette tovább.⁵⁴⁷

A magaslaton álló kastély a Tisza egyik holt ágára tekint. Közvetlenül a főhomlokzat alatt a mélyben nagyszabású és a maga nemében Magyarországon különlegesnek számító labirintus-jellegű hímezéses parter terül el, melyet a 20. század elején létesítettek (116. kép); közepén leányrablást ábrázoló szoborcsoport díszel. A távolabbi környezet tájképi jellegű. Az első kastély közelében már 1872-ben épült istálló és őrház. Az új, nagy kastély építésének korszakában emeltek egy másik istállót, erdészlakot és kulcsárnői lakot. A konyha a főépülettől meglehetősen messze helyezkedett el. A falu felől a területet kerítés választotta el.

52. Pudmeric, Pálffy-kastély

Gróf Pálffy Jánost (1857-1934), gróf Pálffy Móric ötödik gyermekét - a Bajmócot építő rokonától, gróf Pálffy Jánostól megkülönböztetendő - „ifjabb” előtaggal szokás megjelölni. (Bátyja, József a szomolányi vár építőjeként lesz ismert.) Ifjabb Pálffy János a főrendiház örökös tagja volt. 1889-ben házasodott meg, gróf Elsa Schlippenbach gráci születésű osztrák grófnőt véve feleségül. Ugyanebben az évben építtette pudmerici kastélyát: a főbejárat fölé helyezett emléktábla tanúsága szerint az épületet házasságuk megünneplésére szánták, tervezője pedig „Fran A Neumann” volt. A felirat (melyen a későbbi restaurálás is torzíthatott) kétségtelenül Franz Neumann bécsi építésszt jelöli (nem pedig az egyes könyvekben szereplő, és megfoghatatlan „Alexander Neumann”-t).⁵⁴⁸ Az épületnek a magyarországi kastélyépítészetben szokatlan német neoreneszánsz stílusa talán az ifjú grófné választása volt (44. kép). A pudmerici kastély jóformán

242. Pudmeric, Pálffy-kastély. Franz Neumann, 1889

⁵⁴⁵ Károlyi Mihályné 1976. 14.

⁵⁴⁶ Szabolcs vm. 1900. 69.

⁵⁴⁷ Gombosi György: Andrássy Gyula gróf gyűjteménye. *Magyar Művészet* III. 1927. 431-452.

⁵⁴⁸ Pozsony megye. *BLL* VII. 1894. 5. sz. 28-29.; Pozsony vm. 1904. 103, 105.; Pišon 1977. 93-94.; Szőnyi Endre: *Pozsonytól Kassáig. Felső-Magyarország építészete 1848 és 1918 között*. Pozsony, 1996. 105.; Horváth 1998. – IM KO: MLT 1699/202; Cházár gyűjt.

parafrázisa Neumann ekkor emelet másik munkájának, a csehországi Reichenbergben (Liberec) emelt középtornyos, német neoreneszánsz stílusú városházának (1888-92. 45. kép). A kastéllyal megpecsételt frigy nem tartott sokáig: a pár 1900-ban már el is vált.

A hosszúkás épület főtömbje kétemeletes, a jobbról hozzákapcsolódó mellékszárny egyemeletes (242. kép). A mozgalmas főtömböt magasra szökkenő középtorony valamint meredek oromzatok és változatos, hegyes tetőidomok teszik szinte meseszerűvé. A főbejárat középen, az első emeleten helyezkedik el. Kétfelől kocsifelhajtó rámpa, szemből széles lépcső vezet fel hozzá; ez az elrendezés a földszintet alárendelt, mintegy alagsori szerepre szorítja. Az oldalrizalitok közé fogott főbejáratot oszlopokból és attikából álló építmény keretezi, az attika tartalmazza az építésről megemlékező feliratot és a két családi címet. A főpárkányon ülő, tekercsekből induló díszített, lépcsőzetes oromzatok közül a legnagyobb a főbejárat fölötti, amely nagy órát foglal magába. (Hasonló van a reichenbergi városházán is.) A középtornyon felül terasz húzódik körbe. Az épület középső részét balról nyolcszögű, hegyes tetejű

243. Pudmeric, Pálffy-kastély. Csarnok

saroktoronynak kialakított szakasz kíséri. Jobb oldalon a mellékszárny alacsonyabb ugyan, de architektúrájának gazdagsága nem marad a főtömbétől.

Az épület központja a főtömb közepét elfoglaló kétszintes csarnok (243. kép). Földszintjén fehér kandalló áll, emeleti mellvédjét díszes kovácsoltvas rács alkotja. Hasonló rács kíséri a csarnok mellett található fölépcsőt. A felső szinten feltehetően a család magánszobái helyezkedtek el, a főtömb alsó szintjén és a mellékszárnyban a cselédek szobái és a kiszolgálórészleg kaphatott helyet.

A kastély a falun kívül, tölgyfaerdő tisztásán áll. Az épülethez fasor vezet, környezete gondosan parkosítva volt.

53. Bajmóc, Pálffy-kastély

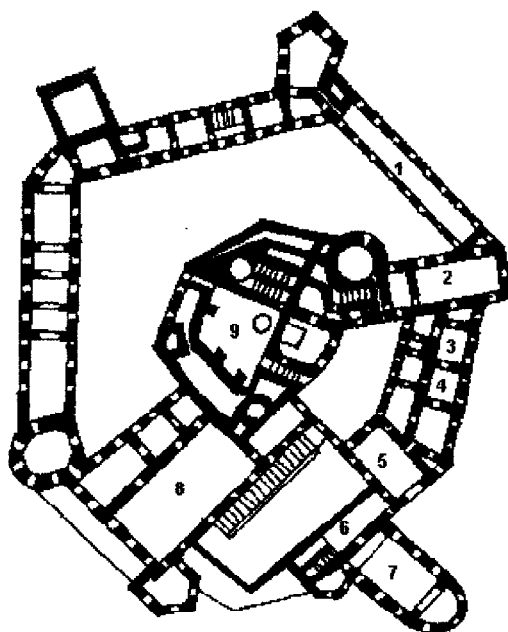
244. Bajmóc, Pálffy-kastély. Hubert József, 1889-98

a kortárs „a maga rajza és részletes utasításai”-ról beszél⁵⁵¹ – Hubert József, a pozsonyi származású budapesti építész adott konkrét architektonikus formát. Az építkezés során a régi vár körvonalait, alapfalait, sőt egyes részeit is megtartották, de lényegét tekintve, összességében új alkotás jött létre. A munkálatok 1889-ben kezdődtek, a fellegrvár 1895-re, az egész épület 1898-ra készen állt, a belső kialakítás és berendezés azonban Pálffy 1908-ban bekövetkezett haláláig folyt, illetve akkorra sem fejeződött még be. Az építkezés rendkívüli összeget, mintegy három millió koronát emésztett fel.

Az újjáépített bajmóci várkastély előképe elsősorban a Viollet-le-Duc által „restaurált”, valójában újraálmodott Pierrefonds vára (1863-70, 48. kép) volt, melyet a francia mester III. Napóleon

Gróf Pálffy János (1829-1908), a család királyfai ágának utolsó férfi leszármazottja hatalmas vagyon fölött rendelkezett. Rövid közéleti szereplés után a magánéletbe vonult vissza, s legfőbb szenvedélyévé a műgyűjtés lett; hatalmas, Magyarországon a maga nemében páratlan gyűjteményt hozott létre kastélyaiban és palotáiban, enteriőrszerű elrendezésben, komplex kronologikus és műfaji rendszerben.⁵⁴⁹

A műtárgyak méltó elhelyezésére, de saját öröme és a család régi dicsőségére is, Pálffy a középkori eredetű bajmóci épületet radikálisan átalakíttatta.⁵⁵⁰ Részletekbe menő elképzelésének –

245. Bajmóc, Pálffy-kastély. Alaprajz

1. Télkert, 2. Arcképes terem 3. Ebédlő 4. Dolgozószoba 5. Aranyterem 6. Várkapolna karzata 7. Várkapolna 8. Hunyadi-terem 9. Fellegrvár

⁵⁴⁹ Horváth Hilda: Gr. Pálffy János műgyűjteménye, különös tekintettel iparművészeti kollekciójára. PhD disszertáció, ELTE, Budapest, 2002.

⁵⁵⁰ Nyitrai. *BLL* VI. 1893. 11. sz. 32-34, 12. sz. 41-42.; Gróf Pálffy János és kastélyai. *VU* LVII. 1910. 8. sz. 157-163.; Csányi Károly: A bajmóci vár. Pálffy János gróf kastélyai és műkincsei. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* LVIII. 1914. 2. sz. 33-37; *SNM – Múzeum Bojnice. A múzeum kiállításainak kísérője*. Bojnice, 1990.; Horváth Hilda: Erődítményből lovagvár. A bajmóci gróf Pálffy-kastély 1890-1908. *Szalón* I. 1997. 3. sz. 19-24.

⁵⁵¹ Nyitra vm. 1899. 126.

számára épített. Pálffy jól ismerhette a Párizs környéki épületet, a francia fővárosban saját palotája volt és ott rendszeresen tartózkodott. Egyébként is sokat utazott, nem utolsósorban azért, hogy – többek közt a bajmóci várkastélyba - műtárgyakat vásároljon. Bajmócon a különös és emberkerülő aglegény kevés időt töltött. A halálakor írt visszaemlékezés szerint „[i]tt élt évente két hónapig a régi lovagkorba illő ábrándoknak az aggastyán”.⁵⁵²

A bajmóci vár a magyar építészet különleges alkotása. A sziklás magaslaton álló épületet négyszögletes és kerek bástyákkal erősített falgyűrű, illetve külső vár, és ezen belül a fellegvár alkotja (47. és 244. kép). Belül az udvarok szintje fokozatosan emelkedik, a falak egy részét lövéses mellvédek tagolják. A reneszánsz főbejárati kapu a régi épületből maradt meg, akárcsak az ún. Hunyadi-terem és a kápolna. Középpont a fellegvár 20 méteres sziklatömb tetején emelkedik. Háromszintes tömegét két 60, illetve 71 m magas, masszív, kerek torony fogja közre, az egyiket kupos, a másikat nyolcszög alaprajzú, hegyes sisak koronázza. Ezek valamikor aranyozva voltak. A körkörös épületegyüttesnél nem lehet beszélni főnézetről, főhomlokzatról, látványa szinte minden irányból egyformán impozáns és lenyűgözően festői.

Az épületkomplexum 50 lakószobát, összesen 182 helyiséget foglalt magába. Valójában a külső vár volt tényleges, gyakorlati használatban, ennek részét képezte többek közt a számtartóság és a konyhaszárny (245. kép). A gróf által használt termek egymás után sorakoztak. A habán kályha által fűtött télikert hosszú terében számos biliárdasztal a játékszenvedélyt szolgálta. Innen lehetett belépni a diófa burkolatú arcképes terembe, ahol a falon az ősök képmásai függtek. E mellett helyezkedett el Pálffy személyes lakosztálya, amely egy dolgozószobából, egy hálóból és egy ebédlőből állt. A dolgozószoba aranyornamentikájú cédrusfa burkolata 17.

246. Bajmóc, Pálffy-kastély. Dolgozószoba

századi török munka, melyet a gróf aukción vásárolt és a várkastélyban másodlagosan helyzetett el; hozzá illő mennyezetét 1906-ban az osztrák Colli cég készítette (246. kép). Jellemző módon a technika és a komfort vívmányai, mint a villanyvilágítás és a fürdőszoba Bajmócon ismeretlenek voltak. Az ünnepi alkalmakkor használt fogadóterem vagy diszporzitórium az Aranyterem nevet kapta, mivel mennyezete, melyet 1905-ben szintén a Colli cég készített, a velencei Szépművészeti Akadémia dús aranyozott mennyezetének a másolata. Közepén a büszke építető, Pálffy János portréja tekint le, kezében Bajmóc alaprajzával. Szimbolikus jelentősége van, hogy e díszes teremben intézte Pálffy a gazdasági ügyeket is. Az aranyteremből lehet belépni a barokk formában megmaradt várkápolna karzatára. A fellegvár tövében húzódó boltozatos Hunyadi-terem volt a vár egykori lovagterme, ahol képek díszítették a falakat. Innen gótikus oszlopcsarnok vezet tovább a nagyobbik toronyban található széles lépcsőfeljáró felé. Ebbe a

⁵⁵² Balla Mihály: Gróf Pálffy János. 1829-1908. VU LV. 1908. 24. sz. 482.

terembe kerültek Sardanapal asszír uralkodó és Saul zsidó király életnagyságúnál nagyobb szobra, melyet Waldo Thomas Story angol művész faragott carrarai márványból. A belső kőfaragásokat a bécsi Einspinner és Schadler cég végezte.

247. Bajmóc, Pálffy-kastély. Terem a fellelgvár I. emeletén

Maga a fellelgvár már teljesen múzeumi és reprezentációs célokat szolgált. Emeletenként egy-egy „fejedelmi lakosztály”-t alakítottak ki, részben gótikus, részben reneszánsz stílusban (247. kép). A legfelső szint lett az új lovagterem. A stílszerű padló- és faburkolatok, famennyezetek a legnagyobb műgonddal és a legdrágább anyagból készültek, hogy a historizáló belső világ méltó keretet adjon a Pálffy-gyűjtemény 14-17. századi műtárgyainak. A berendezés egy részét is – középkori bútorok mintjára – másolatok tették ki.

A múzeumszerű enteriőrökről és a legjelentősebb műkincsekről Radisics Jenő, az Iparművészeti Múzeum igazgatója két évvel Pálffy János halála után jelentetett meg beszámolót:

A bútorzat javarészt tölgy- és diófából faragott, oszlopos, kétajtós, emeletes szekrényekből, pohárszékekből, kisebb-nagyobb fiókos szekrényekből állanak, melyeken színes faberakások, intarziák alkotják a díszítést. E bútorok a festői, ötletes elrendezést kerülve helyezték el. Zömük a XVII. századból való s a délnémet izlés szellemében készült. Ennek magyarázata valószínűleg az, hogy ebből a korból származó másfajta bútort manapság kapni úgyszólván nem lehet; de meg talán, mikor a gróf vásárlásait eszközölte, gondolt arra is, hogy az a kevés számú bútor, mely a XVI. és XVII. század folyamán Magyarországon készült, nem sokban különbözött az egykori német bútoroktól, legfőképpen azért, mert mi akkor a nyugati stílváltozatokat Németország révén kaptuk s a városokban élő iparosok is németek voltak, akik fajrokonaiikkal az összeköttetést soha meg nem szakították. XV. századi gótikus bútor alig van a várban. Tudta a gróf nagyon jól, hogy ilyeneket ma már a legnagyobb áldozatok árán sem lehet szerezni, egyszerűen azért, mert nincsenek forgalomban. Megelégedett tehát jó minták után készült hű másolatokkal, melyek ebbeli mivoltukat őszintén mutatják s a nézőt tévedésbe ejteni nem is célozzák. Legegyöntetűbb, legharmonikusabb benyomást kelt az úgynevezett Hunyady-terem, a dispozitóriumnak nevezett fogadószoba és a megboldogult dolgozószobája. Ez utóbbi keletről származó, sokszínűre kifestett, fából való faburkolatával, négy fényes belsejű, spanyol származású, fiókos szekrényeivel (vargueno), valamint kisázsiai, részben oszlopos imaszőnyegeivel, színben nagyon sikerült. Nem lehet ugyanezt elmondani a tornyokban elhelyezett gótikus izlésű, de újonnan készült lakosztályokról, melyeknek falait nagy mintájú lombdiszkek közé foglalt festett alakok díszítik; itt csak az asztalosmunka anyaga és minősége nevezhető mintaszerűnek. Legkevésebb sikerült a főlépcsőház. Fala vízszintes, felváltva vörös és fehér márványsávokkal borított. Keresi – anélkül azonban, hogy megtalálná – az összeköttetést a vár többi részeivel.

A Bajmócon található sok érdekes műemlék közül mint különösen figyelemre méltókat jelzem a következőket: 2 oltárkép, melynek mestere bizonyára Orcagna, egy Vasari ecsetére valló festmény, mely Pandóra szelencéjének történetét tünteti föl, a gróf hálószobájának ágy- és ablakfüggönye; az előbbibe egy XV. századbeli burgundi falkárpit van beillesztve, mely csonka volta dacára értékes, az utóbbiban pedig egy XIV. századbeli falkárpitot, valamint néhány ugyanabból a korból való, állatokkal díszített francia tapisszerű-darabot fedez fel a figyelmes szemlélő; egy nagy, kétajtós, berakott mivű szekrény 1603-ból az Igazság és Mértékletesség alakjaival; egy ugyancsak színes fákkal berakott láda, elején oszloptartotta ívekben címerekkel, mindkettő délnémet; egy olasz származású asztal, lapjában 12 fedeles mélyedés, bennük üveg alatt hársfából faragott, színesre kifestett várak; egy érdekes és szép mázas, kétségkívül magyar kályha, tudtommal az egyetlen, mely a XVII. század elejéről reánk maradt, mert az Iparművészeti Múzeumban őrzött kékmázas, fehér virágos kályha és

ennek párja Krasznahorkán későbbiek; egy állítólag a pécsi székesegyházból származó, bronzból öntött víztartó medence, melynek korát nehéz meghatározni; hogy középkori, az bizonyos s hogy az említett székesegyház eredeti berendezéséhez tartozhatott, nem lehetetlen; egy augsburgi XVII. századbeli tornyos, áttetsző zománcos lemezekkel ékes óra és végül egy XIV. századbeli, részben ezüsttel, részben vörösrézrel burkolt bronz gyertyatartó, melyet Karabacek ismertetett.⁵⁵³

Az épület alatti barlangrendszerben alakították ki a családi kriptát. Pálffy János jelölte ki, melyik családtag földi maradványai kerüljenek ide, és milyen legyen a sírhelyük. Saját magának neoromán stílusú, díszes vörösmárvány szarkofágot faragtatott.

A falu közepén fekvő várkomplexum három oldalról lejtős, a negyediken mély árok övezi. Az árkot dús facsoportok és virágszőnyegek díszítették, de az egész terület köré is szép parkot telepítettek. Az egyik oldalon a várfal és az alsóvár szárnya között keskeny, francia stílusú kert pompázik.

54. Magaslak, Zichy-kastély

Gróf Zichy Jenő (1837-1906) munkásságát jelentős részben a magyar ipar fejlesztésének és a magyar néprajz kutatásának szentelte. A magyarok őstörténetének nyomait kereste az Oroszországban és Ázsiában tett tudományos expedícióin is. A Műemlékek Országos Bizottságának és az Országos Iparegyesület elnöke volt. Felsőlugoson állt egy régebbi kastélya, de 1891-93-ban a község fölött, a Pojána Flóra nevű 707 m magas hegyen is építtetett egy vadászkastélyt.⁵⁵⁴ Nevét - "Magaslak" - állítólag Zichy kaukázusi helynévtanulmányainak eredményeként, pontosabban egy félreolvasásnak köszönhetette.

Az egyemeletes, téglalap alaprajzú, sima falú épület tömegét bátyaszerűen felmagasodó, kétemeletes, sátozott középrizalit és még magasabb, meredek tetővel koronázott bal saroktorony határozza meg (248. kép). Az épület többi három sarkát gúlaformájú tetőidom hangsúlyozza. A középrizalithoz hármass ívű, lépcsőfeljáróval kiegészített, fedett veranda csatlakozik, a bal oldalhomlokzat emeletén vájolatlan oszlopokkal kialakított loggia húzódik. Utólag az épülethez hátulról - a lejtős terep miatt félemelet magasságban - hídszerű nyaktaggal földszintes melléképületet csatoltak.

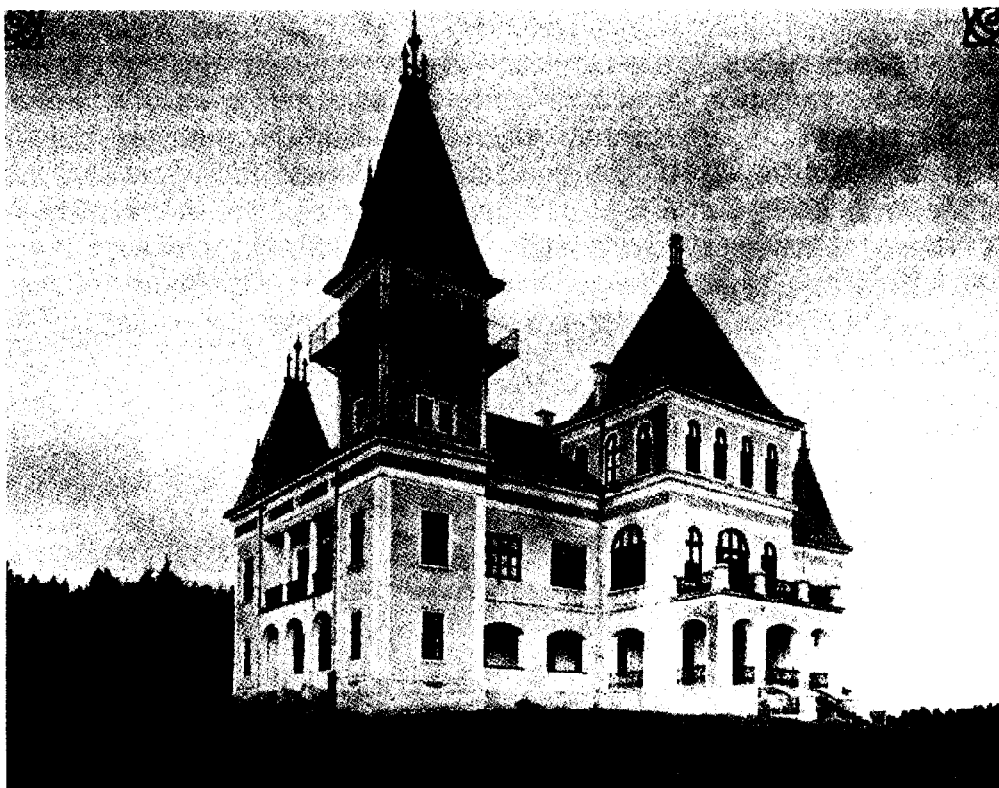
Az épület földszintjén a főhomlokzati és a bal oldalon nyitott árkaos folyosó húzódik. A földszinten és az emeleten a család termei és szobái helyezkedtek el, a tető alatt és a melléképületben lehettek a cselédszobák. Az előcsarnokban egykor egy-egy vitézi páncéllal közrefogott, nagy kandalló állt. Volt a kastély földszintjén egy ívvel megosztott, részben középkori, részben népies jellegű „magyar szoba” is. De ugyancsak magyaros virágmotívumok borították az ebédlő falait, ahol a székek és az asztal a népi bútorok formáit követték (99. kép). Ilyen módon nyilvánult meg Zichy Jenő otthonában az építető személyes érdeklődése a magyar népművészet és a honi ipar fejlesztése iránt. De az építető példát is akart mutatni: „Finom ízlésű iparosokkal dolgoztat mindent, ez által irányt mutat hazai arisztokráciánknak, hogy

⁵⁵³ Radisics Jenő: Gróf Pálffy János műkincsei. *Magyar Iparművészet* XIII. 1910. 105-106.

⁵⁵⁴ Milán király Biharban. *VU XLV.* 1898. 3. sz. 40-42.; *Ungarische Bauzeitung* III. 1898. 3. sz. 17, 20.; Bihar 1899. 79, 80.; A magaslaki vadászatok. *SzU IX.* 1904. 1. sz. 5-7.; -én.: Gróf Zichy Jenő halála. *Ethnographia* XVII. 1906. 370-371.; Gróf Zichy Jenő 1937-1906. *VU LVI.* 1907. 1. sz. 1-2, 7-8.; Szakács 139. – MNM TF 78.315-319; BFL Klösz 13. sz. 11. album 200-207; IM 1696/21.

ne kutatva külföldi iparosok után, kastélyaikat hazai munkásokkal rendeztessék be.⁵⁵⁵

A kastélyt kis tisztáson áll, melyet minden oldalról fenyvesek fognak körbe. Tornyából messzi tájra nyílik kilátás.

248. Magaslak, Zichy-kastély. 1891-93

55. Tőkésújfalu, Haupt-Stummer-kastély

Báró Haupt-Stummer Lipót (1859-1924) brünni család sarja volt. Édesapja, Haupt Sándor „buchenrodei” előnévvel 1875-ben kapott osztrák nemességet. Lipót a kettős vezetéknévvel 1888-ban vette fel, miután 1884-ben feleségül vette Stummer Ágoston ugyancsak brünni gyártulajdonos leányát, Augusztát: apósa ugyanis – örökbefogadva őt – ráruházta családnevét, „tavarnoki”

249. Tőkésújfalu, Haupt-Stummer-kastély. 1892

⁵⁵⁵ A magaslaki vadászatok. SzU IX. 1904. 1. sz. 6.

előnevét, 1887-ben megszerzett magyar bárói rangját és címerét. Az ifjú férj 1885-ben, házassága évében megvette a tavarnoki kastélyhoz közel fekvő tőkésújfalui birtokot, s itt - egy régi lak felhasználásával - 1892-ben új kastélyt építtetett.⁵⁵⁶

Az egyemeletes, összetett tömegű kastély több, egymástól elkülönülő részből áll (249. kép). Ez kötetlenséget sugall, ami egy 19. század végi, vadászatnak és szórakozásnak szentelt épület esetében természetes, ugyanakkor – jogosan, de nem minden célzatosság nélkül – azt az érzetet kelti, hogy építése több szakaszban történt. Egyik szárnya téglány alakú és a régi épületet rejtí magában. Ennek rövid oldalához torony, illetve földszintes folyosó csatlakozik, melyek biztosítják a kapcsolatot az utóbbi épült táncterem haránt elhelyezkedő, sokszög záródású tömbjével. A toronytól ívesen kanyarodó kétszintes árkád vezet a kisebb, négyzet alaprajzú hátsó szárnyhoz. A kastély architektúrája neoreneszánsz, illetve neobarokk. A téglalap alakú szárny földszinti ablakainak lunettájában – utalásként az

épület vadászkastély funkciójára – medvefej néz ki, emeleti ablakait háromszögű szemöldökpárkány zárja le, manzárd tetőzetét többszörösen tört ívű oromzatok élénkítik. A kétemeletes, zömök torony összetett sisak koronázza. Az árkádok alatt nyílik az épület főbejárata, az árkádos szakasz mögött hengeres, félgömbbel zárt kilátótorony-féle emelkedik. A táncterem tömbjének kompozitfejezetes pilaszterek és erőteljes párkány kölcsönöz barokkosan monumentális megjelenést; hosszú oldalsó ablakai a sokszögzáródású rövid oldalon a földszintre kerültek és kerek felső ablakokkal egészültek ki.

A téglány alakú szárny földszintjén csehsüveg boltozatos termek árulkodnak a korábbi építési korszakról. A szárny végén kisebb lépcsőház vezet az emeletre, a főbejárat, illetve az árkádok mögött széles csigalépcső található. A táncterem mérete és gazdagsága az épület viszonylag visszafogott külső képéhez képest meglepő (250. kép). A kétszintes, teknőboltozatos teret az egyik oldalon az emelet szintjén zenekari karzat, a végén a sokszög alakú épületrészt kitöltő melléktér – valószínűleg egykori színpad – egészíti ki. A terem falait neorokokó stukkódísz élénkíti. A színpaddal szemközt rövid oldal

250. Tőkésújfalu, Haupt-Stummer-kastély. Táncterem

⁵⁵⁶ Nyitra megye. BLL VI. 1893. 11. sz. 29,35-36.; Nyitra vm. 1899. 111.; History of the Château at Klátová Nová Ves (publikálatlan gépirat a kastélyban)

fala a legdíszesebb: középen hatalmas, stukkókeretbe foglalt tükör helyezkedik el, ennek két oldalán a Stummer és a Haupt család előneveit adó tavarnoki és a morvaországi buchenrodei kastély képe, fölötte nagyobb méretben magát a tőkésújfalui kastélyt ábrázoló falfestmény díszel. Mindhárom kép sokkarélyos és cifra keretelésű. De nemcsak a festmények idézik meg a frissen nemesített család háttérét. A táncterem, illetve az egész épület külső képe a morvaországi reneszánsz és barokk kastélyok világával rokon; a morva eredetű építetők egykori szülőföldjüket varázsolták a dombos nyitrai tájra. Az sem kizárt, hogy a tervező építész is onnan hozták.

A főpületet egykor portás- és kocsislak, 16 lóra szánt istálló, szerszám- és nyeregkamra, valamint nagy kocsiszín egészítette ki. A kastélyt fallal körbezárt, árnyas park övezi, melyet a 19. század végén vízvezetékekkel láttak el. A park, illetve a kastély a falu szélén található, attól a Vicsoma patak választja el. A másik oldalon, közvetlenül a park fölött tölgy- és bükkerdővel borított domb emelkedik.

56. Kajdacs, Sztankovánszky-kastély

Sztankovánszky János császári és királyi kamarás, a Tolna megyei közeletben aktív szerepet vállaló köznemesi család sarja nagykiterjedésű birtokokkal rendelkezett. 1892-93-ban Kajdacson, a családi régi kúriája mellé új kastélyt építtetett Ney Béla budapesti építész tervei alapján (251. kép).⁵⁵⁷ Ney Béla Ybl Miklós tanítványa volt, 1875-76-ban együtt építették fel a faluban a Sztankovánszky család sírkápolnáját.⁵⁵⁸

A kastély kivitelezését Wittinger Sándor tolnai építőmester végezte. Az épület oldalszánya az eredeti tervhez képest némileg kibővített formában készült el, vagy inkább befejezése után toldottak hozzá. A Sztankovánszky házaspárnak alighanem égető szüksége volt helyre: nem kevesebb, mint nyolc gyerekük született.

A neoreneszánsz architektúrájú kastély hosszan elnyúló, L alakú tömbjének elrendezését inkább az építető gyakorlati igényeinek kielégítése, semmint valamilyen koherens építészeti koncepció vezérelhette. A park felé néző szárnyának jobb oldala egyemeletes, melyet kétemeletes (és egykor hegyes tetejű) torony hangsúlyoz. Ezen szárny további szakasza, valamint az oldalszárnny egésze a lejtős terep és az alagsor jóvoltából magassíkföldszintes. A bejárat az oldalszárnnyból nyílik, helyét csonka oromzat jelzi. Az oldalszárnny végén kör alakú, kúp-sisakos épületrész emelkedik, melynek oldalához íves lépcsőfeljáró illeszkedik. Az oldalszárnnyat zárt folyosó kapcsolja össze a régi kúriaépülettel, melynek homlokzatát a főépület modorában szintén átalakították.

A főbejárat oszlopsorral három hajóra tagolt, boltozatos lépcsőfeljáróba, illetve előcsarnokba vezet. E körül helyezkedtek el a közösségi terek: a pipázó, az ebédlő és a szalon (252-254. kép). Az utóbbiból ajtó nyílt a park felé. A szalon folytatásában a Sztankovánszky házaspár magánszobái következtek, a hátsó traktusban a fürdőszobával és további szobákkal. Az emeletre kétkarú, kovácsoltvas korláttal kísért lépcső vezet fel. Itt

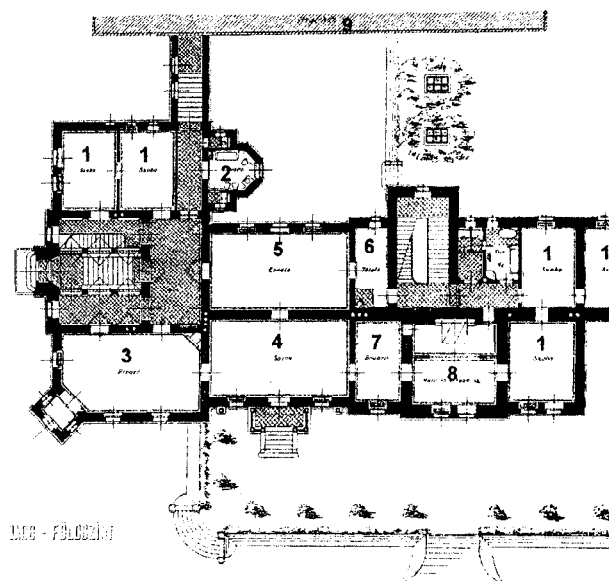
251. Kajdacs, Sztankovánszky-kastély. Ney Béla, 1892-93. Emlékkönyv

⁵⁵⁷ Építő Ipar XVI. 1892. 27. sz. 190, melléklet, 28. sz. 198., 29. sz. melléklet, 30. sz. 215, 31. sz. melléklet, 32. sz. 230., 33. sz. melléklet, 36. sz. melléklet; A kajdaci kastély. SzU VII. 1903. 15. sz. 10-11; Dr. Dobos Gyula (szerk.): Tanulmányok. Birtokszerzés – kézművesek – választások – agrárvesztések – zenekultúra – malmok – források. Tolna megyei levéltári füzetek 4. Szekszárd, 1994.

⁵⁵⁸ Ybl 1956. 73.

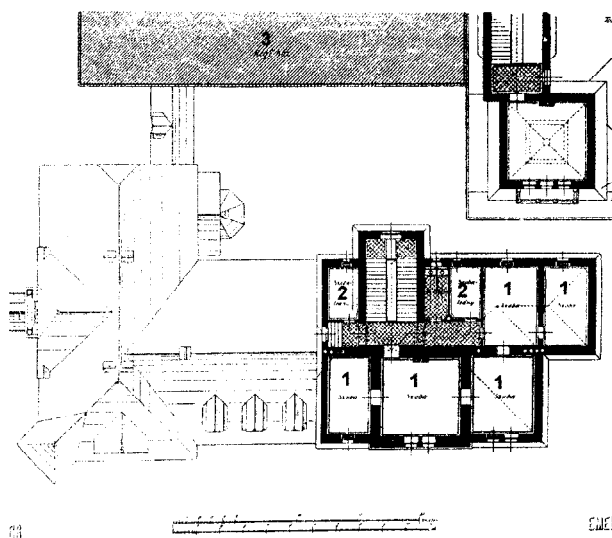
voltak a család további (háló-) szobái és két másik helyiség a szobalányoknak. Az oldalszárny végén található kerek szalon terazzo padlóburkolata és színes üveg szegélymintával díszített, nagy ablakai a helyiség egykori télikert funkcióját valószínűsítik (255. kép). Az alagsor sarkában (nyilván a gazdasággal összefüggő) dolgozószoba és irattár helyezkedett el, ezen kívül különféle raktárhelyiségek, ideértve a csak a családi lakosztály irányából megközelíthető lőszer-szobát. Az alagsort sínnel felszerelt földalatti járat (26. kép) kötötte össze a gazdasági szerepre lefokozott régi kúriaépülettel.

A falu egyik utcája felől, pilléres kapun keresztül vezet a bejárati út a kastély oldalszárnyához. A főszárny ablakaiból hatalmas park kanyargó útjaira és ligeteire lehetett látni. Távolban, a mára megosztott park másik végén emelkedik a Sztankovánszky család harmonikus arányú, kupolás sírkápolnája.

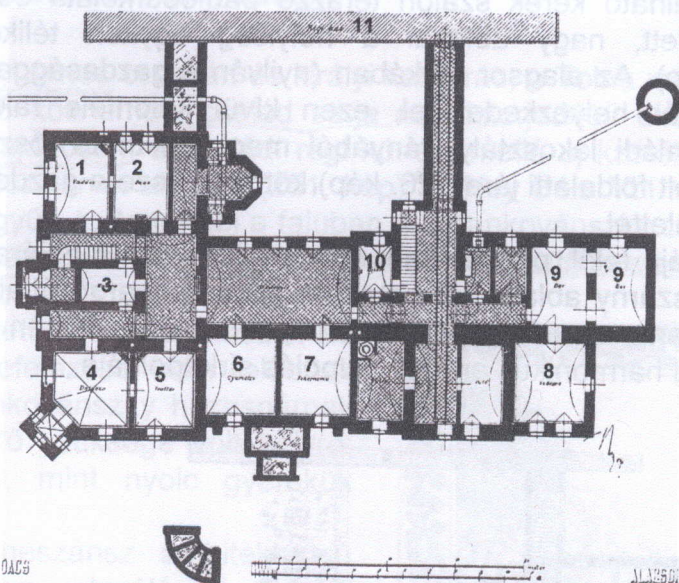
252. Kajdacs, Sztankovánszky-kastély. Földszinti alaprajz

1. szoba 2. lavabo 3. pipázó 4. szalon 5. ebédlő 6. tálaló 7. boudoir 8. háló és öltöző szoba 9. régi ház

253. Kajdacs, Sztankovánszky-kastély. Emeleti alaprajz

1. szoba 2. szoba leány 3. régi ház

254. Kajdacs, Sztankovánszky-kastély. Alagsori alaprajz

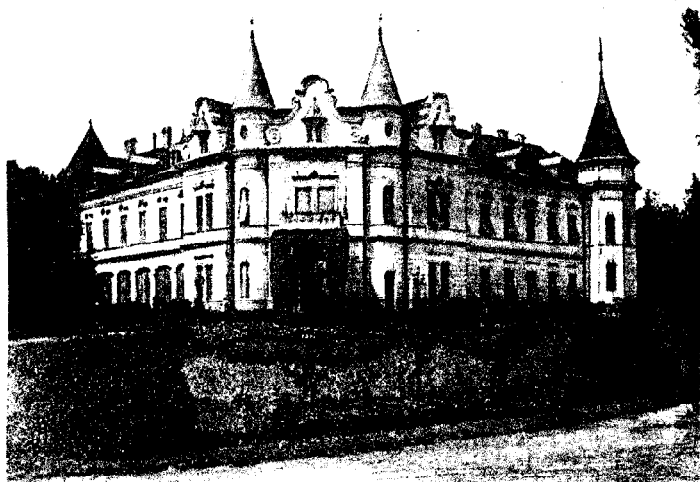
1. vadász 2. inas 3. kamra 4. dolgozó 5. irattár 6. gyümölcs 7. fehérnemű 8. szőrmé 9. bor 10. lőszér 11. régi ház

255. Kajdacs, Sztankovánszky-kastély. Kerek szalon

57. Mosdós, Pallavicini-kastély

Őrgróf Pallavicini Ede (1845-1914) élete során igen aktív tevékenységet folytatott mind a közéletben, mint a gazdaságban. A főrendiház élethossziglan megválasztott tagja volt, szolgált a pénzügyminisztériumban, s egyebek közt a Magyar Általános Hitelbank és a Magyar Gazdaszövetség elnökeként tartották számon. Felesége, Mailáth Etelka (1853-1936) révén jutott a Somogy megyei mosdósi birtokhoz, ahol 1892-94-ben építtették fel kastélyukat.⁵⁵⁹ Az épületben, ahol a feleség tartózkodott gyakrabban, elsősorban nyáron folyt mozgalmas családi élet – a grófi párnak négy gyermeke volt, és utóbb számos unokája született.

256. Mosdós, Pallavicini-kastély. 1892-94

A kastély alaprajza meglehetősen szokatlan, két szárnya hegyesszögben találkozik (256. kép). A külső oldal a főnézet. Itt a rövid középső szakaszt hegyessisakos kis tornyok fogják közre. Ezek a középkorias elemek barokkos, volutából induló, összetett formájú oromzatokkal váltakoznak. A közepén található főbejárat előtt keskeny kocsialáhajtó szolgált a hintóval érkezők kényelmét. A bal szárny végének toronyszerű sátoztetőzetét a másik szárny

végének nyolcszög alaprajzú, meredekebb szögű teteje egyensúlyozza; az utóbbi csúcsán emelkedő mives kovácsoltvas kereszt a kastélykápolna helyét jelzi. A két szárny hátsó találkozásánál lépcsőfeljárás teraszon lehet megközelíteni a gyalogos bejáratot. A bal oldali szárny végén nyitott átjáró vezetett a néhány méterrel hátrább található, egyemeletes kiszolgáló épülethez, amely hátulról fogta közre a kis belső udvart.

A kastély központja a két szárny csuklójában elhelyezkedő kétszintes csarnok. Az épület külső méreteihez képes szinte aránytalanul tágas terem valójában egyszerre volt bejáratú csarnok, a lépcsőház előcsarnoka – az íves lépcső e helyiség bővítése –, és kényelmes bútorokkal berendezett fő társalgó (257. kép). A lépcsőt és a terem emeleti galériáját barokkos-arabeszk mintás, lapos fakorlát kíséri. Az előcsarnokból kiindulva a két szárnyban középfolyosó fut, melyek két oldalán sorakoznak a kastély kisebb ternei. A házi kápolna a jobb szárny végén kapott helyet (258. kép). Erről az impozáns teremről, valamint a további fontosabb helyiségekről a következőket írta az egykorú látogató:

A kastély kápolnája valóságos műemkek, és aligha van párja az országban. Oltára fehér karrarai márványból van faragva, falait hatalmas és művészi freskók díszítik, köztük Jézus életéből az a megkapó jelenet, a mikor a kisdedeket hívja magához. A közeledő gyermekcsoporthoz élén jönnek a gróf család gyermekei. Az ablakok az üvegfestészet remekei és látszik, hogy valóban vallásos, fenkölt lelkű család intézte építését.

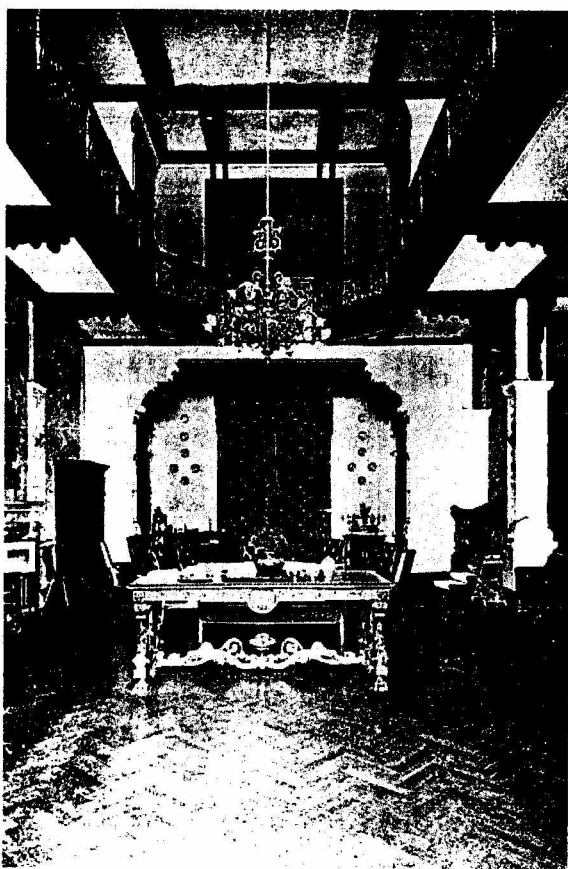
⁵⁵⁹ A mosdósi kastély. SzU XII. 1908. 11. sz. 4-8.; Somogy vm. 1914. 113, 122.

A könyvtár semmiféle számottevő munkát nem nélkülöz, ott van a tudomány, az irodalom és a szórakozást szolgálja egy pompás biliárdasztal.

Már maga a lépcsőház csarnoka megkapó a maga nagyarányaival és építési szépségeivel. Kedves magyar otthon az ebédlő, a melynek fala magyar motivumokkal dicsekvő tányérok és faldíszekkel van borítva.

Egyik legérdekesebb terme a kastélynak a grófné dolgozó szobája, a melynek egyik disze Mailáth György gróf országbíró portréja, s a hol az áldott emlékű királyasszonyunknak hódol egy ritka sorozata az arcképeknek, Erzsébet királyné képei különböző időkből.⁵⁶⁰

A kastély ligetszerű, hatalmas táképi park mélyén, a változatos terep egyik kiemelkedő pontján áll. Főbejárata előtt virágból kirakott nyolcágú csillag díszelgett, amely egyúttal kiinduló pontját képezte a park egyik látványtengelyének. A kastélytól viszonylag távol, egy lapályos területen további (mára átalakított) melléképületek húzódnak meg, köztük lehetett az istálló és a kocsiszín. A település határán elterülő park bejáratát két, kőurnával koronázott kapupillér, illetve kovácsoltvas kapuszárny alkotja.

257 Mosdós, Pallavicini-kastély. Csarnok

258. Mosdós, Pallavicini-kastély. Kápolna

⁵⁶⁰ A mosdósi kastély. SzU XII. 1908. 11. sz. 7.

58. Mozsgó, Biedermann-kastély

Lovag Biedermann Ottó (1852-1905) Bécsből Magyarországra telepedett, ahol Baranya és Somogy vármegyében uradalmakat szerzett, s intenzív gazdálkodással és iparfejlesztéssel nagy eredményeket ért el. A gazdaságban elért sikerein túl ismertté vált jótékonykodása és az uradalmain lévő kegyúri templomok helyreállítása révén is, amiért a pápa a Gergely-rend középkeresztjével tüntette ki. Biedermann Ottó a kastélyát a Somogy megyei Mozsgón építtette fel, felhasználva hozzá egy régi uradalmi tisztilakot is. Az új épülethez a tervek Lechner Ödön készítette. A fennmaradt részlettervek dátuma 1892, az épület 1896-ra készült el.⁵⁶¹ Az építtető halála után özvegye irányította az uradalmat, négy gyermekével együtt továbbra is a mozsgói kastélyban tartózkodva. A kastély 1917-ben leégett, módosított formában Sándy Gyula építtette újjá.

Az U alakú épület lejtős terepen állt, aminek következtében egyik szárnya emeletes, a másik földszintes (259. kép). Kötetlen jellegét elhelyezkedésén túl a jobb szárnyat alkotó fő-tömb mozgalmasságának és szokatlan architektúrájának köszönhető. Ennek sajátossága az íves és szögletes vonalvezetésű oromzatok és az épület sarkán ülő emeleti kerek zárterkély, valamint a felül húzódó

259. Mozsgó, Biedermann-kastély. Lechner Ödön, 1892-96

övparkány, amely az ablakok fölött szögletes szemöldökparkányt formáz. Lechner ezen műve az építész angliai és franciaországi benyomásainak egyéni és szabad újrafogalmazása; hasonló elemek a mozsgói kastéllyal hozzávetőleg egy időben épült szekszárdi szállodán (1890) és kecskeméti városházán (1891-97) is felbukkannak. Stílus szempontjából a mozsgói kastély a két említett épület között helyezkedik el.

Minden bizonnyal az emeletes szárny volt maga a főépület, a földszintes rész alárendelt szerepet játszott. Főbb terei közé tartozott a nagyterem és a teknőboltozatos ebédlő. Belsejéről az egykorú megyemonográfia pár szóval tájékoztat: „Van itt sok remek Vieux Sax, Sèvres-i és Alt-Wien porcellán, sok régi fegyver, nagyértékű gobelinek, gyönyörű, értékes, régi bútorok, különösen a hálósoba bútorai, azokra művészileg aplikált, eredeti, régi rézmetszetekkel stb.”⁵⁶²

Az épületnek saját villamostelepe volt.

A kastély elhelyezkedése a régi tisztilak örökségét hordozza: a falu egyik főutcája mentén áll, pontosabban az épület hosszú hátsó oldala erre néz. A főnézet

⁵⁶¹ Somogy vm. 1914. 113, 121.; SzU XII. 1907, 5. sz. 6-8.; Dr. Kismarty-Lechnerv Jenő: Lechner Ödön. Bp., 1961. 48-49, 52-53.; Bakonyi Tibor – Kubinszky Mihály: *Lechner Ödön*. Bp., 1981. 23, 42, 69, 189, 191.; *Lechner Ödön 1845-1914*. Kiállítás-katalógus, OMF Magyar Építészeti Múzeum. Bp., 1985. 85.; Horváth 1889. 146. – IM 1700/142; BFL Kiász 12. album 348-350, 13 album 348, 349; MÉM, részlettervek 1892.

⁵⁶² Somogy vm. 1914. 113.

természetesen a park felé irányul, ahol a kastély felől lejtő terepen rafinált virágágások és alacsony, nyírt bokorkompozíciók pompáztak. A park távolabbi része már tájképi elrendezést mutatott, hatalmas platánokkal, mezei juharral, mocsáriciprussal.⁵⁶³ A fák közt a park alsó részén tó és rajta kis sziget bújik meg.

A parkban építették fel a család sírkápolnáját is. Az épülethez eredetileg – 1906 körül – szintén Lechner készített tervet, amely a kastély architektúrájára is utaló, de azon merészen túllépő, elliptikus kőkupolájával a kecskeméti Rákóczi-emlékművet megelőlegező építményt irányzott elő.⁵⁶⁴ Talán a terv szokatlansága és kivitelezésének várható költségei miatt, talán külső tanács hatására a megbízók elálltak a megvalósításától; helyette August Kirstein osztrák építész terve alapján konvencionális, neoromán épületet emeltek.

59. Nagykároly, Károlyi-kastély

260. Nagykároly, Károlyi-kastély. Meinig Arthur, 1893-96

Gróf Károlyi István (1845-1907), gróf Károlyi György negyedik fia 1867-ben vette át a nagykárolyi uradalmat és a család ősi fészkrét. Mint a Nemzeti Lovarda elnöke és a Nemzeti Casino elnöke magyar arisztokrácia egyik vezéregyénisége lett, sok éven keresztül országgyűlési képviselőként is tevékenykedett. Budapesti palotáját a Múzeum utca 15. sz. alatt a Fellner és Helmerrel, a híres színházépítő specialistákkal terveztették (1881). A bécsi építészek a kivitelezés felügyeletére Meinig Arthurt küldték Budapestre, aki Magyarországon maradt, és akit Károlyi utóbb nagykárolyi kastélya tervezésével is megbízott.

Nagykárolyban már a középkorban állott várkastély. Ebben szállt meg 1708 februárjában Rákóczi Ferenc fejedelem. A régi épületet - a Rákóczi-szobát magábafooglaló rész kivételével - lebontották, és helyén 1793-94-ben, Bittheuser József uradalmi építész terve alapján téglalap alakú, egyemeletes, belső udvaros

⁵⁶³ Mészöly 258.

⁵⁶⁴ Bakonyi Tibor – Kubinszky Mihály: *Lechner Ödön*. Bp., 1981. 42, 174, 192.

kastélyt építettek klasszicizáló késő barokk stílusban. 1847-ben Ybl Miklós végzett benne átalakításokat. Ezt az épületet 1893-96-ban „gróf Károlyi István ízlése, egyenes utasítása szerint”⁵⁶⁵, középkori francia várkastélyok mintájára Meinig Arthur gyökeresen átépítette.⁵⁶⁶ Ennek során tornyokat és más bővítményeket toldottak hozzá, architektúráját – az egyeneszáródású ablakok megtartásával – átfomálták. A kétszintes árkádsorú udvart lefedték és az épület központi csarnokává formálták át. Lebontották azonban az épület hátsó szárnyát, hogy helyére a csarnok ablakokkal áttört hátsó falát építsék fel. A középkori illúzió teljessé tételére a kastély körül részben száraz-, részben vizesárkot alakítottak ki. A munkálatok kezdetekor az építési költségeket több mint egy millió forinra becsülték.⁵⁶⁷

A lényegében négyzet alaprajzú épület tömegét változatos méretű, kúpos tetejű tornyok és lapostetejű bástyák teszik festőien mozgalmassá (260. kép). Jellegében igen hasonlít a tiszadobi Andrassy-kastélyhoz, de annál nagyobb, ami által egyrészt tekintélyt parancsolóbb, másrészt terjedelmesebb. A különbségre a magyarázat nem utolsósorban abban rejlik, hogy Nagykárolyban a régi kastélyépület adottságaihoz kellett alkalmazkodni. Ugyanakkor – nyilván a nagy méret miatt fenyegető monotonia elkerülésére – a nagykárolyi kastély architektúrája változatosabb.

Az épület főhomlokzatának hangsúlyait egy magasabb bal és egy valamivel alacsonyabb jobb saroktorony adja, melyeket középtű két sokszög alaprajzú, kisebb toronnyal közrefogott kocsialáhajtós-erkélyes főbejárat egészít ki. A főbejáráthoz kis híd vezet. A bal saroktoronyhoz kétemeletes, lőréses pártázatú, bástyaszerű épületrész tartozik, amely a bal oldalhomlokzaton rizalitként jelentkezik. Ezen hosszú oldal hátsó végét is oldalrizalit tagolja, melyhez kis, kerek torony simul. A hátsó, kerti oldal különösen mozgalmas, jelentősége a főhomlokzathoz hasonlítható. Itt emelkedik az épület egyik leglátványosabb eleme, a főhomlokzat nagy tornyának ellensúlyát képező bástyaszerű, lőréses mellvédű torony, melynek alsó három szintjén négyzet, felső két emeletén nyolcszög alaprajzú. A bástya és a homlokzat másik végén kiugró szárny közt húzódik a nagy csarnokot határoló fal, mely három tengelybe rendezett, csúcsíves ablakaival, mérműves mellvédjével az egyébként zárt épület belső világát sejteti és mintegy megnyitja a kastélyt a park felé. E fal architektúrája rokon a tőketerebesi Andrassy-mauzóleumával (1891-93), melyet Meinig éppen a nagykárolyi kastély építésére fejezett be. A hátsó és a jobb oldalszárny találkozásánál a kastélykápolna átlósan elhelyezett, sokszögű szentélye ugrik ki, a hátsó fal mellett épület másik tisztán neogótikus eleme. A jobb oldalszárnyon erkély alatt egy második bejárat nyílik, mely kis hídon keresztül közelíthető meg.

A főbejárártól boltozatos, terazzo-burkolatos előcsarnok (folyosó) nyílik, amely a régi kastély kocsibehajtója volt. Az előcsarnok a nagycsarnokba, vagy másképp „átrium”-ba vezet (78.* kép). A korábbi udvar lefedésével létrehozott kétszintes helyiség a magyarországi historizáló kastélyépítészet legtagasabb tere. Három oldalról kocsííves árkádú folyosó veszi körbe, a negyediket összetett lépcsőfeljáró és galéria, illetve az emeleten három nagy, csúcsíves ablak foglalja el. A vörös mészkő

⁵⁶⁵ Szatmár vm. 1908. 84.

⁵⁶⁶ Éble Gábor: *A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája*. Bp., 1897.; *A Károlyi grófok Nagy-károlyi várkastélya és pesti palotája*. VU XLIV. 1897. 41. sz. 667-669.; Szatmár vm. 1908. 173-175, 183-184.; *A nagykárolyi kastély*. SzU VIII. 1903. 12. sz. 38.; Szépréti Lilla: *Régi és új világ. Képes levelezőlapok*. Kolozsvár-Napoca, 1981. 209-211.; Horváth 1998. 183-184.; Rozsnyai 2001. – MNM TKCs T. 609, T. 9469, 53.876, 59.257-23, 73.71; MNM FT: 2017/1953 Fn, 66.687, 2020/1953 Fn, 2018/1953; IM KO: MLT 1701/99-107; Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemény

⁵⁶⁷ VU XL. 1893. 44. sz. 746.

lépcsőfokokat csavart fa balusztrádok kísérik, hasonló balusztrádok alkotják a galéria és az emeleti árkádok mellvédjét. A földszinten bal oldalt, a középső árkád alatt díszes fehér márvány kandalló áll, a lépcső alatt egy másik, kisebb kandalló bújik meg. A padozatot mintás padlócsempe alkotja (261. kép), a gerendás famennyezetet virágminta díszíti. A nagy csarnok földszinjén jobbra az egykori egykori ebédlő nyílik, melynek külső oldalán az épület oldalbejárata található. Ezt a stukkódíszes mennyezetű helyiséget a fal mellett kétoldalt álló egy-egy korinthuszi oszlop tagolja, oldalfalát márványkandalló ékesíti. Az ebédlő mellett, az épület sarkában helyezkedik

261. Nagykároly, Károlyi-kastély. Nagycsarnok, padlóburkolat

el a bordás boltozatú egykori kápolna. Az emeleten a jobb oldalszárnyban a gróf lakosztálya (úri szoba, dolgozó szoba és könyvtár, fegyver- és trófeaszoba, stukkódíszes játékterem) húzódott, a főszárnyban a női lakosztály (többek között a stukkómennyezetes, középerkélyre erkélyre nyíló szalon) és a gyermekek szobái. A jobb oldalszárny mindkét szintjén vendégszobák sorakoztak. Az épületen belüli közlekedés – elsősorban a cselédségé – a nagycsarnokot elkerülő körfolyosós rendszerben zajlott.

A kastély belsejéről és lényegében egykorú, „modern” bútortáráról a vármegye-monográfia a következőket írta:

[Az átriumban] az emeletre most is innen vezet föl a lépcső, sőt az akkora nyitott boltíves folyosó is részben, azaz három oldalon megmaradt. Belőle nyílnak jelenleg is a felső szobák. Egyik falát három remek, nagy, csúcsíves ablak emeli. Ezek világítják ezt az impozáns átriumot. Mennyezete magyaros, tulipános modorban fából készült. Lépcsőjének, a mely két vörös márványoszlopon is nyugszik és képekben, agancsokban bővelkedő folyosójának karfáját, egymás mellé sorakozó, gondosan esztergályozott orsós lábak alkotják. Berendezése angol, kivéve néhány műtárgyat s szebb darabot, úgy mint a két olasz márványkandallót, a címerből vett oroszlánokkal, az értékes vázákat és az azokat tartó oszlopokat stb. Pálik festményei is díszítik ezt a hatalmas, ritka és szép művészies fényűzésre valló átriumot, meg régi becses festmények, valamint Rákóczi-korabeli lobogók.

Padozata mozaik s részben szőnyeggel fedett.

Haladjunk föl immár a lépcsőn és tekintsünk be az elhunyt István gróf lakosztályába. Az írószobában különösebben fölemlítésre méltó a Rudolf trónörökös Benczúr festette arczképe, a mit ő fensége küldött halálát megelőző karácsonykor a grófnak ajándékba.

Ebből a lakosztályból nyílik a grófné tágas szalonja. Bútorzata és kárpitja virágos mintás. Érdekes régi családi szekrények is találhatók benne és egy felettébb nagybecsű festmény, Mária Terézia arczképe, a mit ő maga adott gróf Károlyi Antalnak, hívséges hős generálisának. E fogadó terem erkélyéről pompás kilátás esik a kertre, szökőkutakra, színes szőnyegágyakra, avatott kezek remekeire.

Nem szólva a számos többi szobáról, a melyek mind rendre ízlésesek, még megemlíthetjük a vörös bőrbútoros, kényelmes ebédlőt. Földszinten fekszik, s a kertbe verandaszerű, széles köhídon jutunk ki belőle. Meg ne feledkezzünk azonban a vásártér felé néző Rákóczi-szobáról sem. Eredeti formájában van meg most is, mind a mellett, hogy átalakították a kastélyt. A fejedelem arczképe is benne függ.

Kápolnája is van e nagyszabású várkastélynak. Stílje tiszta csúcsíves. Érdekesekek benne a hímzett, régi családi címerek.

Végezetül megjegyezzük, hogy az összes szobák fabútorzatát, angol minta után, Kiczél helybeli asztalos készítette és a lakatosmunkát, – valóságos művészi darab is van között, – Ősz János ugyancsak nagykarolyi iparos.⁵⁶⁸

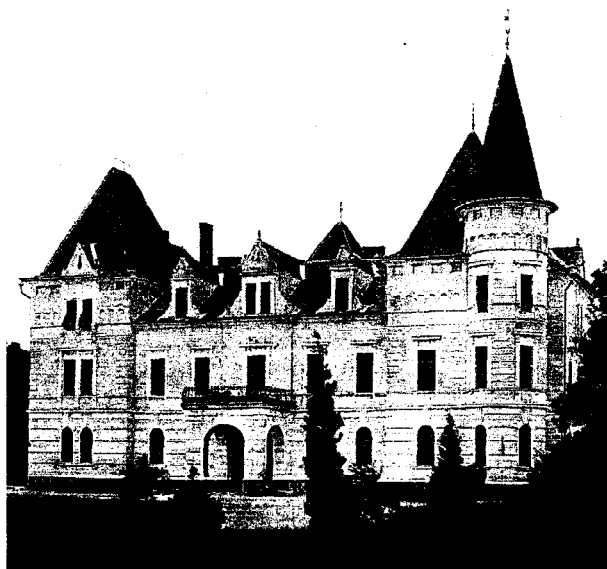
A kastély parkban áll. A régebbi eredetű, tájképi park a 19. század végén Jámbor Vilmos terve nyomán megújult, virággruppokkal és dendrológiailag értékes fakkal egészült ki.⁵⁶⁹ A kastély mögött Itálából származó, középkori, faragott kőket helyeztek el. (Ma az épület nagy csarnokában áll.) A kastélytól nem messze, hátrébb hosszú, földszintes, eredetikeg a 18. században emelt épület húzódik, rendeltetése a 19. században lovarda, istálló és kocsiszín volt. A park szélén álltak a cselédlakások. A park távoli sarkában, de feltűnő helyen, a főút (nagyváradai út) mentén magas torony emelkedik, tetején a Károlyiak heraldikus madara, a karvaly díszleg. Az építmény a vizet és az elektromosságot szolgáltatta a kastélynak. A hozzá csatlakozó alacsony épület mosóhelyiség volt. A park kapui közül a legdíszesebb, neogót stílusú a főút vásártérre történő kiöblösödésénél található. A város közepén elterülő kastély és park a közeli vidéken vadaskertekkel egészült ki.

60. Rum, Kornis-kastély

A Vas megyei Rum mellett fekvő Haraszt pusztán a 19. század végén kis, egymeletes, neoreneszánsz stílusú kastély állt, amely Bezerédj Adorjáné volt.⁵⁷⁰ A következő tulajdonos, gróf Kornis Károly (1869-1918) ezt az épületet központi részként befoglalva új, nagy kastélyt emeltetett 1898 és 1901 között, Meinig Arthur budapesti építész terve alapján. Az egykorú híradás szerint a kastély „Rauscher, az országos hírű szombathelyi műépítész vezetése mellett épült, s [...] fölépítése a gróf

személyes felügyelete alatt történt, a ki maga is kiváló érzékkel bír az építés iránt s ritka szépségű lépcsőházát tölgyfából maga tervezte.”⁵⁷¹ A faberendezést Irschik Antal műasztalos készítette.

A kortárs leírás találóan fogalmazza meg, miszerint „[a]z új kastély a mansard és burgstyl vegyüléke és a középkori francia várkastélyok modorában épült.”⁵⁷² A stílusválasztásban a divat és a személyes ízlés mellett szerepet játszhatott azon világ felidézésének szándéka, melyet a Kornis család nagy becsben tartott ősi fészke, a tornyos-bástya szentbenedeki

262. Rum, Kornis-kastély. Meinig Arthur, 1898 és 1901 között

⁵⁶⁸ Szatmár vm. 1908. 183-184.

⁵⁶⁹ Papp József: Jámbor Vilmos (1821-1901). *Élővilág* VI. 1960. 5. sz. 49.

⁵⁷⁰ Vas vm. 1898. 92.

⁵⁷¹ A haraszi kastély. *SzU* VI. 1901. 16. sz. 13. Lásd még uo. 10-15.; Rozsnyai 2001. – IM KO: MLT 1703/25, 27; Cházár gyűjt.

⁵⁷² A haraszi kastély. *SzU* VI. 1901. 16. sz. 13.

várkastély testesített meg a távoli Erdélyben.⁵⁷³

Az U alakú, egy-, illetve kétemeletes kastély főhomlokzatát kétfelől tömör, bástyszerű rizalit keretezi, melyeket magas sátortető hangsúlyoz (262. kép). A főhomlokzat szimmetriáját a jobb oldali rizalithoz simalú hegyes sisakú torony bontja meg. A földszint közepéhez kocsialáhajtó az előd-épület hagyatéka. A két hátranyúló mellékszárny között a főszárny hátsó homlokzatának masszív középrizalitját egy-egy toronyszerű, hengeres szakasz keretezi, melyeknek kis hagymakupola ad némileg keleties jelleget.

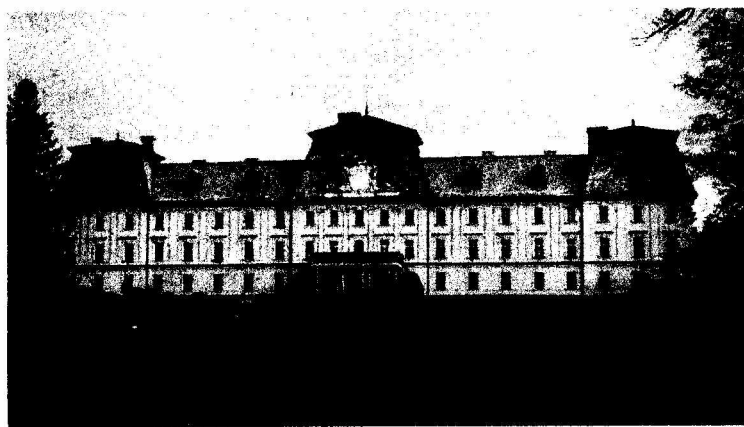
A földszinten középpütt található a kétkarú, faragott és esztergált fakorlátú főlépcsőház, mely az első emeleti nagy előcsarnokba vezet. A közösségi terek kisebb részben a földszinten, nagyobb részben - oldalfolyosóra felfűzve - az emeleten sorakoztak. Ilyen volt a könyvtár, a szalon, az ebédlő, a dolgozószoba és az úri szoba. A gróf lakosztálya bal oldalt, a grófnée jobb oldalt helyezkedett el. Az alagsorban kazán, mosókonyha és raktárak, a második emeleten cselédszobák voltak találhatóak. Az épület villanyvilágítással és légfűtéssel rendelkezett, bár az utóbbi nem terjedt ki a második emeletre. A kastély dísze volt a számos festmény, „mely a magyar modern művészetről teljes képet nyújt és magába foglalja az utóbbi évek képművészetének színe-javát”.⁵⁷⁴

A kastély a falun kívül, parkban áll, mögötte erdő terül el.

X
r. 23 (19)

61. Felsőelefánt-Nyitra-szentjános, Edelsheim-Gyulay-kastély

Báró Edelsheim-Gyulay Lipót (1863-1928) egy lovassági tábornok fia volt, de nem követte apja katonai hivatását, leginkább a gazdálkodással és a festéssel foglalkozott. Apja 1893-ban bekövetkezett halála után megvásárolta a nyitra megyei Felsőelefánt-Nyitra-szentjánoson álló, elhagyatott egykori pálos kolostort. A kolostort eredetileg 1369-ben alapították, a 17. században reneszánsz stílusban építették ki,

263. Felsőelefánt-Nyitra-szentjános, Edelsheim-Gyulay-kastély. Hubert József, 1894 (átalakítás).

majd 1774-ben barokkizálták. Az épület 1782, a pálos rend feloszlása után indult romlásnak. Edelsheim-Gyulay 1894-ben az egykori kolostorépületet saját kastélyává alakította át, amihez a terveket Hubert József pozsonyi születésű budapesti építész készítette.⁵⁷⁵ Az átalakítás során az épület külsejét neoreneszánsz formában felújították és új tetőzetet

⁵⁷³ Veress Endre: *A Göncz-Ruszkai Gróf Kornis-Család Anyakönyve (1446-1917)*. Bp., 1917.

⁵⁷⁴ A haraszti kastély. *SzU* VI. 1901. 16. sz. 13.

⁵⁷⁵ *BLL* VI. 1893. 1. sz. 24-25.; A felső-elefánti kastély *MNV* III. 1898. október, 3-11.; Nyitra vm. 1911. 93-94, 690.; A. Cidlinská: *Vel'ky kaštieľ v Horných Lefantovciach. Pamiatky a múzea* 1954. 78.; Pisoň 1977. 159-160.; Ján Lichner: *Kunstdenkmäler in der Tschechoslowakei. Slowakei. Ein Bildhandbuch*. Leipzig, 1979. 377.; Petrovai R. Sándor: *Felvidéki kastélylexikon*, I. Révkomárom, 2002. 61-65.

kapott. A főhomlokzathoz erkélyt, a hátsó oldalhoz bejárti előteret toldottak, ami által az épület zárt tömbje, kolostor-jellege valamennyire oldódott, és hasonlatosabbá vált a szokásos kastélyokhoz. A templom földjéből a kriptát kiásták, terét megosztva világi célokra vették használatba, de csehsüveg boltozatán Johann Bergl Keresztelő Szent János élettörténetét bemutató freskóciklusát (1774) meghagyták.

264. Felsőelefánt-Nyitraszentjános, Edelsheim-Gyulay-kastély. Szalon (egykori templom)

A kétemeletes, hosszan elnyúló épületnek a jelzésszerű közép- és oldalrizalitjait hatalmas manzárdtetőzete ad igazán impozáns megjelenést (263. kép). A középrizalithoz négy toszkán oszloppár által alátámasztott, fonadékos mellvédű erkély tapad, fölötte a főpárkányon dekoratív családi címer magasodik. Az épület hátsó oldalához merőlegesen csatlakozik az egykori templom, melynek végénél nyitott, teraszos előtér található. Ennek két oszloppárja és mellvédje hasonló kialakítású a főhomlokzat erkélyéhez. Az épület folytatása baloldalon keskeny, földszintes szárny.

A kastély belsejében furcsa hatást kelthetett az új funkciójába állított, modern berendezésű egykori templom (264. kép), akárcsak az épületen végighúzódnó komor, boltozatos oldalfolyosó és a kényelmes enteriőrök ellentéte. Ez az egykorú beszámolóból is kitetszik:

pedig az ebédlőterem került, melyből kijuthatnia a terassera. A második rész ellenben megmaradt teljes impozánsságban kolosszális magasságú méreteivel.

Csodálat fogja el az embert, ha belép ebbe a *szalonba*, melyet a legdistingváltabb, művészi ízlés rendezett be. Falai hófehérek, mintha márványból volnának, barokk-díszítéssel: középmagasságban, remek faragványú tölgyfa-karzat övezi, melyhez magából a szalonból vezet föl a lépcsőház. A régi freskók közül három tekint le a mennyezetről, a másik kettő az ebédlőt ékesíti, hogy mennyi és mily bútorok, s micsoda műtárgyak vannak e kolosszális terem egyes részeiben gondos ízléssel elhelyezve, azt rövid ismertetésünkben nem sorolhatjuk fel. De hangsúlyozni kell, hogy az elefánti kastély lakóinak műérzéke nem a feltűnőt, s nem a pazar luxuriózus tárgyakat gyűjtötte össze, hanem az egyszerűen finomat és értékeset. A báróné-hercegnő két szalonja igazi <<chet d'oeuvre>> a distingvált berendezés tekintetében. A főépület corridorja vadász-tropheumaival remek látványt nyújtó kis kiállítás-számba megy. Az egész kastély mintegy 55 lakosztályt foglal magába - közte a dús könyvtárat - valamennyi komforttal berendezve, s tanuságot téve, hogy a kinek utasításai szerint készült el így, az a művészetekért nemcsak melegen érdeklő lélek, hanem maga is művész számba megy.⁵⁷⁶

A kastély a községen kívül található, és egy kisebb fennsíkról tekint alá; előtte a mélyben nagy rét terül el. A kastély mögötti ligetes dombtetőn az egykori istálló és kocsiszin szerény épülete áll.

⁵⁷⁶ A felső-elefánti kastély. MNV III. 1898. október, 4.

62. Tóalmás, Wahrmann-kastély

Wahrmann Mór nagykereskedő, a magyar „Gründerzeit” kiemelkedő alakja a fővárosi üzleti életben, iparban és kereskedelemben kiemelkedő szerepet játszott, de – többek közt mint országgyűlési képviselő és a pénzügyi bizottság elnöke – nem volt kevésbé aktív volt a politikában sem. A Pesti Izraelita Hitközség ugyancsak elnökévé választotta. Halála (1892) után leánya, Wahrmann Renáta (1862-?) Tóalmáson birtokot vett, ahol 1894-95-ben kastélyt építtetett magának. Az épület terveit a Nay és Strausz budapesti építész-társulás készítette.⁵⁷⁷ Wahrmann Renáta 1897-ben Beretvás Endre (1841-1902) nemesemberhez ment feleségül, majd annak halála után, 1903-ban egy egy másik régi köznemesi család sarjához, Fáy Bélához.

265. Tóalmás, Wahrmann-kastély. Nay Rezső és Strausz Ödön, 1894-95

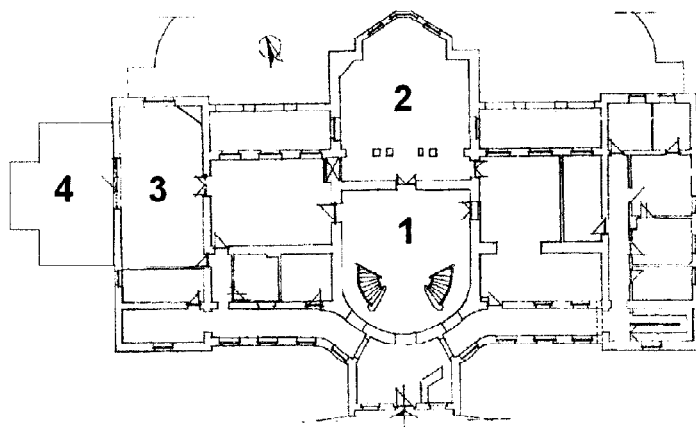
A könnyed arányú, szinte feminin kastély alagsort magában rejtő, magas terméskő lábazon emelkedik (265. kép). Téglalap alaprajzú, szimmetrikus tömegének a rizalitok erős kiugrása, a köztük sorakozó árkádívek, az emeleten visszugratott teraszok, valamint a középrizalit íves, az oldalrizalitok egyenes vonalú manzárdteteje kölcsönöz

mozgalmasságot. A középrizalit tömbjének szögletességét a földszínen ívesen előredomborodó zárterkély oldja. A kocsiáláhajtós hátsó oldalához ívesen domborodó középrizalit csatlakozik. A kastély ünnepélyes hatása neobarokk épületplasztikájának is betudható. A kastély főtömbjének díszességével meglepő, ugyanakkor jóleső ellentét alkot a jobb oldalához csatlakozó dobozszerű, csupaüveg télikert.

A kastély földszinjén a bejárat felől oldalfolyosó húzódik (266. kép). A térbeli központ a kétszintes, díszes famennyezetű csarnok, amelyben két, csavart oszlopra támaszkodó, íves falépcső-kar vezet az ugyancsak fabalusztrádos galériára (267. kép). A csarnok földszintjéről nyíló nagy szalon a földszinti zárterkélyt is magába foglalja, teréből páros oszlopokon nyugvó árkádívek választanak le keskeny mellékteret. Az épület bal végében helyezkedett el az ebédlő, melyből széles tolóajtón keresztül lehetett a szalonként használt télikertbe jutni. Az emeleten a középrizaliban egy másik nagy közösségi helyiség kapott helyet, a vörös szalon. Volt a kastélyban kis szalon, dolgozószoba, sőt egy parasztszoba is.

⁵⁷⁷ 1896. Ezredéves Országos Kiállítás Budapesten. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat által a városligeti új Műcsarnokban rendezett kiállítás ideiglenes tárgymutatója. H.n., é.n. [1896] 22.; SzU XII. 1907. 15. sz. 8-11.; Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 1910. 138, 151.; Szakács 1983. 120-121.; Sisa 1993. 75-76.; Horváth 1998. 166.; Virág Pest 2000. 205-206. – MNM TF: 78.36-78.48; IM KO: MLT 1693/72; BFL Klósz 12. album 251-261, 266-267. 269, 13. album 250-261, 266-269.

A kastély a 19. század első felében a falu szélén létesített tájképi kert mélyén áll.⁵⁷⁸ Több, részben korábbi építésű melléképület szolgált ki. A kastély közvetlen közelében gondosan ápolott virágágyások terültek el, tengelyében kis tó vize csillogott. A parkban többemeletes, neoreneszánsz architektúrájú víztorony emelkedik.

266. Tóalmás, Wahrmann-kastély. Földszinti alaprajz

1. Csarnok 2. Nagy szalon 3. Ebédlő 4. Télikert

267. Tóalmás, Wahrmann-kastély. Csarnok

⁵⁷⁸ Mészöly 1984. 64.

63. Nagymágocs, Károlyi-kastély

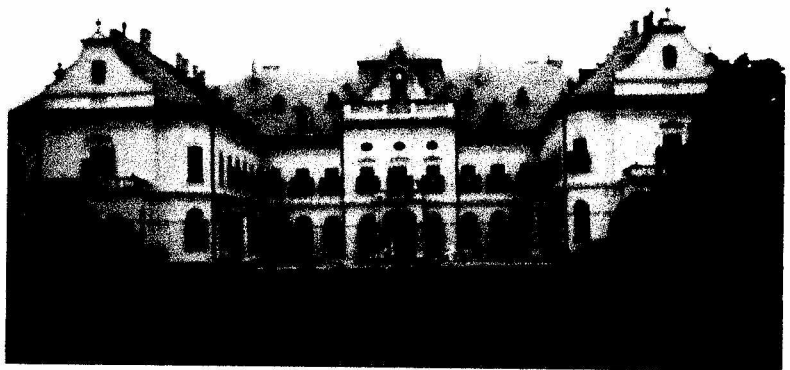
Gróf Károlyi Imre (1873-1943) máltai lovag, a mácsai kastélyt építtető Károlyi Imre második fia a család nagymágocsi birtokát szemelte ki lakhelyéül. 1896 tavaszán házasságot kötött a család másik ágából származó Károlyi Zsófiával, ám az ifjú pár igényeinek a hatalmas pakban álló régi kastély – vagy inkább kúria – nem felelt meg. 1896-97-ben, állítólag egy bécsi építész tervei nyomán, felépítették új kastélyukat.⁵⁷⁹

Hátsó homlokzatára a grófi pár nevét tartalmazó építési felirat került: AEDIFICAVERUNT EMERICUS COMES KÁROLYI DE NAGYKÁROLY UXORQUE EIUS SOPHIA NATA C^{SSA} KÁROLYI DE NAGYKÁROLY A. D. MDCCCXCVII. A berendezés és felszerelés további éveket vett igénybe.

A cour d'honneur-ös, neobarokk kastély inkább a lakályosság és a mívesség, semmint a monumentalitás érzetét kelti (268. kép). Főhomlokzatának keskeny középrizalitjához mindössze egy tengely szélességű kocsialáhajtó csatlakozik, a rizalit felmagasodó tömegét plasztikával díszes mellvéd és összetett oromzat díszíti. E mögött manzárd tetőidom emelkedik. Az oldalszárnyak belső oldalát kísérő

oszlopsoros tornác a barokk architektúrában szokatlan, inkább a klasszicizmus világával rokon. Az oldalszárnyak tömegességének hatását legömbölyített sarkok tompítják. Bár a dísztermek a földszinten sorakoznak, a barokk kastélyépítő hagyomány szellemében az első

emeleti ablakok kaptak kökeretezést és faragott ornamentikát. A hátsó oldal középrizalitja

268. Nagymágocs, Károlyi-kastély. 1896-97

hasonló a főhomlokzatéhoz, de kocsialáhajtó helyett oszlopos erkély csatlakozik hozzá. A kastély bal hátsó sarkához az épület architektúráját követő, kisméretű, nyolszögletes télikert csatlakozik; talán utóbb illesztették az épülethez.

A főszárny cour d'honneur felőli oldalfolyosójáról a lépcsőházi hall kétszintes terébe lehet jutni (269. és 270. kép). A lakószobaszerűen berendezett, kétszintes csarnok a kastély legreprezentatívabb tere. Alsó szintjének falát faburkolat borítja, teknőboltozatos mennyezetének váza is fagerendákból áll. A földszinten másodlagos világítását ólombetétes színes üvegajtókon keresztül kapja. A lassan emelkedő, háromkarú lépcsőt és az emeleten körbefutó folyosót fonatos díszű famellvéd kíséri. A lépcsőházi csarnok földszintjéből nyílik a nagyterem vagy szalon, melynek párkányzatát és mennyezetének mintázatát stukkóból formázták (82. kép). A közelében lehetett a biliárdszoba. A főszárny bal végén található lapos dongaboltozatú terem tálalószekrénye jelzi, hogy rendeltetése ebédlő. Mellette a fagerendás mennyezetű helyiség található. Eredetileg dohányzó volt, később

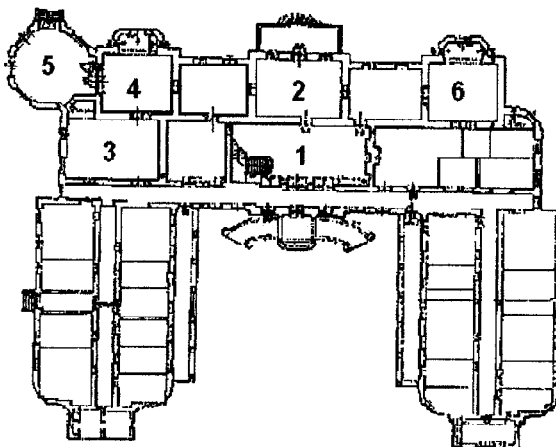
⁵⁷⁹ Verrasztó Gábor: *Adatok a volt Károlyi-uradalom nagymágocsi magtárának, templomának és kastélyának történetéhez*. (Dercsényi Balázs gyűjtése); Szakács 1983. 129-130.; Horváth 1998, 154.; Kaiser Ottó – Lipp Tamás: *Kastélyok, várak, paloták*. Pécs, é. n. [2002], 76-81; A kastély leírása (Gépirat, Dercsényi Balázs gyűjtése) – IM KO: MLT 1696/73; MNM TF: 78.158-167; OSzK PA

alakíthatták könyvtárrá. Faburkolatos kandallóját Damjanovics László budapesti bútórasztalos készítette, a bevésett dátum tanúsága szerint 1902-ben. Vélhetően ő volt a mestere egyéb famunkáknak például a hall faburkolatába illesztett családi címernek. Mind az ebédlőből, mind a dohányzóból be lehet lépni a télikertbe. Ez a kis helyiség különleges igényességről tanúskodik: padozata márványból készült, közepére márványmedencét, ebbe pedig delfinbe kapaszkodó kisfiú fehér márványszobrát helyezték.

A főszárny jobb hátsó sarkában kapott helyet a grófné hálósobája - elhelyezkedése az alsó szinten ritkaság -, melynek sarkából fa csigalépcső vezetett az emeleti gyerekszobába. A gróf lakosztálya az ebédlő felett helyezkedett el, hozzá tartozott a télikert feletti terasz is. Az emelet középső helyiségét a grófi pár 1910-ben márványburkolatos kápolnává alakította át (271. kép). A kialakítást külföldi művészek és mesterek végezték. Az indíttatást elsőszülött fiuk, Károlyi Tibor halála adta, akinek carrarai márványból készült szobrát itt helyezték el; vele szemben mintegy három évtizeddel később édesanyja szobrát állították fel. (Talán a korán elhunyt Károlyi Tiborra utalt a télikert és a cour d'honneur fiúszobra is.) Az oldalszárnyakban középfolyosóról kétfelől nyílnak a szobák, és mindkét szárnynak saját lépcsőháza van.

A hall és a télikert kellemes hőmérsékletét télen padlófűtés biztosította; a kastély vizes szerelvényeit Knuth Károly budapesti üzeme szállította. Az épületben először gázvilágítást alkalmazta, csak az 1910-es években készítettek gőzgéppel működő saját áramfejlesztőt, amelyet a falu villamosításáig használtak.

A kastély külső összképét szoborművek gazdagítják. A cour d'honneur-ben kerek vízmedence közepén fiúcska szobra áll. Az épület hátsó homlokzatának tengelyében nagyobb szoborcsoport emelkedik ugyancsak vízmedencében, témája a szabin nők elrablása, vagy - más értelmezés szerint - Proszperinát elrabolja Hádész (115. kép). Ezen az oldalon a látványtengely folytatása egy kis tavon túl kör alakú klasszicista gloriett. A kastély előtt buxusbokrokból kialakított mértani kert és nagy

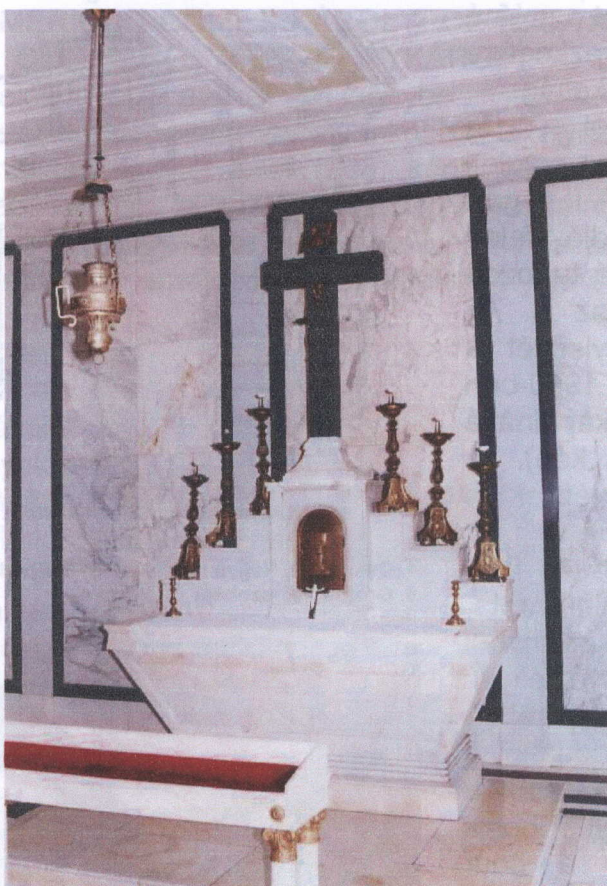
269. Nagymágocs, Károlyi-kastély. Földszinti alaprajz

1. Csarnok 2. Nagyterem (szalon) 3. Ebédlő 4. Dohányzó 5. Télikert
6. Grófné hálósobája

270. Nagymágocs, Károlyi-kastély. Csarnok

pleasure ground terület el. A harmonikus egységbe ötvözött kastély- és a díszkertegyüttes a neobarokk művészet egyik különösen magas színvonalú alkotása. A kastélytól oldalra istálló és más gazdasági épületek húzódnak meg, valamikor volt itt üvegház is. Az út felől vasrácsos neobarokk kapu és kapuslak fogadja a látogatót. A kastély és parkja a falun kívül esik, és csak mellékút vezet hozzá.

271. Nagymágocs, Károlyi-kastély. Kápolna

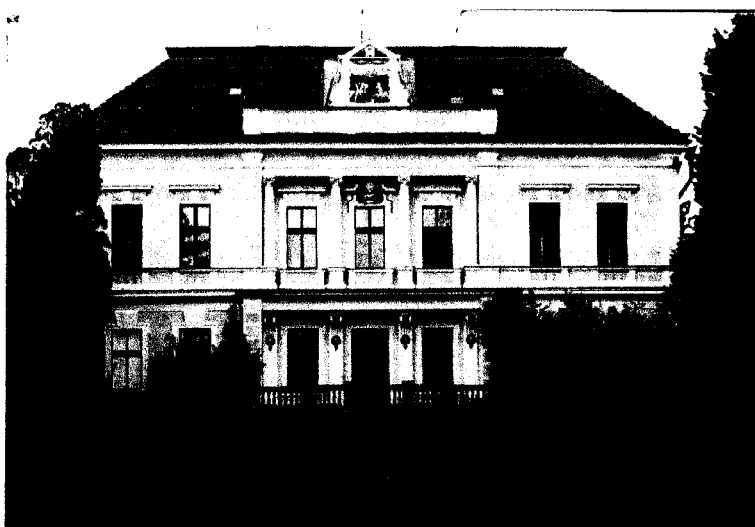
64. Malonya, Ambrózy-kastély

Báró Ambrózy István (1869-1933), bár országgyűlési képviselő, majd felsőházi tag volt, leginkább birtokain élt. Mint botanikus hosszú utazásokat tett a mediterrán vidékeken, ahol a flórát elsősorban a kertészet szempontjából tanulmányozta. Előbb a felvidéki Malonyán, majd az I. világháború után, miután Malonya Csehszlovákiához került, a Vas megyei Jelin hozott létre arborétumot.

Malonya hozományként került birtokába, amikor 1892-ben feleségül vette Migazzi Antóniát. (Ekkor vette fel felesége családjának a nevét is és kezdte használni az Amrózy-Migazzi kettős nevet.) Még abban az évben megalapította az arborétumot, messze a falun kívül. Kastélyát 1895-re építtette fel Balogh Loránt budapesti építész tervei szerint, Guttmann építőmester vezetésével.⁵⁸⁰ A tornyos toldalék valamivel később készült el.

A kastély egymeletes, egyszerű téglalap alakú főépületből és ehhez balról nyaktaggal kapcsolódó - egykor minden bizonnyal télikertként és kápolnaként szolgáló - földszintes, tornyos oldalépítményből áll. A neoreneszánsz főépület főhomlokzatának

pilaszterekkel keretezett középső szakaszát a földszinten konzolokkal alátámasztott, erőteljes párkány, az emeleten volutás fejezetű oszlopok hangsúlyozzák (272. kép). A földszint középső ajtaja tágas, terazzóburkolatos bejárat csarnokba vezet. A csarnok végéből patkóalakú, kovácsoltvas korláttal kísért lépcső vezet fel az emeletre. Az oldalépület architektúrája középkorias. Oldalát nagy, félköríves nyílások törik át,

272. Malonya, Ambrózy-kastély. Balogh Loránt, 1895

mellvédes főpárkányát ívsor támasztja alá. A hátsó részén emelkedő tornyot minden oldalon kis, összetett oromzat, négy sarokra helyezett váza és hegyes gúlasisak koronázza. Az oldalépítményez hátulról a főépület mögé kanyarodó földszintes melléképület csatlakozik, mely egykor istálló és szolgálakás volt.

A kastély főhomlokzata előtt kőbábo terasz, azon túl pedig gyepes pleasure ground található. Az épületegyüttes enyhén emelkedő magaslat tetején áll. A körben elterülő arborétumot - melynek eredeti területe 40 hektárt tett ki - Ambrózy-Migazzi István Misák József cseh kertész közreműködésével alkotta meg. A mind tudományos, mind esztétikai szempontból kiemelkedő park jelentőségében messze felülmúlta a szerény kastélyépületet. A hely szépsége az 1912 novemberében erre járó Lyka Károlyt is megigézte:

⁵⁸⁰ Bars vm. 1903. 51.; Szendrei János - Szentiványi Gyula: *Magyar képzőművészek lexikona*, I. Bp. 1915. 84.; Pisoň 1977. 318-320.; Ivo Tábor - Radek Pavlačka: *Arboretum Mlyňany. Führung durch das Arboretum*. Bratislava, 1992.

E hetven hold telistele van ugyan ezerféle növényvel, s valóságos dendrológiai gyűjtemény, de minden faj változat temérdek mennyiségben van együtt. Az egyikből néhány száz fa, a másiktól néhány száz cserje. Seregesen, nagy hadakban borítanak el nagy területeket, s láthatóan jól érzik magukat egymás társaságában. Talán ez teszi oly otthonossá ittlétüket. Helyenkint a kanyargó utak mentén egy-egy tisztáshoz érkezünk. Örökzöld téli tölgyek alkotják a háttérrel, alattuk egy sorral előbbre a gyönyörű levelű szerb babérmeggyek és ilixek cserjéi zöldelnek, ezek alatt meg dafnák, hangarózsák gyalogcserjéi. Ahol aztán a tisztás végignyúlik, ott kapott tanyát a hagymás növények serege. Egyik ily tisztáson, hogy a növények tömegeiről némi fogalmat keltsünk, húszezer sárga sáfrány bújik ki a földből. Ezer meg ezer más színű nőszirm, kikirics és aszfodélusz tarkítja a gyepet. A legritkább, gyönyörű kötörök jutnak szegélyül. Van egy sereg páfrány, csupa különlegesség. Ezerszámra vetette, falkánkint, népes családonkint a mester keze ezeket a növényeket arra a hosszú halomra, amelyet a park elfoglal.

A terület alakítása is hozzátartozik a park nevezetességeihez. Pontos botanikai tanulmányok alapján került tekintetbe, hogy különböző égtájak felé tekintő lejtők hogyan használtassanak fel. Mesterséges lejtőket kellett teremteni. Egy hosszú-hosszú szakadék, az Ördögárokhoz hasonló, szeli végig a park egyik részét. Abba egy vízesés veti a vizet, amely sziklatömbök közt csörgedezik tova. E sziklatömböket ide kellett fuvarozni a hegyekből, s ezek valóban sziklatömbök s nem aféle kőbányából való terméskő. Mert csak így van lehetősége, hogy ritka zuzmók és mohok bizalmas otthont kaphassanak rajtuk és köztük. S a patak erre fölé lógatja csipkés, fátylos rezgő lombját a sokféle páfrány, és hatalmas évelő kórók emelik a magasba a nyirkos talaj felett ragyogó virágfejüket. Másutt tavakat kellett teremteni. Mert itt van az otthonuk az exotikus vízi különlegességeknek. S e tavakat valóságos őserdő szegélyezi, sűrűsége a sudár bambuszoknak, két-három méternyi magasságban, többféle fajban.

Egyik meglepetés a másikat követi. Ha a főúton tovább folytatjuk sétánkat, alig észrevehetően emelkedve, a domb végébe vezet az ösvény, s arrafelé egyre ritkul a magastörzsű fa. Egyszerre csak ismerős formáció köszönt, a havasi cserjéké. [...] a látóhatárt pedig hegyek láncá szegi, a Zoborral, a Madarassal és a Szitnyával. A park itt összeolvad az egész vidékkel, a legszelebb látóhatárral. Úgy tűnik, mintha a Gimes és Hruszszó híres váromjai még a parkhoz tartoznának.⁵⁸¹

65. Bályok, Károlyi-kastély

273. Bályok, Károlyi-kastély. 1896

Bár gróf Károlyi Tibornak (1843-1904) és feleségének, szül. gróf Degenfeld-Schomburg Emmának (1844-1901) az Arad megyei Mácsán márt állt egy nagy kastélya, a feleség a szomszédos Bihar megyei Bályokon még egy kastélyt építtetett magának 1896-ban.⁵⁸² Ekkorra a házaspár legkisebb, negyedik gyermeke is 19 éves volt. A szokatlan szituációtól talán nem független, hogy bár Degenfeld-Schomburg Emma 1901-ben elhunyt, földi maradványait a Károlyiak kaplonyi családi kriptájában csak férje 1904-ben

⁵⁸¹ Idézi Rapaics Raymund: *Magyar kertek*. Bp., é.n. [1940] 229, 231.

⁵⁸² Bihar vm. 1901. 44, 45.; *Kapu* 1966. 1. sz. 25. – Cházár gyűjt.; Kolozsvár. Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemény

bekövetkezett halála után helyezték el. Az is lehet, hogy éppen a legfiatalabb gyermeknek, Imrének (1873-1943) szánták az épületet, aki később a helyet ténylegesen birtokolta.

A hosszúkás alaprajzú, kétemeletes kastély mozgalmas tömege eredetileg meredek tetőidomokkal párosult, ami franciás jelleget kölcsönött neki (273. kép). Valamikor 1914 előtt azonban ez a tetőzet eltűnt az épületről⁵⁸³; esetleg tűz pusztította el, vagy – a kastélynak új külsőt biztosítandó – éppen Károlyi Imre szedette le. Helyette az immár lapos tetejű épület végig lőréses párkányzatot kapott, ami által megjelenése angolos, várszerű lett.

Az épületet magas lábazat fogja körbe, főhomlokzata közepén kovácsoltvas korláttal kísért lépcső vezet a főbejárathoz. Két szint magas zárterkélye, két eltérő formájú és vastagságú tornya, tömegeinek váltakozó magassága festői aszimmetriát eredményez. A téglalap formájú ablakokat szögletes „Tudor” szemöldökpárkány koronázza. A hátsó oldalnak a nyolcszögletes toronnyal ellentétes sarkán haránt irányban gótikus-béletes kapu nyílik, oromzatában kettős családi címerrel; ez valószínűleg a kápolna bejárata volt.

A kastély hossz tengelyéhez balról hosszú, fedett folyosó kapcsolódik, nyílásai csúcsívesek, belseje boltozatos. Közepén kocsíathajtó nyílik, mely fölött a Károlyiak címere díszel. A folyosó a kastélyt egyemeletes mellékszárnyal köti össze; ezt szögletes szemöldökpárkányok sora és lőréses mellvéd tagolja. Lehetséges, hogy a fedett folyosó és a kapcsolódó melléképület későbbi hozzáépítés; talán ekkor került sor a kastély mai formára történő átalakítására. Az épületegyüttes bővítése összefügghetett azzal a ténnyel, hogy Károlyi Imrének hat gyermekét kellett benne elhelyezni.

A kastélyt ápolt park és magas fák övezték. Ma nyírt sövényekből kialakított kert veszi körbe. A park mélyén két régi, földszintes melléképület áll, architektúrájuk a kastély mellékszárnyához hasonló. A kastély és a park a falu szélén, a Berettyó lapályán terül el.

⁵⁸³ IM KO: MLT 1696/38-39.

66. Kolta, Mészáros-kastély

A köznemesi származású Mészáros Károly és felesége, Ribáry Mária Budapesten élt, ahol a társadalmi és szellemi életben aktív részt vállaltak. A férj halála után, 1898-ban özvegye megvett egy régi kúria-épületet Koltán, melyet nyaralókastéllyá alakíttatott.⁵⁸⁴ Itt töltötte a nyári hónapokat pihenéssel és lovaglással.

Az egyemeletes, téglány alakú épület főhomlokzatát három oromzat és két lapos saroktorony élénkíti (8. kép). Az angol gótikát idézik játékosan könnyed tagozatai: ilyenek a rátétként ható csúcsíves szemöldökpárkányok, vagy a saroktoronyokat koronázó mérműves mellvéd. A kastély sarkait és az oldalához tapadó bejárat előépítményét természetköburkolat hangsúlyozza. Belül többek közt tágas ebédlő és kényelmes szalon állt a tulajdonosnő rendelkezésére.

Az épületet kisebb park vette körül, benne nagy kerek virágágyás és délszaki növények pompáztak (274. kép). Ezt Hein János budapesti tervező alakította ki.⁵⁸⁵ A kastély és a park a falun belül annak, egyik mellékutca mentén. Az épület ma romos, a park elvadult.

274. Kolta, Mészáros-kastély. Park

⁵⁸⁴ A kolthai kastély, *SzU* VII. 1902. 14. sz. 9-11.

⁵⁸⁵ Hein 1912. 24.

67. Pettend, Luczenbacher-kastély

A Luczenbacher család tagjai Magyarország jeles kereskedői és vállalkozói közé tartoztak. A nemesi címet nyert Luczenbacher Pál szobi hajótulajdonos, fakereskedő és vasútépítő három fiának egyike, Miklós földművelésügyi miniszteri tanácsos volt és Fejér megyei Pettenden földbirtokos. Kastélyát 1890-es évek végén, a báró Földváry család földszintes lakának helyén építtetett fel Voyta Adolf pápai építész terve alapján.⁵⁸⁶ A pettendi kastély sokban hasonlított Voyta egy másik épületére, a somlószlósi Zichy-Ferraris-kastélyra.

Az egyemeletes, várszerű stílusú épület mozgalmasan tagolt tömbje – a választott architektúra világának némileg ellentmondva – szimmetrikus volt (275. kép). A kis méretű kastély a késő középkori angol építészet számos elemét hordozta. Közepén lőréses mellvéddel és elforgatott kis sarokpillérekkel koronázott, lapos torony emelkedett, melyet kétfelől zárterkélyes, oromzatos rizalit vett közre. A részben csúcsíves, részben egyenes záródású nyílásokat szögletes „Tudor” szemöldökpárkány koronázta. A főépülethez jobbról lőréses mellvédű melléképület csatlakozott.

Az épület helyiségeiről a nagy szalon (előcsarnok) képe ismert, mely keskeny, hosszú tér volt csúcsíves ajtónyílásokkal.⁵⁸⁷

A vasúti pálya mellett található kastély szép látványként kínálkozott az arra utazóknak. Ma már nem áll.

275. Pettend, Luczenbacher-kastély. Voyta Adolf, 1890-es évek. Távlati rajz

⁵⁸⁶ Károly János: *Fejér vármegye története*, V. Székesfehérvár, 1904. 91-92, 109.; Szakács 1983. 131.

– IM KO: MLT 1686/107-108.

⁵⁸⁷ MNM TF: 78.177; BFL Klősz 11. album 80, 81.

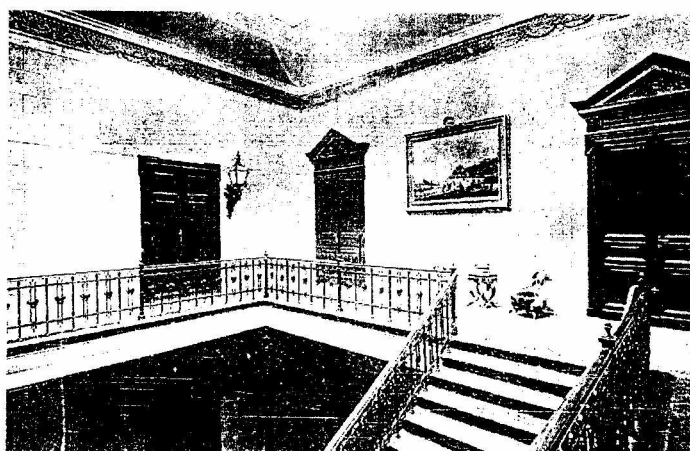
68. Pusztaszer, Pallavicini-vadászkastély

Pallavicini Sándor őrgróf (1853-1933) diplomáciai pályán indult, de utóbb posztjától megválva óriási kiterjedésű magyarországi – mindsenti és algyői -, illetve morvaországi birtokain kezdett gazdálkodni. A főrendiház örökös jogú tagja volt, de állandó lakhelyeként Bécset tartották számon. Vadászkastélyát 1899-ben építtette Pusztaszeren, pontosabban az ahhoz tartozó Sövényházán, amely ma Ópusztaszer néven önálló település.⁵⁸⁸ Az itteni híres vadászatokon fejedelmi vendégek is megjelentek.

276. Pusztaszer, Pallavicini-vadászkastély. 1899

A hosszan elnyúló, egyemeletes épület vadászkastélyoknál szokatlan módon szabályos és szimmetrikus, sima neoreneszánsz architektúrája inkább városi középületet sejtetne (276. kép). Reprezentatív megjelenését minden bizonnyal az építtető rangjának és társadalmi pozíciójának köszönheti. Manzárdtetővel koronázott középső tömbjének összetett, ácsolt oromzata, valamint az oldalrizalitok kisebb oromzatában elhelyezett agancsos szarvasfejek utaltak az épület tényleges rendeltetésére. A főhomlokzat a külvilágtól rejtve, az utca felől tekintve a túlsó oldalon volt, így az itt tartózkodók életét az épület hosszú tömbje elzárta a kíváncsiskodók szeme elől. Az erősen kiugró középrizalithoz ezen az oldalon

277. Pusztaszer, Pallavicini-vadászkastély. Lépcsőház

erkélyes kocsialáhajtó kapcsolódik, melyhez kétfelől íves rámpa vezet fel. A településre néző hátsó homlokzat architektúrája – az erkély és a kocsialáhajtó nélkül – megismétli a főhomlokzatét.

A kastély földszintjén középen nagy bejáratú csarnok helyezkedik el, melyhez a hátsó traktusban hasonló méretű, felülvilágító lépcsőcsarnok csatlakozik. Ebben háromkarú lépcső vörösmárvány fokai vezetnek a földszintről az emeletre (277. kép). A lépcsőkarok karcsú, összetett korinthoszi fejezetű öntöttvas oszlopokon nyugszanak. Az épület mindkét szintje középfolyosós rendszerű, két végén egy-egy melléklépcső a tágas és világos alagsorból a padlásig vezet.

Az épület a település egyik főútja mentén, attól kissé beljebb áll. Főhomlokzata előtt egykor park terült el, amely vadaskertbe ment át. Ezt a több száz holdas területet Palavicini örgróf fásította be. A kastély hossz tengelyétől jobbra különféle melléképületek álltak, többek közt istálló és kocsiszín.

69. Budafok, Törley-kastély

Törley József (1858-1907) a kiegyezés utáni gazdasági fejlődés egyik emblematikus figurája volt. Franciaországi tanulói évek után 1881-ben – elsőként Magyarországon – pezsgőgyárat létesített a Budapest közelében fekvő Budafokon. Az 1888-89-ben nagyszabásúra bővített gyár részben az egykori Savoyai-kastély helyén épült. Törleynek nagy birtokai is voltak, ahol szőlőtermesztéssel foglalkozott. 1896-ban az uralkodó „csantavéri” előnévvel nemességet adományozott neki. Igen gazdagon házasodott, Sacelláry Irént véve feleségül.

278. Budafok, Törley-kastély. Ray Rezső Vilmos, 1899 –1905

A pezsgőgyár
tőzsomzedságában emelt
kastélyt Ray Rezső Vilmos
tervezte.⁵⁸⁹ A mukálatok
1899-ben indulhattak;
1900-1901-ben Törley
számára Róth Miksa
üzeme üvegablakokat
szállított, alighanem az
épülőfélben lévő
kastélyához.⁵⁹⁰ Az épület
első formájában 1901-ben
már készen állt. Néhány
éven belül bal végéhez
hasonló stílusú
oldalszárnyat illesztettek,
melyet egy 1907-as

⁵⁸⁸ Pusztaszer – Pallavicini örgróf. – MNV V. 1900. január, 10-11, 14.. Szakács 1983. 132. – MNM TF 78.95-197; BFL Klösz 12. album 385-388.

⁵⁸⁹ Tárgymutató az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1900. évi tavaszi kiállítására. Bp., 1900. 37; Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Téli kiállítás 1904/5. Bp., 50.; SzU XIV. 1909. 22. sz. 2, 5-7; Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 1910. I. 43, 47.; 1880-1930. Törley Pezsgőgyár Budafok. H.n., é.n.; Sisa 1993. 76-78.

⁵⁹⁰ Szűcs Endre közlése Róth Miksa jegyzetfüzete alapján

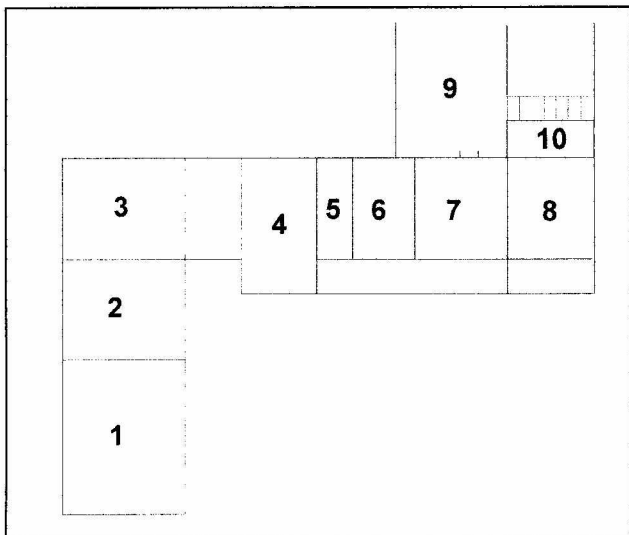
fénykép már ábrázol.⁵⁹¹ Míg a kastély hallját Ray Rezső Vilmos tervezte meg⁵⁹², más helyiségekhez, mint a télikert és a biliárd- vagy úri szobához Schmidt Miksa készített terveket, az utóbbihoz biverzális változatban (93. és 94. kép).⁵⁹³

A terjedelmes, egyemeletes kastélyépület L alakú: hosszú főszárnyból és balról merőlegesen illeszkedő oldalszárnyból áll (278. kép). Szerves növekedésre utaló aszimmetriáját fokozza, hogy a főszárny jobb oldalához íves áthidalással - ami tulajdonképpen kocsithajtó is volt - magas, hasáb alakú torony csatlakozik, tetején kisebb, kerek, kúpos tetejű szakasszal. A hosszanti szárny középrizalitja és a bal oldalszárny tömbje a felső szinten gyámkősoron ülő lőrészerű ablakaikkal középkori védőfolyosót

279. Budafok, Törley-kastély. Hall

imitálnak, sarkain kerek fiatornyok ülnek. Ez, valamint az épület meredek és változatos formájú tetőidomai, kisebb-nagyobb tornyai és törései a francia középkor építészetét idézik, aligha véletlen utalással a pezsgő hazájára.

280. Budafok, Törley-kastély. Földszinti elrendezés vázlata.

1. Táncterem 2. Biliárdszoba 3. Japán szoba 4. Télikert 5. Új szalon 6. Ebédlő 7. Nagy szalon 8. Dohányzó 9. Csarnok 10. Gardrób

A kastély földszintjén különböző stílusú, egymástól jelentősen eltérő, de egyöntetűen látványos, szinte teátrális kialakítású termek sorakoztak. (Ma a kastély belseje többszörösen átalakított és felosztott.) A főszárny jobb végén, hátul helyezkedett el a kétszintes nagy csarnok; ez angol neogótikus stílusú volt (279. és 280. kép).⁵⁹⁴ Alsó szintjét embermagasságig faburkolat fedte, de igazán műves a lépcsőházba vezető nagy, számárhátíves ajtó, az emeleti halhólyag-mintás mellvédek és a konzolos-támvíves nyitott fedélszék volt. Az egyik rövid oldalán nagy kandalló és a sarokban egy-egy lovagi páncél állt, az emeleti szinten a falat nagy színes üvegablak töltötte ki, rajta alul portrék sorával. A csarnokból nyíló, fémkorlátos fölépcső ívese kanyarodott az emeletre.

⁵⁹¹ Hungary 1907. 11. sz.

⁵⁹² *Tárgymutató az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1900. évi tavaszi kiállítására.* Bp., 1900. 37; *Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Téli kiállítás 1904/5.* Bp., 50.

⁵⁹³ *Egy közép-európai vállalkozó Budapesten.* Bp., 2001. 226.

⁵⁹⁴ A kastély egykori beosztásáról az információt Törley Dezsőnek köszönhetem (1984).

A nagy szalon vagy másképp márványterem stílusa klasszikus volt, benne – mint valami ősök csarnokában – néhány egész alakos portré függött. A terem főpárkánya alatt jelenetes fríz futott körbe. A neoremán-bizánci stílusú dohányzó nehéz, kazettás dongaboltozattal fedett terme férfias jelleget sugárzott (93. kép). Vele ellentétben a lakkbetétekkel díszes japán terem feminin könnyedségével ragadott meg. De volt külön női társalgó és olvasószoba is. Különlegességszámba ment az íves falú télikert, ahol a falak festése számárhátívek között fantasztikus építészeti látképeket ábrázolt. A kastély emeletén a család magánszobái sorakoztak.

A kastély a pezsgőgyár fölötti domb oldalában, hatalmas teraszon, jól látható módon helyezkedik el. Kis, rendezett park fogta körbe, benne a kastély stílusában megépített pálmaház állt. Törley József korai halála után a domb gerincén felépült a családi mauzóleum, természetesen ez is Ray Rezső Vilmos terve alapján, immár szecessziós stílusban (1907).⁵⁹⁵ A gyár- és kastélykomplexum két kapupillérére az egykori Savoyai-kastély címetartó oroszlánjait helyezték.

70. Budafok, Sacelláry-kastély

A görög eredetű kereskedőcsaládból származó Sacelláry György, a dúsgazdag bankár Irén nevű leányát Törley József pezsgőgyárhoz adta feleségül. Budafokon ők építették fel előbb kastélyukat. Pár évre rá Irén öccse, ifjabb Sacelláry György (1856-1940 k.) a tőzsomzédságban ugyancsak kastélyt emeltetett.⁵⁹⁶ Ez 1902 után

történt. Az ő kastélya kisebb volt, de középkorias architektúrája sokban hasonlított a Törley-féle épületéhez. Sacelláry György csak nyáron tartózkodott itt, télen a fővárosban lakott. Törley József halála (1907) után a két család megkülönbözött egymással, és a két épület közé magas kőkerítést, „haragfalat” húztak.

A hozzávetőleg négyzet alaprajzú kiskastély magas szuterénre épített két

281. Budafok, Sacelláry-kastély. 1902 után

282. Budafok, Sacelláry-kastély. Színes üvegablak

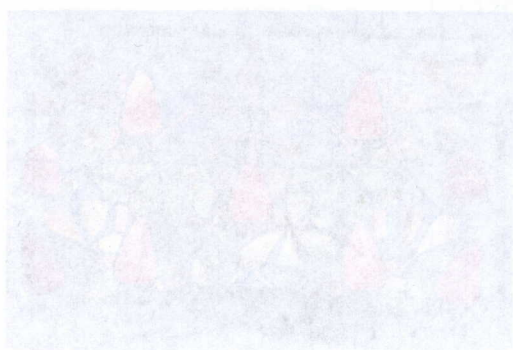
⁵⁹⁵ Magyar Építőművészet IX. 1911. 2. sz. 28-36.

⁵⁹⁶ [Dávid Ferenc és Sisa József]: A volt Sacelláry („Törley”-) kastély Budafokon (Gépirat a szerzők tulajdonában); Mester Éva: Funkcióváltás és értékmegőrzés egy 100 éves kastély helyreállítása kapcsán. In: *Tusnad* 1996. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati problémái. Sepsiszentgyörgy, 1997. 145-150. – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény: No. 632.2/14.

szintjével, mozgalmas tetőzetével fantasztikus hatást kelt (281. kép). A főhomlokzat kiugró, saroktornyocskák által közrefogott középrizalit köré rendeződik. Tőle jobbra és balra ellentétes jellegű épületrészek vannak: nyitott, mellvédes erkély az egyik, hegyes sisakos, kerek torony a másik oldalon. Az utóbbit lőréses mellvéd és hozzá tapadó kisebb torony is hangsúlyozza. Az épület többi oldala is meglehetősen változatos képet mutat. A homlokozatok historizáló vakolatarchitektúrájában egy-egy helyen megjelenik a kor új eleme, a szecessziós-florális díszítés.

A belső központja a kétszintes csarnok. Földszinti faburkolatából kiemelkedik a tölgyfalépcső, amely konzolokon lebegő emeleti karzatba torkollik. A terem hátsó oldalán kétszintes, íves-árkados folyosó húzódik. A faburkolat és lépcső ódon otthonosságát az angol építészetet idéző, ülősarokba helyezett kandalló teszi teljessé. A faburkolatot a boltívek közötti pillérfejezeteken fehér, növényi stukkóornamentika egészíti ki. A kastély egyik kuriózuma egyes ajtók és ablakok ólmozott, illetve savmaratott díszüvegezése. A Róth Miksa műhelyében készült, Tiffany-technikájú opaleszcensz színes üvegtáblák a maguk műfajában a legkorábbiak közé tartoznak Magyarországon (282. kép). A hallban körben nyílnak a további lakóterek, mint az ebédlő, a szalon, a télikert, a könyvtár és a biliárdszoba. Az emeletre lépcsőtoronyba helyezett melléklépcső is vezet, melynek falát díszítősoros, halványsárga csempe borítja.

A kastély keskeny, meredeken emelkedő parkját Hein János tervezte.⁵⁹⁷ Az épület a park felső teraszán áll, az alsó teraszon kis, kerek vízmedence kínál hűsölést. Ide a park aljából, a portás- és cselédház mellől lépcső vezet felfelé.

⁵⁹⁷ Hein 1912. 24.

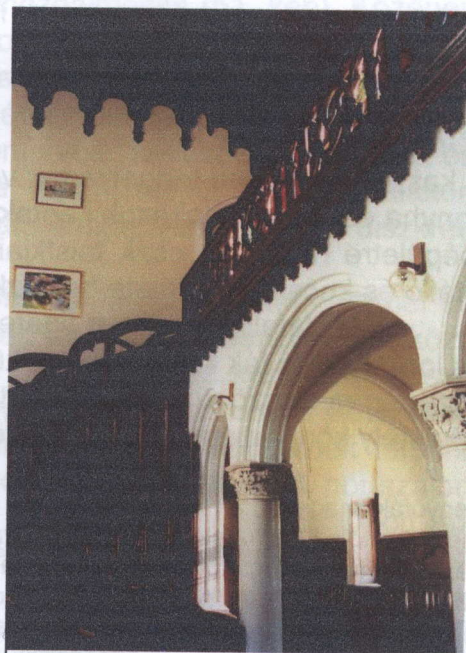
71. Felsőseged, Széchényi-kastély

Gróf Széchényi Bertalan (1866-1943) a családi hitbizományos volt. A politikai és társadalmi életben aktív szerepet vállalt, elsősorban a főrendiházban. Kastélyát 1901-ben Felsősegeden építtette fel, amihez a terveket Fellner Sándor budapesti építésszel készítette.⁵⁹⁸

A hosszan elnyúló épületet mozgalmas tömegkialakítás és változatos sziluett-jelleg jellemzi, azt az érzetet keltve, mintha több szakaszban épült volna (57. kép). Kiemelkedő középső szakaszának haránt irányú, oromzatok közé fogott, meredek szögű nyeregtető ad hangsúlyt. A kastély két végén egy-egy kétemeletes tömb nyúlik a magasba, illetve ugrik előre; a főbejáratot magába foglaló jobb oldali tömb kisebb, a bal oldali nagyobb és tetőzetét hegyes tetejű középtorony egészíti ki. Az egyes tömegeket a főpárkány fölé ugró kis oromzatok élénkítik. Változatos formájú és nagyságú ablakai fokozzák az épület esetlegességet, kötetlenséget sugalló jellegét, sima homlokzatainak redukált architektúrája – a hatalmas, téglalap alakú, kőosztósudaras ablakok, a kosáríves és keresztvirágos záródású nyílások – francia gótikus reminiscenciákat hordoznak, amiben a kastély hasonlatos Fellner főművéhez, a budapesti Pénzügyminisztérium épületéhez (1901-4). A főbejáratot kocsialáhajtó védi, melynek egyszakaszos, oromzatos építménye tömzsi, növényfejezetes oszlopokon nyugszik (283. kép).

283. Felsőseged, Széchényi-kastély. Fellner Sándor, 1901.
Főbejárat

284. Felsőseged, Széchényi-kastély.
Csarnok

A főbejárat faburkolatos, fagerendás, alacsony előtérbe vezet. Kiszámított tervezés eredménye, hogy utána meglepésként hat a kétszintes, fényvel teli nagyterem, mely az épület teljes szélességét kitölti. Alsó szintjén az egyik oldalon bordás boltozatú árkádsor vonul végig, mely fölött az emeleten folyosóként funkcionáló karzat húzódik (284. kép). Az emeletre kétkarú, nyitott lépcső vezet. A lépcső hullámos, áttört korlátja ugyancsak a Pénzügyminisztériuméhoz hasonlatos, csak éppen fából készült, akár csak a karzat

⁵⁹⁸ Somogy vm.1904. 64, 72.; Bai József: *Lengyel – Kastélypark*. TKM 366. Bp., 1989. [3-4.]; Horváth 1998. 147; Széchényi László: *Mégis kisűt a nap*. Bp., 1992. 92-93. (Fordította Széchenyi Kinga) – IM OK: MLT 1700/58, 1700/60-63; Cházár gyűjt.

halhólyag-motívumos mellvédje. Fa a terem embermagasságú burkolatának, a lépcsőfeljáró oldalfalainak és megtört síkú mennyezetének az anyaga is. A nagyterem lépcsője egyébként főként a reprezentáció szolgálatában állhatott, hiszen tőszomszédságában, az előtérből szabályos lépcsőház vezetett az emeletre. A nagyteremből faburkolatos folyosó vezet végig az épület földszintjén. Jobbra az első terem valószínűleg ebédlő volt. A folyosó végén még egy lépcsőház található.

Az épület berendezéséről és műtárgyaitól a Csánki-féle megyememória közöl rövid leírást:

A kastélyban sok érdekes műkincs van. Remek Boule-bútorok, egy indiai fából készült, rendkívül érdekes, berakott mivű nagy asztal, számos családi és egyéb régi festmény, remekbe készült ládák, gyönyörű értékes kameák, sok Alt-Wien porcelán, sok régi, értékes metszet, kb. ezerkötetes könyvtár, a határban talált érdekes régiségek és a szép lépcsőházban a hét világcsodát ábrázoló 7 festmény, melyek állítólag Tiepolótól származnak és a régi tétényi kastélyból kerültek ide.⁵⁹⁹

1944-45 telén a kastélyban megszállt az akkor 13 éves Széchényi László, Később így emlékezett vissza a tulajdonosok által már hátrahagyott épületre, illetve emeleti szobájára:

Megmutatták a szobáinkat, szóhoz sem jutottam a bútorok méreteitől és pompájától. Hatalmas ágy volt benne, melyre a magasan a falra erősített nagy, kézzel faragott, sötétbarna fakoronáról függönyök borultak. A falakat vastag kárpit fedte, hímezett, szimmetrikus, levélszerű aranymintával. Az alacsony asztalt díszes, sötétvörös bársonyuzatos francia székek vették körül. A lábam mélyen belesüppedt a puha perzsaaszönyegbe. A szoba egyik felében egy berakásos, márványlappal fedett öltözőasztalon nagy, fehér porcelán mosdótál állt egy aranykeretes tükör előtt. Szappantartó, törülköző is ki volt készítve. Arannyal szegélyezett, sötétvörös bársonyfűggönyök keretezték a magas ablakokat a mennyezettől a padlóig.⁶⁰⁰

A kastély hosszanti tengelyének végéhez melléképület kapcsolódik hídszerű ívvel. A konyha és a cselédlakások kaptak benne helyet. Mozgalmas tömege és tetőidomai a főépületre rímelnek, csak falsíkjai teljesen simák. Távolabb, kissé balra az egykori istálló és kocsisín épülete helyezkedik el.

A téglafallal körülvett ligetes parkot Hein János tervezte.⁶⁰¹ A kastély fenyők és lombhullató fák közül tekint a külvilág felé, hátsó homlokzata előtt tágas tér, ennek közepén nyolcszögű kőmedence található. Távolabb fűzfák állnak. Széchényi László a kastély környezetéről is érzékletesen ír:

Fenyőfák magasodtak a park téglafala fölé, tudtuk, hogy a kastélynak ott kell lennie. Hamarosan megpillantottuk a hatalmas díszes, kovácsoltvas kaput. Apám a kapu felé irányította a lovakat. A kapus, ahogy meglátott minket, kitérte a kaput, várta az érkezésünket. Felhajtottunk a hosszú, kanyargós, bokrok és fák szegélyezte kocsifelhajtón, amely a gyönyörű parkon át vezetett

A legjobban a buja, mélyzöld gyepek és a hatalmas szomorúfűz ragadott meg, melynek hosszú, karcsú ágai mintha a fűvet simogatták volna. Az öreg, majdnem fekete színű fenyők kontrasztja a háttérben és a tökéletes formájú ezüsfenyők csoportjának csillogása a parknak különösen békés, megnyugtató hangulatot kölcsönzött. Még hatalmas, öreg tölgyfák is voltak, meg néhány számomra ismeretlen fa is. A pompás virágágyásokat alacsonyra vágott, szögletes buxusok szegélyezték.⁶⁰²

A park és a kastély a falu felső végén, az országút mentén terül el.

⁵⁹⁹ Somogy vm. 1914. 64.

⁶⁰⁰ Széchényi László: *Mégis kisüt a nap*. Bp., 1992. 93.

⁶⁰¹ Hein 1912. 25.

⁶⁰² Széchényi László: *Mégis kisüt a nap*. Bp., 1992. 92.

72. Ábrahám, Esterházy-kastély

Gróf Esterházy Károly (1847-1919), a fraknoi grófi ág cseklési mellékágának sarja apja ötödik gyermekeként látta meg a világot. Mint műkedvelő festő nagy európai és afrikai utazásokat tett, s a Bécs melletti Badenben volt műterme; első felesége is ebből a városból származott. Az ő halála után, 1882-ben az angol Mary Eveline Hamilton-Charters-t vette feleségül, aki négy gyermeket szült neki.

A házaspár a család ősi cseklési kastélyától nem messze fekvő Ábrahám faluban telepedett le. Először, 1883-ban „vadászcastélyt” építettek, de ez a megnövekedett családnak idővel túl szűknek bizonyult. Ezért a régi kastély mellett 1899-1900-ban a bécsi Josef Urban tervei alapján egy újabbat emeltek.⁶⁰³

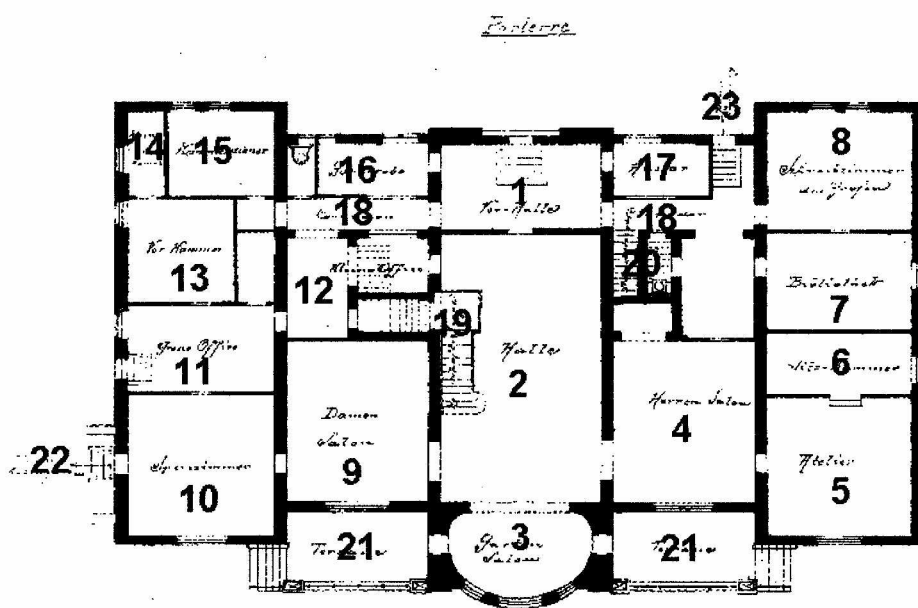
A régi kastélyról nincs sok információ. Egyemeletes volt, összetett, magas tetőzettel és kis toronnyal. Belsejét 1894-ben leírás örökölte meg: „A szobák kivétel nélkül kiváló finom ízléssel vannak bebútorozva; ezek között meglepő szép a >>keleti terem<<, melynek rózsafából faragott s a mennyezetig érő gyönyörű rácsozatát, a berendezési tárgyakkal együtt, a ritkaságkedvelő főúr keleten nagy áldozatokkal szerezte meg”.⁶⁰⁴

A régi kastélyt üvegezett folyosó és közbeiktatott üvegház kötötte össze az új, szecessziós stílusú kastéllyal. Az épület a maga műfajában kiemelkedő jelentőségű, a bécsi kultúra távoli hajtása Magyarországon. A téglány alaprajzú, egyemeletes épület szimmetrikus tömegét ki-be ugrások tették mozgalmassá (51. kép). Középen ívesen domborodott előre a kerti szalon, mely kétoldalt terasz kapcsolt a környező parkhoz. Ívelt vonal zárta le a kimagasodó középrizalit tetővonalát és manzárdtetővel koronázott oldalrizalitok párkányzatát is. A hosszú épületnek erőteljes pilonok adtak függőleges hangsúlyt. A tömegkialakításnál nem volt kevésbé szokatlan és fantáziadús az épületdekoráció és a színezés: a fehér márványvakolat falakon aranyozott kör-, füzér és növénymotívumok sorjáztak, amit egyes helyeken diszkrét, világoszöld színezés egészített ki.

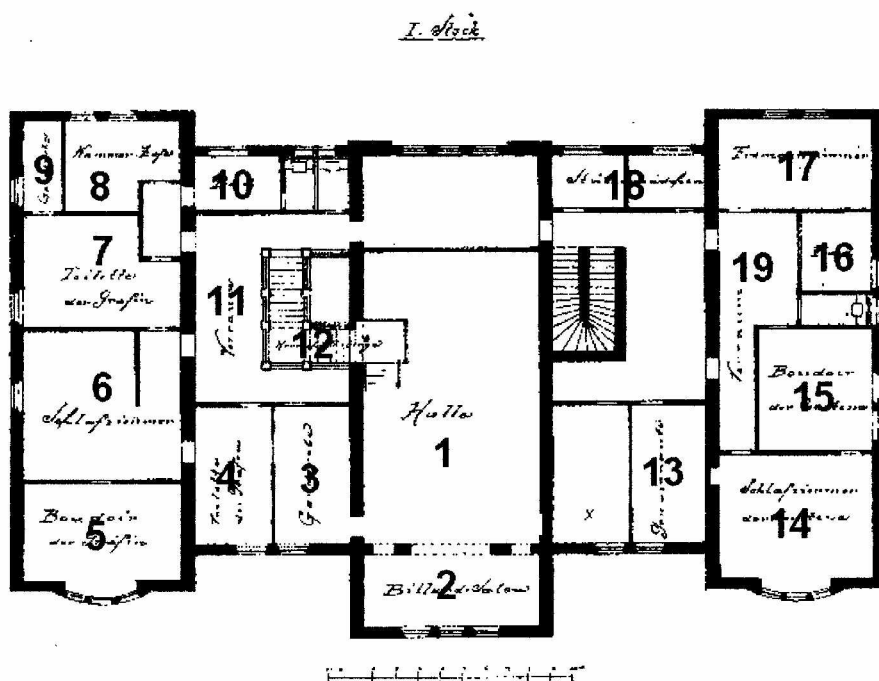
Ebben az új kastélyban kaptak helyet a grófi család reprezentatív termei és magánszobái (285. és 286. kép). (A publikált tervek és enteriőrábrázolások közti eltérések arra utalnak, hogy az épület az eredeti elképzeléshez képest módosult formában valósult meg.) Az épület keresztengelyét a kerti szalon, a kétszintes csarnok (287. kép) és a - tulajdonképpen hátul elhelyezkedő - előcsarnok térsora alkotta. Ettől balra a női szalon, jobbra a férfi szalon helyezkedett el. A női szalon mellett, az épület sarokrészén volt található az ebédlő, s ide kapcsolódott az üvegezett folyosó; a régi kastély konyhája felől érkező meleg ételnek így kellett megtennie a legrövidebb utat. A férfi szalonon túl a gróf igényeit szolgáló termek sorakoztak: a műterem, a nappali, a könyvtár és a dolgozószoba. Az emeleten a grófi pár magánlakosztálya mellett a grófkisasszony és nevelőnőjének halószobája kapott helyet, de ide került a családi szórakozás színtere, a biliárdszalon is. A három fiúnak már csak a régi kastélyban juthatott hely

⁶⁰³ Schloss Eszterházy in St. Abraham bei Dioszegh. *Der Architekt* VI. 1900. 1. sz. 3, 35, 7. tábla; *Das Interieur* I. 1900. 30-31, 47, 52, 53, 1. tábla; Pozsony vm. 1904. 24, 25, 27; Thieme – Becker (Hrsg.): *Allgemeines Lexikon bildender Künstler*, XXXIII. Leipzig, 1939. 589. ; Gerle 1990. 341. – OSzK PA

⁶⁰⁴ Pozsony megye. *BLL* VII. 1894. 5. sz. 41.

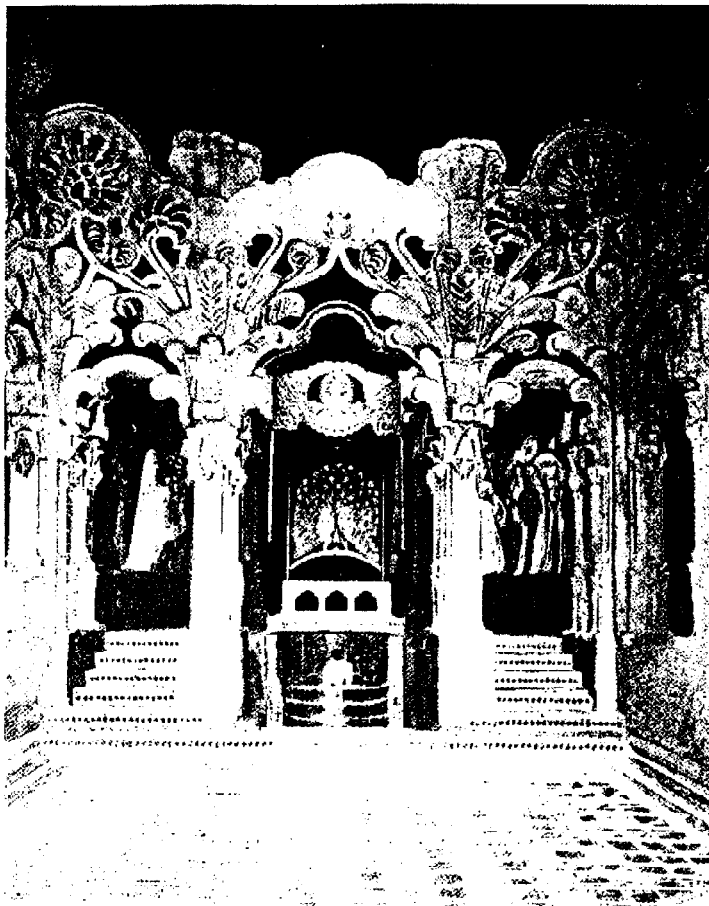

285. Ábrahám, Esterházy-kastély. Josef Urban, 1899-1900. Földszinti alaprajz.
 1. Előcsarnok 2. Csarnok 3. Kerti szalon 4. Úri szalon 5. Műterem 6. Nappali 7. Könyvtár 8.
 Gróf hálószobája 9. Női szalon 10. Ebédlő 11. Nagy iroda 12. Kis iroda 13. Előszoba 14. Kis
 előszoba 15. Komornik 16. Gardróbszoba 17. Huszár 18. Folyosó 19. Urasági lépcső 20.
 Szolga lépcső 21. Terasz 22. Télikert 23. Szolga bejárat.

286. Ábrahám, Esterházy-kastély. Emeleti alaprajz

1. Csarnok 2. Biliárdterem 3. Gardróbszoba 4. Gróf öltözőszobája 5. Grófné budoárja 6.
 Hálószoba 7. Grófné öltözőszobája 8. Komorna 9. Gardróbszoba 10. Fürdőszoba 11. Előtér
 12. Urasági lépcső 13. Nevelőnő 14. Grófkisasszony hálószobája 15. Grófkisasszony
 budoárja 16. Fürdőszoba 17. Vendégszoba 18. Szobalány 19. Előtér

287. Ábrahám, Esterházy-kastély. Csarnok

A csarnok falait burjánzó, szecessziós díszítés borította, de a többi terem kialakítását is szecessziós forma- és színgazdagság jellemezte (84. kép). A kastély elegáns, karcsú bútorait is Josef Urban tervezte, aki ezzel mind magyar, mind közép-európai viszonylatban igazán jelentős összművészeti alkotást hozott létre. Az eredetileg a régi kastélyban őrzött műtárgyak ide, az új épületbe kerülhettek át. Borovszky szerint az új kastélyban

sok műkincs és különösen Egyiptomból származó számos tárgy van elhelyezve, sőt a gróf műterme, minthogy ő maga kitűnő festő, majdnem teljesen arabs módon van díszítve és berendezve. A kastélyhoz tartozó és a vele összekötött téli kert kairói főrangú egyén udvarát ábrázolja.⁶⁰⁵

Az új kastély főbejárata hátulról, fallal körített udvarból nyílt. A régi kastélyban család három fiúgyermekének lakrészén kívül a konyha és a szolga-szobák sora kapott helyet a. A kastély-együttes nagy park mélyén, a falu szélén helyezkedett el, nem messze az országúttól.

Mára csak az új kastély maradt fenn, gyakorlatilag az is a felismerhetetlenségig átépítve.

⁶⁰⁵ Pozsony vm. 1904. 24.

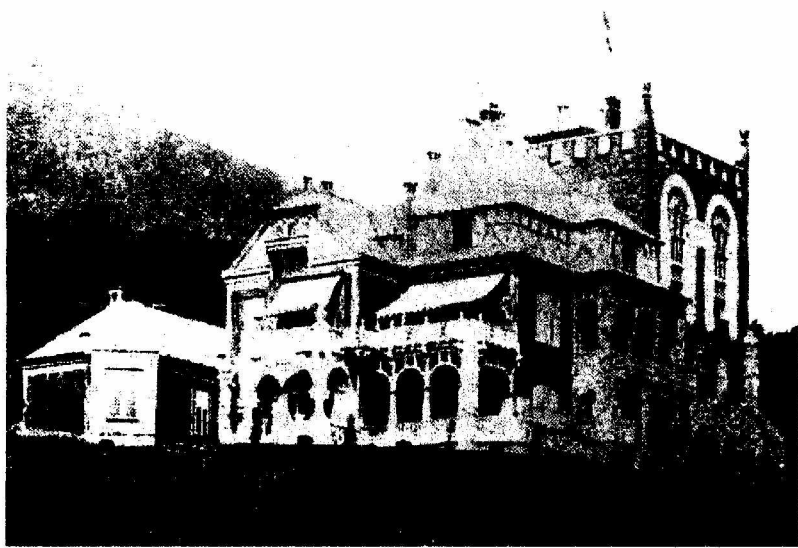
73. Pilisszántó, Orosdy-kastély

Orosdy Fülöp (1863-1930) nagykereskedői családból származott. 1893-ban kötött házasságot Herzog Margittal, a híres műgyűjteményt létrehozó Herzog Mór Lipót testvérével. Felesége családját az uralkodó 1904-ben, magát Orosdy Fülöpöt 1905-ben emelte bárói rangra. A pilisszántói vadászkastély építését 1899 októberében kezdték meg Meinig Arthur budapesti építész tervei szerint, Mészáros és Gerstenberger ugyancsak fővárosi építészek kivitelezésében.⁶⁰⁶

A kastélyt szabálytalan tömegformálás, a sokféle anyagok és stílus jellemezte (288. kép). Kétemeletes épületrész foglalta magába a reprezentatív termeket. Itt nyílt a díszes, szecessziós stílusú főbejárat, tőle jobbra faárkádós loggiával. Az épület lábuzatát és helyenként földszinti burkolatát terméskő-ciklopszfalazat, a homlokzat nagy részét pala burkolta, a jobb oldali hátraugró homlokzatszakasz második emeletén Fachwerk-szerkezet jelent meg. A kétemeletes épületrészhez hátulról egy magasabb, lapos tetejű torony kapcsolódott, amely a lakosztályokat rejtette; fala klinkertégla borításával is elkülönült az előlő résztől. A sarokra helyezett támpillérei és a zárópárkányon klinkertégla és vakolat váltakozásával létrehozott "lőrés-sora" középkori vár lakótornyának érzetét keltette. A torony északi oldalán nyílt a személyzeti bejárat. A főépülettel párhuzamosan és ahhoz nyaktaggal kapcsolódva földszintes vendégszárny húzódott.

Az előlő szárnyban kétszintes, kazettás tölgyfa-mennyezetű hall körül csoportosultak a reprezentatív helységek. Jobbra a földszinten a szalon és az ebédlő ajtaja nyílt, balról indult az emeleti galériára vezető tölgyfa lépcső. Az emeleti szobában kaptak helyet a különböző gyűjtemények, például a „török szoba” - az

Orsödy család egy ideig Törökországban élt -, a „tükör-szoba” és valószínűleg a kápolna is. A kastélynak az alagsorban saját áramfejlesztője volt és már elkészültekor telefonja is. Központi fűtéssel szintén rendelkezett, aminek kazánja ugyancsak az alagsorba kapott helyet. Az alagsorban található konyhát étellift kötötte össze az ebédlővel. A kastély vízellátását egy magasan fekvő, bővizű forrás szolgáltatta.

288. Pilisszántó, Orosdy-kastély. Meinig Arthur, 1899-1900

A kastély és a Pilis-hegy meredek délkeleti oldalán húzódó, kerítetlen parkja harmonikusan illeszkedett a nagyvonalú tájba (120. kép). A terep rendezése és park kilakítása a kastély építésével egyidőben kezdődött, megvalósítása Hein János

⁶⁰⁶ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 1910. 107, 116.; Alföldy Gábor: A pilisszántói Orosdy-kastély és parkja. AH XXVII. 1999. 2. sz. 381-417.; Virág Pest 2000. 152-153. – IM KO: MLT 1699/121.

budapesti kerttervezőnek köszönhető.⁶⁰⁷ A nagy kapusépülettől - amely egyúttal mint istálló és kocsiszín, illetve hamarosan mint garázs is üzemelt - szerpentinút vezetett a kastélyhoz, és még feljebb. A park a tájképi és a geometrikus elemeket ötvözte, a terep adottságainak megfelelően grotta, vízesés, tó és szökőkút is díszítette, de helyet kaptak benne sportpályák is. A park egy részén érintetlenül hagyták az erdőt.

Ma az épület gyökeresen átalakított formában áll.

74. Főrév, Csáky-kastély

A Pozsony tőszomszédságában fekvő Főréven gróf Csáky Jenő (1840-1914) minden bizonnyal a család régi úrilakját is felhasználva építtette új kastélyát. A terveket – majd’ három éves munkával – egy pozsonyi építész–építési vállalkozó, Kittler Ferdinánd készítette, a kivitelezést a Kittler és Gratzl-cég végezte 1899-1902-ben.⁶⁰⁸

A kastély minden belső részletét, beleértve a stukkó-, a fa- és a kovácsoltvas elemeket a Kittler és Gratzl cég tervezte. A lépcsőkoriátokat és az ablakrácsokat Horárik János mûlakatos, a stukkódíszeket Messmer Adolf díszítőszobrász készítette.

289. Főrév, Csáky-kastély. Kittler Ferdinánd, 1899-1902

A pozsonyi építész szemmel láthatóan élni akart a ritka lehetőséggel és különösen díszes, nagyszabású kastély létrehozására törekedett (289. kép). Az L alakú, egyemeletes épület azonban megmozgatott tömegeivel, meredek szögű, váltakozó formájú oromzataival és tetőidomaival, számos tornyával - a külső sarkán emelkedő torony 40 magas – inkább zaklatott, mint monumentális hatást kelt. Architektúrája a késő historizmus és a szecesszió határán egyensúlyoz. Hátsó oldalához emeletes télikert tapad.

⁶⁰⁷ Hein 1912. 33, 45.

⁶⁰⁸ Ein Meisterwerk der Baukunst. Das gräflich. Jenő Csáky'sche Kastell in Obenufer. *Westungarische Grenzboten* XXXI. 1902. 10303. sz. 1-2.; Pozsony vm. 1904. 63, 65.; Anton Bagin – Jozef Krajči: *Kostoly a kaplnky hlavného mesta SSR Bratislavy*. Trnava, 1988, 181, 185. – IM KO: MLT 1699/189-190.

A faburkolattal és stukkóval bőven ellátott, meglehetősen kusza elrendezésű belső terekről valamint a kastély modern műszaki felszereléséről egy korabeli, német nyelvű pozsonyi lap a következőket írja:

Mehr als 50 elegante und geräumige Piézen, die faßt alle mit Bildhauerarbeit ausgeschmückt sind, besitzt dieser Herrensitz.

Der mit einem Glasprisma-Kuppeldach bis zur Höhe des ersten Stockwerkes überdeckte Wintergarten mit Palmenhaus ist allein schon eine Sehenswürdigkeit.

In dem Haupttrakte, in welchen man auch durch den Herrschafts-Eingang gelangt, befinden sich gleich vorne drei große Saal-Lokalitäten und zwar ein großer Empfangssaal, ein Billardsaal und ein Speisesaal, jeder im Umfange von zirka 70 Quadratmetern. Anschließend an diese schönen, weiß gestrichene Räume gelangt man in das Rauchzimmer, während sich linker Hand von hier die Räume der Herrschaftsbibliothek befinden.

Die vorerwähnten Säle sind derart gebaut, daß sie für größere Veranstaltungen, wie Bälle, Picknicks u. in einem verbunden werden können.

Der Speisesaal ist rückwärts durch einen Speisen-Aufzug mit dem Dienerschafts-Trakte in Verbindung, in desesb ersten Stockwerke sich die große, mit den neuesten maschinellen Einrichtungen versehene geräumige Küche befindet.

Vorne an der Bibliotheksraum schließt sich der Billardsaal, das Herrenzimmer mit dem Erker, die Garderoben mit den Ankleidezimmern und Schlafräume des Grafen und der Gräfin an. Das letztere ist mit dem Oratorium der hübsch geräumigen Schloßkapelle in direkter Verbindung. Bade und Toilettenräume, Putzkammern, Garderoben und Dienerzimmer sind die nothwendigen Nebenlokalitäten.

An der Längsfront des Haupttraktes befinden sich ein schöner, bei Regenwetter benützbarer Laubengang von 26 Metern Länge und 4 Meter Breite.

Im ersten Stockwerke, zu welchem man auch außer der Haupttreppe auf zwei Nebentiegen gelangen kann, befinden sich 12 Gastzimmer ein Rauchsalon, eine große Anzahl von Dienerzimmern, dann aber mehrere sehr komfortabl eingerichtete Mansardenzimmer über den ebenerdigen Theil des Hauses. Ebendasselbst dient eine 17 Meter lange und 5 1/2 Meter breite terasse, sowie zwei kleinere Terrassen unter Arkaden zum Aufenthalt im Freien, ohne daß man den Garten betreten muß. Das schöne und kunstvoll ausgeführte Eisengitter des Stiegenhauses sowie jenes der Terasse erregen die gerechte Bewunderung und schwiegen sich an die entzückenden Baulichkeiten würdevoll an.

Ebenso ist das ganze große Schloßgebäude mit einer Zentral-Dampfheizung versehen, welches in den Kellerlokalitäten untergebracht ist und von welchen die Heuzungsröhren zu allen Räumlichkeiten führen. [...]

Wenn wir noch in Betracht ziehen, daß das herrschaftliche Kastell eine eigene elektrische Beleuchtung besitzt, die alle die herrlichen Räume bei Nacht feenhaft im Lichte erstrahlen läßt, so kann man sich leicht einen Begriff von der Pracht und dem Glanz des Csáky'schen Schlosses in Oberufer machen.

Gleichzeitig liefert aber auch ein Pumpwerk für sämtliche Räume des Kastells Wasser und mithin ist auch das Schloß. Sowie die übrigen Nebenlokalitäten mit einer eigenen Wasserleitung versorgen.⁶⁰⁹

A kastély mellett nagy istálló- és kocsiszín is épült, melynek az emeletén laktak a lovászok és a kocsisok. Távolabb, a műkertészet közelében két üvegház állt. Az egész épületegyüttest nagy park fogta körbe.

⁶⁰⁹ *Westungarische Grenzboten* XXXI. 1902. 10303. sz. 1-2.

75. Dég–Feketepuszt, Lonkai-kastély

A gróf Festetics-család kiterjedt dégi uradalmának részét képezte Feketepuszt, A termékeny, sík birtokrészt 1890 táján bérbe adták Lamm Árminnak, aki a major-gazdálkodást modernizálta és továbbfejlesztette. Lamm nevét idővel Lonkaira magyarosította. A kastélyát Feketepusztán – a saroktorony oldalán lévő évszámos kőtábla tanúsága szerint – 1902-ben építtette fel.⁶¹⁰

A hozzávetőleg téglány alakú kastély formái a neobarokk és a szecesszió sajátos vegyülékét mutatják; a stílusválasztás révén az épület egyszerre lehetett modern és tiszteletet parancsolóan urasági jellegű (290. kép). Az épület saroknézetre komponálták. Innen tekintve mind a hosszú, mind a rövid homlokzatot ívesen hullámzó, de volutapárból induló oromzat zárja le, a másik két homlokzat látványban és architektúrában alárendelt szerepet játszik. Az épület tömegének barokkos ívű sisakkal és kovácsoltvas szélzászlóval koronázott saroktorony ad aszimmetrikus hangsúlyt. A barokk kastélyépítés hagyományaihoz híven az első emeleti ablakoknak jutott kiemelt szerep. Belül egykarú lépcső vezet az emeletre, ahol a nagy terem felülvilágítón keresztül kapott természetes fényt. A viszonylag szerény méretek ellenére az épület belvilága differenciált és szervezett: elválnak egymástól a család termei és az egykori személyzet jól elkülönített szobái. Az utóbbiak a hátsó, északnyugati sarokrészben csoportosulnak, beleértve az itt kialakított padlósszinti helyiségeket. A személyzeti szobákat külön, szűk lépcső szolgálta.

A kastély a falu szélén, az országút közelében helyezkedik el, erre irányul fő nézete is. Előtte szögletes-karéjos vízmedence díszel.

290. Dég–Feketepuszt, Lonkai-kastély. 1902

⁶¹⁰ Virág Fejér 2002. 103-104.

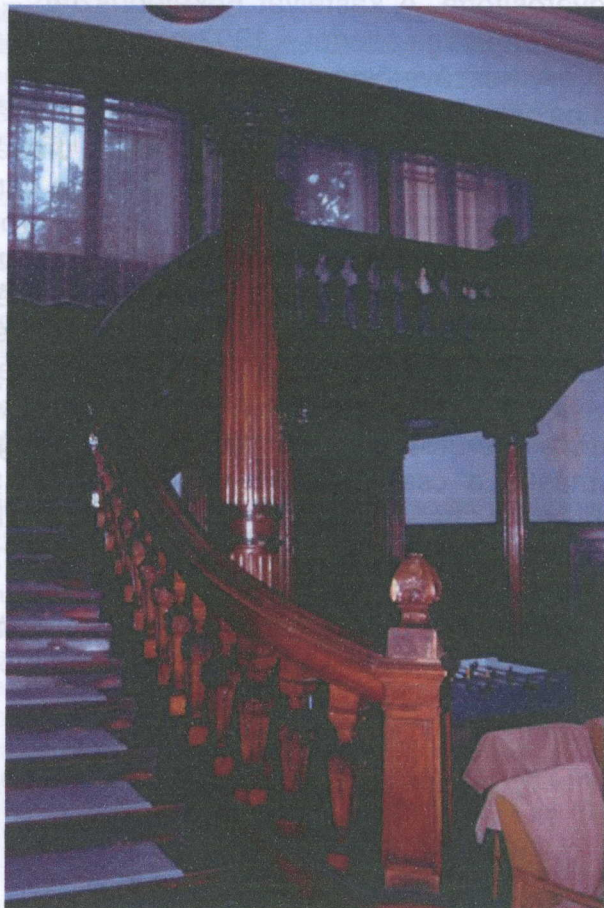
76. Zsitvagyarmat, Dőry-kastély

Dőry Béla, a család köznemesi ágának tagja 1900-as évek elején építtette zsitvagyarmati kastélyát, melyhez a terveket Schannen Ernő budapesti építész készítette.⁶¹¹

A épület egyemeletes tömbje lapidáris formában a neobarokk és a szecesszió jegyeit is viseli (60. kép). Főhomlokzatához erkélyes kocsialáhajtó, hátsó homlokzatához zárt veranda csatlakozik; az utóbbit lépcsőfeljáró köti össze a kerttel. Az első és a hátsó homlokzat középrizalitját íves oromzat emeli ki, a kastély tömegének magas manzárdtetőzet ad erőteljes vertikális hangsúlyt. A főépülettől jobbra, azzal zárt folyosóval összekapcsolódva két, egymást sorban követő földszintes melléképület – nyilván egykori kiszolgálóépület – sorakozik. Egyszerű architektúrájukkal, manzárdtetős kialakításukkal a kastély építészeti világát követik. Az első melléképület, lévén barokkos sisakú toronya, egykor a kápolnát is magába foglalhatta.

A földszinti bejárati, illetve nagy terem a szemközt álló kandalló és a falat mellmagasságig borító faburkolat teszi lakályossá. A faburkolatot a bejárattól jobbra a sarokban hasonló módon kialakított fa gardrób-fülke egészíti ki. A terem bal oldalán indul az íves vonalú fa lépcsőfeljáró, mely oszlopokon nyugszik és vaskos bábos korlát kíséri (291. kép). A földszinti nagy terem a mennyezet síkjába illesztett felülvilágítón, illetve az emeleti terem hasonló mennyezeti felülvilágítóján keresztül is kap(ott) fényt. Az épület jobb szárnyában középfolyosó mentén sorakoznak a szobák.

A főhomlokzat előtt nagy kerek virágágyás díszlik. Ide vezet az út a ligetes parkon keresztül a távoli főkaputól, melynek pilléres építménye egyszerű formában a kastély architektúráját jeleníti meg (118. kép).

291. Zsitvagyarmat, Dőry-kastély. Schannen Ernő, 1905 körül. Főlépcső

⁶¹¹ Révai Nagy Lexikona, XVI. Bp., 1924. 615. – IM KO: MLT 1695/22; Cházár gyűjt.

77. Sárszentmihály, Zichy-kastély

Sárszentmihály a Zichyek birtoka volt és a család egyik ágának („szentmihályi ág”) a nevét adta, miután a falut gróf Zichy Ödön (1811-1894) megörökölte. Zichy Ödön az itt álló régi kúriára emeletet húzott. Az ő Jenő nevű fia (1837-1906) építtette Magaslak vadászkastélyát, és élete vége felé, 1900 után megkezdte Sárszentmihályon egy új kastély építését is, melyhez Möller István budapesti készített terveket.⁶¹² Zichy Jenő fia, Rafael (1877-1944) 1903-ban megszerezte a birtokot; az ő nevéhez fűződik a kastély befejezése, ahová családjával költözött. Az épület rokonítható a Möller által tervezett más kastélyokkal, így a németladival és az alsómiholjácival.

292. Sárszentmihály, Zichy-kastély. Möller István, 1900-as évek eleje

A téglány alaprajzú, egyemeletes, aszimmetrikus épület a késő historizmus és az újabb stílustörekvések stílusjegyeit egyesíti (292. kép). A kastély falai simák, tömegének tornyok és magas tetőidomok mozgatják meg. A főhomlokzat közepéhez trapéz alakú előreugrás formájában torony illeszkedik, amely a főpárkány fölött gerendaváz, hegyes tetejű szakaszba megy át; a főhomlokzat jobb szélén kerek, kúptetejű saroktorony emelkedik. A középtoronytól balra teraszról nyílik a főbejárat. A hátsó homlokzat hangsúlyos

eleme az aszimmetrikusan elhelyezkedő, gerendaváz háromszögormozattal koronázott rizalit, melyet a lépcsőcsarnok nagy méretű, angolos jellegű, kő osztórácsos, neogótikus ablaka töri át.

A földszinten a főbejárat felől nyíló előtér az épület teljes szélességét átfogó, hosszúkas lépcsőház-csarnokba vezet. Ennek kazettás famennyezetű terében háromkarú, tágas tölgyfalépcső visz az emeletre. A lépcsőház-csarnokból balra nagy, közösségi terem nyílik, jobbra középfolysó, melyre kétfelől kisebb szobák fűződnek föl. Bár az épület nem nagy, ez utóbbi részen egy másik, hétköznapi használatra szánt kis lépcsőház is található benne. A földszinti folyosó végén személyzeti bejárat nyílik.

A kastélytól jobbra nem messze van a cselédségi épület. Csak földszintes, de kialakítása toronnyal, rizalitokkal, gerendaváz falakkal és magas tetőzettel megegyezik a főépületével.

A kastély előtt füves térség húzódik, kő vízmedencével. Körben különleges növényfajtákat is magába foglaló tájképi park terül el.⁶¹³ Lent a domb aljában, nem messze a főúttól áll az eredeti családi kúria,

⁶¹² Ifj. Dümmerling Ödön: Möller István (1860-1934). *MV* IV. 1960. 4. sz. 229-223.; Farkas Gábor: A sárszentmihályi Állami Gazdaság központi épületének múltjából. *Gépirat*, 1988.; Entz – Sisa 1998. 130-131. – IM KO: MLT 1696/98.

⁶¹³ Radetzky Jenő: Igazgyöngy a Sárrét peremén. *Turista* XIV. 1968. 1. sz. 27.; Mészöly 1984. 95.

78. Alsómiholjác, Mailáth-kastély

Az országbírói rangot betöltő és a bakócai kastélyt építtető Mailáth György hatodik, legkisebb gyermeke, Mailáth László (1862-1934) fivéreivel együtt 1885-ben kapta meg a grófi rangot. László a katonai pályán indult, de hamarosan leszerelt. Cs. és kir. kamarás volt és a főrendiháznak örökös jogon tagja. Szlavóniai birtokközpontjában, Alsómiholjácon állt egy régebbi épület, de helyette 1904-1905-ben új kastélyt építtette a budapesti Möller István tervei alapján.⁶¹⁴

293. Alsómiholjác, Mailáth-kastély. Möller István, 1904-1905

A téglalap alaprajzú épületen az angol gótika, illetve favázás építészet késői visszfénye tükröződik (293. kép). Meredek tetővel borított tömegét aszimmetrikusan elhelyezett, négyzetes, hegyes, laternás sisakú torony uralja, melyet poligonális templomszentélyre emlékeztető zárterkély és zömök, kerek saroktorony ellenpontosz. A sima falakat hatalmas méretű, vízszintesen és függőlegesen sűrűn megosztott ablakok törik át. Az épület hátsó oldala nem kevésbé mozgalmas, de eltérő kialakítású. Óriási oromzat, illetve toronyszerű, sokszög alaprajzú tömb tagolja, melyek a földszinten íves vonalú bejárati teraszt fognak közre. Ezen az oldalon a kastély mindkét sarka toronyszerűen legömbölyített.

Bár az épület külseje romantikusan, belseje meglehetősen szabályos elrendezésű. A helyiségek középfolyosó mentén sorakoznak, középen a négyzet alaprajzú nagyterem található (294. kép). Ennek kétszintes terét a hátsó oldalon a zavartalan emeleti közlekedést biztosító galéria osztja meg, melyet szlavóniai tölgyfából faragtak. Ugyancsak fából készült a terem kazettás mennyezete. A nagyteremből indul a főlépcső, amely a kastély központi tornyában vezet fel az emeletre. Mellette található a köbördás boltozatú kápolna. A dekoratív, tölgyfa

⁶¹⁴ Ifj. Dümmerling Ödön: Möller István (1860-1934) *MV* IV. 1960. 4. sz. 233.; Sedlmayer János: Möller István és nagyapám együttműködése a donji-miholjáci uradalom építkezésein. *Műemlékvédelmi Szemle* V. 1995. 1-2. sz. 265-268.; Šćitaroci 2000. 132-139.. *Historicism in Croatia*. Exhibition concept and project leader Vladimir Maleković. Project coordinator Vesna Lovrić Planitić. II. Zagreb, 2000. 542. – IM KO: MLT 1704/94-97.

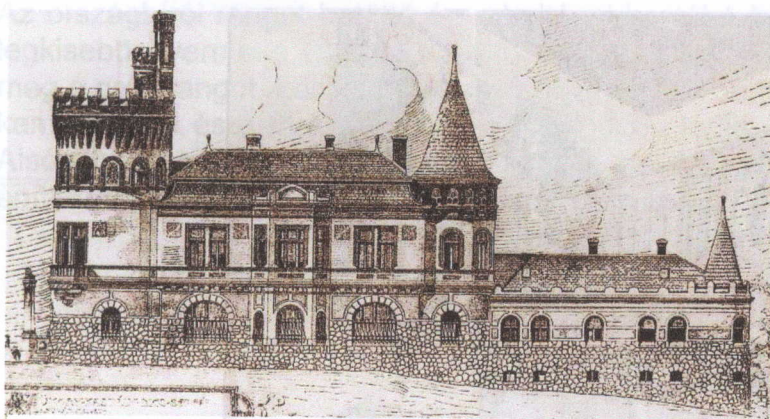
asztalosmunkával, kerámiacsempével és stukkóval kialakított termeket egykor számos (egzotikus) vadásztrófea díszítette. Az épületben van egy melléklépcső is, amely a tetőtérben található további szintre vezet fel.

294. Alsómihojác, Mailáth-kastély. Nagyterem

A kastély tőszomszédságában áll és azzal fedett folyosón keresztül közvetlen összeköttetésben van egy melléképület. A hosszú, földszintes házat még a 19. században emelték, s az új kastély elkészülte után alárendelt szerepet kapott. Ugyanakkor ez az építmény takarta el a kastélyt a falu utcája felől a kíváncsi tekintetektől. A másik irányban, a kastélyon túl nagy tájképi kert terül el, melyet nagyrészt még a 19. században hoztak létre számos építménnyel – köztük egy díszes pavilonnal és hosszú ornagerie-vel –, valamint több szoborral és szökőkúttal.

79. Diósszentpál, Tüköry-kastély

295. Diósszentpál, Tüköry-kastély. Foerk Ernő és Sándy Gyula, 1904-1905

1820-ban nemességet szerzett és nevét Tüköryre változtatta Spiegel József ácsmester.

Leszármazottja, Tüköry Alajos már egy Schleswig-Holstein hercegnőt vett feleségül, aki – megözvegyülve – 1904-5-ban kastélyt építtetett Szlavóniában, a Daruvár melletti Diósszentpálon. Ehhez a terveket egy budapesti építészpáros, Foerk Ernő és Sándy

Gyula készítette.⁶¹⁵ Az építőanyagot az uradalom szolgáltatta, a kőműves- és ácsmunkákat Stelek Ferenc marcali építőmester végete, a többi iparosmunka budapesti és daruvári cégeknek jutott. A kastély valójában Tüköryné leánya, Mária számára épült, innen egykori neve, Marien-Hof. Az épületet elsősorban a vadászati évszakban történő használatra szánták, de alkalmas volt mind a téli, mind a nyári lakásra.

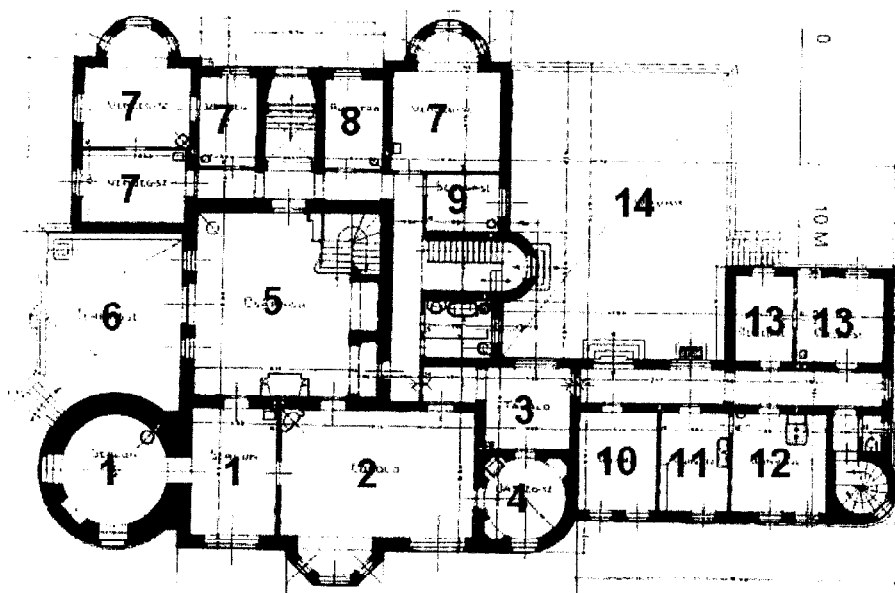
A kastélyépület szabálytalan tömegének erőteljes, neoromán stílusú saroktorony ad romantikus jelleget, melynek hengeres testét vörös téglából kirakott lőrés-gyűrű teszi még feltűnőbbé (295. kép). (Sándy hasonló tornyot a budai postapalotához fog tervezni húsz év évvel később.) A kastély szóban forgó tornyához tapadva egy kisebb, kerek lépcsőtorony még magasabbra kúszik: ez a sarokbástya tetőteraszára vezető lépcsőtorony. A főtömeg másik végén alacsonyabb, kuptetejű torony emelkedik. A lejtős talajon álló épületnek ciklopsz-alépitmény, illetve lábazat biztosít – a tervezők szándéka szerint – átmenetet a természet és a vakolt falsík között. Az épület négyzetes főtömbjéhez alárendelt helyiségeket magábafoglaló földszintes szárny csatlakozik.

A kastély belsejének négyzet alaprajzú, két szint magas csarnok a központi helyisége, amely egyben dekoratív lépcsőház is (27. kép). A 9,5 méteres teret egyetlen hatalmas vasbeton dongaboltozat fedi; ez és a falak díszítő falfestése a szecesszió határán egyensúlyozó, stilizált neoromán világot jelenít meg. A tölgyfakorlátos lépcső a terem egyik fala mentén komótosan emelkedik a magasba. Ez inkább díszlépcső volt, hiszen a fal túlsó oldalán húzódott a másik, napi használatra szánt lépcsőház. A nagy csarnok falába másodlagosan domborműveket, egy (állítólag) bizánci márvány ajtókeretet, régi vízmedencét és egy hatalmas, középkori márványkandallót építettek be. A csarnoktól jobbra a közösségi terek sorakoztak (296. és 297. kép). Közülük a legnagyobb az ebédlő – ide vezetett a tálalón keresztül a folyosó, melynek másik végén, tisztas távolságban, a mellékszárny utolsó helyiségeként a konyha helyezkedett el. A csarnok másik oldalán a vendégszobák sorakoztak; az épületnek ez a szakasza egyébként

⁶¹⁵ Foerk Ernő – Sándy Gyula: A Tüköry-kastély Diósszegen. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* XXXI. 1905. 13. sz. 501-505, XV. tábla; Šćitaroci 2000. 122-125. – IM KO: MLT 1704/98.

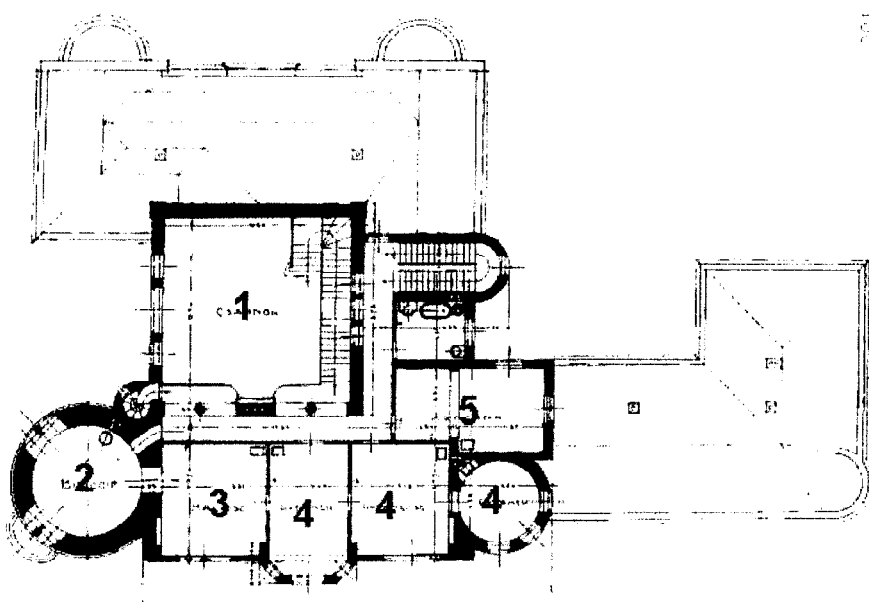
földszintes. Az egyes szférák egyértelmű szétválasztásának jegyében a család szobái az emeletre, a közösségi terek fölé kerültek. A mellékszárny alatt alagsor húzódik, ahová többek közt a mosogatót és a vasalószobát helyezték el.

Az erdős tájon, fennsík szélén álló kastély főhomlokzata felől pompás kilátás nyílik a völgy felé. Mögötte park terült el, és távolabb istállók, kocsiszínek, növényház, jégverem, erdész-, kertész- és egyéb személyzeti lakások.

296. Diósszentpál, Tüköry-kastély. Földszinti alaprajz

1. szalon 2. ebédlő 3. tálaló 4. jászó-sz. 5. csarnok 6. terasse 7. vendég-sz. 8. ruhatár 9. szolga-sz. 10. kamra 11. mosogató 12. konyha 13. cseléd-sz. 14. udvar

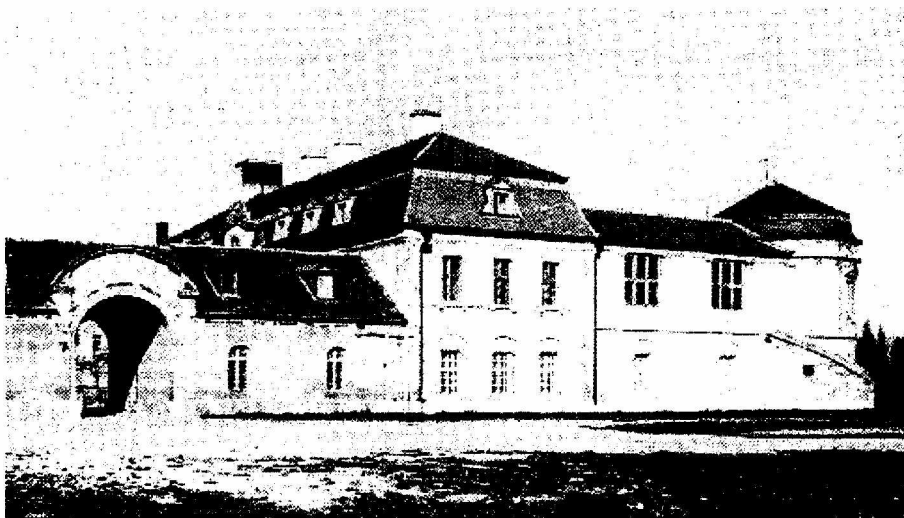
297. Diósszentpál, Tüköry-kastély. Emeleti alaprajz

1. csarnok 2. boudoir 3. háló-sz. 4. gyermek-sz. 5. komorna

80. Iszkaszentgyörgy, Pappenheim-kastély

Az iszkaszentgyörgyi kastély terjedelmes épület, melyet 18. század elejétől több kézen fordult meg és több átépítésen-bővítésen ment keresztül.⁶¹⁶ A 19. század második felében házasság révén az egyik bajor grófi család sarja, Pappenheim Sándor (1819-1890) birtokába került. Fia, gróf Pappenheim Szigfrid (1868-1936) 1901-ben Schmidt Miksával először a kastély teljes és nagyszabású újjáépítéséhez készítetett tervet.⁶¹⁷ A talán csak első ötletet megfogalmazó ideálterv tartalmaz olyan elemeket – pl. nyolcszögletű, kupolás pavilon, ívelt szabadlépcső –, melyek utóbb a jóval szerényebb kibővítés során egy másik építész terve nyomán valósulnak meg és az építető személyes kívánságát tükrözik.

Pappenheim Szigfrid 1903-ban megnősült. A kastélyt 1904-1908-ben bővítette ki a – nyilván bajor családi kapcsolatai révén megismert – neves müncheni építészprofesszor, Gabriel Seidl tervei alapján. Feltehető, hogy az erős építészeti érdeklődést mutató Pappenheim maga is beleszólt a tervezésbe; ez magyarázhatja az új szárnyak meglehetősen szokatlan kompozícióját, excentrikus megjelenését. A kivitelezés végső szakaszában, 1907-ben kb. 50 munkás (kőműves, kőfaragó, betonozó) dolgozott az épületen.

298. Iszkaszentgyörgy, Pappenheim-kastély. Gabriel Seidl, 1904-1908 (bővítés)

A kibővítés során a hozzávetőlegesen L alakot formáló régi épület főszárnyához folytatás, továbbá annak végéből merőlegesen két irányban induló keskeny, hosszú elágazás épült (56. kép). Végeredményben egy nagyjából U alakú, terjedelmes épület jött létre, amely bár elrendezésében nagyszabású koncepciót sejtet, szárnyainak váltakozó mérete és architektúrájának heterogeneitása miatt nélkülözi a monumentális összhatást. Az 1904-1908-ben emelt épületrészt változatos tömegformák, dekoratív, részben neobarokk, részben klasszicizáló stílus, továbbá karakteres épületplasztika jellemzi (298. kép). A főszárny ekkor készült szakasza manzárdtetős, udvari homlokzatát dóroszlopos erkély és a főpárkányon alakos szoborkompozíció díszíti. Az udvar felől tekintve balra elnyúló, keskeny mellékszárny

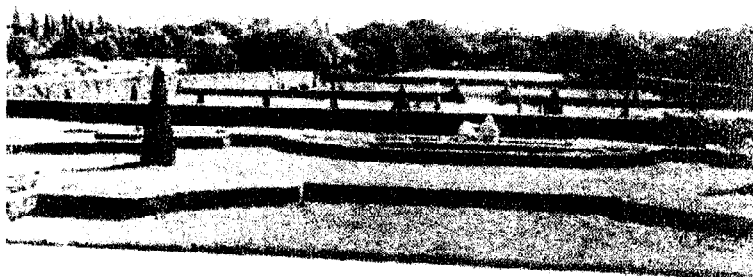
⁶¹⁶ Lövei Pál: Iszkaszentgyörgy: volt Amadé, Bajzáth-, Pappenheim-kastély. *Pavilon* 1 [1988] 46-53.; Entz – Sisa 1998. 85-86.; Virág Fejér 2002. 76-79. – OSzK PA

⁶¹⁷ Egy közép-európai vállalkozó Budapesten. Schmidt Miksa bútorgyáros magyarországi tevékenysége és hagyatéka. Kiállítási Katalógus, Bp., 2001. 225.

emelete nyitott, oszlopos folyosó, amely hengeres épületrészhez vezet. Ez utóbbit füzérdíszes fríz és kétfelől ívesen felkanyarodó szabadlépcső teszi teátrálissá; előképe a római Via Appia Antica mellett álló Caecilia Metella-síremlék lehetett. A mellékszárny belső, udvari oldalán nagy falfülkében Canova-utánpótlás Aurora-szobor állt. A jobbra elnyúló, keskeny, földszintes mellékszárnyat – melyet valójában korábbi gazdasági szárnyból alakítottak ki - boltíves kapu töri át, záradékában pajzsra helyezett lófej-szobor jelzi, milyen közlekedésre szánták. A szárny végén nyolcszögletes, kupolás tetejű pavilon emelkedik, illetve a másik oldal felől merőleges istállósárny illeszkedik hozzá. Az utóbbi középrizalitjának fülkéjében Agrippina császárné mellszobra állt.

A régi, központi kastélyszárny földszintjén a grófi pár magánszobái, emeletén a közösségi termek sorakoztak, ami még a barokk korban meghonosodott elrendezést tükrözi. Négy gyermekük részben a régi, részben az új szárnyban lakott. Az új szárnyban vendégszobák is helyet kaptak. A henger alakú épületrészt társalgóként használták. Akárcsak az épület külsején és a kertben, a kastély belsejében is jelen voltak az antik világot idéző elemek: a díszteremben Dionüsziosz szicíliai türannosz nagy bronz feje, a lépcsőház emeleti terében egy szarvast agancsainál fogva emelő, bronz Herkules-szobor. A kastélyban jelentős műgyűjteményt, így festményeket, továbbá régészeti leleteket őriztek. Az épület régi mellékszárnyának alárendelt szerep jutott: konyha, mosókonyha és vasalószobák kaptak helyet benne.

A 19. században a kastély udvar felőli oldalán és attól jobbra tájképi kertet hoztak létre különböző kerti építményekkel. A főszárny külső oldala előtt, az enyhén lejtős terepen valószínűleg konyhakert terült el. A kastély kibővítése táján Pappenheim Szigfrid és felesége Schusstig nevű főkertészük társaságában Angliában jártak, ahol megismertkedtek az újabb divatos francia stílusú

299. Iszka-Szentgyörgy, Pappenheim-kastély. Park

kertekkel. Hazatérve a főhomlokzat előtti területen teraszos, geometrikus kertet alakítottak ki, szimmetrikus elrendezésű, mértanias terepformákkal, nyírt sövényekkel, bokrokkal és fasorokkal (299. kép).⁶¹⁸ A legfelső teraszt Galba, Vitellius és Antonin márvány mellszobor, a másodikat barokkos alaprajzú műkö medence szélén Tiberis folyamisten fehér márvány fejszobra, a harmadikat Apolló és Diana fehér márvány fejszobra díszítette. Volt a kertben egy diadalív-szerű építmény, míg az alsó szélén árkaos pavilonban II. Jakab angol király mellszobra kapott helyet. A kapubejáratot, az ún. francia portát négy pillér alkotta, rajtuk Pappenheim-

⁶¹⁸ J. Szikra Éva: Az iszka-Szentgyörgyi volt Amadé-Bajzáth-Pappenheim-kastély parkjának rövid ismertetése. *Műemlékvédelmi Szemle* 1991/1. 21-23.; Szikra Éva: Tájképi kertek helyreállítása. Hédervár, Dénesfa, Iszka-Szentgyörgy. In: Galavics Géza (szerk.): *Történelmi kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*. Bp., 2000. 112-115.

címer és kövája, mellette oszlopos kapuőr-ház. A falu szélén, a székesfehérvári út mellett nádfedeles magyar porta is készült.

A kastélytól távolabb egy további jelentős építményt szándékozott Pappenheim Szigfrid létrehozni. A falutól északra, az erdőben feltörő ún. Duzzogó-forrás fölé nagyszabású fürdőház építését vette tervbe, mintegy „római thermá”-val kiegészítendő kastélyának antikizáló világát.⁶¹⁹ A tervrajzok elkészítésére Adolf Hildebrandot (1847-1921), a századforduló német szobrászatának egyik legjelentősebb mesterét és teoretikusát kérte föl. Az építészeti feladatot is vállaló müncheni szobrász 1907-1908-ban több tervvariánst rajzolt, melyek közül az egyik központi kupolás teret, egy másik oszlopsoros-timpanonos építményt irányzott elő. A fürdőhöz gipszmodell is készült. Az épület végül nem valósult meg, talán pénzügyi okokból. Az is lehet, hogy Pappenheim figyelmét egy új elképzelés, a bujádi vadászház építése vonta el. A Duzzogó-forrás kiépítésére a két világháború között, egyszerűbb formában került sor.

81. Maroshévíz, Urmánczy-kastély

300. Maroshévíz, Urmánczy-kastély. 1906

Urmánczy Nándor (1868-1940) nem rendelkezett nemesi címmel. Számos nagy utazást tett külföldön. 1902-től kezdve több ciklusban országgyűlési képviselőként működött, és a politikai tevékenység mellett újságírással is foglalkozott. Kastélyát szülőhelyén, Maroshévizen építtette fel 1906-ban.⁶²⁰

Az egyemeletes, saroktornyos épület század eleji szecessziós-modern stílusban készült (300. kép). Hozzávetőleg négyzetes tömbjét változatos formák, ki-be ugró elemek és mozgalmas sziluett-hatás jellemzi. A kastély főtömbjét meredek ívű tetőzet borítja. A főhomlokzatot jobbról felkiáltójel-szerűen magas, négyzet alaprajzú torony hangsúlyozza, mely az épülethez átlós irányban csatlakozik. A torony földszintje masszív pillérekben nyugvó kocsialáhajtóként van kiképezve, ahonnan a főbejárat nyílt. A

toronyépítményt íves-szögletes orom, erkély, illetve e fölött manzárdtető koronázza. A főhomlokzat másik sarkához alacsonyabb, kerek torony csatlakozik. A kastélyt terméskő lábazat fogja körbe. Az épülethez a jobb oldalhomlokzaton földszintes zárterkély, a hátsó homlokzaton az emeleten fából kialakított, fedett veranda, a bal oldalhomlokzaton zárt veranda tapad.

⁶¹⁹ Lövei Pál: Adolf von Hildebrand iszkaszentgyörgyi fürdőterve. *MÉ* XLIII. 1994. 1-2. sz. 173-178.

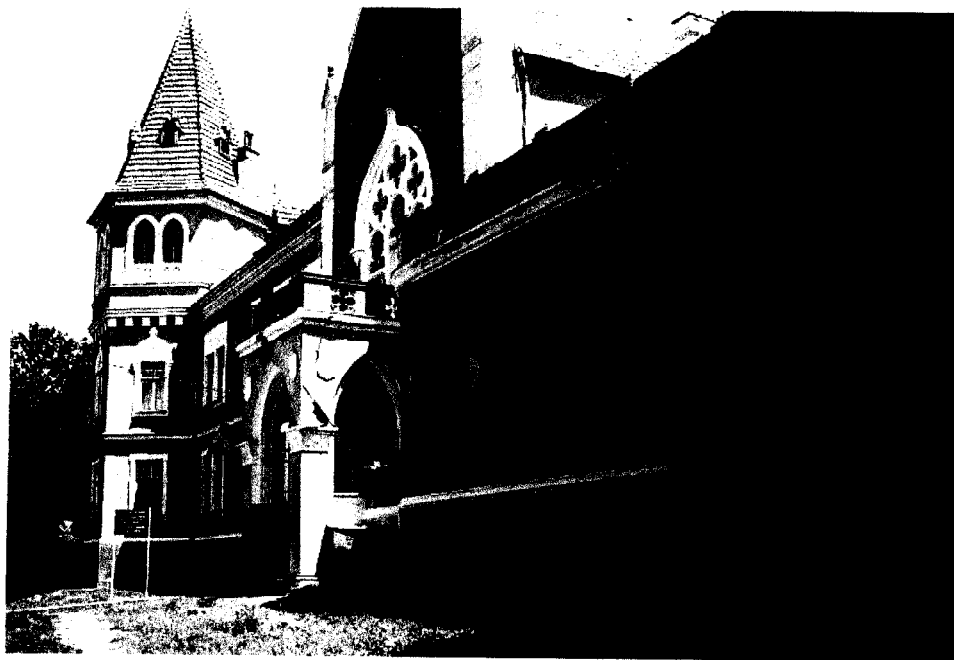
⁶²⁰ Gerle 1990. 257.- Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemény – Helybeli közlés

Ma az épület belseje teljesen átalakított. Egykor a kisebbik torony földszinti szobája a dohányzó lehetett, a közelében helyezkedett el a társalgó.

A kastély a település szélén, magaslaton áll. A toronyból a mélyben hömpölygő Marosra és a túlparti hegyekre nyílik kilátás.

82. Mezőzáh, Ugron-kastély

A mezőzáhi kastély létrejöttéről a hátsó homlokzaton található régi emléktábla a következőt mondja el: ÉPÍTETTE ÁBRÁNFALVI UGRON ISTVÁN AUSTRIA MAGYARORSZÁG R. K. KÖVETE ÉS M. H. MINISZTERE CS. ÉS KIR. KAMARÁS SÓGORÁNAK LOSONCZI BÁRÓ BÁNYFY JÁNOS RAJZAI UTÁN MDCDXI (12. kép). Ugron István (1862-?), régi székely család sarja diplomáciai pályát futott be, a világban sok felé szolgált, mielőtt 1911-től 13-ig Belgrádban mint rendkívüli és meghatalmazott miniszter működött. Az emléktábla szerint a kastélyhoz rokona készített rajzokat, ám a valóságban nem nélkülözhetette hivatásos építész, a kolozsvári Pákei Lajos közreműködését sem.⁶²¹ A kivitelezést, melynek költségeit 148.176 korona 24 fillérre irányozták elő, Koncz György kolozsvári mérnök vezette, akihez az egyes munkákra az ajánlatokat 1908. június 23-ig lehetett beadni.⁶²² Az épület 1911-re készült el.

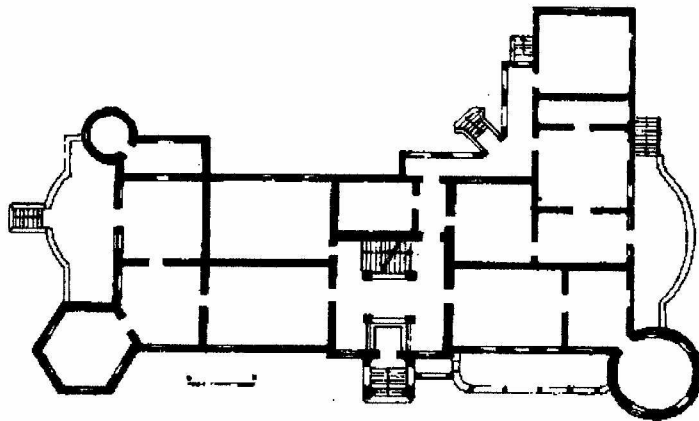
301. Mezőzáh, Ugron-kastély. Báró Bánffy János és Pákei Lajos, 1908-11

Az L alakú épület hosszan elnyúló főszárnya különböző elemekből áll (301. kép). Bal felől háromemeletes, nyolcszögletű, a Loire-menti kastélyok világát idéző torony, jobb felől alacsony, alárendelt szerepet játszó kerek saroktorony keretezi.

⁶²¹ Kelemen Lajos: Pákei Lajos. In: U.ő: *Művészettörténeti tanulmányok*, II. Bukarest, 1984. 311.; Murádin-Beyer Katalin: Pákei Lajos kéziratok önéletírása. *Pavilon* 8. sz. (1993) 47.; Keresztes Gyula: *Maros megyei kastélyok és udvarházak*. Marosvásárhely, 1995. 38-39, 121. – IM KO:1697/147.

⁶²² *Vállalkozók Lapja* XXIX. 1908. 23. sz. 10. A hír úgy említi, hogy a „kastély terveit Koncz György kolozsvári mérnök dolgozta ki”, de az előző jegyzetben idézett dokumentumok nyomán Pákei (társ)szerzőségét biztosnak lehet tekinteni

Középen oromzatos-címeres rizalit emelkedik, melynek földszintjén csúcsíves nyílású, erkélyes bejárat előépítmény, emeletén nagy csúcsívbe foglalt, mérműves ablak helyezkedik el. A középrizalit és a jobb saroktorony közötti szakaszhoz földszintes, árkádos veranda csatlakozik, ez azonban nem tud az épülethez szervesen ízesülni. A hátsó homlokzaton egyszerűen megismétlődnek a főhomlokzat formái az oromzatos rizalittal és a kerek saroktoronnyal. A fő- és mellékszárny

302. Mezőzáh, Ugron-kastély. Földszinti alaprajz

303. Mezőzáh, Ugron-kastély. Lépcsőcsarnok

csatlakozásánál nyílik a hátsó (egykor valószínűleg személyzeti) bejárat, az épület két rövid oldalához terasz kapcsolódik. Az egész kastély széteső kompozíciója árulkodik az amatőr tervezésről, ahol a reprezentatív megjelenés kellékei konfliktusban állnak a hétköznapi használat esetlegességeivel.

A főszárny közepén, a főbejárat mögött kétszintes csarnok, az épület legnagyobb és legreprezentatívabb tere helyezkedik el (302. és 303. kép). Négy vaskos pilléren nyugvó galériáját csúcsívek sorával kialakított műkö mellvéd kíséri, hasonló a csarnok hátsó részében található lépcsőfeljáró mellvédje is. A főszárnyban két, a mellékszárnyban egy traktusba rendezve sorakoznak a helyiségek. Az épület egy része alatt tágas alagsor húzódik.

A kastély a település szélén, domb tetejéről tekint szét a hullámozó mezőségi tájon. Mögötte balra lankás völgyben liget nyújt felüdülést, körben művelt földek terülnek el.

83. Kéthely–Sáripusztá, Hunyady-kastély

A Hunyady család a Kéthelytől öt kilométerre fekvő Sáripusztán 1760-ban emeltetett emeletes kastélyt, egy másikat magában a községben a 19. század közepén. Gróf Hunyady József (1873-1942), a főrendiház örökös tagja, a málta rend lovagja 1912 táján Sáripusztán a régi kastély befoglalásával építette fel új kastélyát.⁶²³ Budapesti tartózkodásai alkalmával az édesapja által emelt Trefort utcai palotában lakott (Meinig Arthur, 1892-94).

A sáripusztai kastély cour d'honneur-ös, egymeletes épület, melynek főszárnyát erőteljesen előreugró és magasságában is kiemelkedő középrizalit hangsúlyozza (304. kép). Ennek hatalmas, domborodó tetőzetét nagyszabású mérnöki munkával a csepeli Weiss-Manfréd Művekben készült acélszerkezetű rácstartóval alakították ki, melyre az alatta lévő két szint földemét is felfüggesztették. A főszárny két oldalsó szakaszát és az alacsonyabb oldalszárnyakat manzárdtető borítja, a bal oldalszárny rejti magában a 18. századi kastélyépületet. Az épület neobarokk architektúráját klasszicizáló elemek fegyelmezik. A középrizalit a cour d'honneur felőli oldalon oszloppárokkal kialakított kocsialáhajtót foglal magában, főpárkányát kis timpanon koronázza. A külső, kerti homlokzat ugyanezt ismétli kocsialáhajtó nélkül, visszafogottabb formában.

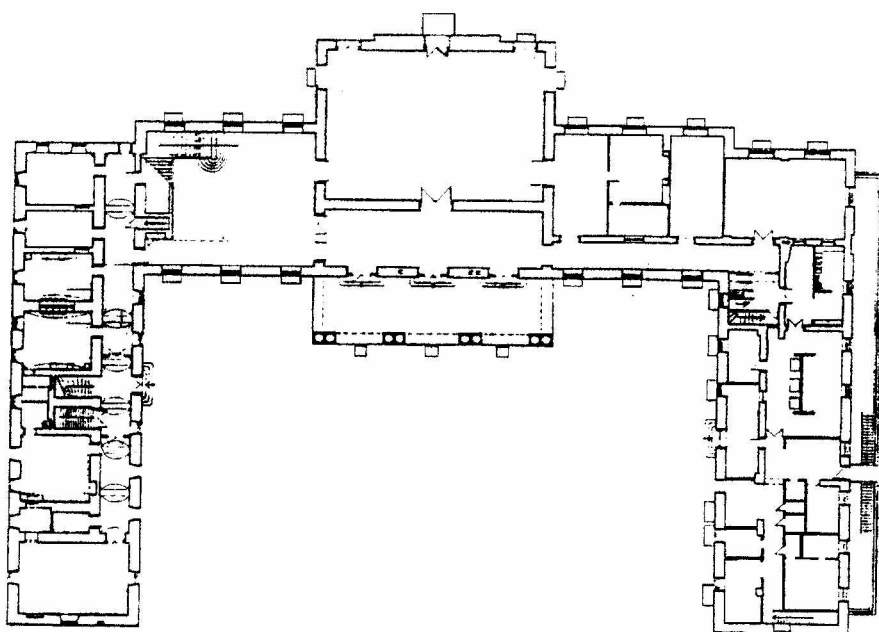
304. Kéthely–Sáripusztá, Hunyady-kastély. 1912 körül

A főszárny földszinjét középen előcsarnok helyezkedett el, ebből nagy ebédlő nyílt (305. kép). A reprezentatív terek sorát ettől balra tágas lépcsőház folytatta, melynek háromkarú, faszerkezetes feljáróját fabábos korlát kísérte. Az ebédlő fölött az ugyancsak a kert felé tájolt díszterem egyben a könyvtárterem rendeltetését is betöltötte; ez a helyiség a tetőzet üveg záródásán keresztül felülről is kapott

⁶²³ Somogy vm. 1914. 93.; Schiller Mária: Kéthely – Sáripusztá, egykori Hunyady-kastély. MV XXXI. 1987. 4. sz. 254-258. – IM TF: MLT 1700/108-109; Cházár gyűjt.

világosságot. Az oldalszárnyakban lakó- és hálószobák, gardróbok, kisebb kabinettek és dolgozószobák sorakoztak, melyek egymás közti közlekedését melléklépcsőház segítette. A jobb oldalszárny végén bújt meg a kápolna. Ugyanennek a szárnynak a külső oldalán lépcsők vezettek az alagsorba, ahol a személyzet a kastély lakóinak megzavarása nélkül közlekedhetett és tehette dolgát. A manzárd-szinten személyzeti és más alárendelt szobák sora húzódott.

Az országút felé forduló cour d'honneur-t a mellvédszerű téglakerítés és a kastély középtengelyében elhelyezett neobarokk kovácsoltvas kapu legalább annyira feltárta a külvilág felé, mint amennyire elválasztotta attól. A kastélyhoz hátulról kert kapcsolódott. Az épületet 1986-ban egy tűzvész igen súlyosan megrongálta.

305. Kéthely-Sáripusztá, Hunyady-kastély. Földszinti alaprajz

Kitekintés

A historizmus korában virágzó kastélyépítészet és kastélykultúra egy nagy múltú műfaj utolsó fénykorát jelentette Magyarországon. Egy olyan felforratást, amelyet hasonló több már nem követhetett. Az 1914 után meginduló történelmi katalizmus és radikális társadalmi változások merőben új viszonyokat teremtettek, melyek nem kedveztek a további fejlődésnek, sőt utóbb egyenesen a meglévő kastélyépületek fizikai létét kérdőjelezték meg.

Sajnálatos módon kastélyok pusztítására már a tárgyalt korszakban sor került. Mára a jótékony feledés homálya borítja az eseményeket, de tény, hogy az 1848-49-es szabadságharc idején több tucatnyi kastélyt rongáltak meg vagy romboltak le a román felkelők Erdélyben és a szomszédos területeken. A „magyar urak” lakhelyének pusztítása a kastélyok lehetséges interpretációjának ad sajátos, etnikai vetületet. (Egyes megrongált épületek újjászületése utóbb viszont épp a historizáló kastélyok számát gyarapította.) Közlebbi adatok nem ismeretesek, de az első világháborúban az 1916-os orosz katonai betörés szintén érinthetett néhány kastélyt az ország északkeleti vármegyéiben. Nemsokára az 1919-es év kaotikus eseményei következtek, melyeket ugyancsak pusztítás és fosztogatás kísért.

A trianoni békeszerződés (1920) következtében a történelmi Magyarország historizáló kastélyaiból számos az utódállamokhoz került. Ha a tulajdonosok általános elűzésére még nem is került sor, a földreform nyomán a hagyományos kastélyélet fenntartása lehetetlenné vált, és új kastélyok építése szóba sem jöhetett. A trianoni Magyarországon a helyzet csak részben különbözött. A romló gazdasági körülmények földreform híján is megváltoztatták sok kastély fenntartásának a lehetőségeit. Jellemzően a kastélyt a tulajdonos továbbra is lakta, de benne a nagyszabású társadalmi rendezvények helyett a családi életforma honosodott meg.⁶²⁴ Néhány új kastély épült ugyan, ám a szerény léptékű, többnyire neobarokk épületek az 1914 előttiéhez nem is mérhetők, jelentőségük a magyar architektúrában gyakorlatilag elhanyagolható.

Az elszegényedő, de lényegében berendezésükben is épen fennmaradt kastélyokra a II. világháborús események mértek pusztító csapást. Sok épületet már a visszavonuló németek kifosztottak, hogy aztán kirablásukat, esetenként rombolásukat a szovjet csapatok, illetve a helyi lakosság fejezze be. (Furcsa módon Csehszlovákiában jobban megkímélték az egykori magyar nemesek kastélyait.) Ha maguk az épületek meg is maradtak, tartalmuk – a bútorok, műkincsek, levéltárak, könyvtárak – megsemmisítése a magyar kultúra fájdalmas, soha nem pótolható vesztesége.

A kastélyok tulajdonosai többnyire már a háború végén elmenekültek; aki Magyarországon maradt, kastélyától megfosztva egészen más körülmények között volt kénytelen folytatni életét.⁶²⁵ Az üres, omladozó épületeket aztán általában alkalmatlan és méltatlan célokra hasznosították.⁶²⁶ A kastélyok iránti ellenséges érzületet hivatalos ideológiai megfontolások is táplálták. A parkok elvadultak, területüket felosztották, épületeik pusztulásnak indultak.

⁶²⁴ Erre nézve sokatmondó esettanulmány Bányai Balázs: A nádasdladányi Nádasdy-kastély a XX. században. Egy arisztokrata család a Horthy-korban. Szakdolgozat, ELTE BTK történelem szak. Budapest, 2001.

⁶²⁵ Gudenus János – Szentirmay László: *Összetört címerek*. Bp., 1989.

⁶²⁶ Ézsias Anikó – Szakály István (szerk.): *Pusztuló műrmlékeink nyomában*. Bp., 1983.

Az 1956 után éledező műemlékvédelem figyelme hamarosan a kastélyok felé fordult, azonban a szóban forgó épületek nagy száma, hasznosításuk mikéntje jóformán megoldhatatlan problémának bizonyult. A historizmus kastélyai annyiból még rosszabb helyzetben voltak, hogy ezt a korszakot a művészettörténet-tudomány és a műemléki gyakorlat nem értékelte, következésképpen megóvásukkal, fenntartásukkal jó ideig nem törődtek. Az 1980-as évektől kezdve a helyzet megváltozott: a figyelem 19. század második felének építészete felé fordult, értékeit kezdték elismerni, emlékeit helyreállítani. A rendszerváltás nyomán az új viszonyok között túlélési esélyeik – ha kompromisszumokkal is – megnövekedni látszanak. A historizmus kastélykultúrája már örökre a múlté, maguk az épületek és parkjaik azonban jobb eséllyel tekinthetnek a jövő felé.

Kastélyok jegyzéke

A címsorok felépítése:

Helység neve 1914-ben (névvariáns [ha volt], vármegye 1914-ben, mai név [ha eltér a régitől] és megye, illetve ország [az esettől függően]), építtető neve, tervező neve [ha személye ismert], építés ideje; következő építési periódus [ha volt] (építés jellege)

Félkövérrrel szedett a címsor, ha az épület a „Kastélyról-kastélyra” c. részben önállóan is szerepel

A címsorokban alkalmazott rövidítések:

A = Ausztria

br. = báró

e. = előtt

gr. = gróf

hg. = herceg

HR = Horvátország

k. = körül

m. = megye

RO = Románia

SCG = Szerbia (és Montenegró)

SK = Szlovákia

sz. = század

u. = után

UA = Ukrajna

vm. = vármegye

v. = vagy

+ = lebontásáról, pusztulásáról biztos információ áll rendelkezésre

Abafája (Maros-Torda vm., ma Apalina, RO), br. Huszár, 19. sz. vége.

Abony (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), br. Harkányi Frigyes, 19. sz. vége (bővítés) +

Abosfalva (Kisküküllő vm., ma Abuş, RO), Apor, 1870-es évek

Ábrahám (Szentábrahám. Pozsony vm., ma Abraham, SK), gr. Esterházy Károly, 1883 (régikastély); gr. Esterházy Károly, Josef Urban, 1899-1900 (új kastély) +

Acsa (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), br. Prónay Sylvester Gábor, 19. sz. vége (átépítés)

Acsa-Acsaújlak (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), br. Prónay Dezső, Alpár Ignác, 1910 k.

Alcsút (Fejér vm., ma Alcsútdoboz része, Fejér vm.), József főherceg, Ybl Miklós, 1871-72 (pálmaház); József főherceg, 1880-as évek (bővítés, könyvtár), id. Stornó Ferenc (kápolna)

Alsóhídvég (Tolna vm., ma Tengelic része [?], Tolna m.), br. Jeszenszky, 1870-es v. 80-as évek

Alsóilosva (Szolnok-Doboka vm., ma Ilişua, RO), gr. Klebelsberg Béláné, 19. sz. vége (?)

Alsókéked (Abaúj-Torna vm., ma Kéked része, Borsod-Abaúj-Zemplén m.), br. Melczér Andor, 1863 (átépítés)

Alsólieszkó (Trencsén vm., ma Bellus/Beľuška része [?], SK), gr. Gyulay Sámuel, 1880-as v. 90-es évek (átépítés)

Alsómiholjác (Verőce vm., Szlavónia, ma Donji Miholjac, HR), gr. Mailáth László, Möller István, 1904-1905

Alsószeleste (Vas vm., ma Szeleste része, Vas m.), Szentgyörgyi-Horváth Antal, August Sicard von Sicardsburg, 1855

Alsóvály (Gömör-Kishont, ma Nizna Valice, SK), Beélik János, 1843

Alsózsuk (Kolozs vm., ma Jucu de Jos, RO), gr. Teleki, 19. sz. második fele

Alvinc (Alsó-Fehér vm. ma Vinţu de Jos, RO), Inczédy v. br. Horváth, 19. sz. vége

Appony (Nyitra vm., Oponice, SK), Bartakovich, 19. sz. közepe (átalakítás)

Appony (Nyitra vm., Oponice, SK), gr. Apponyi Gyula, 1844-46 (könyvtár szárny)

Árkos (Háromszék vm., ma Arcuş, RO), br. Szentkereszty Béla, 1873 k.

Árokalja (Szolnok-Doboka vm., ma Arcalia, RO), gr. Bethlen, 1860-as évek

Babapuszta (Bács-Bodrog vm., ma Aleksa Šantić, SCG), Fernbach Károly, Hikisch Rezső (?), 1906-1907

Bajmóc (Nyitra vm., ma Bojnice, SK), gr. Pálffy János, Hubert József, 1889-98

Bajnski Dvori (Varasd vm., ma HR), gr. Erdődy Nep. János, 1864 u.

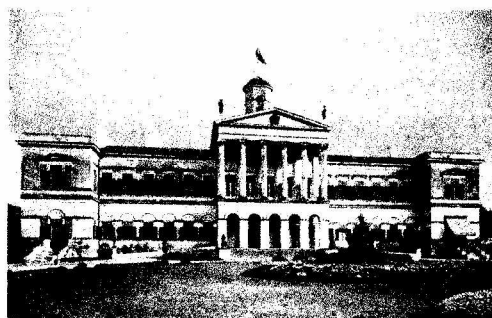
Bakóca (Baranya vm., ma Baranya m.), Mailáth György, 1860-as évek (306. kép)

Balkány (Szabolcs vm., ma Szabolcs-Szatmár-Bereg m.), Gencsy Béla, 1870-es v. 80-as évek (átépítés)

Balozsameggyes (Vas vm., ma Meggyeskovácsi, Vas m.), Förster Ottó, 19. sz. vége

306. Bakóca, Mailáth-kastély. 1860-as évek

307. Beodra, Karátszonyi Lajos-féle kastély. 1857

Baltavár (Vas vm., ma Bérbaltavár, Vas m.), hg. Thurn-Taxis Egon, Otto Hieser, 1888 + (átépítés)

Bályok (Bihar vm., ma Balc, RO), gr. Károlyi Tiborné sz. Degenfeld-Schomburg Emma, 1896

Bárca (Abaúj-Torna vm., ma Barca, SK), Bárczay (?), 19. sz. közepe (átépítés)

Bárdudvarnok (Somogy vm., ma Somogy m.), gr. Somssich Géza, 1912

Barka (Gömör-Kishont vm., ma Borka, SK), gr. Zichy-Ferraris, Szuchy József, 1904

Bársonyos–Pervátpuszta (Komárom vm., ma Komárom-Esztergom m.), Jékely Albert, Ágoston Emil, 1907

Bátorkeszi (Esztergom vm., ma Bátorové Kosihy, SK), Kubek István, 1894-95 +

Bátyu (Bereg vm., ma Uzlovoje, UA), gr. Lónyay, 19. sz. második fele

Bélád (Bars vm., ma Beladice, SK), Szent-Ivány Oszkár, Balogh Loránd, 1902 (átépítés)

Belecska (Tolna vm., ma Tolna m.), Mechwart Ernő, Takách Béla, 1904-1906

Beled (Sopron vm., ma Győr-Moson-Sopron m.), Barthodeiszky, Ludwig Schöne, 1886

Belezná (Somogy vm., ma Zala m.), gr. Zichy Ödön, ifj. Bobula János, 1890-es évek (átépítés)

Belišće (Szlavónia, ma HR), br. Guttmann Vilmos, 19. sz. második fele

Beocsin (Szerém vm., ma SCG), Spitzer, Alpár Ignác, 1898

Beodra (Torontál vm., ma Beodra, SCG), Karátsonyi László, 1842-46

Beodra (Torontál vm., ma Beodra, SCG), Karátsonyi Lajos, 1857 (307. kép)

Bercel (Nógrád vm., ma Nógrád m.), Kállay Benjámín, 19. sz. második fele

Beregvár (Szentmiklós, Bereg vm., ma Csinagyijevo, UA), gr. Schönborn Ervin, Otto Hieser, 1890 k. (308. kép)

Bethlen (Szolnok-Doboka vm., ma Beclean, RO), gr. Bethlen Pál, Kallina Mór, 1900 k.

Betlér (Gömör-Kishont vm., ma Betliar, SK), gr. Andrássy Manó, Fort Sándor, 1880-86 (átépítés)

308. Beregvár, Schönborn-kastély. Otto Hieser, 1890 körül

309. Biharugra–Szilaspusztá, Bölönyi-kastély. Ybl Miklós (?), 1870-es vagy 80-as évek

Bezeréd (Vas vm., ma Vas m.), Bezerédj Elek, 1867

Biharfélegyháza (Bihar vm., ma Roșiori, RO), Schwarcz Gyula, 19. sz. utolsó harmada

Biharugra–Szilaspusztá (Ugra, Bihar vm., ma Hajdú-Bihar m.), Bölönyi József, Ybl Miklós (?), 1870 v. 80-as évek (309. kép)

Bikszárd (Pozsony vm., ma Buková, SK), gr. Zichy Ferenc Pál, 1900 +

Birkis (Krassó-Szörény vm., Birchiș), Mocsonyi Sándor, 19. sz. második fele +

Bodola (Háromszék vm., ma Budila, RO), Béldi Tivadar, Pákei Lajos, 19. sz. vége

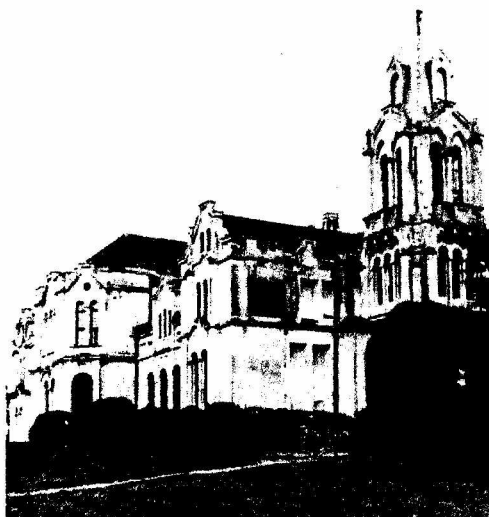
Bodrogolaszi (Zemplén vm., ma Borsod-Abaúj-Zemplén vm.), gr. Lónyay Ödön, Ybl Miklós (?), 1860 v. 70-es évek; gr. Lónyay Elemér, Edwin Lutyens, 1905 (átépítési terv, nem valósult meg) (310. kép)

Bogát (Vas vm., ma Szombathely része, Vas m.), gr. Festetics Dénes, 1856-60

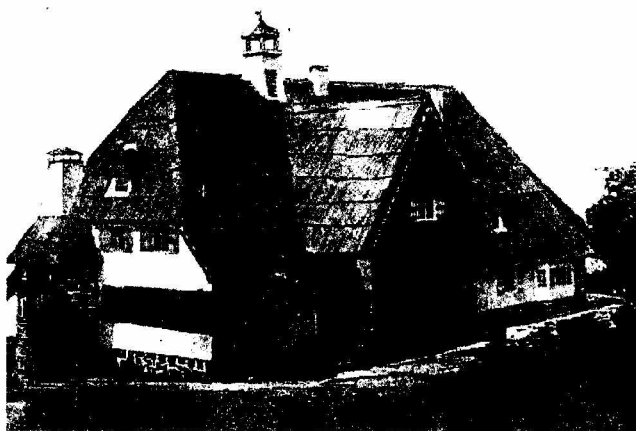
Bonchida (Kolozs vm., ma Bontida, RO), gr. Bánffy József, Kagerbauer Antal, 1844 és 1850 között (kiegészítés)

Bonyha (Kisküküllő vm., ma Bahnea, RO), gr. Bethlen Farkas, 1850-es évek (átépítés)

Bögöte (Vas vm., ma Vas m.), Bozzay Imre, 1875

310. Bodrogolaszi, Lónyay-kastély. Ybl Miklós
(?), 1860-as vagy 70-es évek

311. Buják, Pappenheim-kastély. Franz Zell, 1910

Budafok (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Budapest, XXII. kerület), Sacellár György, 1902 után

Budafok (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Budapest, XXII. kerület), Törley József, Ray Rezső Vilmos, 1899-1901, 1905 (oldalszárny)

Buják (Nógrád vm., ma Nógrád m.), gr. Pappenheim Szigfrid, Franz Zell, 1910 (311 kép)

Bükkfalva (Bukovec, Temes vm., ma Bukovăț, RO), gr. Serényi János, Balogh Loránt, 1898-1901

Cabuna (Verőce vm., Szlavónia, ma Cabuna, HR), Jankovich László, Moritz Wappler, 1874

Cege (Szolnok-Doboka vm., ma Țaga, RO), gr. Wass Jenő, 1900 k.

Cífer (Pozsony, vm., ma Cífer, SK), gr. Zichy, 1890

Csákigorbó (Szolnok-Doboka vm., ma Gîrbău, RO), br. Jósika Lajos, Hottner Ferdinánd, 1867 (terv kibővítéshez, nem valósult meg)

Csalár–Ipolykürtpuszta (Nógrád vm., ma Čeláre, SK), gr. Keglevich István, 1910 k.

Cséhtelek (Bihar vm. Margitta mellett, ma Marghita, RO), Charles Rothschild, 1909 (312. kép)

Csitár–Gárdonyipuszta (Nógrád vm., ma Nógrád m.), gr. Mailáth István Géza, 1894

Csomaköz (Szatmár vm., ma Ciumești, RO), gr. Dégenfeld József, 19. sz. második fele

Csombord („Marosszentkirály”, Alsó-Fehér vm., ma Ciumburd, RO), br. Bánffy Ferenc, 19. sz. vége (313. kép)

Csopak (Zala vm., ma Veszprém m.), Ranolder János, Szentirmay József, 1860 k.

312. Cséhtelek, Rothschild-kastély. 1909

313. Csombord, Bánffy-kastély. 19. század vége

Csucsá (Kolozs vm., Ciucea, RO), Boncza, Alpár Ignác, 1900 k.

Csurgó (Somogy vm., ma Somogy m.), Meller Henrik, 1900 k.

Debren (Dubrin, Szilágy vm., ma Dobrin, RO), gr. Andrássy Gyula, 1870-80-as évek

Dédes (Borsod vm., ma Dédestapolcsány része, Borsod-Abaúj-Zemplén m.), gr. Serényi, 19. sz. utolsó harmada

Dég–Feketepusztá (Fejér vm., ma Mátyásdomb, Fejér m.), Lonkai Ármin, 1902

Deszk (Torontál vm., ma Csongrád m.), br. Gerliczy Félix, 1883

Diósjenő (Nógrád vm., ma Nógrád m.), Sváb Sándor, Fellner Sándor, 1900 és 1910 között

Diószeg (Pozsony vm., ma Sládkovičovo, SK), Kuffner Károly, Franz Neumann, 1885-86

Diósszentpál (Pozsega vm., Szlavónia, ma Dioš, HR), Tüköry Alajosné, Foerk Ernő és Sándy Gyula, 1904-1905

Doboz–Póstelek (Békés vm., ma Békés m.), gr. Széchenyi Antal, 1905

Domahida (Szatmár vm., ma, Domănești, RO.), Domahidy István, 1898-99

Domahida (Szatmár vm., ma, Domănești, RO.), Domahidy Sándor, 1890 (átépítés)

Drávafok (Somogy vm., ma Somogy m.), Bittó István, Ybl Miklós, 1870-es évek eleje (terv), 1896 (megvalósulás?)

Drávapálfalva–Belcsapusztá (Somogy vm., ma Barcs része, Somogy m.), Kremsir Mór, 19. sz. vége

Egyed (Sopron vm., ma Győr-Moson-Sopron m.), Egyedy Artúr, 1880

Elecske (Nyitra vm., ma Alešince, SK), Ambrózy Istvánné. 1870 u. (átalakítás)

Élesd (Bihar vm., ma Aleșd, RO), gr. Bethlen, 19. sz. második fele

Erdészvölgy (Máramaros vm., ma UA), a Magyar Állam Rudolf trónörökös részére, a Földművelési Minisztérium Erdészeti Osztálya, 1885

Erdőkürt (Nógrád vm., ma Nógrád m.), gr. Wilczek Frigyes, Balogh Loránt, 1908

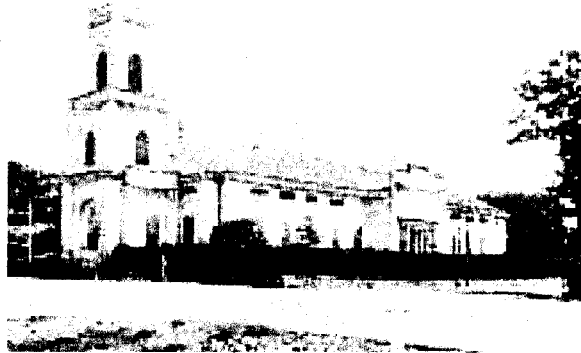
Erdőszáda (Szatmár vm., ma Ardușat, RO), gr. Dégenfeld Miksa, 1860-as évek +

Farkasgyepű (Veszprém vm., ma Veszprém m.), br. Hornig Károly, Voyta Adolf, 19. sz. 2. fele

Fás (Békés vm., ma Békés m.), gr. Wenckheim Béla, Ybl Miklós, 1855 és 1862 között (314. kép)

314. Fás, Wenckheim-kastély. Ybl Miklós, 1855 és 1862 között

315. Kiszombor, Rónay-kastély. 1861

Fehérvárcsurgó (Fejér vm., ma Fejér m.), gr. Károlyi György, Heinrich Koch, 1844-49; gr. Károlyi József, 1909-12 (átalakítás)

Feketebátor (Bihar vm., ma Batăr, RO), Lovassy, ifj. Rimanóczy Kálmán, 20. sz. eleje

Felsőelefánt (Nyitra vm., ma Horné Lefantovce, SK), Jezerniczky (?), 19. sz. közepe (átalakítás)

Felsőelefánt–Nyitraszentjános (Nyitra vm., ma Horné Lefantovce, SK), br. Edelsheim-Gyulay Lipót, Hubert József, 1894 (átalakítás)

Felsőíreg (Tolna vm., ma Iregszemcse, Tolna m.), br. Schossberger Zsigmond, 1890-es évek

Felsőkubin (Árva vm., ma Vyšný Kubín, SK), 19. sz. második fele

Felsőlövő (Vas vm., ma Oberschützen, A), Hoffmann, 19. sz. utolsó harmada

Felsőpetény (Nógrád vm., ma Nógrád m.), Spett Vince, 1902

Felsősegesd (Somogy vm., ma Segesd része, Somogy m.), gr. Széchényi Bertalan, Fellner Sándor, 1901

Felsőszemeréd (Hont vm., ma Horné Semerovce, SK), gr. Obendorf, 19. sz. közepe (?)

Felsőszivágy (Szilágy vm., ma Asuaju de Jos, RO), gr. Bornemissza Elemér, Bálint Zoltán és Jámbor Lajos, 1906

Felsővadász (Abaúj-Torna vm., ma Borsod-Abaúj-Zemplén m.), gr. Vay Tihamér, 1872 (átépítés)

Felsőzsitfa–Szöcsénypuszta (Somogy vm., ma Zsitfapuszta [?], Somogy m.), Véssey Sándor, Huszmann Alajos, 1890

Főrév (Pozsony vm., ma Prievoz, Pozsony/Bratislava része, SK), gr. Csáky Jenő, Kittler Ferdinánd, 1899-1902

Füss (Barsfüss, Bars vm., ma Trávnica, SK), Barlanghy, 1862

Füzérradvány (Abaúj-Torna vm., ma Borsod-Abaúj-Zemplén m.), gr. Károlyi Ede, Ybl Miklós és gr. Károlyi Ede, 1857-59, 1860-77; gr. Károlyi László, Albert Pio, 1897 és 1907 között (átépítés)

Galánta (Pozsony vm., ma Galanta, SK), gr. Esterházy József, Weber Antal, 1860 k. (átépítés)

Galgamácsa (Pest-Pilis-Solt- Kiskun vm., ma Pest m.), a Magyar Állam Ferenc József részére, Schulcz Ferenc, 1869-70 +

Garany (Zemplén vm., ma Hraň, SK), gr. Almásy Györgyné, Ludwig Baumann, 1905-1906

Gardán (Szilágy vm., ma Gîrdani, RO), br. Blomberg, 19. sz. vége

Gégény (Szabolcs vm., ma Szabolcs-Szatmár-Bereg m.), gr. Zichy Ödön, 1905 (átépítés)

Görgényszentimre (Maros-Torda vm., ma Gurghiu, RO), a Magyar Állam Rudolf trónörökösnek, 1882 (átalakítás)

Gyalu (Kolozs vm., ma Gilău, RO), Rosenberg, 1877 (átépítés)

Gyanta (Bihar vm., ma Ginta, RO), Tisza István, ifj. Rimanóczy Kálmán, 20. sz. eleje

Gyöngyöshalász (Heves vm., ma Heves m.), dr. Biró Lajos, 19. sz. utolsó harmada

Háromhuta (Zemplén vm., ma Borsod-Abaúj-Zemplén m.), br. Waldbott Frigyes, 1860

Hejce (Abaúj-Torna vm., ma Borsod-Abaúj-Torna vm.), püspöki nyaralókastély (Bubics Zsigmond), 1888

Hercegszántó (Bács-Bodrog vm., ma Bács-Kiskun m.), Frigyes főherceg, 1902

Heréd (Nógrád vm., Nógrád m.), Brüll Henrik Géza, 1901

Herény (Vas vm., ma Szombathely része, Vas m.), Gothard Sándor és Jenő, Hauszmann Alajos, 1886

Homonna (Zemplén vm., ma Humenné, SK), gr. Andrássy Aladár, 19. sz. vége (átépítés)

Iharos (Somogy vm., ma Somogy m.), br. Inkey Lajos, 1860

Ikervár (Vas vm., ma Vas m.), gr. Batthyány Lajos, Ybl Miklós és Pollack Ágoston, 1846-47; gr. Batthyány Géza, Hauszmann Alajos, 1880-as évek (átalakítás)

Ipolybél (Hont vm., ma Bielovce, SK), Nagy Miklós, 20. sz. eleje

Istvánfalu (Pozsony vm., ? SK), Keltz Gyula, 1900 k.

Iszkaszentgyörgy (Fejér vm., ma Fejér m.), gr. Pappenheim Szigfrid, Gabriel Seidl, 1904-1908 (bővítés)

Ivác (Vas vm., ma Vas m.), gr. Sigray Antal, Brenner János, 1896-98

Jakabháza (Vas vm., ma Vas m.), gr. Kornis Emil, 1857 +

Jám (Krassó-Szörény vm., ma Iam, RO), gr. Bissinger Ernő, Nay Rezső és Strausz Ödön, 1890-es évek

Jéke (Szabolcs vm., ma Szabolcs-Szatmár-Bereg m.), Liptay Károly, 1860-as évek

Kajdacs (Tolna vm., ma Tolna m.), Sztankovánszky János, Ney Béla, 1892-93

Kálaz (Kalász, Nyitra vm., ma Klasov, SK), Weisz Pál, 1866

Káloz–Belmajor (Fejér vm., ma Fejér m.), gr. Zichy, 19. sz. második fele (átépítés)

Káloz–Nagyhörcsök (Fejér vm., ma Sárbogárd–Nagyhörcsök, Fejér m.), gr. Zichy Pál, Weber Antal és Ybl Miklós, 1852-55; gr. Zichy Pálné, Gottfried Semper, 1870-71 (terv, nem valósult meg)

Kamánfalu (Kálmánfalu, Nyitra vm., ma Kamanová, SK), Tocsek János, 1847

Kápolnás (Krassó-Szörény vm., ma Căpâlnaș, RO), Mocsonyi Mihály, Otto Wagner, 1860-as évek

Kaposújlak (Somogy vm., ma Somogy m.), gr. Somssich József, 1885

Karácsond (Heves vm., ma Heves m.), gr. Szapáry Józsefné, 1854

Katymár (Bács-Bodrog vm., ma Bács-Kiskun m.), Latinovics család, Gerster Károly és Kauser Lipót, 1855 k. +

Kelebia (Szabadka pusztája, Bács-Bodrog vm., ma Tompához tartozik, Bács-Kiskun m.), br. Redl Béla, Gerster Károly és Kauser Lipót, 1861-63

Kemenessömjén (Vas vm., ma Vas m.), dr. Berzsenyi Jenő, 1904-1905

Keményegerszeg (Vas vm., ma Vasegerszeg része, Vas m.), Kiss Gyula, 1860-70-es évek

Kendilóna (Szolnok-Doboka vm., ma Luna de Sus, RO), gr. Teleki Miksa, 19. sz. közepe

Kernyesd (Hunyad vm., ma Cîrnesti, RO), Kendeffy Sámuel, Lukse-Fábry Béla, 1871-75 k. +

Keszeg (Nógrád vm., ma Nógrád m.), Huszár Béla, 19. sz. 3. harmada (átépítés)

Keszthely (Zala vm., ma Zala m.), gr. Festetics Tasziló, Viktor Rumpelmayer, 1883-87 (átépítés és bővítés)

Kéthely–Sáripusztá (Somogy vm., ma Somogy m.), gr. Hunyadi József, 1912 k.

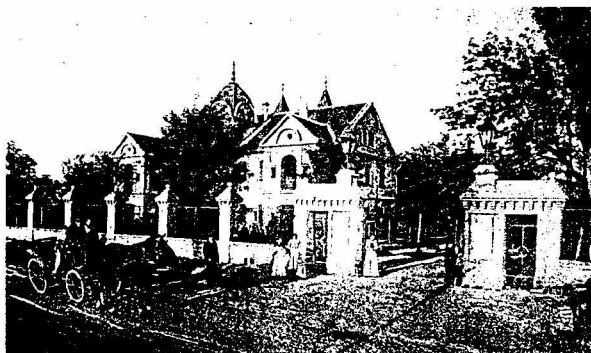

316. Kocsord, Tisza-kastély. Möller István, 1900 után

317. Lászlótanya, Károlyi-kastély. Albert Pio (?), 1900 körül

Kisbáb (Nyitra vm., ma Báb része, SK), Strasser Sándor, 20. sz. eleje (átépítés)
 Kiskartal (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Verseg része, Pest m.), Podmaniczky, 1868
 Kismagyar (Pozsony vm., ma Nový Život, SK), gr. Pálffy Béla, 1899-1900 (átépítés)
 Kissitke (Vas vm., ma Sitke része, Vas m.), hg. Batthyány, 1851 (átépítés)
 Kistapolcsány (Bars vm., Topoľčianky, SK), József Ágost főherceg, 1910 k.
 Kisvezekény (Bars vm., ma Male Vozokany, SK), Botka Aladár, 1904
 Kiszombor (Torontál vm., ma Csongrád m.), Rónay Móric, 1861 (315 kép)
 Kisszántó (Bihar vm., ma Santăul Mic, RO), br. Königswarter Herman, 1900 k.
 Kivadár (Somogy m., ma Somogy m.), gr. Somssich, 1864 és 1888 között
 Kocsóc (Trencsén vm., ma Kočovce, SK), Rakovszky Géza, Steindl Imre, 1876-79 (terv, megvalósulatlan)
 Kocsord (Szatmár vm., ma Szabolcs-Szatmár-Bereg m.), Tisza, Möller István, 1900 után (316. kép)
Kolta (Komárom vm., ma Kolta, SK), Szentiváni Károlyné Ribáry Mária, 1898 u.
Komját (Nyitra vm., ma Komjatice, SK), br. Wodianer Mór, 1870-73 +
 Kunágota (Csanád vm., ma Békés m.), Urbán Péter, 1906
 Kupa (Csanád vm., ma Békés m.), Bíró Albert, Kövér Lajos, 1906
 Laborcrév (Zemplén vm., ma Krásny Brod, SK), Wollmann Kázmér, 1896
 Lászlótanya (Abaúj-Torna vm., ma Borsod-Abaúj-Zemplén m.), gr. Károlyi László, Albert Pio (?), 1900 k. (317. kép)
 Lazsnak (Zala vm., ma Korpavár része, Zala m.), Back Károly, Schweiger Gyula, 1890-92 (318. kép)

318 Lazsnak, Back-kastély. Schweiger Gyula, 1890-92

319. Lesencetomaj, Hertelendy-kastély. 19. század második fele

Lengyel (Tolna vm., ma Tolna m.), gr. Apponyi Rudolf, Geiger Flórián (? , 1860-as évek, átépítés); gr. Apponyi Sándor, Rumpelmayer Viktor, 1878 u. (átépítés); gr. Apponyi Sándor, Fellner Sándor, 1906 (helyreállítás)

Lengyeltóti (Somogy vm., ma Somogy m.), Inkey Zsigmond, Ybl Miklós, 1860 e. (átépítés)

Lesencetomaj (Zala vm., ma, Veszprém m.), Hertelendy Ferenc, 19. sz. második fele (319. kép)

Léva (Bars vm., ma Levice, SK), Schöeller Sándor, 19. sz. vége (320. kép)

Liptóújfár (Liptó vm., ma Liptovský Hrádok), Bobula János saját maga számára, 20. sz. eleje

Lónya (Bereg vm., ma Szabolcs-Szatmár-Bereg vm.), Lónyay János, Wieser Ferenc, 1857 előtt

Losoncapátfalva (Nógrád vm., ma Opatová, SK.), gr. Cebrián László, Gerster Károly, 1860

Lőrinci (Nógrád vm., ma Heves m.), Hoffmann Jakab, 19. sz. vége

Mácsa (Arad vm., ma Macea, RO), gr. Károlyi Tibor, Ybl Miklós 1864, 1880-81

Magaslak (Felsőlugos mellett, Bihar vm., ma Lugașu de Sus, RO), gr. Zichy Jenő, 1891-93

Magyarfenes (Kolozs vm., ma Vlaha, RO), Josika Andor, 1879 (bővítés)

Málca (Zemplén vm., ma Malčice, SK), Szent-Ivány Vince, 1862

Malomszeg (Nyitra vm., ma Mlynský Sek, Lipová része, SK), Elek Mór, 1903 e.

Malonya (Bars vm., ma Tesárske Mlyňany, SK), br. Ambrózy István, Balogh Loránt, 1895

Marcali (Somogy vm., ma Somogy m.), gr. Széchenyi Andor Pál, Szende Andor (?), 1912-14

Margonya (Sáros vm., ma Marhaň, SK), Nemes, 1900-as évek eleje

Maroshévíz (Maros-Torda vm., ma Toplița, RO), Urmánczy Nándor, 1906

Marosnémeti (Hunyad vm., ma Mintia, RO), br. Kemény, 19. sz. második fele

Marosújvár (Alsó-Fehér vm., ma Ocna de Mureș, RO), gr. Mikó Imre, Kagerbauer Antal, 1856-62

Marosszentgyörgy (Maros-Torda vm., ma Sîngeorgiu de Mureș, RO), Máriaffi, 1870-es évek

Martonvásár (Fejér vm., ma Fejér m.), gr. Brunszvik Géza, 1870-es évek

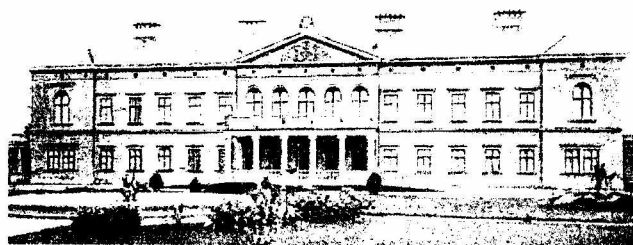
Mátraszőlős (Nógrád vm., ma Nógrád m.), Jankovich, 19. sz. közepe; Simay Aladár Jeney Isvánné számára, 19. sz. utolsó harmada (átépítés)

Medgyesfalva (Nagyküüllő vm., ma Mureșeni, RO), Lázár Jenő, 19. sz. vége

Mernye (Somogy vm., ma Somogy m.), piarista rend, 1905

320. Léva, Schöeller-kastély. 19. század vége

321. Mocsonok, püspöki kastély. 1840-es évek

Mezőzáh (Torda–Aranyos vm., ma Zau de Cîmpie, RO), Ugron István, br. Bánffy János és Pákei Lajos, 1908-11

Mihályi (Sopron vm., ma Győr-Moson-Sopron m.), Döry Miklós, 1860-as évek (átépítés)

Mikosszéplak–Mikosdpusztá (Vas vm., ma Vas m.), br. Mikos Ede, 1850-es évek
Mocsonok (Nyitra vm., ma Sládečkovce, SK), püspöki nyaralókastély (Palugyay Imre), 1840-es évek (321. kép)

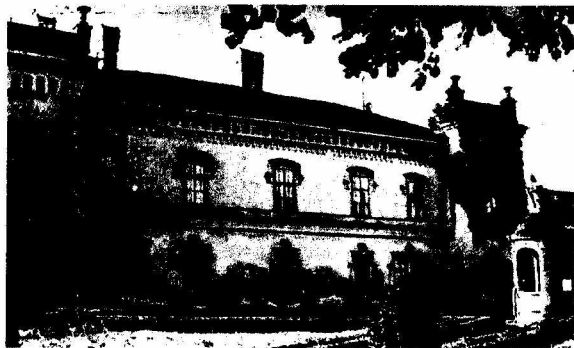
Mogyorósbánya (Esztergom vm., ma Komárom-Esztergom m.), Brzorar Rezső, 1862-64 +

Molnári (Vas vm., ma Püspökmolnári, Vas m.), gr. Festetics György, 1860 k. (átépítés) +

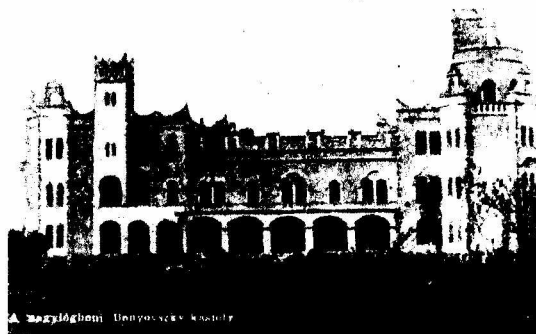
Moraván (Nyitra vm., ma Moravany nad Váhom, SK), gr. Zedtwitz Kurt, 1881 (átalakítás)

Mosdós (Somogy vm., ma Somogy m.), őrgróf Pallavicini Ede, 1892-94

Mosonszentmiklós (Moson vm., ma Lébénymiklós része, Győr-Moson-Sopron m.), br. Sina János, 1856 (átépítés) + (322. kép)

322. Mosonszentmiklós, Sina-kastély. 1856

323. Nagylég, Benyovszky-kastély. 20. század eleje

Mozsgó (Somony vm., ma Baranya m.), lovag Biedermann Ottó, Lechner Ödön, 1892-96

Nádasdladány (Fejér vm., ma Fejér m.), gr. Nádasdy Ferenc, Linzbauer István, 1873-76

Nádaska (Tornanádaska, Abaúj-Torna vm., ma ?, SK), gr. Hadik János, Benczúr Béla, 1890-es évek (átépítés)

Nagy és Kistöre (Bars vm., ma Turá, SK), Kazy János, 1900 k.

Nagybodok (Nyitra, vm., Nyitraludány mellett, ma Ludanice, SK), br. Stummer Sándor, 1877 u. (átépítés)

Nagyernye (Maros-Torda vm., ma Ernei, RO), Bálintt, 1870-es évek (átépítés)

Nagyfüged (Heves vm., ma Heves m.), Almásy, 19. sz. vége

Nagykágya (Bihar vm., ma Cadea, RO), gr. Pongrácz Vilmos, 1895

Nagykároly (Szatmár vm., ma Carei, RO), gr. Károlyi István, Meinig Arthur, 1893-96

Nagykovácsi (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), gr. Tisza Lajos, Benedicty József, 1880-as évek

Nagylég (Pozsony vm., ma Lehnice, SK), gr. Benyovszky, 20. sz. eleje + (323. kép)

Nagylózs (Sopron vm., ma Győr-Moson-Sopron vm.), br. Solymossy László, Handler Ferdinánd, 1881 (324. kép)

Nagymágocs (Csongrád vm., ma Csongrád m.), gr. Károlyi Imre, 1896-97

Nagyszentmiklós (Torontál vm., ma Sînnicolau Mare, RO), gr. Nákó Kálmán, 1862-64

Nagyteremi (Kisküküllő vm., ma Tirimia, RO), br. Solymossy László, 19. sz. utolsó harmada

Nagyugróc (Bars vm., ma Veľké Uherce, SK), gr. Keglevich János, Alois Pichl, 1844-50 (átépítés)

Nagyunyom (Vas vm., ma Balogunyom része, Vas m.), Sényi Gábor, 1842 k.

Nalác (Nalácvád, Hunyad vm., ma Vadu, RO), Fái, 19. sz. második fele (325. kép)

324. Nagylózs, Solymossy-kastély. Handler Ferdinánd, 1881

325. Nalác, Fái-kastély. 19. század második fele

Németlad (Somogy vm., ma Lad része, Somogy m.), gr. Hoyos Miksa, Möller István, 1910

Néver-Pusztahatár (Bars vm., ma Neverice, SK), br. Lindeloff Henrik, 19. sz. második fele (326. kép)

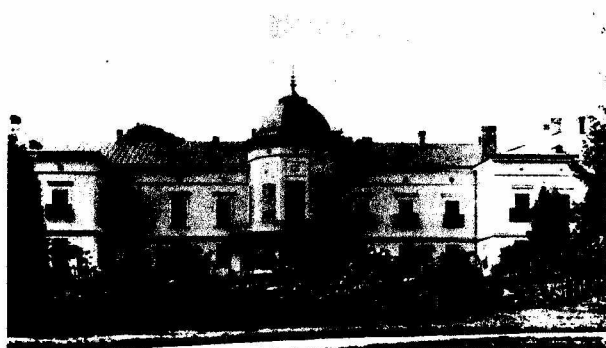
Nézsa (Nógrád vm., ma Nógrád m.), Blaskovich Miklós (?), 1891

Nyáregyháza (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), Manno, 1910 után

Nyitrasárfő (Nyitra vm., ma Nitrianska Blatnica, SK), Haase Lajos, 1860 után; Kurt Leonhardy, 19. sz. utolsó harmada

Ógyalla–Szeszélyespuszta (Komárom vm., ma Hurbánovo, SK), Tahyné Baranyay Ilona, 1860 u.

Ógyalla–Szeszélyespuszta (Komárom vm., ma Hurbánovo, SK), br. Hirsch Móric, 1895-96 k.

326. Néver-Pusztahatár, Lindelff-kastély. 19. század második fele

327. Öreglak, Jankovich-kastély. Szkalnitzky Antal, 1860-as évek vége

Ókígyós (Békés vm., ma Szabadkígyós, Békés m), gr. Wenckheim Frigyes, Ybl Miklós, 1875-79

Óléc–Botkapusztá (Torontál vm., ma Sztari Lec, SCG), Botka Béla, 1904

Ormánd (Ormándlak, Zala vm., ma Zala m.), gr. Somsich, 19. sz. második fele

Oroszvár (Moson vm., ma Rusovce, Pozsony/Bratislava része, SK), gr. Zichy-Ferraris Emánuel, Franz Beer, 1841-44

Osztopán (Somogy vm., ma Somogy m.), Tallián Andor, 1910

Őraljaboldogfalva (Hunyad vm., ma Sintimaria-Orlea, RO), Kendeffy Árpád, 1873 k.

Öreglak (Somogy vm., ma Somogy m.), Jankovich József, Szkalnitzky Antal, 1860-as évek vége (átépítés) (327. kép)

Örmező (Zemplén vm., ma Strazské, SK), gr. Széchenyi Imréné, 1901

Öttevény (Győr m., ma Győr-Moson-Sopron m.), Földváry Miklós, 1870

Ötvös (Somogy vm., ma Ötvöskőny része, Somogy m.), Chernel Gyula, 19. sz. vége

Padány–Peténypusztá (Pozsony vm., ma Padáň, SK), Kuffler Viktor, 1905 u.

Pákozd–Csala (Fejér vm., ma Székesfehérvárhoz tartozik, Fejér m.), Kégl György, Hauszmann Alajos, 1876-78

Papd (Torontál vm., ma Bobda, RO), Csávossy Gyula, 1897

Parád (Heves vm., ma Heves m.), gr. Károlyi György, Ybl Miklós, 1885-88

Parádsasvár (Parád, Heves vm., ma Heves m.), gr. Károlyi Gyula gr. Károlyi Györgyné Zichy Karolina számára, Ybl Miklós, 1880-82

Parnó (Zemplén vm., ma Parchovany, SK), gr. Andrassy Manó, 1850-es évek második fele; gr. Andrassy Géza, Möller István, 1909-13 (helyreállítás) +

Pécel (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), Fáy György, Schannen Ernő, 1910 k.

Perbenyik (Zemplén vm., ma Pribeník, SK), gr. Mailáth József, Hubert József, 1899 (átépítés)

Pér–Táplánypusztá (Győr vm., ma Győr-Moson-Sopron m.), br. Léway Henrik, 1880-82

Pettend (Fejér vm., ma Fejér m.), Luczenbacher Miklós, Voyta Adolf, 1890-es évek vége

Pilisszántó (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), Orosdy Fülöp, Meinig Arthur, 1899-1900

Pohorella (Gömör-Kishont vm., ma Pohorelačna Maša, SK), hg. Coburg Fülöp, 19. sz. vége

Pozsonyivánka (Pozsony vm., ma Ivanka pri Dunaji, SK), hg. Arenberg Károly, 1870 k. (átépítés)

Pribékfalva (Szatmár vm., ma Pribilești, RO), gr. Teleki Géza, 1870-80-as évek
Pudmeric (Pozsony vm., ma Budmerice, SK), ifj. gr. Pálffy János, Franz Neumann, 1889

Pusztá-Katalin (Tolna vm., ma ?), br. Schell József, 1904

Pusztaszabolcs (Fejér vm., ma Fejér m.), Fould-Springer Miksa, 19. sz. utolsó harmada

Pusztaszer (Csongrád vm., ma Ópusztaszer, Csongrád m.), Pallavicini Sándor őrgróf, 1899

Rátót (Vas vm., ma Vas m.), Széll Kálmán, Hauszmann Alajos, 1876 k.

Répcelak (Vas vm., ma Vas m.), Radó Kálmán, 1867

Rigyác (Zala vm., ma Zala m.), Inkey, 19. sz. vége

Rozsály (Szatmár vm., ma Szabolcs-Szatmár-Bereg m.), Isaák Elemér, 20. sz. eleje (328. kép)

Rum (Vas vm., ma Vas m.), gr. Kornis Károly, Meinig Arthur, 1898 és 1901 között (átépítés)

Sárosd (Fejér vm., ma Fejér m.), gr. Esterházy László, Weber Antal, 1860-as évek; 1880-90 k. (átépítés)

328. Rozsály, Isaák-kastély. 20. század eleje

329. Sárvár, Hatvany-kastély. Schannen Ernő, 19. század vége

Sárszentmihály (Fejér vm., ma Fejér m.), gr. Zichy Jenő és Rafael, Möller István, 1900-as évek eleje

Sárvár (Vas vm., ma Vas m.), br. Hatvany, Schannen Ernő, 19. sz. vége (329. kép)

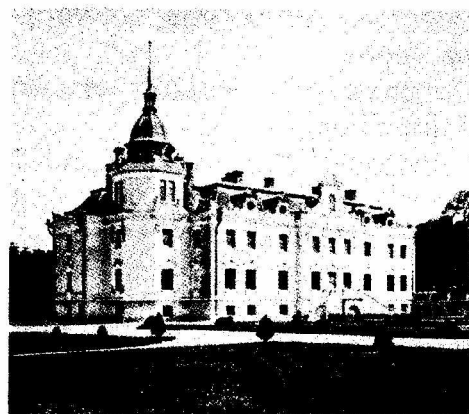
Sófalva (Beszterce-Naszód vm., ma Sărata, RO), gr. Lázár, 19. sz. vége

Sofronya (Arad vm., ma Șofronea, RO), Purgly, 1900 k.

Somlószőlős (Veszprém vm., ma Veszprém m.), gr. Zichy-Ferraris Emánuel, Voyta Adolf, 1860-as évek (?)

330. Somogyvár, Széchenyi-kastély. 1855, 1870; Möller István, 1890

331. Sorokújfalu, Szapáry-kastély. Meinig Arthur, 1896 előtt

Somogytarnóca (Somogy vm., ma Somogy m.), gr. Széchenyi Ferenc, Weber Antal 1873

Somogyvár (Somogy vm., ma Somogy m.), gr. Széchenyi Dénes, 1855, 1870; gr. Széchenyi Imre, Möller István, 1890 (átépítés) (330. kép)

Sorokújfalu (Vas vm., ma Sorokpolány, Vas m.), gr. Szapáry Géza, Meinig Arthur, 1896 előtt (331. kép)

Stomfa (Pozsony vm., ma Stupava, SK), gr. Károlyi Alajos, Meinig Arthur, 1894 előtt (átépítés)

Szabás (Somogy vm., ma Somogy m.), br. Tallián Dénes, 1902-1904

Szeghalom (Békés vm., ma Békés m.), Kárász Imre, 1870 k.

Szentegát (Baranya vm., ma Barany m.), lovag Biedermann Rezső, 1885

Szentivánfa (Vas vm., ma Vas m.), Bezerédj Dénes, 19. sz. utolsó harmada

Szentjános (Pozsony vm., ma ?, SK), Zichy, 19. sz. vége

Szentkereszt (Vas vm., ma Táplánszentkereszt része [?], Vas m.), gr. Sigray-Saint-Marsan, 1877 u.

Szentlőrinc-Táplánfa (Vas vm., ma Táplánszentkereszt, Vas m.), Inkey Ödön, 1850-60-as évek

Szentmihály (Maros-Torda vm., ma Mihai Viteazul, RO), Miske Ferenc, Kagerbauer Antal (?), 19. sz. közepe

Szepesgörgő (Szepes vm., ma Spišsky Hrhov, SK), gr. Csáky Vidor, Heinrich Adam, 1886-87

Szigliget (Veszprém), Esterházy, 20. sz. eleje

Szilasbalhás (Veszprém vm., ma Mezőszilas, Fejér vm.), Blaskovich Ernő, 1910 k.

Szilvásvár (Borsod vm., ma Heves m.), Keglevich, Ybl Miklós (?) 1860 k.; Erdődy-Pallavicini, 19. sz. vége

Szinérváralja (Szatmár vm., ma Seini, RO), Mándy Bertalan, 1870

Szirma (Borsod vm., ma Borsod-Abaúj-Zemplén m.), Klein, Lechner Ödön és Lajta Béla, 1901 +

Szkcó (Bars vm., ma Skýcov, SK), hg. Odescalchi Artúr, 1880 k.

Szob (Hont vm., ma Pest m.), Luczenbacher Pál, Alpár Ignác, 1904

Szodó (Bars m., ma Svodov, Zselíz/Želiezovce része, SK), Berinkey László, 1870 u.

Szomolány (Pozsony vm., ma Smolenice, SK), gr. Pálffy József, Alpár Ignác, 1899 (terv), építkezés a 20. sz. közepéig

Szond (Bács-Bodrog vm., ma Sonta, SCG), Fernbach Bálint, 1902

Szőny (Komárom vm., ma Komárom város része, Komárom-Esztergom m.), gr. Gyürky Viktor, Ferdinand Fellner és Herbert Helmer, 1912-13

Szulova (Nagyveszverés része, Gömör-Kishont vm., ma Gemerská Poloma, SK), gr. Andrassy Manó, 1867 – 1883

Szurdokpüspöki (Heves vm., ma Nógrád m.), Györgyey Antal, Sterk Izidor, 1905 (332. kép)

Szurduk (Szolnok-Doboka vm., ma Surduc, RO), Josika Samu, 19. sz. vége

Tamásfalva (Gömör-Kishont vm., ma ?), Farkas, 19. sz. második fele (átépítés)

Tápiógyörgye (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), Györgyey Illés, 1890

Tápióság (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), gr. Keglevich Béla, Ybl Miklós, 1860 k. +

Tarján–Tornyópuszta (Komárom vm., ma Komárom-Esztergom m.), Hirsch Géza, 1910-es évek

Tarnaörs (Heves vm., ma Heves m.), Ledniczky István, 1870

Tass (Szabolcs vm., ma Nyírtass, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.), gr. Vay Tibor, ifj. Bobula János, 19. sz. vége (átépítés)

Tass–Szenttamáspuszta (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Bács-Kiskun m.), gr. Nemes, 19. sz. második fele

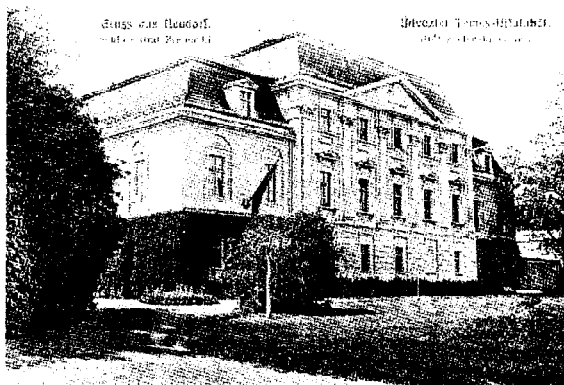
Tata (Komárom vm., ma Komárom-Esztergom vm.), gr. Esterházy Miklós, Ferdinand Filner és Herbert Helmer (1888-89, kastélyszínház); gr. Esterházy Miklós, Bernhard Tüshaus és Leo von Abbema, 1893 (vár kiépítésére terv, nem valósult meg)

Tata–Remeteségpuszta (Komárom vm., ma Komárom-Esztergom m.), gr. Esterházy Miklós, 1877

Tátrafüred (Szepes vm., ma Starý Smokovec, SK), József főherceg, Majunke Gedeon, 1885-86

332. Szurdokpüspöki, Györgyey-kastély. Sterk Izidor, 1905

333. Temesújfalú, Zelenski-kastély. 1884

Temesújfalú (Temes vm., ma Neudorf, RO), gr. Zelenski Róbert, 1884 + (333. kép)

Temesvajkóc (Temes vm., ma Vlajkovac, SCG), Mocsonyi György, 1859; gr. Bissinger Nippenburg Rezsőné, Kallina Mór, 19. sz. vége (átépítés) (334. kép)

Terbeléd (Nógrád vm., ma Terbeľovce, SK), Wohl Aladár, 1898

Terling (Terlény [?], Pozsony vm., ma Malé Trnie, SK), Gottlieb Haase, Joseph Tischler és Carl Hinträger, 1884-86

Tét–Pokvárpuszta (Győr vm., ma Győr-Moson-Sopron m.), Bay Antalné, 1869; Bay Ödön 1904

Tiszadob (Szabolcs vm., ma Szabolcs-Szatmár-Bereg m.), gr. Andrassy Gyula, Linzbauer István, 1872 (terv, helyette vadászház épült); gr. Andrassy Gyula, Meinig Arthur, 1886 és 1890 között

Tóalmás (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), Wahrmann Renáta, Nay Rezső és Strausz Ödön, 1894-95

Tordaszentlászló (Torda-Aranyos vm., ma Săvădisla, RO), gr. Mikes, 19. sz. második fele

Tótmegyer (Nyitra vm., ma Palárikovo, SK), gr. Károlyi Lajos, Ybl Miklós, 1863 e. (átépítés)

Tőkésújfalú (Nyitra vm., ma Klatová Nová Ves, SK), br. Haupt-Stummer Lipót, 1892 (átépítés)

Törökbálint (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), Walla József, 20. sz. eleje

Törökbecse (Torontál vm., ma Novi Becsej, SCG), Dungyerszky Lázár, Tapavica Momcsilló, 1904

Tövisgyháza (Arad vm., ma Șimand, RO), Kintzig János, 1900 k

Trakostyán (Varasd vm., ma Trakošćan, HR), gr. Draskovich György, 1853-56 (átépítés)

Tura (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), Schossberger Zsigmond, Bukovics Gyula, 1883

Uraiújfalú (Vas vm., ma Vas m.), Ajkay, 1900 k.

Ürmény (Nyitra vm., ma, Mojmírovce, SK), gr. Hunyady Imre, 1866 után (átépítés)

Vácrátót (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), gr. Vigyázó Sándor, 1870 k. +

Vajdahunyad (Hunyad vm., ma Hunedoara, RO), a Magyar Állam Ferenc József részére, Schulcz Ferenc – Steindl Imre, 1870-74 (újjaépítés, befejezetlen)

Válaszút (Kolozs vm., ma Rascruți, RO), gr. Bánffy György, 1820 k. (?); br. Bánffy Ádám, 1885

Valkány–Simonpuszta (Torontál vm., ma Vălceni, RO), Schwarz Lajos, 1898

Várhegy (Maros-Torda vm., ma Chinari, RO), Bornemisza, Pákei Lajos, 19. sz. utolsó harmada

Várpalota (Veszprém vm., ma Veszprém m.), gr. Waldstein-Zichy, Ybl Miklós, 1863

Vasasszentgotthárd (Szolnok-Doboka, ma Sucutard, RO), Wass, 19. sz. második fele

Vát (Vas vm., ma Vas m.), Csillag, 19. sz. második fele

Vecsés–Felsőhalompusztá (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), Deutsch Sándor, Schannen Ernő, 1900 k. +

Velbach (Ágostháza [?], Szepes vm., ma Bystarny [?], SK), gr. Csáky, 19. sz. második fele

Velejte (Zemplén vm., ma Vefatý, SK), gr. Andrassy Sándor, 19. sz. vége

Vép (Vas vm., ma Vas m.), gr. Erdődy Sándor, Johann Romano, 1846-47 (átépítés)

Visnyó (Zemplén vm., ma Višňov, SK), Szilvási, 19. sz. második fele

Vitkóc (Nyitra vm., ma Vítkovce, Nagytapolcsány/Topolčiany rész, SK), Szulyovszky József, 1870 k.

Vörösvár (Vas vm., ma Rotenturm, A), gr. Erdődy István, Weber Antal, 1862-66

Zabola (Háromszék vm., ma Zăbala, RO), gr. Mikes Benedek, 1860-as évek (átépítés)

Zákány (Somogy vm., ma Somogy m.), gr. Zichy Ödön, 1911

Zalaapáti (Zala vm., ma Zala m.), Szentkirályi, 19. sz. második fele

Zalabér (Zala vm., ma Zala m.), br. Guttmann László, 1900 k.

Zalacsány (Zala vm., ma Zala m.), gr. Batthyány Pál, 20. sz. eleje

Zalagyömrő–Nyírlakpuszta (Zala vm., ma Veszprém m.), Tarányi, 19. sz. vége (átépítés)

Zalaújvár (Zala vm., ma Pribislavec, HR), gr. Festetics Jenő, Friedrich Flohr, 1870-es évek

Zavar (Pozsony vm., ma Zavar, SK), gr. Mailáth György, 1894

Zebegény (Hont vm., ma Pest m.), Dőry (?), 19. sz. második fele
Zsámbok (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma Pest m.), Beniczky Ádám, Lechner Ödön és Pártos Gyula, 1885 k. +

Zsély (Nógrád vm., ma Želovce, SK), gr. Zichy Károly, 1867 (bővítés)

Zsennye (Vas vm., ma Vas m.), Bezerédj Elek, 1867 (átépítés) (335. kép)

Zsibó (Szilágy vm., ma Jibău, RO), Wesselényi–Béldi. 20. sz. eleje

Zsitvagyarmat (Bars vm., ma Žitavce, SK), Dőry Béla, Schannen Ernő, 1905 k.

Zsitvaújfalu (Bars vm., ma Nová Més nad Žitavou, SK), Klobusiczky János, 1872

Zsombolya–Csitó (Torontál vm., ma Jimbolia, RO), gr. Csekonics Endre, Ybl Miklós, 1869-70; gr. Csekonics Endre, Meinig Arthur, 1885 (kápolna) +

334. Temesvájkóc, Mocsonyi-kastély. 1859;
Kallina Mór, 19. század vége

335. Zsennye, Bezerédj-kastély. 1867

Kastélyok vármegyék szerint

Abaúj-Torna vármegye

Alsókéked, Melczer-kastély
Bárca, Bárczay(?) -kastély
Felsővadász, Vay-kastély
Füzérradvány, Károlyi-kastély
Hejce, püspöki nyaralókastély
Lászlótanya, Károlyi-vadászkastély
Nádaska, Hadik-kastély

Alsó-Fehér vármegye

Alvinc, Inczedy- v. Horváth-kastély
Csombord, Bánffy-kastély
Marosújvár, Mikó-kastély

Arad vármegye

Mácsa, Károlyi-kastély
Sofronya, Purgly-kastély
Tövisgyháza, Kintzig-kastély

Árva vármegye

Felsőkubin. (?) -kastély

Bács-Bodrog vármegye

Babapuszta, Fernbach-kastély
Hercegszántó, Frigyes főherceg kastélya
Katymár, Latinovits-kastély
Kelebia, Redl-kastély
Szond, Fernbach-kastély

Baranya vármegye

Bakóca, Mailáth-kastély
Szentegát, Biedermann-kastély

Bars vármegye

Bélád, Szent-Iványi-kastély
Füss, Barlanghy-kastély
Kistapolcsány, József Ágost főherceg vadászkastélya
Kisvezekény, Botka-kastély
Léva, Schöeller-kastély
Malonya, Ambrózy-kastély
Nagy és Kistöre, Kazy-kastély
Nagyugróc, Keglevich-kastély
Néver–Határpuszta, Lindeloff-kastély
Szkicó, Odescalchi-kastély
Szodó, Berinkey-kastély
Zsitvagyarmat, Döry-kastély
Zsitvaújfalu, Klobusiczky-kastély

Békés vármegye

Doboz–Póstelek, Széchenyi-kastély
Fás, Wenckheim-kastély
Ókígyós, Wenckheim-kastély
Szeghalom, Kárász-kastély

Bereg vármegye

Bátyú. Lónyay-kastély
Beregvár, Schönborn-kastély
Lónya, Lónyay-kastély

Beszterce-Naszód vármegye

Sófalva, Lázár-kastély

Bihar vármegye

Bályok, Károlyi-kastély
Biharfélegyháza, Schwarcz-kastély
Biharugra–Szilaspusztá, Bölönyi-kastély
Cséhtelek, Rothschild-kastély
Élesd, Bethlen-kastély
Feketebátor, Lovassy-kastély
Gyanta, Tisza-kastély
Kisszántó, Königswarter-kastély
Magaslak, Zichy-vadászkastély
Nagykágya, Pongrácz-kastély

Borsod vármegye

Dédes, Serényi-kastély
Szilvásvár, Keglevich–Erdődy–Pallavicini-kastély
Szirma, Klein-kastély

Csanád vármegye

Kunágota, Urbán-kastély
Kupa, Bíró-kastély

Csongrád vármegye

Nagymágocs, Károlyi-kastély
Pusztaszer, Pallavicini-vadászkastély

Esztergom vármegye

Bátorkeszi. Kubek-kastély
Mogyorósbánya, Brzorar-kastély

Fejér vármegye

Alcsút, Habsburg-kastély
Dég–Feretepusztá, Lonkai-kastély
Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély
Iszkaszentgyörgy, Pappenheim-kastély
Káloz–Nagyhörcsök, Zichy-kastély

Martonvásár, Brunszvik-kastély
Nádasdladány, Nádasdy-kastély
Pákozd–Csala, Kégl-kastély
Pettend, Luczenbacher-kastély
Pusztaszabolcs, Fould-Springer-kastély
Sárosd, Esterházy-kastély
Sárszentmihály, Zichy-kastély

Gömör-Kishont vármegye

Alsóvály, Beélik-kastély
Barka, Zichy-Ferraris-kastély
Betlér, Andrássy-kastély
Pohorella, Coburg-kastély
Szulova, Andrássy-vadászkastély
Tamásfalva, Farkas-kastély

Győr vármegye

Öttevény, Földvári-kastély
Pér–Táplánypusztá, Lévy-kastély
Tét–Pokvárpusztá, Bay-kastély

Háromszék vármegye

Árkos, Szentkereszty-kastély
Bodola, Béldi-kastély
Zabola, Mikes-kastély

Heves vármegye

Gyöngyöshalász, Biró-kastély
Karácsond, Szapáry-kastély
Parád, Károlyi-kastély
Parádsasvár, Károlyi-kastély
Szurdokpüspöki, Györgyey-kastély
Tarnaörs, Ledniczky-kastély

Hont vármegye

Felsőszemeréd, Obendorf-kastély
Ipolybél, Nagy-kastély
Szob, Luczenbacher-kastély
Zebegény, Dőry(?) -kastély

Hunyad vármegye

Kernyesd, Kendeffy-kastély
Marosnémeti, Kemény-kastély
Nalác, Fáti-kastély
Óraljaboldogfalva, Kendeffy-kastély
Vajdahunyad, királyi kastély

Kisküküllő vármegye

Abosfalva, Apor-kastély
Bonyha, Bethlen-kastély

Nagyteremi, Solymossy-kastély

Kolozs vármegye

Alsózsuk, Teleki-kastély
Bonchida, Bánffy-kastély
Csucs, Boncza-kastély
Gyalu, Rosenberg-kastély
Magyarfenes, Josika-kastély
Válaszút, Bánffy-kastély

Komárom vármegye

Bársonyos–Pervátpuszt, Jékey-kastély
Kolta, Szentiváni-kastély
Ógyalla–Szeszélyespuszt, Tahy-kastély
Ógyalla–Szeszélyespuszt, Hirsch-kastély
Szőny, Gyürky-kastély
Tarján–Tornyópuszt, Hirsch-kastély
Tata–Remeteségpuszt, Esterházy-kastély

Krassó-Szörény vármegye

Birkis, Mocsonyi-kastély
Jám, Bissinger-kastély
Kápolnás, Mocsonyi-kastély

Máramaros vármegye

Erdészvölgy, Rudolf trónörökös vadászkastélya

Maros-Torda vármegye

Abafája, Huszár-kastély
Görgényszentimre, Rudolf trónörökös vadászkastélya
Maroshévíz, Urmánczy-kastély
Marosszentgyörgy, Máriaffi-kastély
Nagyernye, Bálintt-kastély
Szentmihály, Miske-kastély
Várhegy, Bornemissza-kastély

Moson vármegye

Lébény, Sina-kastély
Mosonszentmiklós, Zichy-kastély
Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély

Nógrád vármegye

Bercel, Kállay-kastély
Buják, Pappenheim-vadászkastély
Csalár–Ipolykürtpuszt, Keglevich-kastély
Csitár–Gárdonypuszt, Mailáth-kastély
Diósjenő, Sváb-kastély
Erdőkürt, Wiczek-kastély
Felsőpetény, Spett-kastély
Losoncapátfalva, Cebrián-kastély

Lőrinci, Hoffmann-kastély
Mátraszőlős, Jankovich-Jeney-kastély
Nézsza, Blaskovich-kastély
Terbeléd, Wohl-kastély
Zsély, Zichy-kastély

Nyitra vármegye

Appony, Apponyi-kastély
Appony, Bartalovich-kastély
Bajmóc, Pálffy-kastély
Bánkeszi, Baer-kastély
Elecske, Ambrózy-kastély
Felsőelefánt, Jezerniczky(?) -kastély
Felsőelefánt–Nyitraszentjános, Edelsheim-Gyulay-kastély
Kálaz, Wesz-kastély
Kamánfalu, Tocsek-kastély
Kisbáb, Strasser-kastély
Komját, Wodiáner-kastély
Malomszeg, Elek-kastély
Mocsonok, püspöki nyaralókastély
Moraván, Zedtwitz-kastély
Nagybodok, Stummer-kastély
Nyitrasárfő, Haase–Leonhardy-kastély
Tótmegyer, Károlyi-kastély
Tőkésújfalú, Haupt-Stummer-kastély
Ürmény, Hunyady-kastély
Vitkóc, Szulyovszky-kastély

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye

Abony, Harkányi-kastély
Acsa, Prónay-kastély
Acsa–Acsaújlak, Prónay-kastély
Budafok, Sacelláry-kastély
Budafok, Törley-kastély
Galgamácsa, királyi vadászkastély
Kiskartal, Podmaniczky-kastély
Nagykovácsi, Tisza-kastély
Nyáregyháza, Manno-kastély
Pécel, Fáy-kastély
Pilisszántó, Orosdy-kastély
Tápiógyörgye, Györgyey-kastély
Tápióság, Keglevich-kastély
Tass–Szenttamáspusztá, Nemes-kastély
Tóalmás, Wahrmann-kastély
Törökbálint, Walla-kastély
Tura, Schossberger-kastély
Vácrátót, Vigyázó-kastély
Vecsés–Felsőhalompusztá, Deutsch-kastély
Zsámbok, Beniczky-kastély

Pozsega vármegye

Diósszentpál, Tüköry-kastély

Pozsony vármegye

Ábrahám, Esterházy-kastély

Bikszárd, Zichy-vadászkastély

Ciffer, Zichy-kastély

Diószeg, Kuffner-kastély

Főrév, Csáky-kastély

Galánta, Esterházy-kastély

Istvánfalu, Keltz-kastély

Nagylég, Benyovszky-kastély

Padány–Peténypusztá, Kuffler-kastély

Pozsonyivánka, Arenberg-kastély

Pudmeric, Pálffy-kastély

Stomfa, Károlyi-kastély

Szentjános, Zichy-kastély

Terling, Gottlieb-kastély

Zavar, Mailáth-kastély

Sáros vármegye

Margonya, Nemes-kastély

Somogy vármegye

Bárdudvarnok, Somssich-kastély

Belezná, Zichy-kastély

Csurgó, Meller-kastély

Drávafok, Bittó-kastély

Drávapálfalva–Belcsapuszta, Kremsir-kastély

Felsőseged, Széchenyi-kastély

Felsőzsitfa–Szőcsénypusztá, Véssey-kastély

Iharos, Inkey-kastély

Kaposújlak, Somssich-kastély

Kéthely–Sáripusztá, Hunyady-kastély

Lengyeltóti, Inkey-kastély

Marcali, Széchenyi-kastély

Mernye, piarista rend kastélya

Mosdós, Pallavicini-kastély

Mozsgó, Biedermann-kastély

Németlad, Hoyos-kastély

Öreglak, Jankovich-kastély

Ötvös, Chernel-kastély

Somogytarnóca, Széchenyi-kastély

Somogyvár, Széchenyi-kastély

Szabás, Tallián-kastély

Zákány, Zichy-kastély

Sopron

Beled, Barthodieszky-kastély

Egyed, Egyedy-kastély

Nagylózs, Solymossy-kastély

Szabolcs vármegye

Balkány, Gencsy-kastély

Gégény, Zichy-kastély

Jéke, Liptay-kastély

Tass, Vay-kastély

Tiszaadob, Andrassy-kastély

Szatmár vármegye

Csomaköz, Dégenfeld-kastély

Domahida, Domahidy-kastély

Domahida, Domahidy-kastély

Erdőszáda, Dégenfeld-kastély

Kocsord, Tisza-kastély

Nagykároly, Károlyi-kastély

Pribékfalva, Teleki-kastély

Rozsály, Isaák-kastély

Szinérváralja, Mándy-kastély

Szepes vármegye

Szepesgörgő, Csáky-kastély

Tátrafüred, József főherceg kastélya

Velbach, Csáky-kastély

Szerém vármegye

Beocsin, Spitzer-kastély

Szilágy vármegye

Debren, Andrassy-vadászkastély

Felsőszivágy, Bornemissza-kastély

Gardán, Blomberg-kastély

Zsibó, Wesselényi-Béldi-kastély

Szolnok-Doboka vármegye

Alsóilosva, Klebelsberg-kastély

Árokalja, Bethlen-kastély

Bethlen, Bethlen-kastély

Cege, Wass-kastély

Kendilóna, Teleki-kastély

Szurduk, Josika-kastély

Vasasszentgotthárd, Wass-kastély

Temes vármegye

Bükkfalva, Serényi-kastély

Temesújfalú, Zelenski-kastély

Temesvajkóc, Mocsonyi-Bissinger-kastély

Tolna vármegye

Alsóhídvég, Jeszenszky-kastély

Belecska, Mechwart-kastély
Felsőireg, Schossberger-kastély
Kajdacs, Sztankovánszky-kastély
Lengyel, Apponyi-kastély
Pusztá-Katalin, Schell-kastély

Torda-Aranyos vármegye

Mezőzáh, Ugron-kastély
Tordaszentlászló, Mikes-kastély

Torontál vármegye

Beodra, Karátsonyi-kastély
Beodra, Karátsonyi-kastély
Kiszombor, Rónay-kastély
Nagyszentmiklós, Nákó-kastély
Óléc–Botkapusztá, Botka-kastély
Papd, Csávossy-kastély
Törökbecse, Dungyerszky-kastély
Valkány–Simonpusztá, Schwarz-kastély
Zsombolya–Csitó, Csekonics-kastély

Trencsén vármegye

Alsólieszkó, Gyulay-kastély

Varasd vármegye

Bajnski Dvori, Erdődy-kastély
Trakostyán, Draskovich-kastély

Vas vármegye

Alsószeleste, Szentgyörgy-Horváth-kastély
Balozsameggyes, Förster-kastély
Baltavár, Thurn-Taxis-kastély
Bezeréd, Bezerédj-kastély
Bogát, Festetics-kastély
Bögöte, Bozzay-kastély
Felsőlövő, Hoffmann-kastély
Herény, Gothard-kastély
Ikervár, Batthyány-kastély
Ivác, Sigray-kastély
Jakabháza, Kornis-kastély
Kemenessömjén, Berzsenyi-kastély
Keményegerszeg, Kiss-kastély
Kissitke, Batthyány-kastély
Mikosszéplak–Mikosdpusztá, Mikos-kastély
Molnári, Festetics-kastély
Nagyunyom, Sényi-kastély
Rátót, Széll-kastély
Répcelak, Radó-kastély
Rum, Kornis-kastély
Sárvár, Hatvany-kastély

Sorokújfalu, Szapáry-kastély
Szentivánfa, Bezerédj-kastély
Szentkereszt, Sigray–Saint-Marsan-kastély
Szentlőrinc-Táplánfa, Inkey-kastély
Uraiújfalu, Ajkay-kastély
Vörösvár, Erdődy-kastély
Zsennye, Bezerédj-kastély

Verőce vármegye

Alsómihljác, Mailáth-kastély
Cabuna, Jankovich-kastély

Veszprém vármegye

Farkasgyepű, Hornig-vadászkastély
Somlósztőlő, Zichy-Ferraris-kastély
Szigliget, Esterházy-kastély
Szilasbalhás, Blaskovich-kastély
Várpalota, Waldstein–Zichy-kastély

Zala vármegye

Csopak, Ranolder-kastély
Keszthely, Festetics-kastély
Lazsnak, Back-kastély
Lesencetomaj, Hertelendy-kastély
Rigyác, Inkey-kastély
Zalaapáti, Szentkirályi-kastély
Zalabér, Guttmann-kastély
Zalacsány, Batthyány-kastély
Zalagyömrő–Nyírlakpuszta, Tarányi-kastély
Zalaújvár, Festetics-kastély

Zemplén-vármegye

Bodrogolaszi, Lónyay-kastély
Garany, Almásy-kastély
Háromhuta, Waldbott-kastély
Homonna, Andrássy-kastély
Laborcrév, Wollmann-kastély
Málca, Szent-Ivány-kastély
Örmező, Széchenyi-kastély
Parnó, Andrássy-kastély
Perbenyik, Mailáth-kastély
Velejte, Andrássy-kastély
Visnyó, Szilvási-kastély

Építészek

Abbema, Leo von (1852-1929). Düsseldorfban működő német építész, aki sógorával, Bernhard Tüshaus-zal (l. ott) állt társas viszonyban (Tüshaus és von Abbema-cég). Lakóházakat és villákat építettek Düsseldorfban, középületeket más német városokban. Terveik szerint épült a drachenburgi és az ahrethali kastély. *Tata, Esterházy-vár átépítése és bővítése, 1893 (terv, nem valósult meg)*

Adam, Heinrich (1839-1905). Német-osztrák építész. Tanulmányait Münchenben végezte, utána Bécsben telepedett le. Bécsen kívül Közép-Európában több felé dolgozott, ő tervezte Fülöp württembergi herceg kastélyát Gmündenben, gr. Csáky Vidor palotáját Pozsonyban, a nagykanizsai városházát. *Szepesgörgő, Csáky-kastély (1886-87)*

Agoston Emil (1876-1921). Budapesten működött, ahol többek között a szecessziós Hungária-fürdő úszócsarnokát és gőzfürdőjét és az Astoria Szálló Múzeum körüti, klasszicizáló részét építette. *Bársonyos-Pervátpusztá, Jékey-kastély (1907)*

Alpár Ignác (1855-1928). Tanulmányait Berlinben végezte. Budapesten a kor egyik legsikeresebb és legtöbbet alkotó építésze, illetve a banképítész-specialistája volt. Ő tervezte a késő historizmus néhány bombasztikus épületét, pl. a Tőzsdét és az Osztrák-Magyar Bankot (Nemzeti Bank), valamint az Anker-palota assziszessziós tömbjét. Sokat épített Erdélyben, így megyeházát Segesváron és Kolozsváron, több városban tempomokat. *Acsa-Acsaújlak, Prónay-kastély (1910 k.); Beocsin, Spitzer-kastély (1898); Csucsá, Boncza-kastély (1900 k.); Szob, Luczenbacher-kastély (1904); Szomolány, Pálffy-kastély (1899, tervek)*

Bálint Zoltán (1871-1939). Budapesti építész, Jámbor Lajossal (l. ott) dolgozott társulásban. Szecessziós stílusú középületek sorát tervezték szerte az országban, pl. a debreceni megyeházát, a szatmárnémeti szállót és vigadót, valamint lakóházakat Budapesten. *Felsőszivágy, Bornemissza-kastély (1906)*

Balogh Lóránt (1869-1945). Budapesti építész és az Iparművészeti Iskola tanára. *Bélád, Szent-Ivány-kastély (1902); Bükkfalva, Serényi-kastély (1898-1901); Erdőkürt, Wilczek-kastély (1908); Malonya, Ambrózy-kastély (1895)*

Baumann, Ludwig (1854-1936). Bécsi építész. Először Viktor Rumpelmayer irodájában dolgozott. Az osztrák barokk épületekről mintaszerű műemlékfelméréseket készített, számos lakóházat és egyéb épületet emelt Bécsben, 1907-től a Hofburg építését vezette. *Garany, Almásy-kastély (1905-6)*

Beer, Franz (1804-1861). Osztrák építész, fő műve Schwarzenberg herceg frauenbergi (Hluboká, Csehország) kastélyának nagyszabású, romantikus átépítése. *Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély (1841-44)*

Benczúr Béla (1854-1941). Építész és festő, Benczúr Gyula festő öccse. Budapesten az Iparművészeti Főiskola tanára volt, ő építette az epreskerti műtermeket. *Nádaska, Hadik-kastély (1890-es évek)*

Benedicty József (?-?). Budapesti építész, előbb fővárosi, majd állami szolgálatban dolgozott. Több laktanyát tervezett. *Nagykovácsi, Tisza-kastély (1880-as évek)*

Bobula János, ifj. (1871-1922). Id. Bobula János építész fia, hosszú amerikai és angliai tanulmányút után Budapesten telepedett le. Számos tempomot tervezett vidéken. *Belezná, Zichy-kastély (1890-es évek); Liptóújfár, saját maga számára (20. sz. eleje); Tass, Vay-kastély (19. század vége)*

Brenner János, ifj. (? – 1908) Szombathelyi építőmester és építész, a városban középületek és lakóházak, valamint Szombathely környékén több kastély épült tervei szerint. *Ivanc, Sigray-kastély (1896-98)*

Bukovics Gyula (1841-1914). Hadmérnöki akadémiát végzett, majd Budapesten építésként működött. Az Andrássy út számos palotáját tervezte, főműve a Földművelésügyi Minisztérium neoreneszánsz épülettömbje. *Tura, Schossberger-kastély* (1883)

Fellner, Ferdinand (1847-1916). Bécsi építész, Herbert Helmerrel (l. ott) társulva Közép-Európa legjelentősebb színházépítő irodáját működtették. Neobarokk, de más stílusban is emelt színházai Béctől Brünnön át Odesszáig megtalálhatók. Budapesten ők építették a Népszínházat és a Vígsházát, valamint gr. Károlyi István palotáját. *Tata, Esterházy-kastélyszínház* (1888-89, H. Helmerrel); *Szőny, Gyürky-kastély* (1912-13, H. Helmerrel)

Fellner Sándor (1857-1944). Párizsi tanulmányok után Budapesten működött. Főművei a Pénzügyminisztérium várbeli neogótikus és az Igazságügyminisztérium klasszicizáló épülete. *Diósjenő, Sváb-kastély* (1900 és 1910 között); *Felsőseged, Széchenyi-kastély* (1901); *Lengyel, Apponyi-kastély* (1906)

Flohr, Friedrich (? - ?). Bécsi építész. 1848-ban Franz Beerrel (l. ott) és Leopold Oescherrel tervet nyújtott be az Altlerchenfelder-templomhoz, utóbb mint községi tanácsos a városház építési bizottságának tagja szerepelt. *Zalaújvár, Festetics-kastély* (1870-es évek)

Foerk Ernő (1868-1934). Bécsben Friedrich Schmidt mellett tanult. Budapesten a Felső Építőipariskola tanára volt, az ország több városába tervezett középületeket. Ő építette fel a két világháború között az eredetileg Schulek Frigyes által tervezett, neoromán stílusú szegedi Fogadalmi templomot. *Diósszentpál, Tüköry-kastély* (1904-1905, Sándy Gyulával)

Fort Sándor (? - 1900). Budapesten a gr. Károlyi és a gr. Cziráky családok számára épített bérpalotát. *Betlér, Andrássy-kastély* (1882-86); *Parnó, Andrássy-kastély* (1882 k., belső felújítás)

Geiger Flórián (? - 1902 k.). Tolna megyei építész és építőmester. *Lengyel, Apponyi-kastély* (?) (1860-as évek, átépítés)

Gerster Károly (1819-1867). Az 1850-es évek Pestjén romantikus-historizáló lakóházakat épített, részben Frey Lajossal, részben Feszli Friggyessel és Kauser Lipóttal (l. ott) társulva. Önálló műve a gótizáló Borsody-ház Pesten és a Fekete-ház Szegeden. *Katymár, Latinovics-kastély* (1855 k. Kauser Lipóttal); *Kelebia, Redl-kastély* (1861-63, Kauser Lipóttal); *Losoncapátfalva, Cebrián-kastély* (1860)

Hauszmann Alajos (1847-1926). Tanulmányait Berlinben végezte. A historizmus egyik legjelentősebb magyar építésze, a budapesti műegyetem professzora volt. Lakóházak és középületek egész sorát tervezte olasz neoreneszánsz stílusban, utóbb a barokk stílus elemeivel ötvözve. Fő művei a budapesti New York-palota, a Kúria, a királyi palota kibővítése és újjáépítése, a Műegyetem főépülete. *Pákozd-Csala, Kégl-kastély* (1876-78); *Felsőzsitfa-Szőcsénypuszta, Véssey-kastély* (1890); *Herény, Gotthard-kastély* (1886); *Ikervár, Batthyány-kastély* (1880-as évek, átalakítás); *Rátót, Széll-kastély* (1876 k.)

Handler Ferdinánd (1828-1888). Soproni építész, aki városában több nagyszabású, romantikus-gótizáló lakóházat épített. Főműve az ugyanilyen modorú Orsolyita templom, zárda és iskola együttese. *Nagylózs, Solymossy-kastély* (1881)

Helmer, Herbert (1849-1919). Osztrák építész, Ferdinand Fellner építésztársa (l. ott). *Tata, Esterházy-kastélyszínház* (1888-89, F. Fellnerrel); *Szőny, Gyürky-kastély* (1912-13, F. Fellnerrel)

Hieser, Otto (1850-1892). Osztrák építész, aki számos pályázaton szerepelt, váltakozó sikerrel. Ausztriában több felé épített szállodát, lakóházat és villát, valamint

a Lippmann-kastélyt Aigenben és a Ritter-kastélyt Neu-Schalleckben. *Baltavár, Thurn-Taxis-kastély (1888, átépítés); Beregvár, Schönborn-kastély (1890 k.)*

Hikisch Rezső (1876-1934). Drezdában és Münchenben végezte tanulmányait. Budapesten működött, ő építette az Astoria Szállót, de több vidéki középületet is tervezett. Az I. világháború után építette a Bécsi úti bérházcsoporthat. *Babapuszta, Fernbach-kastély (?) (1906-1907)*

Hinträger, Carl (1859-?). Miskolci születésű építész, aki Ausztriában több felé iskolákat, szállodákat és lakóépületeket tervezett. Ő építette a soproni városházát. *Terling, Haase-kastély (1884-86)*

Hottner Ferdinánd (? - ?). Kolozsvári építőmester, 1868-ban romantikus tervet készített az Erdélyi Múzeum épületéhez, amely nem valósult meg. *Csákgorbó, Jósika-kastély (1867, terv kibővítéshez, nem valósult meg)*

Hubert József (1846-1916). Pozsonyban született. Zürichben végzett tanulmányok után Budapesten telepedett le. Bár a fővárosban is épített lakóházakat és palotákat, pl. a Dreher család számára, tevékenysége fő színhelye a vidéki városok voltak. Az Osztrák-Magyar Bank számára összesen 32 fiókhintőházat épített, Aradon, Szegeden Zilahon, stb., többnyire neobarokk stílusban. *Bajmóc, Pálffy-kastély (1889-98); Felsőelefánt-Nyitraszentjános, Edelsheim-Gyulay kastély (1894, átalakítás); Perbenyik, Mailáth-kastély (1899)*

Jámbor Lajos (1869-1955). Bálint Zoltánnal dolgozott társulásban (l. ott). *Felsőszivágy, Bornemissza-kastély (1906)*

Kagerbauer Antal (1814-1872). Kolozsvár legjelentősebb korabeli építésze. Tervei szerint épület fel az úttörő jellegű, neoreneszánsz városháza, városi házak és paloták, a Mikó-sírkápolna és más romantikus síremlékek. *Bonchida, Bánffy-kastély (1845 és 1850 között, kiegészítés); Marosújvár, Mikó-kastély (1856-62); Szentmihály, Miske-kastély (?) (19. sz. közepe)*

Kallina Mór (1844-1913). Morvaországi születésű építész, aki Bécsből került Budapestre. Itt letelepedve bérházakat és neoreneszánsz, illetve neobarokk középületeket tervezett, munkái pl. a Honvédelmi Minisztérium, a Honvéd Főparancsnokság, a budai Vigadó (utóbbi Árkay Aladárral). *Bethlen, Bethlen-kastély (1900 k.); Temesvájkóc, Bissinger Nippenburg-kastély (19. sz. vége)*

Kauser Lipót (1818-1877). Pesten működött, részben Frey Lajossal, illetve Feszli Friggyessel és Gerster Károllyal (l. ott) társulva. Lakóházakat és villákat épített. *Katymár, Latinovics-kastély (1855 k. Gerster Károllyal); Kelebia, Redl-kastély (1861-63, Gerster Károllyal)*

Kittler Ferdinánd (1839-1906). A Kittler és Gratzl építészeti cég Pozsony egyik legkeresettebb ilyen jellegű vállalkozása volt, melyben Kittler Ferdinánd mint a cég tervezője működött. A városban számos neoreneszánsz és neobarokk palotát, bérházat és villát építettek. *Főrév, Csáky kastély (1899-1902)*

Koch, Heinrich (1781-1861). Osztrák építész, a prágai Kinsky-palota tervezője volt. Ő fejezte be a klasszicista Károlyi-palotát Pesten. *Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély (1844-49)*

Lajta Béla (1873-1920). Budapesten végezte tanulmányait, Európában sok helyen megfordult. A magyar szecessziós és premodern építészet egyik legjelentősebb képviselőjeként Budapesten többek közt a zsidó Szeretetházat, a Vas utcai iskolát és Rózsavölgy-házat építette. *Szirna, Klein-kastély (Lechner Ödönnel, 1901)*

Lechner Ödön (1845-1914). A magyar építészet egyik legnagyobb és legeredetibb alakja, a nemzeti és a modern mozgalom megalapozója. Tervei szerint épült Budapesten az Iparművészeti Múzeum, a Földtani Intézet és a Hold utcai

Postatakarék Pénztár. *Mozsgó, Biedermann-kastély (1892-96); Szirma, Klein-kastély (Lajta Bélával, 1901); Zsámbok, Beniczky-kastély (Pártos Gyulával, 1895 k.)*

Linzbauer István (1838-1880). Az 1870-es években neoreneszánsz épületeket tervezett Budapesten, mint az Andrassy-palota, a Haas-ház, meghívták az Opera tervpályázatára. *Nádasdladány, Nádasdy-kastély (1873-78); Tiszadob, Andrassy-vadászkastély (1872, terv, helyette vadászház épült)*

Lukse-Fábry Béla (1843-1915). A Kereskedelmi Minisztérium szolgálatában állt és nagy középületek kivitelezését felügyelte. Tervei alapján több vidéki hivatali épületet emeltek. *Kernyesd, Kendeffy-kastély (1871-75 k.)*

Lutyens, Edwin (1869-1944). A 20. század első felének leghíresebb angol építésze. Az Arts and Crafts irányzat képviselőjeként számos lakóházat tervezett, majd később klasszicizáló középületek sorát. Tervei szerint épült fel főbbek közt Marshcourt és Castle Drogo kastélyok és a londoni Cenotaph. *Bodrogolaszi, Lónyay-kastély (1905, terv, nem valósult meg)*

Majunke Gedeon (1854-1921). Bécsi végzettségű szepesszombati építész, aki a tátrai üdülőhelyek sok jelentős épületét tervezte. *Tátrafüred, főhercegi kastély (1885-86)*

Meinig Arthur (1835-1904). Német születésű építész, aki először Bécsben működött a Fellner és Helmer-irodában. Az arisztokrácia kedvelt építészeként Budapesten a neobarokk stílusú Károly István-féle palotát és a Park-klubot tervezte. A kor egyik legkeresettebb kastélyépítésze volt. *Nagykároly, Károlyi-kastély (1893-96); Pilisszántó, Orosdy-kastély (1899-1900); Rum, Kornis-kastély (1898 és 1901 között, átépítés); Sorokújfalu, Szapáry-kastély (1896 előtt); Stomfa, Károlyi-kastély (1894 előtt, átépítés); Tiszadob, Andrassy-kastély (1886 és 1890 között); Zsombolya-Csitó, Csekonics-kastély (1885, kápolna)*

Möller István (1860-1934). A budapesti Műegyetem tanára volt. Jelentős tevékenységet fejtett ki mint műemlékhelyreállító, pl. Vajdahunyad várát és a zsámbéki templomot restaurálta, és több várat és kastélyt. Ő tervezte a budapesti Lehel téri templomot. *Alsómihló, Mailáth-kastély (1904-5); Kocsord, Tisza-kastély (1900 után); Németlad, Hoyos-kastély (1910); Pamó, Andrassy-kastély (1909-13, helyreállítás); Sárszentmihály, Zichy-kastély (1900-as évek eleje); Somogyvár, Széchenyi-kastély (1890, bővítés)*

Nay Rezső (1853-1907). Budapesten, Bécsben és Münchenben végezte tanulmányait. Budapesten számos lakóházat tervezett, többségüket Strausz Ödönnel (l. ott, „Nay és Strausz”) társulásban. *Jám, Bissinger-kastély (Strausz Ödönnel, 1890-es évek); Tóalmás, Wahrmann-kastély (Strausz Ödönnel, 1894-95)*

Neumann, Franz (1844-1905). Bécsi építész, Friedrich Schmidt tanítványaként a Képzőművészeti Akadémián végzett. Jelentős műve Bécsben a Városháza két oldalán álló Arkadenhäuser, az Antoniuskirche, Csehországban a reichenbergi (Liberec) városháza, Badenben Vilmos főherceg kastélya. *Diószeg, Kuffner-kastély (1885-86); Pudmeric, Pálffy-kastély (1889)*

Ney Béla (1843-1920). A budapesti Műegyetemen végzett tanulmányok után előbb Ybl Miklós irodájában, majd évtizedeken keresztül a Közmunka és Közlekedési Minisztériumban dolgozott. Mint építészeti szakíró és lapszerkesztő is jelentős. *Kajdacs, Sztankovánszky-kastély (1892-93)*

Pákei Lajos (1853-42). Budapesten, Münchenben és Bécsben végezte tanulmányait. 40 éven keresztül Kolozsvár főépítészeként működött, többek közt a neoreneszánsz unitárius kollégiumot és a neobarokk New York szállodát tervezte. Felmérte a város műemlékeit is. *Bodola, Béli-kastély (19. század vége); Mezőzáh,*

Ugron-kastély (báró Bánffy Jánossal, 1909-11); Várhegy, Bornemissza-kastély (19. század utolsó harmada)

Pártos Gyula (1845-1916). Berlinben végezte tanulmányait. Tervei szerint épült a neoreneszánsz plébániatemplom Kiskunfélegyházán. Hosszú időn keresztül Lechner Ödön (l. ott) partnereként tevékenykedett. *Zsámbok, Beniczky-kastély (Lechner Ödönnel, 1895 k.)*

Pichl, Alois (1782-1856). A bécsi klasszicista építészet jeles mestere volt, tervei szerint épült fel Alsó-Ausztria tartományi parlamentje és az Esterházyi család palotája. A Habsburg monarchiában több felé dolgozott, gr. Keglevich János számára tervezte a klasszicista kistapolcsányi kastélyt is. *Nagyugróc, Keglevich-kastély (1844-50)*

Pio, Albert (1847-?) 1889-től Armand Bauquéval (1851-1903) dolgozott társulásban. Az Osztrák-Magyar Monarchiában kastélyok és villák építésével és dekorálásával foglalkoztak. Munkájuk a bécsi Nathan Rothschild-féle villa és a donaueschingeni kastély belső kialakítása. *Füzérradvány, Károlyi-kastély (átépítés, 1897 és 1907 között); Lászlótanya, Károlyi-kastély (?) (1900 k.)*

Pollack Ágoston (1807-1872). Pollack Mihály fia, fiatal korában Ybl Miklóssal (l. ott) dolgozott együtt. Főleg épületkivitelezőként működött. *Ikervár, Batthyány-kastély (Ybl Miklóssal, 1846-47)*

Ray Rezső Vilmos (1876-1938). Ray Rezső Lajos svájci származású fia. Lausanneban és Münchenben tanult. A Törley család számára sokat dolgozott, Budapesten jelentős műve a szecessziós stílusú Józsefvárosi telefonközpont. *Budafok, Törley-kastély (1899 és 1905 között)*

Rimanóczy Kálmán, ifj. (1870-1912). Nagyváradon működött, tervei szerint épült fel a századforduló stílusjegyeit viselő városháza, a görög katolikus püspökség és számos magánépület. *Feketebátor, Lovassy-kastély (20. század eleje); Gyanta, Tisza-kastély (20. század eleje)*

Romano, Johann (1818-1882). Bécsi építész, a Ring több épületét tervezte August Schwendenweinnek társulva. *Vép, Erdődy-kastély (1846-47, átépítés)*

Rumpelmayer Viktor (1830 k. – 1884). Pozsonyi születésű bécsi építész. Tervei szerint épült a bécsi német és angol nagykövetség, a szófiai fejedelmi palota és a pozsonyi Pálffy-palota. *Keszthely, Festetics-kastély (1883-87, átépítés, bővítés); Lengyel, Apponyi-kastély (1878 u., átépítés)*

Sándy Gyula (1868-1953). A budapesti Műegyetemen végzett, utána egy ideig Steindl Imre műtermében dolgozott. A historizáló stílust a szecesszióval ötvözte. Az országban több helyen középületeket tervezett, az I. világháború után építette a Budai Főpostát. *Diósszentpál, Tüköry-kastély (Foerk Ernővel, 1904-5)*

Schannen Ernő (1853-1916), Zürichben végzett Gottfried Semper tanítványaként. Budapesten több neobarokk bérházat és a Rémi-szállót építette. 1906-tól fiával, Artúrral dolgozott együtt. *Pécel, Fáy-kastély (1910 k.); Sárvár, Hatvany-kastély (19. sz. vége); Vecsés-Felsőhalompusztá, Deutsch-kastély (1900 k.); Zsitvagyarmat, Döry-kastély (1905 k.)*

Schmidt Miksa (1866-1935). Bécsi bútorgyáros és lakberendezési vállalkozó. Magyarországon felújította az eszterházi kastély belsejét, üzletek és nagypolgári lakások berendezésével foglalkozott. A kiscelli volt kolostorépületet kastélynak, ill. múzeumnak rendezte be. A századfordulón Magyarországon több kastély berendezését végezte el. *Iszkaszentgyörgy, Pappenheim-kastély (terv teljes átépítésre, nem valósult meg)*

Schöne. Ludwig (1871- ?). Német születési bécsi építész, aki mind Ausztriában, mind Magyarországon számos zsinagógát épített; az utóbbiak közül az egyik legnagyobbat Szombathelyen. *Beled, Barthodeiszky-kastély (1886)*

Schulcz Ferenc (1838-1870). A bécsi Képzőművészeti Akadémián mint Friedrich Schmidt tanítványa végzett. Nagy külföldi tanulmányút után műemlékek kutatását és felmérését végezte, ígéretes pályafutását korai halál szakította meg. *Galgamácsa, királyi vadász-kastély (1869-70); Vajdahunyad, királyi várkastély (1870, újjéépítési terv, Steindl Imre folytatta, befejezetlen maradt)*

Schweiger Gyula (? - ?). Budapesti építész, bérházakat tervezett. Legfontosabb munkája a Rákóczi úti Luther-udvar. *Lazsnak, Back-kastély, 1890-92*

Seidl, Gabriel (1848-1913). Német építész, a müncheni historizmus vezéregyénisége. Főműve a vegyes stílus elemeket mutató Bayerisches Nationalmuseum. Német neoreneszánsz modorban tervezte meg az ingolstadti és a wormszi városházát. *Iszkaszentgyörgy, Pappenheim-kastély (1904-1908, bővítés)*

Semper, Gottfried (1803-1879). Német építész és európai rangú teoretikus. A neoreneszánsz egyik első művelője, tervei nyomán épült a két drezdai udvari színház, a drezdai képtár, a zürichi Műegyetem. Carl Hasenauerrel irányította Bécsben a Neue Hofburg, a Kunsthistorisches és a Naturhistorisches Museum építkezését. *Káloz-Nagyhőrcsök, Zichy-kastély (1870-71, átépítési terv, nem valósult meg)*

Sicard von Sicardsburg, August (1813-1868). Bécsi építész, a Képzőművészeti Akadémia tanára. Eduard van der Nüll építésszel közösen dolgozott, a Ringstrasse több épületét tervezték, Fő művük a bécsi Operaház. *Alsószeleste, Szentgyörgyi-Horváth-kastély (1855)*

Sterk Izidor (1860-1935). Budapesten lakóházakat épített, a Gellért-szálló és -fürdő egyik tártervezője volt. *Szurdokpüspöki, Györgyey-kastély (1905)*

Steindl Imre (1839-1902). A bécsi Képzőművészeti Akadémián Friedrich Schmidt tanítványa volt. A budapesti Műegyetemen tanított, a műemlékhelyreállításban aktívan tevékenykedett, ő restaurálta pl. a kassai székesegyházat. A neogótika híve volt, tervei szerint épült az Országház és a budapesti Szt. Erzsébet-templom. *Vajdahunyad, királyi várkastély (1870-74, újjáépítés, befejezetlen), Kocsóc, Rakovszky-kastély (1876-79, terv, megvalósulatlan)*

Storno Ferenc, id. (1821-1907). Soporonban letelepedve a magyarországi romantikus műemlékhelyreállítás legtermékenyebb mestere volt, helyreállítást végzett Sopronban, Pannonhalmán, Garamszentbenedeken stb. *Alcsút, Habsburg-kastély (1880-as évek, kápolna)*

Strausz Ödön (?-?). Budapesten lakóházakat tervezett Nay Rezső (l. ott) társulásban. *Jám, Bissinger-kastély (Strausz Ödönnel, 1890-es évek); Tóalmás, Wahrmann-kastély (Strausz Ödönnel, 1894-95)*

Szende Andor (1886-1972). Németországi tanulmányút után Budapesten pályázatokon vett részt. Az I. világháború után kastélyokat és belső berendezéseket tervezett. *Marcali, Nemes-kastély (?) (1912-14)*

Szentirmay József (?-?). Eredetileg mérnöknek készült, Firenzében Markó Károlynál tanult rajzot és építészetet. Hazatérve a veszprémi püspöki uradalom igazgatója lett. Ismert alkotása a veszprémi angolkisasszonyok temploma és iskolája. *Csopak, Ranolder-kastély (1860 k.)*

Szkalnitzky Antal (1836-1878). A berlini Bauakademie-n végzett tanulmányok után Pesten letelepedve az egyik legtöbbet foglalkoztatott építész lett. Korai műve, a debreceni színház még romantikus-félköríves stílusú, későbbi nagy számú épületei – Hungaria Nagyszálló, Egyetemi Könyvtár, Nemzeti Színház – már olasz

neoreneszánszban fogantak. *Óreglak, Jankovich-kastély (1860-as évek vége, átépítés)*

Szuchy József (1877-?). Általános Felső Építőipari iskolát végzett, majd Alpár Ignác irodájában dolgozott. 1903-tól építési vállalkozó és tervező volt Nyíregyházán. *Barka, Zichy-Ferraris-kastély (1904)*

Takách Béla (1874-?). A budapesti Műegyetemet végezte el, ezután Alpár Ignác irodájában működött. Több évet dolgozott Amerikában. *Belecska, Mechwart-kastély (1904-1906)*

Tapavica Momcsilló (Momčilo) (1872-1949). Újvidéki építész, sportoló. A budapesti Műegyetemen szerezte diplomáját, út, híd, szálloda és lakóház-építéssel foglalkozott. Az 1896-os athéni olimpián birkózásból és súlyemelésből helyezést ért el. Fő műve a II. világháború után az isztriai Poreč újjáépítése. *Törökbecse, Dungyverszky-kastély (1904)*

Tüshaus, Bernhard (1846-1909). Düsseldorf-i építész. Sógorával, Leo von Abbemával (l. ott) dolgozott társas viszonyban. *Tata, Esterházy-vár kiépítése, 1893 (terv, nem valósult meg)*

Urban, Josef (1872-1933). Bécsi építész, színpadtervező, dekorátor és illusztrátor. A Hagenbund művészközösség tagja, majd elnöke volt. 1918 után mint a New York-i Metropolitan Opera díszlettervezője és ipari tervező Amerikában dolgozott. *Ábrahám, Esterházy-kastély (1899-1900)*

Voyta Adolf (1834-1923). Angliai tanulmányok után Pápán telepedett le, de az országban sokfelé működött. Számos kisebb színházat tervezett, pl. Nyitrán, Zomborban, Pápán. *Farkasgyepű, Hornig-vadászkastély (19. század 2. fele); Pettend, Luczenbacher-kastély (1890-es évek vége); Somlószlós, Zichy-Ferraris-kastély (1860-as évek ?)*

Wagner, Otto (1841-1918). Osztrák építész, a modern mozgalom egyik legjelentősebb úttörője és fiatalabb képviselőinek tanára. Korai műve a budapesti Rumbach utcai zsinagóga. Eleinte főleg neoreneszánsz épületeket tervezett, majd a modern felé fordulva alkotta meg a bécsi Takarékpénztárat és az am Steinhof tébolyda templomát. *Kápolnás, Mocsonyi-kastély (1860-as évek)*

Wappler, Moriz (1821-?). A bécsi Technische Hochschule magasépítészeti tanára volt, templomot és síremléket tervezett. *Cabuna, Jankovich-kastély (1874)*

Weber Antal (1823-1889). A bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult. Munkássága korai szakaszában számos kastélyt tervezett, majd a fővárosban működött, ahol neoreneszánsz stílusú épületeket tervezett. Az ő műve az Ádám-palota és a Múzeum körüli egyetemi Ásványtani Intézet. *Galánta, Esterházy-kastély (1860 k. átépítés); Káloz-Nagyhőrcsők, Zichy-kastély (1852-55, Ybl Miklóssal); Sárospatak, Esterházy-kastély (1860-as évek); Somogytarnóca, Széchenyi-kastély (1873); Vörösvár, Erdődy-kastély (1862-66)*

Wieser Ferenc (1812-1869). Bécsi tanulmányok után Angliában járt. Pesten több eredeti felfogású romantikus épület tervezése fűződik a nevéhez, pl. a Pichler-ház a Szt. István téren. *Lónya, Lónyay-kastély (1857 előtt)*

Ybl Miklós (1814-1911). A 19. század második felének egyik legjelentősebb és egyértelműen a legtöbb kastélyt tervező építész volt. Bécsi és müncheni tanulmányok után a Károlyi család szolgálatába állt, majd hamarosan a fővárosban köz- és magánépületek sorát tervezte. Korai munkáira a romantika nyomja rá a bélyegét, pl. Fót, plébániatemplom, majd a neoreneszánszban bontakoztatja ki tehetségét, pl. Fővámház, Opera, Várkertbazár, Szt. István-bazilika. *Biharugra-Szilaspuszták, Bölönyi-kastély (?) (1870 v. 80-as évek); Bodrogolaszi, Lónyay-kastély (?) (1860 v. 70-es évek); Drávafok, Bittó-kastély (1870-es évek eleje terv, 1896,*

megvalósulás?); Fás, Wenckheim-kastély (1855 és 1862 között); Füzérradvány, Károlyi-kastély (1857-59, 1860-77 ? Károly Ede közreműködésével); Ikervár, Batthyány-kastély (1846-47, Pollack Ágostonnal); Lengyeltóti, Inkey-kastély (1860 e.); Káloz–Nagyhörcsök, Zichy-kastély (1852-55. Weber Antallal); Mácsa, Károlyi-kastély (1864, 1880-81); Ókígyós, Wenckheim-kastély (1875-79); Parád, Károlyi-kastély (1885-88); Parádsasvár, Károlyi-kastély (1880-82); Szilvásvár, Keglevich-kastély (?) (1860 k.); Tápióság, Keglevich-kastély (1860 k.); Tótmegyer, Károlyi-kastély (1863 e.); Várpalota, Waldstein-Zichy-kastély (1863); Zsombolya–Csitő, Csekonics-kastély (1869-70) ✓

Zell, Franz (1866 - ?). Müncheni építész és néprajztudós. Épületeiben a bajor népi építészeti hagyományokat igyekezett újjáéleszteni. Vidéki szállókat, fogadókat, templomokat tervezett. *Buják, Pappenheim-vadászkastély* (1910)

Bibliográfia

Nemzetközi háttér

- Abel, Lothar: *Das Elegante Wohnhaus*. Wien – Leipzig – Pesth, 1890.
- Aslet, Clive: *The American Country House*. New Haven – London, 1990.
- Atterbury, Paul – Clive Wainwright (Ed.): *Pugin. A Gothic Passion*. New Haven – London, 1994.
- Atterbury, Paul (Ed.): *A.W.N. Pugin. Master of Gothic Revival*. New Haven – London, 1995.
- Bahns, Jörn: *Zwischen Biedermeier und Jugendstil. Möbel des Historismus*. München, 1987.
- Baker, Paul R.: *Richard Morris Hunt 1828-1895*. Cambridge (Mass.), 1980.
- Banham, Joanna – Sally Macdonald – Julia Porter: *Victorian Interior Style*. London, 1991.
- Biehn, Heinz: *Residenzen der Romantik*. München, 1970.
- Börsch-Supan, Eva: *Berliner Baukunst nach Schinkel 1840-1870*. München, 1977.
- Burgen und Schlösser in der Tschechoslowakei*. Auswahl der Photographien von Josef Ehm, Einführung von Dalibor Veselý, Text von Jaroslav Jelínek. Praha, 1962.
- Buttlar, Adrian von: *Az angolkert. A klasszicizmus és a romantika kertművészete*. Bp., 1999. (Eredeti német kiadás 1989.)
- Cornforth, John: *English Interiors 1790-1848. The Quest for Comfort*. Barrie and Jenkins, 1978.
- Daly, César: *L'architecture privée au XIXe siècle (sous Napoléon III), nouvelles maisons de Paris et des environs, hôtels privés – maisons à loyer – villas*. Paris, 1864.
- Davidoff, Leonore: *The Best Circles: Society, Etiquette and the Season*. London, etc. 1986. (első kiadás 1973)
- Dixon, Roger – Stefan Muthesius: *Victorian Architecture*. London, 1978.
- Dolgener, Dieter: Die nationale variante der Neorenaissance in der deutschen Architektur des 19. Jahrhunderts. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Architektur und Bauwesen Weimar XX*. 1973. 2. sz. 155-166.
- Dollen, Busso von der – Barbara Schock-Werner (Hrsg.): *Burgenromantik und Burgrestaurierung um 1900. Der Architekt und Burgenforscher Bodo Ebhardt in seiner Zeit*. Braubach, 1999.
- Dunster, David (ed.): *Edwin Lutyens. Architectural Monographs 6*. London, 1979.
- Eggert, Klaus: *Der Wohnbau der Wiener Ringstraße im Historismus. Der Wiener Ringstraße - Bild einer Epoche*, VII. Wiesbaden, 1976.
- Eleb-Vidal, Monique avec Anne Debarre-Blanchard: *Architectures de la vie privée. Maisons et mentalité XVIIe – XIXe siècles*. Bruxelles, 1989
- Elliott, Brent: *The Country House Garden. From the Archives of Country Life 1897-1939*. London – Auckland – Melbourne – Singapore – Toronto, 1995.
- Elliott, Brent: *Victorian Gardens*. London, 1986
- Exotische Welten – Europäischen Phantasien*. Kiállításkatalógus, Institut für Auslandsbeziehungen Württembergischer Kunstverein. Stuttgart, 1987.
- Falke, Jakob von: *Die Kunst im Hause*. Wien, 1871.
- Foreman, John – Robbe Pierce Stimson: *The Vanderbilts and the Gilded Age. Architectural Aspirations 1879-1901*. New York, 1991
- Franklin, Jill: *The Gentleman's Country House and Its Plan 1835-1914*. London, Boston and Henley, 1981.

- Gerard, Jessica: *Country House Life. Family and Servants, 1815-1914*. Oxford UK – Cambridge USA, 1994.
- Girouard, Mark: *Life in the English Country House*. New Haven – London, 1978
- Girouard, Mark: *Life in the French Country House*. London, 2000.
- Girouard, Mark: *The Victorian Country House*. (Revised and Enlarged Edition) New Haven – London, 1979.
- Gregory, Alexis: *Families of Fortune. Life in the Gilded Age*. New York, 1993.
- Grodecki, Louis: *Pierrefonds*. Paris, 1979.
- Gurlitt, Cornelius: *Geschichte des Barockstils in Italien*. Stuttgart, 1887.
- Hauser, Andreas: *Ferdinand Stadler (1813.1870). Ein Beitrag zur Geschichte des Historismus in der Schweiz*. Zürich, 1976.
- Hermesvilla. Lainzer Tiergarten*. Zusammenstellung: Susanne Walther. Wien, 1986.
- Hirth, Georg: *Das deutsche Zimmer der Renaissance. Anmerkungen zu häuslicher Kunstpflege*. München, 1880.
- Hitchcock, Henry-Russell: *Architecture: Nineteenth and Twentieth Centuries*. (4. kiadás) Harmondsworth, 1977.
- Jackson-Stops, Gervaise et al. (Ed.): *The Fashioning and Functioning of the British Country House*. Washington, Hanover and London, 1989.
- Klasen, Ludwig (Hrsg.): *Gebäude für Zwecke der Land-, Garten- und Forstwirtschaft. Grundriss-Vorbilder von Gebäuden aller Art, XIV*. Leipzig, é.n.
- Klasen, Ludwig: *Wohn- und Geschäftshäuser. Grundriss-Vorbilder von Gebäuden aller Art, 1*. Leipzig, é.n.
- Klingenburg, Karl-Heinz (Hrsg.): *Historismus – Aspekte zur Kunst im 19. Jahrhundert*. Leipzig, 1985.
- Kohlmayer, G. – B. von Sartory: *Das Glashaus. Ein Bautypus des XIX. Jahrhunderts*. München, 1982.
- Kotrba, Viktor: Die Anfänge der Neugotik in den böhmischen Ländern. *Alte und moderne Kunst X*. 1965. 81. sz.
- Kreisel, Heinrich – Georg Himmelheber: *Die Kunst des deutschen Möbels. Möbel und Vertäfelung des deutschen Sprachraums von den Anfängen bis zum Jugendstil, III*. (2. überarbeitete Auflage). München, 1983.
- Kunst + Architektur in der Schweiz*. LI. 2000. 2. sz. (Schlösser des Historismus)
- La Tradition française en Amérique. Richard Morris Hunt, architecte 1827-1895*. Kiállítás katalógus, Paris, hotel de Sully, 1989.
- Landhaus und Villa in Niederösterreich 1840-1914*. Wien – Köln – Graz, 1982.
- Leniaud, Jean-Michel: *Viollet-le-Duc ou les délires du système*. Paris, 1994.
- Lieven, Dominic: *The Aristocracy in Europe, 1814-1914*. Houndmills – London, 1992
- Liot, Thierry: „*Brique et pierre*” 1850-1900. *Aux confins de l’Île-de-France et du Pays chartrain*. H.n., 1998.
- Loudon J. C.: *Encyclopaedia of Cottage, Farm, and Villa Architecture and Furniture*. London, 1833.
- Lübke, Wilhelm: *Geschichte der deutschen Renaissance*. Stuttgart, 1872.
- Lübke, Wilhelm: *Geschichte der Renaissance Frankreichs*. Stuttgart, 1868.
- Marrey, B. – J.-P. Monuet: *La grande histoire des serres et des jardins d’hivers: France 1780-1900*. Paris, 1984.
- Milde, Kurt: *Neorenaissance in der deutschen Architektur des 19. Jahrhunderts*. Dresden, 1981.
- Muthesius, Hermann: *Das englische Haus*, 1-3. Berlin, 1904-1905.
- Muthesius, Stefan: *Das englische Vorbild*. München, 1974.

Müller, R. – R. Bentmann: *Die Villa als Herrschaftsarchitektur. Versuch einer kunst- und sozialgeschichtlichen Analyse*. Frankfurt, 1970.

Neorenaissance – Ansprüche an einen Stil. Zweites Historismus-Symposium, Bad Muskau. Hrsg. W. Krause – L. Heidrun. – W. Nerdinger. Dresden, 2001.

Nerdinger, Winfried (Hrsg.): *Romantik und Restauration. Architektur zur Zeit Ludwigs I. 1825-1848*. München, 1987.

Ortwein, August – August Scheffers: *Deutsche Renaissance. Eine Sammlung von Gegenständen der Architektur, Decoration und Kunstgewerbe in Original-Aufnahmen*. Leipzig, 1871–1888.

Palustre, Léon: *La renaissance en France*. Paris, 1879-1885.

Perotti, Eliane: *Das Schloss Miramar in Triest*. Wien – Köln – Weimer, 2002.

Petit, Victor: *Châteaux de France des XVe et XVIe siècles*. H.n., é.n. [Paris, 1860 k.]

Petit, Victor: *Châteaux des vallées de la Loire des XVe, XVIe et XVIIe siècles*. Paris, 1861.

Petzet, Michael: *Gebaute Träume. Die Schlösser Ludwigs II. von Bayern*. München 1995.

Prevost-Marcilhacy, Pauline: *Les Rothschild, bâtisseurs et mécènes*. Paris, 1995.

Rathke, Ursula: *Preußische Burgenromantik am Rhein. Studien zum Wiederaufbau von Rheinstein, Stolzenfels und Sooneck (1823-1860)*. München, 1979.

Renaissance der Renaissance. Ein bürgerlicher Kunststil im 19. Jahrhundert. Aufsätze. München – Berlin, 1992. 35–50. A Weserrenaissance-Museumban (Schloß Brake bei Lemgo) 1992. máj. 2. – okt. 18. közötti kiállítás, illetve katalógus kísérelő tanulmánykötete.

Roosevelt, Priscilla: *Life on the Russian Country Estate. A Social and Cultural History*. New Haven – London, 1995.

Rybczynski, Witold: *Home. A Short History of an Idea*. Harmondsworth, 1987.

Sartre, Josiane: *Château „Brique et pierre” en France*. Paris, 1981.

Service, Alistair: *Edwardian Architecture*. London, 1977.

Siebel, Ernst: *Der großbürgerliche Salon 1850-1918. Geselligkeit und Wohnkultur*. Berlin, 1999.

Springer, Elisabeth: *Geschichte und Kulturleben der Wiener Ringstrasse. Bild einer Epoche*, Bd. II. Wiesbaden, 1978.

Thornton, Peter: *Authentic Decor. The Domestic Interior 1620-1920*. London, 1993

Vince, John: *The Country House. How it Worked*. London, 1991.

Viollet-le-Duc, E. E.: *Habitations modernes*, I-II. Paris, 1875-1877.

Viollet-le-Duc, E. E.: *Histoire d'une maison*. Paris, 1873.

Wagner-Rieger, Renate – Walte Krause (ed.): *Historismus und Schloßbau*. München, 1975

Wagner-Rieger, Renate: *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*. Wien, 1970.

Watkin, David: *Regency. A Guide and a Gazetteer*. London etc. 1982.

Watkin, David: *The English Vision. The Picturesque in Architecture, Landscape and Garden Design*. London, 1982.

Weissbach, Karl: *Wohnhäuser. Handbuch der Architektur IV-2/1*. Stuttgart, 1902.

Wrightson, Priscilla: *The English Picturesque: Villa and Cottage 1760-1860*. Indianapolis Museum of Art Bulletin V.I, No. 3 (new Series), 1973.

Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. 1. Teil. Von der Revolution zur Gründerzeit. 1818-1880. Kiállításkatalógus, Schloss Grafenegg, 1984.

Zweig, Marianne: *Zweites Rokoko. Innenräume und Hausrat in Wien um 1830-1860*. Wien, 1924

Történelem

- Baji Etelka – Csorba László: *Kastélyok és mágnások. Válogatás a Magyar Nemzeti Múzeum Fényképtára anyagából.* Bp., 1994.
- Eddie M. Scott – Hutterer Ingrid – Székely Iván: Fél század birtokviszonyai. Változások a Trianoni Magyarország területén 1893-1935. *Történelmi Szemle* XXXII. 1990. 3-4. sz. 301-347.
- Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Bp., 1998.
- Gyáni Gábor: *Család, háztartás és a városi cselédség,* Bp., 1983.
- Kosári Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába.* I. Bp., 1970.
- Magyarország története 1790-1848.* Főszerkesztő: Mérei Gyula, szerkesztő: Vörös Károly. (Második, javított kiadás). I-II. Bp. 1983.
- Magyarország története 1848-1890.* Főszerkesztő: Kovács Endre, szerkesztő: Katus László. I-II. Bp., 1979.
- Magyarország története 1890-1918.* Főszerkesztő Hanák Péter, szerkesztő Mucsi Ferenc. (Harmadik, a másodikhoz képest változatlan kiadás). Bp., 1988.
- Peterdi Vera: A nagyvárosi háziasszony birodalma. Kiállításvezető (Deme Péter szerk.) *LTM.* 1993. július 14 – október 31.
- Peterdi Vera: Az Allt család háztartási eszközei. *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1979-1980.* Bp., 1981. 151-198.
- Puskás Julianna: Zsidó haszonbérlok a magyarországi mezőgazdaság fejlődésének folyamatában (Az 1850-es évektől 1935-ig). *Századok* CXXVI. 1992. 1. sz. 35-57.
- Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században.* (A szerző 1922-es kötetének bevezető fejezettel ellátott kiadása)., Bp., 1986.
- Az úri Magyarország. Társadalomszerkezet és rétegrajzok.* Összeállította Léderer Pál. Bp., 1993.

Életrajz

- Baross Károly: *Magyarország földbirtokosai.* Bp., 1893.
- Dr. Csucsoni [Maurer Arthur]: *A csikszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrássy nemzettség történetére vonatkozó adatok gyűjteménye.* Rozsnyó, 1900.
- Gudenus János – Szentirmay László: *Összetört címerek.* Bp., 1989.
- Gudenus János: *A magyarországi főnemesség genealógiája,* I-V. Bp., 1990-1999.
- Gróf Eszterházy János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása.* Bp., 1901.
- Kempelen Béla: *Magyar nemes családok,* I-X. Bp. 1911-31.
- Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok.* 1-3. Bp., 1937-1939.
- Kempelen Béla (szerk.): *Magyar Nemesi Almanch. Az 1867-1909-ben magyar nemességre, bárói, grófi és hercegi méltóságra emelt családok.* Bp., 1910.
- Kövári László: *Erdély nevezetesebb családai.* Kolozsvár, 1854.
- Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története.* Bp., é.n. [1927]
- Magyar Életrajzi Lexikon.* Főszerkesztő Kenyeres Ágnes. (Második kiadás) I-III. 1981-1982.
- Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Főrangú családok.* Bp., 1888.
- Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv. Nemes családok.* Bp., 1905.
- A Magyar Országgyűlés. A főrendiház és képviselőház tagjainak életrajzi adataival.* Kiadja: A „Magyar Tudósító” szerkesztősége. Bp., 1906.
- Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal.* I-XII. Pest, 1857-1865.

Pálmay József (szerk.): *Háromszék vármegye nemes családai*. Sepsiszentgyörgy, 1901.
 [Petkó Béla]: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története*. Bp., 1911.
 Sturm Albert (szerk.): *Országgyűlési almanach 1892–1897*. Budapest, 1892.
 Sturm Albert (szerk.): *Új Országgyűlési Almanach 1887-1892*. Bp., 1888.
 Szerencs János: *A főrendiház évkönyve*. 1-3. évf., Bp., 1900-1907.
 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I-XIV. Bp., 1890-1914.
Új magyar életrajzi lexikon. Főszerkesztő: Markó László. I-V. Bp., 2001-2004.
 Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc (szerk.): *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910-1915*. Bp., é.n.
 Veress Endre: *A Göncz-Ruszkai Gróf Komis-Család Anyakönyve (1446-1917)*. Bp., 1917.
 Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917*. Bp., 1979.

Építészettörténet

Bakonyi Tibor – Kubinszky Mihály: *Lechner Ödön*. Bp., 1981.
 Császár László: *Korai vas és vasbeton építészetünk*. Bp., 1978.
 Déry Attila: *Történeti anyagtan régi építőanyagok, összetételeik, technológiájuk ...* Bp., 2000.
 Déry Attila: *Történeti szerkezetan*. Bp., 2002.
 Ifj. Dümmerling Ödön: Möller István (1860-1934) *Műemlékvédelem* IV. 1960. 4. sz. 229-233.
 Entz Géza – Sisa József (szerk.): *Fejér megye művészeti emlékei*. Székesfehérvár, 1998.
 Genthon István: *Magyarország művészeti emlékei 1. Dunántúl*. Bp., 1959.
 Gerle János – Kovács Attila – Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze*. Bp., 1990.
Hauszmann Alajos Naplója. Építész a századfordulón. A kötetet összeállította és jegyzetekkel ellátta Dr. Seidl Ambrus. Bp., 1997.
Hauszmann Alajos. Válogatta és szerkesztette Gerle János. Bp., 2002.
Historicism in Croatia. Exhibition concept and project leader Vladimir Maleković. Project coordinator Vesna Lovrić Planitić. Zagreb, 2000.
 Kelemen Lajos: Pákei Lajos. In: U.ő: *Művészet-történeti tanulmányok*, II. Bukarest, 1984. 309-312.
 Kismarty-Lechner Jenő: *Építőművészetünk a XIX. század második felében*. Bp., 1945.
 Komárik Dénes: A „félköríves” romantika építésze Magyarországon. *Építés-Építészettudomány* XVI. 1984. 1-2. sz. 139-193.
 Komárik Dénes: A gótizáló romantika építésze Magyarországon. *Építés-Építészettudomány* XIV. 3-4. sz. 1982. 275-319.
 Komárik Dénes: A romantika korának építőgyakorlata és munkaszervezete Magyarországon. *Ars Hungarica* VI. 1978. 1. sz. 29-56.
 Komárik Dénes: Az európai hatások útja a romantika korának építészetében. *Ars Hungarica* X. 1982. 1. sz. 29-56.
Lechner ödön 1845-1914. Emlékkiállítás a művész születésének 140. évfordulójára. O.M.F. Építészeti Múzeuma. Szerkesztette Pusztai László és Hadik András. Bp., 1985.
 Magyar Vilmos: Alpár Ignác. In: *Budapesti Építőmesterek Ipartestülete Évkönyve* II-IV. Bp., 1929-1943.

- Merényi Ferenc: *A magyar építészet 1867-1967*. (2. változatlan kiadás). Bp., 1970.
- Mojzer Miklós: *Torony, kupola, kolonnád. Művészettörténeti Füzetek 1*. Bp., 1971.
- Murádin-Beyer Katalin: Pákei Lajos kéziratok önéletírása. *Pavilon* 8. sz. (1993) 42-48.
- B. Nagy Margit: *Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1977.
- Németh Lajos (szerk.): *Magyar művészet 1890-1919. A magyarországi művészet története*. Bp. 1981.
- Rozsnyai József: Meinig Arthur építész munkássága. Szakdolgozat, ELTE BTK Művészettörténet szak. Bp., 2001.
- Sisa József: „Bárki mit mond is, az Architectúra törvényi csupa önkényen alapulnak”. Széchenyi István építészeti érdeklődése. *Művészettörténeti Értesítő* XLI. 1992. 1-4. sz. 45-61.
- Sisa József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. *Művészettörténeti Értesítő* XLV. 1996. 3-4. sz.
- Sisa József – Dora Wiebenson (szerk.): *Magyarország építészetének története*. Bp., 1998.
- Somogy megye műemlékjegyzéke. Összeállította: Dr. Szabó Tünde, K. Goda Györgyi. H.n., 1984.
- Staud Géza: *Magyar kastélyszínházak*, I-III. Bp., 1963-1964.
- Szőnyi Endre: *Pozsonytól Kassáig. Felső-Magyarország építésze 1848 és 1918 között*. Pozsony, 1996.
- Winkler Gábor: *Sopron építésze a 19. században*. Bp., 1988.
- Ybl Ervin: Hauszmann Alajos élete és művészete. Gépirat, 1953. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet, Adattár: MDK-C-II-88.
- Ybl Ervin: Weber Antal. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* I. 1957. 3-4. sz. 417-442.
- Ybl Ervin: Ybl Miklós. Bp., 1956.
- Ybl Miklós építész 1814-1891. A Hild-Ybl Alapítvány kiállítása, katalógus. Bp., 1991.
- Zádor Anna - Rados Jenő: *A klasszicizmus építésze Magyarországon*. Bp., 1943.
- Zádor Anna (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon*. Bp., 1993.

Kastélyok általában

- Az alcsúti Habsburg-kastély tündöklése és pusztulása. Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 2002.
- Badál Ede: *Kastélyok kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében*. Bp., 1987.
- Biró József: *A bonczhidai Bánffy-kastély*. Cluj. 1935.
- Biró József: *Erdélyi kastélyok*. Bp., é.n. [1943]
- Cházár László: *Kastélyaink*. Boardman, Ohio, 1989.
- Gy. Dávid Gyula: *A bonchidai Bánffy-kastély*. Kolozsvár, 2001.
- Horváth Hilda: *Régvolt magyar kastélyok*. Bp., 1998.
- Ion, Narcis Dorin: *Castele, palate și conace din România*, I. București, 2002.
- Katafai-Németh József: *Vas megye kastélyai és kúriái*. Sárvár, 2003.
- Kelényi György: *Kastélyok, kúriák, villák*. Bp., 1974. (Második kiadás 1980)
- Keresztes Gyula: *Maros megyei kastélyok és udvarházak*. Marosvásárhely, 1995.
- Koppány Tibor - Dercsényi Balázs – Örsi Károly: *Magyar kastélyok*. Bp., 1990.
- Koppány Tibor: A castellumtól a kastélyig. *Művészettörténeti Értesítő* XXIII. 1974. 4. sz. 285-299.
- Petrovai R. Sándor: *Felvidéki kastélyok lexikona*. I – II. kötet. Révkomárom, 2002-2003.

Pisoň, Štefan: *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Martin, 1977.
 Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. Bp., 1939.
 Šćitaroci, Mladen Obad: *Castles, Manors and Gardens of Croatian Zagorje*. Zagreb, 1996.
 Šćitaroci, Mladen und Bojana: *Slawoniens Schlösser von Zagreb bis Vukovar*. Graz – Stuttgart, 2000.
 Szakács Margit: Magyarországi kastélyok képei a századfordulóról. In: *Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1981-82*. Bp., 1983. 111-159.
 Széchenyi István: *Pesti por és sár. Töredékek Gróf Széchenyi István fennmaradt kézírataiból*. Szerk. Török János. Pest, 1866.
 Szépréti Lilla: *Régi és új világ*. Kolozsvár, 1981.
 Varga Kálmán: *A gödöllői kastély évszázadai*. Bp., 2000. 165-196.
 Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon*, 1–5. Bp., 2000-2004.

Kastélyok a historizmusban

Alföldy Gábor: A pilisszántói Orosdy-kastély és parkja. *Ars Hungarica* XXVII. 1999. 2. sz. 381-417.
 Borossay Katalin: A tompai Szent Anna templom. In: *A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései – Tusnád 1997*. Sepsiszentgyörgy. 1998. 129-132.
 Borossay Katalin: A turai Schossberger-kastély. *Ars Hungarica* XXII. 1994. 2. sz. 235-250.
 Budai Aurél: A martonvásári kastély építéstörténete. *Műemlékvédelem* XXXIV. 1990. 4. sz. 217-225.
 Bugár-Mészáros Károly: *Füzérradvány, Károlyi-kastély. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára* 691. Bp., 2001.
 Erdődy Ferenc: Adalékok a vépi kastély és park történetéhez. In: *Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője*. Szombathely, 1975. 79-113.
 György Tibor: *Krasznahorka és Betlér*. Somorja, 2003.
 Hadik András: Kastélyépítészet Magyarországon (1867-1919). In: Benczédi Sándor (szerk.): *Tusnad 1996. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései*. Sepsiszentgyörgy, 1997. 36-43.
 Hornyák Mária: *Martonvásár – Brunszvik-kastély és Beethoven Emlékmúzeum. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára* 368. Bp., 1990.
 Horváth Hilda: Erődítményből lovagvár. A bajmóci gróf Pálffy-kastély 1890-1908. *Szalon I.* 1997. 3. sz. 19-24.
 Komárik Dénes: A romantikus kastélyépítészet kezdetei Magyarországon. *Építés-Építészettudomány* V. 1975. 3-4. sz. 431-451.
 Jankovič, Vendelin: K dejinam kaštiela vo Vel'kých Uherciach. *Vlastivedný Časopis* XXII. 1973. 2. sz. 70-75.
 Kovács Zsolt: *Görgényszentimre, várrom és kastély. Erdélyi műemlékek* 37. Kolozsvár, 2002.
 László Csaba: Somlószlós, Zichy-kastély. *Műemlékvédelmi Szemle* XI. 2001. 1-2. sz. 249-250.
 Lövei Pál: Iszkaszentgyörgy: volt Amadé, Bajzáth-, Pappenheim-kastély. *Pavilon* 1 [1988] 46-53.
 Mester Éva: Funkcióváltás és értékmegőrzés egy 100 éves kastély helyreállítása kapcsán. In: *Tusnad 1996. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati problémái*. Sepsiszentgyörgy, 1997. 145-150.
 Péczeli Piroska: *A keszthelyi Festetics kastély és belső berendezése*. Bp., 1958

- Petravich András: Kastélyok. In: Császár László (szerk.): *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Bp., 1995. 34-44.
- Ritoók Pál: Fürdőből hotel. A parádsasvári Károlyi-kastély. *Szalon* III. 1999. 5. sz. 7-10.
- Schiller Mária: Kéthely–Sáripusztá, egykori Hunyady-kastély. *Műemlékvédelem* XXXI. 1987. 4. sz. 254-258.
- Sisa József: A füzérradványi kastély. *Ars Hungarica* XXVII. 1999. 1. sz. 5-78.
- Sisa József: A mikosdpusztai Mikos-kastély. In: Pamer Nóra (szerk.): *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok*. Bp., 1994. 387-399.
- Sisa József: A nádasdladányi Nádasdy-kastély. *Művészettörténeti Értesítő* XLIX. 2000. 1-2. sz. 21-54.
- Sisa József: A vépi volt Erdődy-kastély Vas megyében. *Műemlékvédelem* XXI. 1977. 3. sz. 170-172.
- Sisa József: Adalékok a magyarországi romantikus kastélyépítészethez *Ars Hungarica* VIII. 1980. 1. sz. 103-125.
- Sisa József: Alois Pichl (1782-1856) építész Magyarországon. *Művészettörténeti Füzetek* 19. Bp., 1989.
- Sisa József: Az „angolkert” és a kényelmes ház. Brit hatások a 19. századi Magyarországon. *Ars Hungarica* XXIX. 2001. 1. sz. 75-110.
- Sisa József: Egy eltűnt kastély nyomában (A galgamácsai vadászlak). *Műemlékvédelem* XXX. 1986. 1. sz. 15-20.
- Sisa József: Gottfried Semper és Magyarország. *Művészettörténeti Értesítő* XXXIV. 1985. 1-2. sz. 1-10.
- Sisa József: Kastélyépítészet a historizmusban. In: Zádor Anna (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon*. Bp., 1993. 65-78.
- Sisa József: Vajdahunyad várának 19. századi restaurálásáról. *Ars Hungarica* XXVIII. 2000. 1. sz. 97-108.
- Ulrich, Karl: Die Baugeschichte der Erdődy-Schlösser in Rotenturm an der Pinka. *Burgenländische Heimatblätter* XL. 1978. 3. sz. 97-133.

Enteriőrművészet

- Egy közép-európai vállalkozó Budapesten. Schmidt Miksa bútorgyáros magyarországi tevékenysége és hagyatéka*. Kiállítás katalógus, szerk. Horányi Éva és Kiss Éva. Bp., 2001.
- Historizmus és eklektika. Kállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiből*. I-II. Katalógus, szerk.: Péter Márta. Bp., 1992.
- Horváth Hilda: Füzérradványi kastélyenteriórok. *Ars Hungarica* XXVII. 1999 1. sz. 97-109.
- Kiss Ákos: A historizmus a magyar iparművészetben. *Művészettörténeti Értesítő* XXI. 1972. 2. sz. 104-119.
- A művészet a házban*. Falke munkája után írta K. Beniczky Irma. Bp., 1882.
- Polgári lakáskultúra a századfordulón*. Összeállította és bevezető Hanák Péter. Szerkesztő Visi Lakatos Mária. Bp., 1992.
- Rév Ilona: *Építészet és enteriőr a magyar századfordulón*. Bp., 1983.
- Szabolcsi Hedvig: Az iparművészeti historizmus kezdetei Magyarországon. *Ars Hungarica* XXII. 1994. 1. sz. 101-110.
- Vadas József: *A magyar bútor száz éve*. H.n., é.n.
- Voit Pál: *Régi magyar otthonok*. Bp., 1993. (Az 1943-as kiadás bővített változata)
- [Wohl Janka]: *Az otthon. Útmutató a ház célszerű és izlésteljes berendezésére. Írta egy nagyvilági hölgy*. Bp., 1882.

Műgyűjtés

Geskó, Judit: Collecting for the Nation and Not Only for the Nation: Impressionism in Hungary. In: *Impressionism. Paintings Collected by European Museums*. Kiállítási katalógus, High Museum of Art Atlanta, Seattle Art Museum, Denver Art Museum, 1999. 77-89.

Gombosi György: Andrássy Gyula gróf gyűjteménye. *Magyar Művészet* III. 1927.

Horváth Hilda: Adalékok a század eleji magyar műgyűjtés történetéhez. Az 1907-es budapesti amateur kiállítás. *Művészettörténeti Értesítő* XLII. 1993. 1-2. sz.

Horváth Hilda: Gr. Pálffy János műgyűjteménye, különös tekintettel iparművészeti kollekciójára. PhD disszertáció, ELTE BTK Művészettörténeti Doktori Iskola. Bp., 2002.

László Mravik: „Sacco di Budapest” Depredation of Hungary 1938-1949. Hungarian National Gallery, Bp., 1998.

Mravik László: „... hercegek, grófok, naplopók, burzsoák...” Száz év magyar képgyűjtése. In: Kieselbach Tamás (szerk.): *Modern magyar festészet 1892-1919*. Bp., 2003. 10-13.

Mravik László: Bárány Ferenc műgyűjteményének története. In: Horváth László (szerk.): *A Bárányok emlékezete. Bárány Lajos Múzeum Füzetek* 18. Hatvan, 2003.

Mravik László: Budapest műgyűjteményei a két világháború között. *Budapesti Negyed* IX. 2001. 2-3. sz. 156-190.

Sinkó Katalin: A magyar műgyűjtés 1850 után – a magángyűjteményi kiállítások tükrében. In *Válogatás magyar magángyűjteményekből*. A kiállítást rendezte és az anyagot válogatta Mravik László és Sinkó Katalin, Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1981. 11-29.

Kertművészet

Alföldy Gábor: A Bárány-család kastélyparkja Hatvanban. In: Horváth László (szerk.): *Bárányok emlékezete. Bárány Lajos Múzeum Füzetek* 18. Hatvan, 2003. 61-111.

Alföldy Gábor: Tájkertész a századfordulón. Hein János (1866-1935), In: Városok és Műhelyek a századfordulón. Kutatás és hasznosítás. Az építészeti környezet védelme. Konferencia a kiegészítés utáni magyar építészetéről (1867-1914). Építészettudományi Egyesület – Ernst Múzeum Bp., 2000. okt. 19-20. (fénymásolat) 57-60.

Alföldy Gábor: Történeti kertjeink védelmének aktuális kérdései. *MV* XLVII. 2003. 3. sz. 153-169.

Alföldy, Gábor: Hungarian Gardens in the Cult of Traditional Styles (1880-1930). Előadás a „Stilwechsel und Wechselwirkungen – Gartenkunst des Historismus in Mitteleuropa” c. szemináriumon (2003 október), megjelenés előtt az *Acta Historiae Artium*ban.

Bacher, Barbara: Der Wiener Gartenarchitekt Lothar Abel. Előadás a „Stilwechsel und Wechselwirkungen – Gartenkunst des Historismus in Mitteleuropa” c. szemináriumon (2003 október), megjelenés előtt az *Acta Historiae Artium*ban.

Bai József: *Lengyel – Kastélypark. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára* 366. Bp., 1989.

Galavics Géza (szerk.): Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem. Bp., 2000. 112-115.

Galavics Géza: *Magyarországi angolkertek*. Bp., 1999.

Hein János: *Kertművészet*. [Prospektus]. Bp., é.n. [1912]
 Komáromi Sándor - Szabó Ferenc: *Szabadkígyós - A Wenckheim-kastély és a park. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára* 613. Bp., 1999.
 Kriak, Martin: *Prírodný park v Betliari*. Košice, 1982.
 Mészöly Győző (szerk.): *Arborétumok országszerte*. Bp., 1984.
 Milner, Henry Ernest: *The Art and Practice of Landscape Gardening*. London, 1890.
 Örsi Károly: A nádasdladányi kastélypark helyreállítása. *Műemlékvédelem* XLI. 1997. 1. sz. 29–32.
 Papp József: Jámbor Vilmos (1821-1901). *Élővilág* VI. 1961. 5. sz. 48-49.
 Radetzky Jenő: Igazgyöngy a Sárét peremén. *Turista* XIV. 1968. 1. sz. 27.
 Rapaics Raymund: *Magyar kertek Kertművészet Magyarországon*. Bp. é.n. [1940]
 Šimkovič, Pavel: Niekoľko poznámok o parku pri kaštieli v Rusovciach. *Pamiatky príroda* 1976. 2. sz. 32-34.
 Sisa, József: Landscape Gardening in Hungary and Its English Connections. *Acta Historiae Artium* XXXV. 1990-92.
 Szikra Éva: Az iszkaszentgyörgyi volt Amadé-Bajzáth-Pappenheim-kastély parkjának rövid ismertetése. *Műemlékvédelmi Szemle* 1991/1. 21-23.
 Tábor, Ivo - Radek Pavlačka: *Arboretum Mlyňany. Führung durch das Arboretum*. Bratislava, 1992.
 Tomaško, Ivan: *Historické parky a okrsané záhrady na Slovensku*. Bratislava, 2004.
 Zádor Anna: Az angolkert Magyarországon. *Építés- Építészettudomány* V. 1-2. sz. 1973. 3-53.
 Zádor, Anna: The History of the English Garden in Hungary. *Acta Historiae Artium* XXXIII. 1987-88. 291-344.

Memoárok, szépirodalmi alkotások

Bánffy Miklós: *Erdélyi Történet. Megszámláltattál*. Bp., 1934. És híjjával találtattál. Bp., 1937. *Darabokra szagattatol*. Bp., 1940.
 Eötvös József: *A falu jegyzője*. Pest, 1845.
 Eötvös Károly: *Tűnemények*. Bp., 1905.
 Erba Odescalchi Sándor herceg: *Testamentum*, I. Bp., 1991.
 Justh Zsigmond: *Fuimus*. Bp. 1895
 Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Bp., 1977.
 Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalmoban. Emlékezések*. Bp., 1967.
 Mikszáth Kálmán: *Beszterce ostroma*. Bp., 1895.
 Mikszáth Kálmán: *A gavallérok*. Bp., 1897.
 Odesalchi Eugénie: *Egy hercegnő emlékezik*. Bp., 1987.
 Podmanický Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből 1824-1887*. Szerk.: Steinert Ágota. Bp., 1984.
 Széchényi László: *Mégis kisüt a nap*. Bp., 1992.
 Teleki Sándor: *Emlékeim*. Bp., é.n. [1880]
 Gróf Zichy Géza: *Emlékeim*, I-II. Bp., 1912.

Folyóiratok

Bauzeitung für Ungarn (1876-1896)
Budapester Bauzeitung (1874-1875)
Budapesti Látogatók Lapja (1888-1896)
Az Építési Ipar (1877-1886)

Építő Ipar (1887- 1913)
Magyarország és a Nagyvilág (1896-1900)
Szalon Újság (1900-1913)
Ungarische Bauzeitung (1896-1914)
Vasárnapi Ujság (1854-1914)

Országismereti áttekintő munkák

Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. I-IV. Pest, 1851.
Hunfalvy János – Rohbock Lajos: *Magyarország és Erdély eredeti képekben*. I-III. Darmstadt, 1855-1864.
Kubinyi Ferenc – Vahot Imre: *Magyar- és Erdélyország képekben*. I-III. Pest, 1854.
Magyarország vármegyéi és városai. 21 vármegye 24 kötetben. Az egyes köteteket szerkesztette Sziklay János és Borovszky Samu, Borovszky Samu, illetve Csánki Dezső. Bp., 1895-1914.
Nagy Miklós (szerk.): *Magyarország képekben. Honismereti album*. Pest, 1870.
Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*, V. Pest, 1871.
Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. I-XXI. Budapest, 1886-1901.

Rövidítések a jegyzetekben és a képjegyzékben

- Abaúj-Torna vm. 1896. = Sziklay János – Borovszky Samu (szerk.): *Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., 1896.
- Bács-Bodrog vm. 1909. = Borovszky Samu (szerk.): *Bács-Bodrog vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., é.n. [1909]
- Baji – Csorba 1994. = Baji Etelka – Csorba László: *Kastélyok és mágnások. Válogatás a Magyar Nemzeti Múzeum Fényképtára anyagából*. Bp., 1994.
- Bánffy 2002. = Bánffy Miklós: *Megszámláltatál*. Kolozsvár, 2002. (Eredeti kiadás: 1934)
- Bars 1903. = Borovszky Samu (szerk.): *Bars vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., é.n. [1903]
- Bihar vm. 1901. = Borovszky Samu (szerk.): *Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai*, Bp., é.n. [1901]
- BLL = *Budapesti Látogatók Lapja*
- BFL Klösz = Budapest Főváros Levéltára: IX.916. Klösz György Gafikai Műintézet iratai
- BFL Ybl = Budapest Főváros Levéltára: XV. 331. Ybl Miklós tervhagyatéka
- AH = *Ars Hungarica*
- Biró 1943. = Biró József: *Erdélyi kastélyok*. Bp., é.n. [1943]
- Cházár 1989. = Cházár László: *Kastélyaink*. Boardman, Ohio, 1989.
- Cházár gyűjt. = Cházár László képeslapgyűjteménye (Boulogne)
- ÉI = *Az Építési Ipar / Építő Ipar*
- Entz – Sisa 1998. = Entz Géza – Sisa József (szerk.): *Fejér megye művészeti emlékei*. Székesfehérvár, 1998.
- Genthon 1959. = Genthon István: *Magyarország művészeti emlékei 1. Dunántúl*. Bp., 1959.
- Gerle 1990. = Gerle János – Kovács Attila – Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze*. Bp., 1990.
- Gömör-Kishont vm. 1903. = Borovszky Samu (szerk.): *Gömör-Kishont vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., é.n. [1903]
- Hein 1912. = Hein János: *Kertművészet*. [Prospektus]. Bp., é.n. [1912]
- Horváth 1998. = Horváth Hilda: *Régvolt magyar kastélyok*. Bp., 1998.
- IM KO= Iparművészeti Múzeum, Kisgyűjtemények Osztálya, gr. Teleki Sándorné képeslapgyűjteménye (20. század eleje)
- Justh 1906. = Justh Zsigmond: *Fuimus*. Bp., 1906. (első kiadás 1895)
- Károlyi Mihályné 1967. = Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban. Emlékezések*. Bp., 1967.
- Komárik 1975. = Komárik Dénes: A romantikus kastélyépítészet kezdetei Magyarországon. *Építés-Építésztudomány* V. 1975. 3-4. sz. 431-451.
- Komárik 1982. = Komárik Dénes: A gótizáló romantika építésze Magyarországon. *Építés-Építésztudomány* XIV. 3-4. sz. 1982. 275-319.
- Komárom vm. = Borovszky Samu (szerk.): *Komárom vármegye és Komárom. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., 1907.
- KÖH = Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
- MÉ = *Művészettörténeti Értesítő*
- MÉM = Magyar Építészeti Múzeum
- Mészöly 1984 = Mészöly Győző (szerk.): *Arborétumok országszerte*. Bp., 1984.
- MNM TF = Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára
- MNM TKCs = Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnok

MNV = Magyarország és a Nagyvilág
 MOL = Magyar Országos Levéltár
 MTA MKI = Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet
 MV = Műemlékvédelem
 B. Nagy 1977. = B. Nagy Margit: Kagerbauer Antal és a romantika építésze Erdélyben. In: uő.: *Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1977. 69-93.
 Nógrád vm. 1911. = Borovszky Samu (szerk.): *Nógrád vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., é.n. [1911]
 Nyitra vm. 1899. = Sziklay János és Borovszky Samu (szerk.): *Nyitrávármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., é.n. [1899]
 OMM = *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. I–XXI. kötet. Bp. 1886-1901.
 OSzK PA = Országos Széchényi Könyvtár, Plakát és Aprónyomtatványtár, képeslap-gyűjtemény (1945 előtti képeslapok)
 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 1910. = Borovszky Samu (szerk.): *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., é.n. [1910]
 Pisoň 1977. = Štefan Pisoň: *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*. Martin, 1977.
 Pozsony vm. 1904. = Borovszky Samu (szerk.): *Pozsony vármegye és Pozsony. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., é.n. [1904.]
 Rados 1939. = Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. Bp., 1939.
 Rozsnyai 2001. = Rozsnyai József: Meinig Arthur építész munkássága. Szakdolgozat, ELTE BTK Művészettörténet szak. Bp., 2001.
 Šćitaroci 2000 = Mladen und Bojana Šćitaroci: *Slavoniens Schlösser von Zagreb bis Vukovar*. Graz – Stuttgart, 2000.
 Sisa 1980. = Sisa József: Adalékok a magyarországi romantikus kastélyépítészetéhez *Ars Hungarica* VIII. 1980. 1. sz. 103-125.
 Sisa 1989. = Sisa József: *Alois Pichl (1782-1856) építész Magyarországon. Művészettörténeti Füzetek* 19. Bp., 1989.
 Sisa 1993. = Sisa József: Kastélyépítészet a historizmusban. In Zádor Anna (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon*. Bp., 1993. 65-78.
 Sisa 2001. = Sisa József: Az „angolkert” és a kényelmes ház. Brit hatások a 19. századi Magyarországon. *Ars Hungarica* XXIX. 2001. 1. sz. 75-110.
 Somogy vm. 1914. = Csánki Dezső (szerk.): *Somogy vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., é.n. [1914]
 Szabolcs vm. 1900. = Borovszky Samu (szerk.): *Szabolcs vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., é.n. [1900]
 Szakács 1983. = Szakács Margit: Magyarországi kastélyok képei a századfordulóról. In: *Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1981-82*. Bp., 1983. 111-159.
 Szatmár vm. 1908. = Borovszky Samu (szerk.): *Szatmár vármegye és Szatmárnémeti. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., é.n. [1908]
 Széchényi 1866. = Széchényi István: *Pesti por és sár. Töredékek Gróf Széchényi István fennmaradt kézírataiból*. Szerk. Török János. Pest, 1866.
 SzU = Szalon Újság
 TKM = Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára
 Torontál vm. 1912 = Borovszky Samu (szerk.): *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., 1912.
 Vas vm. 1898. = Dr. Sziklay János és Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., 1898.

Virág Bács-Kiskun 2001. = Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon 2. Bács-Kiskun megye kastélyai és kúriái*. Bp., 2001.

Virág Fejér 2002. = Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon 3. Fejér megye kastélyai és kúriái*. Bp., 2002.

Virág Pest 2000. = Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon. 1. Pest megye kastélyai és kúriái*. Bp., 2000.

VU = *Vasárnapi Ujság*

Wohl 1882. = [Wohl Janka]: *Az otthon. Útmutató a ház czélszerű és izlésteljes berendezésére. Irta egy nagyvilági hölgy*. Bp., 1882.

Ybl 1953. = Ybl Ervin: Hauszmann Alajos élete és művészete. Gépirat, 1953. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet, Adattár: MDK-C-II-88.

Ybl 1956. = Ybl Ervin: *Ybl Miklós*. Bp., 1956.

Ybl 1957. = Ybl Ervin: Weber Antal. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* I. 1957. 3-4. sz. 417-442.

Ybl kat. 1991. = *Ybl Miklós építész 1814-1891. A Hild-Ybl Alapítvány kiállítása, katalógus*. Bp., 1991.

Képjegyzék

- 1) Vajdahunyad, vár. Schulcz Ferenc terve helyreállításhoz és királyi kastéllá történő átépítéshez, távlati rajz, 1868. *A Magyar Mérnök-Egylet Közlönye* IV. 1870. XLIII. tábla
- 2) Mácsa, Károlyi-kastély. Ybl Miklós, 1864, 1880-81. IM KO: MLT 1695/57
- 3) Parnó, Andrássy-kastély. 1850-es évek második fele. *SzU* VIII. 1903. 10. sz. 6.
- 4) Répcelak, Radó-kastély. 1867. Vas vm. 1898. 88.
- 5) Galánta, Esterházy-kastély. Weber Antal, 1860 körül. Képeslap, Sisa József gyűjtése
- 6) Szentegát, Biedermann-kastély. 1885. IM KO: MLT 1695/95
- 7) Mernye, piarista rend jószágigazgatói kastélya. 1905. Somogy vm. 1914. 121.
- 8) Kolta, Szentiványi-kastély. 1898 után. *SzU* VII. 1902. 14. sz. 10.
- 9) Nagyugróc, Keglevich-kastély. Alois Pichl, 1844-50. Fotó: Sisa József, 1979
- 10) Füzérradvány, Károlyi-kastély. Ybl Miklós – gr. Károlyi Ede – Albert Pio, 1857 és 1907 között. 1910 körül, OSzK PA
- 11) Klimkovics Béla: Szt. Edvárd oltárkép (részlet). Füzérradvány, r.k. plébániatemplom
- 12) Emléktábla a mezőzáhi kastély falán. Fotó: Sisa József, 2001
- 13) Keszthely, Festetics-kastély, új szárny. Viktor Rumpelmayer, 1883-87. Fotó: Sisa József, 2004
- 14) Bécs, Belvedere. J. H. Hildebrandt, 1721-22. Reprodukció
- 15) Pogány Mór: kastély távlati képe. Pályamunka, 1908. *Magyar Építőművészet* VI. 1908. okt., 12.
- 16) Emléklap a nádasdladányi kastély alapkőletételéről. MOL: P 507. 17. tétel
- 17) A füzérradványi gyár. *VU* VI. 1859. 20. sz. 232.
- 18) Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély. Franz Beer, 1841-44. Vasszerkezet a földszinten. Fotó Sisa József, 1989
- 19) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. Felülvilágító a padlástérben. Fotó: Hajdi Márta, 1990-es évek
- 20) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. Előcsarnok. KÖH Fényképtár: 134.060
- 21) Ókígyós, Wenckheim-kastély. Ybl Miklós, 1875-79. Télikert. *VU* XLVI. 1897. 27. sz. 440. (részlet)
- 22) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Az emeleti fürdőszoba melegvíz-terve. MOL: T 5. No. 192. (részlet)
- 23) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. A víztartály terve. MOL: T 5. No. 185. (részlet)
- 24) Széchenyi István útivázlata, angol kandalló. MTA Kézirattár
- 25) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. A földszinti gázvezeték terve. MOL: T 5. No. 199. (részlet)
- 26) Kajdacs, Sztankovánszky-kastély. Alagút. *ÉI* XVI. 1892. 15. rajzmelléklet (részlet)
- 27) Diósszentpál, Tüköry-kastély. Foerk Ernő és Sándy Gyula, 1904-1905. Keresztmetszet. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* XXXIX. 1905. 12. sz. 504.
- 28) Belezna, Zichy-kastély, 1890-es évek (átépítés). Régi és új állapot. *ÉI* XXIII. 1899. 47. sz. 344.

- 29) Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély. Heinrich Koch, 1844-49. Hunfalvy János – Rohbock Lajos: *Magyarország és Erdély eredeti képekben*, II. Darmstadt, 1860. 328. szemben
- 30) Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély. Franz Beer, 1841-44. Fotó: Sisa József, 1978
- 31) Windsor, kastély. Jeffry Wyattville, 1825-40 (átépítés). *Az Ország Tükre* 1862. 14. sz. 213.
- 32) Stílusvariánsok Loudon enciklopédiájából, 1833. J. C. Loudon: *Encyclopaedia of Cottage, Farm and Villa Architecture and Furniture*. London, 1833. 138.
- 33) Budapest, Pekáry-ház. Brein Ferenc, 1847-48. Reprodukció
- 34) Bogát, Festetics-kastély. 1856-60. *SzU X.* 1905. 16. sz. 4.
- 35) Vörösvár, Erdődy-kastély. Weber Antal, 1862-66. *Vas vm.* 1898. 112. szemben
- 36) Árokajla, Bethlen-kastély. 1860-as évek. Sisa József gyűjtése
- 37) Pákozd–Csala, Kégl-kastély. Hauszmann Alajos, 1876-78. Fotó: Sisa József, 1988
- 38) Pér–Táplánypuszt. Lévy-kastély. 1880-82. Győr vm. 1908. 50.
- 39) Lude, kastély. 16. század. Léon Palustre: *La renaissance en France*. Paris, 1879. 3. köt. 160. szemben
- 40) Kastély metszete és homlokzatraja. E. E. Viollet-le-Duc terve az *Habitations modernes*-ből. *Budapester Bau-Zeitung* III. 1874. 40. sz. 405.
- 41) Tiszadob, Andrássy-kastély. Meinig Arthur, 1886 és 1890 között. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.16
- 42) Heidelberg, vár. 15-17. század. Oromzat. Rodolphe Pfnor – Daniel Ramée: *Monographie du château de Heidelberg*. Paris, 1859. 2. rész 1. tábla
- 43) Ókigyós. Wenckheim-kastély: Ybl Miklós: az oromzat rajza. BFL Ybl 20/1
- 44) Pudmeric, Pálffy-kastély. Franz Neumann, 1889. 1970-es évek, reprodukció
- 45) Reichenberg, városháza. Franz Neumann, 1888-92. Fotó: Sisa József, 1888-92
- 46) Szepesgörgő, Csáky-kastély. Heinrich Adam, 1886-87. *Architektonische Rundschau* III. 1887. 12. sz. 91-92. tábla
- 47) Bajmóc, Pálffy-kastély. Hubert József, 1889-98. Képeslap, Sisa József gyűjtése
- 48) Pierrefonds, vár. E. E. Viollet-le-Duc, 1863-70. Reprodukció
- 49) Bikszárd, Zichy-vadászkastély. 1900. Pozsony vm. 1904. 35.
- 50) Garany, Almássy-kastély. Ludwig Baumann, 1905-1906. IM KO: MLT 1704/14
- 51) Ábrahám, Esterházy-kastély. Josef Urban, 1899-1900. *Der Architekt* VI. 1900. 1. sz. 7. tábla
- 52) Endsleigh. Jeffry Wyattvill, 1810-11. Földszinti alaprajz
- 53) Káloz–Nagyhörcsök, Zichy-kastély. Weber Antal és Ybl Miklós, 1852-55. BFL Ybl 14/26
- 54) Káloz–Nagyhörcsök, Zichy-kastély. Weber Antal és Ybl Miklós, 1852-55. BFL Ybl 14/27
- 55) Mikosszéplak–Mikospuszt, Mikos-kastély. 1850-es évek. Földszinti és emeleti alaprajz
- 56) Iszkaszentgyörgy, Pappenheim-kastély. Periodizált konfiguráció-rajz
- 57) Felsősegesd, Széchenyi-kastély. Fellner Sándor, 1901. IM KO:1700/59
- 58) Vép, Erdődy-kastély. Johann Romano, 1846-47 (átépítés). Sisa József gyűjtése

- 59) Zsombolya–Csitó, Csekonics-kastély, kápolna. Meinig Arthur, 1885
- 60) Zsitvagyarmat, Dőry-kastély. Schannen Ernő, 1905 körül. IM KO: MLT 1695/122
- 61) Tura, Schossberger-kastély. Bukovics Gyula, 1883. Fotó: Sisa József, 1989
- 62) Elképzelt kastély alaprajza. E. E. Violle-le-Duc, 1873. E. E. Viollet-le-Duc: *Histoire d'une maison*. Paris, 1873.
- 63) Zsombolya–Csitó, Csekonics-kastély. Ybl Miklós, 1869-70. BFL Ybl 31/5.
- 64) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. MOL: T 5. No. 202.
- 65) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. Emeleti alaprajz. MOL: T 5. No. 201.
- 66) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. Alagsori alaprajz. MOL: T 5. No. 200.
- 67) Ókigyós, Wenckheim-kastély. Ybl Miklós, 1875-79. Szalon. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.303
- 68) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Budoár. SzU XVI. 1911. 12. sz. 4.
- 69) Vácrátót, Vigyázó-kastély. Úri szoba. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.253
- 70) Nagyugróc, Keglevich-kastély. Ebédlő. *Magyarország képes albuma*. Bp., é.n. [1900 körül]
- 71) Kisszántó, Königswarter-kastély. Biliárdszoba. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.176
- 72) Lengyel, Apponyi-kastély. Könyvtárszoba. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.30
- 73) Beodra, Karátsanyi Lajos-féle kastély. Táncterem. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.154
- 74) Nagykároly, Károlyi-kastély. Hall. SzU VIII. 1903. 12. sz. 8.
- 75) Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély. Lépcsőház. Fotó: Sisa József, 1989
- 76) Nagymágocs, Károlyi-kastély. Hálósza. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.166
- 77) Nagymágocs, Károlyi-kastély. Fürdőszoba. Fotó: Klösz György, 1900. BFL Klösz 11. album 177
- 78) Kelebia, Redl-kastély. Előcsarnok. 2000 körül, reprodukció
- 79) Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély. Nagyterem részlete. Slovenský Ústav Pamiatkovej Starostlivosti a Ochrany Prirody
- 80) Galgamácsa, királyi vadász-kastély. Nagyterem. Ripka Ferenc: *Gödöllő a királyi család otthona*. Bp., 1896. 157.
- 81) Válaszút, Bánffy-kastély. Csarnok, részlet. Fotó: Sisa József, 2001
- 82) Nagymágocs, Károlyi-kastély. Szalon, főpárkány és mennyezet. Fotó: Sisa József, 2002
- 83) Mikosszéplak–Mikospuszt. Nagy ebédlő, mennyezeti festés. Fotó: Szilágyi Edit, 1994
- 84) Ábrahám, Esterházy-kastély. Josef Urban rajza a grófné szobájához, 1899. *Das Interieur* I. 1900. 52
- 85) Szepesgörgő, Csáky-kastély. Díszterem, Joseph Hörwarter falfestménye. Fotó: Sisa József, 2001
- 86) Mikosszéplak–Mikospuszt. Lépcsőház, mozaik. Fotó: Szilágyi Edit, 1994
- 87) Beocsin. Spitzer-kastély. Zsolnay-kandalló. Fotó: Bertalan Vilmos, 1980-as évek. Reprodukció

- 88) Füzérradvány. Károlyi-kastély. Ebédlő, reneszánsz faragványokból összeállított kandalló. 1930-as évek, KÖH Fényképtár
- 89) Mátraszőlős, Jankovich-kastély. „Gótszoba”, Josef Kranner. Nógrád vm. 1911. 83.
- 90) Zsombolya–Csító, Csekonics-kastély. Alaprajzi vázlat a bútorzat elhelyezéséhez. BFL Ybl 31/17
- 91) Mahunka-féle bútorbemutató termék, Budapest. Holló Tivadar (szerk.): *Szalon Ujság jubileumi albuma 1896-1906*. H.n., é.n. 31.
- 92) Nagyteremi, Solymossy-kastély. Dohányzó. Holló Tivadar (szerk.): *Szalon Ujság jubileumi albuma 1896-1906*. H.n., é.n. 48.
- 93) Budafok, Törley-kastély. Schmidt Miksa terve a biliárdteremhez, bizánci-neoromán változat. BTM Kiscelli Múzeum, Schmidt-hagyaték
- 94) Budafok Törley-kastély. Schmidt Miksa terve a biliárdteremhez, neobarokk változat. BTM Kiscelli Múzeum, Schmidt-hagyaték
- 95) Nagyugróc, Keglevich-kastély. Könyvtárszoba. *Magyarország képes albuma*. Bp., é.n. [1900 k.]
- 96) Sorokújfalu, szalon. Szapáry-kastély. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.215
- 97) Nagyszentmiklós, Nákó-kastély. Dolgozószoba. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF
- 98) Somogyvár, Széchenyi-kastély. Szalon. Fotó Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.228
- 99) Magaslak, Zichy-kastély. Ebédlő. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.319
- 100) Betlér, Andrássy-kastély. Képtár. Gömör-Kishont vm. 1903. 37
- 101) Szond, Fernbach-kastély. Terem. Bács-Bodrog vm. 1909. I. 137
- 102) Törökbálin, Walla(?)-kastély, Gyerekszoba. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 71.981
- 103) Keszeg, Huszár-kastély. Éléskamra. MNV IV. 1899. március, 12
- 104) Nádasdladány, Nádaszy-kastély. Kiszolgálóépület, földszinti alaprajz. MOL: T 5. No. 197.
- 105) Keszthely, Festetics-kastély. Istálló. Fotó: Sisa József, 2004
- 106) Keszthely, Festetics-kastély. Istálló (részlet) Fotó: Sisa József, 2004
- 107) Pákozd–Csala, Kégl-kastély. Istálló, kocsiszín és cselédház, Hauszmann Alajos, 1876-78. Földszinti alaprajz *ÉI* II. 1878. 50. sz. melléklet
- 108) Csala, Kégl-kastély, melléképületei és parkja. Helyszínrajz. Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár: Kataszteri térképek, Pákozd, 10, szelvény (részlet). 1884
- 109) Pér-Táplánypusztá, Léway-kastély. Kápolna. Győr vm. 1908. 49.
- 110) Komját. Wodiáner-kastély. Pálmaház. Nyitra vm. 1899. 457.
- 111) Vép, Erdődy-kastély. Üvegház terv, David Low, 1868. Vas Megyei Levétár, Szombathely: XIII./10/41
- 112) Oroszvár, Zichy-Ferraris- (Lónyay-) kastély. Park, víztorony. VU LX. 1913. 40. sz. 791.
- 113) Nagyugróc, Keglevich-kastély. Madártávlati kép, Franz Wolf. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnok: 94.211
- 114) Oroszvár, Zichy-Ferraris- (Lónyay-) kastély. Süllyesztett kert. VU LX. 1913. 40. sz. 791.
- 115) Nagymágocs, Károlyi-kastély. Park, szökőkút és szobor. Fotó: Sisa József, 2002

- 116) Tiszadob, Andrassy-kastély. Parter. Fotó: Sisa József, 2001
- 117) Egy falusi kastély kertterve, rózsakert. Brunner Jenő, 1911. *Kertészeti Lapok* XXVII. 1912. 1. sz. 8.
- 118) Zsitvagyarmat, Döry-kastély. Kertkapu. Fotó: Sisa József, 2001
- 119) Keszthely, Festetics-kastély. Kertkapu, Hencz Antal. *VU* LVI. 1907. 32. sz. 642.
- 120) Pilisszántó, Orosdy-kastély. Park terve. Hein 1912.
- 121) Szepesgörgő, Csáky-kastély. Park. Festmény a kastélyban
- 122) Zsombolya–Csitő, Csekonics-kastély. Helyszínrajz. BFL Ybl 31/3
- 123) Széll Kálmán a rátóti kastélyában. *VU* XLVIII. 1901. 36. sz. 573.
- 124) Károlyi István (1845-1907). *VU* LVI. 1907. 32. sz. 642.
- 125) Agarászat. Színes olajnyomat gróf Andrassy Manó után. Reprodukció
- 126) A személyzet a radalfalvai Kornis-kastélyban. MNM TF. Reprodukció
- 127) Szinyei Merse Pál jernyei parkjában. Fotó Balogh Rudolf, 1910 körül. Reprodukció
- 128) Andrassy Tivadar: A debreni kastély. *VU* LVI. 1907. 391.
- 129) Medgyesfalva, Lázár Jenő bútorai a melléképületben. *VU* XLVIII. 1901. 2. sz. 25.
- 130) Csucs, „Boncza-vár”. Alpár Ignác, 1900 körül. Képeslap, Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemény
- 131) Herény, Gothard-kastély. Csillagvizsgáló. Vas vm. 1898. 511.
- 132) Zsombolya–Csitő, Csekonics-kastély. Szélzászló terve. BFL Ybl 31/47
- 133) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Ősök csarnoka. *SzU* VI. 1901. 23-24. sz. 8.
- 134) Than Mór: Mikos Ede arcképe, 1869. Debrecen, Déri Múzeum, ltsz. D.19.
- 135) A Törley-pezséggyár reklámja. Reprodukció
- 136) Rippl-Rónai József: A geszti kastély Somogyban. 1912. Magyar Nemzeti Galéria. Reprodukció
- 137) Oroszvár, Zichy-Ferraris-kastély. Franz Beer, 1841-44. Földszinti alaprajz, 1843. *MOL: T* 17. No. 4/38.
- 138) Nagyugróc, a várkastély átépítés előtt. MNM TKCs: T. 60.62.
- 139) Nagyugróc, Keglevich-kastély. Alois Pichl, 1844-50. Lépcsőház. Fotó: Sisa József, 1978
- 140) Vép, Erdődy-kastély. Johann Romano, 1846-47. *VU* XXVIII. 1881. 9. sz. 132.
- 141) Vép, Erdődy-kastély. Park alaprajza. Gr. Silva-Tarouca nyomán
- 142) Bonchida, Bánffy-kastély, Kagerbauer Antal, 1844 és 1850 között. Fotó: Josef Fischer, 1930-as évek. MTA MKI Adattár: MKCs–C-I–121. Album, 36
- 143) Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély. Heinrich Koch, 1844-49, átalakítás 1909-12. Fotó: Mihalik Tamás, 1990-es évek. Reprodukció
- 144) Fehérvárcsurgó, Károlyi-kastély. Földszinti alaprajz
- 145) Ikervár, Batthyány-kastély. Ybl Miklós és Pollack Ágoston, 1846-47. Hány Gyula rajza, OMM
- 146) Ikervár, Batthyány-kastély. Díszterem mennyezete. Fotó: Sisa József 2002
- 147) Bonyha, Bethlen-kastély. 1850-es évek. 19. század. Reprodukció
- 148) Bonyha, Bethlen-kastély. Nagyterem, részlet. Fotó: Sisa József, 2002
- 149) Káloz-Nagyhörcsök, Zichy-kastély. Weber Antal és Ybl Miklós, 1852-55. KÖH Fényképtár
- 150) Káloz-Nagyhörcsök, Zichy-kastély. Átépítési terv, homlokzatrajz. Gottfried Semper, 1870-71. Eidgenössische Technische Hochschule, Zürich, Semper-Archiv 20-189-0-7

- 151) Mikosszéplak–Mikospuszt, Mikos-kastély. 1850-es évek. Fotó: Rados Jenő, 1930. KÖH Fényképtár: 96.777.
- 152) Mikosszéplak–Mikospuszt, Mikos-kastély. 1850-es évek. Lépcsőház. Fotó: Szilágyi Edit, 1993
- 153) Alsószeleste, Szentgyörgyi Horváth-kastély. August Sicard von Sicardsburg, 1855. Vas vm. 1898. 17.
- 154) Bogát, Festetics-kastély. 1856-60. Földszinti elrendezés vázlata. II. világháború előtti állapot, Koroknay István közlése nyomán
- 155) Bogát, ebédlő. II. világháború előtt. Koroknay István tulajdonából, MTA MKI Fényképtár
- 156) Parnó, Andrassy-kastély. 1850-es évek második fele. Veranda a főhomlokzaton. Borovszky Samu (szerk.): *Zemplén vármegye és Sátorlajújhely. Magyarország városai és vármegyéi*. Bp. é.n. [1905] 97.
- 157) Parnó, Andrassy-kastély. Földszinti alaprajz, Möller István, 1909. KÖH Tervtár, Möller-hagyaték
- 158) Marosújvár, Mikó-kastély. Kagerbauer Antal, 1856-62. SzU VII. 1902. 15. sz. 9.
- 159) Marosújvár, Mikó-kastély. Szalon. SzU VII. 1902. 15. sz. 10.
- 160) Katymár, Latinovics-kastély. Gerster Károly és Kauser Lipót, 1855 körül. VU XII. 1865. 43. sz. 565.
- 161) Kelebia, Redl-kastély. Gerster Károly és Kauser Lipót, 1861-63. 1900 körül. Reprodukció
- 162) Kelebia, Redl-kastély. Park. SzU XIII. 1908. 12. sz.
- 163) Somlószlós, Zichy-Ferraris-kastély. Voyta Adolf, 1860-as évek. Fotó: Sisa József, 2002.
- 164) Füzérradvány, Károlyi-kastély. Ybl Miklós – gr. Károlyi Ede – Albert Pio, 1857 – 1907. Festmény, 19. század vége. Magántulajdon (Füzérradvány)
- 165) Füzérradvány, Károlyi-kastély. Földszinti alaprajz
- 166) Füzérradvány, Károlyi-kastély. Emeleti alaprajz
- 167) Füzérradvány, Károlyi-kastély. Nagy szalon. 1930-as évek. KÖH Fényképtár
- 168) Nagyszentmiklós, Nákó-kastély. 1862-64. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.189
- 169) Nagyszentmiklós, Nákó-kastély. Előcsarnok. MNV IV. 1899. szept. 30. 7.
- 170) Galánta, Esterházy-kastély. Weber Antal, 1860 körül. Hátsó nézet. OSzK PA
- 171) Vörösvár, Erdődy-kastély. Weber Antal, 1862-66. Hátsó oldal, főbejárat. Fotó: Lővei Pál, 1994
- 172) Vörösvár, Erdődy-kastély. Földszinti alaprajz
- 173) Zombolya–Csitő, Csekonics-kastély. Ybl Miklós, 1869-70. Főhomlokzat rajza. BFL Ybl 31/24
- 174) Zabola, Mikes-kastély. 1860-as évek. Fotó: Sisa József, 2002
- 175) Kápolnás, Mocsonyi-kastély. Otto Wagner, 1860-as évek. Cházár gyűjt.
- 176) Kápolnás, Mocsonyi-kastély. Hátsó homlokzat. Fotó: Sisa József, 2002
- 177) Galgamácsa, királyi vadász-kastély. Schulcz Ferenc, 1869-70. SzU IX. 1904. 6. sz. 5.
- 178) Galgamácsa, királyi vadász-kastély. Emeleti alaprajz. MÉM
- 179) Komját, Wodianer-kastély. 1870-73. Nyitra vm. 1899. 51.
- 180) Óraljaboldogfalva, Kendeffy-kastély. 1873 körül. Háy Gyula rajza. OMM
- 181) Óraljaboldogfalva, Kendeffy-kastély. Díszterem. Fotó: Sisa József, 2001
- 182) Kernyesd, Kendeffy-kastély. Lukse-Fábry Béla. 1871-75. ÉI V. 1881. 8. sz. melléklet

- 183) Hügenegg, Parpart-kastély. Heino Schmieden, 1861-63. Reprodukció
- 184) Kernyesd, Kendeffy-kastély. Földszinti és emeleti alaprajz. *ÉI* V. 1881. 11. sz. melléklet
- 185) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Linzbauer István, 1873-76. *SzU* VI.1901. 23-24. sz. 6.
- 186) Penshurst. Joseph Nash: *The Mansions of England in the Olden Times*, I. London 1869. XVI. tábla
- 187) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Télkert. *SzU* XVI. 1913. 12. sz. 4.
- 188) Nádasdladány, Nádasdy-kastély. Park. Fotó Klösz György, 1900 körül. MNM TF 41.632.
- 189) Martonvásár, Brunszvik-kastély. 1870-es évek. KÖH Fényképtár
- 190) Martonvásár, Brunszvik-kastély. Földszinti alaprajz
- 191) Martonvásár, Brunszvik-kastély. Hátó homlokzat és képtár. KÖH Fényképtár
- 192) Zalaújszék, Festetics-kastély, Friedrich Flohr, 1870-es évek. Fotó Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.117
- 193) Árkos, Szentkereszty-kastély. 1870 körül. Fotó: Josef Fischer, 1930-as évek. MTA MKI Adattár: MKCs-C-I-121. 195/b.
- 194) Árkos, Szentkereszty-kastély. Földszinti alaprajz
- 195) Árkos, Szentkereszty-kastély. Nagyterem. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy
- 196) Cabuna, Jankovich-kastély. Moritz Wappler, 1874. 1900 körül, reprodukció.
- 197) Cabuna, Jankovich-kastély. Földszinti alaprajz *ÉI* III. 1879. 34. sz. melléklet
- 198) Rátót, Széll-kastély. Hauszmann Alajos, 1876 körül. Vas vm. 1898. 86. szemben
- 199) Rátót, Széll-kastély. Csarnok, terazzo-padozat. Fotó: Sisa József, 2002
- 200) Rátót, Széll-kastély. Park. Vas vm. 1898. 509.
- 201) Ókigyós, Wenckheim-kastély. Ybl Miklós, 1875-79. Fotó: Sisa József, 2001
- 202) Ókigyós, Wenckheim-kastély. Földszinti alaprajz
- 203) Ókigyós, Wenckheim-kastély. Ebédlő. Fotó Klösz, György, 1900 körül. MNM TF: 78,304
- 204) Pákozd–Csala, Kégl-kastély. Hauszmann Alajos, 1876-78. *ÉI* II. 1878. 45. sz. melléklet
- 205) Pákozd–Csala, Kégl-kastély. Emeleti alaprajz, *ÉI* II. 1878. 45. sz. melléklet
- 206) Pákozd–Csala, Kégl-kastély. Alagsori alaprajz. *ÉI* II. 1878. 45. sz. melléklet
- 207) Pákozd–Csala, Kégl-kastély. Melléklépcső. Fotó: Szilágyi Edit, 1992
- 208) Lengyel, Apponyi-kastély. Geiger Flórián (?) – Rumpelmayer Viktor – Fellner Sándor, 1860-as évek – 1906. Reprodukció
- 209) Lengyel, Apponyi-kastély. Földszinti alaprajz
- 210) Parádsasvár, Károlyi-kastély. Ybl Miklós, 1880-82. Györgyi Géza akvarellje. MÉM
- 211) Pribékfalva, Teleki-kastély. 1870-es vagy 80-as évek. Fotó: Sisa József, 2001
- 212) Pribékfalva, Teleki-kastély, Nagyterem, mennyezet. Fotó: Sisa József, 2002
- 213) Szekő, Odescalchi-kastély. 1880 körül. Fotó: Sisa József, 2001
- 214) Szekő, Odescalchi-kastély. Terem. IM OK: MLT 1695/139.
- 215) Betlér, Andrassy-kastély. Fort Sándor, 1880-86. Gömör-Kishont vm. 1903. 34.
- 216) Betlér, Andrassy-kastély. Lépcsőház. Képeslap, 1980 körül. Sisa József gyűjtése
- 217) Ecuen, kastély. 16. század. Léon Palustre: *La renaissance en France*. Paris, 1881. 2. kötet 52. szemben

- 218) Tura, Schossberger-kastély. Bukovics Gyula, 1883. Csarnok. Fotó: Sisa József, 1989
- 219) Tura, Schossberger-kastély. Földszinti alaprajz
- 220) Keszthely, Festetics-kastély. Viktor Rumpelmayer, 1883-87 (átépítés és bővítés). Fotó: Klösz György, 1900 körül. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.93
- 221) Keszthely, Festetics-kastély. Emeleti alaprajz
- 222) Keszthely, Festetics-kastély. Nagy bálterem. Fotó: Klösz György. MNM TF: 78.100
- 223) Keszthely, Festetics-kastély. Park terve, H. E. Milner. MOL: T 3. VI. Téka No. 530.
- 224) Válaszút, Bánffy-kastély. 1885. Nézet a park felől. Fotó: Josef Fischer, 1930-as évek. MTA MKI Adattár: MKCs-C-I-121. Album 42.
- 225) Válaszút, Bánffy-kastély. Csarnok. SzU VIII. 1903. aug. 15. 5.
- 226) Debren, Andrassy-vadászkastély. 1870-80-as évek. OSzK PA
- 227) Szulova, Andrassy-vadászkastély. 1867 – 1883. VU XLII. 1895. 45. sz. 745
- 228) Szulova, Andrassy-vadászkastély. Terem. VU XLII. 1895. 45. sz. 745
- 229) Erdészvölgy, Rudolf főherceg vadászkastélya. 1885. Mednyánszky László rajza. OMM
- 230) Tátrafüred, József főherceg nyaralókastélya. Majunke Gedeon, 1885-86. VU XXXIII. 1886. 36. sz. 572.
- 231) Diószeg, Kuffner-kastély. Franz Neumann, 1885-86. IM KO: MLT 1699/179
- 232) Diószeg, Kuffner-kastély. Lépcsőház. Fotó: Sisa József, 2001
- 233) Szepesgörgő, Csáky-kastély. Emeleti alaprajz. *Architektonische Rundschau* III. 1887. 12. sz.
- 234) Szepesgörgő, Csáky-kastély. Udvar. Fotó: Sisa József 1999
- 235) Baltavár, Thurn-Taxis-kastély. Otto Hieser, 1888. Vas vm. 1898. 20. szemben
- 236) Baltavár, Thurn-Taxis-kastély. Földszinti alaprajz. *Architektonische Rundschau* X. 1894. 11. sz.
- 237) Tiszadob, Andrassy-kastély. Meinig Arthur, 1886 és 1890 között. Hátsó nézet. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.16
- 238) Tiszadob, Andrassy-kastély. Földszinti alaprajz
- 239) Tiszadob, Andrassy-kastély. Emeleti alaprajz
- 240) Tiszadob, Andrassy-kastély. Lépcsőház. Reprodukció
- 241) Tiszadob, Andrassy-kastély. Dolgozószoba. SzU IX, 1904. márc. 15. 5.
- 242) Pudmeric, Pálffy-kastély. Franz Neumann, 1889. Pozsony vm. 1904. 105.
- 243) Pudmeric, Pálffy-kastély. Csarnok. 1980-as évek, reprodukció
- 244) Bajmóc, Pálffy-kastély. Hubert József, 1889-98. Nyitra vm. 1899. 380. szemben
- 245) Bajmóc, Pálffy-kastély. Alaprajz
- 246) Bajmóc, Pálffy-kastély. Dolgozószoba. 1900 körül, reprodukció
- 247) Bajmóc, Pálffy-kastély. Terem a fellegvár I. emeletén. 1980-as évek, reprodukció
- 248) Magaslak, Zichy-kastély. 1891-93. Fotó Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.319
- 249) Tőkésújfalu, Haupt-Stummer-kastély. 1892. Fotó: Sisa József, 2001
- 250) Tőkésújfalu, Haupt-Stummer-kastély. Táncterem. Fotó: Sisa József, 2001
- 251) Kajdacs, Sztankovánszky-kastély. Ney Béla, 1892-93. Vendégeknyv. Reprodukció

- 252) Kajdacs, Sztankovánszky-kastély. Földszinti alaprajz. *ÉI* XVI. 1892. 28. sz. 198.
- 253) Kajdacs, Sztankovánszky-kastély. Emeleti alaprajz. *ÉI* XVI. 1892. 30. sz. 215.
- 254) Kajdacs, Sztankovánszky-kastély. Alagsori alaprajz. *ÉI* XVI. 1892. 32. sz. 230.
- 255) Kajdacs, Sztankovánszky-kastély. Kerek szalon. Fotó: Sisa József, 2003
- 256) Mosdós, Pallavicini-kastély. 1892-94. Somogy vm. 1914. 122.
- 257) Mosdós, Pallavicini-kastély. Csarnok. *SzU* XIII. 1908. 11. sz. 6.
- 258) Mosdós, Pallavicini-kastély. Kápolna. *SzU* XIII. 1908. 11. sz. 7.
- 259) Mozsgó, Biedermann-kastély. Lechner Ödön, 1892-96. IM KO: MLT 1700/143
- 260) Nagykároly, Károlyi-kastély. Meinig Arthur, 1893-96. *SzU* VIII. 1903. 12. sz. 4.
- 261) Nagykároly, Károlyi-kastély. Nagycsarnok, padlóburkolat. Fotó Sisa József, 2002
- 262) Rum, Kornis-kastély. Meinig Arthur, 1898 és 1901 között. *SzU* VI. 1901. 16. sz. 12.
- 263) Felsőelefánt-Nyítrászentjános, Edelsheim-Gyulay-kastély. Hubert József, 1894 (átalakítás). Reprodukció
- 264) Felsőelefánt-Nyítrászentjános, Edelsheim-Gyulay-kastély. Szalon (egykori templom). Fotó: Sisa József, 2001
- 265) Tóalmás, Wahrmann-kastély. Nay Rezső és Strausz Ödön, 1894-95. Fotó: Klősz György, MNM TF: 78.36
- 266) Tóalmás, Wahrmann-kastély. Földszinti alaprajz.
- 267) Tóalmás, Wahrmann-kastély. Csarnok. Fotó: Klősz György, 1900 körül. MNM TF: 78.45
- 268) Nagymágocs, Károlyi-kastély. 1896-97. Fotó: Sisa József, 2002
- 269) Nagymágocs, Károlyi-kastély. Földszinti alaprajz
- 270) Nagymágocs, Károlyi-kastély. Csarnok. Fotó: Klősz György, 1900 körül. MNM TF: 78.160
- 271) Nagymágocs, Károlyi-kastély. Kápolna. Fotó: Sisa József, 2002
- 272) Malonya, Ambrózy-kastély. Balogh Loránt, 1895. Fotó: Sisa József, 2001
- 273) Bályok, Károlyi-kastély. 1896. 1900 körül. Cházár gyűjt.
- 274) Kolta, Mészáros-kastély. Park. *SzU* VII. 1902. 11.
- 275) Pettend, Luczenbacher-kastély. Voyta Adolf, 1890-es évek. Távlati rajz. Károly János: *Fejér vármegye története*, V. köt. Székesfehérvár, 1904. 109.
- 276) Pusztaszer, Pallavicini-vadászkastély. 1899. Fotó. Klősz György, 1900 körül. MNM TF: 78.196
- 277) Pusztaszer, Pallavicini-vadászkastély. Lépcsőház. *MNV* V. 1900. január, 10.
- 278) Budafok, Törley-kastély. Ray Rezső Vilmos, 1899–1905. *1880-1930 Törley Pezsgőborgyár Budafok*. H. n. . é.n.
- 279) Budafok, Törley-kastély. Hall. *SzU* XIV. 1909. 22. sz. 6.
- 280) Budafok, Törley-kastély. Földszinti elrendezés vázlata. II. világháború előtti állapot, Törley Dezső közlése nyomán
- 281) Budafok, Sacelláry-kastély. 1902 után. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény: No. 632.2/14
- 282) Budafok, Sacelláry-kastély. Színes üvegablak. 1990-es évek, reprodukció
- 283) Felsőseged, Széchényi-kastély. Fellner Sándor, 1901. Főbejárat. Fotó: Sisa József, 2002
- 284) Felsőseged, Széchényi-kastély. Csarnok. Fotó: Sisa József, 2002
- 285) Ábrahám, Esterházy-kastély. Josef Urban, 1899-1900. Földszinti alaprajz. *Der Architekt* VI. 1900. 1. sz. 7. tábla

- 286) Ábrahám, Esterházy-kastély. Emeleti alaprajz. *Der Architekt* VI. 1900. 1. sz. 7. tábla
- 287) Ábrahám, Esterházy-kastély. Csarnok. Pozsony vm. 1904. 7.
- 288) Pilisszántó, Orosdy-kastély. Meinig Arthur, 1899-1900. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 1910. 107.
- 289) Főrév, Csáky-kastély. Kittler Ferdinánd, 1899-1902. Pozsony vm. 1910. 63.
- 290) Dég–Feketepuszta, Lonkai-kastély. 1902. Fotó: Sisa József, 2004
- 291) Zsitvagyarmat, Dőry-kastély. Schannen Ernő, 1905 körül. Főlépcső. Fotó: Sisa József 2001
- 292) Sárszentmihály, Zichy-kastély. Möller István, 1900-as évek eleje. 1990-es évek, reprodukció
- 293) Alsómiholjác, Mailáth-kastély. Möller István, 1904-1905. IM KO
- 294) Alsómiholjác, Mailáth-kastély. Nagyterem. 1990-es évek, reprodukció
- 295) Diósszentpál, Tüköry-kastély. Foerk Ernő és Sándy Gyula, 1904-1905. *A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye* XXXIX. 1905. XV. tábla
- 296) Diósszentpál, Tüköry-kastély. Földszinti alaprajz. *A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye* XXXIX. 1905. 12. sz. 503.
- 297) Diósszentpál, Tüköry-kastély. Emeleti alaprajz 1. csarnok 2. boudoir 3. háló-sz. 4. gyermek-sz. 5. komorna. *A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye* XXXIX. 1905. 12. sz. 502.
- 298) Iszkaszentgyörgy, Pappenheim-kastély. Gabriel Seidl, 1904-1908 (bővítés). Fotó: Mihalik Tamás, 1990-es évek, reprodukció
- 299) Iszkaszentgyörgy, Pappenheim-kastély. Park. 1900-as évek eleje, reprodukció
- 300) Maroshévíz, Urmánczy-kastély. 1906. Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemény
- 301) Mezőzáh, Ugron-kastély. Bárány Bánffy János és Pákei Lajos, 1908-11. Fotó: Sisa József, 2001
- 302) Mezőzáh, Ugron-kastély. Földszinti alaprajz
- 303) Mezőzáh, Ugron-kastély. Lépcsőcsarnok. Fotó: Sisa József, 2001
- 304) Kéthely–Sáripusztá, Hunyady-kastély. 1912 körül. Cházár gyűjt.
- 305) Kéthely–Sáripusztá, Hunyady-kastély. Földszinti alaprajz
- 306) Bakóca, Mailáth-kastély. 1860-as évek. IM KO
- 307) Beodra, Karátsonyi Lajos-féle kastély. 1857. Reprodukció
- 308) Beregvár, Schönborn-kastély. Otto Hieser, 1890 körül. Cházár gyűjt.
- 309) Biharugra–Szilaspusztá, Bölönyi-kastély. Ybl Miklós, 1870-es vagy 80-as évek. Bihar vm. 1901. 159.
- 310) Bodrogolaszi, Lónyay-kastély. Ybl Miklós, 1860-as vagy 70-es évek. IM KO: MLT 1704/76
- 311) Buják, Pappenheim-kastély. Franz Zell, 1910. Nógrád vm. 1911. 198.
- 312) Cséhtelek, Rothschild-kastély. 1909. IM KO: MLT 1696/45
- 313) Csombord, Bánffy-kastély. 19. század vége. Cházár gyűjt.
- 314) Fás, Wenckheim-kastély. Ybl Miklós, 1855 és 1862 között. Fotó: Váradi Zoltán, 1977
- 315) Kiszombor, Rónay-kastély. 1861. *SzU* VIII. 1903. 3. sz.
- 316) Kocsord, Tisza-kastély. Möller István, 1900 után. IM KO: MLT 1701/159
- 317) Lászlótanya, Károlyi-kastély. Albert Pio, 1900 körül. Fotó: Takács Zoltán
- 318) Lazsnak, Back-kastély. Schweiger Gyula, 1890-92. *BLL* V. 1892. 9. sz. 13.
- 319) Lesencetomaj, Hertelendy-kastély. 19. század második fele. Fotó: Klösz György, 1900 körül. MNM TF: 78.131
- 320) Léva, Schöeller-kastély. 19. század vége. Bars vm. 1903. 140

- 321) Mocsonok, püspöki kastély. 1840-es évek. Nyitra vm. 1899. 154.
- 322) Mosonszentmiklós, Sina-kastély. 1856. Cházár gyűjt.
- 323) Nagylég, Benyovszky-kastély. 20. század eleje. Cházár gyűjt.
- 324) Nagylózs, Solymossy-kastély. Handler Ferdinánd, 1881. Cházár gyűjt.
- 325) Nálác, Fái-kastély. 19. század második fele. Cházár gyűjt.
- 326) Néver-Pusztahatár, Lindelff-kastély. 19. század második fele. Cházár gyűjt.
- 327) Öreglak, Jankovich-kastély. Szkalnitzky Antal, 1860-as évek vége. Fotó: Sisa József, 1990
- 328) Rozsály, Isaák-kastély. 20. század eleje. SzU XIV. 1909. 14. sz. 4.
- 329) Sárvár, Hatvany-kastély. Schannen Ernő, 19. század vége. Cházár gyűjt.
- 330) Somogyvár, Széchenyi-kastély. 1855, 1870; Möller István, 1890. Fotó: Sisa József, 1990
- 331) Sorokújfalu, Szapáry-kastély. Meinig Arthur, 1896 előtt. Fotó: Klösz györgy, 1900 körül. MNM TF: 78.216
- 332) Szurdokpüspöki, Györgyey-kastély. Sterk Izidor, 1905. Borovszky Samu (szerk.): *Heves vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp., é.n. [1909] 72.
- 333) Temesújfalu, Zelenski-kastély. 1884. IM KO: MLT 1701/65
- 334) Temesvajkóc, Mocsonyi-kastély. 1859; Kallina Mór, 19. század vége. Cházár gyűjt.
- 335) Zsenye, Bezerédj-kastély. 1867. KÖH Fényképtár